

Medgyesi Konstantin

Szavakkal ölni

Demokráciadiskurzus(ok)
Magyarországon az 1945 és 1949 közötti
időszakban és időszakról

EMLÉKPONT
KÖNYVEK



Medgyesi Konstantin
Szavakkal ölni

Medgyesi Konstantin

Szavakkal ölni

Demokráciadiskurzus(ok)
Magyarországon az 1945 és 1949 közötti
időszakban és időszakról

EMLÉKPONT
KÖNYVEK



Hódmezővásárhely
2019

EMLÉKPONT
FÉL ÉVSZÁZAD VÁSÁRHELYEN

[12]

Emlékpont Könyvek, 12.
Sorozatszerkesztő: Miklós Péter



A kötet megjelenését
a Nemzeti Kulturális Alap
támogatta.

ISSN 2498-6658
ISBN 978-963-7379-62-8

www.emlekpont.hu

Kiadta
a Tornyai János Múzeum és Közművelődési Központ – Emlékpont
(6800 Hódmezővásárhely, Andrássy út 34.)
Hódmezővásárhelyen, 2019-ben.
Felelős kiadó: Dr. Miklós Péter
Nyomdai előkészítés: Fazekas Gábor
Nyomás és kötés: s-Paw Nyomda
6794 Üllés, Bem József u. 7.

Tartalom

BEVEZETÉS	9
I. A KORSZAK KÖZÉLETI KÜZDELMEINEK BESZÉDMÓDJA: DEMOKRÁCIAVITÁK, DEMOKRÁCIAFOGALOMÉRTELMEZÉSEK A KOALÍCIÓS ÉVEK KÖZÉLETI KÜZDELMEIBEN	19
A koalíciós időszak diskurzusai két fogalom hálójában: reakció és demokrácia	21
Diskurzív csomópontok a koalíciós évek demokráciadiskurzusaiban	27
<i>A kigazdák és a kommunisták harca a demokráciafogalom birtoklásért</i> 1946 február–márciusában, illetve 1947 május–júniusában	28
<i>A parlamenti vita mint a demokráciadiskurzus sajátos terepe</i>	36
<i>Fogalomértelmező viták a demokráciáról a párközi értekezleteken</i>	45
A diskurzus szereplői: demokráciaértelmezők, demokrácia–hitvallók	48
<i>Kisgazda demokráciaértelmezések</i>	48
<i>Kommunista demokráciaértelmezők: Révai József és Rákosi Mátyás</i>	52
<i>Szociáldemokrata demokráciaértelmezések</i>	63
<i>Parasztpárti demokráciaértelmezők: Erdei Ferenc kontra Kovács Imre</i>	66
<i>Ellenzéki demokráciaértelmezők: Sulyok Dezső, Moór Gyula és Barankovics István</i>	73
<i>Útkereső tudósi–publicisztikai demokráciaértelmezők: Szekfű Gyula és Bibó István</i>	84
II. AZ ÖNÉLETÍRÓI BESZÉDMÓD: A „DEMOKRÁCIA” MINT NARRATÍV ELEM A KOALÍCIÓS IDŐSZAKOT ÉRINTŐ ÖNÉLETÍRÁSOKBAN	97
Narratíva, diskurzus, demokrácia: elméleti megfontolások az önéletírói beszédmód kapcsán	99
A polgári demokrácia ethosza mellett kitartó kisgazda közéleti szereplők memoárjaiban megjelenő demokráciakép	101

A kommunisták mellett társutas szerepet vállaló kisgazdák önéletírásaiban megjelenő demokráciaértelmezési paradoxonok	112
A (népi) demokrácia mint narratíva a hithű kommunisták koalíciós évekről szóló visszaemlékezéseiben	115
A koalíciós években kommunistaként szerepet vállaló, de később a kommunista diktatúra rendszeréből kiábrándult közszereplők demokrácianarratívája	122
Szociáldemokrata visszaemlékezők demokráciaértelmezései	132
Parasztpárti visszaemlékezők demokrácianarratívái	135
A demokrácia mint választóvonal Károlyi Mihály és Mindszenty József visszaemlékezésében	139
A demokrácia mint narratíva a koalíciós években írott naplókban	143
III. A TUDOMÁNYOS BESZÉDMÓD – A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁNI NÉHÁNY ESZTENDŐ MAGYARORSZÁGI DEMOKRÁCIÁJÁNAK JELZŐI, FOGALMI STRUKTÚRÁI A RECEPCIÓBAN	153
Az államszocialista időszak tudományos fogalomhasználata, demokráciaértelmezése a második világháború utáni néhány évet érintően	155
Emigráns történészek koalíciós évekről szóló demokráciaértelmezései az államszocialista korszakban	167
Terminológiai diskurzusok a második világháború utáni esztendőik természetéről és a demokrácia jelzőiről a rendszerváltás utáni tudományos közéletben	170
A koalíciós évek demokráciájára vonatkozó fogalmi struktúrák angol nyelvű történettudományi és politológiai publikációkban	184
IV. A LOKÁLIS BESZÉDMÓD: DEMOKRÁCIAMEGNYILVÁNULÁSOK A LOKÁLIS DEMOKRÁCIA FÓRUMAIN – A DEMOKRÁCIA MINT FEGYVER A KOALÍCIÓS ÉVEK MAKÓI KÖZÉLETI KÜZDELMEIBEN	193
1944/45: A kisvárosi demokráciaépítkezés kezdetei	195

A kisvárosi demokrata ideáltípusa: Könyves-Kolonics József jogász, városvezető és publicista	203
A helyi demokrácia erőpróbája: a makói Pfeiffer-ügy – válság, botrány, megbélyegzés	207
A demokrácia szó mint fegyver a helyi közéleti küzdelmekben	230
A „demokráciaellenes” demokráciamegnyilvánulás: a „Mindszenty-gyűlés”	234
A demokrácia mint narratíva a helyi demokrácia közszerplőinek önéletírásaiban	239
ÖSSZEGZÉS	243
FELHASZNÁLT FORRÁSOK, IRODALOM	259

Bevezetés

A történelem sajnálatos példákat mutat arra, amikor szavakkal is lehet ölni. A szavakkal ölni gondolata a mindennapi életben és a historikus eseményekben is metaforikus értelmű megközelítés.

1945 után a koalíciós években Magyarországon komoly intellektuális-szellemi értékű demokráciavita bontakozott ki, amely azonban a sztálinista diktatúra kialakulásával párhuzamosan átalakult egyfajta társadalmi kirekesztéssé, megbélyegzéssé. A kommunisták 1948-ra a monopolizált nyelvi térben „megszerezték” a demokrácia fogalmát, s akit ők maguk „demokráciaellenesnek” tekintettek, azokra – a demokratikus államrend védelméről szóló törvény felhatalmazása alapján – akár halál is várhatott. Sokakra várt is! A demokráciafogalom végzetes kisajátításával, a demokráciával mint kifejezéssel, mint szóval immáron ölni is lehetett.

Kötetünk azt a folyamatot mutatja be, hogy miként vált a demokráciafogalomról szóló társadalmi diskurzusból leszámolás, a demokratikusnak érzékelt párbeszédből elnyomás, totalitárius gondolkodási struktúra.

A demokráciafogalom körüli nyelvi küzdelmek a modernkori politika fontos jellemzői. A „szóvita”, a nyelvi kifejezésről szóló vita a demokrácia lényege, még akkor is, ha magáról a demokrácia fogalmáról folyik a közéleti harc. Ez a küzdelem, ez a demokráciaértelmező nyelvpolitikai harc – amely valójában politikai harc nyelvi köntösben – immáron évszázados a világ- és a magyar politikában is. Kutatásunk során a magyar koalíciós évekre (1945–1948) vonatkozó demokráciadiskurzusok természetét, karakterisztikáját vizsgáljuk.

„Kiindulópontunk az az általános ismeret, hogy a demokrácia szónak különböző ideológiákban különböző jelentése van”¹ – írja Walther Dieckmann nyelvész, a politikai nyelv kutatója *A politikai szavak tartalma* című tanulmányában. Dieckmann ugyanakkor nem tekinti a demokrácia kifejezést „elvontnak”; a kutató úgy véli, a homályosság oka „magában a nyelvben van”.² A nyelvész-professzor amellest érvel, hogy a demokrácia szó különböző társadalmi formákra vonatkozik és a demokráciafogalomról szóló örök vita „nem egyszerűen csak szóvita, hanem ideológiai-politikai véleménykülönbségek megjelenése. [...] A fogalomhasználat vitatott, a demokrácia szó használata is, hiszen a formális jegyek tartalmilag különböző módon konkretizálódnak, és belejátszhatnak különböző elkötelezettségek is.”³ Dieckmann szerint a demokráciafogalom történelmileg egy „érzelmileg agyonterhelt”⁴ politikai kulcsszó. Josef Kopperschmidt diskurzuselemző elkerülhetetlennek nevezi,

1 Walther Dieckmann: *A politikai szavak tartalma*. In: Szövegváltozatok a politikára. Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus. Szerk.: Szabó Márton – Kiss Balázs – Boda Zsolt. Nemzeti Tankönyvkiadó – Universitas, Budapest, 2000. 28–52. p. /41. p./

2 Uo. 33. p.

3 Uo. 42–43. p.

4 Uo. 50. p.

hogy egy demokratikus társadalomban a szavak eltérő jelentéséről viták legyenek. Kopperschmidt a modern politika jellemzőjének tekinti a különböző politikai erők részéről a „fogalmak elfoglalásának”⁵ jelenségét, annak akarását.

A demokrácia történeti fogalmát övező rendkívüli ideológiai kuszaságot illusztrálja Béndek Péter politikai filozófus, aki *A demokrácia értelme: szóbeszéd egy banalitásról* című tanulmányában arról ír, hogy amennyiben a „népuralom” egy elvont legitimációs fogalom, akkor „a modernkori totalitarizmusok is demokráciák.”⁶

Reinhart Koselleck úgy véli, a történetfilozófiai gondolkodásban a demokrácia olyan „általános főfogalom”⁷ vált, amely háttérbe szorított más fontos közéleti kifejezéseket, mint például a közsátságot. A demokrácia elkerülhetetlen „várokozási” fogalommal formálódott, s ezzel párhuzamosan a kifejezést az adott történeti korokban az új szükségleteknek megfelelően folyamatosan újjáalkotják.

Koselleck szerint a cselekvő közösségeket az is jellemzi, hogy az általános fogalmakat „egyediké stilizálja.”⁸ A csoportosulások ezáltal tudják önmagukat megfogalmazni, az ilyen típusú egyedi öndefiníciók sora pedig ezzel párhuzamosan ellenfogalmakat hoz létre. Ahogy Koselleck mondja: a „kölcsonös elhatárolódások zónáiban” artikulálódnak a fogalmi kifejeződések. Az 1945 utáni néhány esztendő demokráciadiskurzusai megfelelően illusztrálják a jelenséget, amikor a különböző közösségek a demokrácia fogalmát kívánták egyedivé stilizálni, s ezek az egyedileg stilizált fogalmak a társadalmi párbeszéd során kitermelték a saját maguk fogalmi ellentétpárjait.

Gyáni Gábor az 1945-ös év és az azt követő néhány esztendő legfontosabb gondolatának azt tartja, hogy a demokrácia „életképesebb társadalmi konstrukció,”⁹ mint bármelyik modern diktatúra. Gyáni szerint a második világháborút követő évek azt a reményt hordozták, hogy a demokrácia képes leküzdeni az évszázados történelmi elmaradottságot.

A koalíciós évek a magyarországi demokráciatapasztalatok szempontjából a jelenkori magyar történelem egyik legtanulságosabb korszaka. Az 1944/45 és 1948 közötti évek politikai történései referenciának is tekinthetők azáltal például, hogy az 1956-os forradalom számos résztvevője számára a koalíciós évek közéleti mintának számítottak.¹⁰ Az 1989/1990-ben kialakult magyar parlamentáris demokrácia pedig a koalíciós évek közjogi alapjaira építkezve kezdte meg működését.¹¹

Ahogy a kötetben utalunk rá; komoly történettudományi viták folynak arról, hogy az 1945 utáni koalíciós évek demokráciakísérlete 1947-ig, 1948-ig vagy 1949-ig tart. Már egészen korán kitették ugyan az antidemokratikus jelenségek, diktatúrába hajló trendek, összességében mégis

5 Josef Kopperschmidt: Kell-e a szavakról vitatkozni? Történeti és rendszertani megjegyzések a politikai nyelvről. In: Szabó Márton – Kiss Balázs – Boda Zolt. Nemzeti Tankönyvkiadó – Universitas, Budapest, 2000. 114–128. p.

6 Béndek Péter: A „demokrácia” értelme: szóbeszéd egy banalitásról. In: Szabó Márton (szerk.): Szövegvalóság. Írások a szimbolikus és diszkurzív politikáról. Scientia Humana, Budapest, 1997. 159–169. p.

7 Reinhart Koselleck: A történeti idő szemantikája. Atlantisz Kiadó, Budapest, 2013. 133. p.

8 Reinhart Koselleck: Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája. Jászóveg tankönyvek, Budapest, 1997. 7. p.

9 Gyáni Gábor: Valóban korszakhatár 1945? Levéltári közlemények, 2015. (86. évf.) 1–2. sz. 5–13. p.

10 Arról, hogy a koalíciós évek demokráciája mint minta milyen szerepet játszott, 1956-ban Ständeisky Éva ír. (Ständeisky Éva: Népuralom ötvenhatban. Kalligram – 1956-os Intézet, Pozsony – Budapest, 2010. 344–364. p., 537–539. p.)

11 E kérdéskörrel Szűcs Zoltán Gábor publikált. (Szűcs Zoltán Gábor: Az antalli pillanat. A nemzeti történelem szerepe a magyar politikai diskurzusban. 1989–1993. L'Harmattan, Budapest, 2010. 77–126. p.)

megállapíthatjuk: a háború utáni néhány év markáns korszakképző jellegzetessége a „demokrácia” mint vitatéma volt. A koalíciós évek Magyarországon – az újjáépítés, a nélkülözés, a béke és a szuverenitás kérdései mellett – az egyik legnagyobb érdeklődést kiváltó téma maga a „demokrácia” volt. A demokráciaviták a koalíciós években nagy szenvedéllyel, indulattal zajlottak az elméleti folyóiratok hasábjain, a parlament üléstermeiben, politikai nagygyűléseken, a napi sajtóban, a társadalmi diskurzus különböző színterein és a mindennapok egyszerű kommunikációs csatornáin keresztül.

A „demokrácia” a modernkori történelemben és napjainkban is fontos kérdéskör, ugyanis a demokrácia már nem önmagában egy politikai rendszer, hanem a „jó” társadalmi konstrukció egyfajta ideáltipikus leírása.

Megítélésünk szerint a jogállami jellegű polgári demokrácia folyamatos társadalmi próbálkozás a közösség céljainak elérése érdekében, miközben az egyéni szabadságjogok deklaráltak, alkotmányosan rögzítettek és azok érvényesülése nem hatalmi adomány, hanem a másik tiszteletén alapuló kulturális mintázatból fakad.

Kiindulópontunk szerint 1944/45 és 1948 között Magyarországon egy különleges, egyedi, jogállami jellegű, a jogosultságok kiegyensúlyozott rendszerére épülő, de végső kimenetelét tekintve reménytelen demokráciakísérlet zajlott, amely kísérletszerűség nem a belső társadalmi mozgások, megrázkódtatások, válságok miatt bukott el, hanem azért, mert 1946/1947 után egyre kevésbé állt a Szovjetunió érdekében a magyar polgári demokrácia léte. Úgy véljük, a koalíciós évekbeli magyar demokrácia a szuverenitáshiány miatt bukott el, de e néhány esztendő élmény- és tapasztalatanyaga mégis viszonyítási pontja lehetett a későbbi korok magyar demokráciáinak.

Meggyőződésünk, hogy a koalíciós évek demokráciája, e demokrácia mint markáns társadalmi támogatottságra épülő kísérletszerűség komoly történeti kihatással bírt – közvetetten ennek a közösségi élménynek világpolitikai, világtörténelmi jelentősége volt. Az '56-os forradalom egyik érzelmi alapja a koalíciós időszak demokratikus élményanyaga, „demokratizmusa” lehetett, ezért is állíthatjuk, hogy közvetetten világtörténelmi kihatással bírhatott az 1945 utáni esztendőök próbálkozó magyar demokráciája. E kísérleti jellegű demokrácia társadalmi dialógusainak elemzésére törekszünk a könyvben. Célunk, hogy feltárjuk a koalíciós időszak demokráciáról szóló diskurzusainak kommunikációs paneljeit, a nyelvpolitikai küzdelmeket, amit a továbbiakban demokráciavita, demokráciadiskurzus néven fogunk nevezni, illetve elemezzük e demokráciaviták érvrendszerét. Azt a fajta mechanizmust, amelynek egyik jellemzője, hogy – az eltérő értelmű – demokráciafogalom fegyverré, mozgósító erejű tényezővé válik a politikai paletta különböző oldalán álló szereplői számára. Arra törekszünk, hogy az országos történések mögött megbúvó demokráciaértelmezések alapelemeit, a közéleti szereplők közötti ebbéli antagonisztikus különbözőségeket a diskurzuselemzés módszerével feltárjuk.

A koalíciós évek meghatározó jellegzetessége, hogy a társadalom túlnyomó többsége a jogosultságok rendszerére építő polgári demokráciára vágyik. Az 1945 utáni időszak a demokráciaremény korszaka. A demokrácia kifejezés tehát megkerülhetetlen fogalma vizsgált korszakunknak, ugyanakkor olyan mértékben keveredtek a fogalmak a demokráciaértelmezés kontextusában, hogy a koalíciós idők szövegeit tanulmányozva azt láthatjuk: egy kifejezés mögött két egymást kizáró, egymással antagonisztikus ellentétben álló világkép áll.

A koalíciós években zajló és a koalíciós évekről szóló demokráciadiskurzus kutatása során az empirikus anyaggyűjtés után szövegghalmazt hoztunk létre; ezt a szövegghalmazt vetettük diskurzuselemzés alá. A szövegghalmazon belül értelmezésbeli különbségeket, ok-okozati és időbeli összefüggések, párhuzamosságok feltárásával különálló beszédmodokat azonosítottunk.¹² A szövegek vizsgálatokor hipotetikus jelleggel négy beszédmodot azonosítottunk¹³ – ebben a szerkezetben épül fel a kötet. A négy beszédmod a következő: 1. a koalíciós korszak közéleti küzdelmeinek beszédmodja; 2. az ön-életírói beszédmod; 3. a tudományos beszédmod/a recepció beszédmodja; 4. a lokális beszédmod.

A kötet első fejezetében a korszak közéleti küzdelmeinek beszédmodját elemezzük. Áttekintjük a koalíciós időszakban megjelent korabeli tanulmányokat és a napi sajtóban publikált cikkeket. Ennek a „beszédmodnak” az áttekintése során az 1945 utáni évek fontos szereplőinek a demokrácia fogalmát érintő megszólalásait ismertetjük, s különös figyelemmel tanulmányozzuk a kommunista demokráciaértelmezés jellegzetességeit, így a formális demokráciával szembeni kommunista retorikát is. A koalíciós évek kommunista demokráciaértelmezési politikai stratégiája leginkább a reakciós fogalmának kiterjesztésével összefüggésben demonstrálható, ezért arra törekszünk, hogy felvázoljuk a kommunisták részéről az ellenség megkonstruálásának mint tudatos stratégiának a folyamatát.

A könyv soron következő fejezetében az önéletírói-visszaemlékezői beszédmod áll a középpontban. Azt vizsgáljuk, hogy a korszak szereplőinek önéletírásaiban miként jelenik meg a demokrácia témája. Az önéletírások, visszaemlékezések és a naplók is sajátos „én-nyomok”, melyek alkalmasak arra, hogy feltárják az egyén múltbéli gondolatait, a történeti tényekhez, folyamatokhoz, jelenségekhez való viszonyulását, valamint a személyiség létállapotait érintő fontos fogalmak és az önéletíró kapcsolatát. Írásunkban a koalíciós évek különböző szereplőinek a korszakot érintő demokráciaélményeit, demokráciafogalmait vizsgáljuk. S mindemellett azt a helyzetet is ábrázoljuk, ahogyan a demokrácia fogalma még a visszaemlékezésekben is egyfajta harci eszköz és fegyver; más megközelítésben identitást építő narratíva-elem.

Ezután a tudományos beszédmodot kutatva áttekintjük a második világháború utáni néhány esztendő mint történeti időszak terminológiai dilemmáit. Ezáltal a történettudományi vitákból az egyes kutatók korszakra vonatkoztatott demokráciamegközelítését igyekszünk feltárni. Ebben a fejezetben az ötvenes évek történeti álláspontjától kezdve a frissen publikált szakmai véleményekig tekintjük át, hogy miként

12 A különálló beszédmodok azonosításakor Glózer Rita módszertani alapvetését használjuk. (Glózer Rita: Diskurzusok a civil társadalomról. Egy fogalom transzformációi a rendszerváltó évek értelmiségi közbeszédében. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2008. 15–31. p.) Metodológiai tekintetben is elfogadjuk Glózer pozíciókijelölését: „Az elemzés során a diskurzust mint kulturális produktumot, jelentésteli struktúrát közelítjük meg, melynek értelmezése a jelentések hálójának felfejtését jelenti. A jelentések összefüggésrendszerén belül az egyes fogalmak egymásra referálnak, intertextuális viszonyok közepette nyernek értelmet és értelmezést. Ezeket az összefüggéseket kell feltárni: az egyes fogalmak milyen más fogalmakkal, az egyes jelentések milyen más jelentésekkel kapcsolódnak össze, a diskurzuson belüli egyes beszédmodok milyen más beszédmodokkal, stratégiákkal interferálnak? Mivel a diskurzus aktorainak perspektívájából törekszünk a megértésre, az elemzés a szöveguniverzumon belül mozog.” (Glózer Rita: A diskurzuselemzés a társadalomtudományokban. In: Feischmidt Margit – Kovács Éva (szerk.): Kvalitatív módszerek az empirikus társadalom- és kultúrakutatásban. Digitális tankönyv, PTE – BTK Kommunikációs Tanszék, Budapest/Debrecen 2006. Elérhető: http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/index92e1.html?option=com_tanelem&id_tanelem=831&tip=0 /A letöltés időpontja: 2016. szeptember 3./)

13 Dell Hymes beszédmodokról szóló meghatározását viszonyítási pontnak tekintjük. Hymes szerint a beszédmodok a beszéd-események, beszédaktusok, beszédstílusok, kontextusok, nézetek, értékek, attitűdök összességei. (Dell Hymes: A nyelv és a társadalmi élet kölcsönhatásának vizsgálata. In: Pléh Csaba–Siklaci István–Terestyéni Tamás (szerk.): Nyelv-kommunikáció-cselekvés. 458–495. p.)

változott a koalíciós évek demokráciamegítéléséről szóló fogalomhasználat. Az 1945 utáni esztendőkről 1955-ben jelentek meg az első publikációk. Több mint hatvan esztendő történettudományi kutatását kívánjuk körbejárni abban a tekintetben, hogy mit gondolnak az egyes szerzők a koalíciós évek demokráciájáról. A különböző világlátású szakemberek szövegeiben közös az, hogy mindegyik szerző számára komoly dilemmát jelent a koalíciós évek vonatkozásában a demokrácia kontra diktatúra kérdéskör. Fel kívánjuk tárni a különböző magyar és angol nyelvű tudományos publikációkban a korszakról megjelölt demokráciafogalmak közötti érdemi különbségeket és hasonlóságokat, illetve a diktatúra kialakulásának mint szellemi struktúrájának a megítéléséről szóló eltérő vélekedéseket.

Vertikális demokráciakutatást is végeztünk. A lokális demokráciamegnyilvánulások tekintetében Makó városa alkalmas terep lehet annak tanulmányozására, hogy az országos viták, demokráciaértelmezések miként hatottak helyben, hogyan formálták a helyi demokráciát. E megközelítést a kötetben lokális beszédmódként azonosítjuk. A koalíciós évek Makójára – a maga komoly (kis)polgári demokratikus hagyományaival, létező munkásmozgalmi tradícióival – egyfajta helyi demokráciaborként tekinthetünk. A város az 1944 utáni bő négy esztendőben demokráciaélményeket élhetett meg, ez az időszak Makó történetében is a demokráciaremény korszaka volt. E lokális beszédmód vizsgálata során célunk feltárni a helyi demokrácia működési mechanizmusát, a lokális demokráciaértelmezések unikális jellegzetességeit és azokat a helyi nyelvpolitikai küzdelmeket, amelyek a demokráciafogalom birtoklásáért folytak.

A szövegek vizsgálatát a diskurzuselemzés módszereinek és eljárásainak segítségével végezzük el. A szövegeket azért is tartjuk kiemelten fontos forrásoknak, mert elfogadjuk Pierre Bourdieu azon tézisé, miszerint a közéleti mezőben – ahol a cselekvések célja a hatalmi pozíciók megszerzése – a politika nem önmagában „hatalmat termel, hanem jelentéseket és értelmezéseket, vagyis szövegeket.”¹⁴ A bourdieu-i alapvetés szerint a politikai szövegvalóságok hatalmi helyzeteket alakítanak ki, formálnak és tartanak fenn.

„A történelem szüntelenül arra oktat minket, hogy a diskurzus nemcsak egyszerűen tolmácsolja a küzdelmeket és az uralmi rendszereket, hanem érte folyik a harc, általa dűl a küzdelem; tehát a diskurzus az a hatalom, amelyet az emberek igyekeznek megkaparintani”¹⁵ – írja a diskurzuselmélet eszméletörténeti alapvetéseként Michel Foucault *A diskurzus rendje* című tanulmányában. Terrell Carver szerint a diskurzuselemzés az alábbi elven alapszik: „amikor az igazságot a nyelv segítségével megjelentjük, akkor az igazság nem valami »eleve létező« állapot, amelyet aztán a nyelv mint semleges médium kifejez vagy visszatükröz. [...] Sokkal inkább arról van szó, hogy a nyelv az egyetlen olyan eszköz, amelyen keresztül »életformáink« kifejeződnek, amellyel megteremthetjük és kifejezhetjük szubjektivitásunkat, társadalmi tevékenységeket fejleszthetünk ki és gyakorolhatunk, hatalmi helyzeteket próbálhatunk ki és erősíthetünk meg.”¹⁶ Paul Ricoeur *A szöveg mint modell: a hermeneutikai*

14 Szabó Márton: Politikai tudásméletek. Szemantikai, szimbolikus, retorikai és kommunikatív-diszkurzív értelmezések a politikáról. Nemzeti Tankönyvkiadó – Universitas. Budapest, 1998. 86. p.

15 Foucault, Michel: A diskurzus rendje. Holmi, III. évf. (1991) 7. Elérhető: <http://www.holmi.org/1991/07/michel-foucault-a-diskurzus-rendje-torok-gabor-forditasa> (A letöltés időpontja: 2016. szeptember 2.)

16 Carver, Terrell: Diskurzuselemzés és a „nyelvi fordulat”. Politikatudományi Szemle, XIII. évf. (2004) 4. Elérhető: http://www.politudzemle.hu/szamok/2004_4szam/2004_4_carver.pdf (A letöltés időpontja: 2016. szeptember 2.)

megértés című tanulmányában fejti ki: „Hogy egy szerzőt jobban megérthessünk, mint ő saját magát értette, ki kell bontanunk a diskurzusaiba zárt tudati erőket, azokat, amelyek túl vannak a szerző személyes tapasztalatainak horizontján.”¹⁷ Mindezek az elméleti keretek között alapvetésnek tekintjük, hogy a diskurzusok hatalmi-uralkodó viszonyokra utalnak, a diskurzus-elemzés az uralkodó helyzetek megértéséhez segít bennünket hozzá, s a diskurzus-elemzésnek arra kell törekednie, hogy lehetőleg minél komplexebben tárja fel a szöveget alkotók tudati-gondolati viszonyulásait.

A diskurzus-elemzés kvalitatív jellegű tartalomelemzési módszertani eszköztárat kínál. Sem a diskurzus-elemzésnek, sem a narratív közpolitikai elemzésnek – ahogyan Boda Zsolt fogalmaz – „nincs operacionalizálható módszere.”¹⁸ Klaus Krippendorf e témában kifejti: a „kvantitatív indikátorok rendkívül érzéketlenek és felszínesek a mélyebb politikai összefüggések láttatását illetően,”¹⁹ ezért is fontos a kvalitatív jellegű tartalom- és szövegelemzés, amely képes a szövegek „felszíne alá”²⁰ tekinteni. A szövegek elemzésénél a következő „képleteket” használjuk: ki és mit mond? Milyen körülmények között, hogyan formálódnak a vélemények, az érvelési formák?²¹ A különböző szövegek miként alakítják, alakították a politikai-kommunikációs folyamatokat? A szövegekben a kontextuális elemzés keretében keressük a vissza-visszatérő motívumokat, gondolati struktúrákat is.²² Igyekszünk feltárni a „beszédcselekvések” hogyanját, vagyis jelentéskibontást végzünk. Szabó Márton szerint a jelentéskibontás révén a kutató azt próbálja kideríteni, hogy a kommunikációs folyamatban részt vevők miként vitatják meg a közügyeket különféle fórumokon – „mit értenek ezen, s miként alakítják a szituációt.”²³ A szövegvizsgálatokkor áttekintjük az egyet nem értésre és egyetértésre vonatkozó érvelési elemeket, kutatjuk, hogy a vitahelyzetben az érvelő mely szempontokat tekinti prioritásnak. Célunk az előbbiekből vázolt kutatómódszertanra alapozva a koalíciós évek különböző demokrácia-interpretációinak konstruálása, a demokráciadiskurzusok „fogalmi hálójának”²⁴ vizsgálata.

17 Paul Ricoeur: A szöveg mint modell: a hermeneutikai megértés. Lettre, VIII. évf. (2001) 42. sz. Elérhető: <http://epa.oszk.hu/00000/00012/00026/ricoeur.htm> (A letöltés időpontja: 2016. szeptember 2.)

18 Boda Zsolt: Narratív közpolitikai elemzés. In: Szabó Márton (szerk.): Szövegvalóság. Írások a szimbolikus és diszkurzív politikáról. Scientia Humana, Budapest, 1997. 113–131. p. /129. p./

19 Klaus Krippendorf: A tartalomelemzés módszertanának alapjai. Balassi Kiadó, Budapest, 1995. 18. p.

20 Uo.

21 Munkánk során Szabó Mártonnak a diskurzus-elemzés kutatómódszertanáról vallott tudományos koncepcióját, nézeteit tekintjük kiindulópontnak. (Szabó Márton: Diszkurzív politikatudomány. Bevezetés a politika interpretatív szemléletébe és kutatásába. Osiris Kiadó, Budapest, 2016. 507–599. p.)

22 A diskurzus-elemzés metodológiájához felhasznált további irodalmak: Szűcs Zoltán Gábor: A diszkurzív politikatudomány mint politikai diskurzustörténet. Tudománysszemléleti és módszertani esszé. Műhelytanulmányok 2. Digitális archívum. Miskolci Egyetem Politikatudományi Intézet, 2008. Elérhető: <http://mek.oszk.hu/06200/06225/06225.pdf> /A letöltés időpontja: 2016. szeptember 3./; Szűcs Zoltán Gábor: Az antallal pillanat. A nemzeti történelem szerepe a magyar politikai diskurzusban. 1989–1993. L'Harmattan, Budapest, 2010. 21–74. p.; Siklaci István: A diskurzus szerepe a társadalmi befolyásolásban. In: Szabó Márton (szerk.): Szövegvalóság. Írások a szimbolikus és diszkurzív politikáról. Scientia Humana. Budapest, 1997. 99–112. p.; Csizmadia Ervin: Diskurzus és diktatúra. A magyar értelmiség vitái Nyugat-Európáról a késő Kádár-rendszerben. Századvég Kiadó, Budapest, 2001. 135–190. p.; Virág Attila: Diskurzus-elemzés a politika- és vezetéstudományban. Vezetéstudomány, XLV. évf. (2014) 3. Elérhető: http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/1491/1/vt_2014n3p30.pdf (A letöltés időpontja: 2016. szeptember 2.); Fazakas Gergely – Miru György – Velkey Ferenc (szerk.): „Politica philosophiai okoskodás” Politikai nyelvek és történeti kontextusok a középkortól a 20. századig. Debreceni Egyetem, Debrecen, 2013. Elérhető: https://www.academia.edu/11159587/_Politica_philosophiai_okoskod%C3%A1s_Politikai_nyelvek_%C3%A9s_t%C3%B6rt%C3%A9neti_kontextusok_a_k%C3%B6z%C3%A9pkort%C3%B3l_a_20._sz%C3%A1zadig (A letöltés időpontja: 2016. szeptember 20.)

23 Szabó Márton: Diszkurzív politikatudomány. Bevezetés a politika interpretatív szemléletébe és kutatásába. 575. p.

24 Fogalmi hálón azt a nyelvi és társadalmi jelenséget értjük, ahogyan a használt szavak jelentése idomul vagy új kifejezések születnek a különböző jelenségek leírására, s ezáltal a nyelvhasználat megújul, kibővíül.

A könyv tartalma érdemben az 2017-ben megvédett doktori disszertációmon alapszik. E helyen is köszönöm konzulensem, Bencsik Péter segítségét, aki az egész szöveg megszületését végigkövette; s mindvégig segített a különböző verziók alapos, lelkiismeretes elolvasásával, szelíd és lényeglátó tanácsaival. Köszönettel tartozom opponenseimnek, Ständeisky Évának és Kalmár Melindának, akik a műhelyvitán és a hivatalos véleményekben megfogalmazott megítéslő javaslataikkal jobbra tették a formálódó szöveget. Köszönöm Pihurik Juditnak és Papp Istvánnak, hogy szakmai meglátásaikkal előremozdították a végleges disszertáció kialakulását. Hálas vagyok Tomka Bélának, hogy a doktori iskola vezetőjeként nemcsak az intézményi kereteket biztosította a munkám számára, hanem tanácsaival is segítette az alakuló tanulmányt. Köszönöm Miklós Péternek, hogy szerkesztőként és kiadóként felvállalta a disszertációt és könyv lehet belőle.

Hálával tartozom a megszámlálhatatlan segítségért minden történész kollégának, de természetesen a felelősség az enyém – én írtam, én „bűnöm”, de azért bízom benne, hogy sokak számára tanulságos lesz és közösen tudjuk értékelni a demokrácia széleskörű értékeit.

Nagy szeretettel köszönöm e helyen is Hegedűs Anita kolléganőm segítségét, aki a többéves munka során végig mellettem volt, és mint egy jó testvér csendesen a háttérben szolgálta az ügyemet.

És természetesen köszönöm, hogy a családom mellettem volt a nehéz időszakokban is. Köszönöm, hogy Édesanyám már 10 évesen történelmi témájú könyveket vett nekem, s így kialakulhatott bennem a régi históriák iránti olthatatlan szenvedélyem. Édesapám pedig a nyolcvanas évek végén akár fél-szamizdat 56-os könyveket is megszerzett nekem, hogy a történelmi múlt iránti terebélyesedő kíváncsiságomat kezelni lehessen.

S végül ezer köszönet feleségemnek, Évinek és gyerekeimnek, Dömének, Csanádnak és Zselykének, hogy miközben mondjuk Rákosi Mátyás beszédeit vagy visszaemlékezéseit olvastam, ők ott voltak nekem és visszarángattak a valóságba, s nem engedték, hogy végzetesen belebolonduljak a vad és durva szövegek tanulmányozásába.

„A fogalmi hálók” kutatása mint diskurzuselemzési módszertani megközelítés Muri Györgynek az 1848–49-es alkotmányozás politikai nyelvéről szóló tanulmányában jelenik meg elméleti keretként. (Muri György: Az alkotmányozás politikai nyelve 1848–49-ben. L'Harmattan Kiadó-TIT Kossuth Klub, Budapest, 2015. 9–11. p.)

I.

A korszak közéleti küzdelmeinek beszédmódja:
demokráciaviták, demokráciafogalomértelmezések
a koalíciós évek közéleti küzdelmeiben

A KOALÍCIÓS IDŐSZAK DISKURZUSAI KÉT FOGALOM HÁLÓJÁBAN: REAKCIÓ ÉS DEMOKRÁCIA

Még zajlottak a hadműveletek az ország területén, amikor elindult a demokrácia mibenlétéről szóló közéleti diskurzusok sorozata. Már a romok árnyékában, 1944–1945 fordulóján jelentkeztek a demokráciát érintő nézetkülönbségek, „elkezdődtek a viták.”²⁵ Takáts József eszmetörténész az 1945 utáni néhány esztendő történetét a demokráciaviták négy éve²⁶ fogalommal jellemzi.

1945 Magyarországon – az újjáépítés történései és a nélkülözés jelenségei mellett – az egyik legnagyobb érdeklődést kiváltó kérdés maga a „demokrácia”²⁷ volt. Nem véletlen, hogy a Pázmány Péter Tudományegyetem 1945 nyarán (június 26. és július 6. között) a demokrácia tematikájával foglalkozó előadássorozatot szervezett – kommunista kezdeményezésre.²⁸ A meghívott szónokok között értelmiségiek és gyakorló pártpolitikusok is voltak, akik a maguk demokráciaképéről beszélhettek a hallgatóság előtt. A konferencián elhangzottak könyv alakjában is megjelentek. „A kötet egymást kiegészítő vagy éppen opponáló értelmezések halmaza”²⁹ – érzékeltette eszmetörténeti távolságból az 1945-ös demokrácia előadásokat és a *Demokrácia-kötet* Kovács Gábor. Ständeisky Éva így fogalmaz az előadássorozat kapcsán: „Az egyetemi előadóteremben a politikusok pusztán propaganda-szólamokkal nem léphettek a hallgatóság elé. A felkérés így politikai álláspontjuk átgondolására és nézeteik igényes megfogalmazásra készítette azokat is, akik addig ezt elmulasztották.”³⁰ A rendezvénysorozaton előadást tartott: Erdei Ferenc, Fischer Endre, Horváth Barna, Jánosi József, Mezey István, Moór Gyula, Ortutay Gyula, Pamlényi Ervin, Rákosi Mátyás, Szakasits Árpád, Teleki Géza, Tildy Zoltán és Veres Péter. A kiadvány bevezetőjét Hajnal István írta. „Demokrácia: a katasztrófa után a magyar társadalom sorskérése mindaz, ami e szóban foglaltatik”³¹ – olvasható a *Demokrácia-kötet* előszavában.

25 Bujdosó Anna: Vélemények, viták a demokráciáról 1944 novembere és 1945 áprilisa között. In: Kiss Endre – Tütő László (szerk.): A magyar gondolkodás: 1944 és 1948 között. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar – Tankönyvkiadó, Budapest, 1990. 30. p.

26 Takáts József: Modern magyar politikai eszmetörténet. Osiris Kiadó, Budapest, 2007. 136. p.

27 Szőke Domonkos történész szerint 1945-ben a „demokrácia”, az „újjáépítés” és a „reakció” volt a közélet három leggyakrabban használt kifejezése. (Szőke Domonkos: 1945 szabad választás – szabad választás? In: Horváth János (szerk.): Tiltott történelmünk. Századvég Kiadó, Budapest, 2006. 40. p.)

28 Ständeisky Éva: Remény és szorongás. Demokráciaelképzelések és demokráciaértelmezések. In: Rainer M. János – Ständeisky Éva (szerk.): A demokrácia reménye: Magyarország, 1945. 1956-os Intézet, Budapest, 2005. 54–91. p.

29 Kovács Gábor: Tervezés és/vagy demokrácia? Demokráciafelfogások a második világháború alatt és után – nemzetközi eszmetörténeti körkép. In: Rainer M. János – Ständeisky Éva (szerk.): A demokrácia reménye: Magyarország, 1945. 1956-os Intézet, Budapest, 2005. 9–28. p.

30 Ständeisky Éva: Remény és szorongás. Demokráciaelképzelések és demokráciaértelmezések. 65. p.

31 Erdei Ferenc et al.: Demokrácia. A Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának kiadása. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1945. 3. p. /A továbbiakban: Demokrácia, 1945./

A *Demokrácia*-konferencia különböző megszólalói egymást kizáró demokráciaértelmezéseket fogalmaztak meg. A '45-ös konferencián elhangzottak alapján felvázolható baloldali/kommunista demokráciaképbe befér a társadalmi átalakítás érdekében a formalitások gyengítése, a játékszabályok megkérdőjelezése, e nézőpontból az „ellenséggel” szemben folyamatos harcot kell vívni és nem létezik egy általános, egyetemleges szabadságfogalom, mert az „ellenség” nem kaphat jogosultságokat. Az 1945-ös baloldali demokráciaértelmezés lényege, hogy a demokrácia valami egészen újat hoz az ország életébe, s ez az új jelenség segíti a társadalmi mobilizációt, a meglévő struktúrák áttörését. Az ekkoriban megfogalmazott baloldali demokráciaértelmezés hívei nem egy jogokra épített rendszert és életformát látnak a demokráciában, hanem egy társadalomátalakító keretet, ami évszázados megrögzöttségeket képes lebontani. A nagyon markáns baloldali demokráciaértelmezésekkel szemben számos olyan előadás elhangzott, amely óvott attól, hogy a radikális változások érdekében az általános szabadságjogok súlyos csorbát szenvedjenek – a kommunista demokráciafogalmat el nem fogadók a polgári demokrácia ethoszát tekintették alapnak, amire az új Magyarország épülhet.

A konferencia megvalósulása már önmagában akár jelképe is lehetne annak, hogy az akkori közélet szereplői valóban hittek abban, hogy lehet ugyan vita a demokrácia kereteiről, formájáról, de mégis valamifajta szabadságközpontú demokratikus államrend fog majd kialakulni. A konferencia idején még a kommunista kötődésű vagy elkötelezettségű előadók sem fogalmaztak meg a demokrácia alaplényegétől eltérő, azzal szögesen ellentétes, azzal ütköző gondolatokat.

Az 1945-öt követő néhány esztendő történetét a demokráciaviták léte, e diskurzus karakterisztikája döntő módon határozta meg. A magyar történelemben egyedülálló, hogy ilyen hosszan elnyúló párbeszédsorozat alakuljon ki egy konkrét államberendezkedési fogalom körül.

A demokráciaviták a koalíciós években zajlottak az elméleti folyóiratok hasábjain, a parlament üléstermeiben, politika nagygyűléseken, a napi sajtóban, a társadalmi diskurzus különböző szinterein. Egy jelképes jellemzője annak, hogy milyen szinten volt meghatározó szegmense az 1945 utáni néhány esztendőnek a demokrácia tematika az, hogy még a Szent István Társulat is önálló demokráciakötettel jelentkezett 1946-ban. A *Kereszténység és demokrácia* című kiadványban kilenc tanulmány járta körül a katolikus egyház társadalmi tanításához illeszkedően a demokrácia témakörét.³² A bevezetőben Nizsalovszky Endre, az Actio Catholica kulturális szakosztályának országos elnöke azzal a reménységgel indította útjára a könyvet, hogy hozzájárulhat az „igaz demokrácia” megvalósításához. A kötet esszéi a konkrét helyzetet érdemben nem kívánták elemezni, inkább egyfajta teoretikus állásfoglalás-sorozatnak tekinthetők. Pernecky Béla *Korszerű demokrácia* című cikkének első mondatai azonban sokat elmondanak a koalíciós évek demokráciavitáinak világáról: „A demokrácia körül valósággal bábeli nyelvezavar kavarog. Nem csupán azok nem értik meg egymást, akik a demokráciát csak divatból, vagy csak jelszóként emlegetik, de igen gyakran más malomban őrlnek olyanok is, akiknek a demokrácia komoly elmélyedést követelő probléma vagy politikai program, sőt mi több, világnézet és lelki élmény. Ez a nyelvezavar hovatovább elviselhetetlenné válik.”³³ Az aktuális politikai

32 Kereszténység és demokrácia. A Szent István Társulat kiadása, Budapest, 1946.

33 Pernecky Béla: Korszerű demokrácia. In: Kereszténység és demokrácia. 11. p.

vélemények, demokráciaviták tekintetében az imént idézett szöveg politikai értelemben súlytalannak tekinthető, de a „nyelvezavar” mint kifejezés használata figyelemreméltó jelenség; ez arra utal, hogy a korabeli közéleti mezőben az apolitikusabb valóságértelmezők is érzékelték a demokráciafogalom használata kapcsán megjelenő feloldhatatlan ellentétet.

A demokráciaviták kialakulásának hátterében és a jelenség éveken keresztül fennmaradásában döntő szempont volt, hogy a magyar közgondolkodásban a demokrácia kifejezéshez – követlen tapasztalatok hiányában ugyan, de – a polgári-jogállami demokrácia ethosza kötődött. A kommunisták e fogalom tartalmával kezdetben még csak enyhén, majd a hónapok, évek múltával radikálisan ellentétes gondolatokat, vélekedéseket fogalmaztak meg a közéleti kommunikációs térben, de mindeközben a maguk sajátos politikai struktúráját is demokráciának nevezték. A kommunisták valami olyan jelenségre használták a demokrácia kifejezést, ami nem volt az, s amit a korabeli közvélemény sem érzékelt annak. A közvéleményben egyfajta kognitív disszonancia alakult ki a kommunista demokráciafogalom kapcsán, és mindegyik helyzet adott kommunikációs-szellemi muníciót a demokráciaviták számára. E ideológiai-világnézeti ütközőpont diskurzusra ingerelte a közélet szereplőit, s ez a vita mindaddig zajlott, amíg a párbeszéd pszichés és fizikai lehetőségei adottak voltak. Az így kialakult folyamatos fogalmi zűrzavart szándékoztak a vita szereplői tisztázni, artikulálni. A diskurzus lényegi célja a nyelvi mező fogalomtisztítása volt, hogy ezáltal az aktuálpolitikai törekvések koordinátái egyértelműbbek lehessenek. A diskurzus középpontjában végig a kommunista demokráciaértelmezés állott, hiszen ők valami egészen mást mondtak, mint ami a társadalom tudati struktúrájában rögzült; ezért a kommunisták demokráciafogalomhasználata lett a viszonyítási pont a koalíciós évek demokráciavitáiban. Ezt a viszonyítási pontot még történelmi távlatból sem egyszerű modellezni.

Ivan Majszkij szovjet külügyi népbiztos-helyettes 1944 elején *A jövődő világ kívánatos alapelveiről* című feljegyzése foglalta össze a Szovjetunió stratégiai céljait a második világháború utáni „rendezéssel” kapcsolatosan. A vezető diplomata arról ír, hogy a szovjetek célja a háború utáni időszakra vonatkozóan az, hogy a Vörös Hadsereg által megszállt országok „társadalmi berendezkedése a népfront eszméjének szellemében a széles demokrácia elvein nyugodjék.”³⁴ A Majszkij-terv demokráciaértelmezése meglehetősen kétértelmű. A szöveg egyik vetülete arról szól, hogy a háború befejezését követően a megszállt területeken a Szovjetunió nem szándékozik azonnal – a polgári demokrácia ellentétpárjának tekintett – proletárdiktatúrát bevezetni, vagyis elfogadja a „széles demokrácia” elveit, de a másik szövegréteg már azt a szempontot érinti, miszerint létezik valamiféle célkitűzés arra, hogy az érintett országok majdan „az igazi demokrácia útjára” lépjenek, ami Majszkij fogalomhasználatában a szocializmust jelenti. Majszkij két demokráciapanelt használ: az egyik a „széles demokrácia”, a másik pedig az „igazi demokrácia.” E stratégiai fontosságú forrásból is látszik, hogy a szovjetek az antifasiszta koalícióból fakadó szövetséges kényszerűségből időlegesen elfogadják a demokrácia szélesebb értelmezését, az „igazi” demokráciának viszont a saját politikai berendezkedésüket tartják.

³⁴ Majszkij, Ivan M.: *A jövődő világ kívánatos alapelveiről* (1944). Fordította és közreadja: Baráth Magdolna. In: *Külpolitika*, II. évf. (1996) 3–4. 154–184. p.

Érzékletesen mutatja be a kommunista/szovjet demokráciafelfogás sajátosságait Raymond Aron filozófus, aki a *Demokrácia és totalitarizmus*³⁵ című monografikus igényű kötetében foglalkozik a kérdéssel. A filozófus a polgári demokrácia struktúráját „alkotmányos pluralista” rendszerként írja körül, a szovjet/kommunista rezsimet pedig az „egypárti monopólium” struktúrájaként definiálja. „A kommunista oligarchia hatalmát úgyis felfoghatjuk, mint a demokratikus eszme egy másfajta leképezését. A népszuverenitás, illetve a proletariátus szuverenitása egy pártra száll át, amely a nép vagy a proletariátus élcsapata”³⁶ – írja Raymond Aron, aki szerint a polgári demokrácia világára az a jellemző, hogy a választási harc szimbolizálja a szuverenitást, míg a szovjet demokrácia karakterét az egyhangú jóváhagyási ceremónia adja meg. Aron úgy véli, ez a különbség a két rendszer között egyáltalán nem formai, nem másodlagos, hanem „lényegbeli”, ami kihat a „közösség létének mi-kéntjére.” Még 1953-ban Robert V. Daniels arra hívta fel a nyugati közvélemény figyelmét, hogy a kommunisták számára az „igazi demokrácia” az, amikor a tömegek akarata a munkásosztály érdekeinek alárendelt. Daniels szerint a kommunisták szemében a „szocializmus”, a „demokrácia” és az „osztály nélküli társadalom” fogalmak szinonimaként értelmezhetők, s a kommunista nézőponton keresztül a szovjet állam a legdemokratikusabb.

1945 után Magyarországon fokozatosan alakult ki az új kommunikációs mező, „az instrumentalizált”³⁷ nyelv, amely szisztémának lényegi vonása, hogy a különböző politikai kifejezéseket fegyverekként használja; s a nyelvpolitikai küzdelmek eredményeként kizárólagos jelleggel kívánja birtokolni a demokrácia fogalmát. Miután a társadalmi nyilvánosság tereiben a kommunisták elfoglalták a demokrácia kifejezést, az ellenfeleikre rásütötték a „demokráciaellenesség” vádját. E kommunikációs folyamat jellemzője, hogy a „szavak eredeti jelentéstartalmát” elveszik és kifordítják.

A kommunisták számára '45-öt követően évekbe tellett a demokrácia fogalmának elfoglalása, ezért a kifejezésért éveken keresztül kellett nyelvi offenzívát folytatniuk. E nyelvi offenzívának történelmi terméke az évekig tartó demokráciaviták szövegkorpusza. Ezzel ellentétben a „reakció” fogalom birtoklásáért nem volt szükségük kommunikációs harcra. A reakció nyelvi kifejezést a háború befejezésétől kezdve kizárólagos jelleggel uralták a kommunisták. A reakciófogalom a nyilvános térben történő megbélyegzés leghatékonyabb eszközévé vált az MKP kommunikációs stratégiájában.³⁸

A demokráciafogalomért vívott nyelvi küzdelemben a kommunistákkal szemben álló erők képesek voltak érvelni, védekezni; a nyelvi térben léteztek olyan eszközök, ami által más demokrácia elképzelések is megfogalmazhatóakká váltak. A „reakció” kifejezés viszont mint „billog” olyan nyelvi eszközt

35 Raymond Aron: *Demokrácia és totalitarizmus*. L'Harmattan Kiadó – Szegedi Tudományegyetem Filozófia Tanszék, Budapest, 2005.

36 Uo. 173. p.

37 Ö. Kovács József: *A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete 1945–1965*. Korall, Budapest, 2012. 75. p.

38 Kövér György úgy véli, amennyire hatékonyan használták az ellenfelekkel szemben a kelet-európai kommunista pártok a reakció kifejezést, annyira „szerencsétlenül jártak” a demokráciafogalommal. Igyekezettük a háború után arról szólni, hogy a polgári demokráciától megkülönböztessék az „új demokráciát”, ami a későbbi hónapokban, években nyerte el végleges kommunikációs formáját a „népi demokrácia” terminussal. A fogalmat Kövér szerint viszont soha nem sikerült „világosan” definiálni. (Kóvér György: Losonczy Géza. 1917–1958. 1956-os Intézet, Budapest, 1998. 155. p.)

teremtett, amellyel szemben nem tudtak védekezni az ellenfelek. Mindezzel az is összefügg, hogy a koalíciós években folyamatosan zajlottak demokráciaviták, párbeszédalapú, érdemi úgynevezett reakcióviták viszont nem alakulhattak ki.

A reakciósság vádja az 1945-öt követő években a fokozódó nyelvi terror eszközévé vált a kommunisták kezében.³⁹

John L. H. Keep a sztálinizmus markáns jellemzőjének, „halálos logikájának” az ellenségkép iránti igényt tartja. Keep úgy véli, a kommunista gondolati struktúra csak úgy tudja fenntartani magát, hogy állandóan mozgósítja a híveit vagy az állampolgárait egy szüntelen küzdelem keretében a külső és belső ellenség ellen. „Ahol nem voltak ellenségek, ott meg kellett teremteni őket”⁴⁰ – írja Keep. E jelenséget, folyamatot hívja a politikatudomány az ellenség „megkonstruálásának”. Szabó Márton szerint egy országon belüli ellenség megkonstruálása mindig egy előzetes diskurzust igényel, ami arra irányul, hogy veszélyes ellenségnek lehessen feltüntetni egy embert vagy csoportot. Ezek a személyek vagy csoportok sokak szemében nem tűnnek ellenségnek vagy korábban nem tartották annak, ezért szükséges egy alaposabb diszkurzív megkonstruálás. A folyamat során kulcskérdés a veszélyesség hihetősége. Mindebben a nyelvi formáknak különös jelentőségük van. Szabó úgy véli, az ellenségkonstruálásban öt nyelvi stratégia létezik. Ezek a következők: átdefiniálás, aszimmetrikus nevek és utalások használata, a szemantikai oppozíciók létrehozása, a sztereotipizálás és a kinyilatkoztatás.⁴¹

Az átdefiniálás ismert realitásokból indul ki, vagyis például ha a reakciós mint ellenségfogalom kapcsán figyeljük a jelenséget, akkor tény, hogy a második világháború pokla után sok felelőst lehetett találni, akik valóban hatalmas bűnököt követtek el a korábbi években. Átdefiniálás során létrejönnek a pejoratív kategóriák. Az aszimmetrikus megnevezések kapcsán történhet meg az ellenségfogalom kiterjesztése, vagyis mások felé is kiterjeszteni a reakciósság bélyegét – majd az ellenséggé tett személyt vagy csoportot a szemantikai oppozíció révén egy kategóriapárba lehet helyezni, vagyis létrejöhet a jó–rossz antagonisztikus szembenállása.

Ezzel a kommunikációs stratégiával történt meg a kommunisták részéről a reakciós ellenségfogalom kiterjesztése és a reakciós „rosszként” való megbélyegzése. A sztereotipizálás eszközével súlykolható, hogy a megkonstruált ellenség veszélyes, végül pedig a kinyilatkoztatás nyelvi stratégiája során lehet arról beszélni, hogy a gonosz támad, a rossz jelen van és alapjaiban veszélyezteti a közösséget.

Reinhart Koselleck szerint nem a nyelv hozza létre az ellenséges érzéseket, hanem a politika „instrumentalizálódása” révén használható a nyelv a megbélyegzésre.⁴² A reakciófogalomnál is megfigyelhető ez a jelenség; a kommunisták hatékonyan tudták létrehozni a reakció nyelvi terét mint szemantikai oppozíciós struktúrát, amely a kommunikációs stratégia érdekei alapján előhívhatja

39 „Negyvenötben a legelterjedtebb és leghatékonyabb közbefolyásoló módszer az ellenfél verbális megbélyegzése volt. Erre a »reakciós« szó bizonyult a legalkalmasabbnak. Az ellenség neve a reakciós volt. [...] Olyan gyűjtőfogalomná vált, amelybe tetszés – a napi politika kívánalmái – szerint besorolható volt mindenki, akit éppen uralmon lévő feleslegesnek, politikailag veszélyesnek, gazdaságilag kisajátíthatónak tartottak. A mindennapok embere is lehetett reakciós. A reakciós kifejezést leginkább a legaktívabb párt, a Magyar Kommunista Párt használta. A veszélyes szófegyver segítette ellenségei felszámolásában, szövetségesei morális ellehetetlenítésében.” – írja Ständeisky Éva. (Ständeisky Éva: *Demokrácia negyvenötben*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2015. 133–134. p.)

40 John L. H. Keep: *Last of the Empires: A History of the Soviet Union*. Oxford University Press, New York, 1995. 9. p.

41 Szabó Márton: *Politikai idegen. A politika diszkurzív szereplőinek elméleti értelmezése*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2006.

42 Reinhart Koselleck: *Ellenségfogalmak*. In. Szabó Márton (szerk.): *Az ellenség neve*. Józsefvég könyvek, Budapest, 1998. 12–23. p.

az ellenséges érzületet. Murray Edelman úgy véli, az a döntő határvonal a politikában, amikor a közéleti ellenfélből „ellenség” konstruálható.⁴³ Paul Ricoeur viszont amellet érvel, hogy a nyelv az erőszak korlátozásának az eszköze, mert amíg a diskurzusnak sansza van, addig az erőszak „le van fojtva.”⁴⁴

A Ricoeur által megfogalmazott keret segítségével azt mondhatjuk: a demokráciafogalom alkalmas arra, hogy utat nyisson a diskurzusnak, vagyis e tekintetben a nyelv az erőszak korlátozásának a potenciális letéteményese. E gondolatot – Edelman tézisével – továbblendítve azt mondhatjuk: a reakciófogalom parttalan kiterjesztésével átléphető a döntő határvonal, vagyis az ellenfélből megkonstruálható az ellenség. A reakciófogalom az ellenség pozícionálásának hatékony eszköze volt a kommunisták számára az 1945-öt követő kommunikációs közegben.

1945 után a kommunisták a kommunikációs térben a reakciós fogalom folyamatos kiterjesztésében voltak érdekeltek. „De nem csak a háborús bűnösökről van szó. A magyar reakció nemcsak nyilasokból és a Horthy-reakció főkomposaiból áll. A magyar demokrácia nem elégedhetik meg a hazaárulók fejével, a magyar demokráciának a reakció gyökereit kell kitépnie, a reakció fertőző gócait kell kiégetnie”⁴⁵ – követhetjük nyomon, hogy miként terjeszti ki egyre szélesebb, nehezen megfogható körre a reakciósság vádját Révai József. Gondolatát így folytatja: „Hamarosan éreznie kell az egész országnak, hogy ez a támadás a reakciós gócok ellen fejlődik és kibontakozik. Vannak, akik még mindig naivnak tettetik magukat és mesterséges csodálkozással kérdik: ugyan mi is az a reakció? Pontos definíciót követelnek és a definíció pontosságától teszik függővé, hogy helyeslik-e a reakció elleni harcot.”⁴⁶

A kommunista főideológus nem kíván pontos definíciót vázolni, de mint mondja, „szolgálhat” néhány „csalhatatlan ismertetőjellel.” Az ismertetőjelek közül már az első mellbevágóan őszinte: „Reakciós az, aki antikommunista” – vallja Révai, vagyis ezen „ismertetőjel” alapján bárki, aki a kommunistákétól eltérő véleményt fogalmaz meg, gyorsan reakciónak bélyegezhető meg. A cikkíró azt is reakciónak bélyegzi, aki az MKP „elszigetelésén” dolgozik, de arra már nem téri ki, hogy mit ért elszigetelés alatt.

A reakció fogalmát a kommunisták kizárólagosan birtokolták és használták; a koalíciós évek politikai küzdelmeiben a kiscgazdák és más antikommunista erők tehetetlenek voltak az e kifejezés mint kommunikációs fegyver által vívott nyelvi terrorral szemben. Erre a feloldhatatlan kommunikációs helyzetre példa, hogy paradox módon a különböző FKGP-s közéleti megnyilatkozásokban is kiemelésre kerül úgymond „a reakció elleni küzdelem” fontossága. Reakción természetesen mást értenek, mint a kommunisták; pontosabban a kiscgazda demokrácia értelmezés horizontján a reakciófogalom tisztázott; ellentétben a kommunisták totálisan kiterjeszthető reakció-megközelítésével. A kiscgazdák reakción az 1945 előtti rendszer szellemiségét értették. „Van-e reakció? Kétségtelenül van.

43 Murray Edelman: Politikai ellenségek konstruálása. In: Szabó Márton (szerk.): Az ellenség neve. Jászóveg könyvek, Budapest, 1998. 88–123. p.

44 Paul Ricoeur: Erőszak és nyelv. In: Szabó Márton (szerk.): Az ellenség neve. Jászóveg könyvek, Budapest, 1998. 122–136. p.

45 Révai József: A demokrácia támadásban. Szabad Nép, 1945. július 22. 1. p. (Közl: Révai József: Élni tudtunk a szabadsággal. Válogatott cikkek és beszédek 1945–1949. Szikra, Budapest, 1949. 8–14. p.)

46 Uo.

Politikai rendszerek, élet és termelési formák a történet tanulságai szerint nem tűnnek el nyomtalanul máról holnapra s a magyar demokrácia még nem válhatott kétségbevonhatatlan többségi elvvé. Ma még vannak nagyszámmal titkos, nemtitkos ellenségei, akik epedve várják vissza a múltat"⁴⁷ – olvashatjuk a *Kis Újság* publicisztikájában. A szerző, Balla Antal kifejti, „reakciós az, aki vissza akarja hozni az 1939 előtti Magyarországot. [...] Ez ellen küzdenünk kell a végsőig, minden rendelkezésünkre álló törvényes eszközzel.”⁴⁸ Balla ugyanakkor szembeszáll a kommunisták parttalan reakció fogalmával, fontosnak tartja leszögezni, hogy a szabad véleménynyilvánítás „még nem reakció,” hanem a demokrácia kelléke. Antalfy Gyula, a *Kis Újság* felelős szerkesztője 1946 őszén a *Temessük be a lövészárkokat!* című cikkében elemzi azt a jelenséget, hogy aki „jelzőtlen” vagy polgári demokráciát akar, az egyre inkább megkaphatja a „reakciós” jelzőt. „Ezért nincs megértés, ezért fenyeget harc és újabb lövészárkok”⁴⁹ – írja Antalfy.

Antalfy fogalomhasználata pontosan adja vissza a kommunista kommunikációs stratégia lényegét: a megbélyegzésre használható reakció kifejezés újabb és újabb vesztes helyzetekbe taszította azokat, akikre ezt a billogot rásütötték. A koalíciós években a demokrácia kifejezés antagonisztikus vitákat provokált, a reakciófogalom pedig a kommunikációs térben átjárhatatlan lövészárkokat teremtett.

DISZKURZÍV CSOMÓPONTOK

A KOALÍCIÓS ÉVEK DEMOKRÁCIADISKURZUSAIBAN

A közélet szereplői a nyelv struktúrái által hozzák létre a politikai valóságot. A diszkurzív politikatudomány alapvetése szerint a politikumnak vannak olyan területei, ahol összesűrűsödik a politizálás; ezeket hívhatjuk diszkurzív csomópontoknak. A diszkurzív csomópontok körül határozható meg a politikai valóság egy-egy markáns szelete. A diszkurzív csomópontokban az összetett politikai helyzet beszédcselekvései beszédshituációkká állnak össze: az időben és térben kiemelkedő alkalmak összessége diszkurzív csomópontot alkot.⁵⁰

Ebben a fejezetben a koalíciós időszak három diszkurzív csomópontjának szövegpaneljeit vizsgáljuk. Az első megközelítésünkben az időszegmens által jönnek létre csomópontok. Két időszakban, 1946 február–márciusában, illetve 1947 május–júniusában tekintjük át, hogy a kisgazdák és a kommunisták milyen nyelvpolitikai harcot vívtak a demokráciafogalom birtoklásáért. A második és a harmadik diszkurzív csomópont viszont már nem idősíkok alapján metszi ki a politikai valóságot, hanem a sajátos terek nézőpontjából teremt összesűrűsödött politikai kommunikációs mezőt: parlamenti disputákon és pártközi értekezletek mint speciális hatalmi fórumok vitáin keresztül elemezzük a különböző beszédshituációkat és a nyelvi struktúrákat.

47 Balla Antal: Ki a reakciós? *Kis Újság*, 1946. április 14. 1. p.

48 Uo.

49 Antalfy Gyula: *Temessük be a lövészárkokat!* *Kis Újság*, 1946. október 20. 1. p. 1. p.

50 Szabó Márton: A diszkurzív politikatudomány alapjai. Elméletek és elemzések L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2003. 226–230. p.

A kispapok és a kommunisták harca a demokráciafogalom birtoklásért 1946 február-márciusában, illetve 1947 május-júniusában

1944 decemberét követően – egészen 1948/49-ig – mind a napi politikai csatározások során, mind a szellemi-intellektuális közéleti küzdőtér fórumain folyamatos volt a demokráciáról szóló értelmezések, viták sokasága. A koalíciós korszak egészének demokrácia diskurzusait felfejteni, teljességre törekedve elemezni lehetetlen, ezért is választottunk ki diszkurzív csomópontként két rövidebb, áttekinthető időszakot az 1945 utáni korszakon belül. Az egyik csomópontunk 1946 február-márciusa, míg a másik kiemelt időintervallumunk 1947 május-június. Ebben a két rövid periódusban azt vizsgáljuk, hogy a demokrácia fogalmát miként használják a kommunisták és a kispapok nyelvi eszközként a mindennapi politikai harc során.

E két diszkurzív csomópont mint rövid periódus, a koalíciós korszak két fontos időbeli szeletét jelenti. 1946 februárja és márciusa lehetőséget ad arra, hogy a köztársaság kikiáltása utáni két hónap alatt, ebben a korabeli közvéleményben előzetesen harmonikusnak remélhetett időszakban miként mélyül a demokráciaértelmezések közötti ellentét.

1947 májusa és júliusa az a periódus, amikor Nagy Ferenc – politológiai értelemben puccsszerűnek – tekinthető lemondatása jelenti a politikai diskurzusok legfontosabb témáját. Ebben a két hónapban a kommunisták a demokráciafogalom birtoklásáért vívott kommunikációs hadműveletben – az erő államhatalmi vetületű pozíciójából – döntő győzelmet arattak a kispapok demokráciaértelmezés felett: a polgári-jogállami demokráciát akaró kispapok tömb megszűnt legitim és szervezett keretek között működni Magyarországon, legfontosabb politikusai emigrációba kényszerültek; a kommunisták iránt lojális kispapok pedig már a kommunista demokráciafogalomhoz szorosan illeszkedő demokráciaértelmezést használtak 1947 júniusától. Ebben az időszakban megfigyelhető, rekonstruálható az a jelenség, amikor a hivatalos kispapok álláspontja a demokrácia terén éles fordulatot vesz, és döntő módon átalakul.

1946. február elején még – a novemberi választási győzelemre támaszkodva – a kispapok demokráciaértelmezés számára érdemi és meghatározó közéleti-kommunikációs tér adatott. Február 1-jén a köztársasági elnökké választott Tildy Zoltán első, a nemzetgyűlés előtt elmondott államfői megszólalásában⁵¹ nem mondta ki ugyan a demokrácia kifejezést, de beszédében az emberi jogok és a szabadságvágy fontosságát hangsúlyozta, amely nyelvi panelek a kispapok demokráciafogalom meghatározó elemei voltak.

A kispapok *Kis Újságban* 1946. február 2-án Dessewffy Gyula nemzetgyűlési képviselő, a lap fellelős szerkesztője üdvözölte a köztársaság kikiáltását, szerkesztői jegyzetében a kispapok szellemiségű demokráciaértelmezést népszerűsítette. Dessewffy szerint a szabadság és a demokrácia szelleme

51 Elhangzott a nemzetgyűlés 13. ülésén 1946. február 1-jén. Nemzetgyűlési Napló 1945–1947. Athenaeum, Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, Budapest, 1946. I. kötet. 353–354. p.

és lelki tartalma az új magyar államiság alapja. „A magyar élet immár írott törvények alapján a szabadság, az emberi jogok és a demokrácia jogait és kötelességeit állami berendezkedésünk és mindennapi életünk tízparancsolatává, alkotmányává avatja”⁵² – fogalmazott a kiszgaza politikus.

Kulcsfogalomként jelenik meg e cikkben is a szabadság, a jogok és az alkotmányosság. Dessewffy amellet érvel, hogy a demokrácia iránti igény a magyar lélekből fakad, erre jelentenek példát a magyar szabadságharcok és a vallásszabadságért folytatott évszázados küzdelmek; paradoxnak nevezi, hogy csak legutolsónak tudott az ország a „csatlósállamok kényszerű sorából” szabadulni, ugyanakkor a magyar nemzetnek „a lelkében volt legkorábban jelen” a szabadságszeretet. A következő demokratikus feladatnak az önkormányzatiság kiépítését és a „félelemmentes élet kereteinek” a meghatározását nevezi. Elvként mondja ki, hogy „jogoktól törvényes ítélet nélkül megfosztani” senkit se lehessen.

A kommunista *Szabad Népben* a köztársaság kikiáltása kapcsán, azokban a napokban nem jelenik meg demokráciaértelmező cikk. Csak napokkal később, február 6-án lát napvilágot a demokrácia narratívához kötődő írás „Demokratikus közigazgatás” címmel. „Jó szívvel egyetlen dolgozó sem tudja lenyelni, hogy a demokrácia nevében, most is azok uralkodjanak, akiknek egész életét, működését a népellenesség jellemezte”⁵³ – olvasható a név nélkül közölt vezércikkben. A jegyzet demokratikus feladatnak azt tartja, hogy megtisztítsák az államapparátust a reakcióktól és a fasisztáktól, azért hogy – ahogy a cikk fogalmaz – a demokrácia legyen „az úr”.

E két cikk összehasonlításából is kitetszik a kiszgaza és a kommunista demokráciaértelmezések közötti aktuálpolitikai különbség. A kiszgadzák számára e hónapokban a szabadság rendjének a biztosítása és a demokratikus önkormányzatiság megteremtése a legfontosabb, míg a kommunistáknak a közigazgatás „demokratikus” átalakítása a prioritás.

Február 7-én hangzott el a nemzetgyűlésben Varga Béla házelnöki székfoglaló beszéde és Nagy Ferenc első miniszterelnöki expozéja. Mindkét megszólalás a jogállami jellegű demokrácia ethoszának megfelelő kommunikációs paneleket tartalmazott. Varga a demokrácia legfontosabb tereként a parlamentet nevezte meg. „A parlament fő rendeltetése az egyéni akaratoktól független nemzeti akarat kifejezésre juttatása”⁵⁴ – mondta a nemzetgyűlés elnöke, aki szerint a „nemzeti akarat” fogalmában összhangba kerül az egyén és a köz, a rész és az egész, a társadalom és az állam, a szabadság és a tekintély. Nagy Ferenc kormányfői szűzbeszédében döntő politikai feladatnak nevezte a jogrend megszilárdítását, a demokrácia megvédését („nagygyá nevelését”)⁵⁵, illetve a demokratikus szabadságjogok és a demokrácia vívmányainak biztosítását a nép számára.

Február első hetében a nyilvánosság fórumain az FKgP demokráciaértelmezése dominált. A kiszgaza köztársasági elnök, a kiszgaza kormányfő és a kiszgaza házelnök nemzetgyűlési beszédei képesek voltak erősíteni a jogállami demokráciafogalom nyelvi-kulturális pozícióját a közgondolkodásban.

Az volt várható, hogy február második hetében, a Nagy Ferenc-kormány programjának parlamenti vitája során – többek között a kiszgaza demokráciaértelmezés további súlykolása kapcsán – a közbeszédet az FKgP tudja majd dominálni. Erre azért is kínálkozott esély, mert a kormányprogram vitájában

52 Dessewffy Gyula: Az új világrend eszményei köztársasági törvényünkben. Kis Újság, 1946. február 2. 1. p.

53 Demokratikus közigazgatás. Szabad Nép, 1946. február 6. 1. p.

54 Elhangzott a nemzetgyűlés 15. ülésén 1946. február 7-én. Nemzetgyűlési Napló 1945–1947. I. kötet. 364. p.

55 Uo. 366. p.

az egyik legjobb kiscgazda szónok, Sulyok Dezső is felszólalt. Sulyok február 8-i beszéde elején leszögezte, hogy a koalíciós kormányzásnak nincs alternatívája. „A polgári kiscgazdapárti többség és a munkáspárti kisebbség végeredményben kétségtelenül ugyanazt akarja: a modern demokrácia szellemében újjáépíteni az országot”⁵⁶ – fejtette ki Sulyok. Ezt követően az ország demokratikus teljesítményét a békétárgyalások dimenziójában kezdte elemezni, érvelése szerint azért is kell a demokrácia szellemében a haza ügyeit intézni, mert ha a magyar demokrácia tekintélyt tud kivívni, akkor a nagyhatalmak részéről hamarabb alakulhat ki bizalom Magyarország iránt, s ebből fakadóan gyorsabban megszűnhet a magyar területek katonai megszállása. Ezzel a kiscgazda politikus nyilvánvalóan a szovjet megszállás tényére utalt, s abbéli reményének adott hangot, hogy ha a demokratikus államrend helytáll, akkor a nyugati hatalmak a szovjet jelenlét felszámolásában lesznek érdekeltek. Egy folyó-metaphora keretében a távoli jövőre vonatkozóan ugyan, de felvetette annak lehetőségét, hogy majdan a demokrácia szellemében többségi kiscgazda kormány alakuljon. A kommunista padsorokban döbbenet hallgatták Sulyok gondolatait, de egyelőre szó nélkül tűrték az elhangzottakat. Mikor azonban az FKGP-s vezérszónok történelmileg igazságtalannak nevezte annak lehetőségét, hogy az új béke-megállapodásban is elveszik a színmagyar területeket, akkor óriási hangzavar kerekedett. Maga Rákosi Mátyás is bekiabálva kelt ki Sulyok ellen. A kommunisták „országrontó sovinizmusnak” bélyegezték a kiscgazda szónok gondolatait. „Sulyok Dezső képviselőtársam beszédét úgy is, mint a többségi párt szónokának a beszédét, hazánkra rendkívül károsnak, rossznak tartom”⁵⁷ – mondta az MKP nevében a Sulyok után felszólaló Kádár János, aki azt is aláhúzta, hogy a politika feladata az úgymond „országpusztító sovinizmussal” szemben csakis a demokrácia „továbbfejlesztése” és a reakció elleni kíméletlen harc folytatása lehet.

A kommunisták látszólag Sulyok „sovinizmusával” szemben pozicionálták magukat, de valójában a kiscgazda politikusnak a szovjet csapatkivonulásról és a többségi demokráciaeszményről mondott szavai vághattak az MKP elevenjébe. A verbális attakot azonban a „sovinizmus” elleni harc örve alatt tudták megindítani Sulyokkal és az FKGP-vel szemben. Valóságos támadássorozat nyitánya lett Sulyok beszéde, a megszólalás szövege nyilvánvalóan ürügy és nem ok volt a kommunisták számára. Az addig offenzívában lévő kiscgazda valóság- és demokráciaértelmezés védekezésre kényszerült, a kommunisták ettől a jelképes pillanattól átvették az irányítást és agresszív kommunikációs stratégia jegyében kényszerítették defenzívába az FKGP-t. Február 9-én a *Szabad Nép* „felelőtlen beszédnek” minősítette Sulyok szavait,⁵⁸ a vezércikk úgy fogalmazott: fel kell tenniük a kérdést, vajon támogatja-e egyáltalán a Kiscgazdapárt és vezérszónoka a magyar demokratikus államberendezkedést. Az írás a baloldal képviselőit nevezi az „igazi demokratáknak”⁵⁹ és egyúttal felszólítja a demokratákat, hogy zárják szorosabbra soraikat, mert meg kell védeni a „demokratikus kormányzást.”

Február 16-án Rákosi Mátyás a sportcsarnokban mondott nagyszabású beszédet. A szónoklat legfontosabb üzenete a következő volt: harcolunk a demokráciáért, s egyetlen lépést sem teszünk vissza felé. „A reakció felbátorodott és támadásra indult. Ez kötelességünké teszi, hogy ezt a támadást ne

⁵⁶ Elhangzott a nemzetgyűlés 16. ülésén 1946. február 8-án. Nemzetgyűlési Napló 1945–1947. I. kötet. 392. p.

⁵⁷ Uo. 405. p.

⁵⁸ Felelőtlen beszéd. *Szabad Nép*, 1946. február 9. 1. p.

⁵⁹ Amint arra már utaltunk, feljegyzésében Majszkij is az „igazi demokrácia” kifejezést használta a kommunista nézőpontú demokrácia tekintetében.

csak feltartóztassuk, hanem ellentámadásba menjünk át és visszaverjük őket úgy, hogy egyszer és mindenkorra elmenjen a kedvük a fiatal demokrácia támadásától!”⁶⁰ – hangoztatta Rákosi. Ez az az időszak, amikor a kommunisták tömeggyűlések szervezésével próbálják átvenni a kezdeményezést és még dinamikusabban igyekeznek tematizálni a közbeszédet. Február 24-én Horváth Márton, a Szabad Nép felelős szerkesztője „demokratikus jognak” nevezi, hogy a munkásság élhessen véleményalkotási jogával és tömegtüntetéseket szervezhessen, ahol kinyilváníthatja: „demokratikus közigazgatást” szeretne. „Nyugtassuk meg az aggodalmaskodókat. Ne a néptől féltsék a demokráciát... Ettől csak a fenyegetett reakcióknak és magas pártfogóknak van okuk félni!”⁶¹ – érvel Horváth.

A kiszagdak ezzel a fajta kommunikációs offenzívával szemben bénultan álltak csak. Tehetetlenül nézték, ahogyan a kommunisták – a demokráciafogalom egyre intenzívebb elbirtoklása által is – átvették a nyilvános közéleti tér uralását, a tematizáció irányítását. Február első hetét még a demokráciaértelmezés tekintetében is az FKGP dominálta, utána viszont heteken keresztül érdemben nem szólaltak meg; úgy tűnhetett, hogy a demokráciafogalomértelmezés szempontjából is defenzívába szorultak. Dessewffy Gyula kiszagda nemzetgyűlési képviselő február 24-én írt cikkében próbált valamiféle ellenerőt felmutatni. A politikus a kompromisszumok szükségessége és a bizalom megerősítése mellett érvelt: leszögezte, hogy nem tűrnek „semmiféle formában reakciós jelenségeket.”⁶² E szavak védekezési kommunikációs formának minősíthetőek. Dessewffy egyetlen ponton, a jogállami demokráciafelfogás normatív alapja tekintetében igyekezett határozott álláspontot megfogalmazni. „Az új demokratikus magyar élet továbbfejlesztése során azonban a reakció elleni harc alcíme alatt nem kezdeményezhető olyan politikai akció, amely eltér azoktól a normáktól és szabályoktól, attól a szellemtől, amely együttműködésünknek és eddigi sikeres kooperációnknak lényege és alapja”⁶³ – írta a kiszagda politikus. Dessewffy e gondolatmenet közlését követően a kommunista kommunikációs offenzíva egyik céltáblájává vált és a március 11-i koalíciós megállapodásnak megfelelően távozni kényszerült a *Kis Újság* felelős szerkesztői pozíciójából.

Ezekben a napokban a kiszagda vezető politikusok általános állásfoglalásokat tettek közzé nyilatkozataikban a demokrácia védelméről, az új demokrácia értékeiről és a koalíciós együttműködés szükségyszerűségéről. Nyelvtanilag teljesen egyértelműnek látszik a korabeli politikai szövegeket vizsgálva, hogy a kiszagdak nem találták meg a kommunista kommunikációs taktikával szembeni ellenszert. Az FKGP valóságértelmezésében a tematizációs bénultság február végén és március elején is tetten érhető.

A kommunista kommunikációs stratégiák február második felétől érzékelhették a kiszagda tematizációs képesség legyengülését; nem lassítottak azonban a tempón, hanem még intenzívebbé tették a demokrácia kifejezés elfoglalásáért vívott csatát. Február végén, március elején folyamatosak voltak országsszerte az MKP által szervezett népgyűlések, tömegtüntetések, ahol a „demokrácia védelméért” szálltak síkra. A munkás- és bányászgyűlések sokasága során „a demokrácia ellenségei ellen” emeltek szót: ekkoriban fogalmazódott meg az az üzenet, hogy a dolgozók „csakánnyal és kemény proliökökkel

60 Harcolunk a demokráciáért, s egyetlen lépést sem teszünk visszafelé! Szabad Nép, 1946. február 18. 1. p.

61 Horváth Márton: Betelt a mérték. Szabad Nép, 1946. február 24. 1. p.

62 Dessewffy Gyula: Veszedelemes forduló. Kis Újság, 1946. február 24. 1. p.

63 Uo.

védik meg a magyar demokráciát.”⁶⁴ A Baloldali Blokk által március 7-re meghirdetett budapesti tömeggyűlés célja a kommunikációs panelek szintjén az volt, hogy az esemény legyen „tisztító vihar”, amelynek következtében „a magyar demokrácia egészségesebben, erősebben” kerüljön ki.⁶⁵

Fogalomtörténeti nézőpontból azonosítható, hogy a március 7-i többszázazres gyűlésen elhangzott megnyilatkozásokban már erőteljesebben jelenik meg a népi demokrácia kifejezés, amely majd 1946 őszétől lesz hangsúlyos eleme a kommunista kommunikációnak.

Rákosi beszédében még „kíméletlenebb” harcot hirdetett annak érdekében, hogy a demokrácia „minden jogos követelése” megvalósuljon. „Addig nem nyugszunk, amíg be nem váltottuk az ígéreteket és győzelemre nem vittük azt az ügyet, amelynek képviselétét reánk bízta: a magyar népi demokrácia megalapozásának és felépítésének ügyét”⁶⁶ – hangoztatta Rákosi. Az MKP agresszív nyelvhasználati stratégiája továbbra is bémult állapotban tartotta a kiscgazdákat. A kommunista panelek hatékonyságát érzékelteti, hogy Nagy Ferenc kiscgazda miniszterelnök részéről csak erőtlén válaszkommunikációra futotta, amelyben még csak megjelenni sem volt képes az FKgP saját demokráciaértelmezése. „Nem adunk menedéket a demokrácia ellenségeinek”⁶⁷ – nyilatkozta a kormányfő. Nagy Ferenc beszélt még a demokratikus fejlődés fontosságról, illetve arról hogy a demokratikus állami rendet meg kell szilárdítani, amelyhez „nyugalom” szükséges. A miniszterelnök a „nyugalom” fogalom hangoztatásával szerette volna önmérsékletre, a nyelvi agresszió tompítására bírni a kommunistákat. Megállapíthatjuk, hogy a nyugalom fogalom használata Nagy részéről ebben a rendkívül kiélezett nyelvpolitikai szituációban inkább a gyengeség jelének számított, amire a kommunista kommunikátorok újabb és újabb attackkal reagáltak. Március 10-én a *Szabad Nép* vezércikkében arról írt, hogy a Kiscgazdapárt mint mamutpárt a maga parlamenti többségével „eltorlaszolja”⁶⁸ a demokrácia fejlődésének lehetőségét; Vásárhelyi Miklós, a *Szabad Nép* újságírója a demokrácia érdekében követelt a Kiscgazdapártban „alapos tisztogatást” – a kommunista álláspont szerint ugyanis az FKgP-ből való kizárások nem egy párt belügyét jelentik, hanem „a demokrácia elvi kérdésének”⁶⁹ számítanak. Eközben március 11-én megtörtént a Baloldali Blokk és a Kiscgazdapárt közötti megállapodás, amelynek részeként az FKgP kénytelen volt kizárni 20 nemzetgyűlési képviselőjét a pártból. Mindezt a kommunista pártajtó úgy kommentálta, hogy a „magyar demokrácia ügye győzött.”⁷⁰

A március 11-i koalíciós megállapodást követően Nagy Ferencnek kísérletet kellett tennie a kiscgazdák demokráciaelfogásának újrapozícionálására, hiszen a korábbi hetekben a kommunisták stratégiai lépéseket tettek a demokrácia fogalmának elfoglalása felé. Az FKgP-nek muszáj volt a nyilvánosság előtt ismét érdemben foglalkoznia a demokrácia kifejezésével, hiszen politizálása fundamentumát jelentette a jogállami polgári demokrácia ethoszának tisztelete – ugyanakkor a kiscgazdák érzékelhették, hogy a kommunisták nyelvi offenzívája következtében a demokrácia fogalma mint harci kifejezés egyre inkább kezdett a baloldalhoz kapcsolódni.

64 *Szabad Nép*, 1946. március 5. 1–2. p.

65 Megmozdul a nép. *Szabad Nép*, 1946. március 6. 1. p.

66 *Szabad Nép*, 1946. március 8. 2. p.

67 *Kis Újság*, 1946. március 8. 1. p.

68 Döntést! *Szabad Nép*, 1946. március 10. 1. p.

69 Vásárhelyi Miklós: Alapos tisztogatást! *Szabad Nép*, 1946. március 12. 3. p.

70 Végrehajtani! *Szabad Nép*, 1946. március 13. 1. p.

Nagy Ferenc március 13-i nyilatkozatában a demokrácia nemzeti-hazafias tartalmát próbálta érzékeltetni, s ez a megközelítés alkalmas volt arra, hogy a kisgazda demokrácia érzület tekintetében új élményanyagot adjon, új tematizációs keretet szabjon. „A mi magyarságunk az egy nemzetben született emberek összefogásán túl a demokratikus magyar haza alázatos szeretetében van”⁷¹ – mondta a kormányfő. Nagy a „demokrácia magyarságáról” mint új fogalomról beszélt, s szerinte ez a sajátos magyar demokrácia a parasztságnak és a munkásságnak együttesen „biztosítja a túlsúlyt.” A miniszterelnök szövegéből kiolvasható, hogy a február második felétől bekövetkező folyamatos kisgazda nyelvi térvesztést, politikai hátrálást követően a saját nemzeti-paraszti-polgári bázisát szeretné ideológiailag-szellemileg megerősíteni. A demokráciadiskurzusban új témákat, megközelítéseket, érzéseket próbál keresni és felmutatni. Ennek az útkeresésnek az is a célja, hogy a híveiknek érzelmi táplálást tudjanak biztosítani. Nagy Ferenc leszögezi: a kisgazdák képviselik a magyar közéletben a demokrácia „tiszta törekvéseit”, de mivel ők a demokrácia eszméjének a leghitelesebb képviselői, ezért is kellett megegyezni március 11-én, s ezért is kell fenntartani a koalíciót, mert a kommunistákkal való alku nélkül káosz következne be, ami viszont ellentétes lenne a kisgazdák demokrácia-felfogásával.

A március 11-ét követő hetekben a kisgazda valóságmagyarázók ismét nyomatékosabban használták a „tiszta demokrácia” kifejezést, amire az is lehetőséget adott, hogy a március 7-i tüntetésen a baloldal a népi demokrácia fogalmát kezdte hangsúlyosabbá tenni. 1946 február-márciusa a „tiszta demokrácia” és a „népi demokrácia” hívei közötti háború egyik fontos nyelvi és politikai csatáját hozta el. A csatát a kommunisták nyerték, de a kisgazdák a kommunikációs veszteségek után ekkor még képesek voltak új kereteket szabni és a saját demokráciaértelmezésüknek megújított szellemi formát adni.

Bő egy évvel később, 1947 tavaszán a kisgazdák túl vannak számos koalíciós válságon, már majdhogynem hozzászoktak a kommunisták nyelvi agressziójához. '47 májusára Kovács Béla elrablásán is igyekeznek – ha lehet illet egyáltalán – emberileg, politikailag és kommunikációs szempontból is túltekinteni. Addigra már sokszor megtapasztalhatták, hogy a rendkívüli a szokásos, s nincs nyugalmi állapot. 1947. május elejére elkészül a Független Kisgazdapárt programtervezete. A szövegen a párt politikusai és szakértői 1946 őszétől dolgoztak. Az írásos anyag elkészülte, kiadása és nyilvánosság elé tárása önmagában is szimbolizálta, hogy a kisgazdák öntudatosabbakká váltak, s erősödött reményük, hogy a polgári demokrácia szabályrendszere hosszabb ideig érvényesülni fog Magyarországon.

A programban a kisgazdák hitet tettek a jogállami demokrácia és az állampolgári alkotmányos jogok mellett. Megfogalmazásuk szerint a demokrácia „alaptétele” az állampolgárok önkormányzati jogának szabad gyakorlása. Kiálltak a szabad önkormányzati választás, a parlamenti többségi elv mellett és követelték a „demokrácia fogalmával már összeférhetetlen”⁷² rendeleti kormányzás megszüntetését és a nemzetgyűlés ellenőrző funkcióinak visszaállítását az állami szféra, a végrehajtó hatalom minden szintjére – ez nyilvánvalóan a rendőrség kontrollálhatóságát, illetve a Gazdasági Főtanács

71 Kis Újság, 1946. március 13. 1-2. p.

72 A Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt programtervezete. Budapest, 1947. Közli: Bihari Mihály-Gaszó Ferenc-Vida István (szerk.): Magyarországi pártprogramok 1944-1988. 104-118. p.

ellenőrizhetőségét akarta jelenteni. Azt külön is aláhúzták, hogy „a rendészetből ki kell vonni a párt-politikát” és a nép által ellenőrizhetővé kell tenni. A program legélesebb fogalmazása is a kommunista kézben lévő rendőrségről szól: „A pártpolitikai elfogultságból származó törvénysértéseket, a hivatali hatalommal való bűnös visszaélést, a hivatalosan vagy a rendészetten keresztül érvényesített pártpolitikai kényszert éppúgy kell elbírálni, mint a panamát és a korrupció bármely formáját, amely a közszolgálat tekintélyét s ezen keresztül a demokrácia hitelét sérti.”⁷³ A szöveg leszögezte, a pártok nem „urai” az államnak, hanem „őrei” a népuralomnak.

Az összeesküvésü ügyet jellemző brutális kommunista kommunikációs hadjáratot követően a kiskisgazdák e panelek megfogalmazásával jelképesen ismét képesek voltak erőt mutatni a nyilvános közéleti térben.

1947. május 4-én az FKgP fővárosi szervezete nagygyűlést hívott össze, a rendezvény kommunikációs üzenete a következő volt: csak a parasztság tömegbázisán lehet Magyarországon demokráciát építeni.⁷⁴ Kővágó József, Budapest kiskisgazda polgármestere arról beszélt, hogy a Kiskisgazdapárt két éve szolgálja a magyar demokráciát; a demokrácia pedig nem más, mint az „autonómiák politikája.” Nagy Ferenc miniszterelnök a *Kis Újság* május 8-i számában idézett nyilatkozatában kijelentette: széles néptömegek állnak a kiskisgazdák mögött és az FKgP a „letéteményese” a magyar demokráciának. A kiskisgazda miniszterelnök szerint kialakult „a magyar polgári demokráciának olyan acélváza, amely még a legnagyobb világégésben sem rendült meg.”⁷⁵ A programtervezet szövegéből és az előbbi panelekből is látszik, hogy 1947 májusának első felében a kiskisgazdák határozottan fogalmazva álltak ki a jogállami jellegű demokrácia ügye mellett. A nyelvhasználat módjából arra következtethetünk, hogy egy kitaró polgári demokráciavédő mentalitásra trenírozták magukat.

1947 májusának első heteiben is jellemzi a kommunisták megszólalásait a szokásos nyelvi agresszivitás, de e néhány hétben a demokráciafogalom körüli csatározás tekintetében a kiskisgazdák dinamikusabb kommunikációt voltak képesek generálni velük szemben. Figyelemreméltónak tekinthető ugyanakkor – még május 1-jén – Révai József azon okfejtése, miszerint „a demokrácia konszolidációjához”⁷⁶ a 45-ös választáson kialakult erőviszonyok „alkalmatlanok”, ezért indirekten megelőlegezi azt a gondolatot, hogy szükséges lehet a közeljövőben egy új választás kiírása. Rákosi Mátyás május 9-én angyal földi beszédében a demokrácia és a reakció szembenállását ezúttal nem a magyar belpolitika, hanem a világpolitika viszonyrendszerében elemezte. „Egyik oldalon ott áll a Szovjetunió, amely mindenütt támogatja a demokratikus népi erőket, az országok önállóságát és függetlenségét mindenféle imperialista törekvéssel szemben. A másik oldalon áll az amerikai és angol imperialista körök törekvése”⁷⁷ – mondta Rákosi. Ez a szöveg arra utal, hogy a kommunista pártvezetés ezekben a hetekben a nemzetközi politika történéseire figyelt, s ez a jelenség azt is megmagyarázza, hogy május első heteiben miért nem volt a hazai kommunikációban dominánsan jelen az MKP demokráciaértelmezése.

⁷³ Uo. 109. p.

⁷⁴ *Kis Újság*, 1947. május 6. 1. p.

⁷⁵ *Kis Újság*, 1947. május 8. 3. p.

⁷⁶ Révai József: Céllok és kilátások. *Szabad Nép*, 1947. május 1. 1. p.

⁷⁷ *Szabad Nép*, 1947. május 10. 2. p.

A kommunisták részéről a hangvételben, a kommunikáció stílusában, a demokráciafogalom használatának módjában május 24. körül történik újabb változás. Május 24-én Rákosi Kaposvárott mondott nagyszabású beszédet. Ebben a megszólalásban a kommunista pártvezető a demokrácia és a régi úri rend közötti küzdelemként írta le a magyar belpolitikát. Rákosi arról is beszélt, hogy „a demokrácia ellenségei”, a régi rend hívei újra jelen vannak a Kiszgazdapártban és „ismét sötét erők működnek”⁷⁸ az FKGP körül.

Ismerjük a politikatörténeti ténytet: Nagy Ferenc kormányfőt május 31-én lemondásra kényszerítették. A *Szabad Nép* május 31-én rendkívüli kiadással jelent meg a miniszterelnöki lemondás apropójából fakadóan. Aláírás nélküli vezércikkben értékelte a kommunista napilap a történeteket; megállapították, hogy Nagy Ferenc „titokban a demokrácia megbuktatását készítette elő, miközben a nyílt színen a demokrácia szükségességét hirdette.”⁷⁹ A *Szabad Nép* a helyzet elemzése kapcsán az „erős” és a „szilárd” demokrácia kifejezést használta, a vezércikk szerint a magyar demokrácia Nagy Ferenc lemondása, a „gennyes seb kioperálása” után erősödni fog. Rákosi ezekben a napokban a következő jelzőket ismételtette a magyarországi demokrácia vonatkozásában: „egészséges” és „erőskező.”⁸⁰ Bizarr jelenség, hogy a Nagy Ferenc lemondása utáni helyzetben Tildy Zoltán is⁸¹ „megszilárdult demokráciáról” beszélt államfői rádióbeszédében.⁸²

A kormányfői lemondás másnapján, június 1-jén a kiszgazda *Kis Újságban* külön értékelés nélküli tárgyszerű információk jelentek meg Nagy Ferenc távozásáról. Június 3-án az aláírás nélküli vezércikkben már a kommunistákéhoz hasonlatos valóságértelmezés lát napvilágot a kiszgazda napilapban: eszerint Kovács Béla és Nagy Ferenc beengedték az FKGP sáncai mögé a demokrácia ellenségeit.⁸³

A demokráciafogalom használatát tekintve is éles fordulat áll be a Nagy Ferenc utáni FKGP-nél. 1947 júniusára a kommunista és a társutas kiszgazda demokráciaértelmezés már csak nüanszokat tekintve tér el egymástól. „A magyar demokrácia nyílt és egyenes úton jár” – mondta első nyilvános szereplésén az új kiszgazda miniszterelnök, Dinnyés Lajos. A *Kis Újság* tudósított arról, hogy a friss kormányfő szerint „a magyar demokráciának most már van annyi ereje, hogy kitaszítsa soraiból mindazokat, akik a magyar demokrácia ellenségei.”⁸⁴ Az új pártelnök, Dobi István első megszólalásában – a kommunisták felé bizonyítandó – azt hangoztatta, hogy ők is demokraták: „Higgyék el, mi is demokraták vagyunk.”⁸⁵ Ez a demokrata szerepfelfogás természetesen a társutas kiszgazdák nézőpontjából már a kommunisták értelmezése szerinti demokrata fogalmat jelenti. Néhány nappal később az új kiszgazda vezető még mindig arról igyekezett a közvéleményt meggyőzni, hogy ők számítottak korábban is a „demokrácia igazi harcosainak”⁸⁶ az FKGP-ben, csak háttérbe voltak szorítva azok miatt, akik most „szökevényekként” és „hazaárulókként” Nyugatról a „demokráciánkra szórják

78 *Szabad Nép*, 1947. május 28. 1. p.

79 Nagy Ferenc bukása. *Szabad Nép*, 1947. május 31. 1. p. /rendkívüli kiadás/

80 *Szabad Nép*, 1947. június 3. 1. p.

81 1947-ben a közélet számos szereplője, például Bibó István is hitelt adott a köztársaság elleni összeesküvés koholt vádjainak.

82 *Kis Újság*, 1947. június 10. 1. p.

83 A Válság. *Kis Újság*, 1947. június 3. 1. p.

84 Uo.

85 *Kis Újság*, 1947. június 4. 1. p.

86 *Kis Újság*, 1947. június 7. 1. p.

rágalmaikat." Dobi nyilatkozatában leszögezte: „Fel kell számolni teljesen a vétkes múltat, új utakra kell térni, az igazi útra, amely meg fogja őrizni a meg nem hamisított eszméket a múltból és félre- ismerhetetlen, egyértelmű törekvésekkel tölti meg a demokrácia kereteit.”⁸⁷ A társutas kiszagda Dobi és Dinnyés számára a „demokrácia kereteit” ekkorra már egyértelműen a kommunista jellegű demokráciaértelmezés fogalmai, paneljei töltötték meg politikai tartalommal.

„A demokrácia két embertípust különböztet meg. Az egyik, aki dolgozik, a másik pedig spekulál, rémhíreket terjeszt, suttog a demokrácia ellen. Az előbbi tiszteletet érdemel, bármely pártnak is legyen a tagja, a másik azonban, bármelyik demokratikus pártnak a jelvényét is hordozza a gomblyukában, hitvány ember marad, aki csak tehertétel a nemzet életében” – mondta a kormányprogram vitájában Dinnyés Lajos miniszterelnök 1947 júniusában. A dinnyési miniszterelnöki retorika, az általa használt kommunikációs panelek már nem bírnak érdemi megkülönböztető jelleggel a kommunista nyelvi struktúrákkal szemben. Az előbb idézett szavakat akár Rákosi Mátyás is használhatta volna.

1947 júniusára a kommunisták és a társutas kiszagdák között a demokráciaértelmezésben megszűnik a lényegi különbség. Pusztán árnyalatnyi különbségek maradnak meg, erre példa Z. Nagy Ferenc kiszagda nemzetgyűlési képviselő megszólalása 1947 júniusából. Z. Nagy szerint a kiszagdák nem voltak és nem lesznek marxisták, de nem is marxistaellenesek, s ebből fakad a demokrata kifejezést érintő fogalomhasználata is: „A magántulajdon alapján álló demokraták vagyunk.”

Az árnyalatoktól függetlenül kijelenthető: 1947 nyarán a Kiszagdapárt megszűnt önálló demokráciaértelmező aktorként működni a magyar politikai kommunikációs mezőben. 1947 júniusa radikális változást hoz a kiszagda tematikájú demokráciadiskurzus tekintetében; e folyamat jelképes végállomása, amikor 1948 márciusában az FKGP balatonkenesei értekezletén a Szovjetunió államhatalmi struktúráját, mint a „demokrácia új, biztosított formáit kereső” rendszerként írják el, amelyhez a kapcsolódás „biztos alapja lesz Magyarország felemelkedésének.”⁸⁸

A parlamenti vita mint a demokráciadiskurzus sajátos terepe

A koalíciós években a parlamenti viták kiemelt terepét jelentették a demokrácia fogalmát, értelmezését érintő diskurzusnak. A nemzetgyűlésben a köztársasági államforma bevezetéséről vagy a Károlyi Mihály érdemeinek törvénybeiktatásáról szóló jogszabályjavaslat vitájakor is előkerültek demokráciaértelmező kommunikációs panelek. Élesen kitetszett a demokráciafogalom-használatbéli különbség a kormányprogramok vitáiban vagy a képviselői interpellációk elhangzásakor, ugyanakkor a demokratikus államrend védelméről, illetve az emberi jogok védelméről szóló törvényjavaslat vitái tekinthetőek leginkább diszkurzív csomópontnak, ugyanis az eltérő nyelvi struktúrák e diskurzusokban azonosíthatóak legmarkánsabban.

⁸⁷ Uo.

⁸⁸ Kis Újság, 1948. március 9. Közl.: Magyarországi pártprogramok 1944–1988. 187–189. p.

A demokratikus államrend védelméről szóló törvényjavaslatot⁸⁹ tárgyaló 1946-os parlamenti vita egy sajtóságos demokráciadiskurzus volt. Sajtóságos, hiszen egy büntetőjogi jellegű jogszabály megalkotásáról vitáztak a közélet szereplői; a nemzetgyűlésben elhangzottaknak törvényalkotói vetülete, az érveknek jogfilozófiai, befolyásolási tétje volt,⁹⁰ s ezáltal nem pusztán elméleti disputáról beszélhetünk – ugyanakkor a törvényjavaslat vitája során nagyon plastikusan bontakozott ki a különböző demokráciaképek közötti különbség, ezért úgy gondoljuk, az 1946. március 12-én lefolytatott nemzetgyűlési vita a koalíciós évek demokráciavitáinak az egyik legspeciálisabb és legizgalmasabb diskurzusának számít.

Arról, hogy szükség lenne a demokratikus struktúrák államjogi védelmére, Varga Béla kiscgazda politikus beszélt a Tildy-kabinet kormányprogramjának vitájakor, 1945. december 1-jén a nemzetgyűlésben. „Törvény fog születni a demokrácia védelméről”⁹¹ – tette egyértelművé Varga, aki a demokrácia védelméről szóló törvényt egészen másként képzelte el, mint ami végül megvalósult a kezdeményezésből.⁹² A kiscgazda szónok határozott hangon szólt arról, hogy „megvédjük minden támadás ellen”⁹³ a magyar demokráciát. „Aki ellenünk van, a demokrácia ellen van, az érezze és lássa be törekvésének hiábavalóságát”⁹⁴ – mondta Varga Béla.

Ries István igazságügyi miniszter 1946. február 7-én nyújtotta be „A demokratikus állami rendszer és a köztársaság büntetőjogi védelméről” szóló törvényjavaslatot. A drasztikus tervezet a „demokratikus rend” elleni büntettet elkövetőket halálbüntetéssel fenyegeti. A törvényjavaslatot február 20-án tárgyalta meg a nemzetgyűlés Közjogi és Alkotmányjogi Bizottsága. A bizottsági ülésen Zsedényi Béla jogászprofesszor, az Ideiglenes Nemzetgyűlés egykori elnöke szóvá tette, hogy „a demokratikus állami rendszer” fogalma jogilag értelmezhetetlen, mert „nincsen tételes jogi teste.”⁹⁵ Zsedényi inkább a „demokratikus köztársaság” védelmét tartaná helyesnek, mivel szerinte a demokrácia a nép uralma, melynek „lényege a népnek az állami élet irányításában való részvétele és a többségi elv érvényesülése.”⁹⁶ (Palasik Mária vizsgálta a bizottsági ülésen elhangzottakat. A történész úgy véli, a közbizottság ülésén a kiscgazda képviselők által elmondottakban benne rejlik a kommunista hatalomátvételtől való ki nem mondott félelem.)⁹⁷

89 A demokratikus államrend védelméről szóló törvény része lett a koalíciós évek alkotmányos rendjének. „1945–1946 folyamán számos alaptörvényi jellegű jogszabály született, amelyek lényegében új alapokra helyezték a magyar államiságot. Úgy is fogalmazhatunk, hogy »új történeti alkotmány« jött létre, amelynek legfontosabb jogszabályai a következő törvények voltak: az 1945: III. tc. a Nemzeti Főtanács létrehozásáról, az 1945: VII. tc. a népbíráskodásról, az 1945: VIII. tc. a választójogról, az 1945: XI. tc. az államhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről, az 1946: I. tc. Magyarország államformájáról, az 1946: VII. tc. a demokratikus államrend és a köztársaság büntetőjogi védelméről és az 1946: X. tc. az emberi alapjogok hatályosabb védelméről” – írja Bencsik Péter. (Bencsik Péter: Az európai népi demokratikus és szocialista országok alkotmányainak összehasonlító vizsgálata. Múltunk, LVII. évf. (2012) 3. 153–205. p. /162. p./)

90 Az 1946. évi VII. törvény, a demokratikus államrend védelméről szóló törvény alapján 1946 és 1950 között 12276 emberrel szemben indítottak eljárást, végül 5861 személyt el is marasztaltak. (Szakács Sándor–Zinner Tibor: A háború „megváltozott természete”. Adatok és adalékok, tények és összefüggések. 1944–1948. Genius Gold Rt. – Batthyány Társaság, Budapest, 1997. 196. p.)

91 Elhangzott a nemzetgyűlés 3. ülésén 1945. december 1-jén. Nemzetgyűlési Napló 1945–1947. I. kötet. 57. p.

92 Palasik Mária úgy véli, „a kiscgazdapárt valószínűleg azért sürgette egy ilyen jellegű törvény meghozatalát, mert biztosítékot látott benne arra, hogy ne kerülhessen sor egy alkotmányellenes kommunista hatalomátvételle.” (Palasik Mária: A jogállam megteremtésének kísérlete és kudarca Magyarországon: 1944–1949. Napvilág Kiadó, Budapest, 2000. 110. p.)

93 Nemzetgyűlési Napló 1945–1947. I. kötet. 60. p.

94 Uo.

95 Zsedényi Béla bizottsági hozzászólását idézi: Palasik Mária: A jogállam megteremtésének kísérlete és kudarca Magyarországon: 1944–1949. 112. p.

96 Uo.

97 Uo. 114. p.

A Közjogi és Alkotmányjogi Bizottság vitájában a legfontosabb javaslatot Zsedényi Béla fogalmazta meg, aki úgy gondolta, a büntetőjogi védelmet a parlamentáris demokrácia állami rendszerének kellene megkapnia, és büntetendő az lenne, aki a parlamenti demokrácia megdöntésére, „parancsuralmi vagy egypártrendszeren alapuló kormányzat”⁹⁸ létesítésére törekedne.⁹⁹

A bizottsági ülésen megállapodás nem született, a baloldal kitartott az eredeti törvényjavaslat szövege mellett, ezért február 21-én pártközi értekezletet tartottak a témáról. Az ügy komolyságát mutatja, hogy az MKP képviselőjében Rákosi Mátyás, Rajk László és a bizottsági vita napirendi előadója, Orbán László voltak jelen. Az értekezletről jegyzőkönyv nem készült, korabeli sajtóértésülések szerint a több órán át tartó pártközi megbeszélésen a kiszagdzák enyhíteni kívánták a javaslatot, míg a munkáspártok álláspontja az volt, hogy „a köztársasági államformát nem lehet eléggé szigorúan védelmezni.”¹⁰⁰ A felek abban megállapodtak, hogy „a demokratikus állami rendszer” védelme helyett „a demokratikus államrend” védelméről szól majd a törvényjavaslat.

Február 27-én Orbán László az MKP parlamenti frakciója előtt számolt be a törvényjavaslattal kapcsolatos történésekről. Orbán arról beszélt, hogy az FKGP megpróbálja „jobbra tolni” a tervezetet.¹⁰¹ „Az egyik módosító javaslat be akarta venni, hogy a demokrácia megdöntésére avagy a parancsuralmi rendszerrel való felcserélésére irányuló cselekmény büntetendő. Igen sokan vannak a kiszagdzárpárti képviselők közül, akik félnek a proletárdiktatúrától. Természetesen a Szociáldemokrata Párt és a Parasztpárt is élesen visszautasította ezt a javaslatot, de nemcsak a javaslatot, hanem a mögötte meghúzódó szándékot is”¹⁰² – hangoztatta Orbán. A kommunista képviselő arról is beszélt, hogy az FKGP bele akarná venni a törvénybe az emberi szabadságjogok védelméről szóló rendelkezéseket, de a kommunisták ez ellen tiltakoznak, mert a kiszagdzák „ennek segítségével akarják terror alá venni a demokratikus köztisztviselőket, és menlevelet biztosítani a fasisztáknak és a reakciósnak az internálótáborral szemben.”¹⁰³ Orbán e legutóbbi megjegyzése a demokráciaértelmezések tekintetében is különös jelentőséggel bír. Közvetve utal arra, hogy a kiszagdzák demokráciaképébe szervesen beletartozik az emberi szabadságjogok védelme, a kiszagda demokráciakoncepció lényegi része a jogsultságokra épülő államberendezkedés. A másik fontos tanulság, hogy a kommunista nézőpontból az egyéni szabadságjogok érvényesülése megnyitja az utat, hogy a „demokratikus” tisztviselőkkel, vagyis a kommunista kötődésű középvezetőkkel szemben „terror” kezdődjön. Szintén figyelemreméltó, hogy a szabadságjogok büntetőjogi törvényi védelme az MKP-s dimenzióból „menlevelet” jelent a „fasiszták” és „reakciósnak” számára. E rövid szövegpanelekből is kiderül, hogy a koalíciós évekbeli kommunista stratégia tekintetében a büntetőjogilag deklarált védelem alatt álló szabadságjogok fölösleges korlátot jelentenek a kialakítandó „népi demokrácia”, a jövőben formálódó proletárdiktatúra szempontjából.

98 Uo.

99 Sulyok Dezső életrajzírója, Szerencsés Károly arról ír, hogy a demokratikus államrend védelméről szóló törvényjavaslatot Sulyok „kodifikált terrornak minősítette, mely az állam büntetőjogi rendszerébe beépítve törvényes alátámasztást adott a kommunista erőszaknak.” (Szerencsés Károly: A nemzeti demokráciáért. Sulyok Dezső 1897–1997. 131. p.)

100 Élénk vita a pártközi értekezleten a köztársaság védelméről. Világosság. 1946. február 23. Közli: Horváth Julianna et al. (szerk.): Pártközi értekezletek. Politikai érdekegyeztetés, politikai konfrontáció. 1944–1948. Napvilág Kiadó, Budapest, 2003. 191. p.

101 Uo. 193. p.

102 Uo.

103 Uo. 194. p.

A Független Kisgazdapárt 1946. március 1-jei frakcióülése Nagy Ferenc miniszterelnökre ruházta a jogszabállyal kapcsolatos döntést.¹⁰⁴ A március 5-i pártközi értekezleten a koalíciós felek megegyezésre jutottak, pontosabban Nagy Ferenc lényegében feltétel nélkül engedett a kommunista törekvéseknek a jogszabály tartalmával kapcsolatban.¹⁰⁵

A törvényjavaslat parlamenti vitájára március 12-én került sor. A vitában elhangzottak csak megerősítették a korábbi formális döntést, de az érvkézletek rekonstruálásával vázolható a koalíciós évekbeli kiscgazda és kommunista demokráciamegközelítés lényege.

A plenáris ülésen a kommunista Orbán László volt a törvényjavaslat előadója. Orbán arról beszélt, hogy a demokratikus államrend és köztársaság védelméről szóló törvényjavaslat „nem valami speciális, újszerű alkotása a magyar demokráciának,”¹⁰⁶ mert korábban a dualizmus időszakában és a Horthy-rendszerben is büntetőjogi rendelkezésekkel védtek az állami struktúrát. „Minden állami rend védi a maga létét ellenfeleivel szemben és az államban az uralmat gyakorló társadalmi erők, társadalmi osztályok védik a maguk uralmát az ellentétes érdekű társadalmi osztályok támadásával szemben”¹⁰⁷ – érvelt a kommunista képviselő, azzal a megközelítéssel nem törődve, miszerint sem a dualizmus, sem a Horthy-korszak joggyakorlata nem tekinthető demokratikus jogállami jellegű struktúrának.

Orbán demokráciáról és demokratákról beszél, de a mintaszerűen megalkotott panelek mögött érvelésének lényege, hogy a kommunista stratégiával szemben álló erők ellen a lappangó kommunista előrenyomulásnak jogi bázisra van szüksége: „Felvetődik a kérdés, szükség van-e erre a védelemre. Egyesek szeretik a dolgot úgy beállítani, mintha a magyar demokráciát már semmiféle veszély sem fenyegetné, mintha a fasizmust és a reakciót Magyarországon már végérvényesen sikerült volna eltörölni a föld színéről. Nézetem eszerint ez az álláspont csak arra jó, hogy lefegyverezze és elaltassa a magyar demokrácia híveit akkor, amikor pedig éppen éberségre, ébrenlétre volna szüksége ellenségeivel szemben. Lemondani egy ilyen törvényről és egy ilyen védelemről annyit jelentene, mint letenni egy erős fegyvert az ellenség előtt. Az lenne a csoda, ha ez a friss, fiatal magyar demokrácia, amely tradícióval alig-alig rendelkezik, nem szorulna büntetőjogi védelemre. Ilyen csodák azonban – jól tudjuk – nincsenek, nem léteznek. És különösen az elmúlt év története minden jószándékú, becsületes demokratát meggyőzhetett arról, hogy a magyar demokráciának igenis szüksége van ilyen védelemre.”¹⁰⁸ Orbán expozéjában jószándékú és becsületes demokratákról és friss magyar demokráciáról beszél, de a szöveg maga a koalíciós évek magyar demokráciájának egyik végzetes történeti dokumentuma, a kommunista diktatúra jogi és politikai előkészítésének jelképes országgyűlési momentuma, a kettős beszéd nyelvi formája, a demokráciafogalom kommunisták által történt birtokbavételének egy korai textuális rekvizituma.

¹⁰⁴ Uo. 195. p.

¹⁰⁵ Uo. 203. p.

¹⁰⁶ Elhangzott a nemzetgyűlés 24. ülésén 1946. március 12-én. A demokratikus államrend védelméről szóló törvényjavaslat vitája megtalálható: Nemzetgyűlési Napló 1945–1947. I. kötet. 701–744. p. (703. p.)

¹⁰⁷ Uo.

¹⁰⁸ Nemzetgyűlési Napló 1945–1947. I. kötet. 707. p.

Visszatérő elem a koalíciós évekbeli kommunista érvelésben, hogy a weimari demokrácia bizonnyította, a demokrácia ellenségeivel szemben erővel kell fellépni.¹⁰⁹ Ez a megközelítés Orbán beszédében is megtalálható: „Kipróbálták ezt a weimari demokráciában és jól tudjuk mindnyájan, hogy milyen eredménnyel. Ez a törvényjavaslat erélyes, kemény rendszabályokat tartalmaz a demokrácia és a köztársaság ellenségeivel szemben.”¹¹⁰

A burkolt fenyegetőzés mint kommunikációs stíluselem attitűdje is tetten érhető Orbán László mondataiban: „A börtön és a bitó lehet jó és lehet rossz; az a kérdés, ki alkalmazza kivel szemben és milyen cél érdekében. A magyar demokráciának egyelőre nem az a baja és nem abban áll a veszély, hogy túlságosan szigorú és túlságosan kemény.”¹¹¹ A törvény elfogadása utáni évek történéseinek fényében történelmi perverziónak nevezhető a parlamenti szónoklat alábbi része: „Meg kell állapítani, hogy a jelen törvényjavaslat semmivel sem csorbítja a demokratikus szabadságjogokat. Éppen ellenkezőleg: védi és biztosítja őket a szabadság ellenségeivel szemben.”¹¹²

Az előbb idézett metanyelvi állásponttal ellentétben ez a megközelítés a nyílt kommunista demokrácia értelmezés markáns eleme: „aki a demokrácia ellensége, azt nem illetik meg az alkotmányos szabadságjogok”¹¹³ – hangoztatta Orbán.

Érveléstechnikai tekintetben különösen figyelemreméltó, ahogyan a szónok a szabadságjogok iránti igényt összemosza a fasiszta veszéllyel: „Olyanok is akadnak, akik a jogról és szabadságról beszélnek, de közben a fasizmus és a reakció jogát és szabadságát értik alatta és szeretnék szolgálni. Ma már a változott viszonyok között a demokrácia ellenségei is csak álarcban és jelmezben merészelnek jelentkezni és sokszor éppen az emberi jogok és szabadság jelszavait hangoztatják képmutató módon, hogy valódi célkitűzéseiket leplezni igyekezzenek.”¹¹⁴

Orbán László beszédében igyekezett a törvényjavaslatot – utólag szintén egyfajta történelmi perverziónak tekinthető módon – a demokratikus történelmi hagyományok rendszerébe illeszteni. „Ez a törvény a magyar demokrácia, a magyar szabadságharcosok legjobb hagyományaira támaszkodik és onnét meríti erejét, a Dózsák, a Petőfik, a Kossuthok, a Táncsicsok hagyományaira támaszkodik, arra a kérlelhetetlenségre és hajthatatlan szellemre, amely a magyar demokrácia hőseit és legjobbjait jellemezte a nép ellenségeivel szemben. Petőfi sem alkudott 48-ban. A »belső bitangokat« tartotta legnagyobb ellenségnek, akasztófát kívánt a királyoknak”¹¹⁵ – mondta a kommunista képviselő.

A demokratikus államrend védelméről szóló törvényjavaslat parlamenti vitájában a kiscgazdapárti szónok Bognár József volt. Bognár beszédében Orbánhoz képest jóval gyengébb retorikai erővel igyekezett a pártja álláspontját és közvetve annak demokrácia értelmezését illusztrálni. A kiscgazda képviselő beszélt a törvényesség, a demokratikus intézmények megerősítésének fontosságáról,

109 A weimari alkotmány 48. cikkelyének (2) bekezdése a jogi normák szintjén biztosította az alkotmányos közrend védelmét, de ez az alkotmányjogi és egyben közbiztonsági garancia nem volt elegendő a demokrácia struktúráinak hosszú távú megvédéséhez. (Szabó István: Német alkotmányfejlődés 1806–1945. Szent István Társulat, Budapest, 2002. 195–219. p.)

110 Nemzetgyűlési Napló 1945–1947. I. kötet. 706. p.

111 Uo.

112 Uo.

113 Uo. 708. p.

114 Uo.

115 Uo.

illetve arról, hogy mennyire kiemelt feladat az „emberi jogokhoz való szilárd ragaszkodás,”¹¹⁶ de összességében a megszólalás nem tekinthető demokrácia-hitvalló beszédnek. Bognár meg sem próbált érveket gyűjteni arról, hogy a jövődöntő törvény milyen veszélyeket hordoz magában, ezért csak az általános demokráciaelvek rutinszerű felmondása jellemzi a parlamenti felszólalást. „Tartsuk meg a demokrácia törvényeit, hajtassuk végre a demokrácia rendelkezéseit az élet egész területén. Annak érdekében, hogy ez a harc, amelyet a demokráciáért folytatunk, ne csak büntetőjogi téren vívott harc legyen, szükség van a stabil rendre”¹¹⁷ – hangoztatta a honatya, aki a koalíciós évek második felében már a kommunistákkal kompromisszumot kereső kiscgazda közéleti személyiségnek számított.¹¹⁸

A következő felszólaló a kommunista Horváth Márton volt, aki nagy lendülettel adta elő a kommunista álláspontot: „Jól tudjuk, hogy maga a törvény nem elég a védelemre. Lehet olyan elképzelés, [...] amely túlságosan megnyugszik, túlságosan úgy képzei, hogy ha meghozzuk a törvényt, akkor rábízhatjuk a jogászokra, rábízhatjuk magára a törvény erejére, hogy megvédje, s hogy így fejezzem ki magam: helyettünk megvédje a magyar demokrácia érdekeit. Nem! Megtanultuk az elmúlt évtizedek alatt és ezt a leckét meg kell most is jegyeznünk, hogy ezek a törvények annyit érnek, amennyi erőt felvonultatunk a törvények mögött, különben üres paragrafussá, papírronggyá válnak. A demokrácia megvédése csak azt jelentheti, hogy megerősítsük ezt a demokráciát, hogy továbbfejlesztjük a demokráciát azokkal az ellenségekkel szemben, amelyek már kimutatták a foguk fehérét és amelyekre tudjuk, – a legfőbb ideje – hogy a törvény erejével és szigorával sokkal határozottabban csapjunk le”¹¹⁹ – fogalmazta meg parlamenti szónoklatában a kommunista ellenségkép iránti igény karakterológiáját Horváth. Beszédének következő részében egyrészt hitet tett amellett, hogy a „demokrácia erőinek nem szabad szétforgácsolódniuk”¹²⁰ – s ezzel a más véleményt korlátozó, kizáró összefogás-érvelés manipulációs technikáját alkalmazza –, másrészt viszont gyorsan hozzáteszi, hogy az összefogásban, vagyis a létező koalícióban „nem lehet helye” azoknak az „elemeknek, amelyek demokráciaellenes erőket, tényezőket, érdekeket képviselnek.”¹²¹ Horváth érvelésében egyszerre érhető tetten a kirekesztés és a korlátozás nyelvi panelje.

Bechtler Péter, a szociáldemokraták vezérszónoka őszintén beszélt arról, hogy 1945 óta egyetlen törvényjavaslat sem váltott ki „annyi ellenhatást,”¹²² mint a napirenden lévő javaslat. „A törvényjavaslat bizottsági tárgyalásánál láthattuk, hogy a törvényhozók közül nem mindenki tartja szükségesnek a demokratikus rendszer és a köztársasági államforma hathatós védelmét.”¹²³ Bechtler szerint a törvényjavaslat ellenzői azzal érveltek, hogy „a nyugati demokrácia rendszerét nem védik ilyen szigorú törvények.”¹²⁴ A szociáldemokrata képviselő szerint ezek az erők „nem akarják tudomásul venni azt, hogy az elmúlt évtizedekben sokat tanultunk és nem akarjuk, hogy a magyar demokrácia [...]

116 Uo. 713. p.

117 Uo. 715. p.

118 Bognár 1944 és 1990 között folyamatosan parlamenti képviselő volt.

119 Nemzetgyűlési Napló 1945–1947. I. kötet. 718–719. p.

120 Uo. 722. p.

121 Uo.

122 Uo. 725. p.

123 Uo.

124 Uo.

a weimari Németország sorsába jusson”¹²⁵ – hozta elő a munkáspártok ekkoriban, a második világháború lezárását követő évben teljesen jogos félelmekre, valós aggodalmakra alapozott, de 1946-ra már szokásos weimari hasonlatát Bechtler Péter. Egyértelműen látható, hogy a weimari példa sulykolása a baloldal részéről 1946-ban egyben a választások demokratikus ethosának és természetesen a ’45-ös kiszgazda parlamenti győzelem relativizálásának is eszköze.

Nánási László a Parasztpárt nevében támogatásáról biztosította a törvényjavaslatot. Beszédében nem azonosítható a demokráciatematika szempontjából érdemi elem. A parasztpárti szónok kijelentette: „Minden becsületes demokratikus ember egyetért velem, hogy a demokráciát, a köztársaságunkat meg kell védenünk. Abban lehet csupán vita közöttünk, hogy milyen módon, milyen törvényekkel – enyhe vagy esetleg túlzottan is erős törvényekkel. Ebben a kérdésben [...] a Nemzeti Parasztpártnak az az álláspontja, hogy inkább túl erős törvényekkel védjük.”¹²⁶ A Parasztpárt meg sem próbált saját érvkésztetel behozni a demokratikus államrend védelméről szóló törvényjavaslatról zajló diskurzusba, kommunikációs tekintetben e kérdésben is megelégedett a kommunisták segédcapatának szerepével.

A Polgári Demokrata Párt nevében Szent-Iványi Sándor arról szólt, hogy „a törvényjavaslatot nem tartom sem túl szigorúnak, sem túl enyhének, különösen azért nem, mert minden ellenkező kísérlet ellenére úgy látom, a demokrácia is és a köztársaság is eléggé erős nálunk, eléggé meggyökeresedett már ahhoz, hogy komolyan nem veszélyeztetheti semmiféle ellenséges, akár nyílt, akár földalatti ármánykodás.”¹²⁷ A koalíción kívüli PDP képviselője elfogadta a javaslatot, de más tematikai keretet vázolt: abbéli meggyőződésének adott hangot, miszerint valójában nincs a demokráciát veszélyeztető komoly tényező. Ezzel szembement az MKP ellenségképre alapozott stratégiájával, de nem vállalta fel ugyanakkor, hogy egyetértsen a kiszgadzák által – burkoltan – megfogalmazott gondolattal, miszerint a demokráciára a kommunisták jelentik az igazi veszélyt.¹²⁸

A törvényjavaslat parlamenti vitájában egyedül Bálint Sándor néprajztudós, a Demokrata Néppárt képviselője¹²⁹ nézett szembe a jogszabály által generált valós fenyegetéssel, egyedül¹³⁰ Bálint Sándor fogalmazott meg olyan érveket, amelyek a jogállami demokrácia védelméről szóltak. A DNP-s képviselő egyetértett azzal, hogy „az új magyar demokráciát büntetőjogi intézkedésekkel kell megóvni azokkal szemben, akik azt erőszakosan vagy fondorlattal megingatni próbálják.”¹³¹ Ez a megközelítés

125 Uo.

126 Uo. 728. p.

127 Uo. 729. p.

128 Szent-Iványi Sándor a nemzetgyűlésen elmondott ezen beszéde után néhány hónappal emigrált.

129 A Demokrata Néppártnak az FKGP-vel kötött választási megállapodása alapján az 1945-ös választásokon Bálint Sándor egyike volt annak két DNP-s képviselő-jelöltnek, aki mandátumot szerzett a kiszgadzák listáján.

130 Slachta Margit pártonkívüli képviselő a kommunista értelmezéssel szembemenő, antikommunista felszólalást tett a demokratikus államrend védelméről szóló jogszabály plenáris vitájakor, de érvei mögött inkább valláserkölcsi megfontolások és nem a jogállami demokrácia védelmének szempontjai húzódtak meg. „Amikor tehát mi őszintén demokráciára törekszünk, szemben állunk avval a nehézséggel, melyet a demokráciáról tudomást nem vevő nyers természet jelent, amelyet valamennyien magunkban hordozzuk és amely például ilyenekben fejeződik ki, hogy holott a demokrácia mindenkinek általában szabadságot kíván és ígér, – hiszen a demokráciának a lényege ez – mégis természet szerint arra hajlunk, hogy szeretjük a saját szabadságunkat, de ugyanolyan könnyedséggel vagyunk hajlandók átgázolni a mások szabadságán. [...] Az emberi természet vallásos kiművelés nélkül antidemokratikus, aki tehát a vallásosság ellen dolgozik, az a demokráciának ellensége” – mondta Slachta. (Nemzetgyűlési Napló 1945–1947. I. kötet. 737–738. p.)

131 Uo. 731. p.

már önmagában éles ellentétben állt a kommunisták által tematizált valóságértelmezéssel. Bálint Sándor szerint a javaslat szövegében a fogalmak elmosódnak: „Ez a pontatlanság bőven ad alkalmat arra, hogy a tételes jog helyét hatóságok és bírák érzelmei, vonzalma, esetleg ellenszenve foglalják el, amikor arról van szó, hogy egyes állampolgárok politikai megnyilatkozásait kell megítélni. A büntetőjogi törvények első kelléke pedig az, hogy szövegezésük szabatos legyen, máskülönben könnyen a terror eszközévé válhatnak; a terror érzése pedig a demokrácia halálos ellensége, mert kiöli az állampolgárokból a szeretetet és bizalmat azzal az államformával szemben”¹³² – fogalmazott profetikus előrelátással a képviselő.¹³³

Bálint Sándor konkrét – a modern jogállami demokrácia államstruktúrájába illeszkedő – javaslatokat is tett. Úgy vélte, az „államrend” védelme helyett az „alkotmányt” kellene büntetőjogi eszközökkel óvni, s az emberi jogok megsértése is külön védendő területet jelentene; a büntetőjogi védelem pedig megvalósulhatna „minden antidemokratikus, parancsuralmi mozgalommal vagy ideológiával szemben.”¹³⁴ Magát a védelem jogi alapzatát a képviselő szerint egy alkotmánybírárságra kellene bízni.¹³⁵ „A törvényjavaslat szándékában, amely a magyar demokrácia szilárd megalapozására irányul, mindnyájan egyetértünk. De egyet kell értenünk abban is, hogy a szabadság levegője, a kritika lehetősége üdvösebb, termékenyebb lehet a demokráciának, mint a mindenütt kémet, feljelentőt, rendőrt látó, büntetéstől szorongó állampolgár félelemérzése”¹³⁶ – zárta gondolatait Bálint Sándor.¹³⁷

Ries István igazságügyi miniszter aznap, március 12-én nyújtotta be a parlamentnek az emberi alapjogok hatályosabb védelméről szóló törvényjavaslatot, amikor a nemzetgyűlés a demokratikus államrend védelméről szóló törvényjavaslatról vitázott és elfogadta a törvényt az eredeti formában benyújtott szöveggel. Kompromisszumos megoldás volt, hogy a demokratikus államrend védelméről szóló törvény megalkotása után külön jogszabály szülessen az emberi jogok államrendszerbe illeszkedő óvásáról.

Az emberi jogok védelméről szóló törvényjavaslat plenáris vitájára 1946. május 9-én került sor.¹³⁸ Maga az emberi jogok hatályosabb védelméről szóló törvény érdemben nem lett része a magyar jogrendnek. Ítélet e jogszabály alapján nem született. A formálódó kommunista diktatúrának erre a jogszabályra nem volt szüksége. E törvényjavaslat vitája tágan értelmezve tekinthető a demokrácia-

¹³² Uo.

¹³³ Bálint Sándor koalíciós évekbeli politikai tevékenységéről lásd bővebben: Miklós Péter: Hagyomány és szolgálat. Bálint Sándorról és a Bálint Sándor Szellemi Örökségéért Alapítvány elmúlt tíz évéről. Bálint Sándor Szellemi Örökségéért Alapítvány, Szeged, 2019. 17–20. p. és Miklós Péter: A keresztény politika modelljei a koalíciós években. Mindszenty József és Bálint Sándor eltérő útja. In: Miklós Péter (szerk.): Nemzetiségek, vallások, kultúrák a Dél-Alföldön. Bálint Sándor Szellemi Örökségéért Alapítvány, Szeged, 2019. 44–55. p.

¹³⁴ Uo. 732. p.

¹³⁵ Bálint Sándor életrajzírója, Csapody Miklós szerint Bálint Sándor volt az első, aki felvetette a koalíciós évek parlamentjében az alkotmánybírárság mint intézmény szükségességét. (Csapody Miklós: Bálint Sándor (1904–1980). Életrajz. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2013. 184. p.)

¹³⁶ Nemzetgyűlési Napló 1945–1947. I. kötet. 734. p.

¹³⁷ Csapody Miklós ekképpen írt Bálint Sándor imént elemzett parlamenti beszédéről: „Így beszélt a magyar nemzetgyűlésben 1946 tavaszán egy demokrata polgár, akinek féltelmeit a következő évtizedek tragikus története sokszorososan és mindent felülmúlóan igazolta.” (Csapody Miklós: „A világban helyt állani...” Bálint Sándor élete és politikai működése 1904–1980. Korona Kiadó, Budapest, 2004. 143. p.)

¹³⁸ A törvényjavaslat vitája: Nemzetgyűlési Napló 1945–1947. I. kötet. 1021–1050. p.

diskurzus részének. A szöveg előadója Hám Tibor kiskorú képviselő volt. Ez a jogszabály az FKGP számára számított fontosnak, hiszen a kiskorú demokráciaértelmezés központi eleme volt a minden-
kire egyaránt vonatkozó szabadságjogok rendszere; ez a támogató, aktív hozzáállás a vita lefolyásá-
ból, menetéből is kitűnik. Mindezzel szemben – ahogy az MKP szónokának érveiből is egyértelműen
látszik – a kommunista taktika e téren a relativizálás volt, mert a koalíciós években a kommunista
demokráciamegközelítésbe és társadalomátalakító stratégiába nem fért bele a mindenkire érvényes
szabadságjogok tiszteletben tartása.

„A törvényjavaslat a szörnyű rémuralom után született meg, amelyet a zsarnoki őrület Európá-
ban és hazánkban megteremtett. Hirdetője és megalkotója akar lenni annak a tiszta demokráciának,
amelyet nekünk, a magyar demokrácia pártjainak kell megvédenünk és biztosítanunk.”¹³⁹ – mondta
szónoklata elején Hám Tibor a tiszta demokrácia fogalmát használva. Hám emlékeztetett arra, hogy
az éppen legyőzött fasizmus legnagyobb bűne az volt, hogy az embert „az állam szolgájává tette”, s
ebből fakadóan „megszűnt az emberi személyiség és az ember méltósága.”¹⁴⁰ A kiskorú képviselő
úgy vélte, a törvényjavaslat „ígéret” a magyar demokrácia számára, hogy „az ember soha többé ter-
rorlegények és pártszolgálatosok vak eszköze nem lehet.”¹⁴¹

Hám Tibor a jogállami demokrácia mellett kiálló, demokrácia-hitvalló parlamenti beszédében
leszögezte: „A magyar politikai élet számára komoly felelősség, hogy ez a törvény ne csak törvény
legyen, ne csak törvénytárunk része legyen, hanem a társadalomban és az állami életben élő valóság,
hogy soha többé az állami apparátus képviselői, demokratikus intézményeink bármelyik közege meg
ne sérthesse a személyes szabadságot, a vélemény és gondolat szabadságát, a vallás szabad gyakor-
latát, a munkához és a tulajdonhoz való jogot. [...] E törvényjavaslattal a magyar demokrácia éppen
azt akarja elérni, hogy minden állampolgár szabad lehessen az államhatalom végrehajtó közegeivel
szemben is a törvény keretein belül és jogait háboríthatatlanul és csorbíthatatlanul gyakorolhassa.
A magyar demokrácia elvárja az államhatalom közfunkcionáriusaitól, az állami apparátus közegei-
től, hogy a demokráciaadta jogait minden állampolgárnak biztosítsa”¹⁴² – fogalmazta meg a későbbi
történesek alapján naivitásnak nevezhető reményeit Hám, akit e beszéde után nyolc hónappal, 1947
januárjában mint az összeesküvés ügy gyanúsítottját a kommunista irányítás alatt álló államvédelem
koholt vádakkal letartóztatta és nyolc hónapig kínoztatta.¹⁴³

„Vannak, akik csak fasiszta összeesküvésekről beszélnek. Azt hiszem, a demokrácia fejlődése
szempontjából egyetlen helyes magatartás, ha a magyar demokráciának minden problémáját egy-
ségben látjuk és egységben akarjuk megoldani. Mert, aki objektíven nézi a politika jelenségeit, meg
kell, hogy állapítsa, hogy a magyar demokrácia számára veszélyt jelent a fasiszta összeesküvések je-
lentkezése és elharapózása, de kárt jelent a rendőrség keretében mutatkozó atrocitások jelensége is,

139 Uo. 1027–1028. p.

140 Uo. 1028. p.

141 Uo.

142 Uo. 1029. p.

143 Hám Tibort a bíróság a koholt vádak alól 1947 szeptemberében felmentette, akkor szabadult. 1948-ban emigrált.

mert a magyar népben félelmet ébresztenek és bizalmatlanná tehetik a magyar demokrácia iránt”¹⁴⁴ – vázolta 1946 májusában az MKP-s kommunikációs stratégiai törekvésekkel a lehető leghatározottabban szembemenő okfejtését Hám Tibor.

Kiss Károly volt a kommunista vezérszónok az emberi jogok hatályosabb védelméről szóló törvény vitájában. Kiss érvelése, amelyben mégis csak addig jut el, hogy a szabadságjogok nem mindenkire egyaránt érvényesülő jogosultságok, a következő: „Legyünk tisztában azzal, hogy az emberi alapjogok védelmét csak erős alapokon nyugvó belső demokrácia adhatja meg. Minél alaposabban, minél mélyebben vesznek részt az állami életben a munkásság, a parasztság és a demokratikusan gondolkodó értelmiség képviselői, annál szilárdabbak és megtámadhatatlanabbak lesznek ezek a jogok. Aki biztosítani akarja ezeket az emberi jogokat, annak minden erejével segítenie kell, hogy a magyar köztársaság egy minden részében valóban erős, demokratikus állam legyen, annak segítenie kell, hogy gyorsan és könnyörtelenül számolhassunk le a belső állami életünket még mindig aláaknázni akaró fasiszta összeesküvőkkel, reakciókkal, a nép ellenségeivel. Csak ez biztosíthatja e jogokat nemcsak papíron, hanem valóban az életben, csak ez biztosíthatja az életbe való átvitelüket. Védelmet jelent ez a törvény és védelem jár a demokrácia határain belül, de nem jár védelem a fasisztáknak, a demokrácia ellenségeinek. [...] Ez a törvény nem lesz menedék a demokrácia ellenségei részére, nem jelent menlevelet, jogvédelmet az összeesküvők és a múltat visszaállítani törekvők részére. A nép ellenségeire, demokratikus államrendünk felforgatóira a köztársaságunk védelmére hozott törvény teljes szigorával kell sújtani”¹⁴⁵ – húzta alá Kiss Károly. Érvelését érdemes elemenként áttekinteni, elemezni. A legfontosabb megállapításunk az lehet a szöveget vizsgálva, hogy Kiss – és a mögötte álló kommunisták – a szabadságjogok érvényesülését nem önmagában létezőnek tekintik, hanem feltételekhez kötik. A jogok érvényesülésének első feltétele az idézett megszólalásban az, hogy „erős belső demokrácia” legyen; ilyen demokrácia pedig csak akkor lehet – ez már a második feltétel –, ha a munkásság, a parasztság és a demokratikusan gondolkodó értelmiség képviselői markánsan részt vesznek az államéletben, s végül egy újabb feltétel, a harmadik, hogy a nép ellenségeivel, a fasiszta összeesküvőkkel és a reakciókkal megtörténjen a leszámolás. Láthattuk, ez az érvelés azt jelenti, hogy a szabadságjogok csak akkor érvényesülhetnek, ha a lehető legkülönbözőbb feltételek teljesülnek, vagyis a kommunista nézőpontból tekintve nem léteznek mindenkire feltétel nélkül vonatkozó emberi szabadságjogok.

Fogalomértelmező viták a demokráciáról a pártközi értekezleteken

A koalíciós évekbeli demokráciavitáknak nem lehettek fórumai a pártközi értekezletek, hiszen a pártközi egyeztetések nem a nyilvánosság előtt zajlottak, az ott elhangzott érvek, szócsaták azonban döntően befolyásolták az időszak politikai történéseit. A demokráciaértelmezés tekintetében ugyanakkor az 1946. október 30-i tanácskozásnak komolyabb jelentősége volt. Nagy Ferenc miniszterelnök

¹⁴⁴ Nemzetgyűlési Napló 1945–1947. I. kötet. 1031–1032. p.

¹⁴⁵ Uo. 1033. p.

a megbeszélés nyitóelőadójaként úgy érezte, először talán a demokrácia alapértékei szempontjából érdemes egyetértésre jutni, s ezt követően a konkrét kormányzati munka ügyeiben is könnyebben szót tudnak érteni a különböző pártok. Történelmi távlatból ez a kiindulópont rendkívül naivnak, irreálisnak tűnik, a kormányfő felvetése azonban arra mindenképpen alkalmasnak bizonyult, hogy nem a nyilvánosság előtt ugyan, de markánsan jelezze az elérő ideológiai viszonyulásokat, nézőpontokat a demokrácia vonatkozásában.

Nagy Ferenc arról beszélt az 1946. október 30-i értekezleten, hogy sem ellenforradalmi (reakciós), sem bolsevizálódási veszély nem áll fenn, a demokrácia rendszere nincs veszélyben. A közéleti szereplőknek ugyanakkor azért kell megegyezniük az alapelvekben, mert minden oldalról bizalmatlanság jellemzi a felek közötti kapcsolatot – a bizalmatlanság pedig „elviselhetetlenné” teszi a magyar politikát, s mindez ellehetetleníti a kormányzati munkát. Nagy Ferenc megállapította, hogy „a demokráciának sokszor merőben eltérő értelmezései”¹⁴⁶ vannak jelen, de ha a közéleti szereplők között a demokrácia eszményének megfelelő együttműködés jöhet létre, akkor „tisztá politikai légkör”¹⁴⁷ alakulhat ki. Azt is mondhatjuk, Nagy Ferenc felvetése egyfajta demokratikus minimum felvázolására, kimunkálására vonatkozott.

A miniszterelnök javaslatára Rákosi Máttyás közel sem konszenzusereső hangnemben válaszolt, így már a pártközi értekezlet elején eldőlt, hogy a nyilvánosság kizárásával sem képesek a koalíciós időszak politikai erői demokratikus minimumot kialakítani. Rákosi szerint „a demokrácia erői” mellett gyorsan „reorganizálódik” a reakció, de a „kiszagdák ezt nem akarják hivatalosan elismerni.”¹⁴⁸ A kommunista pártvezető azt is leszögezte, hogy a kiszagdák „nagy többségben” nem alkalmasak a „demokratikus építésre.”¹⁴⁹ Rákosi a tanácskozást a kiszagdák elleni általános politikai támadásra használta, de azt is kijelentette, hogy „a magyar nép jelentékeny része nem demokrata,”¹⁵⁰ a kommunisták ugyanakkor „a demokráciából nem fognak engedni.”¹⁵¹ Szakasits Árpád, az SZDP főtitkára is arról beszélt, hogy a magyar népnek „nincsenek demokratikus élményei,”¹⁵² ezért is lehet jellemző szerte az országban, hogy „féktelen uszítás” van a „demokrácia ellen.”¹⁵³ A szociáldemokrata pártvezető amellet érvelt, hogy „tisztább demokráciára” van szükség, ahol a „kinyírják” a nemzet testéből a „reakciós elemeket.” Veres Péter, a Nemzeti Parasztpárt elnöke a demokrácia eszményéről szóló elméleti vitát értelmetlennek tartotta, szerinte nem bolsevizálódási veszély van, hanem az a probléma, hogy a társadalmi változások „megrekedtek.”¹⁵⁴

146 Az 1946. október 30-i pártközi értekezlet jegyzőkönyvét közli: Horváth Julianna et al. (szerk.): Pártközi értekezletek. Politikai érdekegyeztetés, politikai konfrontáció. 1944–1948. Napvilág Kiadó, Budapest, 2003. 292–326. p. /294. p./

147 Uo.

148 Uo. 295. p.

149 Uo. 296. p.

150 Uo.

151 Uo. 299. p.

152 Uo. 300. p.

153 Uo.

154 Uo. 303. p.

A pártközi értekezleten a kisgazdák képviselőjében – Nagy Ferenc kormányfő, Varga Béla házelnök és Rácz Jenő pénzügyminiszter mellett – jelen voltak Bognár József és Oltványi Imre nemzetgyűlési képviselők is. Bognár és Oltványi néhány hónappal később, Nagy Ferenc lemondatása után egyértelműen az FKGP kommunistákkal kollaboráló balszárnyára sodródott. Ekkor, 1946 októberében azonban még mindketten egyértelműen a jogállami jellegű polgári demokrácia eszménye mellett álltak ki.

A pártközi értekezleten elhangzott megszólalásaikból nyilvánvalóan érzékelhető: ebben az időszakban szemben álltak a baloldali/kommunista demokráciaértelmezéssel. Mindez azért is érdekes jelenség, hiszen fél évvel korábban, a demokratikus államrend védelméről szóló törvényjavaslat parlamenti vitájakor Bognár József nem állt ki egyértelműen a polgári demokrácia ethosza mellett. „Mi a demokráciát olyan politikai rendszernek tartjuk, amely a demokratikus alapelveket a lehető legtöbb ember bevonásával, a lehető legtöbb ember kívánsága, felfogása és érdekei szerint valósítja meg”¹⁵⁵ – adta meg a tanácskozáson a jogállami demokráciafelfogás adekvát meghatározását Bognár József, aki azt is leszögezte, a kisgazdák a „demokrácia dolgában” bárkivel felvehetik a versenyt. „A több jog, a több szabadság, a több életlehetőség és a nagyobb jólét felé akarjuk ennek a népnek a sorsát terelni”¹⁵⁶ – mondta Bognár. „A több jog, több szabadság, több életlehetőség” filozófiája jelképesen illusztrálja a kisgazdák koalíciós évekbeli demokráciafelfogását.

Oltványi Imre azt tette szóvá a tanácskozáson, hogy ha a Baloldali Blokk politikusai egy kisgazda közszereplőt támadnak, akkor az a „demokrácia védelme”, míg amennyiben a Kisgazdapárt kritizál egy baloldali politikust, akkor az a „reakció” megnyilvánulása. Oltványi azt is elismerte, hogy a kisgazda tömegbázisban valóban megvan a bolsevizálódástól való félelem. A kisgazda nemzetgyűlési képviselő arról is beszélt, hogy nem érvényesül a demokratikus kisgazda többség. „Egy csomó intézményben úgynevezett többségünk van, ténylegesen azonban nagyon kevés a beleszólásunk az ország dolgaiba”¹⁵⁷ – mondta Oltványi.

E könyvnek nem vállalt feladata, hogy feltárja, mi történhetett Bognár József és Oltványi Imre életében, abban a tekintetben miszerint az elkötelezett kisgazda demokráciafelfogástól néhány hónap múlva eljutottak a kommunistákkal való kollaborációig, a „demokrácia” kommunista értelmezésű elfogadásáig. Tény: 1946 őszén mindketten a polgári demokrácia ethosza mellett foglaltak állást, míg 1947 nyarától egyértelműen a kibontakozó kommunista diktatúra csendestársaiként vállaltak közéleti szerepet.

Az 1946. október 30-i pártközi értekezlet kisgazda közszereplőinek megszólalásai a magyar jogállami demokráciáért folytatott küzdelem apró mozzanatainak tekinthetőek. Nagy Ferencnek a demokratikus minimum megformálása érdekében megtett kezdeményezése nem volt több, mint egy jószándékú, illuzórikus politikai felvetés.

A pártközi értekezletek keretei között Nagy Ferenc még egyszer kísérletet tett egyfajta demokratikus minimum kimunkálására. 1946 őszéhez képest még terheltebb időszakban; Kovács Béla elrablása után néhány nappal, 1947. március 4-én a koalíciós együttműködés fenntartásáról szóló pártközi

155 Horváth Julianna et al. (szerk.): Pártközi értekezletek. Politikai érdekegyeztetés, politikai konfrontáció. 1944–1948. 306. p.

156 Uo. 309. p.

157 Uo. 316. p.

tanácskozás során a kispárt vezető azt javasolta, hogy térjenek vissza „1945” demokráciájához, amikor még szerinte létezett a demokrácia közös értelmezési kerete. Nagy Ferenc az általa kívánatosnak tartott közmegegyezéses demokráciát „abszolút demokráciának” nevezi. „Mi a választások után kialakult állapotot kívánjuk visszaállítani!”¹⁵⁸ – fejtegette az FKGP-s miniszterelnök, aki azt is leszögezte, hogy számukra a demokrácia megvalósítása a közéleti tevékenységük „álma”. Rákosi Máttyás érdemben nem reagált Nagy Ferenc konszenzuserősítő demokráciaértelmezésére, csak felszólította a Kispártot a további „demokratizálódásra”. Rákosi azt is egyértelművé tette, hogy e fogalmon aktuálisan a kispárt nemzetgyűlési frakció újabb csonkítását érti.

A demokratikus minimum megfogalmazására vonatkozó megismételt kísérlet elbukott. Ami nem sikerült 1946 őszén, arra 1947 márciusában még kevesebb esély kínálkozott. '47 márciusától 1948. szeptember 10-ig – ekkor volt az utolsó formális pártközi értekezlet a koalíciós években – már nem adatott meg a politikai-kommunikációs tér az újabb demokráciaértelmező diskurzusok számára a pártközi egyeztetéseken.

A pártközi értekezletek imént elemzett demokrácia párbeszédei azért értelmezhetőek diszkurzív csomópontként, mert nincs a koalíciós évek időszakának olyan fóruma, ahol egy demokráciakeretet kijelölni igyekvő felvetésnek – amit értelmezésünk szerint a demokratikus minimum megteremtésére tett kezdeményezésnek nevezhetünk – a nyelvi reakcióit térben és időben ennyire koncentráltan, s ilyen egyértelműen érzékeltetni lehetne.

A DISKURZUS SZEREPLŐI: DEMOKRÁCIAÉRTELMEZŐK, DEMOKRÁCIA-HITVALLÓK

Kispárt demokráciaértelmezések

A koalíciós évek közéleti küzdelmeiben a kispártok főszabály szerint a szabadságjogokra épülő jogállami demokrácia mellett álltak ki, a polgári demokráciáért harcoltak. Hiába kapott a '45-ös választásokon abszolút többséget az FKGP, már az 1945 utáni néhány esztendőben is – a szovjet katonai jelenlétnek köszönhetően – a domináns szerepet a kommunisták demokráciaértelmezése játszotta. Ennek ellenére kiemelt figyelmet érdemes fordítanunk arra, hogy – kispártok szellemiségű publicistikák, politikai beszédek és parlamenti szónoklatok segítségével – a kispártok koalíciós évekbeli demokráciafelfogását rekonstruáljuk.

Az 1945 és 1947 közötti FKGP egy gyűjtőpárti jellemzőkkel bíró monstrumszervezet volt, de a demokráciafelfogás tekintetében csak az úgynevezett balszárny, a Dobi István vagy Ortutay Gyula fémjelzte csoportosulás nézőpontja tért el a pártkonglomerátum alapértékeitől. Azt is állíthatjuk, az FKGP különböző szárnyai között a közös pontnak a polgári demokrácia igénye számított; a jogállami demokrácia akarása összetartó erő volt a polgári mamutpárt számára. Hozzá kell tennünk,

158 Uo. 460. p.

hogy az Ortutay-kör, a balszárny nem volt részese ennek a pártkonszenzusnak, a kispap „baloldal” nem tekintette a polgári demokráciát olyan alapértéknek, amelyért komolyabb küzdelmet vállaltak volna, számukra a radikális társadalomátalakító szándék fontosabb volt, mint a jogállami demokrácia ethosza.

Az FKGP demokráciaeszményének középpontjában a szabadságjogok álltak. Dessewffy Gyula alig néhány nappal a '45-ös kispap választási siker után nem győzte hangsúlyozni, hogy „a szabadságon felépülő demokrácia”¹⁵⁹ ideje jött el. „A most kezdődő korszaknak nagyszerű feladata, hogy a nehézségek árán megszerzett új demokráciánkat megszilárdítsuk”¹⁶⁰ – írta Dessewffy.

Futó Dezső nemzetgyűlési képviselő – a választási győzelem eufóriájában – arról szólt: „a vasárnapi képviselőválasztások meghozták az új magyar demokrácia fáján az első komoly termést.”¹⁶¹ Mindezen túl Futó leszögezte: az új demokráciának az „emberi szabadságjogokra”¹⁶² kell épülnie. „Joggal elvárja a magyar nép széles tömege, hogy a demokrácia biztosítsa a mindenkit megillető emberi jogok maradéktalan és becsületes megtartását”¹⁶³ – tesz hitet a jogállami jellegű polgári demokrácia mellett Futó.

Az idézet legfontosabb gondolata, hogy a szabadságjogok „mindenkit” egyaránt megilletnek – ez a megközelítés rámutat a kispap és a kommunista demokráciaértelmezés közötti alapvető különbségre: a kispapok szerint a demokratikus alapjogok az emberi létből fakadnak, amelyeket csak speciális esetben, helyzetben lehet korlátozni, ezzel ellentétben a kommunisták nem fogadják el a mindenkire egyaránt érvényes jogok létezését; kommunikációs paneljük szerint a demokrácia ellenségeinek nem járnak jogok. Ez azonban valóban csak érveléstechnika a kommunisták részéről, mert elvként nem fogadják el a mindenkire érvényes jogok rendszerét, mert ezáltal jogi, filozófiai, ideológiai kontroll alá kerülnének a radikális erejű társadalomátformáló szándékaik.

„A demokrácia alapeleme a szabadság és az ezen alapuló további követelmények: a népakarat legkülönbözőbb formában való megnyilvánulásai, biztosítva vannak: az ideiglenesség állapotából elérkeztünk a véglegesség állapotába”¹⁶⁴ – ez már Gulyás Gábor, a kispap szellemiségű *Kis Újság* publicistájának gondolatára. Az idézet egy újabb illusztráció arra, hogy a koalíciós évekbeli kispap demokrácia koncepciójának meghatározó eleme az emberi szabadságjogok eszménye. Varga Béla kispap honatya, a párt ügyvezető alelnöke 1945. december 1-jén a nemzetgyűlésen elmondott beszédében a demokrácia „princípiumának”¹⁶⁵ nevezte a szabadságot, a szabadságjogokat. Nagy Ferenc kormányának programvitájakor, 1946. február 7-én a nemzetgyűlés előtt tett hitet amellest, hogy a „demokratikus szabadságjogok biztosítása”¹⁶⁶ a demokrácia alapvető feladata.

159 Dessewffy Gyula: Új korszak küszöbén. *Kis Újság*, 1945. november 10. 1. p.

160 Uo.

161 Futó Dezső: Az emberi szabadságjogok. *Kis Újság*, 1945. november 9. 1. p.

162 Uo.

163 Uo.

164 Gulyás Gábor: A központi hatalom. *Kis Újság*, 1945. november 22. 1. p.

165 Elhangzott a nemzetgyűlés 3. ülésén 1945. december 1-jén. Nemzetgyűlési Napló 1945–1947. Athenaeum, Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, Budapest, 1946. I. kötet. 57. p.

166 Elhangzott a nemzetgyűlés 15. ülésén 1946. évi február 7-én. Nemzetgyűlési Napló 1945–1947. I. kötet. 378. p.

A szabadság, az egyének autonómiája mellett az általános jogegyenlőség, az alkotmányosság politikai kultúrája, a szabad vita intézményes joga és a hatalom ellenőrzésének lehetősége is a kisgazda demokráciakoncepció markáns elemei voltak. „A társadalmi ellenőrzés a demokráciának egyik legfontosabb alappillére. A társadalomnak a sajtószabadságon, gyülekezési szabadságon és az ebből fakadó szervezkedési szabadságon keresztül meg kell lennie annak a jogának, hogy mindig és mindenkor kezdeményezhessen és bírálhasson”¹⁶⁷ – írja egyik demokráciaértelmező cikkében Gulyás Gábor kisgazda újságíró.

A koalíciós évek kisgazda demokráciaértelmezésében komoly szerepet kapott a konszenzus és a kompromisszum mint érték is. Ennek főként Tildy Zoltán adott hangot különböző megnyilatkozásaiban. „A magyarság nagy kérdéseinek a megoldásához, a szellemi és fizikai újjáépítés munkájának sikeréhez kell valami belső szilárdság, az a tényekből táplálkozó tudat, hogy demokratikus átalakulásunk nem múló kísérletezés, hanem biztos valóság. Ezért annyira döntő fontosságú a demokrácia tiszta erőinek komoly összhangja”¹⁶⁸ – véli Tildy 1945 nyarán. Nagy Ferenc miniszterelnök is a konszenzuális demokrácia híve volt: „A közügyek intézéséből minden erőszakot, hatalmaskodást és megfélemlítést ki kell zárni és a nemzet nagy ügyeit közmegegyezéssel kell intézni.”¹⁶⁹

A többségi elv, a jogszabályok (játékszabályok) és az intézményi struktúrák tiszteletben tartása szintén központi eleme az 1945 utáni kisgazda demokráciakoncepciónak.

A különböző FKGP-s megszólalók többször is megpróbálták tisztázni a „polgári” és a „népi” demokrácia közötti „átjárhatóság” elvi szempontjait. Nagy Ferenc miniszterelnök 1946 szeptemberében arról nyilatkozott, hogy a kisgazdák a demokráciát „a magyar nép örökös politikai életformájának”¹⁷⁰ tekintik. Néhány hónappal később arról beszélt a kormányfő, hogy „radikálisabb és erőteljesebb demokráciát”¹⁷¹ szeretne ő maga is. A „radikálisabb” és „erőteljesebb” demokráciapanel arra utalhat, mintha '46 decemberében Nagy Ferenc a „népi” demokrácia felé tett volna gesztust, de ismerte Nagy politikai tevékenységét, ezt kizárhatjuk, mert a kisgazda miniszterelnök végig a jogállami jellegű polgári demokrácia mellett állt. 1946 októberében beszélt így Békésen: „Kimondjuk, hogy soha, semmi körülmények között nem engedjük megdönteni a magyar nép politikai életformáját, a demokráciát, ragaszkodunk a népuralmi rendszerhez és sem ellenforradalommal, sem forradalommal, sem semmiféle törekvéssel ezt a népuralmi rendszert megdönteni nem engedjük, hanem gondoskodunk, hogy a döntés joga örök időkre a magyar népé legyen.”¹⁷²

Hám Tibor kisgazda nemzetgyűlési képviselő a *Népi vagy polgári demokrácia* című cikkében 1946 szeptemberében abban bízott, hogy – noha a kommunisták hosszú távú célja a szocializmus – az MKP elfogadja a „polgári szabadság” eszményét és a viták ellenére a közös pont a jogokra épülő

167 Gulyás Gábor: A központi hatalom. Kis Újság, 1945. november 22. 1. p.

168 Tildy Zoltán: Magyar kérdések. Kis Újság, 1945. július 11. 1. p.

169 A demokráciát a magyar nép örökös politikai életformájának tekinti. Nagy Ferenc miniszterelnök a Kisgazda Párt készülő programjáról. Kis Újság, 1946. szeptember 29. 2. p.

170 Uo.

171 Radikális gazdasági programot adott a Független Kisgazdapárt. Kis Újság, 1946. december 5. 1. p.

172 Nagy Ferenc Békésben meghirdette a Kisgazda Párt új programját. Kis Újság, 1946. október 22. 1. p.

demokratikus struktúra. „Hisszük, hogy a marxista pártok őszintén és hátsó gondolat nélkül vállalják a polgári demokráciát. És hisszük, hogy a magyar koalíció alapja csak ez a polgári demokrácia lehet és ez kell, hogy összekapcsoljon bennünket”¹⁷³ – elemezi a demokráciafelfogások közötti átjárhatóság lehetőségeit Hám.

Eszmétörténeti vonatkozásban – és nem feltétlenül a kommunista kontra kiscgazda demokrácia-értelmezések tekintetében – figyelemre méltóak még a nemzetgyűlési képviselő alábbi gondolatai: „Nem értjük és nem vállaljuk a polgári demokrácia liberális fogalmát, a polgári jogrend olyan értelmezését, amely az elvi egyenlőség ürügye alatt a gyakorlatban a nagytőke [...] uralmát jelenti, mert csak a lehetőségei egyenlőek a néprétegeknek, de nem az adottságai.”¹⁷⁴ Ezzel Hám a kiscgazda demokrácia felfogásnak a szociális változások érdekében a struktúrákat – egy bizonyos pontig – áttörni akaró szándékát demonstrálja, ez a fajta antiliberalizmus a korabeli szóhasználatban a nagytőke-ellenességet jelentette.

A cikkben a honatyá összefoglalja azt is, hogy a kiscgazdák számára milyen fontos tartalma van még a polgári demokráciának. Úgy látja, a polgári életforma esélye szintén a demokrácia létének feltétele, mint ahogy a szilárd jogrend és a konszolidáló társadalmi-közéleti környezet is. „Mit jelent a mi számunkra a polgári demokrácia? Jelenti a parlamentarizmuson, népképviselési rendszeren, az önkormányzaton, sajtószabadságon, az állampolgári szabadságon felépülő állami életet. Jelenti az élethez, a szabadsághoz, a munkához való jogot és politikailag azt jelenti, hogy a politikai hatalom a magyar nép akaratából megválasztott politikai vezetők kezében van”¹⁷⁵ – írja Hám, aki azt is leszögezi, hogy a hatalom a „parlamentáris többség alapján” kell, hogy álljon.

A kiscgazda koalíciós évekbeli demokráciafelfogásban a jogosultságokra épülő társadalmi berendezkedés eszmeisége jelentette a gondolati alapot; a polgári demokrácia alapértékeihez való viszonyulás jelentette a vízválást. ¹⁷⁶ Azok a kiscgazda közéleti szereplők, akik 1947–48 után is kitartottak a polgári demokratikus ethosz mellett, emigrációba kényszerültek vagy lekerültek a közéleti színpadról. Míg akik engedtek a demokratikus eszményképből, periférikus szerepben ugyan, de társutasként megmaradhattak a politika világában.

173 Hám Tibor: Népi vagy polgári demokrácia. Kis Újság, 1946. szeptember 22. 1. p.

174 Uo.

175 Uo.

176 Rathmanné Túry Mária, aki A Kiscgazdapárt demokrácia koncepciója 1945–1947 címmel írt tanulmánykötetet, úgy véli, a kiscgazdák demokrácia koncepciójának a lényege, hogy megakadályozzák a kommunistáknak a forradalom továbbvitelére és a demokrácia továbbfejlesztésére vonatkozó szándékát. (Rathmanné Túry Mária: A Kiscgazdapárt demokrácia koncepciója. 1945–1947. Oktatási Minisztérium Marxizmus-Leninizmus Oktatási Főosztály, Budapest, 1977. 5. p.)

Kommunista demokráciaértelmezők:

Révai József és Rákosi Máttyás

Révai József

„A magyar átalakulás nem lesz szocialista jellegű, de nem lesz polgári-demokratikus jellegű sem a szó közkeletű értelmében”¹⁷⁷ – írta még 1938-ban Révai József, a magyar kommunisták kiemelkedő ideológusa. Révai eszméletörténeti jelentőségű *Marxizmus és népiesség* című tanulmányban azt elemzi a második világháború kirobbanása előtt, hogy a fasizmus remélt legyőzése után milyen lehet az új Magyarország. Révai úgy fogalmaz, hogy meg kell majd teremteni a polgári demokratikus formákat és vívmányokat, „melyek a nép kispolgári rétegei – elsősorban a parasztság – számára is lehetővé teszik, hogy önállóan, az úri osztály gyámkodása alól felszabadulva, számuknak, gazdasági súlyuknak, szerveztségüknek és politikai öntudatuknak megfelelő mértékben vegyenek részt az ország politikai életében és kormányzásában.”¹⁷⁸ Ezt követően viszont kifejti, hogy miben tér majd el az általa remélt új rendszer a polgári demokrácia struktúráitól: „Az átalakulás jellege annyiban lesz több mint a polgári-demokratikus, amennyiben a nép ellenségei elleni harcban nem fog visszariadni attól, hogy az egész nép érdekében belenyúljon a monopoltőke tulajdonviszonyaiba, amennyiben a szocialista munkásság lesz legmegbízhatóbb, legszervezettebb, legéberebb, legtetterkészebb támasza: más szóval: vezető ereje.”¹⁷⁹ Ebben az írásában Révai leszögezte, hogy az átalakulás „demokratikus alapjellegét” nem érintheti semmi és az egész rendszert jellemezni fogja a „megállapodásra törekvő tendencia.” Az ideológus nem cáfolja ezzel párhuzamosan, hogy ők mint marxisták a „továbbfejlődésért”, vagyis a szocializmusért fognak küzdeni, de anélkül, hogy szembefordulnánk „a népi demokrácia korlátoltabb, polgáribb, megállapodottabb”¹⁸⁰ formájával.

1944-ben, miközben a hazai kommunisták még a gyorsabb módon bevezethető munkás-paraszt diktatúra megteremtésének lehetőségén töprengtek, a moszkoviták a szovjet fővárosban Rákosi Máttyás elnökletével tanácskoztak, s a „demokratikus program” kimunkálásáról hoztak döntést. Ahogy a moszkvai megbeszélésen Révai József főideológus mondta: „demokratikus célokat kell kitűzni.” A Magyar Kommunista Párt 1944. novemberi programjavaslata szerint a kommunisták „a magyar hazafiak harcos összefogását, Magyarország demokratikus újjáépítését”¹⁸¹ kívánják szolgálni.

177 Révai József: *Marxizmus és népiesség*. In: Révai József: *Marxizmus, népiesség, magyarság*. Szika Kiadó, Budapest, 1948. 326. p.

178 Uo.

179 Uo.

180 Uo. 327. p. /„A kommunista, a szociáldemokrata és a népi gondolkodásban már a harmincas-negyvenes évek fordulóján kialakult a »népi demokrácia« koncepciója; egy olyan demokráciáé, amely nem azonos a polgári demokrácia modelljével, de nem azonos a szovjet típusú proletárdiktatúrával sem.” (Erényi Tibor: *Többspárti választások és parlamentarizmus Magyarországon 1920–1947*. In: Földes György – Hubai László (szerk.): *Parlamenti választások Magyarországon. 1920–2010*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2010. 278. p.)/

181 Rákosi Sándor–Szabó Bálint (szerk.): *A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai 1944–1948*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1967. 38. p.

A moszkovita pártvezetés Révai aktív közreműködésével a sztálini útmutatásnak megfelelően a demokratikus átmenet modelljéről döntött – egy olyan átmeneti modellről, aminek az időbeli kifutását ők maguk sem ismerhették. Az viszont egyértelmű volt: időlegesen lemondanak a proletárdiktatúra lehetőségéről és teret engednek a polgári demokrácia struktúráinak. A hazai kommunisták a hosszú évek illegalitása után azonban abban bíztak, hogy egy olyan berendezkedés kialakítása kezdődhet meg, mint egykoron 1919-ben. A magyarországi pártmunkások 1944/1945-ben nem tudtak Sztálinnak a nyugati hatalmakkal kötött alkujáról, a számukra korlátozó tényezőként ható polgári demokratikus kibontakozás kelet-közép-európai verziójáról, így míg az országos pártvezetés erőteljesebben be nem avatkozott, elkezdték a saját maguk területein a kis „tanácsköztársaságok” kialakítását.¹⁸²

A kommunista pártmunkások és aktivisták fejében tapasztalható ideológiai zűrzavar tisztázását is szolgálták Révai József demokráciaértelmező cikkei, beszédei. A demokráciafogalom kommunista nézőpontú értelmezéséről szól Révai József 1944. november 25-i *Harcos demokráciát* című cikke a *Délmagyarországban*. Révai „harcos” demokráciát szeretne, érvei egy úgymond határozottan fellépő demokrácia mellett szólnak. „Nem asszisztáló, hanem cselekvő demokráciákra van szüksége a nemzetnek!”¹⁸³ – írja Révai. A jegyzet elején a kommunista politikus az „aggódalmaskodók” ellen emeli fel szavát, azok ellen, akik az „adminisztratív intézkedéseket” érintően óvatoskodnak, és folyton a jogszerűséget kéri számon. Az elkövetkezendő évek formális demokráciával szembeni kommunista retorikája is felbukkan már ekkor: „Idézzük ezekkel a jogi aggódalmaskodókkal szemben Kossuth Lajost, aki 1848 szeptemberében azt mondotta, hogy a haza megmentésének eszközeit nem a Corpus Jurisból, hanem a hazát fenyegető veszélyből kell meríteni? Idézzük a római demokrácia elvét, amely szerint a legfőbb törvény a közjó!”¹⁸⁴ – tesz mondatai végére kérdőjelet Révai, de már e szöveg dinamikájából is egyértelmű: az ideológus nem kérdez, hanem a demokráciaértelmezés kapcsán is egyértelműen és határozottan kinyilatkoztat.

Egészen plasztikusan, nyíltan bontakozik ki érvelése mögött már ekkor is az ellenségkép iránti igény – az „ellenség” 1944 őszén természetes módon „a nyilas”, a későbbi hónapokban a „régí rend emberei”, utána pedig – a bárkire ráhúzható tipizálás szerint – „a reakciók.” Az alábbi idézet azért figyelemreméltó, mert e gondolat már nem a nyilasokkal szembeni harcról szól, hanem arról, hogy a tömegek mozgósításához mindig szükséges a kommunista felfogás szerint egy általános, de mégis konkretizálható ellenségkép: „Ha a bűnösöknek hajszála sem görbül meg, akkor a népet nem lehet rávenni arra, hogy segítsen megoldani a nehézségeket. A nép akkor fog segíteni magán és az országon, ha látja, hogy a bűnösök lakolnak! [...] Enélkül pedig nincs demokratikus újjászületés.”¹⁸⁵ Révai ezt követően – retorikai eszközként – felteszi a kérdést, hogy milyen legyen a demokrácia, amelynek jegyében az összeomlott országnak újjá kell születnie? A cikkíró az alábbi ellentétpárt veti fel

182 Az 1945 után néhány esztendőben a hivatalos kommunista kommunikációban az 1919-es proletárdiktatúra mint használható múlt nem is jelent meg. (Apor Péter: Az elképzelte köztársaság. A Magyarországi Tanácsköztársaság utóélete. 1945–1989. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2014)

183 Révai József: *Harcos demokráciát!* Délmagyarország. 1944. november 25. 3. p.

184 Uo.

185 Uo.

a különböző demokráciáképek kapcsán: „Gyenge, vérszegény demokráciát akarunk-e, mely engedi magát letaglózni, vagy harcos, népi demokráciát-e, mely könyörtelenül leszámol a nemzet ellenségeivel?” A megkonstruált ellenség jelensége ebben az ellentétpárokban formát öltő érvelésben is megjelenik.

A következő „dilemmája” arról szól, hogy a demokrácia biztosította jogok „mindenkit” – így „a demokrácia ellenségeit” is – megilletik vagy csak „a demokraták, a hazafiak, a tisztességes magyarok számára” járnak a jogosultságok. „Harcos demokráciát akarunk! Tudjuk, hogy vannak nálunk demokraták, akik a demokráciát nem ilyennek akarják. Demokrácián valami elvont, általános jog-egyenlőséget értenek, nem pedig egy olyan állami rendet, mely a népet szolgálja és üldözi a nép ellenségeit. Az ő számukra a demokrácia törvényekből, hatóságokból, állami intézményekből áll és nem a saját érdekein és az ország érdekein éberen őrködő, az ország belső ellenségeire lesújtani tudó népből” – súlykolja az ellenségkép-központú demokráciaértelmezést Révai József már 1944 novemberében, de arra is rávilágít a szöveg, hogy a kommunista hozzáállás szerint a demokrácia nem törvényekből, vagyis játékszabályokból, körülírt jogok halmazából áll és nem is önmagában demokratikus intézményekből. Az „ellenség” számára nincsenek jogok, az „ellenségre” le kell sújtani, csak a „tisztességesek” kaphatnak lehetőségeket, s azt viszont mindig a kommunista hatalmi érdekek határozzák meg, hogy ki az „ellenség” és ki a „tisztességes.” Nincsenek abszolút jogok, a jogosultságok nem rögzítettek, a jogok lehetőségét a kommunista párthoz való viszonyrendszer, a barát-ellenség dimenzió dönti el.

Az 1945. november 4-én megtartott szabad, demokratikus választás¹⁸⁶ a Független Kisgazdapárt 57 százalékos győzelmét hozta, a Magyar Kommunista Párt csak 17%-ot ért el. A választási vereséget a kommunistáknak elméleti dimenzióból is meg kellett magyarázniuk. Révai József a kisgazdák győzelmével kapcsolatosan egy szélesebb okfejtésbe kezdett, amely a koalíciós évekbeli kommunista demokráciaértelmezés szempontjából is mérvadó. Révai a választási eredményekből az alábbi következtetéseket vonta le: „a magyar reakció gyökerei mélyebbeknek, a Horthy-rendszer hatása a nép gondolkodására nagyobbak bizonyult, mint hittük.”¹⁸⁷ Révai arra is felhívja a figyelmet, hogy a magyar demokrácia nem forradalom eredményeképpen jött létre, emiatt a „néptömegek” nem érzik annyira a magukénak. A kommunista főideológus szerint a választások után a „harc” a „demokrácia továbbfejlesztésére törekvő erő” és a „demokrácia visszafejlesztésére törekvők között” fog majd zajlani. Nyilvánvalóan a „demokrácia továbbfejlesztésére törekvő erő” meghatározó részben a kommunistákat jelentik, a „demokrácia visszafejlesztésére törekvők” terminológia pedig a Független Kisgazdapárt mint ernyőszerkezet körül összpontosuló polgári demokráciapárti tömegeket írja körül. Révai a választási eredményt a reakció előretöréseként értelmezte és úgy ítélte meg, hogy a következő hónapokban a „demokraták” és a „reakciósök” ellentétei fognak kiéleződni.

¹⁸⁶ Szűcs László megállapítása: „Az ország lakosságának a választásokon megnyilvánult, a polgári demokráciát igenlő akarat – és az ország sorsát meghatározó szovjet politikai törekvés között mélyenszántó ellentét húzódott.” (Szűcs László (szerk.): Nagy Ferenc első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei. A. kötet. 1946. február 5. – 1946. július 19. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2003. 64. p.)

¹⁸⁷ Révai József: A választások és a magyar demokrácia néhány alapkérdése. Társadalmi Szemle, I. évf. (1946) 1. 6. p.

Révai 1944 őszén a „harcos” demokráciafogalmat járta körül, a '45-ös választások után a „tettek” demokráciájáról kezdett beszélni és megalkotta a „cselekvő demokrácia”¹⁸⁸ megnevezést. Révai meghatározása szerint a cselekvő demokrácia azt jelenti, hogy „rendkívüli helyzetben rendkívüli eszközökkel kormányozzanak” – konkrétan ez rendeleti kormányzást takar, ami ugyan „nem forradalmi diktatúra”¹⁸⁹ – hanem Révai szóhasználatával – „lépés” a „cselekvő demokrácia” felé.

A MKP III. Kongresszusán Révai József „*Népi és polgári demokrácia*” címmel mondott beszédet.¹⁹⁰ Révai ekkor még csak mint a magyar demokrácia balszárnyáról beszél a kommunistákról, vagyis e nyelvi struktúra azt mutatja, még nem kizárólagosan állítja, hogy csakis ők képviselik a magyar demokrácia ügyét. Ez arra utal, hogy a kommunisták ebben az időszakban, 1946 őszén a kommunizációs térben még nem tudták kizárólagos igénnyel elfoglalni a demokrácia fogalmát. A „demokrata” fogalom használata és a kommunisták identifikációja tekintetében különösen érdekes Révai következő mondata: „Mi nem egyszerűen demokraták vagyunk, mi demokraták is kommunista módra vagyunk.”¹⁹¹

Az úgynevezett összeesküvés ügy¹⁹² újabb fordulatot hozott a koalíciós évek történetében. Az „összeesküvés válság” során a kommunista párt részéről tapasztalt verbális brutalitás és a rendvédelmi hatóságok által felmutatott kreált vádak/koncepciógyártás és nyílt erőszak olyan közéleti kulturális közeget eredményezett, ahol egyre szűkülő mértékben voltak biztosítottak a párbeszéd-feltételek a demokráciaviták számára. A kommunisták demokráciaértelmezése még jobban keményedik, ridegedik, s válik egyre kategorikusabbá.

A *Szabad Nép*, a Magyar Kommunista Párt lapja 1947. január 5-i számában közölte a hírt arról, hogy a hatóságok egy köztársaság-ellenes összeesküvés nyomaira bukkantak. Révai József Összeesküvők és cinkosok címmel írt vezércikket a témában. Már a címadás, a „cinkosok” kiemelése is utal arra, hogy többről van szó, mint egy szimpla állambiztonsági ügyről. Révai magát a „szervezkedést” egyértelműen „demokráciaellenesnek” láttatja. A főideológus érvelése szerint aki részt vett az összeesküvésben, az úgymond mind a demokratikus rend ellen lépett fel, aki pedig ebben cinkos, az szintén demokráciaellenes magatartást tanúsít. A politikai ügy véli, mivel komoly a tét, ezért a nyomozást „kíméletlen eréllyel” kell lefolytatni, mert a reakció legkomolyabb támadását érték tetten. „Ezt ne próbálja senki elbagatellizálni. A reakciós törekvések elbagatellizálásával eleget ártottak már

188 Uo. 12. p.

189 Uo.

190 A népi demokrácia útja. A Magyar Kommunista Párt III. kongresszusának jegyzőkönyve. 129–140. p.

191 Uo. 137. p.

192 A „Magyar Közösségi ügy”, az úgynevezett összeesküvés ügy tanulságairól: Palasik Mária: A jogállam megteremtésének kísérlete és kudarca Magyarországon. 1944–1949. 183–254. p.; illetve Székér Nóra: A Magyar Testvéri Közösség története. „Norma” Nyomdász Kft., Hódmezővásárhely, 2010.

M. Kiss Sándor úgy véli, 1945 után megtörtént a rendszerváltozás és a demokratikus intézményrendszer kiépülése, az összeesküvés ügy kapcsán kibontakozó politikai leszámolás és per „a demokrácia intézményrendszerének korai kiürülését és megsemmisítését mutatta fel.” (M. Kiss Sándor: Bevezető. In: Székér Nóra: A Magyar Testvéri Közösség története. „Norma” Nyomdász Kft., Hódmezővásárhely, 2010. 7–11. p.)

Az ügy kommunista nézőpontú történeti feldolgozása: Kis András: A Magyar Közosségtől a Földalatti Fővezérségig. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1969. A történet szélsőjobboldali megközelítésű áttekintése: Kubinyi Ferenc: A Katonapolitika regénye. Malomfalvi Kiadó, California, 1994.

a magyar demokráciának, eléggé bátorították már a nép ellenségeit.”¹⁹³ Az összeesküvőket Révai a „demokrácia trójai falóvának” nevezi. A cikk szövegéből teljesen egyértelmű, hogy a kommunisták már az ügynek ebben a szakaszában is a kisgazdákkal szembeni fellépésre használják a megszerzett információkat: „Országot építeni nem lehet úgy, hogy a koalíció legnagyobb pártja reakciókoss fedezéke.”¹⁹⁴

Ma már megvan a szükséges történelmi távlat és létezik egy történettudományi szakmai konszenzus arról, hogy az összeesküvés ügy a kommunisták számára egy rendkívül fontos lépéssorozat volt a demokratikus jogállam, a polgári szabadságjogokra épülő demokrácia állami struktúráinak lebontása felé vezető úton. Éppen ezért különlegesen érdekes kommunikációs stratégiai elem, hogy a kommunisták ebben a helyzetben is a „demokrácia védelmére” hivatkoznak – a jogállami karakterű demokrácia visszametszése, megszüntetése érdekében végzett politikai cselekményeket a demokrácia védelmének szövegburkába csomagolják. Erre látunk markáns példát Révai idézett cikkében is: „A demokrácia ellenségeivel szemben alkalmazni kell a törvény teljes szigorát”¹⁹⁵ – fenyegetőzik a politikus, s egyben kijelöli azt a tematikus keretet, melyben a demokrácia lényegi struktúrái körüli közéleti mozgások immáron kriminalisztikai kontextusban zajlanak.

Az összeesküvés ügy hiszterizált légkörében jelentkezett egy figyelemreméltó jegyzettel Z. Nagy Ferenc kisgazda nemzetgyűlési képviselő a kisgazdapárt napilapjában, a *Kis Újságban*. Z. Nagy azt veti fel, hogy tisztázni kellene a koalíció szereplőinek a maguk koordinátáit a demokrácia fogalmáról, mert tisztázás nélkül nem egyértelmű, hogy tovább akarják-e építeni az eddigi politika tényezői a magyar demokráciát. A nemzetgyűlési képviselő úgy véli, amennyiben a koalíció szereplői továbbra is demokráciában gondolkodnak, akkor „meg kell egyezniük”, mert „különbön menthetetlenül a diktatúra felé haladunk.”¹⁹⁶ A kisgazdák részéről a polgári demokrácia megmentése érdekében felvetett kiegészítési gondolatok a kommunisták felől indulatos elutasításban részesültek. Révai József *Amiben nincs alku* címmel publikált vezércikket a *Szabad Népb*ben. Az úgynevezett összeesküvés ügy újabb száaira utalva – ekkor már Kovács Béla, a Kisgazdapárt főtitkára volt a célkeresztben¹⁹⁷ – írja: „Ebben a kérdésben a magyar demokrácia számára nincs és nem lehet kompromisszum.”¹⁹⁸ A megfogalmazásból is kitetszik, hogy a „magyar demokrácia” kifejezés mögött Révai immár csakis és egyértelműen,

193 Révai József: Összeesküvők és cinkosok. Szabad Nép, 1947. január 5. 1. p.

194 Uo.

195 Uo.

196 Z. Nagy Ferenc: A koalíció válsága és a kivezető út. Kis Újság, 1947. február 7. 1. p.

197 A Kovács Béla-ügy részleteiről: Szakács Sándor–Zinner Tibor: A háború „megváltozott természete”. Adatok és adalékok, tények és összefüggések. 1944–1948. Genius Gold Rt. – Batthyány Társaság, Budapest, 1997. 294–307. p.

Kovács Béla élete utolsó nemzetgyűlési beszédében, 1947. február 7-én, a személyét övező támadások légkörében szellemi mentesvárként még mindig a különböző demokráciaértelmezések közötti tisztázásban bízott. Beszédében egyértelművé tette: „demokraták vagyunk, demokraták akarunk lenni és ha ezt akarjuk, könnyű nekünk elférnünk egymás mellett. Én mindenki mellett elférek, aki a demokráciát akarja. Ha azonban nyíltan, vagy suttymóban ebben az országban van olyan irányzat is, amely nem demokráciát akarna esetleg, hanem szocializmust, vagy ebből kifejlődő kommunizmust, megbocsásson a világ nekem, akkor szűkre kezd szabódni ez az amúgy is szűk magyar tér. [...] Nincs veszélyben a demokrácia, amelynek egyik legnagyobb harcosa én, az alig tízezer-néhány holdas paraszt vagyok. Van akkora érdekem és okom; hogy édes gyermekeként – fiam, lányom életéért – védjem, féltsem, istápoljam ezt a demokráciát, mert gyermekeimnek én a tízezer-néhány hold földem mellé örökségül és hagyatékul a demokráciában adandó tiszta, ideális szabadságot szeretném hagyni.” (Elhangzott a nemzetgyűlés 92. ülésén 1947. február 7-én. Nemzetgyűlési Napló 1945–1947. V. kötet 214–221. p.)

198 Révai József: Amiben nincs alku. Szabad Nép, 1947. február 16. 1. p.

kizárólagosan a kommunista világ- és demokraciafelfogást érti – itt már szó sincs arról, amiről 1938-ban a demokrácia ethosza kapcsán írt, miszerint az akkor általa remélt jövőbeli átalakulás „demokratikus alapjellegét” nem érintheti semmi és az egész rendszert jellemezni fogja a „megállapodásra törekvő tendencia.”¹⁹⁹

Az 1947. február 16-i Révai-cikk határozott hangon teszi egyértelművé: „A Kovács Béla-ügy ma a magyar demokrácia legfontosabb politikai kérdése. Ebben a kérdésben próbál revansot venni, támadásba átmenni az összeesküvőkre mért csapás következtében megingott, szétzilált reakció. Ha Kovács Béla számára sikerül büntetlenséget biztosítani, akkor nincs még veszve semmi! Akkor újra rendezni lehet a megbomlott sorokat, új haditerveket lehet kidolgozni, új góccokat lehet teremteni! Ha Kovács Bélát sikerül megmenteni tetteinek törvényes következményeitől, akkor az összeesküvők szabadon lévő cinkosai erejüket és befolyásukat demonstrálták és bebizonyították, hogy a magyar demokrácia ellen lehet és érdemes folytatni az aknamunkát.”²⁰⁰ Ismerjük a történeti tényeket arról, hogy a kommunisták egy súlytalan jobboldali kötődésű csoportosulás asztaltársasági összejöveleiből, az azokon elhangzott – minden konkrét cselekvést nélkülöző – ködös fantáziálásból fakadóan építették fel a hatalmas méretű köztársaság-ellenes szervezkedés rémképét, majd erre a rémképre utalva szalámizták le teljes mértékben a kisgazdapártot.²⁰¹ Amikor viszont láthattuk, hogy Révai arról beszél, hogy a Kovács Béla-ügy kapcsán akár „támadásba átmenni” a reakció, és egyben őv a demokrácia elleni újabb „aknamunkától”, akkor megállapíthatjuk: a koalíciós időszaknak ezen részében a kommunisták részéről a demokráciaértelmezés már kifejezetten metanyelvi formában jelenik meg.²⁰²

Révai József a kompromisszum mint pozitív politikai tett eszmeiségével szemben érvel, vagyis számára a demokrácia világába, a demokrácia nyelvi közegébe ekkor már nem fér bele, hogy a koalíció szereplői között valódi, lényegi megegyezések legyenek szükségesek. Mint írja: „egyesek szerint a demokrácia és különösképpen a koalíciós kormányzási forma: kompromisszumokból áll. Ez persze igen egyoldalú és igen korlátolt igazság, de mi sem tagadjuk, hogy ez – bár egyoldalúan és korlátoltan – de igaz. Tegyük hozzá azonban: a demokrácia nemcsak kompromisszumokból áll. Vannak dolgok, melyekben nincs és nem lehet kompromisszum, ha a demokrácia nem akar jóvátehetetlenül kompromittálódni [...]. A koalíció van a demokráciáért, nem a demokrácia a koalícióért [...]. De Kovács Béla kérdésében, tehát az összeesküvők elleni következetesség kérdésében még a kisgazdapárti parasztképviselők kedvéért sem vagyunk kaphatóak rothadt és a demokrácia létét veszélyeztető kompromisszumokra. Sajnálunk és fájlalunk, ha nem sikerülne meggyőznünk őket arról, hogy itt nem a mi pártügyünkről, hanem a demokrácia, tehát az ő ügyükről is szó van, de ha kell, még velük szemben is védelmezni fogjuk a demokrácia [...] ügyét.”²⁰³ Révai tehát úgy ábrázolja,

199 Révai József: Marxizmus és népiesség. In: Révai József: Marxizmus, népiesség, magyarság. 215–336. p.

200 Révai József: Amiben nincs alku. Szabad Nép, 1947. február 16. 1. p.

201 Szakács Sándor – Zinner Tibor: A háború „megváltozott természete” – Adatok és adalékok, tények és összefüggések – 1944–1948. 308–319. p. ill. Palasik Mária: A jogállam megteremtésének kísérlete és kudarca Magyarországon. 1944–1949. 183–310. p.

202 A megalkotott metanyelvi struktúrák a „bemutatott világkép szubjektív értelmezését” teszik lehetővé a használóiok számára. A metanyelvi operátorok a fogalmak jelentésének a terjedelmét módosítják oly módon, hogy azokat a tapasztalataink általános rendszeréhez, magatartásunkhoz és meggyőződésünkhöz, a bennünket körülvevő valóság osztályozásához és kategorizációjához viszonyítják. (Janusz Bańcerowski: Metanyelvi struktúrák szerepe a jelentés módosításában. Elérhető: <http://www.c3.hu/~nyelvlor/period/1241/124101.htm#002>. A letöltés időpontja: 2015. szeptember 15.)

203 Révai József: Amiben nincs alku. Szabad Nép. 1947. február 16. 1. p.

hogy a demokrácia – általa vélt – ügyét a kisgazdákkal szemben is meg kell védeni és az ő nézőpontjából a „rothadt” kompromisszumok a „demokrácia létét” veszélyeztetik. Mindezen szavak, gondolatok újra megerősítik, hogy ekkor, 1947 későtelén a kommunisták által használt demokráciafogalom immáron egyre inkább kizárólagos értelmű és kirekesztő tartalmú, abba nyilvánvalóan már csak a kommunista stratégiába illeszkedő álláspontok férnek bele.

Kovács Béla volt kisgazda főtitkárnak a szovjet csapatok által történt elhurcoltatása után két nappal, 1947. február 27-én a Révai József főszerkesztette kommunista *Szabad Nép* újabb kategorikus demokráciaértelmezést tett közzé. „A haza: a demokrácia. A demokrácia ellenségei: hazaárulók. Hazaárulókkal szemben pedig nincs helye kíméletnek! Nincs helye kíméletnek azokkal szemben, akik védik az összeesküvéket.”²⁰⁴ – olvashatjuk a lap aláírás nélküli vezércikkében, amely a koalíciós idők történetében egy újabb komoly lépés a verbális és nyelvi agresszió jellemezte közéleti viselkedésminta felé.

Révai József 1949-ben a Társadalmi Szemle hasábjain már egyértelmű szavakkal fejthette ki, hogy a népi demokrácia valójában a proletariátus diktatúrája.²⁰⁵ „Nyilvánvaló, hogy nem mindjárt, nem kezdetől fogva volt a mi népi demokráciánk proletárdiktatúra, hanem harcban fejlődött azzá”²⁰⁶ – írja a kommunista főideológus. Révai szerint az 1945 és 1947 közötti időszakban sem csak polgári demokratikus átalakulás zajlott, de a valódi fordulat a népi demokráciának proletárdiktatúrává való fejlődése felé „Nagy Ferenc bukásával kezdődött.”²⁰⁷

A „népi demokráciából” a „proletárdiktatúrába” történő átalakulás időszakát Révai Nagy Ferenc bukásától, 1947 májusától 1948 elejéig teszi. Az 1947 májusa előtti két esztendőben a kommunista politikus szerint a népi demokrácia első szakasza zajlott, amikor még úgy tűnhetett, hogy a népi demokrácia pusztán a polgári demokrácia „plebejus, harcos”²⁰⁸ válfaja. Révai ugyanakkor helyes politikának tartja, hogy 1945-ben nem vállalták „a kisgazdák jobbszárnyával” a nyílt vitát arról, hogy (polgári) demokrácia vagy (proletár)diktatúra lesz. Amint fogalmaz: „A kártyáinkat nem felfedni helyes volt, de sokszor mi magunk is elfelejtettük, hogy a népi demokrácia már akkor is több volt, mint pusztán plebejus válfaja a polgári demokráciának, hogy lépcsőfok volt a szocialista átalakuláshoz, hogy tartalmazta már akkor a proletárdiktatúrává való fejlődés elemeit.”²⁰⁹

Révai József 1949-ben meghatározza azt is, hogy mi a diktatúra funkciója: az erőszak alkalmazása az „ellenséggel” szemben. „Az a felismerés, hogy a népi demokrácia válfaja a proletárdiktatúrának, felfegyverez bennünket azzal a tudattal, hogy az osztályellenség ellen még határozottabban és egységesebben kell kiépíteni az osztályhatalomnak azokat a szerveit, melyek ennek az erőszaknak az alkalmazására valók. [...] Tudjuk, hogy a proletárdiktatúra nemcsak erőszak, hanem lényeges funkciói közé tartozik az építés is [...] de ez nem jelenti, hogy a proletárdiktatúra erőszakos, elnyomó

204 A magyar köztársaság védelmében. Szabad Nép. 1947. február 27. 1. p.

205 Révai József: Népi demokráciánk jellegéről. Társadalmi Szemle, IV. évf. (1949) 2. 161. p. 161. p.

206 Uo. 162. p.

207 Uo. 163. p.

208 Uo. 164. p.

209 Uo.

funkcióit mellékesnek szabad tekintenünk”²¹⁰ – írja Révai, – ha tetszik, őszintén, más megközelítésben brutális nyíltsággal, önleplező módon, az 1945 utáni kommunista demokráciaértelmezést újabb megvilágításba helyezze.

Révai idézett és elemzett 1949-es gondolatai a népi demokráciáról közvetett módon bizonyítják, hogy az 1945 utáni évek magyar közéletének demokráciavitáit alapvetően a demokrácia kontra diktatúra dichotómia határozta meg. Révai 1949-es cikke nyelvileg már egyfajta átmenetet képez a kortárs beszédmód és az ideologikus-tudományos beszédmód között.

Rákosi Mátyás

1945 nyarán Rákosi véleményét, gondolatait a demokrácia kapcsán, egyáltalán a demokratikus gondolkodáshoz való viszonyulását nem ismerte addig összefoglaló módon a magyar közvélemény. Ezért is lehetett az 1945-ös Demokrácia-konferencia legfigyelemreméltóbb előadója a Magyar Kommunista Párt főtitkára, Rákosi Mátyás.²¹¹

Rákosi az előadás elején azt a kérdést tette fel, hogy 1945 nyarán beszélhetünk-e Magyarországon demokráciáról?²¹² A kommunista pártvezér szerint erre a kérésre „két teljesen ellentétes választ kapunk.” Rákosi szerint a földhöz jutott parasztok és a jogokhoz jutott munkások egyértelműen azt mondják: van demokrácia. „Nem adhatunk ilyen kategorikus választ az intelligenciánál”²¹³ – Rákosi úgy vélekedett, az értelmiség hozzászólt a „reakciós elnyomáshoz, amiben 25 esztendeig részük volt.” Rákosi értelmezése szerint mivel az értelmiség nem kapott olyan kézzelfogható lehetőségeket a háború utáni hónapokban, mint a munkásság és a parasztság, ezért „tétovázik” és inkább tagadja, hogy demokrácia lenne az országban. „A válasz rendszerint oda lyukad ki, hogy összehasonlítva az angol demokráciával, bizony nehéz azt mondani, hogy ami ma Magyarországon van, az demokrácia.”²¹⁴ – mondta a kommunista politikus, majd történelmi párhuzamot hoz. Arról beszélt, hogy Cromwell korszakát annak idején az értelmiség nem tekintette demokráciának, mégis utólag úgy gondolja mindenki: Cromwell vetette meg az angol demokrácia alapjait. Rákosi szerint 1945-ben a magyar demokrácia még „pelenkában van”²¹⁵ s tele van „gyermekbetegséggel”, és ami hiányzik belőle, az a politikai tapasztalat. „Annál súlyosabban esik latba a demokráciának ez a tapasztalatlansága, mert ugyanezkor vele szemben egy régi, öreg, minden hájjal megkent reakció áll” – fejtegette a pártvezér és utána a „reakció álcázott támadásáról” beszélt; hozzátéve, hogy „a legnehezebb olyan ellenség ellen

210 Uo. 166. p.

211 Ständeisky Éva így ír Rákosi 45-ös demokráciareferátumáról: „Rákosi Mátyás színes, történelmi és irodalmi példákkal illusztrált előadást tartott. Nem hagyott kétséget afelől, hogy a magyarországi politikai berendezkedés nem tekinthető klasszikus értelemben vett polgári demokráciának. Ennek nem csupán az az oka – érvelt –, hogy a demokrácia, szemben a több száz éves angol-szász demokráciákkal, még csak öt hónapos, hanem az is, hogy nincsenek hazai előzményei.” (Ständeisky Éva: Remény és szorongás. Demokráciaelképzelések és demokráciaértelmezések. 65. p.)

212 Demokrácia, 1945. 148. p.

213 Uo. 149. p.

214 Uo.

215 Uo. 151. p.

harcolni, ki rossz szándékait, reakciós szándékait, a jószándék álarca alá rejtí." ²¹⁶ Rákosi Máttyás eme „reakcióellenes” megszólalásából is érzékelhetjük, hogy mennyire markáns elem a koalíciós korszak kommunista demokráciaértelmezésében az ellenségkép iránti igény, az ellenségképre alapozott stratégiaalkotás és taktikai hadviselés.

Rákosi elismerte, hogy a kommunista befolyás alatt lévő rendőrség „vitatott kérdés”, de ezzel párhuzamosan amellett érvelt, hogy a demokráciának legyen „kardja, éles foga, éles karma, amivel védekezni tud” ²¹⁷ – ez a „kard” és „éles fog” lenne úgymond a rendőrség. Rákosi arról beszélt, hogy a rendőrség nem tökéletes, például a „reakció ellen” nem harcol elég „élesen.” Ezt követően amerikai történelmi hasonlatot hozott fel példaként, miszerint fontosabb a „demokrácia érdeke”, mint a „formális törvények” betartása, vagyis ismét egy olyan típusú kommunista érvelést figyelhettünk meg, ami a formális demokratikus játékszabályok jelentőségét relativizálja.

Rákosi Máttyás előadásában azt hangoztatta, hogy a magyar demokráciának „magyar” ²¹⁸ demokráciának kell lennie, hiszen egy „életmódot, egy kultúrát nem lehet mesterségesen átültetni egyik országból a másikba.” A kommunista pártvezető ezzel az érveléssel persze leginkább az „angol mintát” akarta kizárni a lehetséges modellek közül, de azt is hozzátette, hogy „a szovjet viszonyokat” ²¹⁹ sem lehetséges közvetlenül átültetni hozzánk. „Elsősorban a saját erőnkből, a magyar erőből felépített demokráciát akarjuk. Ez a demokrácia sokat fog kölcsönvenni keletről, sokat fog kölcsönvenni nyugatról, de ha megerősödik – magyar demokrácia lesz. A mi véleményünk tehát az, hogy a demokrácia felépítése nem importcikk, annak itt kell teremnie a magyar talajon és meg is terem, akármilyen nagyok is a nehézségek” ²²⁰ – szónokolt Rákosi, majd e gondolatokkal zárta előadását: „a közös legfontosabb törvénye ma Magyarországon a demokrácia megerősítése. A Kommunista Párt minden fegyvert fel fog használni erre a célra.” ²²¹

Rákosi Máttyás imponáló szóközi stílusban vázolta gondolatait 1945 nyarán a demokráciával kapcsolatban. Megkerülte az alapkérdést, miszerint hosszútávon demokratikus viszonyokban gondolkodik-e az MKP vagy „a keleti demokrácia” diktatórikus világát tekinti ideálnak. Hogy ne kelljen érintenie ezt a meghatározó dilemmát, ezért vetette be a „magyar” demokrácia gondolatát. Ebben az adott közönségnek és az akkori magyar közvéleménynek szóló beszédében elrejtette a párt végsőnek tekintett céljait, de ebből a kódolt megnyilatkozásból is kitetszik, hogy a kommunisták számára a demokrácia meghatározó részben „harc” a „reakció” ellen, amely küzdelemben a „demokrácia kardjára”, a kommunista hatás alatt működő rendőrségre támaszkodik leginkább.

1946 őszétől új korszaka kezdődik a koalíciós évek demokráciaértelmezéseinek. Szimbolikusan Rákosi Máttyásnak az MKP III. kongresszuson elmondott beszéde nyitja ezt az időszakot. Rákosi frazeológiájában ekkortól kap különös hangsúlyt, hogy a kommunisták célja – immáron rövidtávon is – a szocializmus megteremtése és egy sajátos „népi” demokrácia létrehozása. ²²²

216 Uo. 152. p.

217 Uo. 157. p.

218 Uo. 162. p.

219 Uo. 163. p.

220 Uo. 164. p.

221 Uo. 165. p.

222 Az új irányról a döntés már ’46 tavasán megszületett. Rákosi 1946. április 1-jén találkozott Sztálinnal, ahol a szovjet pártvezér

Az MKP III. kongresszusa 1946. szeptember 28. és október 1. között zajlott, így a résztvevők az első napon olvashatták a *Kis Újságban* Kovács Béla,²²³ a Kisgazdapárt főtítkárának cikkét. Az írás címe is talán üzeni akart a kommunista kongresszusnak: *Nélkülünk nincs demokrácia*. Kovács sérelme, hogy azzal vádolják a kisgazdákat, veszélyeztetik a demokráciát. „Tudjuk, hogy ez nem igaz, ők is tudják, de elmondják, mert úgy gondolják, hogy napjainkban ez a helyes politika”²²⁴ – írja a kisgazda főtítkár, aki arra is emlékeztet, hogy az FKgP mögött „hárommillió lélek” áll és ez a tömeg a demokratikus fejlődést szolgálja. „Velük számot kell vetnie minden józan politikusnak és azzal is, hogy ez a tömeg nem kommunista és nem marxista” – szögezi le Kovács. A politikus szerint a kommunisták is tisztában vannak azzal, hogy „nélkülünk csak kisebbségi diktatúrát tudnának csinálni és ez talán még az ő értelmezésük szerint sem volna demokrácia. Bár lehet, hogy tévedek.”

A történelmi tények ismeretében – a kisgazda politikus sorsát is ismerve – utólagosan tudjuk: Kovács Béla súlyosan tévedett. Rákosi Máttyás már a Kovács-cikk megjelenésének hétfőjén meghirdette, hogy az országnak a népi demokrácia útjára kell lépnie, amely fogalom akkor még ugyan nem volt kellően tisztázott, a későbbiekben viszont a kommunista diktatúra kvázi színójává vált.

Rákosi a kongresszuson arról beszélt, hogy a Magyar Kommunista Párt a „nemzeti” demokrácia reformjáért száll síkra. A demokrácia reformjának eszközeként beszélt a kommunista pártvezér arról, hogy küzdeni fognak az állami, községi termelési formák fejlődéséért, a szövetkezetek kiépítéséért és a bankok állami irányításáért.

Rákosi Máttyás e szavai is jelezték az új korszakot: „A reakciós jobboldal fel akarja bomlasztani a koalíciót. Igyekezik rákényszeríteni a formális többséggel rendelkező, de csak a demokratikus kisebbséget képviselő Független Kisgazdapártra akaratát, a demokráciát ténylegesen képviselő Baloldali Blokk ellen. Mi nem a formális, hanem a tényleges demokrácia hívei vagyunk.”²²⁵ A főtítkár beszédében arról is szólt, hogy „mély kommunista meggyőződésből” építik a magyar demokráciát. „Biztosak vagyunk ügyünk sikerében és tudjuk, hogy csak a népi demokrácia biztosíthatja a magyar

jelezte, hogy mivel nem kell komolyabb háborús helyzetre számítani a nyugattal, ezért megnyílik az út a kelet-európai kommunista pártok számára a meglévő demokratikus struktúrák áttörésére, a „szocializmus” irányába történő elmozdulásra. A tárgyalásról Rákosi az MKP Központi Vezetősége előtt számolt be és a szűkebb körű grémium előtt akkor jelentette be az új irányt. (Békés Csaba: Lopakodó forradalom. Kelet-Közép-Európa szovjetizálása. Rubicon, XXVI. évf. (2015) 9. 78–79. p.) Rákosi beszédének témánkat érintő legtanulságosabb része így hangzott: „Ennek a koncepciónak egyik része az, hogy a változott viszonyok között, amelyik országban meg fog érní a proletariátus felszabadításának, vagy a szocializmusnak az előfeltétele, ott meg is fogják tenni, tekintet nélkül arra, hogy kapitalista környezetben van-e az illető ország vagy sem. Ez is egy új perspektíva, ami annyit jelent, hogy abban az országban, ahol a Kommunista Párt munkájának eredményeképpen ezek az előfeltételek megvannak, ott meg is kell valósítani. Ez minden Kommunista Pártnak egy újabb serkentés, mert mostan elsősorban a saját munkájuktól fog függni, hogy megteremtik-e a saját hazájukban a proletariátus felszabadításának előfeltételeit.” (A beszédet közli: Mezei Géza (szerk.): Európa és a hidegháború a dokumentumok tükrében. Európa kettészakítása és a kétpólusú nemzetközi rend születése (1945–1949). Új Mandátum, Budapest, 2001. Rákosi Máttyás beszéde az MKP KV ülésén a Kominform megalakításával kapcsolatos moszkvai tervekről, 1946. május 17. 276–278. p.)

223 Kovács Béla életútjáról: Palasik Mária: Kovács Béla 1908–1959. Occidental Press-Ezerkilencszáznegyvenöt Alapítvány-Századvég Kiadó, Budapest, 2002.

224 Kovács Béla: Nélkülünk nincs demokrácia. *Kis Újság*, 1946. szeptember 28. 1. p.

225 Rákosi Máttyásnak az MKP III. kongresszusán elmondott beszédéből idéz: Délmagyarország. 1946. október 1. 1. p. A kongresszus teljes publikált jegyzőkönyve: A népi demokrácia útja. A Magyar Kommunista Párt III. kongresszusának jegyzőkönyve. A Magyar Kommunista Párt Budapestén 1946 szeptember 28., 29., 30. és október 1-én tartott III. kongresszusának jegyzőkönyve. Szikra Kiadó, Budapest, 1946.

termelőerők fejlődését a dolgozók javára. Csak a népi demokrácia²²⁶ teszi lehetővé, hogy országunk a társadalmi fejlődés útján haladjon a szocializmus felé. Hassa át pártunk minden tagját az a meggyőződés: Jöjjön aminek jönni kell, a jövő a mienk!"²²⁷ – mondta ki Rákosi Máttyás, hogy a kommunisták rövid távú céljává vált a szocializmus megteremtése.

Rákosi szövegében expressis verbis jelenik meg, hogy a demokráciát „ténylegesen” csakis a baloldal képviseli. A kommunista pártvezér azt is kimondja, hogy ők nem „formális” (vagyis szabályozott, játékszabályok, jogállami normák alapján működő) demokráciát kívánnak építeni, hanem „tényleges” demokráciát. Kitűnik, hogy a „tényleges” kifejezés használata rendkívül hangsúlyos Rákosi megszólalásában, a szöveg dinamikájából egyértelmű: csakis a népi demokrácia lehet a tényleges demokrácia. A kongresszusi beszéd nyelvhasználata nyilvánvalóan kizáró/kirekesztő jellegű, a beszélő homogenisztikus pozícióra tör.

Rákosi Máttyás a *Társadalmi Szemle* 1949. januári számában *A népi demokrácia néhány problémájáról* címmel publikált elméleti jellegű tanulmányt. Rákosi cikke elején leszögezi, hogy a népi demokrácia új államtípus, mert csak a második világháború után keletkezett, s a Szovjetunió háborús győzelmének köszönhetően jött létre. A kommunista pártvezető így deklarálta a népi demokrácia fogalmát 1949 elején: „A kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet állama, mely csak úgy teljesítheti történelmi hivatását, ha következetesen halad a szocializmus felé vezető úton.”²²⁸ Rákosi a népi demokrácia jellemzőjének tekinti azt is, hogy a szovjet rendszer átvétele nélkül zajlik az átmenet a szocializmusba, ugyanakkor kijelenti: „A népi demokrácia funkciójára nézve proletárdiktatúra szovjet forma nélkül.”²²⁹

Rákosi történeti elemzése arról szól, hogy a szovjet formára azért volt szükség, mert a fiatal szovjet államnak létrejötté után rendkívüli mértékben kellett védekeznie. „Ez az életre–halálra menő küzdelem kényszerítette ki azt a kíméletlen terrort, amellyel a Szovjet védekezett”²³⁰ – fogalmaz a kommunista pártvezető, aki úgy vélte, egészen más a „népi demokráciák” helyzete, mert „a felszabadító szovjet hadsereg” jelenléte 1945 után Kelet-Európában biztosította, hogy „a dolgozó nép vegye kezébe a hatalmat.” S a szovjet hadsereg fizikai itt léte eleve kizárta, hogy a burzsoázia nyílt fegyveres felkeléseket robbantson ki. „Ez a körülmény tette lehetővé, hogy a népi demokrácia állama viszonylagosan békésen, véres polgárháborúk nélkül el tudja végezni a proletárdiktatúra funkcióit anélkül, hogy a proletárdiktatúra szovjet formáját öltené”²³¹ – fejegette Rákosi.

Rákosi Máttyás tanulmányában azt írja, három esztendő „kemény munka” után tudták döntésre vinni azt a kérdést, hogy „polgári” vagy „népi” demokrácia lesz Magyarországon. „A szovjet hadsereg leverte a kezeinkről a bilincset, de a demokráciát nem építheti fel helyettünk, ezt nekünk kell elvégezni.

226 A kongresszusi Rákosi-beszéd után Horváth Márton kommunista ideológus a *Társadalmi Szemlében*, a Magyar Kommunista Párt tudományos folyóiratában világította meg a népi demokrácia kifejezés értelmét: „A népi demokrácia nem semmisíti meg a termelőeszközök magántulajdonát: egyszerűen a polgári demokrácia leghaladóbb (helyesebben: egyetlen haladó) formájának is lehet tekinteni.” (Horváth Márton: A III. kongresszus. *Társadalmi Szemle*, I. évf. (1946) 10. 693–701. p.)

227 Délmagyarország. 1946. október 1. 1. p.

228 Rákosi Máttyás: *A népi demokrácia néhány problémájáról*. *Társadalmi Szemle*, IV. évf. (1949) 1. 1. p.

229 Uo. 2. p.

230 Uo. 4. p.

231 Uo. 5. p.

S amíg meg nem nyertük a dolgozó nép nagy többségét, addig a mi országunkban is olyan »kettős hatalom«-féle volt, mint 1917-ben Kerenszkij idején²³² – hangsúlyozta Rákosi, aki a kommunista hatalomátvételt, a proletárdiktatúra kialakításának folyamatát az „amíg meg nem nyertük a dolgozó nép nagy többségét” eufemizmussal írta le.

Szociáldemokrata demokráciaértelmezések

Szakasits Árpád, a magyar szociáldemokraták vezéregyénisége *A demokráciáról és a szocializmusról* címmel beszélt a Demokrácia-előadássorozaton 1945 nyarán. Szakasits Rákosival ellentétben nyíltan szólt arról, hogy a végső cél nem lehet más, mint a szocializmus. 1945-46-ban a szociáldemokraták jelszava volt: „Ma a demokráciát, holnap a szocializmust!” A szociáldemokrata politikus leszögezte, hogy a polgári demokrácia „válságba jutott.”²³³ Szakasits szerint „ha a demokrácia tökéletes rendszer lenne, nem született volna meg a szocializmus.” A szociáldemokrata politikus a demokrácia gazdasági rendjének hibájául rója fel, hogy „szabadjára eresztette a kereskedelmet.”²³⁴ Szakasits Árpád a következő kérdést veti fel: „mit ér az a szabadság, mely a tőkést és a proletárt egymás mellé állítja?”²³⁵ A maga által felvetett dilemmára azt válaszolja, hogy „ez csak annyit ér, hogy a tőkés felfalja a proletárt.” Az eddig ismertetett szakasits-i gondolatokból is kitetszik, a politikus ellene megy a polgári demokrácia eszményének, de csak elvi szinten mer szembenézni azzal, hogy a szocializmus egyben diktatúra és a szabadság korlátozása. „Átvesszük a szabadság eszményét, mert kezünkön vannak a terror, a bilincsek okozta sebek. De ez a szabadság sem gáttalan, parttalan”²³⁶ – mondja Szakasits.

1945 nyarán az ország már egyre inkább a parlamenti választásokra várt, készült. A napi párt-politikai csatározásokon túlmenően a demokrácia mibenlétéről szóló értelmezési vita sem szűnt meg a választások előtti hónapokban. Már a választási előkészületek alatt jelent meg Faragó László²³⁷ *Öngyilkos demokrácia* című tanulmánya a szociáldemokraták elméleti lapjában, a *Szocializmusban*. Faragó szerint a szociáldemokraták a szocializmust és a demokráciát „ugyanolyan komolyan”²³⁸ veszik. Faragó úgy véli, a polgári demokrácia „csonka demokrácia,” amely megadja „a szabad futás lehetőségét a munkásosztálynak, de ugyanakkor gazdasági téren gondosan ügyel a tőke szupremáciájára.”²³⁹ Faragó egy új fogalmat használ, szerinte a „proletárdemokrácia országújtjára” kell térni. Faragó László ugyanakkor kifejti, „öngyilkos” az a demokrácia, amely „nem-demokratákat enged falai közé.”²⁴⁰ Az öngyilkos demokrácia egyik példájának tekinti a weimari demokráciát. Arról ír, hogy a „munkásosztály demokráciáját” szükséges kialakítani, amely a szociáldemokrácia elveinek

232 Uo.

233 Uo. 168. p.

234 Uo. 172. p.

235 Uo. 173. p.

236 Uo. 176. p.

237 Faragó László közéleti tevékenységéről: Faragó László (1896–1967). A demokrácia kilátásai. Egy politikus írástudó gondolatából. Összeállította, jegyzetekkel ellátta és szerkesztette: Jemnitz János – Székely Gábor. Magyar Lajos Alapítvány, Budapest, 1998.

238 Faragó László: Öngyilkos demokrácia. Szocializmus, XXIX. évf. (1945) 2. 82. p.

239 Uo. 83. p.

240 Uo. 84. p.

megfelelően tartalmazza a politikai demokráciákra jellemző „politikai szabadságot” is, ami biztosítja a „másként akarás” lehetőségét, vagyis a proletárdemokráciában is létezne a véleménynyilvánítás szabadsága. Úgy véli, „kijár a demokrácia”²⁴¹ a polgári elemek számára is – de csak akkor, ha „nem állnak a gazdasági demokrácia kiteljesedésének útjába.”

A köztársasági törvény javaslatának parlamenti vitájakor a szociáldemokraták vezérszónoka, Kéthly Anna abbéli reményét fejezte ki, hogy az új köztársaság, a létrejövő magyar demokrácia fogja „megajándékozni” a magyar népet azokkal a „demokratikus élményekkel”, amelyekhez eddig hozzá nem jutott. Kéthly Anna a *Szocializmus* című szociáldemokrata lapban fejtette ki bővebben a maga demokráciakoncepcióját 1946 márciusában. A *Szocializmus* Bibó István *A magyar demokrácia válsága* című cikkének megjelenése és az azt követő vita után a saját felületén hirdetett fórumot a demokrácia értelmezéséről.²⁴² Kéthly cikkében hibának nevezte, hogy a koalíció szereplői korábban nem tisztázták felfogásukat a demokráciáról. A szociáldemokrata politikus kerüli „a demokrácia válsága” fogalmat, ő inkább a demokrácia „funkciózavara”²⁴³ kifejezést használja. Kéthly aggódik amiatt, hogy a katonai vereséget szenvedett fasiszmus megkísérli „a bevonulást a demokrácia keretébe”²⁴⁴ – úgy ítéli meg, hogy a régi és az új világ közé éles vonalat kell húzni és kiemelt figyelmet szükséges arra fordítani, hogy a „demokrácia eszméinek” a táborát szélesíteni lehessen, mert a korábbi évtizedek „lélek-mérgezése” eltántorítja a demokrácia eszméitől a népet. A szociáldemokrata pártvezető azt a jelenséget is elemzi, hogy a totális államokban nem lehet kritika, ezért úgy tűnhetett, hogy nincs is baj, míg a demokráciában véleményszabadság létezik, ki lehet beszélni a gondokat, így viszont óhatatlanul úgy érzékelhetik a tömegek, hogy a demokráciában állandóan csak hibák vannak. Kéthly jogosnak tartja, hogy az egyenlőség érdekében a demokrácia szabadságeszményének a rovására történjenek politikai döntések, cselekmények, de mindezt csakis úgy, hogy a szabadságeszmény „csődjét” ne jelentsék e lépések. „Vannak, akik demokráciánk funkciózavarai ellen orvossággként a diktatúrát követelik. Ki-ki a magáét, a reakció »reálpolitikusai« a »szakemberek«, a szélsőbal romantikusai a proletártöbbség jogán”²⁴⁵ – írja Kéthly Anna, majd kissé illuzórikusan leszögezi, hogy a demokrácia bajait csak a „demokrácia gyógyszerével” lehet megszüntetni.²⁴⁶

A *Szocializmus* e demokrácia-számában a szociáldemokrata Justus Pál a már akkoriban is használatos – főként a kommunisták által hangoztatott – népi demokrácia kifejezést kívánta görcső alá venni. Tanulmányában feltette a kérdést, mi értelme van a népi demokrácia kifejezésnek?

241 Uo. 86. p.

242 A lap szerkesztőbizottsági tagja, Justus Pál utalást is tett arra, hogy a Bibó tanulmánya által gerjesztett disputára kíván reagálni a szociáldemokrata folyóirat a „Vita a demokrácia értelmezéséről” felütésű lapszámmal. Justus szerint a „küzdelem” a demokrácia válságáról „jóindulatú” vita ugyan, de „kellő szociológiai megalapozás hiányában” nem visz előre. (Justus Pál: Demokrácia és szocializmus. *Szocializmus*, XXX. évf. (1946) 3–4. 102–106. p.)

243 Kéthly Anna: Vita a demokráciaértelmezése körül. *Szocializmus*, XXX. évf. (1946) 3–4. 97–102. p.

244 Uo.

245 Uo. 102. p.

246 Strassenreiter Erzsébet, a Kéthly Anna életútját kutató történész úgy véli, Kéthly már a koalíciós időszakban nyíltan szembe fordult nemcsak a jobboldali, hanem a baloldali diktatúra lehetőségével, eszmeiségével és gondolatával is. A kommunistákkal ellentétben, akik csak a jobboldali veszélyre irányították a tüzet, Kéthly állította: jobbról és balról is vannak, akik a „funkciózavarok elleni orvossággként, megoldásként a diktatúrát keresik.” Strassenreiter idézi Kéthly idevágó szavait: „Ki-ki a maga diktatúráját, az egyik a »szakértelem«, a másik a proletártöbbség jogán. Természetesen egyik sem orvosság, és egyik sem tudná megoldani a kérdéseket.” (Strassenreiter Erzsébet (szerk.): Kéthly Anna válogatott levelei (1921–1976). Napvilág Kiadó, Budapest, 2011. 38–39. p.)

És mi a tartalma a „népi” demokráciának? „A jelző mit sem ad a főnévhez, nemhogy pontosabbá tenné jelentését, inkább elvesz élességéből: de jellemző tünet. Úgy látszik, napjainkban éppen a demokrácia lényege, egyetlen értelme vált bizonytalanná, vagy forog veszélyben, ha a népuralom népi jellegét kell hangsúlyozni”²⁴⁷ – írja Justus. Ebben a formában ez az idézet arra utalhat, hogy Justus a kommunista demokráciakoncepciót bírálja, de a szöveg összességét elemezve inkább azt feltételezhetjük, hogy Justus pusztán nyelviileg támadja a népi demokrácia kifejezést és nem politikai tartalmú értékítéletet mond. A szociáldemokrata közéleti személyiség abban viszont feltétel nélkül a kommunista álláspontot vallja magáénak, miszerint „a demokrácia nem terjed ki a demokrácia ellenségeire.”²⁴⁸ Justus Pál – a koalíciós időszak szociáldemokrata politikusaihoz hasonlóan²⁴⁹ – nem tartja összeegyeztethetőnek a demokráciát és a szocializmust; s az MKP-től eltérően az SZDP beszél a nyilvános kommunikáció színterein is a szocializmus szükségességéről vizsgált korszakunkban. Justus szerint „az osztály nélküli társadalom ad majd reális, megbonthatatlanul egységes tartalmat a demokráciának.”²⁵⁰

Faragó László *A demokrácia kilátásai* című tanulmányában²⁵¹ a kommunisták által emlegetett „harcos demokrácia” kommunikációs panel gondolati testvéreként – persze erős habitusbéli különbséggel – a „védekező demokrácia” fogalmat hozza be a nyelvpolitikai térbe. Faragó úgy véli, a demokráciának folyamatos önvédelemre van szüksége. A szerző szerint a demokrácia „a szabadság organizált államrendje. [...] Az osztályharc ugyanis a demokráciában is tovább folyik.”²⁵² Faragó László demokráciakoncepciójának központi eleme az osztályharc, az igazi demokráciát is olyan struktúrának látatja, amely keretet ad az osztályküzdelemnek.

Szintén a *Szocializmus* demokrácia-számban Erdődy János úgy vélekedik, hogy a demokrácia megteremtése „felmérhetetlen nagyságú feladatot”²⁵³ jelent, mert egy „antidemokratikus beállított országban” kell demokráciát teremteni. E feladat ellátáshoz a szociáldemokrata politikus szerint át kell nevelni a nép egyéneit, hogy úgymond „alattvalókból állampolgárokká” válhassanak. „Nem szabad a demokrácia doktrínér értelmezését újtára engednünk, hiszen a nem demokratikus nép demokráciája, a kormányzáshoz nem értő nép uralma, nem lenne demokrácia. Ízelítőt kaptunk már ebből a választásokon, amikor a választójog váratlan és erős italától elbódult nép azt a furcsa és keletlen gyurmát tette a nemzetgyűlés asztalára, amit ma ott látunk”²⁵⁴ – fogalmaz metaforikusan Erdődy. A metafora lényege, hogy a kiscgazdák hatalmas választási győzelme nem más, mint egy „keletlen” gyurma, ami megemészthetetlen a társadalom számára.

Az egész koalíciós időszakon átívelő elméleti-politológiai dilemma: mennyiben szolgálja a demokráciát a demokratikus választásokon létrejövő többség? A szociáldemokraták válasza erre a jelenségre az 1945-ös esztendő követő esztendőkből a Weimar-szindróma kommunikációs panelként való használata.

247 Justus Pál: Demokrácia és szocializmus. Szocializmus, XXX. évf. (1946) 3–4. 102–106. p.

248 Uo.

249 A szociáldemokraták koalíciós évekbeli demokráciafelfogásáról: Molnár János: A Szociáldemokrata Párt demokráciafelfogásának fő vonásai 1944 után. In: A Magyar Politikatudományi Társaság évkönyve. Magyar Politikatudományi Társaság, Budapest, 1984. 168–175. p.

250 Justus Pál: Demokrácia és szocializmus. Szocializmus, XXX. évf. (1946) 3–4. 102–106. p. 105. p.

251 Faragó László: A demokrácia kilátásai. Szocializmus, XXX. évf. (1946) 3–4. 106–112. p.

252 Uo. 111. p.

253 Erdődy János: Magyar demokrácia. Szocializmus, XXX. évf. (1946) 3–4. 116–118. p.

254 Uo. 118. p.

Parasztpárti demokráciaértelmezők:

Erdei Ferenc kontra Kovács Imre

Erdei Ferenc

Erdei koalíciós évekbeli demokráciafelfogásának fontos jellemzője a polgári vagy jogállami demokrácia, a szabadságjogok rendszerére épülő demokrácia fogalmának relativizálása. Erre utaló nyelvi paneljei már a Demokrácia-előadássorozaton elhangzott *Népi demokrácia* című előadásában is megjelentek.²⁵⁵ Az előadó a népi demokrácia kifejezést kívánta „negatív” és „pozitív” megközelítésben ábrázolni. A negatív nézőpont, vagyis a nemleges értelmű fogalomalkotás szerint a népi demokrácia azt jelenti, „a nép, a társadalom fölött ne uralkodjék semmiféle önkény.”²⁵⁶ A Nemzeti Parasztpártot képviselő Erdei amellet tesz hitet, hogy a népi demokrácia azt is jelenti, hogy sem „egyetlen diktátor”, sem „akár egy megszervezett vékony uralkodó réteg” nem uralhatja a nép életét. Figyelemreméltó a belügyminiszter azon véleménye, miszerint „hatalmas tévedésben” van az, aki „napjaink népi demokráciájában” a polgári demokrácia „klasszikus szabályokban kifejezhető” formáit keresi. Erdei a liberális polgári demokrácia „légkörét,” szabályait „anakronisztikus” szemléletűnek bélyegzi. Érvei a sajtó- és szólásszabadság korlátozásáról szólnak, mert úgy véli, ha a szólás szabadságát „korlátlanul” értelmeznénk, akkor „lehetőséget adnánk a nép ellenségei számára is, ami a demokrácia igen közeli felborulását eredményezné.”²⁵⁷ Az előadó a „személyes szabadságot” és a „szerzett jogokat” is ilyen dimenzióból tartja korlátozhatónak. Erdei szerint, ha nem lehetne hozzányúlni a személyes szabadság eszményéhez, akkor lehetetlenné válna a társadalom gyökeres átalakítása. A belügyminiszter kísérletet tett a népi demokrácia definiálására is: „Mi tehát sajátlagosan a mi népi demokráciánk? A nép felszabadulásának a politikai módszere és pedig nem arany szabályokkal körülrített nyugvó rend, hanem felszabadulási folyamat.”²⁵⁸ Érdemes magát az Erdei-féle fogalmat külön kiemelni, szerinte a népi demokrácia nem más, mint egy „felszabadulási folyamat,” aminek célja a népuralom biztosítása. Erdei demokráciafelfogása egyértelműen a kommunista demokráciaképhez áll közel. A parasztpárti politikus is úgy véli, a formális szabályok nem fontosak, a lényeg a társadalom gyökeres átalakítása, nincsenek általánosan, mindenkire egyaránt érvényesülő jogok, mert ezzel az „ellenség” kapna plusz lehetőséget.

„Azt nem lehet örök érvényűen megmondani, hogy mi a demokrácia. [...] Az elvont okoskodásoktól teljesen függetlenül a történelem folyásában különböző elvi demokráciák követik egymást” – ezt már egy 1947. januári nem nyilvános előadásában mondja Erdei. „A demokráciát tehát nem magában véve,

255 Huszár Tibor: Erdei Ferenc. Politikai életrajz 1910–1971. Corvina Kiadó, Budapest, 2012. 78–136. p., 294–307. p.

256 Demokrácia, 1945. 8. p.

257 Uo. 9. p.

258 Uo. 10. p.

kortól és helytől eltekintve s elvonatkoztatva kell megítélni, hanem mindig aszerint, hogy milyen társadalmi helyzetről és milyen történelmi korszakról van szó.²⁵⁹ Erdei 1947 elején arról beszél, hogy a polgári demokrácia – hiába léteztek a mindenkire egyaránt vonatkozó szabadságjogok – nem tette boldogabbá az emberiséget, ezért nem is lehet az „egyedül lehetséges” formája a demokráciának. „A szabadságjogok általános biztosítása megerősíti, konzerválja a dolgozó osztályok kizsákmányolását és elnyomását”²⁶⁰ – fejtette ki Erdei. A népi demokráciát így igyekszik definiálni: „A népi demokrácia nem a szocializmus felé vezető út, hanem a demokrácia valóságos megteremtésének az útja. [...] A népi demokrácia valóságos népuralmat, a dolgozó osztályok uralmát akarja megvalósítani.”²⁶¹

Az imént idézett Erdei-féle gondolatokból az tűnik ki, hogy a szociológus-politikus élesen elutasítja a szabadságjogok rendszerére épülő demokráciát, de nem szeretne proletárdiktatúrát sem,²⁶² hanem a két struktúra között képzel el a népi demokrácia világát, amely uralmi forma képes hatékonyan megváltoztatni a társadalom kialakult rendjét.²⁶³

Erdei a *Fórum* című társadalomelméleti lap 1946. novemberi számában publikálta *A Válság vitájához* című esszéjét. Az írásban a parasztpárti politikus szociológusi-tudósi és közéleti szerepe keveredik. E keveredés által a szöveg élőbbé válik, hiszen a politikai propagandaelemek és sablonos kommunikációs panelek kellő mértékben szorulnak vissza, teret adva a gondolatilag tisztább elemzés számára. A tanulmány egyes részei kifejezetten a tudományos nyelvhasználati mód jellegzetességeit mutatják. Erdei pontos szociológusi elemzése szerint az akkori közélet szereplői két nyelven beszélnek, a két nyelv egymással folyton szembekerül, s a nyelvek grammatikája végzetesen eltérő. „Ez a két nyelv nem tud úgy vitatkozni egymással, hogy ebből a vitából valami közös álláspont kialakulhasson” – fejtette ki Erdei.²⁶⁴ A szerző úgy látja, a demokráciának magának is a „legelső és legnehezebb” próbája a demokráciaértelmezése, s a baj gyökere itt is a két egymással antagonisztikus viszonyban lévő nyelv megléte. Erdei azt boncolgatja, hogy az egyik nyelv szerint a demokrácia az „egyenlő feltételeket nyújtó játékszabályok” érvényesítését jelenti, míg a másik nyelv demokrácián a „rég uralkodó osztályok hatalmának, kiváltságainak megszüntetését” és „a parasztság és a munkásság felszabadulási harcának a módszerét” érti.²⁶⁵ Az elemzésnek eddig a szakaszáig beszélt Erdeiből a tudós, innentől jött a közéleti szereplő, aki arra tett javaslatot, hogy miként lehetne a két nyelvet egymáshoz közelíteni; mert a cél „valamiféle közös nyelv” kialakítása lenne. A közös nyelv

259 Erdei Ferenc: Demokrácia, népi demokrácia, szocializmus. In: Erdei Ferenc: Politikai írások. 2. kötet. Válogatás. Szerkesztette: Tamasi Mihály. Bába Kiadó, Szeged, 2003. 9. p.

260 Uo. 11. p.

261 Uo. 12. p.

262 Tóth István szerint Erdei abban bízott 1946-ban, hogy a kommunisták által dominált „harcos demokrácia” konszolidálódni fog és nem jutnak el a proletárdiktatúra stádiumáig. (Tóth István: A Nemzeti Parasztpárt demokráciafelfogása (1945–1946). In: Feitl István (szerk.): Köztársaság a modern kori történelem fényében. Napvilág Kiadó, Budapest, 2007. 310–323. p.)

263 Köpeczi Béla Erdei demokráciadilemmájáról és demokráciaértelmezéséről így ír: „1948-ig meg van győződve arról, hogy [...] a népi demokratikus szakasz nem rövid. [...] Ez az álláspont távol áll Bibó István demokráciafogásától, amelyet ma sokan az Erdei által említett körülményeket nem tekintve, idealizálnak. De a népi demokrácia Erdei számára mégsem szocializmus, és nem is vezet szükségszerűen oda: a népi demokrácia szerinte nem szocialista rendszer, csak kapitalistaellenes politika.” (Köpeczi Béla: Erdei Ferenc, a politikai gondolkodó. A Makói Múzeum Füzetei 39. Makó, 1985. 8. p.)

264 Erdei Ferenc: A Válság vitájához. Fórum, I. évf. (1946) 3. 243–250. p. /245. p./

265 Uo. 245–247. p.

alapjának tekinti Erdei az „objektív hozzáállást” és a „nyelvi alkalmazkodás” lehetőségét; ehhez szorint a marxistáknak le kell mondaniuk „a marxista frazeológia egynémely kiművelt formulájáról.”²⁶⁶ A másik nyelv képviselőinek pedig nagyobb megértést kell tanúsítaniuk a marxista nyelvhasználattal szemben. Erdei a közös nyelv megvalósításának gyakorlati alapját abban látja, hogy a két különböző nyelvet beszélő politikai erő megállapodik abban, hogy fel kell számolni a régi rend kiváltásáigait, a parasztság és a munkásság számára új rendet kell teremteni és modernizálni szükséges a közigazgatást. E felsorolásból az is kitetszik, hogy e pontok azok, amelyek alapvetőek és lényegiek Erdei demokráciaértelmezésében.

A szöveg érveléstechnikáját megvizsgálva az tűnik ki, hogy Erdei Ferenc 1946 őszén még hitelesnek mondható módon hitt ennek a bizonyos közös nyelvnek a megvalósíthatóságában. Erdei a közös nyelv struktúráját a népi demokrácia általa képviselt eszmeiségében látja megalkothatónak. A szociológus-politikus e szövege arra is illusztratív bizonyíték lehet, hogy Erdei a közös nyelv megteremtésével a nyílt proletárdiktatúra elkerülésében bízik.²⁶⁷

Kovács Imre

Mind Erdei, mind Kovács Imre a Nemzeti Parasztpártban politizáltak Kovács 1947. februári kilépéséig. Demokráciaértelmezésük azonban élesen szemben áll egymással. Erdei a radikális társadalomátalakítás érdekében nem fogadja el a mindenre egyaránt érvényes szabadságjogok alkotmányos szerepét, ezzel ellentétben Kovács Imre nagyobb fontosságot tulajdonít a jogállamiság eszméjének. Erdei maga úgy látja, Kovács Imre „középre” akarja helyezni „a magyar demokrácia súlypontját” és a többségre támaszkodva „megegyezőes” demokráciát kívánna.²⁶⁸ Erdei a megegyezőeseknek mint politikai cselekvéseknek szánna kisebb szerepet, az ő nézőpontjából a népi demokrácia államának – akár a szabadságjogok korlátozása által – határozottan kell elvégezni a társadalomátalakító munkát.

Erdei Ferenc 1945 óta megszólalásaiban felvállalja a népi demokráciafogalom használatát. A kommunisták viszont csak 1946 őszétől birtokolják intenzívebben a népi demokrácia kifejezést. Erdei akkor került fogalmi-nyelvi vákuum helyzetbe, amikor egyre inkább szembesülni kényszerült azzal, hogy az általa népi demokráciának láttatott struktúra lényegesen különbözik a kommunisták népi demokrácia fogalmától, merthogy az alapvetően a proletárdiktatúra államberendezkedéséhez közelít. Erdei felvállalta a belső eszmei meghasonlást és nem ment szembe a formálódó diktatúrával, Kovács Imre számára viszont a demokrácia rendjének a megdöntése nem volt vállalható érzelmi-politikai kompromisszum.

„A demokrácia újabb megjelölése, a népi demokrácia, ahogy azt Rákosi Mátyás ismeretes kongresszusi beszédében kijelentette, út a szocializmushoz. [...] Könnyen megtörténhetik azonban, hogy átugorjuk a demokrácia klasszikus fejlődési szakaszát és hirtelen belépünk a szocializmusba,

²⁶⁶ Uo. 246. p.

²⁶⁷ A Nemzeti Parasztpárton belüli küzdelmekről bővebben: Tóth István: Két fordulat a Nemzeti Parasztpártban. In: Feitlszák-Székely: Fordulat a világban és Magyarországon 1947–1949. Napvilág, Budapest, 2000. 281–290. p.

²⁶⁸ Uo. 244. p.

amennyiben a szocializmus lesz a következő, vagy végső fejlődési periódus"²⁶⁹ – írja *A demokrácia útja Magyarországon* című tanulmányában Kovács Imre parasztpárti író-politikus 1946 novemberében.²⁷⁰ Az esszé Bibó István *A magyar demokrácia válsága* írása mellett a korszak különösen figyelemreméltó demokráciaelemzését mutatja fel. Természetesen sem terjedelmében, sem későbbi hatásában Kovács Imre publikációja nem mérhető Bibó sokat hivatkozott *A magyar demokrácia válsága* dolgozatához.²⁷¹ Ha azonban a lényeglátás elemei szempontjából figyeljük a szöveget, akkor azt mondhatjuk, Kovács a kommunisták diktatórikus szándékait illetően tisztábban, realisztikusabban lát, mint Bibó.²⁷² A hasonlóságokat figyelve azt is kijelenthetjük: a két parasztpárti szerző (Bibó és Kovács Imre) annyiban azonos nézeteket vall, hogy mindketten a hagyományos demokratikus szabadságjogoknak komoly szerepet szánának a jövőendő demokráciájában, ugyanakkor mindkettőjük markáns szociális tartalommal kívánná megtölteni a demokrácia kereteit. A két szerző akár közéleti szövetséges is lehetett volna, már csak azért is, hiszen mindketten a Nemzeti Parasztpárt tagjai voltak, de viszonyuk inkább rossznak nevezhető. Ami azzal is összefüggött, hogy Kovács Imre legnagyobb párton belüli rivalisa és politikai ellenfele Bibó személyes jó barátja, Erdei Ferenc volt, ezért személyes nexusukban nem tudott bizalmi helyzet kialakulni.

Kovács kiindulópontja *A demokrácia útja Magyarországon* című tanulmányában az, hogy Magyarországon nincsenek hagyományai a demokráciának:²⁷³ „Úgy lettünk demokraták, hogy nem voltunk demokraták. A múltunkban vannak demokratikus törekvések, a nép minden időben a maga módján és eszközeivel, a lehetőségek határain belül demokráciát akart, a magyar történelem kettős

269 Kovács Imre: *A demokrácia útja Magyarországon*. Válasz, II. évf. (1946) 11. 97–106. p.

270 Tóth István, a Nemzeti Parasztpárt történetével foglalkozó történész szerint Kovács Imre *A demokrácia útja Magyarországon* című tanulmányában megfogalmazottak lényegében Kovács „politikai krédójának tekinthetők.” (Tóth István: Kovács Imre, a parasztpárti vezető 1939–1947. In: Sipos Levente (szerk.): Kovács Imre centenáriuma. Tudományos emlékülés a Politikatörténeti Intézetben. Napvilág Kiadó, Budapest, 2013. 149. p.)

A Kovács Imre demokráciafelfogásáról szóló tanulmányában Sipos Levente történész azt a jelenséget is elemzi, hogy 1945 után Kovács saját meggyőződésének illusztrálására sohasem használja a „népi demokrácia” fogalmat, noha a második világháború előtt azt megtette. „A népi kifejezést a Magyar Kommunista Párt (és Erdei Ferenc is) használta egy olyan hatalmi rendszernek a jelölésére, amely ugyan többpártrendszer, de a kommunista párt vezető szerepe érvényesül benne, s amely valójában a szocializmus előszobája. Később a proletárdiktatúra fedőneve lett. Kovács Imre, aki kiváló politikai érzéssel megáldott, a nemzetközi helyzet alakulását figyelemmel kísérő, mindig a jövőt fürkésző, messzilatáló politikus volt, belelátott a kommunisták lapjaiba. Ezért tekintett el a »népi« és a »demokrácia« fogalom összekötéséről” (Sipos Levente: Kovács Imre demokráciafelfogása. In: Sipos Levente (szerk.): Kovács Imre centenáriuma. Tudományos emlékülés a Politikatörténeti Intézetben. Napvilág Kiadó, Budapest, 2013. 124–125. p.)

271 Szabó A. Ferenc egyértelműen Bibóéhoz hasonlítja Kovács Imre demokráciaértelmező publicisztikáját: „Kovács Imréhez hasonló szívós következetességgel az ország nemzetközi helyzetének javításával – kortársai közül – csak Bibó István foglalkozott. Szintén Bibó nevét kell említenünk, ha Kovács demokráciafelfogását vizsgáljuk meg. 1946 őszén nagy tanulmányt jelentetett meg a Válaszban *A demokrácia magyar útja* címmel, amely több ponton emlékeztetett Bibó egy évvel korábbi, nagy port és vitát felkavart tanulmányának gondolatmenetére (Bibó 1945). Bibó Istvánhoz hasonlóan Kovács Imre a magyarországi politikai helyzet legaggasztóbb vonásának a szélsőségek felülkerekedésének veszélyét tartotta. Az egyik szélsőséget az 1946-ban már egyre leplezetlenebbül a hatalomra törő kommunista pártban, a másikat a régi társadalmi-politikai rendszer restaurálására törekvő erők között találta meg.” (Szabó A. Ferenc: Kovács Imre és a politikatudomány. Politikatudományi Szemle, II. évf. (1993) 4. 72–83. p. /80.p./)

Szintén a Bibó István–Kovács Imre párhuzamot emeli ki Nagy Endre: „Mint Bibó, Kovács Imre is megírta maga *A magyar demokrácia válságát* A magyar demokrácia útja címmel” (Nagy Endre: Kovács Imre 2. Kritika, XLIII. évf. (2014) 3–4. 27–29. p. Elérhető: http://www.kritikaonline.hu/kritika_14marc-aprilis_nagyendre.html /A letöltés időpontja: 2016. február 7./)

272 Bibó István koalíciós évekbeli demokráciaértelmezéseivel egy későbbi alfejezetben foglalkozunk.

273 Ständeisky Éva szerint „Kovács Imre a demokrácia megszállottja volt” (Ständeisky Éva: *Demokrácia* negyvenötben. Napvilág Kiadó, Budapest, 2015. 206. p.), aki egyetlen területen ment szembe a saját maga által vázolt demokráciakoncepcióval, „az általa oly hevesen óhajtott demokrácia alapelveivel” – ez pedig a magyarországi svábok kitelepítésének antidemokratikus követelése volt. (Uo. 207. p.)

mozgású, társadalmi és nemzeti harcok szűnni nem akaró folyamata, a nép fölfelé, a nemzet kifelé harcol szabadságáért, életéért: a magyar uralmi szerkezet azonban a legutóbbi időkhöz antidemokratikus"²⁷⁴ – véli az író.

Egyértelművé teszi, 1945 után a demokrácia „számunkra véletlen kérdése” – mint fogalmaz: „Magyarországon nem fejlődéssel, nem forradalommal: háborús műveletek közepette született meg a demokrácia”²⁷⁵ Kovács véleménye e tekintetben Révai József álláspontjához hasonlatos, miszerint a magyar demokrácia nem természetes fejlődés eredményeképpen jött létre, hanem a háború történéseiből kifolyólag, a szovjet hadsereg ittléte által alakulhatott ki. Mindennek – az egyébként nyilvánvaló ténynek – az elismerése azonban óhatatlanul azzal járt együtt, hogy a szovjetek támogatott politikai erő, a kommunisták közéleti közösségének képviselői komolyabb pozícióval rendelkeztek a demokráciaviták tekintetében is, hiszen a diskurzus során utalhattak arra, hogy a demokrácia léte az általuk feltétlenül szolgált Szovjetunióknak köszönhető.

Kovács értelmezése szerint a demokrácia nem is népuralom, hanem inkább egyfajta sajátos „közmegegyezés.” Az író nem tagadja a reakció mint olyan létezését, de az ő reakciófogalma eltér a kommunistákétól. „Antidemokratikusnak” és „reakciónak” azokat a gondolatokat tartja, melyek az „egész szép úri világot” akarják visszahozni.²⁷⁶ Ugyanakkor látja azt a jelenséget, hogy a kommunista stratégia lényegi eleme, hogy az ellenvéleményt megfogalmazókat²⁷⁷ reakciónak bélyegezze és így tegye lehetetlenné a demokratikus párbeszédet.²⁷⁸ „A demokráciában a kisebbségi véleménynek érvényesülni kell, azt reakciónak minősíteni nem lehet [...]. Nem lehet reakciónak minősíteni azt, aki demokráciát akar, csak a demokrácia hibáira, mulasztásaira mutat rá, tevékenykedésével, jóindulatú, megértő kritikájával segítő, építő és nem romboló a szándéka”²⁷⁹ – írja Kovács Imre.

Kovács kétféle demokráciatípust nevez meg: az egyik a globális, a másik a totális demokrácia. A „globális” a klasszikus értelmű demokrácia, míg értelmezése szerint a „totális” demokrácia inkább a kommunisták által vallott demokráciaképet jellemzi. A totális demokrácia „szovjetszerű” és keleti típusú.

274 Kovács Imre: A demokrácia útja Magyarországon. 97. p.

275 Uo. 98. p.

276 Kovács reakció-értelmezése is hasonlóságokat mutat Bibó ebbéli nézeteivel.

277 Szeredi Pál Kovács Imre demokráciafelfogásában központi elemnek tartja, hogy nem létezik állandó „autentikus vélemény”, mert a különböző nézetek egymást fejlesztik és a vélemények szabad áramlása a demokrácia intézményrendszerének a lényegi eleme. Szeredi szerint ez volt az egyik legfontosabb különbség Kovács demokráciafelfogása és a kommunisták demokráciaértelmezése között. (Szeredi Pál: Szárszó vesztese. A népi mozgalom periferiáján – Kovács Imre. In: Sipos Levente – Tóth Péter Pál (szerk.): A népi mozgalom és a magyar társadalom. Tudományos tanácskozás a szárszói találkozó 50. évfordulója alkalmából. Napvilág Kiadó, Budapest, 1997. 252–259. p.)

278 Kovács Imre a tanulmány megjelentetését a Nemzeti Parasztpárt '46. november 2–3-i nagyválasztmányi ülésére időzítette. A nagyválasztmányon Kovács megpróbálta elérni, hogy az NPP változtasson a kommunistákhoz fűződő kapcsolatain, de ez nem sikerült. (Papp István: A magyar népi mozgalom története. 1920–1990. Jaffa Kiadó, 2012. 200. p.) Papp István szerint Kovács Imre A demokrácia útja Magyarországon című tanulmányával feladta „a hosszú taktikázást” és egyértelművé tette álláspontját. Kovács Imre bátor kiállása azért is nagyon fontos volt, mert baloldali politikusként kimondta, hogy „az MKP által hirdetett szocializmus a diktatúrával egyenlő.” (Uo.)

279 Kovács Imre: A demokrácia útja Magyarországon. 105. p.

A szerző a kommunista pártot a „demokrácia motorjának” tartja, de mint mondja: „ez a motor néha erősen rákapcsol, és olyankor túl sebesen száguldana előre.”²⁸⁰ Kovács a 45-ös választások eredményét így magyarázza: amikor az ország többsége a kisgazdáknak szavazott bizalmat, akkor nem a párt programjára mondott igent, hanem „a választók arra a föl nem tett kérdésre feleltek: akartok-e kommunizmust vagy sem?”²⁸¹

Az író-politikus szerint ki kell mondani: „valójában a demokrácia és a szocializmus küzdelme folyik a magyar politikában.”²⁸² Kovács azt is bátran kijelenti, hogy a kommunista attitűdű „totális” demokráciában nincs helye más véleménynek – „a totális demokrácia egyre szűkülő kör, amelyben végül már csak egyetlen akarat érvényesül”²⁸³ – írja profetikus lendülettel a parasztpárti személyiség. Különös nyelvi jelenség, hogy Kovács számára ekkorra, 1946 késő ősziére már egyértelmű, hogy a „totális demokrácia” maga a proletárdiktatúra eszmei és politikai struktúrája, de a nyílt közéleti beszédstílust képviselő író-politikus mégsem mondja ki kendőzetlenül, hogy elkezdődött a diktatúra kiépítése, a diktatúra fogalmat nem használja, csak utal magára a kibontakozó diktatórikus közegre. A tanulmány utolsó bekezdésében – a diktatúra kifejezést nem használva – Kovács pesszimistán írja, hogy a jövő az általa „szocializmusnak” nevezett kommunista diktatúra, de amellett érvel, hogy mégis inkább demokráciát kellene építeni. Az írás végső mondata pedig már inkább egyfajta demokrácia-hitvallás:²⁸⁴ „A demokrácia, amely a többség uralma a kisebbség jogainak tiszteletbentartásával, azé a többségé, amelyik valóban demokráciát akar, s a kisebbség jogait csak annyiban respektálhatja, amennyiben ténykedésével a demokrácia hibáinak kiküszöbölésére, nem pedig a demokratikus rend megdöntésére törekszik.”²⁸⁵ Ebből az utolsó mondatból is kiolvasható: Kovács szerint 1946 őszién elindult a demokratikus rend megdöntésének előkészítése.

Kovács Imre még mint a Nemzeti Parasztpárt képviselője 1947. február 6-án markáns demokrácia-hitvalló beszédet mondott a nemzetgyűlésben. E megszólalásában Kovács nyilvánvalóvá tette, hiába az NPP tagja és ezáltal a Baloldali Blokk politikusa, ő nem lesz a kommunista demokráciaértelmezés és politikai stratégia társutasa.²⁸⁶ Kovács Imre a koalíciós évek demokráciavitái tekintetében is fontos gondolatot mond ki, a felek között a „határvonal” ott húzódik, hogy ki akar demokráciát és ki tör diktatúrára, de a „diktatúra” kifejezést még mindig nem használja, helyette a „demokrácia megdöntése” fogalommal él.

280 Uo. 101. p.

281 Uo. 102. p.

282 Uo. (Ez az az elem, amit ilyen formában egyik tanulmányában sem mond ki Bibó, míg Kovács érzékeltetni kívánja ezt a fajta összefüggést.)

283 Uo. 105. p.

284 Valuch Tibor „demokrata magyar közírónak” nevezi Kovács Imrét, aki „demokrata beállítottságából eredendően rendíthetetlen ellenfele volt a totális rendszereknek, az ezeket képviselő eszméknek és embereknek. Nyilvánvalóan ez vitte az antifasiszta mozgalmába, és ebből (is) ered következetes kommunizmusellenessége is.” (Valuch Tibor: Egy demokrata magyar közíró a XX. században. Vonások Kovács Imre portréjához. In: Sipos Levente (szerk.): Kovács Imre centenáriuma. Tudományos emlékülés a Politikatörténeti Intézetben. Napvilág Kiadó, Budapest, 2013. 273.p.)

285 Kovács Imre: A demokrácia útja Magyarországon. 106. p.

286 E beszéde után 19 nappal, 1947. február 25-én, Kovács Béla, az FKGP főtitkára elhurcolása napján az eljárással szembeni tiltakozásképpen Kovács Imre kilépett pártjából, a Baloldali Blokk részét képező Nemzeti Parasztpártból. Kovács Imre parlamenti beszéde: Nemzetgyűlési Napló 1945–1947. V. kötet. Athenaeum, Budapest, 1952. 1947. február 6. 126–145. p.

Kovács már mint pártonkívüli képviselő mondta el politikai karrierje legutolsó nemzetgyűlési beszédét 1947. április 18-án. A megszólalás – mint általában „az utolsó” parlamenti felszólalások – erőteljesen demokrácia-hitvalló attitűddel bír: „A demokrácia nemcsak a koalíció problémája, hanem valamennyiünké. Ez a nemzet mindig igen magas, igen drága tandíjat fizet a politika iskolájában. Vigyázzunk, hogy ezúttal ismétlésre ne kényszerüljünk. Demokrácia és parlament egymást nevelik. Mi a parlamentáris demokrácia hívei vagyunk, a parlamentet a szuverenitás legmagasabb formájának tekintjük”²⁸⁷ – tette egyértelművé parlamenti-demokráciapárti elvi álláspontját Kovács. Ezt követően burkoltan, de mégis rendkívüli szókimondással olvasta a kommunisták fejére, hogy ellenfeleik kiiktatására törnek. „A politikai türelmetlenség leszűkíti a demokrácia körét”²⁸⁸ – mondta Kovács Imre, aki alany nélkül, a személytelen „politikai türelmetlenséget” vádolja ugyan azzal, hogy az ellenfelek likvidálására törekszik, de nyilvánvalóan a „politikai türelmetlenség” általános mumusán konkrétan az MKP-t, a kommunista hatalmi politikát érti.

„A kommunisták ellenállás nélkül törtek előre s a kisgazdapárt ott követte el a legnagyobb hibát, hogy az összeesküvés teljes ódiomát a nyakába hagyta varrni és ezzel igazolta azt az újabban hangoztatott állítást, hogy aki a kommunistákat támadja, az a demokráciát támadja, amiből dialektikusan következik az új tétel: a demokrácia egyenlő a kommunizmussal”²⁸⁹ – mondta immár kendőzetlen nyíltsággal Kovács. Az akkor már pártonkívüli képviselő az aktuális történések közepette is képes volt a történelmi ítélet próbáját álló, távolságtartó elemzésre, melynek lényegi megállapítása a következő: a kommunista kommunikációs stratégia központi eleme, hogy a kommunista ideológusok és közéleti szereplők egyenlőségjelet tesznek a „demokrácia” és a „kommunizmus” közé. Kovács 1947-ben a nemzetgyűlés plénumán állapítja meg: a kommunista demokráciaértelmezés markáns vonása, hogy „demokrácia” csakis a kommunista nézőpontú államberendezkedés lehet.

Kovács szerint a kommunista párt olyan, „mint egy malom”, amely állandóan működik és „sajátos módon” örül – „nincs megállás, mozgó az értékelése, a tegnapi haladó holnap már reakció. [...] Ez az örökmozgó, a megvalósult politikai perpetuum mobile, nem nyugszik addig, amíg egyedül nem marad a porondon”²⁹⁰ – elemez az író-képviselő. E szavakból újólag kitetszik, Kovács 1947 tavaszán már bizonyos abban, hogy formálódik a diktatúra. Utolsó parlamenti felszólalásának jövőbetekintő gondolata már nem minősíthető többnek, mint a végső remény hangjának: „Nemcsak az a haladás, amire a kommunistapárt ráüti bélyegét. Lehet a boldogulást más utakon is keresni. Nem szabad erőszakoskodni, inkább arra kell törekedni, hogy megértsük egymást, tiszteletben tartsuk egymás meggyőződését és politikáját, különben ideológiai háború borzalma szakadhat az emberiségre.”²⁹¹ Amit Kovács az ideológiai háború borzalmának nevez, lett végül a világ számára a hidegháború fogalma, s hidegháborús logika részeként Magyarországon a kommunista „perpetuum mobile” valóban megdőntötte a demokrácia struktúráját.

287 Nemzetgyűlési Napló 1945–1947. VII. kötet. 1947. április 18. 701–716. p. (701. p.)

288 Uo. 703. p.

289 Uo. 704–705. p.

290 Uo. 709. p.

291 Uo. 711. p.

Ellenzéki demokráciaértelmezők:

Sulyok Dezső, Moór Gyula és Barankovics István

Sulyok Dezső

1945-ben Sulyok Dezső – és főleg Moór Gyula – még „hatalmas távolságra” volt az ellenzéki politikai pozíciótól. Sulyok 1946 elején a kisgazdák potenciális miniszterelnök-jelöltje, a jogtudós Moór pedig csak 1947-re aktivizálódik politikailag, amikor a szabadságjogokra építkező demokráciát látja veszélyeztetve a kommunisták által. Barankovics István közéleti szerepe 1947 nyarától azonosítható egyértelműen ellenzéki pozícióként.

Sulyok személyiségétől nem állt távol az ellenzéki lelkiület,²⁹² 1935 után is büszkén és dinamikusan vállalja fel a Gömbös-kormányzattal szembeni ellenzékiiséget. 1945-46-ban azonban a legkevésbé sem ellenzéki szerepre készül, akkoriban Sulyok a kisgazdák egyik legismertebb és népszerűbb politikusa; habár tény, hogy már 1945 nyarán érzékeli a polgári demokráciát fenyegető kommunista veszélyt, amellyel szemben szükségessé válhat az ellenállás, az ellenerő felmutatása, de ő mindezt a többségi párt egyik vezető alakjaként képzelte el véghezvinni.

Sulyok Dezső a koalíciós korszak egyik legizgalmasabb közéleti szereplője, aki a demokrácia-értelmezés tekintetében is markáns szerepet vitt, érvei figyelmet követeltek a korabeli nyelvpolitikai küzdelmek során, kommunikációs paneljei egységes nézetrendszert alkottak. Sulyok – ahogy Ständeisky Éva fogalmaz – „megrögzötten”²⁹³ demokráciapárti volt. Értelmezésünk szerint Sulyok modern demokráciaértelmezőnek és adenaueri értelemben vett kereszténydemokratának számít a második világháború utáni két esztendő magyar köztörténetében. A közvetlen politikai cselekvés terén érdemben kibontakozni nem tudott, de beszédcselekvései arra utalnak, hogy Sulyok a polgári demokrácia híveként kereszténydemokrata programot akart volna megvalósítani.

A köztársasági államformáról szóló törvényjavaslat parlamenti vitájakor, 1946. január 30-án hangzott el a kisgazda Sulyok Dezső vezérszónoki beszéde.²⁹⁴ A megszólalás elején Sulyok nyilvánvalóvá tette, hogy „csak a szabad állam, az emberi szabadságot megvalósító állam tud maradandó értéket adni az emberiségnek, a hatalmi állam, katona vagy rendőrállam erre képtelen.”²⁹⁵ A kisgazda politikus kifejtette, a szabadság: eszmény, a demokrácia: elv, a parlamentarizmus: eszköz; s a parlamentáris demokrácia képes megvalósítani a „szabadság emberi eszményét.”²⁹⁶

292 Ständeisky Éva: Egy demokrata ellenzéki. *Élet és Irodalom*, LX. évfolyam, 2016. január 8.

293 Ständeisky Éva: Emigráncscsapda. Sulyok Dezső Amerikában. *Élet és Irodalom*, LVIII. évfolyam, 2014. február 28.

294 Sulyok Dezső biográfusa, Szerencsés Károly úgy véli, Sulyok e nyílt, a parlamentáris demokrácia értékei mellett kiálló beszéde miatt nem lehetett Magyarország miniszterelnöke. Rákosi az MKP frakciója előtt arról beszélt, hogy Sulyok beszéde „rossz, politikailag is helytelen és nivótlan volt.” (Szerencsés Károly: A nemzeti demokráciáért. Sulyok Dezső 1897–1997. Pápa Város Önkormányzata, Pápa, 1997. 125. p.)

295 Sulyok Dezső 1946. január 30-i parlamenti beszédét közli: Földet, köztársaságot, állami iskolát! Viták a magyar parlamentben 1944–1948. Válogatta és a bevezetést írta: Balogh Sándor. Gondolat Kiadó, Budapest, 1980. 141–173. p.

296 Uo. 146. p.

Sulyok abban bízik,²⁹⁷ hogy a demokrácia igenlése lehet a közös pont a különböző közéleti szereplők között: „meg kell győznünk egymást arról, hogy becsületesen, jó szándékkal és fenntartás nélkül a demokráciát akarjuk megvalósítani” – mondta. Egy következő gondolatsorban már diplomatikus hangvétellel ugyan, de a kommunista stratégiát bírálta: „A történelem tanúsága szerint a viszonyok megjavítására irányuló törekvéseket valamely államban a kisebbség csak akkor szokta erőszakos úton megvalósítani, ha azok megvalósítására alkalmas többség nem tud kialakulni” – érvelt a szónok. A beszéd elhangzása után másfél hónappal Sulyok már nem volt tagja a Kisgazdapártnak, mert a Baloldali Blokk nyomására 19 társával együtt kizárták a szervezetből. Ekkortól kezdve lesz a koalíciós kormányzás, de leginkább a kommunisták ellenzéke. Sulyok nem sokkal később megalakította a jobbközép irányultságú ellenzéki Magyar Szabadság Pártot.

A koalíciós évek közéleti diskurzusában arra is volt példa, mikor személyes polemizálás, sajtóbéli pengeváltás keretében vitatták meg a felek a demokráciafelfogásokban lévő különbözőségeket. Mindennek egy egészen európai stílusú esete volt Zsolt Béla, a polgári radikális író-újságíró és Sulyok Dezső nemzetgyűlési képviselő polémiája '46 nyarán.

Zsolt Béla²⁹⁸ az általa főszerkesztett *Haladás* című lap címloldalán nyílt levelet intézett a nem sokkal korábban a kisgazda parlamenti frakcióból kizárt Sulyok Dezsőhöz. Ebben a dokumentumban Zsolt kifejti, hogy ő maga továbbra sem kételkedik abban, hogy Sulyok jó demokrata lenne – „akkor is tudtam, amikor Téged reakciónak bélyegeztek, hogy célodat a demokratikus fogalmi körön belül akartad megvalósítani.”²⁹⁹ A főszerkesztő magáról így ír: „a politika, amelyet szolgálók, szorosan fűz a demokrácia baloldalához,” Sulyok Dezső közéleti koordinátáit pedig úgy határozza meg, hogy Sulyok „metodikailag merevebb és programjában körülhatároltabb demokratikus” törekvéseket képvisel, de mindezek ellenére a demokrácia jegyében lehetnek közös pontok. Zsolt ugyanakkor attól fél, hogy létezik egy komoly társadalmi réteg – mely az író szerint akkoriban Sulyok mögött sorakozott fel –, és ez a befolyásos kör „még mindig nem fogadta el végleges helyzetként s minden magyar politika kiindulási alapjaként a demokráciát.” Zsolt cikkében lényegében arra kéri Sulyok Dezsőt, hogy inkább válassza a demokráciát, és ne engedjen a nagybirtokos-nagyfőkécs támogatónak.

Sulyok örült a megkeresésének és az így kapott sajtónyilvánosságnak. Válaszcikket írt, melyben kifejtette, hogy becsületes embernek tartja Zsolt Bélát, aki reményei szerint rájött, hogy „mégsem lehet egyszerűen a reakció nagyon elkoptatott frázisával elintézni embereket és jelenségeket.”³⁰⁰ A politikus írásában egyértelművé tette: az, hogy a világháború után „polgári állam” jöhetett létre

297 Hogy hitt benne, lehet közös pont a kommunista és kisgazda demokráciafelfogás, gondolkodás között, azt az támasztja alá, hogy kilenc nappal később újabb parlamenti beszédében hasonló gondolatot fejtett ki: „A polgári kisgazdapárti többség és a munkáspárti kisebbség végeredményben kétségtelenül ugyanazt akarja: a modern demokrácia szellemében újjáépíteni az országot. A módszerekben azonban természetesen van közöttünk eltérések, hiszen más és más ideológiai alapon állunk. A véleményem azonban az, hogy eredményes munkát is csak akkor tudunk végezni, ha hosszú-hosszú időn keresztül együtt haladunk éppen az országnak ilyen vegyes képlete miatt, amelyben egyformán megtaláljuk a polgári gondolatnak haladó formáiban átvitt alakját, mint, ahogyan megtaláljuk a marxizmuson felépülő szocialista világnézet gyakorlati érvényesülését is” – mondta Sulyok Dezső 1946. február 8-i parlamenti beszédében. (Nemzetgyűlési Napló 1945–1947. I. kötet. 392. p.)

298 Zsolt Béla publicisztikai életművéről: Szalai Pál: Zsolt Béla politikai publicisztikája. In: Zsolt Béla: A végzetes toll. Publicisztikai írások. Nyilvánosság Klub – Századvég, Budapest, 1992. 380–394. p.

299 Zsolt Béla: Levél dr. Sulyok Dezsőhöz. *Haladás*, 1946. július 25. 1. p.

300 Sulyok Dezső: Ellenzékiesség vagy ellenzékiekedés? *Haladás*, 1946. augusztus 1. 1. p.

Magyarországon, az pusztán a szövetségesek megegyezésén és a „szovjetkormány tiszteletreméltó önmérsékletén” múlt, vagyis a szovjetek rábízták „a magyar népre, hogy alakítsa ki a polgári demokrácia keretein belül életsorsát úgy, ahogy tudja.” Sulyok a demokráciát nem a nagytőkétől, hanem a Kommunista Párt erőszakosságától félti, demokráciapárti hitvallásként írja: „Én vallom politikai pályám első percétől kezdve, toloncházon, bújdosáson, internáláson keresztül, hogy ezt a népet boldoggá tenni csak és egyedül a demokrácia módszereivel lehet.”³⁰¹ A Sulyok-Zsolt penge-váltás azért érdemel említést, mert a vitaszövegek stílusa meglepően higgadt; egy konszolidálódó demokráciában, egy stabilizálódó politikai kultúrában ez a fajta habitus határozhatta volna meg a közéleti diskurzusok karakterét.

Sulyok már mint a Magyar Szabadság Párt vezére nagyszabású beszédet mondott 1946. november 24-én a budapesti sportcsarnokban. A politikus e megszólalásában is egyértelműen a polgári demokrácia eszménye mellett állt ki. Az aktuális politikai viszonyokat a „koalíciós rendszer” fogalommal írja le, s amellett érvel, hogy a koalíciós rendszer megváltoztatása nem a reakció irányába vinné a folyamatokat, hanem éppen hogy egy „magasabbrendű” demokráciát teremthetne.³⁰² A szónok egy „tisztultabb” demokráciát szeretne megvalósítani, ahol a politikai hétköznapiakban nincs jelen az erőszak és nincs a szabadság olyan szinten korlátozva, mint a „koalíciós rendszerben.” A szövegből egyértelműen látszik, hogy a beszélő a mindenre egyformán kiterjedő szabadságjogok fontosságát kívánja hangsúlyozni; az „osztályharcos” demokrácia helyett a „nemzeti szolidaritás” demokráciáját akarja létrehozni. A demokráciafogalom használata tekintetében e megnyilatkozásában van még egy újszerű kommunikációs panelje: arról beszél, hogy a demokrácia, legyen „mértéktartó”³⁰³ és álljon ellen a „politikai licitálóknak.” Az általános választójogon alapuló szabad választást tartja a demokrácia biztosítékának; követeli, hogy az 1945-ben hatályos választójogi szabályokat ne korlátozzák, mert az ahhoz való hozzányúlás valóban demokráciaellenes tett lenne a hatalom részéről.

A *Holnap* című lap számára írt 1947. március 15-i cikkében azt fejtegeti Sulyok Dezső, hogy „rossz szó” polgári demokráciának nevezni a parlamentáris struktúrát, mert ez a fogalom nem adja vissza a demokrácia lényegét. Mivel azonban e kifejezés „közkeletű”, ezért ő maga sem veti el, hanem inkább árnyalja a fogalmat és érdemi tartalommal kívánja megtölteni. Szerinte a demokrácia a következő elemeket kell, hogy tartalmazza: egyéni kezdeményezés, teljes politikai szabadság, szabad véleménynyilvánítás, félelem nélküli élet, magántulajdon, megbocsátás, kiengesztelődés, békés építőmunka, a pozitív keresztény hit és „társadalmi, faji és erkölcsi szolidaritás.”³⁰⁴ A cikk végén Sulyok leszögezi: a párttitkárok uralma helyett „szabad hazát” és „tisztá demokráciát” szeretnének, ahol nem a gyűlölködés légköre a meghatározó, hanem a „kiegyenlítődség.”

Sulyok Dezső 1947. június 12-én a Dinnyés-kormány programjáról szóló vitában nagyszabású demokrácia-hitvalló beszédet mondott a magyar parlamentben, ez volt az egyik utolsó megszólalása az országházban.

301 Uo.

302 Sulyok Dezső 1946. november 24-i beszédét közli: Szerencsés Károly: A nemzeti demokráciáért. Sulyok Dezső 1897–1997. 327–339. p.

303 Uo. 336. p.

304 Sulyok Dezső: Mivégre vagyunk a Földön? A Holnap, I. évfolyam. 1947. március 15.

A kommunisták által folyamatosan bekiabálásokkal megzavart egyórás szónoklatának a nemzetgyűlési napló számára rögzített szövege a koalíciós évek és az egész magyar demokrácia történetének egyik legismertebb, legszimbolikusabb dokumentuma, egy klasszikus demokrácia-hitvalló megszólalás. A nagyszabású beszéd elhangzását követő napon az amerikai szenátus határozatában a szónoklat miatt a történelem halhatatlanjainak sorába emelte Sulyok Dezsőt.³⁰⁵ „A közelmúltban lefolyt eseményekből meg kell állapítanom, hogy a magyar demokrácia képviselte és ügyvitele két és félévi ügyködés után csődbe került. Nem a demokrácia került csődbe, csak a demokrácia képviselte és ügyvitele. Erre vallanak azok az események, amelyek a közelmúltban szemünk előtt lepereregtek”³⁰⁶ – kezdte parlamenti szónoklatát Sulyok Dezső, majd felemlítette, hogy az utóbbi időben a szabadon megválasztott miniszterelnök, egyben a legnagyobb parlamenti párt vezetője (Nagy Ferenc) és a nemzetgyűlés kispapja elnöke (Varga Béla) „dezertálásra”, vagyis emigrációba kényszerült. „Ekkora válság egy két és féléves demokratikus uralom történetében szinte példátlan és páratlan”³⁰⁷ – mondta a képviselő. Sulyok szerint ahhoz, hogy az ehhez hasonló „megrázkódások” a jövőben ne ériék a demokráciát, „ha azt akarjuk, hogy ez a demokrácia a nemzet és a nép üdvére szabadon fejlődhessék tovább,”³⁰⁸ akkor meg kell vizsgálni, mi okozta az esemény ilyen alakulását. Az okok keresését illetően kendőzetlen őszinteséggel és nyíltsággal beszél a nemzetgyűlési képviselő, a Magyar Szabadság Párt elnöke: „Nem fognak velem egyetérteni azok sem, akik nyíltan vagy leplezve egy baloldali parancsuralom megvalósítására törekednek.”³⁰⁹ A baloldali parancsuralom fogalmának használatával Sulyok kimondja, hogy immáron „vitatható” az, hogy Magyarország demokratikus ország.

E beszédben is kiütözik a két demokráciakép közötti különbség. Sulyok határozottan állítja, hogy a demokrácia ügyéért küzdenek. A Sulyok által vallott demokráciaértelmezés arról szól, hogy egy nemzeti-keresztény alapon álló polgári demokrácia szolgálja leginkább az országot, míg a kommunisták ekkorra már egyértelműen, kikristályosodott módon „demokrácián” a népi demokrácia kifejezést értik, ami számukra út a szocializmushoz, lényegében az eljövendő proletárdiktatúrához, kommunista diktatúrához. Sulyok utal rá, hogy éppen őket, akik a tiszta demokrácia ügyéért harcolnak, bélyegzik demokráciaellenesnek. Mikor a szabadságpárti vezér e gondolatot fejti ki, többen is bekiabálnak a kommunista párt padsoraiból. Sulyok Dezső megismétli, hogy ők a demokráciáért harcolnak, de mint mondta: „Egyszerűen: a demokráciának nem azért a válfajáért, amelyet önök helyesnek tartanak...”³¹⁰ – veti oda a kommunista frakciónak. Erre Orbán László kommunista párti képviselő így reagált: „Kutyából nem lesz szalonba és Gömbös tanítványából³¹¹ nem lesz demokrata.”³¹²

305 Szerencsés Károly: A nemzeti demokráciáért. Sulyok Dezső 1897–1997. 223–224. p.

306 Elhangzott a nemzetgyűlés 129. ülésén 1947. évi június hó 12-én. Nemzetgyűlési Napló 1945–1947. VII. kötet. Athenaeum, Budapest, 1952. 836–856. p. /836. p./

307 Uo.

308 Uo. 837. p.

309 Uo.

310 Uo. 846. p.

311 Sulyok 1935-ben a Gömbös Gyula vezette Nemzeti Egység Pártja tagjaként indult Pápán a parlamenti választásokon, de az elnyert mandátum birtokában szembefordult a gömbösi politikával. (Szerencsés Károly: A nemzeti demokráciáért. Sulyok Dezső 1897–1997. 19–34. p./)

312 Nemzetgyűlési Napló 1945–1947. VII. kötet. 846. p.

A bekiabálások keltette zavart követően Sulyok visszatért beszéde eredeti gondolatmenetére, s kijelentette: „ma Magyarországon nincs sajtószabadság – a sajtószabadság a politikai szabadságjogoknak az első és legértékesebb része [...]. Ahhoz, hogy valamely országban demokrácia fejlődhessen ki és a demokrácia elve a szabadság eszményét, mint a legfontosabb és mindennél előbbre helyezendő emberi eszményt megvalósíthassák, az első és elengedhetetlen követelmény, hogy az országban sajtószabadság legyen.”³¹³ Utána a szabadságpárti szónok arról beszélt, hogy nem képesek pártjukkal politikai gyűléseket tartani, mert akárhol rendeznek politikai gyűlést, megjelenik ott egy több száz fős rendbontó tömeg, akik ellehetetlenítik a rendezvény megtartását. Sulyok különösnek tartja, hogy akik fizikai erőszakkal – a demokrácia egyik legfontosabb részének tekintett – gyülekezési szabadság gyakorlását megakadályozzák, ők a demokrácia védelmezői, míg akik a demokrácia adta jogokkal élni kívántak és részt akarnak venni egy szabályosan, jogszerűen megszerezett politikai gyűlésen, azok viszont a demokrácia ellenségei. „Magyarországon csend van itt és nyugalom, csak éppen nem az élet ütemének megszokott és kedves csendje, hanem a félelem és terror csendje, mert [...] rendőrállammá alakultunk át, valóságos rendőrállammá, ahol a rendőrség befolyása nemcsak a közéletre, hanem az egyes emberek magánéletére is elviselhetetlenül ránehezedik és súlyosodik. Tele vagyunk rendőrkémekkel.”³¹⁴ – ezek Sulyok Dezső legendás parlamenti beszédének talán legismertebb és egyben legszókimondóbb részei. A képviselő az aktuális közéleti vonalvezetést egyszerűen csak „szélsőbaloldali politikai iránynak”³¹⁵ nevezi. Sulyok szerint a demokrácia Magyarországon élő valóságból „ma már panoptikumba kíváncszó viaszfigura, gólem” lett, amelynek „ellopták a szívét.”³¹⁶

1947. július elsején hangzott el Sulyok Dezső utolsó parlamenti megszólalása; kimondta: Magyarország „letér a demokrácia útjáról”, majd e szavakkal fejezte be beszédét: „A magyar parlamentben a szólásszabadságot megszüntnek tekintem és a szótól elálllok!”³¹⁷

Sulyok üldözött demokrataként érzelmileg megalapozottan és – a vegytiszta jogállami normák szempontjából – joggal beszélhetett 1947 nyarán arról, hogy az ország letért a demokrácia útjáról és hogy a parlamentben a szólásszabadság megszűnt létezni. Tény ugyanakkor, 1947 augusztusában a magyar nép egy legitim, többpárti – bár többszörös csalással és visszaéléssel sújtott – választáson még szabadon szavazhatott a diktatúrára törő kommunisták ellen és a 1947. szeptember elején összeülő új országgyűlésben még több fontos demokrácia-hitvalló beszéd is elhangozhatott – ilyenre példa Moór Gyula 1947. októberi parlamenti megszólalása is.

313 Uo. 847. p.

314 Uo. 850–851. p.

315 Uo. 852. p.

316 Uo. 853. p.

317 Elhangzott a nemzetgyűlés 137. ülésén 1947. évi július hó 1-én. Nemzetgyűlési Napló 1945–1947. VIII. kötet. 288–292. p.

Moór Gyula

Moór 1945-ben a közélet egyik köztiszteletben álló alakja, megkérdőjelezhetetlen tekintély. Moór Gyulának 1945-ben felajánlották a moszkvai követi posztot, amit később Szekfű Gyula töltött be. Moór neve felmerült ekkoriban igazságügyi miniszter-jelöltként, sőt a köztársasági elnöki posztra jelöltek között is. Ő maga inkább az egyetemi karriert kívánta tovább vinni, ezért is vállalt rektori posztot a Pázmány Péter Egyetemen. Mindemellett a '45-ös nemzetgyűlés 12 olyan tagja között volt, akiknek közéleti vezető szerepük miatt kínálták fel a képviselői mandátumot.³¹⁸

1945-ben a Demokrácia előadássorozaton Moór Gyula jogfilozófus még egyáltalán nem ellenzéki politikusként, hanem pártok feletti személyiségként szólalt meg, így beszéde óvatos, inkább konfliktus-kerülő jellegű.

Moór *A demokrácia örvényei*³¹⁹ című referátumában a veszélyekre kihegyezve mondta el korreferátumát. Fenyegetésként értelmezte azt a jelenséget, mikor a fiatal democráciákban „neofita túlbuzgók” tevékenysége által morajlani kezd az „örvény.”³²⁰ Moór képletes és óvatos utalásai már ekkor, 1945 nyarán a kommunista térhódítás kapcsán az alapvető és lényegi veszélyekről szólnak. Cizellált jogfilozófiai elemzéssel él, így a tartalom gyakran rejtett, „becsomagolt”, de fontos megállapításokat mégis kimond: szerinte a szovjet-rendszer nem ismeri az államhatalmak elválasztásának elvét, ami a demokrácia egyik meghatározó alapelve. Arról ír, hogy „demokratikus gondolatok”³²¹ jelen vannak ugyan a szovjet világlátásban, de „egyébként a bolsevizmus a politikai demokráciát nem túlságosan sokra értékeli.” Moór azt is leszögezi, hogy a demokráciának az a „lényeges ismertetőjele”, hogy a szabadság és az egyenlőség gondolatai „szintézisként” egyesülnek benne. „Ha a szabadság védelmében szabadságunk van arra is, hogy eltörjünk és kiirtsuk a más-meggyőződésűeket, akkor a szabadság szomorú szolgásgába s a demokrácia zsarnoki önkényuralomba, diktatúrába süllyed” – figyelmeztet Moór, aki már '45 nyarán megfogalmazta a veszélyt, hogy a „demokrácia hajója” a „diktatúra örvénye”³²² felé vihet. Hogy honnan, melyik irányból érzi a veszélyt, abból is kitetszik, hogy egyértelművé teszi: a demokrácia „jelző nélküli.”³²³ Moór referátuma végén egyértelművé teszi: a demokráciát fenyegető veszélyek közt a legnagyobbak „a mértéktartás hiányát, doktriner elveknek túlzó és végzetes erőszakolását”³²⁴ tartja. A történelmi rálátás biztosítja számunkra azon értékítélet lehetőségét, hogy kimondjuk: amikor Moór doktriner elveknek „túlzó” és végzetes „erőszakolásáról” ejt szót 1945 nyarán, akkor a kommunista párt erőszakos stratégiájára utal.

318 Szabadfalvi József: Moór Gyula. Egy XX. századi magyar jogfilozófus pályaképe. Osiris – Századvég, Budapest, 1994. 153. p.

319 Moór Gyula koalíciós évekbeli demokráciaértelmezéséről bővebben: Szabadfalvi József: „A demokrácia örvényei” – Moór Gyula demokráciafelfogása (1945–1947). Valóság, XXXIV. évf. (1991) 7. 28–40.; Szabadfalvi József: „A demokrácia örvényei” – Moór Gyula demokráciafelfogása (1945–1947). Valóság, XXXIV. évf. (1991) 7. 28–40., ill. Szabadfalvi József: Moór Gyula (Egy XX. századi magyar jogfilozófus pályaképe). Kandidátusi értekezés tézisei. Miskolc, 1992.

320 Demokrácia, 1945. 98. p.

321 Uo. 105. p.

322 Uo. 100. p.

323 Uo. 102. p.

324 Uo. 108. p.

Moór következő markáns demokráciaértelmező megszólalására két év múlva – egy egészen más politikai és kommunikációs közegben – került sor; a jogfilozófus ekkor már mint ellenzéki „pfeifferista” képviselő szólalt meg és mondott demokrácia-hitvalló beszédet az országgyűlésben.

Az 1947. augusztusi választáson Pfeiffer Zoltán vezette Magyar Függetlenségi Párt több mint 13%-ot kapott. Az MFP 49 mandátumot szerzett, egyik képviselőjük a tekintélyes tudós, Moór Gyula volt. A függetlenségi párt mandátumainak törléséért³²⁵ már nem sokkal a szavazás után megindult a hadviselés a baloldal részéről.³²⁶ E harc közepette mondta el nagyszabású parlamenti beszédét Moór Gyula képviselő 1947. október 8-án.

Moór '47-es szövege egyértelműen demokrácia-hitvalló megszólalás, amelynek hangvétele élesen különbözik az 1945-ös Demokrácia-konferencián elhangzott távolságtartóbb szónoklattól. Az 1947. október 8-i beszéd szókimondó, erőteljes, konfliktusvállaló közéleti nyilatkozat.

A különbség természetesen magának a helyzetnek a megváltozásában keresendő. Demokrácia-értelmezés tekintetében és a politikai atmoszféra állapotát vizsgálva is „1945” és „1947” között alapvető eltérések voltak. 1945-ben a közélet szereplői egy jogállami jellegű, a polgári szabadságjogokat értéknek tekintő demokráciában bízhattak. Ezzel szemben 1947-ben mindennek a lehetősége már elveszni látszott és végül valóban el is vészett. Ez a szituáció Moór korábbi távolságtartóbb magatartását is felülírta.³²⁷

A beszéd elején Moór a szociáldemokratákhoz fordult és tőlük kért szimbolikus segítséget. „Sorsunk attól függ, hogy sikerül-e ennek a pártnak a maga 75 éves múltjában gyökerező tiszteletreméltó programját: a tiszta demokráciát és a jogállam gondolatát a magyar kommunista párttal szemben megvédelmeznie”³²⁸ – mondotta a jogtudós képviselő. Moór a bevezetőjében rámutatott arra, hogy a '47-es választás tulajdonképpen „az ellenzék erkölcsi győzelme volt” és a voksoláskor „a polgári gondolat kapott többséget.” Azt, hogy a kommunisták a kékcédulás választások után magukat győztesnek kiáltották ki, „bűvészmesterségnek” nevezi. „Bűvészmesterség szempontjából ez a mutatóvány mindenesetre nagyon szép, sőt gyönyörű, a demokrácia szempontjából azonban nagyon elszomorító [...]. Ha valaki ezek után még azt mondaná, hogy demokrácia van Magyarországon, nyilvánvalóan nem volna igaza”³²⁹ – mondta ki Moór. Ekkor a kommunista párt soraiból komolyabb hangoskodás kezdődött. A hónapja közben arról szólt, hogy 1945 óta „sok csalódás” érte, de szeretné újra leszögezni, hogy „a demokrácia a legmagasabbrendű, a legemberibb életforma.”³³⁰

325 „Az MKP vezetői »épülő ideális államukban« [...] nem tűrtek meg semmiféle alternatívát, a sajátjukkal ellentétes politikai nézetet. Pfeiffer Zoltán és pártja nem az első és nem is az utolsó volt, csak az egyik a likvidálandó politikai erők között. De most rajta volt a sor” – írja Földesi Margit és Szerencsés Károly. (Földesi Margit–Szerencsés Károly: A megbélyegzés hatalma. Pfeiffer Zoltán (1900–1981). Kairosz Kiadó, Szentendre, 2003. 207. p.)

326 Károlyi Mihály akkori párizsi nagykövet a Pfeiffer-párt mandátumainak törléséről egyfajta sajátos demokráciaértelmezési gondolat keretében így írt Révai Józsefnek: „Ti azt nem értitek meg kellőképpen, hogy a mi demokráciánkat itt szinte lehetetlen demokráciaként prezentálni. A formális demokrátiák soha nem fogják belátni, hogy Pfeifferék kiakolbóltása demokratikus cselekedet volt...” (Károlyi 1947. december 11-i jelentését idézi: Hajdú Tibor: Ki volt Károlyi Mihály? Napvilág Kiadó, Budapest, 2012. 251. p.)

327 „Az 1947-es év nemcsak a magyar demokrácia, hanem Moór életében is fordulatot hozott. A belpolitikai helyzet, a hatalmi erőviszonyokban bekövetkező változások egyre határozottabb közéleti-politikai szerepvállalásra készítették” – írja Szabadfalvi József, Moór Gyula biográfusa. (Szabadfalvi József (szerk.): Moór Gyula. Magyar Panteon sorozat. Új Mandátum Könyvkiadó – IV., Budapest, 2001. 15. p.)

328 Az 1947. évi szeptember hó 16-ára összehívott Országgyűlés naplója. Országgyűlési Napló 1947–1949. I. kötet. Athenaeum, Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, Budapest, 1948. 116–146. p.

329 Uo. 129. p.

330 Uo. 130. p.

Az MFP-s képviselő a Magyar Kommunista Pártnak címezte szavait, miszerint figyelembe kellene venniük, hogy demokráciában nem lehet „népszerűség nélkül kormányozni, népszerűséget pedig nem lehet erőszakos módszerekkel szerezni.” Erre a gondolatra a kommunista padsorból azt kiáltották, hogy „maguk fasiszták”, illetve egy másik hang a kommunista pártból ezt kiabálta be: „Ne oktasson ki minket a demokráciára!”

A jogtudós országgyűlési képviselő kitért arra, hogy őket, a Magyar Függetlenségi Pártot „reakciónak” és „fasisztának” titulálják, akik visszafelé akarják fordítani az idők kerekét, akik úgymond „a demokráciának halálos ellenségei.” Erre a vádra, az ilyen tartalmú támadásokra reagálva mondta ezt Moór: „Ez az állítás teljesen nélkülözi az igazságot. Mi nagyon jól tudjuk, hogy a felszabadulás óta sok olyan változás történt, ami igazságos, amit többé visszacsinálni nem lehet és amit mi visszacsinálni nem is akarunk.” Moór Gyula ugyanakkor azt is leszögezi, hogy „igen sok igazságtalanság is történt” az 1945 utáni években, ahogy ő fogalmaz: „sok szegyenfoltja” is van ennek az időszaknak.

A korábban elemzett híres 1945-ös demokrácia-előadáson még módfelett óvatosan nyilatkozó Moór az 1947. október 8-i parlamenti beszédében rendkívül élesen fogalmazott a '45-öt követő kilengésekről, amelyeket – ismerjük a történeti tényeket – meghatározó részben a kommunisták által felügyelt rendőrség követett el. A képviselő úgy vélte, ezek a „szegyenfoltok” a „letűnt fasiszta módszerekre” emlékeztetnek, és „amelyeket éppen a demokratikus haladás érdekében orvosolni kell.”³³¹

Beszédének záró részében demokrácia-hitvalló érveléssel fogalmazza meg a maga demokrácia-felfogásának lényegét: „Mi tiszta és szabad demokráciát szeretnénk, amely tisztán és demokratikusan valósítja meg a szociális igazságosság követelményeit.”³³²

A Moór Gyula által a parlamentben elmondott demokráciaérvek egyértelműen egy jogállami demokrácia struktúra eszmei kereteibe illeszkednek. 1947 őszén azonban az egyre durvuló nyelvpolitikai küzdelmek során a polgári demokrácia képviselői által használt fogalmi panelek már nem voltak képesek a demokratikus diskurzus részeként artikulálódni. A kommunista véleményformálók részéről a polgári demokrácia eszmerendszerét még ekkor is felvállalni képes erők gondolataival, érveivel szemben már nyilvánvalóan a nyelvi megbélyegzés likvidáló karakterisztikájú kommunikációs stratégiája érvényesült.

Barankovics István

Barankovics István 1939-től a kisgazdapárti *Kis Újság* szerkesztője volt, 1943-tól lett a Magyar Nemzet főszerkesztője. Főszerkesztői bemutatkozó vezércikkében 1943. május 13-án kiállt az emberi jogok egyenlősége mellett és elutasította a diktatúra minden változatát.³³³ 1945-ben az alakuló Demokrata Néppárt főtítkárának választották. A pártkezdeményezés a 45-ös választásokon nem indult, két képviselőjelöltjük az FKGP listáján kapott helyet. 1945. szeptember 25-én a DNP zászlóbontásakor

³³¹ Uo. 135. p.

³³² Uo.

³³³ Izsák Lajos: Barankovics István. In: Izsák Lajos: Pártok és politikusok Magyarországon 1944–1994. Napvilág Kiadó, Budapest, 2010. 294–300. p.

Barankovics nagyszabású beszédet³³⁴ mondott, amelyben meghatározó tartalmi elemnek tekintethetőek a demokráciaértelmező nyelvi panelek. Barankovics leszögezte, a demokrácia kiépüléséhez szükséges a „demokratikus erkölcs” megléte, formálódása is; érvelésében folyamatosan visszatérő szempont, hogy a demokrácia formális struktúrája mellett a „kultúrdemokrácia” megerősítését kell szolgálni. A szónok kultúrdemokrácián a formalitás alatti réteget érti, ahol a társadalmi szolidaritás, a mások jogainak tiszteletben tartása, a közművelődés kiterjesztése az igazán lényeges tartalmi kérdés. E megközelítés arra utal, Barankovics 1945-ben majdhogynem biztosnak vette, hogy formális értelemben parlamenti demokrácia lesz Magyarországon, ezért – mivel nem érezte érdemben veszélyeztetve a demokrácia eszményét – sem kívánt mindenáron hivatásos politikus és nemzetgyűlési képviselő lenni, nem is lett 1945 novemberében honatya. 1946-ban a közélet szereplője, de nem állítható, hogy komolyabb aktivitást fejtene ki. 1947-ben a demokrácia rendjét érő kihívások hatására kezd intenzívebb politizálásba.

A DNP programját 1947. augusztus 10-én Győrben hirdette meg³³⁵, leszögezte: ellenzéki pártként indulnak a választásokon. Beszédében azt is nyilvánvalóvá tette: politikai eszményképe a „szabadság és egyenlőségelvű” demokrácia. Amellett érvelt, hogy a demokrácia az előjogok eltörléséért folytatott „verseny.” Megszólalása alapján egyértelmű, Barankovics egyfajta társadalmi demokráciát szeretne, ahol a keresztényszocializmus pápai enciklikákban megfogalmazott értékei kapnának hangsúlyt. Az 1947-es győri beszédében – hasonlóan a korábban elemzett '45-ös megszólaláshoz – is tetten érhető az a gondolat, miszerint a demokrácia nem egy statikus állapot, hanem inkább egy változó struktúra, ahol folyamatosan kell dolgozni a szabadság értékeiért. „A demokrácia nem olyan egyszerű és könnyű kormányforma, amelyet pusztán jogi intézményekkel máról holnapra elő lehet varázsolni. A szabadság nem zsákmány, amelyet forradalmi rohammal birtokba lehet venni. A forradalom csak a szabadság külső lehetőségét nyitja meg. A szabadságra azonban az önuralom és a jogtisztelet kemény fegyelmében kell ránevelődnünk”³³⁶ – hangsúlyozta Barankovics, aki azt is leszögezte, a jó demokráciát a mérsékletesség jellemzi.

Az 1947. augusztus 31-i választáson több mint 16%-os támogatottságot kapott a Demokrata Néppárt, s ezáltal 60 mandátumot szerzett az Országgyűlésben. A DNP várakozáson felüli választási eredményéről és Barankovicsról írta a *Szabad Nép*: „olyan, mint az egyszeri ember, aki oroszlánt nyert, és nem meri hazavinni.”³³⁷ Hogy Barankovics „hazavitte az oroszlánt”, abból is kiderülhetett a későbbiekben, hogy a DNP elnöke első parlamenti szónoklatában a kormányprogram vitájakor 1947. október 7-én határozott hangvételű demokrácia-hitvalló gondolatokat fogalmazott meg. Már a beszéd³³⁸ elején az egyik legfontosabb feladatként egy „félelemmentesebb élet körülményeinek megteremtéséről” beszélt. Barankovicsnak a szabadság- és egyenlőségelvű demokráciáról szóló panelje e megszólalásban is

334 Barankovics István 1945. szeptember 25-ei beszédét idézi: Bihari Mihály-Gazsó Ferenc-Vida István (szerk.): Magyarországi pártprogramok 1944–1988. 73–91. p.

335 Barankovics István 1947. augusztus 15-ei beszédét idézi: Bihari Mihály-Gazsó Ferenc-Vida István (szerk.): Magyarországi pártprogramok 1944–1988. 147–165. p.

336 Uo. 154. p.

337 Idézi: Petrás Éva: Barankovics István és pártja az 1945-ös demokráciában és annak utóvédharcában. Múltunk, 2016/1 90–107. p.

338 Barankovics István beszéde elhangzott az Országgyűlésben 1947. október 7-én. Országgyűlési Napló, 1947–1949. I. kötet. 54–80. p.

megjelent („A magyar nép valóban demokráciát akar, még pedig egy szabadság- és egyenlőségelvű demokráciát, amely a népi önkormányzatokban valósul meg és a parlamentáris demokratikus kormányformában csúcsosodik ki.”³³⁹)

A DNP vezérszónoka egyértelművé tette, hogy ellenzéki pártként fognak a parlamentben politizálni. A beszédben hangsúlyosan megjelenő fogalom a „társadalmi demokrácia” – e kifejezés segítségével Barankovics a szabadversenyos monopolkapitalista struktúrával szemben egy szociális attitűdű államberendezkedés mellett érvel.

Huszonegy nappal később, 1947. október 30-án Barankovics a rendeleti kormányzásról szóló törvényjavaslat vitájában ismét a parlamentáris demokrácia védelméről beszél.³⁴⁰ „A parlamentáris demokráciától elválaszthatatlan az a követelmény, hogy a parlament elvileg mindig törvényhozó maradjon. Éppen ezért a törvényhozásnak nincs joga arra, hogy törvényhozó hatalmáról egy másik általa teremtett hatalom javára lemondjon, hanem a törvényhozásnak, mint szuverén szervnek csupán arra lehet joga, hogy törvényalkotó hatalmának ideiglenes és bizonyos keretek között való gyakorlásával a kormányt vagy egy másik szervet bízson meg”³⁴¹ – érvelt elvi érveléssel Barankovics az egyre erőteljesebb rendeleti kormányzás ellen. A szónok kimondja: a rendeleti kormányzás elburjánzása „a demokratikus elvek leépülését” jelentik. „A klasszikus elveknek az élettől való eltávolítása, végül is a demokratikus formaságok mögé rejtett diktatúrához vezet”³⁴² – húzza alá Barankovics.

A koalíciós korszak és egyben az 1944/45 és 1948 közötti magyar jogállami jellegű polgári demokrácia végének jelképesen 1948. december 14-ét tekintjük; Barankovics István ellenzéki politikus ekkor mondta el demokrácia-hitvallónak tekinthető utolsó parlamenti beszédét. Barankovics e megszólalása egyben az utolsó olyan szónoklat volt a rákosista diktatúra előtt álló magyar országgyűlésben, mely a jogállami demokrácia elveiért állt ki, így értelmezésünk szerint ez a szimbolikus dátum zárja a koalíciós évek időszakát, a második világháború utáni néhány esztendő mint sajátos történeti átmenet korszakát.

E parlamenti beszédben Barankovics hitet tett a polgári demokrácia elvei mellett, megszólalása az utolsó nyilvános demokrácia-hitvallás volt az egyre intenzívebben a kommunista diktatúra irányába tartó Magyarországon.

Beszéde első részében Barankovics szóvá tette a sajtószabadságot érintő korlátozásokat: „Hogy csak a sajtószabadságnál maradjak, amely nélkül a XX. században a gondolat- és szólásszabadság nem sokat ér, és amely nélkül a világnézetek civiljogi egyenjogúsága csak írott malaszt marad, ma a kormány diszkrecionárius döntése méri ki, hogy a sajtószabadság jogának gyakorlásából kinek, mikor és mennyi jut.”³⁴³ A Demokrata Néppárt elnöke konkrét példaként említette, hogy nemcsak az időszaki sajtótermékek engedélyezésének és betiltásának, hanem a könyvkiadásnak a joga is

³³⁹ Uo. 65–66. p.

³⁴⁰ Barankovics István beszéde elhangzott az Országgyűlésben 1947. október 30-án. Országgyűlési Napló, 1947–1949. I. kötet. 703–721. p.

³⁴¹ Uo. 704. p.

³⁴² Uo. 705. p.

³⁴³ Barankovics István 1948. december 14-én elmondott parlamenti beszédét közli: Szalai Pál: Barankovics István utolsó beszéde. Beszélő, I. évf. (1985) 2. Elérhető: <http://beszelo.c3.hu/cikkek/barankovics-istvan-utolso-beszede> (A letöltés időpontja: 2015. szeptember 15.)

minden jogorvoslat kizárásával a kormány hatáskörébe tartozik, amit „részrehajlóan alkalmazott hatalmi eszközként” használ. „Mindezek a körülmények a sajtószabadságnak és az egyesülési szabadságnak sérelmei, amelyeknek jóvátételét hovatovább már remélnünk sem lehet önámítás nélkül”³⁴⁴ – beszélt egyben lemondóan és egyben a valóságot pontosan elemezve Barankovics. A szónoklat egy következő részében ekképpen foglalt állást a polgári demokrácia ethosza mellett: „Mi a különböző állami hatalmak, a törvényhozó, a végrehajtó és a bírói hatalom szétválasztását, továbbá a különböző társadalmi és gazdasági hatalmak, a szakszervezetek, az érdekképviselők és a szövetkezetek olyan egymástól elválasztottságát, hivatásuk szerinti autonómiáját kívánjuk, hogy a különböző hatalmi tényezők a közjóban ugyan harmonizálják működésüket, de bírjanak az önállóságnak azzal a fokával, hogy egymást ellensúlyozhassák, és a hatalmak koncentrációját kizárhassák. Nem értünk egyet az olyan koncepcióval, amelyben a politikai, a jogi, a gazdasági és a társadalmi hatalmat lényegében és ténylegesen akár egy párt, akár a pártok koalíciója gyakorolja”³⁴⁵ – mondta a Demokrata Néppárt elnöke 1948 decemberében, s miközben e gondolatot fejtette ki, a Magyar Dolgozók Pártja frakcióját folyamatos, egyet nem értő hangoskodás jellemezte.

Barankovics István ezt követően azt a helyzetet elemezte, hogy ha a szabadságjogokról beszélnek, akkor a szavakban, a hatalom és az ellenzék között az ellentét „igen csekély, mondhatni semmi a különbség” – mert a szavak szintjén mindenki vallja, az állampolgárokat megilleti a vallásszabadság, a szólásszabadság, a gyülekezés, a munka szabadsága, a tulajdonszerzés szabadságjoga vagy „a közakarat kialakításába való beleszólás” joga. „Az ellentét nem a szavakban, hanem a szabadságjogok elvi és gyakorlati tartalmában mutatkozik és ez mutatja a helyzet fonákságát. A kormány és mi sokszor eltérő, sőt sokszor merőben ellentétes fogalmi tartalmat tulajdonítunk egyes emberi és egyes állampolgári szabadságjogoknak, aminek következtében eltérő vagy ellentétes következményeket is fűzünk hozzájuk”³⁴⁶ – jellemezte azt a helyzetet az országgyűlési képviselő, amikor az egyes kifejezéseknek, fogalmaknak végzetesen különbözővé vált a jelentése a kibontakozó kommunista diktatúra hívei és a polgári demokrácia ethoszát magukénak vallók között.

Utolsó parlamenti beszédében Barankovics azt is szóvá tette, hogy minduntalan azzal vádolják őket, hogy „a demokratikus jellegű állam eszméjének” az ellenségei, és hogy működésükkel a demokráciát veszélyeztetik – „holott semmi egyebet sem teszünk, mint mértéktartással és felelősségtudattal képviseljük azt a programot, amelynek képviselőtét a nép előtt az országgyűlési választásokon vállaltunk” – mondta.

A felszólalás legmarkánsabb demokrácia mellett kiálló állásfoglalása így hangzott: „A demokrácia végső soron nem egyéb, mint állandó törekvés arra, hogy az emberi jogokat a legfőbb jogi hatalom nyomatékával állampolgári jogokként biztosítsuk. Valamely demokratikus rendszer – akár népinek, akár másnak nevezi magát – annál demokratikusabb, minél emberibb; és annál emberibb, minél teljesebben és hatásosabban képes előmozdítani az emberi jogoknak állampolgári jogokként való szavatolását. [...] Egy állam annyira közelíti meg a demokrácia eszményét, amennyire minden alattvalója

344 Uo.

345 Uo.

346 Uo.

számára az emberi jogoknak teljességét képes állampolgári jogokká átalakítani. [...] Az emberi személyiség ugyanis annál akadálytalanabban és teljesebben bontakozik ki a társadalomban, minél szélesebb körben és minél teljesebben képesek az állampolgárok emberi szabadságjogaikat érvényesíteni”³⁴⁷ – fogalmazott utolsó nyilvános megszólalásában Barankovics István, aki e gondolatsorral immáron a polgári demokráciát védő, demokrácia-hitvalló megszólalásokra jellemző nyelvi stílusban a történelemnek beszélt.

Barankovics imént idézett álláspontja és maga az egész 1948. december 14-én elhangzott utolsó parlamenti beszéde a magyar demokrácia ügyéért folytatott sok évtizedes küzdelem politika- és eszméletörténetének egyik sokat idézett, fajsúlyos dokumentumává vált.

Útkereső tudósi-publicisztikai demokráciaértelmezők:

Szekfű Gyula és Bibó István

Szekfű Gyula

A két világháború közötti Magyarország szellemi életének reprezentánsa, a tekintélyes történettudós, Szekfű Gyula 1945 utáni politikai publikációiban nem a polgári demokrácia és a proletárdiktatúra küzdelméről ír, nála a polgári demokrácia az úgynevezett „proletárdemokráciával” áll szemben.³⁴⁸

Szekfű Gyula több cikkben fejtette ki 1945-ben a Világ hasábjain a demokrácia tematikát érintő meglátásait. Szekfű a szabadságjogokat elsőszámú politikai értéknek tartó erőket a „polgári demokrácia” követőinek, az „egyenlőség híveit” pedig az úgynevezett proletárdemokrácia támogatóinak tekinti. Szekfű 1945-ös publikációinak legfőbb jellemzője a polgári demokrácia értékeinek, gondolatosságának relativizálása. Úgy véljük, Szekfű elemzései '45-ben a polgári demokrácia esélyeit illetően a valósághoz közeliek, nem hagyja magát illúziókba rángatni, ugyanakkor szövegeiből érződik: nem is tartja a polgári demokrácia eszmerendszerét adekvátnak a háború utáni viszonyokra – 1947 nyarán a *Forradalom utánban* mindezt már nyíltan ki is mondja.

Az is a relativizálás nyelvi eszköztárába tartozik például, hogy Szekfű a demokráciát gúnyosan csak „varázsígének” nevezi. „Csak hinni kell benne, sokat kell hívni nevén és meg fog valósulni”³⁴⁹ – írja 1945 júliusában. Cinikusan tekint arra a '45-ös közkeletű kommunikációs panelre, miszerint a magyarság hagyományaiban jelen lenne a demokrácia ethosza; lesajnálóan fejtegeti, hogy bizonyosan a „népi bölcsőben, Pusztaszeren” összegyülekezett honfoglalók is demokraták voltak.³⁵⁰

347 Uo.

348 Dénes Iván Zoltán: A történelmi Magyarország eszménye. Szekfű Gyula a történetíró és ideológus. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2015. 372. p.

349 Szekfű Gyula: A két történelmi erő. Világ, 1945. július 29. 1. p.

350 Szekfű Gyula: Értelmehiány. Világ, 1945. június 3. 3. p.

Szintén a demokrácia fogalmának a viszonylagossá tételét jelenti, amikor Szekfű arról ír, hogy nincs és nem is lehet klasszikus demokrácia, mert az államberendezkedések történelmileg eltérőek.³⁵¹ Az önmagát 1945-ben is polgári gondolkodóként azonosító Szekfű a klasszikusnak számító polgári demokrácia történelmi jelentőségű hibájaként rója fel, hogy a munkásság tömegeit mindaddig nem tudta megszólítani.³⁵²

Ebben az időszakban Szekfű a polgári demokrácia szellemi pozícióit gyengítő, demokráciakritikus mentalitást képvisel, ugyanakkor a „proletárdemokrácia” fogalom használata '45-ben arra utal: abban bízott, hogy nem a szovjet típusú totális hatalmi struktúra kiépítése következik, hanem valami-féle átmenet. Azzal ugyanis tisztában volt már ekkor, hogy olyan politikai rendszer fog létrejönni, ahol a szovjet politikának³⁵³ érdemi szerepe lesz: „A Szovjet-Világbirodalom szomszédunk lett, az is fog maradni, s mint ilyen, anyagi és szellemi téren természetes módon is nagy befolyást fog ránk gyakorolni” – írta 1945 augusztusában.³⁵⁴ 1945 derekán azonban még nem feltételezhette, hogy néhány éven belül közvetlenül a sztálinista berendezkedés valósul meg.

Azt valószínűsítette '45 kora őszén, hogy a háború utáni időket „a szabadság és egyenlőség közti feszültség”, illetve a „polgári” és a „proletárdemokrácia” eltérései, különbözőségei fogják meghatározni.³⁵⁵ Úgy gondolta, hogy a polgári demokrácia híveinek erősödése által a szabadságjogok „érvényesülhetnek tisztábban” a politikai rendszerben, a proletárdemokrácia dominánsabbá válása pedig a munkásság társadalmi szerepét fogja megerősíteni.³⁵⁶ Rideg, határozott és metszően pontos történeti logikát, érvekésletet használva azt is elemzi, hogy a nagyobb egyenlőség kevesebb szabadságot jelent, illetve a több alkotmányos szabadságjog kevesebb lehetőséget enged a szociális egyenlőség és a radikális társadalomátalakítás tekintetében. Szerepel Szekfűnél az „egyenlősítő demokrácia” kifejezés is, a háború utáni hónapok történéseit ezzel a fogalommal jellemzi, s megállapítása szerint az egyenlősítő demokrácia komoly szociális teljesítményt tudott felmutatni mindaddig.³⁵⁷

Szekfű Gyula 1947 nyarán írta a *Forradalom után* című történeti esszéjét. A politikai tendenciákat a történész szemüvegén át látó Szekfű ekkorra már egyértelműen úgy ítéli meg, Magyarország sorsa eldőlt, s a kommunista nézőpontú „demokrácia” fogja meghatározni a nemzet életét.³⁵⁸ A gondolkodó a szovjetek háború utáni magatartásának hátterét kívánta megérteni, megértetni

351 Szekfű Gyula: A „klasszikus demokrácia”. Világ, 1945. július 22. 1. p.

352 Szekfű Gyula: Egy pünkösdi pártnap. Világ, 1945. május 29. 1. p.

353 Ständeisky Éva szerint Szekfű szemében a Horthy-rezsim „tehetetlensége” és a „szélsőjobb 1944-es orgiája” felértékelte a szovjet megszállókat és az 1945-ben józannak tűnő kommunistákat, akik a gyökeres változás ígérétevel érkeztek a háború utáni közéleti küzdőterre. (Ständeisky Éva: Demokrácia negyvenötben. 177. p.)

Dénes Iván Zoltán úgy látja: Szekfű Gyula „a nagyhatalmi adottságok fenntartás nélküli elfogadására” szólította fel olvasóit, méghozzá erősen leckéztető hangnemben. (Dénes Iván Zoltán: Egy igazságtalanság két értelmezése. Szekfű Gyula és Bibó István a párizsi békeszerződésről. Magyar Tudomány, CX. évf. (2003) 6. Elektronikus elérhetőség: <http://www.matud.iif.hu/03jun/denes.html> /A letöltés időpontja: 2016. február 6./)

354 Szekfű Gyula: A szabadság hívei. Világ, 1945. augusztus 26. 1. p.

355 Szekfű Gyula: Az egyenlőség hívei. Világ, 1945. szeptember 2. 1. p.

356 Szekfű Gyula: A választás után. Világ, 1945. október 21. 3. p.

357 Szekfű Gyula: Tavasz óta. Világ, 1945. augusztus 12. 3. p.

358 Hatós Pál szerint „az 1945 utáni öreg Szekfű pesszimista értékelésében Kelet és Nyugat küzdelmében Kelet erői győztek Magyarországon.” (Hatos Pál: Nyugatról Keletre? A köztes lét bukásai Szekfű Gyula történeti narratíváiban. Kommentár, X. évf. (2015) 6. 73–89. p. /88. p./)

a *Forradalom utánban*: „Igaz, hogy az angolszászoknak megígérték az elfoglalandó államok demokratikus berendezését, de viszont ők a szovjet berendezést tartják demokratikusnak, és egyébként is sokféle út állott rendelkezésre, ha akarták volna az ígéret megkerülését. A valóságban már akkor elhatározták az államok demokratikus berendezését, amikor ezt megígérték”³⁵⁹ – érvel ekkorra már egyértelműen opportunista módon Szekfű. A történész a Szovjetunió érdemének tekintette, hogy nem akart egyből proletárdiktatúrát rákényszeríteni az országra; helyesnek véli ugyanakkor, hogy a háború után nem olyan demokrácia jött létre Magyarországon, amely „hirtelen” bevezette volna az emberi szabadságjogokra alapuló állami struktúrát, mert a „tömeg” azzal nem tudott volna mit kezdeni és csak visszasírták volna a régi rendszert. Szekfű szerint a sajtószabadság, az egyesülési szabadság, a „nyugati demokrácia alappillérei” a régi rend erői kezében az új államberendezkedéssel szemben csakis „fegyverekké” váltak volna.³⁶⁰

Szekfű Gyula 1945-ben még csak relativizálja a szabadságjogokra alapuló demokratikus berendezkedés értékeit, a *Forradalom után* című nagyesszéjében viszont már kategorikusan fordult szembe a polgári demokrácia értékrendjével. Márai Sándor 1948-ban, a *Forradalom után* olvasását követően „ravasznak” és „sunyinak” nevezi a szerzőt. Márai máró gúnnal ítéli el Szekfűt: „S ahogyan a Három nemzedékben az ellenforradalom szájába adja az eszmei terminológiát, oly óvatos-alamuszián fogalmaz most új műszavakat a forradalom számára. [...] Kétségtelen, hogy most vagyunk azon az úton, amikor társadalmi berendezkedésünk lassan eléggé »fejlett« lesz ahhoz, hogy »kiérdemelje« a szovjet-rendszerbe való beilleszkedés kitüntetését... Szekfű ezt helyesli. Négyezer dollárt kap havonta, mint moszkvai követ, ezt se feledjük el; ha nem vállalja a szerepet, itthon ma koldus lenne vagy üldözött tudós, mint Moór Gyula, akit hasonlóan megkínáltak e tisztséggel, de nem fogadta el; s ma nyugdíjban tengődik, politikai számkivetettségben.”³⁶¹

Bibó István

Bibó István *A magyar demokrácia válsága* című cikke nemcsak tartalmilag markáns forrása a koalíciós korszak demokráciavitáinak, hanem elő- és utóéletét tekintve is meghatározó dokumentum.³⁶² Bibó koalíciós évekbeli publikációi mind a mai napig vitát generálnak, mind a mai napig nem sikerült felfejteni Bibó gondolkodásának egynémely bizonytalan elemét.

359 Szekfű Gyula: *Forradalom után*. Hasonmás kiadás. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányt írta: Glatz Ferenc. Gondolat Kiadó, Budapest, 1983. 83–84. p. /Idézi: Balogh Sándor: Népi demokratikus örökségünk: parlamentáris és közvetlen demokrácia Magyarországon, 1944–1948. Századok, CXIX. évf. (1985) 2. 385–422. p./

360 Uo. 90. p.

361 Márai gondolatait idézi: Hatos Pál: Az öreg Szekfű Gyula (1945–1955). Kommentár, VI. évf. (2011) 2. Elektronikus elérhető: [http://kommentar.info.hu/iras/2011_2/az_oreg_szekfu_gyula_1945_1955_foot14/A letöltés időpontja: 2016. január 31./](http://kommentar.info.hu/iras/2011_2/az_oreg_szekfu_gyula_1945_1955_foot14/A%20letolt%20ido%20pontja%3A%202016.janu%20ar%2031./)

362 Egy markáns vélemény Bibó István mint politikai gondolkodó hatásáról: „Magyarországon és a szülőhazájukon kívül élő magyar származásúak között egyaránt, széles körökben Bibó Istvánt tekintik a XX. század két utolsó harmada – de talán az egész évszázad – legbefolyásosabb magyar politikai gondolkodójának. Ösztönzést jelentett a demokratikus ellenzék számára, eszmei, filozófiai megalapozást nyújtottak a most kialakulóban lévő magyar demokráciának.” (Muray, Leslie A.: Bibó István politikai gondolkozása. Magyar Filozófiai Szemle, XXXVIII. évf. (1994) 3–4. 521–528. p.)

A magyar demokrácia válsága előlétele azért kiemelendő, mert a publikáció megjelentetésének története is sokat elmond a koalíciós időszak közegéről. Szabó Zoltán,³⁶³ *A magyar demokrácia válsága* című terjedelmes írásnak helyt adó *Valóság* szerkesztője írta meg a tanulmány 1945 végi megjelenésével kapcsolatos bonyodalmakat.³⁶⁴ Bibó István tanulmányának nyomdai kefelevonata már készen volt, amikor a *Valóság* két kommunista párti tagja arra hivatkozva, hogy a dolgozat „veszélyezteteti a demokráciát”, óvást emeltek a közlése ellen, majd Révai József is a Bibó-tanulmány közlésének elhalasztását kérte. Révai a Bibó-tanulmányt hol ellenforradalminak, hol reakciónak minősítette. A kommunista ideológus azzal is fenyegetőzött, hogy a lapot a rendőrséggel foglaltatja le a nyomdában, majd azt vetette fel, hogy hívják oda döntőbíróként Lukács Györgyöt, a tekintélyes kommunista esztétikus-filozófust. Lukács úgy vélte, a *Valóság* elkobzása „egy sereg jó demokratát” jobbra tolna, fontos azonban, hogy ebben az ügyben a kommunista párt is kifejtse a maga álláspontját, ezért azt ajánlotta: Révai törődjön bele a cikk megjelenésébe, de a publikálás után a *Valóság* rendezzen nyilvános vitát a cikkről, s ezen szólaljon fel Révai József is.³⁶⁵

Bibó István *A magyar demokrácia válsága* című elemzése³⁶⁶ a *Valóság* 1945 október-decemberi számában jelent meg. „A magyar demokrácia válságban van. Válságban van, mert félelemben él. Kétféle félelem gyötri: fél a proletárdiktatúrától, és fél a reakciótól. Tárgyi okok nem indokolják egyik félelmet sem: Magyarországon mindazok, akik proletárdiktatúrát akarnak, és mindazok, akik a reakció visszatérését akarják, elenyésző kisebbségben vannak, s külső erők sem néznék szívesen egyik fordulatot sem”³⁶⁷ – kezdi legendássá vált³⁶⁸ soraival a tanulmányt Bibó. A szerző úgy véli,

363 Szabó Zoltán közéleti szerepvállalásáról: Révész Sándor: Szabó Zoltán, az antiteoretikus. *Mozgó Világ*, XXXVIII. évf. (2012) 3. Elérhető: <http://www.mozgovilag.hu/revesz-sandor-szabo-zoltan-az-antiteoretikus/> (A letöltés időpontja: 2016. január 31.)

364 Szabó Zoltán visszaemlékezését közli: Bibó István: Életút dokumentumokban. Szerkesztő: Litván György, S. Varga Katalin. 1956-os Intézet – Osiris – Századvég, Budapest, 1995. Elérhető: http://epa.oszk.hu/02200/02201/00005/pdf/EPA02201_Magyar_Fuzetek_1979_04_006-043.pdf (A letöltés időpontja: 2015. június 5.) 327–331. p.

365 A Bibó koalíciós évekbeli publicisztikájával foglalkozó filozófus, Percz László A magyar demokrácia válsága megjelentetéséről szóló történetet egyszerre tartja félelmetesnek és nevelésnek. „Az egyszerre félelmetes és neveléses történet önmagában is figyelemre méltó bizonyítékkal szolgál a Bibó-vitáikkal kommunizmuskritikájának relevanciájára” – fogalmaz Percz. (Percz László: Kimért időben. Bibó István koalíciós válságelemzése. In: Dénes Iván Zoltán (szerk.): Bibó 100. Recepciók, értelmezések, alkalmazási kísérletek. Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely, 2012. 98–114. p.)

366 Balog Iván szociológus a Politikai Híztériák Közép- és Kelet-Európában című könyvében arra hívja fel a figyelmet, jelentősége van annak, hogy Bibó az 1945-ös demokrácia kapcsán „válságról” és nem „zsákutcáról” beszél, vagyis Bibó 1945-ben úgy érezhette, a kialakult válsághelyzetből van kiút. (Balog Iván: Politikai híztériák Közép- és Kelet-Európában. Bibó István fasizmusról, nacionalizmusról, antiszemitizmusról. Argumentum Kiadó–Bibó István Szellemi Műhely, 2004. 175. p.) „Bibó sokkal nagyobb mozgásteret érzékelt 1945 és 1948 között, mint amennyi valójában volt – ez a három év ugyanis inkább tartozott a történelem bemerevedett, mint a cseppfolyós időszakai közé” – írja Balog Iván. (Uo. 185. p.)

367 Bibó István: Válogatott tanulmányok. Második kötet. Szerkesztette: Huszár Tibor, Vida István, Nagy Endre. Magvető Kiadó, Budapest, 1986. 15. p.

368 A tanulmány „legendássá” válásáról egy rövid történet: Kenedi János 1979-ben a Bibó-émlékkönyv számára írott rövid eszszéből tudjuk meg, hogy a hetvenes évek puha diktatórikus világában, az írás megszületése után több mint harminc esztendővel A magyar demokrácia válsága című tanulmányt gépiratos formában spontán terjesztették egymás között a fiatalok. A gépiratról ezt derül ki: „Egyes sortávolsággal, faltól falig gépelve, nem is egy másolódiáktól származó melléütesekkel. Háromféle margóávolság tanúsította, hogy legalább hárman feszültek neki.” (Kenedi János: A hajthatatlan és a megalkuvó. In: Bibó-émlékkönyv. Századvég Kiadó – Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Budapest – Bern, 1991. 194–230. p.)

369 Dénes Iván Zoltán eszméletörténész úgy véli, Bibó 1945 őszén A magyar demokrácia válsága tanulmányában arra figyelmeztette a közélet szereplőit, „hogy el kell kerülni a proletárdiktatúrától való félelem és a reakciótól való félelem önálló életre keltését – mindenekelőtt, úgy, hogy a merő és gátlástalan hatalmi érdekérvényesítéssel szemben ki kell alakítani és be kell tartani a koalíciós demokrácia működésének szabályait és erkölcsét.” (Dénes Iván Zoltán: Egy igazságtalanság két értelmezése. Szekfű Gyula és Bibó István a párizsi békeszerződésről. Magyar Tudomány, CX. évf. (2003) 6. Elektronikus elérhető: <http://www.matud.iif.hu/03jun/denes.html> / A letöltés időpontja: 2016. február 6./)

hogy 1945 őszére a magyar demokrácia válságba került. A válság döntő tényezőjének tekinti a félelmet magát – ráadásul ez polarizációt generáló kettős félelem. A társadalom egyik része a kommunisták diktatórikus törekvéseitől fél, míg mások a „reakciótól.”

Meg kell jegyeznünk, hogy Bibó reakciófogalma egészen más, mint a kommunistáké. Ahogy a korábbiakban idéztük, Révai kiterjesztően értelmezi a reakciós kifejezést, szerinte például reakciós az is, aki antikommunista, vagyis aki a kommunistákétól eltérő véleményt fogalmaz meg. Bibó reakciós jellegűn a Horthy-korszak továbbélő valóságát érti. A tanulmányban így ír erről: „A reakcionárius elsősorban nem támadó emberfajta, hanem mindenekfelett egy valamihez kötött, érdekvizonyokba vagy előítéletekbe mereven beágyazott emberfajta.”³⁷⁰ A reakciónak ez a bibói megközelítése teljességgel ellentétes volt 1945-ben a kommunista nyelvhasználati stratégiával.

A tanulmányíró érvelésének lényege, hogy egyik félelmet sem indokolják „tárgyi okok.” Bibó 1945 őszén – és utána még évekig – elhitte a Magyar Kommunista Párt hivatalos kommunikációjában foglalt állításokat, miszerint nem törnek proletárdiktatúrára.³⁷¹ („A kommunista párt jelenlegi hosszú lejáratú irányvonala a demokratikus erők koalícióján alapuló, népfrontos, demokratikus politika.”)³⁷² Ez kétségtelen tévedés a koalíciós évek bibói demokrácia-publikációiban – ebből következően *A magyar demokrácia válsága* egyik alapvetése is bizonytalan alapokon nyugszik. („A kommunizmus és a parlamentáris demokrácia összeegyeztetésének ugyan elég keskeny az ösvénye, de az ösvény járható.”)³⁷³

Mindennél azonban talán fontosabb az a nézőpont, hogy Bibó koalíciós platformról először meri kimondani, hogy a társadalom egy része fél a proletárdiktatúrától, másrészt ami talán még ennél is fajsúlyosabb intellektuális tett, hogy a kommunisták reakciófogalmát – ami ugyebár a kommunista kommunikációs hadviselés legfontosabb terminológiai fegyvere – árnyalja, gyengíti és végeredményben megfosztja eredeti létjogosultságától.

„Áthidalhatatlannak látszó ellentét áll fenn a demokráciaértelmezése tekintetében”³⁷⁴ – állapítja meg Bibó István, s példának hozza a demokráciaértelmezéssel kapcsolatos eltérő megközelítésekre a formális szabályokhoz való viszonyulás kérdését. Ahogy a különböző megszólalásokban már láthattuk, a kommunisták a formális szabályokkal szemben foglalnak állást, mert az általuk elképzelt radikális változások ethoszába, illetve a kommunista párttaktikába nem fért bele a formális szabályok elismerése, illetve az azok alapján történő közéletformálás.

370 Bibó István: Válogatott tanulmányok. Második kötet. 1945–1949. 29. p.

371 Figyelemreméltó jelenség, hogy Bibó István 1946-ban írt, de akkor nem publikált *A magyar demokrácia mérlege* című tanulmányában a szerző „a pszichotikus félelem korszakáról” írt, amelyet az jellemez, hogy a jogbiztonságra vágyó erők kialakítottak egy olyan közgondolkodást, miszerint „a megszállás különféle velejárói és az agresszív kommunista politikai akciók egyúttvével előkészítései egy pillanatnyilag nem hangzottak, de fel nem adott ördögi politikai tervnek: Magyarország bolsevizálásának.” (Uo. 179. p.) E szövegrész azért érdekes témánk szempontjából, mert arra utal, Bibó tudott arról, hogy létezett olyan álláspont már 1946-ban is, mely szerint az akkori közéleti küzdelmek a kommunisták részéről nem irányulnak másra, mint az ország bolsevizálására. Bibó ezt a gondolatot némi ironiával „ördögi politikai tervnek” nevezi és érezhetően nem hisz benne, de tény, hogy magának a gondolati struktúrának, a „félelemnek” a létezésével tisztában volt, csak maga nem vallotta és nem tartotta reálisnak.

372 Bibó István: Válogatott tanulmányok. Második kötet. 1945–1949. 20. p.

373 Uo. 27. p. (A Bibó-interpretációtörténet ezt az elemet „ösvény”-metaforaként emlegeti. Lásd: Percz László: Kimért időben. Bibó István koalíciós válságelemzése.)

374 Uo. 15–16. p.

Bibó bírálja a kommunista hozzáállást, elemzése arról szól, hogy a kommunisták azért nem fogadják el a játékszabályokat, mert azok megléte korlátozó erővel bír a végső stratégiai és politikai céljaik elérése szempontjából – és e stratégiai célok tekintetében pedig a kommunisták „rugalmatlanok.”

Bibó István úgy véli, a demokrácia magyarországi válságának „a központi része” a reakció elleni harc válsága. A szerző enyhe gúnnyal emlékezik meg arról, hogy a kommunista párt egy esztendő óta az ország társadalmi, gazdasági és politikai életének legkülönbözőbb pontjain „ragadja üstökön” a reakciót, és minden héten „újabb és újabb fészkeket” fedez fel. „A csodálatos csak az, hogy a reakciónak és a fasizmusnak minél több fészket fedezik fel, annál szűkebb lesz a demokrácia platformja”³⁷⁵ – fogalmaz Bibó. A szerző a reakció elleni harc legnagyobb betegségeként értelmezi, hogy e harc nem tud különbséget tenni a szorosán vett reakció szűk köre és azok között a konszolidációs elemek között, akik azáltal válnak reakciósokká, hogy a reakció elleni harc megfélemlíti őket.

Bibó a kommunisták parttalan reakció fogalmával szemben igyekszik megérteni a reakciósság lelki attitűdjét, a tanulmányban végig egy valós társadalmi jelenségeken nyugvó reakcióképet vázol; a konzervativizmus legfontosabb lélektani ösztönzőjének a háború utáni hónapokban a biztonság iránti vágyat tekinti. Azt is egyértelművé teszi, hogy aki konszolidáló demokráciát és biztonságot szeretne, az lehet, hogy konzervatív, de nem reakciós.

„Az egész válságban a rendőrség ügye központi jelentőségű, mert a kommunistáktól és a proletárdiktatúrától való félelem konkrét okait elsősorban a rendőrség szolgáltatja” – jelenti ki Bibó. Emlékezhetünk, Rákosi 1945 nyarán a Demokrácia-előadássorozaton elmondott beszédében a kommunista befolyás alatt működő rendőrséget „a demokrácia kardjának” nevezte.

Meggyőződésünk, hogy Bibó alábbi álláspontja – noha egyszerűen csak a kommunisták rendőrségi pozíciójáról szól – azt is illusztrálja, hogy a szerző (részben tévesen vagy naivan) mit gondolt 1945-ben a kommunisták demokráciafelfogásáról. „A kommunista párt semmivel sem veszített annyit év eleji magyarországi pozíciójából, mint azzal, hogy a rendőrségben tartott pozícióihoz ragaszkodott. A rendőrség nem az a terület, ahol nagyméretű, haladó szellemű alkotó munka számára sok lehetőség volna”³⁷⁶ – írja a tudós. Bibó abból indul ki, hogy a demokratikus közélet küzdőterein a gondolat ereje a meghatározó, a gondolatok fórumai a sorsdöntők és nem a rendőrségi tettek. Illuzórikusan azt feltételezi, hogy a kommunisták a maguk demokráciájáért és a haladás eszméjéért a gondolatok fórumain fognak megküzdeni. Az utólagos történelekből pontosan tudjuk, hogy a kommunisták számára a rendőrségi pozíciók birtoklása olyan hatalmi kérdés volt, ami minden felett állt. Bibó azonban a rendőrségre pusztán mint a társadalom rendjéről gondoskodó szervezetre tekintett és nem érzékelte, hogy a kommunista befolyás alatt működő rendőrségnek a presztizsinizálás korában kiemelt hatalomtechnikai szerepe van. Hiába érzékelte és analizálta Bibó a demokrácia ethoszával összeegyeztethetetlen durva rendőrségi jogsértéseket, túlkapasokat – azt akkor még nem látta át, hogy a kommunisták rendőrségi pozíciói egyben ugródeszkát jelentettek a demokratikus jogállam lebontásához.³⁷⁷

375 Uo. 27–28. p.

376 Uo. 41. p.

377 A magyar demokrácia mérlege című, 1946-ban írt, akkoriban nem, csak 1984-ben publikált írásában a rendőrségi kérdéshez kapcsolódóan így írt Bibó: „Az önkénynek, az egyéni akcióknak, a hatalmi túltengésnek a kilengései szintén a kommunisták akcióihoz kapcsolódnak.” (Uo. 179. p.) Kovács Imre az Irodalmi Újság számára írt tanulmányában foglalkozott Bibónak a kommunista kézben

A *demokráciaértelmezése és a forradalom szükségessége körüli zavar* című alfejezetében érintette leginkább a demokráciafelfogások közötti végletes különbségeket a szerző: „A válság összes elemeit összefoglalja s egyben megmagyarázza az az ellentét, mely a demokrácia helyes értelmezése tárgyában a két oldal között fennáll. E két szemben álló oldal, nevezzük őket egyszerűség kedvéért kiscgazda oldalnak és kommunista oldalnak, kölcsönösen ajkbiggyesztve beszél a másik oldal demokráciájáról, és körülbelül úgy állítja be a kérdést, hogy Magyarországon addig nem lesz igazi demokrácia, amíg a másik fél ki nem kapcsolódik a játékból”³⁷⁸ – jellemzi a koalíciós korszak szereplőinek demokráciaképéből következő különbséget Bibó István. Két oldalt nevez meg: vannak a „nyugati fogalmazású” demokrácia hívei és létezik úgymond a „keleti fogalmazású” demokrácia a maga követői körével. A nyugati demokraták szemében a „keleti demokrácia” egyenlő a diktatúrával, a „keleti demokraták” szemében pedig a nyugati demokrácia egyenlő a reakcióval. Bibó fogalomhasználata 1945-ben arra utal, hogy a maga részéről mindkét megközelítést, a „nyugati” és a „keleti” demokráciát is a nagy közös demokratikus értékrend részének tartja. Visszatekintve megállapítható, ez tévedés volt Bibó részéről, hiszen a kommunisták, ahogy ő fogalmaz, a „keleti demokraták” nem fogadták el vagy csak átmenetileg, taktikai okokból fogadták el a koalíciós években a jogállami demokráciát konszenzuális keretnek.

A nyugati demokráciát a magyarországi helyzetre vonatkoztatva „kiscgazdapárti” stílusú demokráciának nevezi.³⁷⁹ A szerző elemzése szerint a kiscgazdapárti demokrácia legfőbb jellemzője az, hogy a hangsúly a játékszabályokon van: „gondos, precíz jogalkalmazáson, a szerzett jogok tiszteletén s a többségi elv fenntartás nélküli és zokszó nélküli elfogadásán.”³⁸⁰ A keleti demokrácia terminus technicust más helyen „kommunista atmoszférájú demokráciaként” írja körül. A kommunista atmoszférájú demokráciát Bibó így kategorizálja: a saját maguk által elképzelt demokráciamodell ellenfeleivel „szemben való keménység”, mindezen csoportoknak „a demokrácia előnyeiből való kizárása”, továbbá a tömegakciók jelentőségének a hangsúlyozása. Bibó konklúziója szerint a kiscgazda stílusú demokrácia „mindenekelőtt bizonyos eljárási módok összessége”, míg a kommunista atmoszférájú demokrácia pedig egyfajta sajátos „harci állapot.”³⁸¹

Bibó meggyőződése: a demokráciát, a demokrácia struktúrájának kiépítését jelképes vagy valószínű forradalomnak kell megelőznie, véleménye szerint „a változás” eddig soha sehol nem jött létre választással, szavazással, többségi akarattal és a szabályok pontos betartásával. A szerző e téren a szociális demokrácia platformján áll, maga is úgy véli, a megcsontosodott merev társadalmi szerkezetek feltörése csakis radikális eszközökkel történhet meg. Szövegének e része alapján úgy tűnhet,

lévő rendőrség kapcsán megfogalmazott álláspontjával: „Kezdetből fogva jó barátság fűzte Erdei Ferenchez (szegedi kapcsolat), s az Erdei-féle hírhedt belügyminisztérium egyik fő oszlopa volt mint a közigazgatási osztály vezetője (ebben a minőségében kidolgozott reformtervet kintű). A rendőrség viselkedését, amivel tanulmányaiban részletesen és árnyaltan elfoglaltsággal foglalkozott, elsősorban Erdei előtt kellett volna kifogásolnia, hogy számon kérje tőle a kilengéseket, a brutalitást, amivel rászorítja tárgyilagosabb, határozottabb magatartásra” (Kovács Imre: Népiség, radikalizmus, demokrácia. Publicisztikai írások. Gondolat – Nyilvánosság Klub – Századvég, Budapest, 1992. 323. p.)

378 Uo. 49. p.

379 Talán itt érdemes utalnunk rá, hogy Rákosi Mátys ismerte Bibó István A magyar demokrácia válsága című munkáját. Minderről Bibótól magától értesülhetünk. A Huszár Tibornak adott életútinterjúban nyilatkozott arról, hogy „Rákosi olvasta a cikket és megjegyezte belőle azt a részt, ahol a kiscgazdapártot jellemeztem, és ez nagyon tetszett neki.” (Bibó István (1911–1979). Életút dokumentumokban. 259. p.)

380 Bibó István: Válogatott tanulmányok. Második kötet. 1945–1949. 49. p.

381 Uo. 50. p.

a kommunista érveléshez közeledik a szerző – Bibó és a kommunisták között a közös pont a radikális szociális fordulat igénye. Bibó István úgy ítéli meg, hogy egy választás csak fennálló erőviszonyokat juttathat kifejezésre, a demokrácia elindulásának feltétele pedig a meglévő beidegződések megtörése: „Minden nagy demokrácia történetének kiindulópontjánál forradalom áll.”³⁸² – írja Bibó az emberi méltóság „felkeléséről” mint sajátos társadalmi pszichés folyamatról. A bibói megfogalmazás szerint az emberi méltóság forradalmának a „határolt forradalom” keretei között kell lezajlania a demokrácia lelki megteremtése érdekében.³⁸³

Ahogy a megjelenést megelőző diskurzus során Lukács György javasolta, a publikálás után széleskörű vitát rendeztek a dolgozatról.³⁸⁴ Lukács a vitafórumon³⁸⁵ mint első felszólaló már a referátuma címében „jobboldali kritikának” nevezte Bibó álláspontját.³⁸⁶ Lukács György meggyőződéses marxista tudós volt, akinek intellektuális képességeit nem csak a kommunista holdudvarban ismertek el, így az ő megszólalásainak az értelmezése különösen tanulságos lehet.³⁸⁷

Lukács György 1945–46-ban a „radikális forradalmi demokrácia” szükségességéről beszél megszólalásaiban. A radikális forradalmi demokrácia célja Lukács szerint a társadalmi egyenlőtlenségek felszámolása. A filozófus azt vallja, hogy hiába létezik a polgári demokráciában a szabadságjogok rendszere, ha az nem biztosítja „az emberek tényleges szabadságát.”³⁸⁸ Lukács e dilemma felvetésével a koalíciós évek demokrácia diskurzusainak lényegi elemét ragadja meg. A jogállami értékekre épülő polgári demokrácia hívei a szabadságjogok meglétét tartják abszolút prioritásnak a közéleti dialógus során; a polgári demokráciát meghaladni igyekvők – mint például a kommunisták – viszont abból indulnak ki, hogy a szabadságjogok alkotmányos megléte önmagában nem bír társadalmi jelentőséggel. „A formalisztikus liberális demokrácia pusztá magánemberré torzíja az embert”³⁸⁹ – írja Lukács.

382 Bibó István: Válogatott tanulmányok. Második kötet. 1945–1949. 50–51. p.

383 Bibó a Huszár Tibornak adott életútinterjúban kritikusan állt A magyar demokrácia válsága című tanulmányában a kommunista párttaktikát és demokráciaértelmezést illetően kifejtett önnön nézeteihez, meglátásaihoz: „Nem hittem azt sem, hogy egyáltalán mindaz, amit a kommunisták csinálnak, csak ravasz taktika, aminek a végén végül mégis a proletárdiktatúra fog bekövetkezni, ami ennek a félelemben élő középosztálynak magától értetődő axiómája volt. Ebben viszont nem ők, hanem én tévedtem. Én a néppolitikát olyan mértékben belső és kikerülhetetlen szükségszerűségnek éreztem, és abban a hiszemben voltam, hogy ez a kommunisták részéről is valóságos realitásérzék eredménye, hogy meg voltam győződve, hogy ez hosszú lejáratú program. [...] Végül a bejött értelmiségieknek lett igazuk, de ma sem szégyellem, hogy én mekkorát tévedtem akkor.” (Bibó István (1911–1979). Életút dokumentumokban. 226. p.)

384 Bibó maga csalódott volt a tanulmány kapcsán miatt kirobbant vita után: „A vita végeredményben diszharmonikus volt számomra: nemcsak a hozzászólásokról, de ugyanúgy saját magamról is az volt az érzésem, hogy az ügyet semmivel sem vittük előbbre” – írta Bibó István 1946 februárjában egykori professzorának, Marót Károlynak. A levelet idézi: Percz László: Kimért időben. Bibó István koalíciós válságelemzése.

385 A vitában elhangzottakat elemzi Lukács György nézőpontján keresztül Sziklai László Demokrácia és realizmus című 1981-es tanulmányában. Ez az egy egyetlen olyan elemző írás, amely Lukács Györgynek ad igazat a jövőből visszatekintve Bibóval szemben. Sziklai szerint Lukács egyik legnagyobb érdeklődéssel vizsgált filozófiai témája a „demokrácia” kérdésköre volt. Sziklai úgy véli, 1946-ban Lukács demokráciafelfogása volt a realistább. „A politikai szerepet vállaló tudós történelmi realizmusa, amely egy átmeneti korszakban a demokráciát a magyar társadalom sorsdöntő forradalmi átalakulásának tükrében értelmezi – Bibó István felett áll.” (Sziklai László: Demokrácia és realizmus. Világosság, XXII. évf. (1981) 1. 41–44. p. /44. p./)

386 A magyar demokrácia válsága cikk vitáját közli: Bibó István: Válogatott tanulmányok. Második kötet. 1945–1949. 84. p.

387 Ständeisky Éva úgy látja, Rákosi Máttyás és Révai József beszédei, újságcikkei és Lukács György tanulmányai még a „kettős kommunista nyelvhasználatban nemigen járatos értelmiségiekkel” is el tudták hitetni, hogy „új típusú demokrácia van kialakulóban”, amit legfeljebb a „reakcióso” veszélyeztetnek. (Ständeisky Éva: Gúzsba kötve. A kulturális elit és a hatalom. 1956-os Intézet – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest, 2005. 68. p.)

388 Lukács György: Arisztokratikus és demokratikus világnézet. Fórum. I. évf. (1946) 3. 197–216. p.

389 Uo.

Lukács a Bibó-vitában hangsúlyozta: a harc létkérdés (csak emlékeztetünk Révai „harcos demokráciáról” szóló alapvetésére), a demokrácia ellenségeit folyamatosan ártalmatlanná kell tenni, mert csak így lehet „továbbfejleszteni” a demokráciát.

Lukács részletes elemzésnek veti alá a bibói érvelés kiindulási pontját: a demokrácia „válságban van, mert félelemben él” felvetést. A filozófus nem fogadja el, hogy a kétféle félelem (a proletárdiktatúrától és a reakciótól) egyenrangú lenne, szerinte „ezt a két félelmet” nem lehet összehasonlítani. Lukács úgy véli, a régi világ „még mindig hatalmas gazdasági eszközökkel, fontos politikai és társadalmi kulcspozíciókkal”³⁹⁰ rendelkezik. Lukács György nyilvánvalóan egyetért azzal, hogy a reakció valós veszély – míg kategorikusan visszautasítja, hogy a proletárdiktatúra a közeljövőben létező valóság lehetne, merthogy úgymond nincsen komoly ember Magyarországon, amely a proletárdiktatúrát akarna, vagyis Bibó következtetései helytelenek. Az utókor és a történelem ítélete alapján egyértelmű: e téren nem Bibó, hanem Lukács György tévedett.

A vitában először Bibó István reagálhatott Lukács György szavaira. „A demokráciát egészben ez a cikk semmiképpen sem a jobboldal felől taglalja, a kommunista pártot azonban, minthogy nem állhat tőle balabbra, kívülről nyilván csak jobboldalról lehet taglalni”³⁹¹ – kezdte a jobboldaliság bélyegéről szóló válaszát Bibó. A proletárdiktatúra kontra reakció témakörben tesz egy különös kijelentést: „A cikk kivehetően a reakciót tekinti a nagyobb veszélynek, s egy helyen kifejezetten meg is mondja, hogy a demokrácia igazi harca a reakció elleni harc.”³⁹² Ez a sarkosabb kijelentés azzal függhet össze, hogy – amint arról korábban szót ejtettünk – Bibó a reakció elleni harcot nem hatalomtechnikai kérdésnek tekinti, hanem a régi világ továbbélésével szembeni társadalmi küzdelemnek. Ezt követően azonban a cikkben érintetteknél is élesebben fogalmaz a kommunisták által tematizált reakció elleni „veszély” relativizálását illetően. Így nyilatkozik Bibó: „Ma azonban a reakció is lassan kezd olyan mumussá válni, amilyen a proletárdiktatúra volt az elmúlt huszonöt esztendőben.”³⁹³

Felszólalt a vitában Horváth Zoltán szociáldemokrata újságíró, politikus is, aki arról beszélt, hogy „nehéz demokráciát csinálni olyan országban, ahol kevés a demokrata.”³⁹⁴ Figyelemreméltó az alábbi kijelentése is: „próbálunk olyan demokráciát építeni, amelyik nem hagyja magát agyondemokráciázni.” A Horváth által használt fogalom („agyondemokráciázni”) viszont e helyütt inkább a demokrácia nyugati stílusú változatára utal, tehát érvelésének lényege az, hogy nem kell a polgári demokrácia játékszabályrendszerét piedesztálra emelni, és ha a baloldali érdekek megkövetelik, e formáktól el lehet térni, vagyis nem szabad agyondemokráciázni a közéleti küzdelmeket.

Révai József is megszólalt;³⁹⁵ a vitában úgy vélte: a Bibó írásában megfogalmazott gondolatok alkalmasak arra, hogy „elszigeteljék” a kommunista pártot. (Amint azt korábban elemeztük: Révai *A demokrácia támadásában*³⁹⁶ című cikkében körbejárta, hogy ki a reakciós, és az egyik kategória arról

390 A magyar demokrácia válsága cikk vitáját közli: Bibó István: Válogatott tanulmányok. Második kötet. 1945–1949. 88. p.

391 Uo. 105. p.

392 Uo. 107. p.

393 Uo.

394 Uo. 110. p.

395 Schöpflin Gyula, aki a koalíciós években a Magyar Rádió kommunista párti műsorigazgatója volt, visszaemlékezésében arról ír, hogy az ominózus A magyar demokrácia válsága-vita során látta „igazán elemében” Révai Józsefet. (Schöpflin Gyula: Szélikialtó (Visszaemlékezés). Magvető Kiadó – Pontus Kiadó, Budapest, 1991. 204. p.)

396 Révai József: A demokrácia támadásában. Szabad Nép, 1945. július 22. 1. p.

szólt, hogy reakciós az is, aki a kommunista párt elszigetelésére tör. Ezáltal rekonstruálható, hogy Révai a maga és a kommunisták nézőpontjából *A magyar demokrácia válsága* tanulmányt reakciónak tartja, mint ahogy a megjelenést megelőző szenvedélyes vitahelyzetben ennek hangot is adott. Ez lehetett a véleménye, még akkor is, ha a nyilvános fórumokon már nem él e fogalom használata által biztosított megvédezési lehetőséggel.)³⁹⁷ Révai azt is kifejtette a vitában, hogy „olyan demokrácia még nem volt a világon, amibe a nép még nem szólt volna bele. És ha valaki azt kéri tőlünk, hogy mondjunk le a játékszabályok kedvéért a tömegek bevetéséről, ha erre szükség van, akkor lehetetlent kér tőlünk. A magyar demokrácia megmerevedése, egy helyben topogása következne be ezzel.”³⁹⁸ A kommunista párti érv megint arról szól, hogy a demokrácia játékszabályainál fontosabb szempontot jelent, hogy a társadalom struktúrái ne merevedjenek meg.³⁹⁹

Bibó a vita sodrásában kijelenti, hogy a kommunisták által sulykolt reakciófogalom „majdnem lokalizálhatatlan.”⁴⁰⁰ E megfogalmazásban Bibó újolag gyengíti a kommunisták demokráciaértelmezését, hiszen a kommunisták szerint – ahogy arra már többször kitértünk – folyamatos harcot kell folytatni a demokrácia továbbfejlesztéséért a „reakció” ellen.

A vitát levezető Ortutay Gyula zárszavában úgy vélte: „egy limitált forradalmat meg lehet valószínűsíteni most is”, de a Bibó által felvetett demokráciakonzolidáció szerint „nagyon hamar elbuktatná demokráciánk ügyét.”⁴⁰¹ E megfogalmazásból is kitetszik, hogy noha Ortutay ebben az időszakban még a Független Kisgazdapárt prominense, de már ekkor, 1946 elején is a kommunista demokráciaértelmezést fogadja el és azt képviseli. Ortutay azt is leszögezte zárszavában, hogy nem akarhatnak „olyan konszolidációt”, amely „társadalmi megmerevedést” okoz. Végül maga is a Révai által megalkotott fogalom mellett áll ki, mint mondta: „Nekünk is harcos demokráciát kell megteremtünk.”⁴⁰²

397 Bibó István a Huszár Tibornak 1977–78-ban adott életútinterjúban így emlékezett a vitában Révai szerepére: „Révai volt az egyik főszereplő, aki kifejezetten ingerültséggel fogadta ezt az egész kritikát. Holott ebben a cikkben többek között az volt végig gondolva és konkretizálva, ami Révai Józsefnek abból az akkori tételéből következett, hogy a népfrontos, többpártrendszeres demokrácia a proletárdiktatúrával egyenértékű, lehetséges alternatíva a teljes értékű szocializmushoz való átmenetben. Tudom, hogy ezt utóbb Sztálin és Rákosi Révaival szigorúan revidiáltatta [...]. Én azonban a többpártrendszeres népfrontos demokráciát a fasiszmus megjelenéséből szükségszerűen és nem merőben taktikailag következő programnak tartottam [...]. Ebben a cikkben leírtam, hogy ilyen helyzetben milyen hangszerelésbeli átállítás volna szükséges a kommunisták részéről. És pontosan ezt a hangszerelésbeli átállítást utasította vissza Révai a legnagyobb haraggal: ő valahogy úgy képzelte, hogy a népfrontos demokrácia ugyanolyan harcias és agresszív kommunista magatartásokkal járhat, mint amilyennek a proletárdiktatúrára törő kommunistákat jellemezték.” (Közl: Bibó István (1911–1979). Életút dokumentumokban. 234. p.)

398 Bibó István: Válogatott tanulmányok. Második kötet. 1945–1949. 113. p.

399 A vitán részt vett Kárász Artúr, a Magyar Nemzeti Bank Nemzeti Parasztpárti főfelügyelője-igazgatója. Kárász úgy emlékszik, a rendezvényen „mintegy” harmincan lehettek, rá Révai érvelése hatott igazán. Memoárjában is csak Révai gondolatait idézi. Leszögezi, hogy a kommunista politikus „rendkívül arrogánsan” szólalt fel. „A támadás élessége meglepő és váratlan volt. Bibó tanulmánya reakciós – mondotta –, mert nem illeszkedik a párt kizárólagos vonalába. Minden ilyen gondolat a fasiszta erőket szolgálja. Révai beszéde egyértelmű volt: aki nem ért egyet a párttal, az nem ért egyet a Szovjetunióval és így fasisztának tekintendő. [...] Intés volt e beszéd: vigyázatok az ideákkal, ideák csak egyetlen helyről jöhetnek, a demokráciát akarhatjátok, de csak a mi demokráciánkat szabad akarotok, minden más fasiszta. Mindez hidegzuhanyként hatott. Félelmetes beszéd volt, mert e kíméletlen szavak mögött a megszálló hatalom bajonettjei meredeztek. Íme, alig telt el egy kis idő és a fiatal demokráciánkba újfajta félelem költözött – egyelőre még formátlanul, névtelenül, az új moszkvai totalitáriusok ugyanis még nem érezték magukat elég erősnek, hogy ránk tudják akarataikat kényszeríteni, de fenyegetni már tudtak” – írja visszaemlékezéseiben Kárász Artúr. (Kárász Artúr: 80 év alatt a Föld körül. Bethlen Gábor Könyvkiadó–Irodalmi Újság, Budapest – Párizs, 1990. 76–77. p.)

400 Bibó István: Válogatott tanulmányok. Második kötet. 1945–1949. 116. p.

401 Uo. 118. p.

402 Uo.

Bibó István koalíciós évekbeli közéleti vonatkozású publikációi közül *A magyar demokrácia válsága* című tanulmány a legmarkánsabb politikai tartalmú írás és a demokráciaértelmezés nézőpontjából is ez a forrás tartalmazza a legtöbb érdemi gondolatot. A bibói demokráciafelfogásra az aktuális közéleti jelenségekre reflektáló publikációk között is találunk azonban utalásokat. *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága* című 1946-ban publikált írásának *A demokrácia meghamisítása* című alfejezetében olvasható a későbbiekben legendássá vált gondolat: „Demokratának lenni mindenekelőtt annyit tesz, mint nem félni.”⁴⁰³ Bibó ebben a tanulmányában elemzi, hogy Közép- és Kelet-Európa országai „nem voltak kész, érett demokráciák, s minthogy féltek, nem is tudtak azokká válni.” Bibó István e helyütt arról is ír, hogy „a félelem, a veszély állandó érzésében szabállyá vált mindaz, amit az igazi demokráciák csak az igazi veszély órájában ismernek: a közszabadságok megkurtítása, a cenzúra, az ellenség bérenceinek, az árulónak a keresése.”⁴⁰⁴ Bibó demokráciaértelmezésébe belefért a jogok korlátozása rendkívüli helyzetben, a kommunista demokráciafelfogás szerint viszont nincsenek is mindenekfelett álló mindenkire vonatkozó jogosultságok. Többek között ez az a döntő különbség, ami miatt Bibó sosem tudja elfogadni a kommunisták demokráciaértelmezését.

Sokan Kovács Béla elrablását tekintik sorsfordítónak, több történész ezt az eseményt tartja a második világháború utáni magyar demokrácia határpontjának. Bibó nem érezte akkoriban a tragikus történet sorsfordító és demokráciamegtörő jellegét: „Pontosan abban a pillanatban, amikor az egész huzavonában a baloldal kezdett felülkerekedni – Kovács Béla a rendőrség előtt megkezdte vallomását, s az ügybe való belekevertségének a körvonalai kezdtek kialakulni –, történt a Szövetséges Ellenőrző Bizottság közbelépése és Kovács Béla letartóztatása, ami úgy hatott, mint mikor kötélhúzás közben egy harmadik személy középen elvágja a kötelet. Mind a két fél érezte, hogy megütötte magát, s talán ennek volt egyik következménye, hogy a pártközi béke oly hirtelen helyreállt”⁴⁰⁵ – írja a demokráciamegtörés mechanizmusát nem értve, az egész esemény sorsfordító jelentőségét át nem látva, a drámai történéssort fájdalmasan relativizálva Bibó István az *Válság után – választás előtt* című, 1947 nyarán publikált írásában.

Ez a tanulmány Bibó István utolsó aktualításokat érintő közéleti publikációja. Ebben a cikkben is van még demokráciaértelmezési kísérlet a szerző részéről, mint írja: „A demokratikus formalizmus ellenségeinek teljesen igazuk van abban, hogy szabályos választásokból, a többség tiszteletéből, a bírói jogvédelem biztosításából, sőt szólási, gyülekezési szabadságból magából még nem lesz demokrácia, ha közben épen maradnak a társadalomban a jobbágyi alázat és társadalmi kiváltság-tudat kölcsönös beidegződései. Igazuk van abban is, hogy az ellenzék jogainak a tisztelete csak ott képzelhető, ahol a kormány és ellenzék bizonyos alapvető eszményei megegyeznek, s mindegyik biztos benne, hogy ezeket a végső eszményeket a másikkal a kezében sem éri helyrehozhatatlan kár”⁴⁰⁶ – fogalmaz 1947 nyarán Bibó. A szövegben egyensúlyozni próbál a konszenzuális demokrácia ethosz felvállalása és a radikális társadalmi változások igénye között, Bibó mindkettőt szükségesnek tartja és magáénak vallja, de érzékeli az antagonisztikus különbséget a kétfajta célkitűzés között.

403 Bibó István: Válogatott tanulmányok. Második kötet. 1945–1949. 220. p.

404 Uo.

405 Uo. 531–532. p.

406 Uo. 544. p.

A weimari demokrácia bukása Bibó számára is riasztó példa, ugyanakkor az „ellenség” körét a kommunisták parttalan és taktikai szempontok szerint alakítható ellenségfogalmával szemben szűkíteni és kifejezetten definiálni. A formalitások relativizálását Bibó István nem fogadja el, a szabályok mellőzésének lehetőségét viszont nem zárja ki, alkotmányjogi aspektusból vizsgálja a kérdést, s úgy véli, a játékszabályok felrúgása csak pontosan körülírt rendkívüli állapot esetén lehetséges. A manipulált kékcédulás választások⁴⁰⁷ előtt néhány héttel – mintha megérezte volna, hogy valós veszély a csalás lehetősége – így fogalmaz: „Manipulált választás általában minden eljárás, melynek tisztasága körül viták kezdődnek és kezdődhetnek, hosszú időre helyrehozhatatlan politikai demoralizáló hatással van, mely a pillanatnyi előnyt hamar semmivé teszi”⁴⁰⁸ – írja utolsó politikai publicisztikájában Bibó István. Beszédes hallgatás a részéről, hogy 1947 nyara után nem ír és közöl több közéleti elemzést. Bibó ezzel a finom megoldással üzenhette a közvéleménynek és az utókornak: 1947 őszétől már nem érzekelte a demokratikus párbeszéd lehetőségét.

Bibó István a koalíciós években írott politikai publicisztikaiban a kommunisták diktatórikus magatartását illetően számos ponton tévedett. A szövegelemzések során nem találunk olyan bibói idézetet a koalíciós korszakból, ahol egyértelművé tenné, hogy milyen szintű veszély fenyegeti a kommunisták részéről a formálódó jogállami demokráciát.

A proletárdiktatúra megvalósult, de Bibó nem érzekelte, hogy ez a korábban csak feltételezett veszély valóságos fenyegetéssé vált. S hogy miért nem? Bibó úgy gondolta, hogy a magyar társadalmat radikálisan meg kell változtatni, szociális forradalomra van szükség. A történetfilozófus 1945 utáni gondolkodásának ez volt a legfontosabb eleme, fontosabb, mint a polgári demokrácia eszménye. Bibó egy konszenzuális demokrácia megteremtésében bízott a koalíciós években, folyamatosan emellett érvel a politikai publicisztikájában, de a markáns társadalmi változás érdekében hajlandó volt szemet hunyni a jogállami demokrácia sérelmeire, mert úgy vélte, a szociális forradalom érdekében szükség lehet átmenetileg a demokratikus jogok korlátozására.

407 Az 1947-es választási csalásokról készült összefoglaló kötet: Földesi Margit-Szerencsés Károly: Halványkék választás. Kairosz Kiadó, Budapest, 2001.

408 Bibó István: Válogatott tanulmányok. Második kötet. 1945–1949. 545. p.

II.

Az önéletírói beszédmód:

a „demokrácia” mint narratív elem
a koalíciós időszakot érintő önéletírásokban

NARRATÍVA, DISKURZUS, DEMOKRÁCIA: ELMÉLETI MEGFONTOLÁSOK AZ ÖNÉLETÍRÓI BESZÉDMÓD KAPCSÁN

Az önéletírások, visszaemlékezések és a naplók is sajátos „én-nyomok”, melyek alkalmasak arra, hogy feltárják – igaz az írás, az emlékezés pillanatától visszatekintve – az egyén múltbéli gondolatait, a történeti tényekhez, folyamatokhoz, jelenségekhez való viszonyulását és a személyiség létállapotait érintő fontos fogalmak és az önéletíró kapcsolatát. Az önéletrajz „önreflexív szelf konstrukció”, ami Bókay Antal megfogalmazása szerint egy olyan „tükrös pillanatot” mutat, mely egyszerre tartalmaz valós és fikciós vagy éppen metaforikus jellegű elemeket.⁴⁰⁹

E jelenséghalmoz a koalíciós éveket érintő visszaemlékezésekre is érvényes – a korszaknak megvan a maga sajátos habitusa az önéletírásokban is, de az egyes társadalmi közösségek, politikai jellegű csoportosulások tagjainak nyelvi készlete eltér a vizsgált korszak után sokkal vagy kevésbé sokkal később született visszaemlékezésekben. Ahogy a fejezet során kifejtjük, ugyanazon fogalom alatt mást értenek; vagyis a demokraciafogalomköre kapcsán az önéletírói reflexiók a csoportazonosság szempontjai szerint egymással szögesen ellentétesek.

Gyáni Gábor az *Esemény és narratíva: A múlt és jelen mint nézőpont* című tanulmányában fejti ki, hogy a döntő kérdés mindig az, hogy milyen nézőpont határozza meg a „történelem történetbe foglалását.”⁴¹⁰ Fejezetünkben a nézőpont, a narratíva vizsgált eleme az, hogy miként értelmezik, helyezik szövegösszefüggésbe a visszaemlékezők a demokrácia kifejezést a történetmesélésük során.

A koalíciós évekről szóló visszaemlékezésekben a „demokrácia” megkerülhetetlen fogalom, mindenkinél muszáj valamiképpen hozzá viszonyulnia, a demokráciakifejezés kiindulópont, amelyhez képest magát a narratívát a visszaemlékező megalkotja, a „demokrácia” a történetmesélés alapvető kódjává válik, ezért is állíthatjuk, hogy a „demokrácia” narratív elem. Jane Stokes kultúrakutató állapítja meg: „A narratívaelemzés hasznos módja annak is, hogy felfejtsük az általunk elemzett szöveg ideológiai üzenetét, amely a struktúrában rejlik.”⁴¹¹ Más megközelítésben: a narratív forma alkalmas mások cselekedeteinek a megértésére.⁴¹²

409 Bókay Antal: Önéletrajz és szelf-fogalom a dekonstrukció és pszichoanalízis határán. In: Mekis D. János – Z. Varga Zoltán (szerk.): Írott és olvasott identitás – Az önéletrajzi műfajok kontextusai. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2008. 33–65. p.

410 Gyáni Gábor: Esemény és narratíva: A múlt és jelen mint nézőpont. In: Esemény és narratíva. Történetiség – elbeszélés(ek) – interpretáció. Bibliotheca Nationalis Hungariae – Gondolat Kiadó, Budapest, 2013. 11–27. p.

411 Jane Stokes: A média- és kultúrakutatás gyakorlata. Gondolat Kiadó – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Budapest – Pécs, 2008. 82. p.

412 Horváth Dóra – Mitev Ariel: Alternatív kvalitatív kutatási kézikönyv. Alinea Kiadó, Budapest, 2015. 211. p.

Azért is vizsgáljuk a demokráciafogalmat a koalíciós éveket érintő önéletírások szövegében, mert korszakunkban – mint a korábbi fejezetünkben elemeztük – markánsan jellemzőek a demokrácia-értelmezések. Ebből fakadóan a demokrácia fogalma körül valós narratívák építhetők fel az önéletírások során, s mindezen túl azt a jelenséget sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy – amint Szabó Márton azt érzékletesen leírja – a modern történelem során a demokrácia vált a „minden jó politikai rendszer ernyőkategóriává.”⁴¹³ A visszaemlékezések, naplók szempontjából kiemelt fogalom a demokrácia, amelyben nemcsak a különböző demokráciaképek érhetőek tetten, hanem azt is felfejthetjük, hogy miként válik a „demokrácia” a magasztosult „jó” politikai struktúra körülírására alkalmas narratív és leíró eszközzé.

Varga Zoltán szerint az önéletírás kommunikációs aktus, performatív megnyilatkozási mód, amely a „ki vagyok én?”, „mi vagyok én?” kérdésekre válaszol, és amelyben a „szavak bátorítóan hatnak, lelkesítenek, akár egy csatakiáltás: nem jelentésük, hanem hangzóságuk, külső és önálló, az éntől független létük kényszeríti az ént az állásfoglalásra.”⁴¹⁴ Anna Vidali arra hívja fel a figyelmet, hogy az önéletírásokban – amelyek a tudományos és az irodalmi stílus között mozognak – az élmény nem tekinthető „igazságnak”, az emlékezet pedig nem számít feltétlenül „eredetnek.”⁴¹⁵ Heller Ágnes *Az önéletrajzi emlékezés filozófiája* című művében kifejti: minden önéletrajzi elbeszélés óhatatlanul fikció, már csak azért is, mert „az emléknymokat folyamatos történetté köti össze.”⁴¹⁶ A filozófus azért hozzáteszi, hogy a fikcionált önelbeszélés viszont önmagában még nem „inautentikus.” Az önéletrajzi narratíva a múlt emléknymairól szól, de a „jelen” nézőpontján keresztül. „Emlékeink így nemcsak a múltra vonatkoznak, hanem a jövőre is. Elsősorban, természetesen a múlt jövőjére.”⁴¹⁷

K. Horváth Zsolt amellet érvel, hogy „a résztvevő autentikusságánál” közvetlenebb „autoritás”⁴¹⁸ nehezen képzelhető el. Takács Tibor arra hívja fel a figyelmet, hogy már a megfigyelés is szelektív, az emlékeke megkopnak, éppen ezért „nem várható el, de nem is fontos, hogy az emlékek pontosak legyenek”, mert az emlékezésnek nem a múlt pontos feltárása az elsődleges funkciója, hanem a pszichológiai perspektíva felvázolása.⁴¹⁹

Amikor e fejezetben a demokrácia fogalmára vonatkozó „emléknymokat” keressük, akkor tisztában vagyunk vele, hogy az önéletírásokban megjelenő demokráciakép egyrészt egyfajta identitás-erősítő öngazolás, másrészt tipikusan a „múlt jövőjéről” szóló okfejtés, hiszen a visszaemlékezők többsége úgy gondolta: a demokrácia struktúráihoz a majdani feltételezett jövőben is lesz közüük, így narratívájuk súlyponti eleme a demokráciaélményekhez való viszonyulás. Ezáltal az önéletíró

413 Szabó Márton: Az összehasonlító politikai fogalomtörténet-írás lehetőségei. In: A történelem szerszámosládája. A jelenkori történeti gondolkodás néhány aspektusa. Szerkesztette: Szekeres András. L'Harmattan – Atelier, Budapest, 2002. 159–171. p.

414 Varga Zoltán: Önéletrajzi töredék, talált szöveg, illetéktelen olvasó. Doktori értekezés (tézisek). Elérhető: http://modernirodalom.btk.pte.hu/files/tiny_mce/File/tezisek/tezisekvargazoltan.pdf (A letöltés időpontja: 2015. szeptember 27.)

415 Anna Vidali: Trauma és történelem. Múltunk, LI. évf. (2006) 2. 258–275. p.

416 Heller Ágnes: Az önéletrajzi emlékezés filozófiája. Múlt és Jövő Kiadó, Budapest, 2015. 76. p.

417 Uo. 83. p.

418 K. Horváth Zsolt: Önarcképcsarnok. A személyes emlékezés mint történeti probléma. In: Szekeres András (szerk.): A történelem szerszámosládája. A jelenkori történeti gondolkodás néhány aspektusa. L'Harmattan – Atelier, Budapest, 2002. 81–103. p.

419 Takács Tibor: Beszűgők a beszűgésről. Úgynekök-visszaemlékezések a Kádár-korszakról. L'Harmattan Kiadó – TIT Kossuth Klub, Budapest, 2013. 24–25. p.

válaszokat ad a második világháború utáni évek lényegi történéseire, de egyben magát is meg tudja fogalmazni, és a demokráciafogalom ebből fakadóan identitásteremtő és -formáló narratív elemmé válik.

Kövér György *Biográfia és társadalomtörténet* című kötetében az önéletíró műveket, a naplót és a visszaemlékezést úgynevezett ego-dokumentumoknak nevezi, melyekből a „megélt történelem sokszínűsége”⁴²⁰ bontakozik ki. Kövér szerint mikor az ego-dokumentumokat vizsgáljuk, először választ kell adnunk arra a kérdésre, hogy mit keresünk ezekben a forrástípusokban?

Könyvünk ezen fejezetében a koalíciós évek különböző szereplőinek a korszakot érintő demokráciafogalmait kívánjuk vizsgálni, áttekinteni. E szövegelemzésekből is kitűnik majd a demokráciaértelmezések kapcsán az a fajta különbség, amelyet az 1945 utáni évek demokráciavitáiról szóló előző fejezetünkben elemeztünk. Továbbá törekszünk arra, hogy az önéletírások által be tudjuk mutatni a fogalomértelmezéseken túl azt, hogy az egyes szereplőknek, önéletíróknak milyen demokrácia-élményt jelentett az a bizonyos néhány év. S mindemellett azt a helyzetet is ábrázolni szeretnénk, ahogy a demokráciafogalom még a visszaemlékezésekben is egyfajta harci eszköz és fegyver; más megközelítésben identitást építő narratíva-elem.

Gyáni Gábor *Narrativitás és jelentésgeneráló retorikai elemek a történetírói diskurzusban* című tanulmányában emlékeztet: „a szavakat mögöttes és kimondatlan jelentések itatják át.”⁴²¹ Fejezetünkben a demokrácia mint fogalom önéletírásokban feltárható mögöttes jelentéseit igyekszünk elemezni, felfejteni.

A POLGÁRI DEMOKRÁCIA ETHOSZA MELLETT KITARTÓ KISGAZDA KÖZÉLETI SZEREPLŐK MEMOÁRJAIBAN MEGJELENŐ DEMOKRÁCIAKÉP

A koalíciós korszak egyik legbefolyásosabb, legfajszínűsőbb kiskgazda politikusa, Nagy Ferenc miniszterelnök 1947. júniusi lemondatása után nem sokkal az Egyesült Államokban írta meg visszaemlékezéseit.

Nagy Ferenc tudatosan a világ közvéleményének írta meg gondolatait, foglalta össze életútját, hiszen az Egyesült Államokba érkezése után nem sokkal a New York-i MacMillan Company bízta meg a visszaemlékezés rögzítésére azzal a céllal, hogy az önéletírás sokat olvasott bestsellerré válhasson a nyugati világban.⁴²² Nagy Ferenc hat hét alatt mondta tollba a visszaemlékezést. Az angol nyelvű sajtó tudósításainak a segítségével tudott időpontokat, eseményeket pontosan rekonstruálni. Az angol nyelvű kötet 1948-ban látott napvilágot, magyar földön, magyar nyelven a rendszerváltozás után, 1990-ben jelenhetett meg a memoár.

420 Kövér György: *Biográfia és társadalomtörténet*. Osiris Kiadó, Budapest, 2014. 99–102. p.

421 Gyáni Gábor: *Narrativitás és jelentésgeneráló retorikai elemek a történetírói diskurzusban*. In: Rákai Orsolya – Z. Kovács Zoltán (szerk.): *A narratív identitás kérdései a társadalomtudományokban*. Gondolat Kiadói Kör – Pompeji, Budapest, 2003. 84. p.

422 A memoár születéséről: Hőgye Mihály: *Állomások egy életpályán*. In: Nagy Ferenc: *Küzdelem a vasfüggöny mögött*. 2. Európa – História, Budapest, 1990. 223–243. p.

A visszaemlékezésben Nagy Ferenc felidézte azt a háború utáni jelenséget, miszerint a kommunisták úgymond „okulva” az 1919-es tapasztalatokból „hirdették a demokráciát.”⁴²³ Nagy memoárjában leírta egy a kommunista pártvezetőkkel Debrecenben, az Ideiglenes Kormány és Nemzetgyűlés megalakulása idején lezajlott tárgyalás részleteit, amely a demokráciánarratíva szempontjából is mérvadó. Ezen a megbeszélésen Révai József elmondta, hogy „demokratikus és független Magyarországot akarnak.”⁴²⁴ Révai arról beszélt, hogy a kommunisták nem akarják „saját akaratukat” rákényszeríteni az országra; a többi demokratikus párttal együtt küzdeni fognak „a reakció” és „a fasizmus visszatérése ellen.” Ekkor – az önéletírás tanúsága szerint – Nagy Ferenc közbeszólt, hogy a Tiszántúl sok falujában és városában a kommunisták „lehetetlenné” teszik a „becsületes demokratikus erők” érvényesülését. A kommunista pártvezetők erre konkrétumokat kértek. Nagy Ferenc már ekkor, 1944 végén a Tiszántúlon megalakult helyi rendőri hatalom kegyetlenkedő tetteit sorolta; ahogy írja: „valóságos rémuralmat teremtettek” a kommunista „helyi hatalmasságok”⁴²⁵ és ezzel elnyomják a többségi akaratot. „Márpedig Magyarországon nem lehet igazi demokrácia mindaddig, amíg minden magyar paraszt fenntartás nélkül nem tekinti az új berendezkedést a saját vívmányának és politikai életformájának”⁴²⁶ – olvashatjuk a visszaemlékezésben a tanácskozáson elhangzottakról. Nagy Ferenc e megbeszélésen arról is szólt, hogy a demokráciában érvényesíteni kell a többségi elvet, s ha a parasztság nem vesz vagy nem vehet részt a közélet alakításában, akkor „nem lesz demokrácia.”⁴²⁷

Nagy Ferenc arról ír, miszerint már 1945 júliusában ráébredtek arra, hogy a kommunisták demokratikus hozzáállása „nem őszinte.”⁴²⁸ Az 1945-ös választások kapcsán leszögezi: „a nép a demokrácia mellett döntött.”⁴²⁹ A „leggyalázatosabb állításnak” nevezi, hogy a kisgazdák 57%-os választási győzelme arról szólna, hogy a nép többsége „a reakció” mellett állt volna ki. Nagy Ferenc memoárjában egyértelművé tette, hogy „tisza demokráciát” és „radikális haladást” kívántak elérni, megteremteni. A visszaemlékezésben Nagy a „tisza demokrácia” mellett még az „igazi demokrácia” kifejezéssel igyekezett leírni azt a fajta demokráciamodellt, amelyet a Független Kisgazdapárt és személyesen ő maga akart volna megteremteni a második világháború utáni években. A kisgazdák a koalíciós évek közéleti küzdelmeiben is előszeretettel használták a „tisza demokrácia” és az „igazi demokrácia” kifejezést. E fogalmak mögött a paraszt-polgári tömb egy olyasfajta polgári demokráciát képzelt el, ami a társadalmi átalakulás érdekében „radikális haladásra” is hajlandó, de mindez a formális demokrácia szabályainak, a többségi elvnek a betartásával, a jogállami struktúrák tiszteletben tartásával, a játékszabályok gondolatosságának az elfogadásával és elfogadtatásával történhet.

„A polgári pártok számára a demokrácia a konszolidációt, a megbékélést és a többségi akaraton nyugvó kormányzást jelentette. A kommunisták számára a múlttal szembeni harc fokozását, az erősödő rendőri beavatkozást [...] és a Szovjethez való fenntartás nélküli közeledést jelentette a demokrácia.

423 Nagy Ferenc: *Küzdelem a vasfüggöny mögött*. I. Európa – História, Budapest, 1990. 94. p.

424 Uo. 115. p.

425 Uo.

426 Uo. 116. p.

427 Uo.

428 Uo. 174. p.

429 Uo. 202. p.

Ők maguk is tudták, hogy demokráciájuk hazugság, de hazudtak bátran, a meggyőződés látszatával”⁴³⁰ – írja Nagy Ferenc. A hazugságotematika Nagy iménti érvelésében indulati elemnek is tekinthető, ugyanakkor ezáltal ismét az oldalak, közéleti táborok közötti demokráciaértelmezésbeli különbségek érthetőek tetten. Nagy Ferenc nézőpontja a jogállami demokrácia, míg – ahogya a korábbi fejezetünkben és e részben pedig Rákosi visszaemlékezésének elemzésekor igyekeztünk körbejárni – a kommunisták a „demokrácia” fogalma alatt az idő előrehaladásával, főként 1946-tól „népi demokráciát” értettek, ami a marxista terminológia és kódnyelv szerint már lényegében a proletárdiktatúrára utalt.

1946-ban zajlott egy tárgyalás Rákosi Mátyás, Veres Péter, Kovács Béla, Tildy Zoltán és Nagy Ferenc között. E megbeszélésen hangzott el Rákositól – Nagy memoárja szerint – a következő gondolat: a „Kommunista Párt őszinte és erőteljes demokráciát akar, a Kisgazdapárt jobbszárnya visszafelé akarja forgatni a demokrácia kerekét.”⁴³¹ Erre válaszolta azt Kovács Béla, hogy a kisgazdák nem akarják visszahozni a múltat, ők csak „igazságot” és „rendet” szeretnének.

Nagy az úgynevezett összeesküvésű ügyre épített kommunista offenzívát „a magyar demokrácia elleni merényletnek”⁴³² nevezi. Már az összeesküvésű válság idején zajlott egy magánbeszélgetés Kovács Béla és Nagy Ferenc között. A memoárban Nagy idézi Kovácsot: „amíg ők tűzzel-vassal a szocializmus megvalósításáért harcolnak, addig mi ezt akadályozva a polgári demokráciáért kell, hogy harcoljunk.”⁴³³ A kisgazda vezetők egyetértettek abban, hogy ki kell várniuk a szovjet hadsereg kivonulását Magyarországról és azt követően teremthető meg egy „átmenet”, amely után meg lehet szüntetni az „egyoldalú kommunista erőszakoskodást.”⁴³⁴

A lemondatásához vezető folyamatot Nagy Ferenc a *Döntő roham a demokrácia ellen* című fejezetben mondja el. „A magyar politika történetének egyik legszomorúbb korszaka, az összeesküvés első fejezete, lezárult. Óriási veresége volt ez a magyar polgári demokráciának. Félig-meddig egyenlő harcban ezt a vereséget nem is lehetett volna elviselni. De a magyar demokrácia nem a kommunista kisebbségtől, nem Rákosi Mátyástól, hanem két világrész legnagyobb hatalmától, a Szovjetuniótól szenvedte el ezt a vereséget. Amennyire nem volt szűgyen ez a vereség a magyar demokráciára, annyira nem volt dicsőség a Szovjetunióra. Ez után a szörnyű küzdelem után, amelyben elvesztettük Kovács Bélát, nyolc képviselőnk, több száz jóra való egyszerű magyar embert, még mindig állt a magyar demokrácia, és konok elszántsággal vártuk tovább a hajnalhasadást”⁴³⁵ – írja Nagy, aki „hajnalhasadáson” azt a reményt érti, hogy a békeszerződés aláírását követően a szovjetek kivonulnak és akkor ismét esélyt kap „a magyar polgári demokrácia.”

Miután visszaemlékezett arra, hogy egy autó motorháztetején aláírta a lemondó nyilatkozatát, így értékeli Nagy Ferenc: „A kommunista elnyomás alatt álló Magyarország megszabadult utolsó demokratikus miniszterelnökétől. Leomlott az utolsó akadály is a teljes kommunista befolyás elől. Az ország elvesztette függetlenségét, mielőtt a békeszerződés folytán visszanyerhette volna.

430 Uo. 248. p.

431 Uo. 400. p.

432 Uo. 401. p.

433 Nagy Ferenc: *Küzdelem a vasfüggöny mögött. II. Európa – História*, Budapest, 1990. 53. p.

434 Uo. 54. p.

435 Uo. 109. p.

A magyar nép ki volt szolgáltatva a kommunista és szovjet önkénynek. [...] Magyarország ebből az igából a maga erejéből többé sohasem veheti ki a fejét"⁴³⁶ – írta váteszi erővel 1948-ban keletkezett memoárájában Nagy Ferenc, akinek visszaemlékezése mint szöveg, mint forrás maga egyfajta hitvallás a paraszt-polgári megközelítésű jogállami demokrácia ügye mellett.

Sulyok Dezső, a koalíciós évek meghatározó polgári (kisgazda, majd szabadságpárti) politikusa – Nagy Ferenchez hasonlóan – emigrációja első hónapjait a memoárja elkészítésével töltötte. 1947. augusztus 24-én kezdte el írni visszaemlékezéseit és december 24-én fejezte be azokat. Az önéletírás a szovjet hadsereg Somló-hegyi megjelenésétől Sulyok emigrációjáig tekinti át az eseményeket. A kötet 1948-ban német nyelven jelent meg *Két éjszaka nappal nélkül* címmel.⁴³⁷ Sulyok Dezső nem volt források, dokumentumok birtokában, így valóban csak az emlékezetére hagyatkozhatott, ezért találhatók pontatlanságok, tárgyi tévedések a szövegben.

„Másképp álmodtam meg a magyar demokrácia megszületését"⁴³⁸ – írja Sulyok „a német iga alól való” felszabadulás utáni időszakról, ekkor fejtegeti azt is, hogy a „magyar nép csöbörből vödörbe esett.” Az 1945-ös választás eredményeit úgy értékeli memoárájában Sulyok, miszerint a választók a kommunisták demokráciafelfogásával szemben, a „szovjet rendszer ellen foglaltak állást.”⁴³⁹ A koalíciós évek egészének politikai folyamatait kívánja érzékeltetni *A párturalom elfajulása* című fejezetében. Ebben a részben írja Sulyok: „ez egy diktatúra, amely demokratikus frázisok mögé rejtőzik és moszkvai parancsokra dolgozik.”⁴⁴⁰

A kommunisták demokráciafelfogásáról és a reakcióról mint ellenségképről gúnyos hangvétellel ekképpen fogalmaz: „Reakciós az, aki a kommunista párt politikáját nem követi. A reakciós a demokrácia ellensége. A demokrácia ellensége fasiszta. Aki fasiszta, az a Szovjetunió ellensége. A Szovjetunió ellensége a nép ellensége, és aki a nép ellensége, annak nincs joga az élethez. [...] A demokráciában csak az érvényesülhet, aki lemond a kommunista párt bírálatáról”⁴⁴¹ – olvashatjuk az önéletírásban. A kifejezésmód – a cinikusnak tűnő érvelésmód mögött is kitetszően – egyértelműen és egyben jelképerővel demonstrálja, hogy miként vélekedik a memoáíró a kommunisták demokráciaképéről. Sulyok úgy ítéli meg, hogy Magyarország 1947-re szovjetállammá alakult át, mely „a demokrácia álarcában él.”⁴⁴² Arról is beszél, hogy a kommunizmus „a demokrácia álarcát”⁴⁴³ viseli.

A visszaemlékezés egy másik részében írja Sulyok Dezső: „Gyakorlatilag egész röviden »haladónak« azt nevezték, aki kommunista volt vagy a kommunizmussal bensőleg egyetértett, »reakciónak« azt, aki nem volt kommunista, sőt harcolt a kommunizmus ellen. A Népbíróság felfogása szerint mindenki reakciós, aki a demokráciát gyalázza, aki a kommunizmusról becsmérően nyilatkozik”⁴⁴⁴ – fejtegeti Sulyok.

436 Uo. 160. p.

437 A visszaemlékezés létrejöttéről Pölöskei Ferenc írt a Sulyok-önéletírás előszavában. Sulyok Dezső: *Két éjszaka nappal nélkül*. Éghajlat Kiadó, Budapest, 2004. 9. p.

438 Uo. 51. p.

439 Uo. 94. p.

440 Uo. 105. p.

441 Uo. 123. p.

442 Uo. 171. p.

443 Uo. 117. p.

444 Uo. 233. p.

Láthattuk korábban már, hogy Sulyok Dezső szenvedélyesen utasítja el visszaemlékezésében a kommunisták demokráciafelfogását, fogalomhasználatát, de különös, hogy az önéletírás szövegelemeiben – mint a legutóbb idézett részben is – maga Sulyok a korábrázolás részeként illusztrálja a kommunista nyelvezet paneljeit, amelynek egyik eleme, hogy „demokráciaként” a kommunisták által vallott állam-berendezkedési ethoszt értik. („A Népbíróság felfogása szerint mindenki reakciós, aki a demokráciát gyalázza, aki a kommunizmusról becsmérően nyilatkozik.”) Noha kétség sem férhet ahhoz, hogy a nyugati emigrációjában Sulyok nemzeti demokrata meggyőződésű polgárként jegyezte le önéletírását, de figyelemreméltó jelenség, hogy nem jelzi mindig a demokráciaképekből fakadó nyelvi kontextuális különbségeket, hanem alkalmanként a kommunista nézőpontból népi demokratikusnak tekintett „demokráciát” maga is fogalomhasználatát tekintve demokráciának nevezi – pedig a leírása egyértelműen utal arra, hogy a polgári demokrácia aspektusából az a bizonyos demokrácia már nem tekinthető „igazi” demokráciának. E szempontból egészen más a Sulyok-visszaemlékezés nyelvezete, mint Nagy Ferenc memoárja. Nagy egyetlen mondatában sem fogadta el – még korillusztrációként sem –, hogy a „demokrácia” fogalmat használja, mikor a kommunisták ideológiájáról vagy állam-berendezkedési fogalomhasználatáról szól. Nagy Ferenc egyértelműen „magyar demokrácián” csakis a polgári demokrácia nézőpontjából még elfogadható struktúrákat és időszakot érti. Sulyok önéletrajzi szövegeiben előfordul, hogy illusztratív szándékkal a kommunizmus és a demokrácia nyelvileg egymás szinonimájaként bukkan fel. Ismét hangsúlyozzuk: ezzel semmiképpen sem azt állítjuk, hogy Sulyok akár csak elviekben engedett volna 1945 és 1947 közötti közéleti küzdelmei során – illetve később a visszaemlékezés megszővegezésekor – a kommunista retorikának. Pusztán arra a jelenségre kíváncsiunk utalni, hogy Sulyok egyfajta cinikus tónusú érvelésmód keretében nem húz határt fogalomhasználatilag a demokráciakifejezés tekintetében, s előfordul, hogy illusztratív megoldásként helyezi egy nyelvi térbe a „kommunizmust” és a „demokráciát.” Talán maga is érezte, hogy a visszaemlékezésben értékelt korszak, a háború utáni évek története és nyelvhasználata több mint bonyolult, ezért is írhatta e mondatot: „Bábel a mai világ zűrzavarával összehasonlítva csak jelentéktelen epizód.”⁴⁴⁵

Nagy Vince, Károlyi Mihály 1918-as miniszterelnökségi államtitkára, majd belügyminisztere 1960-ban fejezte be visszaemlékezéseit. Nagy 1945-től 1946-ig a Kisgazdapárt nemzetgyűlési képviselője volt, '46-ban kizárták a pártból; még ebben az évben az alakuló „sulyokista” Magyar Szabadság alelnöke lett. 1947-ben emigrációba kényszerült. Emlékiratait New Yorkban írta, az emlékiratok elkészítésével 1960. július 1-jén végzett, vagyis már több mint egy évtizedes távlatból tudott visszatekinteni a koalíciós évek történéseire, és már az 56-os forradalom élményanyaga, tapasztalatai, intellektuális és pszichés értelemben is rendelkezésre álltak.

Nagy Vince szövegében egyértelművé teszi, hogy meggyőződése: a kommunisták kezdettől fogva diktatúrát akartak építeni, míg a kommunistákkal szemben álló polgári erők a demokrácia megmentéséért, védelméért tevékenykedtek. „Míg a [...] látszatra demokráciát építő, de valójában kommunista gazdasági rendszert előkészítő tervszerű munka folyt, addig a kormányzás eszközeiben, módszereiben a kommunista vezérek álcázatlanul a diktatúrát vezették be”⁴⁴⁶ – olvasható Nagy memoárjában.

445 Uo. 324. p.

446 Uo. 368. p.

Nagy Vince visszaemlékezésében felidézi Rákosi Mátyással folytatott tárgyalását, mely eseményt a szerző a demokráciánarratívába ágyazva ismerteti. Az 1945-ben lezajlott megbeszélést Rákosi kezdeményezte. A kommunista pártvezető a találkozókör felemlegette Nagy Vincének, hogy 1919-ben az őszirózsás forradalom belügyminisztereként őt mint kommunista aktivistát letartóztatta. Nagy erre azt válaszolta: akkor most itt az idő, hogy Rákosi visszaadja és letartóztassa. E helyzetben mondta – Nagy visszaemlékezése szerint – Rákosi a következőket: „No arról szó sincs. Felejsük el a Kun Béla-féle kísérletet. Az diktatúra volt. Mi igazi demokráciát akarunk bevezetni.”⁴⁴⁷

A megbeszélésen Rákosi azt hangoztatta, hogy a Kisgazdapárt tele van reakcióssal. Nagy kifejtette, hogy ő természetesen nem tartja a pártot reakciónak. „Mint nagy pártnak természetesen van jobbszárnya és balszárnya. Az bizonyos, hogy én a balszárnyhoz fogok tartozni. Nem olyan értelemben, hogy kommunistaszimpatizáns leszek, hanem hogy a demokratikus evolúció vonalán a haladóbbakkal fogok tartani”⁴⁴⁸ – írja Nagy Vince, aki sajátosan használja memoárjában a koalíciós évek közéleti kommunikációját uraló és az időszakról szóló történeti diskurzust is meghatározó ellentétpár (balszárny kontra jobbszárny) fogalmi kontextusát. A rögzült kép arról szól, hogy a balszárnyhoz tartozó a kommunisták beépített embere, szimpatizánsa vagy legalábbis társutas, míg a jobbszárny kifejezés arra utal, hogy az adott személy vagy erő a kommunista törekvésekkel szemben pozicionálta önmagát. Nagy Vince előbb idézett fogalmi konstrukciója eltér mindettől, mert a polgári politikus nem fogadja el ezt a keretet és inkább történet-szociológiai megközelítésben tekinti magát baloldalinak, aki a szociális tartalmú változások érdekében kíván radikális haladást – de mindezt a jogállami demokrácia és a demokratikus szabadságjogok rendszerén belül gondolja megvalósítandónak.

A Rákosival folytatott tárgyalások végén a kommunista politikus elköszönésképp a következőket mondta Nagy Vincének: „A demokrácia felépítésében együtt kell működnünk.”⁴⁴⁹ Nagy azt válaszolta, abban szívesen közreműködik, de mint írja: „kétségeim nagyok voltak, hogy amit ők építeni akarnak, az valóban demokrácia lesz-e, avagy csak annak álarcában igazi kommunizmus. Legfeljebb lassú ütemben, ügyesen adagolva, hogy vakulj, magyar!”⁴⁵⁰

Nagy Vince önéletírói fogalomhasználata alapján egyértelműen látszik: a veterán közéleti szereplő – a szintén októbrista Böhm Vilmoshoz hasonlatosan és Károlyi Mihállyal ellentétben politikusként a koalíciós években, majd memoárja megírásakor is a polgári demokrácia eszmerendszerét, értékeit vallja magáénak.

Drozdy Győző,⁴⁵¹ aki a koalíciós években kisgazda, majd szabadságpárti nemzetgyűlési képviselő volt, a 60-as esztendőkből a kádári Magyarországon, a Magyar Tudományos Akadémia felkérésére írta meg memoárját. Drozdy határozottan szegült szembe 1945 után a kommunista hatalomátvétellel, Rákosi Mátyás 1945-ös szónoki teljesítménye azonban hatott a képviselőre. Erről így írt: „Nyomat sem találjuk benne a népszerűtlen, a parancsuralmi törekvés emlegetésének. Polgári eszmefuttatás

447 Uo. 330. p.

448 Uo. 330–331. p.

449 Uo. 334. p.

450 Uo.

451 Drozdyt 1920-ban kisgazdapárti színekben választották parlamenti képviselőnek, egyike volt annak a kilenc honatyának, aki Horthy kormányzóvá választása ellen szavaztak. 1944 októberében Bajcsy-Zsilinszky Endrével együtt vett részt a fegyveres ellenállásban.

– kommunista szájból. [...] Ez a beszéd nem rokona a »kommunista demokrácia« szofisztikájának. Egyáltalán nem vesszük észre, hogy Moszkva beszél belőle.⁴⁵² Drozdy szavai szerint tehát a „kommunista demokrácia” egy sajátos szofisztika, de Rákosi retorikai képességeivel mindez „polgárinak” tűnik. Egy másik helyen a kommunista befolyás alatt működő demokráciát Drozdy Győző „moszkvai demokráciának”⁴⁵³ nevezi. Drozdy úgy véli, hogy az 1945-ös választások megrendezése a kommunisták részéről valóban komoly gesztus volt az ország számára, mert a kommunista államhatalmi gondolkodásmód egyik lényege, hogy nem fogadja el a választások magasabbrendűségét. Drozdy szerint a kommunista világon belül „a vezetésre, irányításra hivatott legmegfelelőbb embereket képességeik és megbízhatóságuk szerint nem választják, hanem kiválasztják.”⁴⁵⁴

Horváth János, aki az 1945-ös nemzetgyűlés kiscsajdá képviselője volt, 2012-es életútinterjújában az 1945 novemberében lezajlott első demokratikus választások „csoda” jellegét emeli ki: „Nem vesszük észre, hogy az 1945-ös választás milyen csoda volt. Szovjet katonai megszállás, és annak ellenére! Nem vesszük észre, éppen azért volt nagy, mert a szovjet megszállás ideje alatt a magyar nép képes volt a szovjet kommunista rendszer ellen szavazni. Pedig tíz évvel később a forradalom is ebben gyökeredzett. Két és fél év után kommunista diktatúra valósult meg, amit nem a kommunista párt, hanem a szovjet hadsereg csinált.”⁴⁵⁵ Horváth János egy visszaemlékező újságcikkben az 1945-ös voksolás kapcsán írta, hogy az a szavazás a demokrácia és a diktatúra közötti választás volt: „mértőké a magyar történelemben az 1945. november 4-i országos választások napja, amikor a szavazók több, mint négyötöde kiállt a polgári demokrácia mellett. A diktatúra szálláscsinálóinak gyanított kommunisták egyötödnyi szavazatot sem kaptak, annak ellenére, hogy a megszálló szovjet hadsereg éppen-séggel az eredmény fordítottját óhajtotta.”⁴⁵⁶

Horváth János az 1945 és 1947 közötti időszakot az 1848–1849-es évek „sikereihez”, „eredményeihez” és „vereségeihez”⁴⁵⁷ hasonlítja, ugyanakkor azt is kifejti, hogy az 1956-os forradalom törekvései a '45 utáni két esztendő tapasztalataiban „gyökereznek.”⁴⁵⁸

Kővágó József 1945 decemberétől 1947 júniusáig Budapest polgármestere volt.⁴⁵⁹ 1986-ban Chicagóban írta meg visszaemlékezéseit a '45-ös budapesti és az országos választásokról. Kővágó szerint 1945-ben a magyar nép „drámai erővel” bizonyította, hogy Magyarország „a parlamentáris demokrácia szabályai alapján óhajta megkezdeni a háború utáni politikai életet.”⁴⁶⁰ Kővágó memoárjában a kiscsajdá koalíciós évekbeli demokráciaelfogását így próbálja összefoglalni: „A kiscsajdapárt

452 Drozdy Győző: Elvett illúziók. Drozdy Győző emlékiratai. Kossuth Kiadó, Budapest, 2007. 372–373. p.

453 Uo. 390. p.

454 Uo.

455 Horváth János: Élő történelem. Horváth Jánossal, a parlamenti képviselők doyenével beszélget Spangel Péter. Kairosz Kiadó, Budapest, 2012. 39. p.

456 A Demokrácia fellegrárának építői. Csicsery-Rónay István, Horváth János, Török Bálint írásaiból. 54. p.

457 Horváth János (szerk.): Tiltott történelmünk. Századvég Kiadó, Budapest, 2006. 7. p.

458 Standeisky Éva szerint ötvenhat „restaurációs jellegű”, „visszatérő”, „múltba forduló”, „kiújuló” forradalom volt, mert „a közéleti szereplők zöme alapvetően az 1945–47-es időszakhoz kívánt visszatérni.” (Standeisky Éva: Néprálm ötvenhatban. Kalligram – 1956-os Intézet, Pozsony – Budapest, 2010. 539. p.)

459 Kővágó József közéleti szerepvállalásáról: Haas György: Egy elfeledett szabadsághős – Kővágó József munkássága. Magyar Szemle, XXIII. évf. (2014) 3–4. Elérhető: http://www.magjarszemle.hu/cikk/egy_elfeledett_szabadsaghos_kovago_jozsef_munkassaga (A letöltés időpontja: 2016. január 31.)

460 Kővágó József: Az 1945-ben tartott budapesti és országos választások lefolyása és jelentősége. Történelmi dokumentum. Vetés Kiadó, Budapest, 1994.

rendezte sorait és tisztázta politikai alapelveit, amelyeknek a lényege az volt, hogy demokratikus, többpártrendszeres, parlamentáris, haladó szellemű, de nemzeti hagyományokra épülő társadalmi rend megteremtéséért küzdünk.”⁴⁶¹

Hám Tibor a kiskgazdák nemzetgyűlési képviselője volt 1945 és 1947 között. Megvádolták az összeküvés ügyben, de a bíróság felmentette. Hám 1984-ben írt visszaemlékező cikkében úgy fogalmaz, hogy a második világháború utáni két évben a Független Kiskgazdapárt politikai stratégiáját a „nagyferenci”⁴⁶² iránzat demokráciafelfogása határozta meg. Hám szerint ennek az irányzatnak a jellemzője az volt, hogy a nyugati demokrácia, a szociális igazságosság, a földreform megvalósítása és a népi kultúra mellett álltak. Dessewffy Gyula (1945–47 között kiskgazda nemzetgyűlési képviselő) az önéletrajzi jellegű *Tanúvallomás* című kötetében közölt 1986-os írásában fejti ki, hogy a 45-ös kiskgazdák „a szabadságon felépülő demokráciát”⁴⁶³ tekintették elérendő célnak.

„A teljes demokrácia felé való fejlődést akasztotta meg az oroszok egyre gyakoribb beavatkozása, végül 1947-ben a parlamenti többségnek koncepciók perék útján való felszámolása és a közvetlen szovjet intervenció (Kovács Bélának, a Független Kiskgazdapárt főtitkárának elhurcolása), amely a Kommunista Pártot juttatta uralomra és a magyar történelem legszörnyűbb korszakát valósította meg”⁴⁶⁴ – írja Csicsery-Rónay István, aki a koalíciós években a Kiskgazdapárt külügyi osztályvezetője volt.⁴⁶⁵ Arany Bálint a Kiskgazdapárt szervezési osztályvezetőjeként dolgozott 1945–46-ban. Aranyt 1946 decemberében az összeküvés ügyből kifolyólag tartóztatták le és ítélték el, 1987-ben hunyt el. 1990-ben megjelent memoárjában olvashatunk arról, hogy Nagy Ferenc és Kovács Béla 1946 őszén komolyan fontolgatta a koalíció felmondását, mert a baloldali pártok „semmibe veszik a demokratikus együttműködés köteleit.”⁴⁶⁶

Kiss Sándor, a koalíciós idők kiskgazda nemzetgyűlési képviselője, a Magyar Parasztövetség főtitkára 1956-os emigrációja után az Egyesült Államokban írta meg visszaemlékezéseit; a dokumentumot csak Kiss Sándor 1982-ben bekövetkezett halála után publikálta az emigráns Bessenyei György Kör 1983-ban. Az önéletrírás címe is különösen érdekes témánk szempontjából: Kiss *A magyar demokráciáért* címmel vetette papírra emlékeit – meghatározó részben a koalíciós évekről. Kiss Sándor számára is 1945 az az esztendő, amikor még úgy tűnt, a magyar demokrácia esélyt kap a sorstól vagy a világpolitikától: „1945 tavasza a háború utáni korszak viszonylag legszabadabb időszaka volt. [...] A nép leleményessége, találékonysága nem ismert határt. Mi több, a fejekben és a szívekben kezdett épülni az öntudat, az emberi méltóság, amely, párosulva a közösségi érzéssel, minden demokráciának alapja”⁴⁶⁷ – olvashatjuk Kiss Sándor emlékirataiban.

461 Uo. 20. p.

462 Hám Tibor: A Magyar Köztársaság megalakulása. In: Nagy Ferenc miniszterelnök. Visszaemlékezések, tanulmányok, cikkek. Ezerkilencszáznegyvenöt Alapítvány – Occidental Press, Budapest, 1995. 70–78. p.

463 Dessewffy Gyula: Tanúvallomás. Agroinform Kiadó, Budapest, 1997. 147. p.

464 Csicsery-Rónay István (szerk.): Saláta Kálmán, az ifjú szürkeeminenciás. Fejezetek a Független Kiskgazdapárt 1945-ös küzdelméből. Occidental Press, Budapest, 2004. VI. p.

465 Csicsery-Rónay István az 1989-90-ben létrejött demokratikus politikai rendszer jogi, morális, esztörténeti alapját egyértelműen és következően az 1945-ös választások után kialakuló „16 hónapnyi” demokráciában látja. (Csicsery-Rónay István: Az 1946. évi I. törvénycikk történelmi perspektívában. In: Horváth János (szerk.): Tiltott történelmünk. Századvég Kiadó, Budapest, 2006. 141–146. p.)

466 Arany Bálint: Koronatanú. Emlékirat 1945–57. Püski, Budapest, 2006. 23. p.

467 Kiss Sándor: A magyar demokráciáért. Magyar Öregdiák Szövetség – Bessenyei György Kör, New Brunswick NY, 1983. 49. p.

Kiss önéletírásában külön kiemeli, hogy milyen fontos szerepet játszott a kommunista párt-taktikában és nyelvpolitikai küzdelemben a „reakció” kifejezés, mert a kommunisták nézőpontján keresztül a reakció úgymond csak erélyes fellépéssel győzhető le, s a reakciós fogalmat „rugalmasan” alkalmazták az ellenfelekkel szemben. Mindezen jelenséget „rabulisztikának” nevezi. Kiss bemutatja azt a jelenséget, miszerint a kommunista befolyás alatt működő rendőrség átalakult a „népi demokrácia öklévé.”⁴⁶⁸ Kiss szövegében a „népi demokrácia” a kommunista ideológiájú államberendezkedési struktúra megnevezése; a kiscgazdák által kívánatos rendszert „jelző nélküli” demokráciaként vagy „parlamentáris” demokráciaként írja le. Kiss szerint is „a magyar demokrácia diadala”⁴⁶⁹ volt az 1945. novemberi kiscgazda győzelemmel végződő voksolás. Ismerteti azt a politikai folyamatot, melynek lényegi pontjának számított, hogy a szovjet megszálló hatóságok elvárták: „demokratikus” kormány alakuljon. Kiss megjegyzi, hogy parlamentáris rendszerben a kiscgazdák demokratikusan kormányozhattak volna egyedül is, tehát a polgári demokrácia elvárás rendszere szerint az egyszínű kiscgazda kormány is „demokratikus” kormánynak lett volna tekinthető. A szovjetek szemében azonban a „demokratikus” azt jelentette, hogy abban legyenek benne a kommunisták és leginkább azt, hogy a belügyminisztériumot a kommunisták felügyeljék, vagyis e látásmódon keresztül akkor „demokratikus” a kormány, ha a rendőrség kommunista befolyás alatt marad. Kiss Sándor önéletírásából tudhatjuk: a kommunisták azt üzenték, ha a kiscgazdák nem fogadják el a „demokratikus” megoldást, vagyis a kommunista kormánybéli jelenlétet, akkor kormányozhat egyedül is az FKGP, de akkor vállalja a felelősséget. Ezt a kiscgazda pártvezetők úgy értelmezték, hogy akár már 1945 novemberében megvalósulhatott volna egy a szovjet szuronyokra épülő kommunista hatalomátvétel.⁴⁷⁰

Futó Dezső kiscgazda újságíró és nemzetgyűlési képviselő volt 1945 és 1947 között. A 47'-es választásokon a Magyar Függetlenségi Párt jelöltjeként szerzett mandátumot, 1947. október 30-án lemondott mandátumáról. Futó megérte a rendszerváltozást, memoárja halála után egy évvel, 1995-ben látott napvilágot.

A kiscgazda közéleti szereplő így idézi fel a második világháború végnapjai során érzeteket: „[...] Béke következik. Demokrácia lesz és megvalósulhat álunk, az ezeréves álmunk.”⁴⁷¹ Futó őszintén beszél arról, hogy 1945-ben az ország népe valóban elhitte, hogy a Vörös Hadsereg elhozhatja a „tisztességes”⁴⁷² demokráciát. „Ezt, ahogy néztük, nézegettük, ez az illúziónk egyre inkább fogyott, mert rá kellett, hogy jöjjünk, hogy a Vörös Hadsereg nem biztosítja Magyarországon a demokráciát. A polgári demokráciát. Ők akkor, illetve a Kommunista Párt fából vaskarikát csinálva »népi demokráciát« hirdettek. Hát ez a »népi demokrácia« egy nonszensz valami.”⁴⁷³ Futó úgy véli: a népi demokrácia azon túl, hogy fogalmilag nonszensz, lényegében a diktatúrának ágyazott meg. Erről így ír: „Az 1947-es választás után a diktatúra egyre világosabbá vált és 1948-ra már teljes mértékben érvényesült.”⁴⁷⁴

468 Uo.

469 Uo. 50. p.

470 Uo. 57. p.

471 Futó Dezső: Önéletírás. Világlátás. Országos Eckhardt Tibor Alapítvány, Budapest, 1995. 70. p.

472 Uo. 144. p.

473 Uo.

474 Uo. 145. p.

Futó önnön demokráciaképét is illusztrálja: „Hittem abban, hogy van igazság és van demokrácia. A többségi véleménynek, akaratoknak van formáló ereje. Ennek érdekében, ebben a meggyőződésben írtam riportjaimat, jártam az országot és mondtam népgyűléseken beszédeket.”⁴⁷⁵ Futó arról ír, hogy ha 1945 előtt volt „bátorsága” szembenézni a diktatúrákkal, „miért ne lett volna 1945 után.”⁴⁷⁶ A diktatúrához való viszonyulás egy másik szövegrészben is előjön önéletírásában. „Az idő engem igazolt. A diktatúrák ellen voltam, tehát kész marhaság lett volna, hogy tudjam vállalni Rákosi diktatúráját. Itthon maradtam! Ha agyonvernek, becsuknak, Istenem ez jutott osztályrészemül, mint ahogy ez jutott tíz- és tízezer embernek, akik itthon maradtak. Mi lett volna ebből az országból, ha kinyargal az ország nagyobbik része. Megszűnt volna a nemzet, mint olyan!”

Futó a jogállami demokrácia híve volt egész életében és valóban szembeszállt a diktatórikus törekvésekkel, de történelmi tény, hogy 1948. augusztus 20-án visszavételét kérte az akkor már a kriptokommunisták befolyása alatt működő társutas kisgazdapártba, ami valami furcsa, nehezen megmagyarázható kvázi legitimálása is lehet szimbolikus értelemben a kibontakozó kommunista diktatúrának. Ez a pszichés megközelítés indokolja, hogy Futó miért tartja fontosnak az előbbi hosszás magyarázatot arra vonatkozóan, hogy erkölcsi értelemben magasabb rendűnek tudja felmutatni azt a magatartásmintát, ha valaki az emigráció helyett a kommunista diktatúra kibontakozása ellenére az országban maradást választotta.

Varga Béla, a Nemzetgyűlés egykori elnöke 1991-ben mondta magnóra visszaemlékezését. Az életút-interjúk során aláhúzta: a kisgazdák a koalíciós időkben mindvégig egy demokratikus Magyarországról „álmodtak”⁴⁷⁷ – ez volt politikai alapvetésük. Vargának ugyanakkor elmondása szerint nem volt illúziója arról, hogy az 1945-ben létrejövő demokráciának esélye lehet hosszabb távon. Varga Bélának gyerekkori ismerőse volt a tekintélyes kommunista gazdaságpolitikus, Varga Jenő, aki már a háború után elmondta a kisgazda politikusnak, hogy itt teljes „kommunizálás” lesz, és csak idő kérdése, hogy az oroszok „meddig engedik a demokráciát.”⁴⁷⁸ A nemzetgyűlési elnök számára Kovács Béla elhurcolása után vált világossá, hogy elindult az a folyamat, amiről Varga Jenő beszélt neki és megkezdődött a kommunista hatalomátvétel.⁴⁷⁹

Vörös Vince, aki 1945 és 1947 között az FKgP nemzetgyűlési képviselője volt – a rendszerváltozás után, a politikába való visszatérését követően –, a 90-es évek első felében írta meg hosszú közéleti pályafutásának történetét. Önéletírásában mintegy összegző kisgazda-polgári álláspontként fogalmazza meg a koalíciós korszaknak a kisgazdapárt nézőpontján keresztüli legfontosabb demokráciatörténetét: „A nemzet minden rétege felzárkózott a párt mögé, és nagyon is egységes volt abban, hogy a demokrácia mellett kiállva védekezett a kommunizmus ellen.”⁴⁸⁰

475 Uo. 98. p.

476 Uo.

477 A Nemzetgyűlés elnöke volt. Varga Béla vallomásai életútjáról. Írta és összeállította: Kapronczay Károly. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 1998. 47. p.

478 Uo. 44. p.

479 Uo. 66. p.

480 Vörös Vince: Politikai utam. Magyar Történelmi Társulat Dél-Dunántúli Csoportja – Pannon História Alapítvány, Pécs, 1995. 91. p.

Mizsei Béla, aki FKGP-s tagja volt az 1945-ös szabadon választott nemzetgyűlésnek, 1984-ben, vagyis még a Kádár-korszakban írta meg a koalíciós évekre is vonatkozó visszaemlékezéseit. Az önéletírás több, mint 20 esztendeig, 2006-ig várt a publikálásra. Mizsei 1989 után ismét közéleti szerepet vállalt, 1990-ben parlamenti képviselő lett – 1994-ig volt kiscgazda honatya –, ezért is várhatott önéletírása kiadásával. A koalíciós évekre vonatkozó memoárszövegen nem érződik, hogy még a puha diktatúra időszakában íródott, azt persze nem tudjuk, hogy a 2006-os kiadás előtt mennyit változott az eredeti kézirat.

Mizsei visszaemlékezésében a koalíciós időszak kiscgazda szereplőit tekinti „demokratáknak”⁴⁸¹ és úgy véli, ők képviselték a „demokratikus célkitűzéseket.”⁴⁸² A volt kiscgazda képviselő memoárjából érdekes adalékok kerülnek elő az 1945-ös kommunista demokráciafelfogás kapcsán. Mizsei beszámol az 1945. augusztusi balatonlellei ifjúsági konferenciáról, amely rendezvényen az MKP nevében Révai József ideológus is felszólalt. Révai ekképpen próbálta elmagyarázni a résztvevőknek, hogy milyen demokráciában gondolkodik a kommunista párt: népi demokráciát akarnak, ami „munkás-paraszt demokrácia parlamentarizmussal és nem szovjetrendszerrel.”⁴⁸³ Mizsei úgy emlékezett közel 30 esztendővel később, hogy Révai még amellet is hitet tett, hogy „rá kell hagyni a nemzetre, hogy saját maga döntsön.”⁴⁸⁴

Az imént idézett koalíciós évekbeli kiscgazda közéleti személyiségek mindegyike megérte, megélte a kommunista diktatúrával szembeni '56-os magyar forradalmat. A forradalom élményanyagának a tudatában írták meg, mondták el visszaemlékezéseiket a koalíciós évek tapasztalatairól. (Drozdny Győző, Kiss Sándor, Nagy Vince és Arany Bálint kivételével a többi idézett visszaemlékező a 89'-es rendszerváltozást is megérte.) Az 1956-os forradalom ismeretében megfogalmazott visszaemlékező gondolatok egyértelműen arról szólnak – nem kételkedve abban, hogy az idézett szereplők az aktuális 1945-48 közötti történelem alatt is így élték meg a koalíciós évek demokráciájának mindennapjait –, hogy úgy fogták fel a visszaemlékezések megfogalmazásakor a jövőből a múltba visszapiillantva saját maguk és pártjuk szerepét, miszerint a jogállami jellegű, a polgári szabadságjogokra épített demokráciáért és a kibontakozó kommunista diktatúrával szemben küzdöttek. A visszaemlékező gondolatok egyértelműen egyfajta polgári demokráciavédő mentalitást tükröznek, illetve kifejezik a népi demokráciának is nevezett proletárdiktatúrával szembeni érzésvilágot, kulturális attitűdöt. Az '56-os forradalom diktatúraellenes élményanyagának a birtokában e véleményüket, a felvázolt emlékképet egyfajta magasabbrendű erkölcsi pozícióból fogalmazhatták meg. Az e részben idézett kiscgazda visszaemlékezők mindegyikének szövegeiből – az ő nézőpontjukon keresztül – a történelmi távlatból tekintve megfogalmazott idealizált „jó” álláspont magukénak vallása bontakozik ki. Ezen szereplők úgy érveltek emlékező szövegeikben, úgy fogalmazták meg visszaemlékező gondolataikat, hogy az aktuális korszakban az általuk képviselt ügy vereséget szenvedett ugyan, de történelmi szempontból úgy vélekedhetnek: ők voltak a „jó” oldalon – ez a morális felsőbbrendűség egyértelműen jellemzője a kiscgazda szereplők önreflexiós visszatekintéseinek.

481 Mizsei Béla: Életpályám. Kossuth Kiadó, 2006. 111. p.

482 Uo. 87. p.

483 Uo. 41. p.

484 Uo.

A KOMMUNISTÁK MELLETT TÁRSUTAS SZEREPET VÁLLALÓ KISGAZDÁK ÖNÉLETÍRÁSAIBAN MEGJELENŐ DEMOKRÁCIAÉRTELMEZÉSI PARADOXONOK

Az alábbiakban öt olyan kisgazda kötődésű szereplő visszaemlékezéseit elemezzük a koalíciós évekbeli demokráciafogalomhasználat fényében, akik a kommunista diktatúrában is vállaltak közéleti szerepet. Dobi István a koalíciós években kisgazda miniszter volt, a proletárdiktatúra idején miniszterelnök és államfő (az Elnöki Tanács elnöke); Z. Nagy Ferenc az 1945 utáni esztendőkből és 1949-et követően is parlamenti képviselő; Bognár József 1946–47-ben tájékoztatási miniszter, majd 1949 után egészen 1956-ig végig miniszter; Barcs Sándor 1946-tól a Magyar Központi Híradó – kisgazdák által delegált – ügyvezető elnöke, 1948-ban az FKgP alelnöke, 1950-től 1963-ig a Magyar Labdarúgó Szövetség elnöke, 1950–1980 között a Magyar Távirati Iroda vezérigazgatója volt. Dancs József a koalíciós években kisgazda parlamenti képviselő, a kommunista diktatúra alatt a Szabad Föld újságírója.

Dobi István 1962-ben publikált memoárjában nincs jelen a demokráciafogalom mint narratív elem. A visszaemlékezés szövegéből is egyértelmű: Dobi 1945 után nem demokratikus politikai struktúrában gondolkodik, hanem jóval inkább társadalomátalakító változásokban. Önéletírásában az 1945-ös időszak kapcsán az azonnali proletárdiktatúra dimenziójában jön elő a demokrácia kontra diktatúra ellentétpár. Említést tesz a helyi szektás kommunisták törekvéseiről, akik lokális diktatúrákat vezetnek be és helyi diktátorként tűnnek fel. „Diktáltak, parancsoltak, elrendeltek, utasítottak olyan helyzetekben is – nem ritkán drasztikus, durva módon –, amikor az emberekkel tanácskozni, okosan szót érteni kellett volna, és közmegelégedésre születhettek volna meg a döntések”⁴⁸⁵ – írja Dobi.

A Dobi-visszaemlékezésből a koalíciós évek demokráciája kapcsán is fontos tények tudhatóak meg. A paraszti származású politikus maga számol be arról, hogy Rákosi Mátyás terelte abba az irányba, hogy az FKgP-ben maradjon, merthogy úgymond „hasznosabb”,⁴⁸⁶ ha Dobi nem a kommunisták között, hanem a kisgazdapártban folytatja közéleti munkáját. Dobi úgy emlékszik, hogy Rákosi 1945-ben valóban egy komolyabb koalíciós szakaszban gondolkodott: „Ha a koalíció jól működik, meglátod, 15–20 éven belül mintaországot csinálunk Magyarországból!”⁴⁸⁷ – idézi a kommunista pártvezető szavait a kisgazda-kommunista kettős kötődésű politikus. Dobi István saját pártjáról, az FKgP-ről visszaemlékezéseiben igen rossz véleménnyel van – úgy gondolta, a kisgazda választási győzelem után a pártban „többségi gőg”⁴⁸⁸ alakult ki, amit ő veszélyesnek és kártékonynak tartott.

Dobi demokráciaképéről közvetetten a visszaemlékezés azon részéből tudhatunk meg a legtöbbet, mikor Rákosinak a koalíciós évekbeli szerepét elemzi. „A felszabadulás után kialakult helyzetben, a szocialista fordulat előkészítésében és megvalósításában Rákosi valóban múltjához és híréhez méltó

485 Dobi István: Vallomás és történelem. II. kötet. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1962. 415. p.

486 Uo. 426. p.

487 Uo. 427. p.

488 Uo. 422. p.

módon dolgozott. A munkáshatalom és a proletárdiktatúra megszervezésében nagy érdemeket szerzett⁴⁸⁹ – olvasható a memoárban, vagyis Dobi történeti értelemben pozitívnak tartja Rákosinak a koalíciós demokrácia leépítésében, a kommunista diktatúra kialakításában vitt szerepét. Mindebből az összefüggésből is látszik, hogy Dobi István számára a jogállami jellegű demokrácia ethosza nem bírt értékkel, számára a radikális társadalomátalakítást felvállaló „szocializmus” jelentette a szellemi iránytűt. „Becsületes koalíciót akarok, s azután mielőbb szocializmust”⁴⁹⁰ – ez volt Dobi koalíciós évekbeli ars poetica-ja.

Z. Nagy Ferenc kiszgazda parlamenti képviselő a koalíciós években a jogállami demokrácia híveként küzdött a szabadságjogokra épülő demokratikus struktúráért. Ahogy arra korábban utaltunk: Z. Nagy még 1947 februárjában is, az összeesküvés ügy hiszterizált légkörében kiállt a megegyezéses demokrácia ethosza mellett és figyelmeztetett: ha nincsenek megállapodások, akkor diktatúra következhet.⁴⁹¹

A polgári demokrácia eszmeiségét védő mentalitásnak Z. Nagy 1965-ben a kádári Magyarországon megjelent visszaemlékezésében⁴⁹² nyoma sincs. Sőt, a korszak koalíciós demokráciáját, a koalíció világát inkább bírálja, mintsem védi. Panaszskodik a különböző politikai erők pozícióharcára és negatív jelenséggént állítja be „a pártok marakodásait.”⁴⁹³ A koalíciós időszak egyik jellemzőjeként ír arról, hogy „a reakciós erők nem mondtak le a hatalomról.”⁴⁹⁴

Z. Nagy memoárjában mint „előrevívő” megszólalást idézi Révai Józsefnek a Dinnyés-kormány parlamenti programvitájakor elmondott beszédét, mikor Révai arról szólt, hogy Nagy Ferenc és Varga Béla emigrálása után – akik a kommunista szónok szerint az embereket a demokrácia ellen hangolták – végre a „népet a demokrácia felé kell vezetni.”⁴⁹⁵ Z. Nagy beszámol arról, hogy mivel „Révai beszéde megnyugtatóan hatott,”⁴⁹⁶ személyes találkozót kezdeményezett vele, amely megbeszélés létre is jött. Ezen találkozáson Révai kifejezte: reméli, Z. Nagy segíteni fogja a kommunisták és a kiszgazdák közötti együttműködést.⁴⁹⁷

489 Uo. 427. p.

490 Uo. 445. p.

491 Z. Nagy Ferenc: A koalíció válsága és a kivezető út. Kis Újság, 1947. február 7. 1. p.

492 Drámai módon esik szó Ortutay Gyula naplójában Z. Nagy Ferenc egykori kiszgazda képviselőtársa visszaemlékezéséről.

Ortutay 1966. január 30-i bejegyzésében írja le, Barcs Sándor miként számolt be neki arról, hogy Dobi Istvánt fia halálhíréből kellett tájékoztatnia. Kádár János Barcs Sándort mint Dobi egykori kiszgazda párttársát bízta meg azzal, hogy közölje az Elnöki Tanács elnöki posztját betöltő Dobi Istvánnal, hogy fia öngyilkos lett. Barcs személyesen mondta el Dobinak a halálhírt. Dobi nem rendült meg, hanem néhány perc elteltével Z. Nagy Ferenc visszaemlékezéseit kezdte el éles hangon kritizálni és „félórás dühös előadásban szétszedte, cáfolta” (Ortutay Gyula: Napló II. 1955–1966. Alexandra Kiadó, Budapest, 2009. 384. p.) a Z. Nagy memoárjában foglaltakat. Ortutay maga is elítélően ír Z. Nagy visszaemlékezéseiről, „hírhedt”, „szemtelen”, „hazug” és „ravasz” (Uo.) könyvnek nevezi a visszaemlékezést.

493 Z. Nagy Ferenc: Ahogy én láttam. Gondolat Kiadó, Budapest, 1965. 235. p.

494 Uo.

495 Uo. 265. p.

496 Uo. 266. p.

497 Mizsei Kálmán (kiszgazda nemzetgyűlési képviselő, 1945–1947) szerint Z. Nagy Ferenc 1947–48-ra „elcserélt ember” lett. (Mizsei Béla: Életpályám. 103. p.)

Nem sokkal később, 1947 sorsdöntő történéseire vonatkozó megállapítása így hangzik: „Már kezdtem látni, hogy a népi demokratikus fejlődés csak szocializmushoz vezethet, s abban a parasztságnak meg kell találni a maga helyét.”⁴⁹⁸ Történettudományi szempontból egyelőre feltáratlan, hogy a Z. Nagy demokráciafelfogását, politikai nézeteit érintő pálfordulásának milyen konkrét oka lehetett.⁴⁹⁹

Dancs József 1978-ban kiadott memoárjában a demokrácia fogalma többször is szerepel narratív elemként. A demokrácia kifejezés a szövegben azonban egyértelműen a kommunista nézőpontú demokráciafogalmat jelenti, leginkább arra törekszik a visszaemlékező, hogy megmagyarázza, a kiskisgazda haladó körei is „demokráciát” akartak az 1945-öt követő esztendőkből.⁵⁰⁰

Bognár József 1987-ben adott életútinterjújában nincs jelen narratívaként a demokrácia témája.⁵⁰¹

A kiskisgazda kötődésű sportmúlttal bíró Barcs Sándor mint „társutas”, a kommunista diktatúra sportpolitikájának lett az egyik meghatározó alakja – a londoni olimpia alatt a Magyar Olimpiai Bizottság társelnöke. A koalíciós években Barcs a Magyar Központi Híradó vezetője. A Dlusztus Imrének adott – már a rendszerváltás után készült, s 1997-ben megjelent – életútinterjújában beszél arról, hogy a Magyar Központi Híradó ügyvezető elnökeként az egyik legfontosabb feladata az volt, hogy betartassa a demokratikus pártok által megszabott „demokratikus szabályokat, a koalíciós rendet.”⁵⁰² Mindezen túlmenően Barcsnál sem érdemi a demokrácia narratíva az életútinterjú során. Hogy a polgári demokrácia ethosát valló kiskisgazda szellemi körből indulva miként került egyre közelebb a kommunisták népi demokráciájához, így magyarázza: „Sohasem tudtam pártban gondolkodni, én mindig népfrontos gondolkodású voltam.”⁵⁰³ Magában már 1948-ban felismerte a „baloldali aktivistát, a kommunisták szövetségét.”⁵⁰⁴ Arról is beszélt a visszaemlékező interjúban, hogy egész életében lelkiismeret-furdalása volt amiatt, hogy vállalta – a kommunista diktatúra bekövetkeztét visszavonhatatlanul demonstráló – Rajk-perben a népi ülnöki szerepet. „Nekem korábban is lelki konfliktust okozott, különösen azért, mert humanista embernek tartottam és tartom magamat, de akkor Péter Gábor szobájában gyengének bizonyultam.”⁵⁰⁵

498 Uo. 272. p.

499 Az 1945–47-es nemzetgyűlés almanachja számára készített Z. Nagy Ferenc-életrajzban Vida István történész és Vörös Vince egykori párttárs így fogalmaz: Z. Nagy „a párt paraszti centrumához tartozott, de Nagy Ferenc miniszterelnök lemondása után és emigrációba kényszerítése után csatlakozott a Dobi-Gyöngyösi fémjelezte balszárnyhoz.” (Vida István (szerk.): A Nemzetgyűlés Almanachja 1945–1947. Magyar Országgyűlés, Budapest, 1994. 387–388. p.) Ungváry Krisztián Z. Nagy Ferencet a Kiskisgazda politikusok és az állambiztonság című tanulmányában a kiskisgazdapárt balszárnyához, a társutasok csoportjába sorolja. „A társutaság határai szinte definiálhatatlanok: a szervilis Dobi Istvántól egészen az integritására kínosan ügyelő id. Antall Józsefig terjed azok sora, akik szerepet vállaltak a rendszerben.” (Ungváry Krisztián: Kiskisgazda politikusok és az állambiztonság. In: Ungváry Krisztián (szerk.): Búvópatakok. A jobboldal és az állambiztonság 1945–1989. 1956-os Intézet Alapítvány – Jaffa Kiadó, Budapest, 2013. 87. p.) Ungváry tanulmányából megtudhatjuk, hogy Z. Naggyal kapcsolatban az állambiztonság 1966-ban felújította az adatgyűjtést, mert 1966. április 18-án visszaemlékezésének gödöllői bemutatósakor arról beszélt, hogy „az oroszok ugyanazt csinálják Magyarországon, mint az amerikaiak most Vietnámban.” (Uo. 91. p.) Z. Nagyrol ’66 után a BM nem tudott érdemi anyagot gyűjteni, az egyik állambiztonsági jelentés megállapította: „egyértelműen a jelenlegi rendszer mellett foglalt állást.” (Uo. 134. p.)

500 Dancs József: Utak és állomások. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1978. 319–320. p.

501 Bognár József: „Én azt gondolom...”. Kritika, XVI. évf. (1987) 8. 19–35. p.

502 Dlusztus Imre: Barcs Sándor. Délmagyarország Kft., Szeged, 1997. 111. p.

503 Uo. 123. p.

504 Uo. 142. p.

505 Uo.

A kiscgazda „társutas” közéleti szereplők – zömmel a Kádár-korszakban írt – visszaemlékezéseinek közös jellemzője, hogy a jogállami demokrácia mint érték nem jelenik meg a forrásokban. A demokrácia mint narratív elem nem szövegformáló tényező e memoároknak. Megállapítható: a társutasság mint jelenség felvállalásához pszichésen szükséges volt a teljes szakításra a szabadságjogokra épülő demokrácia eszményétől, így a demokrácia ethosza nem jelenik meg a visszaemlékező szövegekben sem.

A (NÉPI) DEMOKRÁCIA MINT NARRATÍVA

A HITHŰ KOMMUNISTÁK KOALÍCIÓS ÉVEKRŐL SZÓLÓ VISSZAEMLEKEZÉSEIBEN

A koalíciós korszak legfontosabb szereplője, Rákosi Mátyás 1958-tól szovjetunióbeli emigrációjában írta visszaemlékezéseit. Az MDP megalakulásáig tartó részt Tokmakban fejezte be 1966. június 27-én. Ahogy arról már szót ejtettünk, az önéletrajzi narratíva a múlt emléknymairól szól, de a „jelen” nézőpontján keresztül. Ezt Rákosi visszaemlékezései kapcsán különösen is hangsúlyoznunk kell. Az egykori pártvezér emigrációban, lényegében a szovjet hatóságokkal és a kádári hatalommal szemben kiszolgáltatva jegyezte le önéletrírását. Az önreprezentáció biztonságát számára az adta meg, hogy nem változtatott az 1945 és 1948 közötti érvkészletén – ez azzal is összefügg, hogy a korabeli beszédeihez mint forrásokhoz a szovjet pártvezetők közbenjárására hozzá tudott jutni, így az emléknymokon kívül ezek a dokumentumok lehettek az alapjai a visszaemlékezéseinek. „Pozitív szereplőket itt már alig találunk nála: aki kezdetben demokrata volt, az reakcióssá, aki baloldali volt, az jobboldalivá, egyesek rendőrspiclivé válnak”⁵⁰⁶ – írja a visszaemlékezés anyagát szerkesztő, gondozó Feitl István történész.

Rákosi Mátyás visszaemlékezésében egyértelművé teszi, hogy 1945 után – a szovjet érdekekre való tekintettel – egyből nem lehetett szó a kommunizmus terjesztéséről, mert a szövetséges nagyhatalmak megállapodtak abban, hogy pusztán „nemzeti, felszabadító” harcot engednek az általuk megszállt területeken. Emiatt nem beszéltek a magyar kommunisták az általuk remélt forradalomról. „Elhatároztuk, hogy nem használjuk a proletárdiktatúra szót. [...] Ehelyett azt mondtuk, hogy a népi demokrácia állama betölti a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet államának szerepét. Aki marxista, az megértette, hogy az ilyen átmenet államformája a proletárdiktatúra, ellenségeink viszont nem köthettek bele olyan könnyen.”⁵⁰⁷ – írja Rákosi, aki az önéletrajz egy másik részében azt fejtegette, hogy a kommunisták a „tényleges”⁵⁰⁸ demokrácia hívei voltak, ellentétben a kiscgazdákkal, akik a „formális” demokrácia keretei között képzeltek el a jövőt. Az egykori pártvezér úgy vélte, hogy a kommunisták által szervezett koalíciós évekbeli tömegmegmozdulások részei a demokrácia világának – még akkor is, ha „gyakran becsületes demokraták is hajlandók arra, hogy a tömegmegmozdulások fegyverét, mint a demokráciával össze nem egyeztethetőt, elvessek.”⁵⁰⁹

506 Feitl István: Rákosi Mátyás – Visszaemlékezések 1940–1956. Elérhető: http://napvilagkiado.eu/webaruhaz/shop.product_details/11-forraskiadvanyok/flypage.tpl/113-rakosi-matyas-visszaemlekezesek-1940-1956/ (A letöltés időpontja: 2015. október 1.)

507 Rákosi Mátyás: Visszaemlékezések 1940–1956. 1. kötet. Napvilág Kiadó, Budapest, 1997. 239. p.

508 Uo. 321. p. (Ahogy azt a könyvben már többször elemeztük, a kommunisták a koalíciós években a polgári demokrácia formalizmusával szemben a maguk demokráciafogalma kapcsán gyakran az „igazi”, a „tényleges” és a leginkább a „népi” kifejezéseket használták, hogy ezáltal is ellenpontoszni tudják a jogállami demokrácia normatív jogfelfogását.)

509 Uo. 323. p.

Amikor az MKP III. kongresszusának (1946) eseményeit idézte fel, akkor Rákosi ismét kitért a demokrácia kontra diktatúra tematikára: „Még a pártkongresszuson is csak általánosságban, éles meghatározások nélkül beszéltünk a népi demokrácia szocialista jellegéről. Ez az általánosság és éles formulák hiánya azonban nem abból keletkezett, mert magunk sem voltunk tisztában azzal, hogy merre megyünk és mire törekszünk. [...] hanem mert akkor taktikailag ez volt a helyes. Megállapodtunk, hogy a proletárdiktatúra kifejezést, mely bel- és külpolitikailag ekkor csak megnehezítette volna munkánkat, kerüljük. [...] Tudvalevőleg, amikor az erőviszonyok megváltoztak – no meg a kommunista párt sikerei az osztályharc frontján ezt lehetővé tették –, mi azonnal nyíltan beszéltünk.”⁵¹⁰ A főtitkár visszaemlékezésének szövegéből egyértelműen kitetszik, hogy a „népi demokrácia” kifejezés számukra metanyelvi fogalom volt, amiről ők maguk, „a marxisták” úgyis tudták, hogy az a proletárdiktatúrát jelenti. Rendkívül érdekes jelenség bontakozik ki e kérdés kapcsán, hiszen a visszaemlékezés szövegéből egyértelmű, hogy a kommunisták 1945 után nem sokkal már proletárdiktatúrára törek: a cél a kommunista diktatúra kialakítása volt, de magában az önéletírásban is Rákosi végig „magyar demokráciáról” és „demokráciáról” beszél, amikor a maguk célkitűzéseit értékeli és a koalíciós évek államstruktúráját írja le. E különös nyelvi zavarra példa a visszaemlékezésből az alábbi idézet: „A magyar demokrácia nem egyetlen hatalmas ütközetben verte meg az ellenségét, a reakciót, hanem egy sor kisebb-nagyobb győzelem és siker együttes eredményeképpen állott elő az a helyzet, hogy a reakció lényegében elvesztette a csatát. A demokrácia mennyiségi győzelmei összeadva minőségbe csaptak át.”⁵¹¹ Rákosi okfejtését vizsgálva az a logikai következtetés olvasható ki, miszerint „a demokrácia mennyiségi győzelmei” olyan minőségbe csaptak át, ami már magát a klasszikus értelemben vett proletárdiktatúrát hozta létre.

Mindezeket figyelembe véve önreflexiós hiánynak tűnik, hogy ezzel párhuzamosan Rákosi Mátyás megvetőleg ír arról, miszerint a „jobboldali kiscgazdák” folyamatosan támadták a kommunista kézben lévő „demokratikus” rendőrséget és merészelték a koalíciós években arról beszélni, hogy a kommunisták „kisebbségi diktatúrára”⁵¹² törek.

Az 1945 októberében megrendezett budapesti törvényhatósági választást, melyen a kiscgazdák – váratlanul – egyedül többséget szereztek, Rákosi „az első demokratikus választásnak”⁵¹³ nevezi, amelynek tanulsága az ő szempontjukból az volt, hogy „a reakció” milyen erős. A kommunista pártfőtitkár úgy emlékszik, hogy a budapesti voksolás után novemberben a nemzetgyűlési választások eredménye már nem volt meglepetés: „A választások után az első dolgunk volt, hogy megakadályozzuk a demokrácia táborában az ijedtséget és zavart.”⁵¹⁴ Rákosi az önéletírásban „a demokrácia táboráról” szól, ahol a zavarodottság tünetei jelentkeztek a kiscgazdák 57 %-os győzelmét követően, vagyis nyilvánvalónak tűnik, hogy a baloldaltól vagy leginkább a kommunista bázisról beszél, mikor „a demokrácia tábora” kifejezést emlegeti. Ismét tetten érhető tehát ez a furcsának ható kettősség, ahol a kommunisták kezdettől fogva a proletárdiktatúrára törek, de erről taktikai okok miatt nem

510 Uo. 325. p.

511 Uo. 464. p.

512 Uo. 311. p.

513 Uo. 382. p.

514 Uo.

beszélnek, ugyanakkor önmagukat a „demokrácia táborának” nevezik. S mindezen nyelvi kontextus az események után több mint egy évtizeddel íródott visszaemlékezésben is megjelenik, amikor már nem az aktuális politikai kommunikációs koordinátarendszerben kell értelmezni a kimondott, leírt szavakat, hanem a jövőből visszatekintve rekonstruálódik a koalíciós évek világa – és e situációban is, egy szövegtesten belül Rákosi e kettős fogalomhasználatot alkalmazza. Ezt a látásmódot érthetjük meg jobban, amikor az egykori kommunista politikus a visszaemlékezésében a kisgazdapárt összetételét elemzi. Megállapítja, hogy a pártban jelen voltak a „demokratikus parasztok” is, de 1945 nyarától az FKgP „gyűjtőmedencéjévé” vált azoknak az erőknél, akik „a kommunista párt ellen és a polgári demokrácia mellett foglaltak állást.”⁵¹⁵ A Rákosi-féle dimenzió keresztül tehát a kisgazdapártban voltak a „demokratikus parasztok” és velük szemben létezett az a kör, amely viszont a polgári demokrácia mellett állt, továbbgondolva ezen érvkésletet: a demokratikus parasztok ellenpólusai a polgári demokrácia hívei. Ebből az előbbi gondolatfolyamból is kitetszik, hogy Rákosi Máttyás a polgári demokrácia struktúráját a maga világlátása szerint nem tartja „demokratikusnak.”

Érdeemes néhány konkrét történet is elemezni a visszaemlékezés szövege alapján a demokrácia-értelmezés nézőpontján keresztül. Például Nagy Ferenc 1947 nyári lemondatását azzal az indokkal magyarázza Rákosi, hogy határozottan kellett fellépni, mert Nagy Ferenc miniszterelnök úgymond azért ment Svájcba, hogy ott „megállapodjon a népi demokrácia”⁵¹⁶ ellen. Ha a korábbiakban már felfejtett kommunista nyelvi kódrendszert vesszük alapul, mely szerint „a népi demokrácia” a „proletárdiktatúra” egyfajta fedőneve, akkor persze már nem tűnik olyan valóságtól elrugaskodott élethelyzetnek, hogy a hivatalban lévő kormányfő a formálódó proletárdiktatúrával szemben kívánt szövetségeseket szerezni a nyugati partnerekről, de mindez a kommunista frazeológia alapján azt jelenti, hogy Nagy Ferenc a „népi demokrácia” ellen tett lépéseket.

Földes László, Halas Lajos, Kállai Gyula és Nógrádi Sándor a kommunista diktatúra alatt, a Kádár-korszakban írta meg, s adta ki memoárját. Kovács István önéletírása a rendszerváltozás után készült el. Kádár János 1989-ben, halála előtt néhány hónappal adott életútinterjút.⁵¹⁷

Földes László visszaemlékezése 1984-ben látott napvilágot. A háború utáni újpesti viszonyokról írja a kommunista politikus: „A város szinte egész lakossága tanulta, próbálta a demokráciát, lassan oldódott a zárkózottság. Nehéz, fáradtságos munka volt ez számunkra.”⁵¹⁸ Ennél a lokális demokráciapróbálkozásról szóló megjegyzésnél mérvadóbb a '45-ös választások rossz kommunista eredményét kommentáló sorokból felfejthető demokráciatematika. Földest természetesen komoly csalódással

⁵¹⁵ Uo. 199. p.

⁵¹⁶ Uo. 377. p.

⁵¹⁷ Földes László a koalíciós években az MKP újpesti titkára, majd a budapesti pártbizottság osztályvezetője; Nógrádi Sándor 1945-ben iparügyi államtitkár, 1946-tól az MKP KV agitációs és propagandaosztályának vezetője, majd a miniszterelnökség politikai államtitkára; Kállai Gyula 1945-ben szintén miniszterelnökségi államtitkár, majd a tájékoztatásügyi minisztériumi politikai államtitkára, 1949-ben Rajk László utódaként lett külügyminiszter; Kovács István 1946 és 1949 között az MKP szervezési osztály-vezetője, a PB póttagja; ilyen értelemben a pártelit tagja, ugyanakkor befolyása alapján mégsem sorolhatjuk az MKP első vonalához. Kádár János a koalíciós években az MKP KV titkára és a Politikai Bizottság tagja volt; 1948-tól Rajk László után belügyminiszter. Halas Lajos a koalíciós évekbeli kommunista „R Gárda” vezető személyisége, majd később a pártórség tagja, utána a Magyar Nép-hadseregben szolgált, 1957-ben a Munkásőrség országos parancsnoka.

⁵¹⁸ Földes László: A második vonalban. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984. 142. p.

töltötte el az eredmény. Memoárjában egyetértőleg idézi Rajk Lászlót, aki a voksolás után a titkári értekezleten arról beszélt: a gyenge eredményekben az is közrejátszhatott, hogy sok kommunista középvezető proletárdiktatúrát⁵¹⁹ akart volna egyből a háború után megvalósítani és ez félelmet keltett a kommunistákkal szemben. Földes egyértelműen ezt tekintette a vereség okának, mert más mulasztást nem tudott említeni, amikor ezen dilemmázott. Földes László visszaemlékezésében le- szögezte, hogy a koalíciós években a kommunisták „betartották a polgári demokrácia szabályait.”⁵²⁰ A fordulatot 1948-ra teszi, amikor Dimitrovra hivatkozva már olyan népi demokráciaként határozta meg a magyar politikai struktúrát, amely átmenet a szocializmusba.⁵²¹

Nógrádi Sándor is kiemeli memoárjában: a helyi kommunista káderek 1944–45-ben a proletár- diktatúrára való gyors áttérésben bíztak. Nógrádi konkrét esetként Ózd példáját említi. „Bizony sokáig tartott, amíg meg tudtam nekik magyarázni, hogy annak [a proletárdiktatúrának] még nem jött el az ideje; hogy most koalíciós kormány van, amelyben a polgári pártok is részt vesznek, mégpedig túl- súlyban – és ennek így kell lenni, mert velük együtt kell győzelemre juttatnunk a demokratikus for- radalmat... Petrei barátom, Ózd város párttitkára úgy nézett rám, hogy azt hittem, mindjárt bekap.”⁵²²

A háború utáni történeteket bemutató fejezet elején töprengett így Nógrádi: „Milyen világ legyen? Szabadság, függetlenség, demokrácia – nos, mutasd meg, milyen vagy, kinek mit hozol?”⁵²³ Abból is kitűnhet, hogy „demokrácián” – és „szabadságon”, illetve „függetlenségen” is – mást ért, mint a jogállami jellegű demokráciafelfogást vallók, hogy az 1947-es választásokat úgy ábrázolta, mint amikor a „demokrácia” és a „reakció” erői „sorsdöntő”⁵²⁴ harcot vívtak – erre az időszakra Nógrádi egy német mondást is idéz: „az egészre ment.”⁵²⁵

Kállai Gyula visszaemlékezésében a koalíciós éveket mint a „kibontakozó népi demokratikus for- radalom”⁵²⁶ korszakát írja le. Az 1944–45-ös időszakra jellemző kommunista proletárdiktatúra kontra polgári demokráciatematika Kállai memoárjában is megjelenik. Arról számol be, hogy 1944 őszén Szegeden is meg kellett küzdeni azzal, hogy a helyi szektás kommunista vezetők rapid módon kívánták volna bevezetni a diktatúrát. „A nézeteknek ebben a kavargásában kellett rendet teremteni. Révainak való feladat volt”⁵²⁷ – írja Kállai. Révai szegedi érvelése arról szólt – tudjuk meg Kállai önéletírásából –, hogy „ma” a „demokráciáért” kell küzdeni, és aki nem ezt teszi, az „trockista.”⁵²⁸

A demokrácianarratíva tekintetében is tanulságos az, amikor Kállai Gyula egy Rákossal folytatott 1945-ös beszélgetését idézi fel. Rákosi kifejtette, hogy a népi írók „polgári demokráciát szeretnének, amelynek alappillére a kisbirtokos parasztság.”⁵²⁹ A kommunista pártvezető úgy vélte, „ez még nem

519 Uo. 148. p.

520 Uo.

521 Uo. 161–1672. p.

522 Nógrádi Sándor: Új történet kezdődött. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1966. 21. p.

523 Uo. 5. p.

524 Uo. 99. p.

525 Uo.

526 Kállai Gyula: Két világ határán. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1984. 7. p.

527 Uo. 52. p.

528 Uo. 53. p.

529 Uo. 104–105. p.

volna baj,⁵³⁰ de a gond az, hogy a népi írók emellett „munkásellenesek.”⁵³¹ Kállai a népi írók védelmében így fogalmazott: ők ugyanakkor „fasisztaellenesek.”⁵³² Rákosi szerint a népi írók a háború elején valóban fasisztaellenesek voltak, de „Sztálingrád után” egyre inkább „szovjetellenessé”⁵³³ váltak.

Kállai Gyula memoárjának a demokráciatematika szempontjából leginkább figyelemreméltó része a *Ki a demokrata?* című fejezet. Kállai okfejtése még a nyolcvanas évek első felében írt visszaemlékezésében is arról szól, hogy az igazi demokrata csak az lehet, aki a népi demokrácia híve: értelmezése szerint a népi demokrácia pedig a munkások, a parasztok és az értelmiség demokráciája. „Ám »ha lúd legyen kövér« elve alapján a reakció mindenki demokráciájára gondolt. Mindenki élje ki szabadon és minden korlátozás nélkül »demokratikus« hajlamait. [...] Mindenkinek legyen joga demokratának« lenni”⁵³⁴ – olvasható a Kállai-visszaemlékezésben a koalíciós évek vitáiból ismert kommunikációs panel, miszerint a „demokrata” a népi demokrácia, vagyis a formálódó proletárdiktatúra mellett áll, és aki a mindenkire érvényes jogokra épülő demokráciafelfogást vallja, az reakciós.

Halas Lajos a nyolcvanas évek közepén írta meg memoárját, a kötetet 1986-ban adták ki. A visszaemlékezésben a koalíciós időszakot érintő ideáltipikus kommunista demokrácianarratíva elemeket találunk. A kommunista frazeológiával átitatott szövegben az olvasható, hogy az úgynevezett összeesküvés ügy a „magyar demokrácia elleni bűntény”⁵³⁵ volt. Természetesen az egykori karhatalmista nem azt érti „bűntény” alatt, hogy ezen ügyet használta fel a kommunista hatalmi gépezet a polgári demokrácia következetes lebontására, hanem magukat az „összeesküvőket” tekinti gazembereknek, akik „a reakció boszorkánykonyhájában” lettek kitalálva. „A párt azonban megőrizte higgadságát, nem adta fel a demokratikus küzdőteret, a választási győzelem lehetőségét, a politikai harcot, a meggyőzés-megnyerés nehéz, de végső soron gyümölcsöző munkáját”⁵³⁶ – írja Halas. Ezen önéletírói szövegéből egyértelműen kitetszik, hogy valóban úgy gondolja: a kommunisták azért tudták elérni a koalíciós években a céljukat, mert „nem adták fel a demokratikus küzdőteret.” Halas hiszi és vallja, hogy a kommunisták demokratikus körülmények között, demokratikus küzdőtéren szereztek meg a hatalmat.

Még tanulságosabb témánk a demokrácianarratívának a koalíciós évekről szóló visszaemlékezésekben való jelenléte szempontjából, amikor az egykori R gárdista egy Magyar Szabadság Párti gyűlés általuk, az R Gárda által történt megzavarására emlékszik vissza. Halas egyértelművé teszi: „megszerveztük az akciót.”⁵³⁷ Az önéletíró szerint akkor forrósodott fel a hangulat, amikor Sulyok Dezső mint szónok a „demokrácia vívmányait” kezdte „ócsárolni.”⁵³⁸ Ekkor az egyik „hatalmas termetű gárdista” egy széket hajított az elnökség „nyaka közé.” Kirobbant a verekedés, a berendezés „pozdorjává” tört.

530 Uo. 105. p.

531 Uo.

532 Uo.

533 Uo.

534 Uo. 197.

535 Halas Lajos: *Az R Gárdától a Munkásőrségig*. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1986. 93. p.

536 Uo. 93–94. p.

537 Uo. 129. p.

538 Uo. 130. p.

A négyszáz fős „sulyokista” tömeg menekülésre kényszerült. „A lépcső két oldalán is a mieink álltak, s végigpofozták a vert hadat, lábrúgásokkal segítve a lefelé haladást, egészen a földszintig.”⁵³⁹ Halas a történet elmondását követően azon lelkenedezik, hogy „ezután a Sulyok-párt nem kísérletezett többé azzal, hogy aktiváit valahol összeverbuválja.”⁵⁴⁰

Halas Lajos brutális beszámolója után azt azért hozzáteszi, hogy az „osztályharc éles összecsapásai után nevelkedett nemzedék” most biztosan értetlenül „csóválja a fejét.” A visszaemlékező megkísérli megmagyarázni, hogy miért is volt szükség erre a rendbontásra, mert azt maga is elismeri, hogy „ez egyáltalán nem demokratikus módszer.”⁵⁴¹ Saját felvetésére így válaszol: „Én erre azt mondom: a demokrácia ellenségei számára nincs és sohasem lehet demokrácia, mert a történelem megtanított bennünket arra, hogy ők, ha tehetik, visszaélnék a demokrácia adta lehetőségekkel”⁵⁴² – olvashatjuk 1986-ból a koalíciós években Révai Lózsef által kidolgozott demokráciaértelmezés egyik továbbélő elemét, miszerint a demokratikus jogok a „demokrácia ellenségeinek” nem járnak, vagyis nem léteznek mindenkire egyaránt érvényes szabadságjogok.

Halas önéletírói szövege alapján azt érzékelhetjük, hogy álláspontja, magatartása évtizedek elmúltával sem változott. Memoárkészítői hozzáállásában hiányzik az önreflexió képessége, meg sem próbál szembenézni azzal, hogy az általa folyamatosan „demokráciaként” emlegetett kommunista államstruktúra diktatúrába torkollott – többek között az ő karhatalmista segédletével.

Kádár János 1989-es Kanyó Andrásnak adott életútinterjújában az 1945-öt követő esztendőök históriája alig kerül elő. A koalíciós évek demokráciaértelmezéséről szóló narratív elem egyáltalán nem jelenik meg e visszaemlékezésben.⁵⁴³ Az 1982-ben Gyurkó Lászlónak adott életútinterjúban azonban Kádár János arról is beszélt, hogy – s ezáltal Kádár koalíciós évekbeli demokráciaértelmezésébe is betekintést nyerhetünk – 1948-ban az volt a véleménye, „helyes lett volna a többpártrendszer fenntartása.”⁵⁴⁴ A Gyurkó-féle hivatalos Kádár-portrénak tekinthető *Arcképvázlat történelmi háttérrel* idézi Kádár János egy '48 nyári parlamenti beszédét, amelyben a politikus a következőket mondta: „A mi demokráciánk rendszerével megfér és az ország számára valóban hasznos szolgálatot tehet egy, a demokráciát ténylegesen elfogadó, építő jellegű kritikát gyakorló ellenzék.”

Kovács István memoárja a legérdekesebb szöveget jelenti a kommunista vezetők visszaemlékezései közül – főként amiatt, mert Kovács megérte a rendszerváltozást,⁵⁴⁵ láthatta a kommunista diktatúra összeomlását és 1989 után a jogállami demokrácia struktúráinak újbóli megjelenését, megismerhette

539 Uo.

540 Uo.

541 Uo. 131. p.

542 Uo.

543 Kádár János: Végakarat. Hírlapkiadó Vállalat, Budapest, 1989. Az interjút készítette és a dokumentumokat válogatta: Kanyó András.

544 Gyurkó László: Arcképvázlat történelmi háttérrel. Magvető Kiadó, Budapest, 1982. Elektronikusan elérhető: <http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?docId=6086secId=56564> (A letöltés időpontja: 2017. április 15.)

545 Kovács István 101 esztendősen 2012-ben hunyt el.

a történettudományi publikációkat a korszak jellegzetességeiről; ugyanakkor világlátása, nézetei, a koalíciós évekre vonatkozó véleménye, a vizsgált korszakot érintő demokraciafelfogása semmit sem változott a 2005 körül befejezett önéletrírásában.

Kovács többször kezdett bele visszaemlékezései megírásába. Már a nyolcvanas években készíthetett feljegyzéseket, majd a '89-es fordulat után abbahagyta a munkát, 1991-ben kezdte újra, s tizennégy évvel később fejezte be a visszaemlékezéseket.⁵⁴⁶

A memoárban tetten érhető látásmódja szerint a koalíciós évek a „baloldal” és a „jobboldal” küzdelmének volt a terepe és időszaka. Rekonstruálható: Kovács úgy gondolja, hogy a „baloldal” a demokrácia „továbbfejlesztése”, a „népi demokratikus rendszer” kialakítására törekedett, míg a „jobboldali reakciók” a kommunisták világával szembenálló „nyugati típusú demokráciát” akartak. „A jobboldal egy »harmadik út« politikáját hirdette, a »mérleg nyelvét« akarta megjátszani a koalícióban, »összekötő kapocs« akart lenni és »hidat verni« nyugat és kelet között. Szovjet orientáció helyett nyugati, főleg angol orientációt, nyugati kölcsönök felvételét, nyugati típusú demokráciát akartak”⁵⁴⁷ – írja Kovács. Szerinte a Baloldali Blokk egy olyan „politikai erőnek” tekinthető, amely biztosította „a magyar demokrácia továbbfejlődését.”⁵⁴⁸ Ezzel szemben a „jobboldaliak” demokrácia-ellenesek voltak, s „idegen érdekeket szolgáltak.”⁵⁴⁹

Kovács a maga metanyelvi világában ír arról, hogy a kommunista hatalomért folytatott harc során létező jelenségnek számított a baloldal részéről – a demokrácia ethoszába nem beleférfő – szalámi-taktika mint agresszív nyomásgyakorlásra építő politikai stratégia. Mint írja: „Fokról fokra fokoztuk a nyomást a jobboldalra. Egyik követelésünk teljesítése után újabb követelésekkel álltunk elő. E taktika segítségével lépésről-lépésre zárták ki a jobboldali reakciós képviselőket nemcsak az Országgyűlésből, hanem a vidéki képviselőtestületekből is. [...] Lépésről-lépésre fokoztuk a nyomást, széttöredeztük a kisgazdapártban tömörült reakciót, amely így nagyon meggyengült. [...] Megosztottuk az ellenséget, ez volt a szalámi taktika lényege.”⁵⁵⁰ Kovács memoárjából kiolvasható, hogy számára a koalíciós években a „nyugati” demokrácia eszménye valamiféle reakciós és szovjet-ellenes kísérlet volt, ami szemben állt a népi demokratikus rendre való törekvéssel. Aki pedig a népi demokrácia ellen tett lépéseket, az „ellenségnek” volt tekinthető. Figyelemre méltó lélektanitudati jelenség, hogy a '89-es demokrácia hétköznapijain során, 2005-ben, 94 esztendősen is így gondolta mindezt a visszaemlékező.

546 Kovács István: Élet egy eszme szolgálatában. 1911–2011. Visszaemlékezések és dokumentumok. Válogatta, szerkesztette és a bevezetőt írta: Morva Tamás. Budapest, 2014. Elérhető: <http://vilagszabadsag.hu/index.php?f=1935> (A letöltés időpontja: 2016. január 9.)

547 Uo.

548 Uo.

549 Uo.

550 Uo.

A KOALÍCIÓS ÉVEKBEN KOMMUNISTAKÉNT SZEREPET VÁLLALÓ, DE KÉSŐBB A KOMMUNISTA DIKTATÚRA RENDSZERÉBŐL KIÁBRÁNDULT KÖZSZEREPLŐK DEMOKRÁCIANARRATÍVÁJA

Hegedüs András 23 évesen kommunista delegáltként tagja volt az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek, 1945-ben a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség vidéki titkára. 1947-ben parlamenti képviselőnek választották. A koalíciós időszak végén az MKP KV Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály vezetője. 1955–56-ban a Minisztertanács elnöke. A Kádár-korszakban visszavonult a politikai szereptől, szociológusként tevékenykedett, a sztálinizmust elvetette; értelmiségiként marxista alapról bírálta a rendszert, 1973-ban revizionista nézetei miatt kizárták az MSZMP-ből. A hetvenes években már magnóra mondott egy hosszabb visszaemlékezést a MSZMP KB Párttörténeti Intézete számára, majd 1985-ben adott egy hosszabb életútinterjút, ami Bécsben jelent meg, de mindezen visszaemlékező jellegű forrásokat Hegedüs nem tartotta eléggé kiforrottnak, ezért a nyolcvanas évek második felében saját maga kezdte el írni szisztematikusan átgondolt visszaemlékezéseit. *A történelem és a hatalom ígézetében. Életrajzi elemzések* című kötet még a rendszerváltozás előtt, 1988-ban hivatalos formában is megjelent.

Hegedüs András 1946 márciusától egy több hónapos bentlakásos pártiskolai képzésen vett részt. A résztvevők az önéletírás tanúsága alapján a kommunista pártot „mindenek felettinek” tartották és kvázi messianizmus jellemezte a pártiskolai hallgatóságot.

A visszaemlékezéséből kiderül, hogy akkoriban még markánsan hatott Bibó István nagyszabású tanulmánya (*A magyar demokrácia válsága*) és az azt követő vita. Hegedüs úgy emlékszik, hogy ő akkor úgy látta: vagy kommunista vezetés alatt álló „népi demokratikus berendezkedés” jön létre – ami szerinte „átmenet a proletárdiktatúrába” – vagy polgári demokrácia. Az egykori kommunista politikus visszaemlékezésében már önkritikusan áll ahhoz a jelenséghez, hogy a korabeli kommunista stratégia szerint „reakciósook azok, akik az így értelmezett népi demokráciát nem fogadják el.”⁵⁵¹

A másik út a koalíciós években Hegedüs szerint a „nyugati típusú parlamentarizmus” volt, ahol egyenjogú pártokra szabad választásokon leadott szavazatok aránya dönthetett volna arról, hogy melyik párt milyen arányban vesz részt a hatalomban. Hegedüs úgy véli, hogy mindezen elképzelés azért sem valósulhatott meg, mert a Magyar Kommunista Párt a „partneri kapcsolatokat fokozatosan csökkentve irányította az egyre szélesebb körben tevékenykedő erőszakszervezeteket.”⁵⁵²

A visszaemlékezésnek a koalíciós évek demokráciafelfogását érintően az a legérdekesebb narratív eleme, mikor Hegedüs András beszámol arról, hogy a pártiskolán Farkas Mihály, az MKP KV titkára is előadott. „Farkas Mihály a proletariátus ún. erőszakszerveinek fontosságát emelte ki, s a népi demokrácia egyik fő ismérvének azt tekintette, hogy jóllehet az országban a többpártrendszer fennmaradt,

551 Hegedüs András: *A történelem és a hatalom ígézetében. Életrajzi elemzések*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1988. 123. p.

552 Uo. 124. p.

de az erőszakszervek szigorúan a kommunista párt, azaz szerinte a munkásosztály kezébe kerültek.”⁵⁵³ Hegedüs az előbbieken idézett visszaemlékezés-töredéke – az önéletírás mint forrás által a szerző gondolkodási konstrukciójára vonatkozó támponton túl – a történeti szituáció rekonstruálása tekintetében is mérvadó. A koalíciós évekbeli kommunista demokráciafelfogás egy újabb fontos elemét tudjuk beazonosítani a Hegedüs-visszaemlékezés segítségével. Farkas álláspontja azt demonstrálja, hogy 1946-ban a kommunisták szerint az úgynevezett népi demokrácia abban különbözött leginkább a polgári demokrácia hagyományos modelljétől, hogy a politikai struktúrák a többpártrendszerű demokrácián alapulnak ugyan, de az erőszakszervekhez viszont a kommunisták nem engednek más politikai erő számára hozzáférést.

A kommunista diktatúra ethoszával szembeforduló Hegedüs alábbi visszaemlékező véleménye is sokat mond a koalíciós évek szélsőbaloldali demokráciakoncepciójáról: „A felszabadulás óta eltelt egy év bebizonyította, hogy a kommunisták nem mehetnek bele újra szabad választásba, ha meg akarják tartani az erőszakszervezetekben megszerzett abszolút vezető szerepüket, és ha nem akarnak lemondani, mint távolabbi célkitűzésről, a proletárdiktatúráról.”⁵⁵⁴

Hegedüs arról is ír: ő maga is úgy érezte a koalíciós években, hogy „már csak idő kérdése”, hogy a kommunista párt „az erőre támaszkodva mikor és hogyan számolja fel a »reakciók hadállásait« és teremti meg a »népi demokrácia talaján« a Kommunista Párt egyeduralmát.”⁵⁵⁵

A későbbi miniszterelnök úgy véli, a magyar társadalom az 1945 utáni néhány esztendőben „megszabadult az úri osztályok elnyomása és politikai manipulációi alól”⁵⁵⁶ és ezzel párhuzamosan kezdte kiépíteni és „a maga arculatára formálni” a demokrácia intézményeit. Mindezt – ahogy Hegedüs fogalmaz – „a kommunista vezetés kvázi népi demokratikus elképzelése ellenére” volt képes megtenni a nemzet. „A koalíciós pártok igazi politikai pártokká váltak, kialakították szervezeti kereteiket, létrehozták saját ifjúsági szervezeteiket és igyekeztek befolyásukat kiterjeszteni a társadalom minél szélesebb rétegeire. Ezt a folyamatot akkor én, mint általában a kommunisták, a reakció mesterkedésének tudtam be”⁵⁵⁷ – írja önkritikusan Hegedüs, aki hozzáteszi, az 1947-től bekövetkező fordulat során azonban a társadalom „elvesztette az önálló kezdeményezés lehetőségét, alárendelődött különböző hatalmi apparátusok kontrolljának. S ez akkor is tény marad, ha mi kommunisták hitünk és meggyőződésünk szerint jobb és szebb jövőt akartunk juttatni a nemzetnek.”⁵⁵⁸ Hegedüs András tehát a jogállami jellegű demokrácia bukását abban látja, hogy a társadalom már nem tudott ellenállni a kommunista kézben lévő erőszakszervi apparátusnak és magatartásnak; nem elemzi viszont azt, hogy mindez a kommunista karhatalmi struktúra csakis a szovjet megszállásra épülve alakulhatott ki és maradhatott fenn. E tematikát Hegedüs a – szovjet megszállást tabutémaként kezelő – Kádár-korszak Magyarországon nem írhatta le, ha a kötetet kiadásra szánta, s ne feledjük, hogy a kommunista államhatalmi ethosszal radikálisan szembemenő visszaemlékezés még a rendszerváltozás előtt, 1988-ban jelent meg.

553 Uo. 128. p.

554 Uo. 124. p.

555 Uo.

556 Uo. 135. p.

557 Uo.

558 Uo.

Donáth Ferenc⁵⁵⁹ a koalíciós években a Földművelésügyi Minisztérium kommunista politikai államtitkára, az MKP KV tagja. Az ötvenes években koholt vádakkal letartóztatják, 1954-ben szabadult. 1958-ban az „56-os forradalomban való részvétele miatt a Nagy Imre-per másodrendű vádlottjaként 12 év börtönrre ítélték. 1960-ban engedték ki. A nyolcvanas években a demokratikus ellenzék megfellebbezhetetlen tekintélye. Nem élte meg a rendszerváltoztatást, 1986-ban hunyt el.⁵⁶⁰

Az 1945 utáni néhány évre vonatkozóan három, a koalíciós évekre visszatekintő, visszaemlékező jellegű írása ismert. A hatvanas évek első felében megírt *A közvetlen demokrácia Magyarországon* című esszé Donáth hagyatékából került elő. A *Közvetlen demokráciáról* című dolgozata, vitairata 1967 decemberéből való. A *Bibó István és a magyar demokrácia alapkérdése* című tanulmány, amelynek vannak önéletírászerű elemei is, 1979-ben íródott a Bibó-emlékkönyv számára.

„1945 tavaszán volt egy nagy népmozgalom Magyarországon, amely a népi szervek határozataiban, állásfoglalásaiban, intézkedéseiben kifejezésre juttatta; a régi rendszer helyébe olyan új rendszert akar, amelyben a nép szervei útján közvetlenül részt vesz a hatalom gyakorlásában”⁵⁶¹ – írja Donáth Ferenc a hatvanas évek elején *„A közvetlen demokrácia Magyarországon”* című visszaemlékező tanulmányában. Donáth az 1944–45-ös időszak közvetlen demokráciáját tekinti mintának; kissé idealizálja is a nemzeti bizottságok rendszerére épített, általa „közvetlen demokráciának” nevezett államhatalmi struktúrát. Mint írja: „A népi szervek tett[re]készségét, lendületét, forradalmi demokratizmusát az táplálja, hogy a közügyeket a nagy tömegek létükkel vagy jólétükkel a legszorosabban összefüggő, legszemélyesebb ügyüknek érzik.”⁵⁶² Donáth arról beszél, hogy a nemzeti bizottságok visszaszorulása után, a közvetlen demokrácia visszametszését követően a „demokratikusan gondolkodó néptömegek” úgymond elkeseredtek, mert nem valósult meg a „szociális igazság” demokráciája.

Arról már az 1967-es *A közvetlen demokráciáról* című dolgozatában ír, hogy számára nem az országgyűlési választások jelentik „a mércét” arra vonatkozóan, hogy egy nép demokratikus-e. Donáth ugyanakkor nem tud – ’67-ből visszatekintve – azonosulni a koalíciós években közkeletű kommunista állásponttal, hogy csak az lehet igaz demokrata, aki a kommunistákra szavaz: „Ez [...] politikailag veszedelmes dolog, mert zsákutcába visz. Logikailag oda, ahová Rákosi Mátyás jutott, kijelentvén [...], hogy: mi magyarok, fasiszta nép vagyunk.”⁵⁶³

Donáth úgy véli, Rákosiék ezzel az előbb idézett sommás véleménynel söpörhették le a közvetlen demokrácia eszmeiségét, merthogy úgymond a nép „nem volt érett rá.” Rákosit és körét – ahogy Donáth fogalmaz –, „az MKP vezető magját” teszi felelőssé, hogy 1945 után már nem tudott kibontakozni a közvetlen demokrácia. Az egykori kommunista államtitkár azt fejtegeti, hogy az MKP „vezető magjának” koncepciójából hiányzott az a szemlélet, hogy a „magyar dolgozóknak cselekvési

559 Ignác Károly: Hogyan vált kommunistává egy jó módú vidéki család sarja? Donáth Ferenc indulása. *Múltunk*, LIX. évf. (2014) 4. 4–11. p.; Papp István: Donáth Ferenc és a közvetlen demokrácia. *Múltunk*, LIX. évf. (2014) 4. 23–38. p.

560 „Donáth Ferenc közvetlen demokráciáról vallott nézetei szervesen illeszkednek mind a magyar politikai gondolkodás, mind a kommunista-szocialista eszme világtörténetének hagyományába” – írja Papp István a Donáth közvetlen demokrácia képeről írott tanulmányában. (Papp István: Donáth Ferenc és a közvetlen demokrácia. *Múltunk*, LIX. évf. (2014) 4. 23–38. p.)

561 Donáth Ferenc: A Márciusi Fronttól Monorig. Tanulmányok, vázlatok, emlékezések. Válogatta: Valuch Tibor. MTA Közgazdaságtudományi Intézet – Századvég Kiadó, Budapest, 1992. 149. p.

562 Uo. 154. p.

563 Uo. 171. p.

szabadságot biztosítson kisebb vagy nagyobb közösségi ügyeinek intézésében. Ellene voltak, hogy intézményesen biztosítsák a dolgozók részére a hatalom ellenőrzésének, még inkább a hatalom gyakorlásának demokratikus jogát.”⁵⁶⁴

A Bibó-émlékkönyv számára írt visszaemlékező tanulmányában elemzi – óvatosan ugyan, inkább kérdéseket feltéve, dilemmázva – azt a jelenséget, miszerint a koalíción belül „a baloldali pártok pozíciójának” erősítése és a „társadalmi-gazdasági viszonyok radikális átalakítása” érdekében volt szükség a jogállami jellegű demokrácia korlátozására. Donáth 1979-ből visszapiillantva is lényegében legitimnek tartja a demokrácia olyanfajta „önvédelmét”, amely magába foglalja – ahogy Donáth írja – „a restaurációs erőök rendészeti elnyomását éppen úgy, mint a pártalapítás és a választójog korlátozását.”⁵⁶⁵ Az egykori kommunista közéleti szereplő úgy véli, a „demokratikus átalakulás kérdése azonban az volt, sikerül-e és milyen mértékben a dolgozók számára szilárd, intézményesített pozíciókat biztosítani a közügyek intézésében.”⁵⁶⁶ Donáth szempontrendszerén keresztül a formális demokrácia nem bír társadalmi értékkel, nem elismerően szól a „tisztá demokrácia játékszabályait megtartó parlamentarizmusról”, mert az értelmezése szerint nem a nép uralmát jelenti, hanem pusztán képviselőletét. Mindeme intellektuális hozzáállására markáns példa az alábbi idézet tőle: „1945-ben a demokratikus átalakulás mélységét kevésbé tükrözte a pártokra adott szavazatok száma és aránya. A parlamentáris demokrácia magában ezt nem is képes mutatni, mivel a legdemokratikusabb megoldás is csak a képviselői rendszeren belül marad. Az átalakulás mélységét hívebben fejezi ki, hogy mennyiben sikerült olyan intézményekkel felcserélni a régieket, amelyek nemcsak a feladatok eredményes megoldására alkalmasak, de egyben a demokrácia iskolái is.”⁵⁶⁷

Donáth 1979-ben is hitet tesz a közvetlen demokrácia eszménye mellett, mikor így fogalmaz: „Igazi demokratikus fordulatot Magyarországon a közügyek intézésének olyan szabályozása hozott volna, amely tekintettel a kedvezőtlen gazdasági és politikai viszonyokra, fokozatosan lehetőséget nyújtott volna, hogy a dolgozók közvetlenül részt vegyenek kis és nagyobb közösségeik – a legnagyobb közösség, a nemzet – fontos ügyeinek intézésében.”⁵⁶⁸ Donáth koalíciós évekről szóló visszaemlékező írásaiban megfogalmazott demokráciaértelmezésének legfontosabb eleme a közvetlen demokrácia megvalósult jelenségeinek elemzése, illetve az azon való töprengés, hogy milyen lehetett volna az 1945 utáni magyar demokrácia, ha a közvetlen demokrácia ethosza markánsabb szerepet kaphat benne.

„A népi mozgalmak – a földosztó bizottságok, nemzeti bizottságok, üzemi bizottságok – spontán, közvetlen demokráciát képviseltek, s ezért a kormánykoalíció négy pártja (a Kisgazdapárt, a szociáldemokrata párt, a kommunista párt és a Parasztpárt) egyaránt bizalmatlanul és ellenszenvvel tekintett rájuk, mert valamennyi a befolyását féltette tőlük. Ezek a hagyományos, centralizált, régi módon szerveződő pártok egyaránt anarchikusnak és alkotmányellenesnek tekintették ezt a helyzetet,

⁵⁶⁴ Uo. 178. p.

⁵⁶⁵ Uo. 238. p.

⁵⁶⁶ Uo.

⁵⁶⁷ Uo.

⁵⁶⁸ Uo.

úgy mondták: »a plebs önkényét«, és egyöntetűen meg akarták őket szüntetni. [...] Nem tudom, hogyan működtek volna később, hogyan épülhettek volna be egy stabil, demokratikus mechanizmusba, egy népképviselési demokráciába”⁵⁶⁹ – ez már (a koalíciós évek közvetlen demokráciáját szintén fontos értéknek tekintő) Vásárhelyi Miklós visszaemlékező gondolatmenete, aki a rendszerváltozás hajnalán, 1988-ban adott életútinterjút Federigo Argentierinek. A kötet olaszul 1988-ban, magyarul 1989-ben jelent meg.

Vásárhelyi Miklós a koalíciós években a kommunista napilap, a *Szabad Nép* vezető újságírója volt. 1954-től a Nagy Imre-kör tagja, az 1956-os forradalom alatt Nagy Imre kormányának sajtó-főnöke. 1958. június 15-én a Nagy Imre-perben öt év börtönbüntetésre ítélték. 1960-ban szabadult. A demokratikus ellenzék tekintélyes alakjaként megélte a rendszerváltozást. 1990-ben a SZDSZ országgyűlési képviselője lett. 2001-ben hunyt el.

Vásárhelyi az életútinterjúban arról beszél, hogy 1945–46-ban még a bennfentesnek számító kommunista újságírók is azt valószínűsítették, hogy hosszabb távon parlamentáris demokrácia lesz. „45-ben és részben 46-ban a pártnak az volt a stratégiája, hogy hosszú ideig tartó demokratikus küzdelemre kell berendezkednünk, s ennek során kell majd magunkhoz vonzanunk a magyar lakosság többségét. Ezért is szántak olyan fontos szerepet a lapunknak, s ezért töltött Révai egész napokat a szerkesztőségben írással, vezércikkírással és a mi irányításunkkal. Ebben az időszakban azt gondoltuk, hogy a legfontosabb a propaganda, hiszen ezzel nyerhetjük meg az embereket, ennek révén győzhetjük meg őket arról, hogy a nép pártja vagyunk, s hogy tevékenységünk a nemzet javát szolgálja. [...] Túlértékeltek az erőnket. Mi kértük, hogy 1945 novemberére hozzák előre az első választást. Kifogástalan demokratikus választás volt ez, jóllehet korlátozott, mert egyes pártok (a jobboldal) nem indulhattak. Eredménye az lett, hogy a kiscgazdák több mint 57%-ot kaptak, mi pedig csak 17-et”⁵⁷⁰ – mondja Vásárhelyi, aki szerint a kommunistáknak a formális demokráciához való viszonyában 1946 végére következett be változás; „ekkor ugyanis a Magyar Kommunista Párt arra a meggyőződésre jutott, hogy demokratikus módszerekkel sohasem lesz képes hatalomra jutni, sem olyan baloldali többséget létrehozni, amelyet ellenőrzése alatt tarthat.”⁵⁷¹

Személy szerint Vásárhelyi Miklós számára Kovács Béla 1947. februári elrablása jelentette a demokráciafordulatot. Minderre így emlékszik: „Hadd említsek egy döntő mozzanatot: amikor 1947 februárjában Kovács Béla, a Kiscgazdapárt főtitkára, vagyis az abszolút többséggel rendelkező párt vezetője ellen összeesküvés vádat emeltek, a Parlament nem volt hajlandó felfüggeszteni Kovács Béla mentelmi jogát, tehát a magyar rendőrség nem tartóztathatta őt le. Erre a szovjetek magukra vállalták a dolgot, kémkedés vádjával letartóztatták, és Oroszországba internálták. [...] A magamfajta felső közép-kádert tökéletesen váratlanul érte Kovács Béla letartóztatásának híre. Persze rögtön felismertem, hogy ezzel a párt stratégiája megváltozott. [...] Ami ezután következett, az már nem a régi

⁵⁶⁹ Vásárhelyi Miklós: *Ellenzékben*. Federigo Argentieri interjúja Vásárhelyi Miklóssal. Szerkesztő: Tóbiás Áron. Szabad Tér Kiadó, Budapest, 1989. 34. p.

⁵⁷⁰ Uo. 36. p.

⁵⁷¹ Uo. 37. p.

játék, nem a demokratikus pártok koalíciója volt"⁵⁷² – fogalmaz Vásárhelyi, aki szerint az újabb jelentős fordulatot hozó '47-es választás nem az úgynevezett kékcédulák, a kékcédulás csalás miatt nem tekinthető a demokrácia eszmeiségének megfelelő voksolásnak: „az igazi csalás a demokratikus játékszabályok eltorzításában állt, az erőszakban, a fenyegetésre és zsarolásra épülő gépezetben.”⁵⁷³

Haraszi Sándor a Horthy-korszakban illegális kommunista volt. 1945 és 1948 között a *Szabadság* című kommunista napilap szerkesztője, ezt követően az MDP KV Agitációs és Propaganda Osztályának helyettes vezetője. 1950-ben koholt vádakkal letartóztatták és életfogytiglani börtönre ítélték. 1954-ben rehabilitálták, ekkoriban Nagy Imre miniszterelnök köréhez tartozott. 1956. október 31-től a Népszabadság főszerkesztője. November 4-én Nagy Imre csoportjával a jugoszláv követségre menekült, majd 1958-ban hat évi börtönre ítélték. 1960-ban amnesztiát kapott, a későbbiekben lexikon-szerkesztőként dolgozott, nem élte meg a rendszerváltozást, 1982-ben hunyt el.

Halála előtt egy évvel a koalíciós éveket is érintő életútinterjút adott Tóth Péter Pálnak. A visszaemlékező beszélgetésben Haraszi felelevenítette, hogy 1945-ben baloldali meggyőződésű emberként radikális változásokban bízott. Sokan a szovjet katonai jelenlétből fakadóan egyből proletárdiktatúrát akartak, de a központi pártutasítás nem erről szólt. Haraszi azt gondolta, hogy a szovjetek ittléte a demokratikus viszonyok közepette is komoly szerepet biztosít a kommunisták számára. „Úgy véltük, hogy a demokratikus játékszabályoknak megfelelően a hatalom egy részét birtokba vehetjük. Arra azonban nem gondoltunk, hogy ez a demokratikus periódus rövid lesz, és hamarosan egypártrendszer jön létre az országban.”⁵⁷⁴ Haraszi önkritikusan állt az önnön koalíciós évekbeli szerepéhez, felfogásához: hibának nevezve, hogy az 1945 utáni esztendőben a „tényleg demokratikus csoportokat is az ellenség közé soroltuk akkor, amikor azokkal valójában nem mint ellenségekkel, hanem legfeljebb mint politikai ellenfelekkel kellett volna bánni.”⁵⁷⁵

Vas Zoltán 1945-ben Budapest kommunista polgármestere. A koalíciós években Rákosi Mátyás, Gerő Ernő, Farkas Mihály, illetve Révai József mellett tagja volt a Magyar Kommunista Párt úgynevezett ötös fogatának, a szervezet informális vezető stábjának. Vas 1945 és 1949 között a komoly gazdaságirányító hatáskörrel rendelkező – kvázi kormánytestületként is kezelhető – Gazdasági Főtanács főtákará. 1954-től Nagy Imre miniszterelnök mellé kerül, ő lesz a minisztertanácsi titkárság vezetője. Az '56-os forradalom idején a közellátási kormánybizottság elnöke. 1956. november 4. után Nagy Imrével együtt menekül a jugoszláv nagykövetségre. A Kádár-korszakban nyugdíjas.

A hetvenes években megírja visszaemlékezéseit. A koalíciós éveket is érintő memoár-rész miatt „a Szovjetunió és a magyar nép barátságát sértő izgatás” címén büntetőeljárást indítottak ellene. Visszaemlékezéseinek e kötete csak a rendszerváltozás után, 1990-ben jelenhetett meg.

572 Uo. 37–38. p.

573 Uo. 46. p.

574 Haraszi Sándor: Befejezetlen számvetés. Magvető Kiadó, Budapest, 1986. 216–217. p.

575 Uo. 219. p.

Viszontagságos életem című emlékirata az 1945 előtti időkről szól, ez a rész 1980-ban jelent meg. Az *Akkori önmagunkról* című 1982-ben kiadott visszaemlékezés közvetetten már érinti vizsgált korszakunkat, a koalíciós éveket. Szintén foglalkozik az 1944 és 1949 közötti időszakkal a memoár harmadik, leginkább szókimondó része. Ezen rész miatt indult ellene eljárás a hetvenes években. E kötet *Betiltott könyvem* címmel Vas Zoltán halála után hét évvel látott napvilágot.

Vas 1982-ben megjelent visszaemlékezésében a koalíciós évek demokráciaküzdelmait is – mint a Gazdasági Főtanács főtitkára – közgazdasági szemüvegen keresztül nézte. Vas arról ír, hogy a kisgazdák „Magyarország kapitalista útjának fennmaradásában hittek.”⁵⁷⁶ Ezzel szemben a kommunisták viszont a „szocializmus győzelmét tartották szem előtt.” Vas értelmezésében a szocializmus olyan népi demokrácia, amely „betölti a proletárdiktatúra funkcióját.”⁵⁷⁷

Vas már '82-es visszaemlékezésében is önkritikusan ír Kovács Béla elrablásáról – kimondja, hogy „konceptiós rendőrségi”⁵⁷⁸ ügy volt. Hozzáteszi ugyanakkor, erről csak mint „történelmi tanulságról” kíván szólni, mert ő maga is egyetértett azzal, hogy „rendőrségi eszközöket” vessenek be a kizárólagos kommunista hatalom érdekében, mert ezzel tudták szolgálni régi vágyukat: „megvalósítani az országos hatalom megszerzésével a szocializmust.”⁵⁷⁹

A *Betiltott könyvem* című visszaemlékezésében úgy fogalmaz, hogy az 1946 és 1948 közötti korszakot a „békés átmenet politikája” jellemezte, ekkor még a kommunista stratégia sikeresen tudta alkalmazni a „proletárdiktatúra nélküli”⁵⁸⁰ irányvonalat. 1949-től viszont „Sztálin új tanításával a proletárdiktatúráról és annak gyakorlatával megerősödött Rákosi, Gerő, Farkas egyeduralma”⁵⁸¹ – írja Vas.

Noha a Kádár-korszakban Vas memoárjának harmadik részét „betiltották”, vagyis nem engedték megjelenni; a szöveg stílusát vagy akár demokráciaértelmezését egyértelműen a hivatalos kommunista nyelvhasználat jellemzi. Erre példa, amikor arról értekezik, hogy Mindszenty és a „klerikális reakció” a „népi demokratikus rendszer megdöntésére” tört, Vas úgy emlékszik, hogy Mindszenty „demokrácia elleni fellépéseihez felhasználta a templomi szószerket.”⁵⁸²

Schöpflin Gyula és Háty Gyula a csalódott kommunista értelmiségi visszaemlékezők típusát testesítik meg. 1945-ben mindketten bíztak a kibontakozó új világban, egykori illegális kommunistaként komoly társadalmi változásokban reménykedtek. Mind Schöpflint, mind Hátyt elkeserítették a '45-ös választási eredmények, majd a koalíciós években hithű kommunistaként szolgálták a mozgalmat. A proletárdiktatúra hétköznapi valósága azonban mindkettőjüket elidegenítette az eszmétől; Schöpflinnél ez gyorsabban lezajlott, ő már 1950-ben emigrált: Háty szemét a Nagy Imre-féle új szakasz nyitotta fel, 1957-ben '56-os szerepvállalása miatt hatévi börtönre ítélték, 1960-ban amnesztiával szabadult, négy év múlva nyugatra távozott.⁵⁸³

576 Vas Zoltán: *Akkori önmagunkról*. Önéletírás II. Magvető Kiadó, Budapest, 1982. 173. p.

577 Uo. 213. p.

578 Uo. 241. p.

579 Uo.

580 Vas Zoltán: *Betiltott könyvem*. Életem III. Szabad Tér Kiadó, Budapest, 1990. 46. p.

581 Uo. 48. p.

582 Uo. 45. p.

583 Hegedűs Géza irodalomtörténész *A magyar irodalom arcképcsarnoka* című művében így ír Háty Gyula eszmei pálfordulásairól:

Háy Gyula 1969–70-ben Svájcban írta meg visszaemlékezéseit. A koalíciós évekről úgy tesz említést, mint „provizóriumról”, amikor „több párt létezett, mint a nyugati államokban.”⁵⁸⁴ A memoáriró úgy véli, a koalíciós évek demokratikus struktúrája illeszkedett a magyar tradíciókhoz, mert Magyarország komoly „parlamentáris hagyományokkal” bírt – „még ha felemásokkal is.”⁵⁸⁵ Háy szerint az 1945 utáni időkből a kommunistákat aligha szerették az emberek, inkább félték tőlük, de az bizonyos, hogy százezrek sokat vártak a kommunisták törekvéseitől, ezért tudott a kommunista párt tömegeket vonzani.

Az író úgy emlékszik, 1945. november 4-én, az első szabad választásokkor a nap büszkén indult és szomorúan végződött számára mint kommunista meggyőződésű polgár számára. Háy a kommunista vereséget „megsemmisítőnek”⁵⁸⁶ érezte. „Az összes fellegekből pottyantunk le. Ki számolt ilyen hálátlansággal? Lehet, hogy ilyen kevésre becsülnék minket? Nem szeretnek? Nem akarnak?”⁵⁸⁷ – idézte fel közel negyedszázad elmúltával a '45-ös demokratikus választások eredményeinek a pszichéjére gyakorolt hatását a kommunistából antikommunistává lett író.

Háy szerint Rákosi valójában ellenezte a demokratikus választások megtartását.⁵⁸⁸ Az író helyzet-elemzése arról szól, hogy Rákosi folyamatosan, a koalíciós évek egészében csak a szabad jelzésre várt, hogy a kommunisták átvehessék a hatalmat. „Eleinte jól átgondolt, precízen keresztülvitt választási trükkkel, majd egyre brutálisabban alkalmazott nyers erőszakkal lépésről lépésre korlátlan diktátorrá lett.”⁵⁸⁹ Háy e jellemzésével Rákosi hatalmi karakterológiáját vázolja, de ezen túl az egész koalíciós korszak demokráciadefenzívájának méltó leírása ez.

Schöpflin Gyula több mint 70 esztendősen írta meg memoárját. A kötet az emigráció viszonyai közepette 1983-ban Párizsban⁵⁹⁰ jelent meg, majd a rendszerváltozás után, 1991-ben Magyarországon is napvilágot látott. Az idősebb Schöpflin némi öniróniával szemlélte önéletírói tevékenységét: „Visszaemlékezést fiatalon kell írni. Öregkorában az ember hazudik, de legalábbis megszépíti a meszeséget.”⁵⁹¹

„A Rákosi-korszak nem is találhatott volna nála színvonalasabb szószólót, és amikor a történelem szele elfújta ezt a korszakot, Háy Gyula szembefordult az egész szocializmussal. Élettörténete azt látszik bizonyítani, hogy csak a Rákosi-korszak keretei között tudott azonosulni ezzel a világnézettel; ebben az időben minden elismerést, dicsőséget, kitüntetést megkapott. A történelem fintora, hogy később antikommunistaként éppen azokkal szemben vádolta a kommunizmust, akik a Rákosi-korszak áldozatai voltak, mialatt ő magas társadalmi rangokat váltogatva aratta írói sikereit, amelyeknek egy részét valóban meg is érdemelte. [...] Amikor pedig megrendült Rákosi rendszere, Háy azonnal kritikus hangok szószólója, egyelőre a kommunizmus nevében, majd 1956-ban hirtelen mozdulattal átlép a másik táborba. De ha már a másik oldalra került, ott akar fő szószóló lenni, s ezért rövidesen bűnhődni kell. Nemsokára már bíróság előtt áll. Hat évre ítélik. Négy év után kegyelmet kap. A börtönben pedig megint remek íróvá emelkedik. [...] A mérleget valahogy úgy kell megvonnom, hogy néhány drámája a magyar irodalom múlhatatlan klasszikus műve.” (Hegedüs Géza: A magyar irodalom arcképcsarnoka. Elérhető: <http://mek.oszk.hu/01100/01149/html/index.htm> /A letöltés időpontja: 2016. január 16./)

584 Háy Gyula: Született 1900-ban. Emlékezők. Interart Kiadó, Budapest, 1990. 348. p.

585 Uo.

586 Uo. 358. p.

587 Uo.

588 Uo.

589 Uo.

590 Schöpflin Gyula: Szélkiáltó: emlékezők. Irodalmi Újság, Párizs, 1983.

591 Schöpflin Gyula: Szélkiáltó (Visszaemlékezés). Magvető Kiadó – Pontus Kiadó, Budapest, 1991. 11. p.

Schöpflin a koalíciós években a Magyar Rádió – kommunista párt által delegált – műsorigazgatója. Mint egykori igazgató, a memoárban beszámol arról, hogy az 1945 utáni időkből folyamatosak voltak a rádió demokratikus átalakítását érintő viták, megbeszélések. Amint fogalmaz: nem volt „sétaút”⁵⁹² a „demokrácia megteremtése” a Magyar Rádióban. „Ez idő tájt nem volt könnyű kommunistának lenni a Rádiónál.”⁵⁹³

Tanulságosak Schöpflinnek a koalíciós évek magyar közvéleményére vonatkozó megállapításai: „a demokrácia fogalmát gyanakodva szorgolatta, tapintgatta, előző élmény híján.”⁵⁹⁴ E téren eltér Schöpflin véleménye Háy Gyulától, hiszen mint arra utaltunk, Háy arról írt, hogy komoly – ugyanakkor persze felemás – parlamentáris hagyományokkal rendelkezett már a koalíciós időszakra az ország. Schöpflin megállapítja: 1945-ben nem létezett Magyarországon „forradalmi hangulat és lelkesedés.”⁵⁹⁵

Egy töprengéssel, vívódással teli folyamat volt, ahogy a koalíciós években Schöpflin Gyula elkezdett kijózanodni, elkezdett kiábrándulni a kommunista pártból, egyre több dilemma gyötörte. Erről így ad számot: „Az új magyar demokrácia talán nem széles, szilárd országút, hanem ingovány? Ingovány jobbra: a régi jobboldal egyre erősödő hangja – ingovány balra: a moszkvai perek, a német-szovjet megegyezés fel-felfortyanó emléke. Ami a kommunizmus orosz fajtáját illette, kevés illúzióm maradt. De azért még mindig úgy éreztem, mi másként fogjuk csinálni, tanulunk az ő hibáiból; évtizedekbe fog telleni, míg a népi demokráciából lassú, szerves fejlődés, meggyőződés és példaadás révén valódi, művelt, türelmes és szabad kommunizmus lesz, nyugat-európai, magyar kommunizmus.”⁵⁹⁶

1947 nyaratól egyre inkább úgy látta, de még mindig nem mondta ki önmagának sem, hogy ami a magyar közéletben zajlik, az már csak egy „demokratikus látszat.”⁵⁹⁷ Azt is megfogalmazza, hogy a „koalíciós demokrácia” pusztán „taktika”⁵⁹⁸ és „lényegében mi sem változott 1919 óta.”⁵⁹⁹

Élesen különbözik az eddigi életutaktól Farkas Vladimíré. A rettegett államvédelmis nem pusztán a kommunista diktatúrából ábrándul ki; Farkas saját egykori szégyenteljes szerepével számol le memoárjában.

Farkas Vladimír meghasonlott személyiségként tekint vissza az általa már nem vállalt múltba; a visszaemlékező pozíciójából újra kell, hogy építse önnön identitását. Farkas visszaemlékezésének címe már önmagában sokatmondó. Az egykori államvédelmi alezredes *Nincs mentség* címmel publikálta 1990-ben életútinterjúját. A visszaemlékezésben a múltba visszapillantó egykori kommunista karhatalmista – Halas Lajossal ellentétben – a bűnbánó ember pozíciójából meséli el élete történéseit.

592 Uo. 182. p.

593 Uo.

594 Uo. 197. p.

595 Uo. 198. p.

596 Uo. 206. p.

597 Uo. 243. p.

598 Uo. 206. p.

599 Uo.

„Életútja tetemes részére semmiféle forrás nem állt rendelkezésre – csak ő maga. Amit elmondott – egy nyolcvanas évek végére »letisztult«, felépített és megszilárdult konstrukció, amely meglehet, hogy a valóság tégláiból épült, de ő építette”⁶⁰⁰ – írja a 2002-ben elhunyt Farkas Vladimírről Kozák Gyula történész.

Farkas Vladimír 1985 és 1988 között, tehát még a rendszerváltozás előtt mondta magnóra életútját. A kézirat elkészítésére 1988-tól kerülhetett sor, a publikáció már a rendszerváltozás után, 1990-ben történt meg. Farkas visszaemlékezésével demonstrálni akarta nyílt megtérését.

„Áruló vagyok? Igen, mert elárultam a munkásmozgalom humanista, igazságos és demokratikus hagyományait. Igen, mert a sztálinista-despotista világbirodalom szolgálatában részese voltam annak a mérhetetlen kárnak, amely a magyar nemzetet sújtotta 1945–1956 között”⁶⁰¹ – fogalmaz Farkas Vladimír visszaemlékező kötete előszavában. Figyelemreméltó, hogy már a '45 utáni esztendőket is „bűnös” időszaknak titulálja.

Farkas az 1947-es esztendőt visszaemlékezésében, a „népi demokratikus fejlődés felszámolásának első esztendejeként”⁶⁰² jellemzi. Az 1945 és 1947 közötti időszakot a „születőben lévő népi demokráciának” korszakának nevezi. „Évtizedekig magam is vallottam, hogy a hazai torzulások kezdetének időpontja 1949. Amikor a 80-as évek elején hozzákezdtam életutam írásához, még úgy fogalmaztam, hogy az 1949. május 15-i országgyűlési választások után már egyetlen tiszta napja sem volt a Rákosi-rendszernek. A múltammal való szembenézés nehéz és gyötrelmes folyamata során azonban be kellett látnom, hogy ez a felfogás alapvetően hamis, hiszen 1946 októbere óta magam is tapasztalhattam, hogy a párt a hatalomért folytatott harcban milyen törvénytelen eszközöket használt”⁶⁰³ – mondja Farkas, aki árulónak tartja magát és ennek alátámasztására a demokrácia gondolatiságát is segítségül hívja, mert mint mondja: elárulta a baloldal „demokratikus hagyományait.” Szerinte már 1945 után közvetlenül is sok vállalhatatlan történés zajlott, de másfél-két évig mégis megvolt az esély egyfajta demokratikus kísérletre, amit visszaemlékezésében egy olyan időszaknak tekint, amely történelmileg referenciaértékű.

A koalíciós években kommunistaként szerepet vállaló, de később a kommunista diktatúra rendszerében csalódott közszereplők önéletírásaiban megjelenő demokráciakép árnyalt; az 1945 utáni évek dimenziójában sem fogadják már el a kommunista megközelítésű demokráciaértelmezést, kritikusan ítélik meg a koalíciós időkben a kommunistáknak a jogállami demokráciával szembeni lépéseit, utólagosan inkább értékként tekintenek a '45 utáni demokráciakísérletre és markáns szempontként kerül elő a háború utáni évek közvetlen demokráciájának tisztelete.

600 Kozák Gyula: Az identitás nélküli ember. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 2006. Elérhető: <http://www.rev.hu/portal/page/portal/rev/kiadvanyok/evkonyv03/kozak> (A letöltés időpontja: 2015. október 21.)

601 Farkas Vladimír: Nincs mentség. Az ÁVH alezredes voltam. Interart Stúdió, Budapest, 1990. 11. p.

602 Uo. 127. p.

603 Uo. 169. p.

SZOCIÁLDEMOKRATA VISSZAEMLEKEZŐK DEMOKRÁCIAÉRTELMEZÉSEI

A koalíciós évek közéletében is fontos szerepet játszott a szociáldemokrata Böhm Vilmos. Böhm 1945 után a jogállami értékeket tisztelő, de határozott társadalmi átalakítást felvállaló demokrácia megvalósításában bízott. Böhm Vilmost – az őszirózsás forradalom egykori hadügyminiszterét, a tanácsköztársaság hadügyi népbiztosát – a Szociáldemokrata Párt úgynevezett jobbszárnyához sorolták. Huszonhat éves emigrációból 1945 decemberében tért vissza Magyarországra, s kapcsolódott be a szociáldemokrata mozgalom munkájába, 1946 közepétől 1948 júniusáig Magyarország stockholmi követeként szolgált. Miután az SZDP beolvadt a Magyar Dolgozók Pártjába, Böhm Vilmos ismét emigrációba kényszerült. Második emigrációjában haladéktalanul hozzálátott az 1945 utáni időszakról szóló visszaemlékezése megírásához. A *Másodszor emigrációban* című önéletírást 1948–49-ben Stockholmban készítette el. Nem sokkal az írás befejezése után, 1949. október 28-án hunyt el.

Böhm Vilmos emlékirataiban úgy vélekedik, hogy „a debreceni kormány programja a minden jelző nélküli demokrácia felépítését tűzte ki célul.”⁶⁰⁴ A veterán szociáldemokrata politikus szerint az 1945 utáni néhány évben „zökkenőkkel ugyan”, de a demokrácia „nagyjából kifogástalanul” működött. Böhm arról ír, hogy a sajtószabadság, az egyesülési és gyülekezési szabadság, az általános választójog, a parlamentarizmus, a vallásszabadság és az emberi jogok terén Magyarország „1945/46-ban alig különbözött Európa többi államától.”⁶⁰⁵ A szociáldemokrata közéleti tényező az 1947 elejétől 1948 nyaráig terjedő időszakot, amit Rákosi a „fordulat évének” nevezett, a „szabadságjogok elkobzásának korszakaként” határozza meg.

Böhm egyik fontos célkitűzése az emlékiratai során, hogy határozottan meg tudja különböztetni a koalíciós évek kommunista és szociáldemokrata demokráciafelfogását. A kommunisták politikai hadviseléséről, stratégiájáról és stílusáról így ír: „gátlás nélkül igénybe vesznek minden megengedett és meg nem engedett, minden erkölcsös és erkölcstelen, minden demokratikus és antidemokratikus eszközt. Ha kell, erőszakot, terrort, megfélemlítést, korrumpálást és lélekvásárlást űznek. Ezzel szemben a demokrácia s főleg a meggyőződéses szociáldemokraták az akcióképességet nagymértékben befolyásoló gátlásokkal küzdenek. Humanisták, kötelezőnek ismerik el az erkölcsi törvényeket. Lelkileg és a gyakorlatban minden terror, erőszak és megfélemlítést ellen hadakoznak. Ezeket a fegyvereket nem hajlandók igénybe venni. Őszinte demokraták, akik megvetéssel utasítják el a lélekvásárlást, a korrumpálás gondolatát is”⁶⁰⁶ – olvasható Böhm Vilmos emlékirataiban.

Böhm visszaemlékezésében nem fogadja el a kommunisták által használt demokráciafogalmat. A veterán politikus „demokrácia” alatt egyértelműen a jogállami jellegű polgári demokráciát érti, számára az „őszinte demokrata” az, aki a szabadságjogokra épülő demokrácia eszközrendszerét fogadja el magára kötelezőnek. A demokráciafogalmak bábeli zűrzavarát érzékeli és maga a „demokrácia”

604 Böhm Vilmos: *Másodszor emigrációban...* Progresszió Kiadó, Budapest, 1990. 198. p.

605 Uo.

606 Uo. 200. p.

és a „totalitárius népi demokrácia” közé húz határozott fogalmi választóvonalat. A kommunista párt és a szociáldemokraták egyesülését ekképpen értékeli az önéletírásban: „A szociáldemokrata csatavesztés a demokráciáért folyó harc megtorpedőzésát jelentette. A magyar demokráciára halálos csapást mértek. A kommunisták céltudatosan hozzáfogtak a totalitárius népi demokrácia fokozatos előkészítéséhez.”⁶⁰⁷

Böhmml ellentétben Marosán György számára a szabadságjogokra épülő demokrácia rendszere nem bírt értékkel; s ez a viszonyulás a visszaemlékezése szövegéből is nyilvánvaló.

Marosán György a koalíciós években nem az első vonalba tartozó személyiségek közé tartozik. 1945 után a Szociáldemokrata Párt vezető titkára volt, később meggyőződéses kommunistává vált, vizsgált korszakunkban a szociáldemokraták balszárnyának képviselője. A koalíciós évekről szóló visszaemlékezései első kiadásban 1972-ben jelentek meg.

1945 őszére, a választási küzdelmekre emlékezik vissza az önéletíró, amikor azon borong, hogy a papok a „demokrácia” és a „baloldal” ellen kampányoltak. „A kommunistákkal együtt földet, jogot, demokráciát, szabadságot adtunk a népnek, a bukott rendszer kisemmizettjeinek, akik ennek ellenére szavazataikat a papokra adják majd”⁶⁰⁸ – írja Marosán. Felidézi a szerző az 1945 őszi szentgotthárdi gyűlést, mikor egy iskolaigazgató azt kérdezte tőle: „érvényesülni fog-e a demokrácia?” Marosán György erre azt válaszolta, „demokratikus és szocialista Magyarországot akarunk, ezért folytatjuk harcunkat.”⁶⁰⁹ Az elhangzott kérdések indulatba hozták a szociáldemokrata nemzetgyűlési képviselőt, visszaemlékezése tanúsága szerint ezt mondta: „a grófoktól, a főispánoktól nem féltették az országot, miért féltik most, amikor a politika porondján a szocialisták és a kommunisták jelentek meg, és földet osztottak a nincsteleneknek?”⁶¹⁰ A demokrácianarratíva szempontjából azt emelhetjük ki Marosán visszaemlékező szavaiból, miszerint egyszerre akart a memoár alapján 1945-ben „demokratikus” és „szocialista” Magyarországot. Ez annyiban önazonos visszaemlékezői nézőpont, hogy az SZDP hivatalos álláspontja is ez volt '45-ben.

1946 elejéről így ír Marosán: „A politikai élet nagy mozgásba lendült. Telítve vagyunk újabb és újabb jelszavakkal. A demokrácia friss levegője persze pezsdít.”⁶¹¹ E helyütt tehát egyfajta demokrácia-élmény-érzés, egyfajta lelkesedés érződik ki a baloldali politikus szavaiból. Nem sokkal később viszont már másként fogalmaz. Dühíti, hogy abban az időszakban népszerű megszólítássá és egyben a „legdemokratikusabb jelszóvá” vált a „minden magyar testvér” fogalom. „Én a szocializmust tartom mértéknek: ez egyeseket szétválaszt, másokat összeköt. A demokrácia csak differenciál”⁶¹² – olvashatjuk az emlékiratban. Szintén a jogállami demokrácia kereteit bírálja, mikor ekképpen fogalmaz: „nem kell olyan demokrácia, amely azt is biztosítja, hogy az antidemokratizmus velünk egyenlő jogokat élvezzen. De az a demokrácia sem kell, amely a koldusnak jogot biztosít ahhoz, hogy a híd alatt aludjon.”⁶¹³

607 Uo. 179. p.

608 Marosán György: Az úton végig kell menni. Magvető Kiadó, Budapest, 1982. 114–115. p.

609 Uo. 116. p.

610 Uo. 117. p.

611 Uo. 149. p.

612 Uo. 150. p.

613 Uo.

Marosán önéletírásában egyértelmű: a demokrácia ethosza az 1945 utáni években sem volt fontos számára; relativizálja a demokratikus jogokra épülő államberendezkedést. Az külön elemzendő, hogy 1972-ben, a memoár kiadásának évében Marosán a koalíciós évek kapcsán mit ért „antidemokratizmuson”. Ne feledjük, ekkorra már áldozatként (bebörtönzött közszereplőként), később vezető politikusként (1957-től 1962-ig az MSZMP KB titkáráként, Kádár János helyetteseként), majd a kádári politika bírálata miatt a vezetésből kizárt közéleti tényezőként, megtapasztalhatta a kommunista felfogású demokrácia, a létező szocializmus, a kommunista diktatúra megvalósulását. Mint idéztük, arról ír: neki nem kell olyan demokrácia, mely az „antidemokratizmusnak” is egyenlő jogokat biztosít. Nyilvánvalóan nem a kommunista diktatúra felé tett hatalmi lépéseket minősíti „antidemokratizmusnak”, hanem a koalíciós évek kommunista stratégiáját szolgáló ellenségkép-kreáló mechanizmus késői utóhatása érhető tetten, mikor minden olyan jelenséget „antidemokratizmusnak” minősít, amely értelmezése szerint hátráltatja – az ő fogalomhasználata szerint – a szocializmus, vagyis a proletárdiktatúra megvalósulását.

Nyers Rezső a koalíciós években szociáldemokrata politikus, 1945–46-ban a kispesti SZDP szervezet titkárhelyettese, a pártegyesítés évében a szociáldemokraták pesti és Pest-környéki titkára. A kommunista diktatúra éveiben különböző vezető tisztségeket tölt be, a '89-es fordulat után önmagát ismét szociáldemokratának tekintő politikusként tagja lesz a rendszerváltó országgyűlésnek. Nyersnél a szabadságjogokra épülő demokrácia igénye a koalíciós korszak végére megváltozik, majd idősebb korára ismét a polgári demokrácia ethoszát felvállaló közéleti szereplő lesz.

Nyers 2003-ban életútinterjú adott Huszár Tibor szociológusnak. A visszaemlékező beszélgetésben fontos szerepet kaptak a koalíciós évek is. Az egykori szociáldemokrata politikus úgy véli: a koalíciós időszakban a „népi demokrácia” fogalmához kapcsolódóan alakult ki az egyik meghatározó „törésvonal”⁶¹⁴ a különböző politikai szereplők között. Nyers szerint akkoriban a népi demokrácia „ironikusan emlegetett kategória volt a szociáldemokrata pártban” és a népi demokrácia tartalma az 1945 utáni években „homályos, lebegtetett”⁶¹⁵ volt. „Hát a kommunisták valóban radikális demokráciát akartak. [...] Magam úgy ítélem meg, hogy az első elmozdulás vagy fordulat az 1945 után kialakult status quo-tól az 1947 közepétől 1948 közepéig terjedő időszakban zajlott le”⁶¹⁶ – emlékezett Nyers Rezső, aki a népi demokrácia fogalmát így vázolja: „Vállalni a szocialista távlatokat a proletárdiktatúra kinyilvánítása nélkül.”⁶¹⁷ Az ex-szociáldemokrata közéleti szereplő úgy gondolja, 1947 őszéig „népi demokratikus folyamatról van szó,”⁶¹⁸ s utána indulnak el a kommunisták „külső hatásra”⁶¹⁹ a diktatúra irányába. Nyers arról is beszélt, hogy a szociáldemokraták számára „a demokrácia volt a fundamentum.”⁶²⁰

614 Huszár Tibor: Beszélgetések Nyers Rezsővel. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 2004. 54. p.

615 Uo. 55. p.

616 Uo. 56. p.

617 Uo. 57. p.

618 Uo. 58. p.

619 Uo.

620 Uo. 66. p.

Nyers Rezső ebbéli elemzése valós, ugyanakkor a visszaemlékezői narratíva tekintetében több mint egy egyszerű ténymegállapítás. A szociáldemokraták számára valóban a demokrácia jelentette a törésvonalat, a demokrácia volt a „fundamentum” – s azok számára, akik vállalták a kommunistákkal való társutasságot, éppen ezt a bizonyos alapot kellett feladni. A jelen visszaemlékező is átlépte a Rubicont, hiszen szerepet vállalt a kommunista diktatúrában, s ezáltal a maga életútja tekintetében feladta a demokrácia fundamentumát. 1989 után viszont visszatért a demokrácia 1948 előtti fundamentumához.

PARASZTPÁRTI VISSZAEMLEKEZŐK DEMOKRÁCIANARRATÍVÁI

Kovács Imre népi író, a Nemzeti Parasztpárt egykori főtitkára – halála előtt bő egy évvel – 1979. február 22-én New Yorkban fejezte be *Magyarország megszállása* című önéletírását,⁶²¹ mely a német intervenciótól 1947-es emigrációjáig tekinti át a politikus-író életútját. Kovács a kommunista hatalomátvétel mechanizmusáról szóló fejezetben fejti ki, hogy Rákosiék törvénytelenések sokaságának az elkövetésével teremtették meg a hatalomátvétel alapját. A helyzetet jellemzendő ír arról, hogy a „kisnyilasok” átvétele a kommunista pártba olyan szempontból is kihatással volt a kommunista mentalitásra, miszerint a kommunisták „kölcsonvették a nyilas módszereket is, főleg rendőrségi technikájuk tökéletesítésére.”⁶²²

Kovács visszaemlékezésében kitér az Erdei Ferencce, a Nemzeti Parasztpárt kommunistabarát politikusával fennállott kibékíthetetlen ellentétére is. Tiltakozik azon megközelítés ellen, mely szerint Erdei úgymond a Nemzeti Parasztpárt balszárnyát képviselte volna, míg ő a jobbszárnyat. Egyértelműen szögezi le, hogy nem jobbszárnyról volt szó, hanem arról, hogy ő maga és társai a demokratikus gondolkodás híveiként politizáltak: „Mi nem voltunk jobbszárny, mi következetesen demokratikus magatartást tanúsítottunk.”⁶²³

Ahogy azzal korábbi fejezetünkben már foglalkoztunk, Kovács Imre már a koalíciós évek időszakában is rávilágított, hogy a kommunisták demokráciafelfogása szöges ellentétben áll a jogállami-polgári demokrácia világlátásával. Memoárjában is leszögezi: „Mivel a demokrácia fogalmának szabatos meghatározása lehetetlen volt, mást értett alatta a polarizálódott politikai mezőny minden szegmentje: az oroszok és a kommunisták a kérdést könnyedén elintézték azzal, hogy mindenki »fasiszta«, aki orosz- és kommunista-ellenes. És akire rásütötték a bélyeget, hogy fasiszta, akár egyén, akár egyesület, számolnia kellett a következményeivel, a legsúlyosabb következményeivel is.”⁶²⁴

621 Kovács Imre önéletírói tevékenységéről: Erdész Ádám: A történelem tanúja – Kovács Imre visszaemlékezéseiről. In: Kovács Imre centenáriuma. Tudományos emlékülés a Politikatörténeti Intézetben. Napvilág Kiadó, Budapest, 2013. 249–269. p.

622 Kovács Imre: *Magyarország megszállása*. Katalizátor Iroda, Budapest, 1990. 249. p.

623 Uo. 254. p.

624 Uo. 265. p.

Kovács a kommunistákkal szemben álló erőket következetesen a „demokratikus politika híveiként” nevezi meg. Demokráciaértelmezése szempontjából figyelemreméltó az a narratív elem, ahogy az 1945. októberi budapesti helyhatósági választásokról ír. A visszaemlékező úgy értelmezi, hogy a budapesti választással a kommunisták „kiestek szerepükből”, mert addig „szajkózták a demokráciát”,⁶²⁵ utána viszont „egyszerre” a párt „forradalmi” lett. A budapesti választások után nem sokkal – tudjuk meg a memoárból – Kovács összefutott Révai Józseffel, aki azzal magyarázta a baloldal vereségét, hogy a reakciók úgy mondtak mind a kisgazdákra szavaztak. Erre Kovács visszakérdezett, hogy „ha rátok szavaztak volna, akkor nem lennének reakciók?”⁶²⁶ Révai így válaszolt: „Persze, hogy nem, [...] ez a dialektika.”⁶²⁷ Mint a korábbi fejezetben és e részben is láthattuk, a kommunista demokráciaértelmezés alapkérdése a „reakcióhoz” való viszonyrendszer, ebből fakadóan ezért is lehet tanulságos Révai magyarázata, miszerint „ez a dialektika”, vagyis végső soron a marxista valóságértelmezés határozhatja meg, hogy ki minősíthető reakciónak.

A „demokratikus kísérlet” felszámolására külön fejezetet szentel az önéletíró. Kovács úgy véli, a demokrácia fennmaradásának akkor lett volna meg az esélye, ha „egy Bethlen Gábor-i politika”⁶²⁸ személyi és világpolitikai feltételei adottak lettek volna. Arra emlékeztet a szerző, hogy a demokrácia legyőzéséhez, vagyis a hatalomátvételhez a kommunisták ereje kevés volt, ahhoz kellett „a megszálló Vörös Hadsereg.”⁶²⁹ A memoár egy másik részében írja: „ha nincsenek az oroszok mögöttük”, már-mint a kommunisták mögött, akkor „a demokrácia játékszabályai érvényesülhettek”⁶³⁰ volna, ami a kommunistákat periférikus helyzetbe sodorta volna.

„Amint a kommunisták realizálták, hogy a hatalmat alkotmányosan nem tudják megszerezni, ők abszolút többséget egy szabad választáson a magyar néptől nem kapnak, rákapsoltak az erőszakos hatalomátvételre”⁶³¹ – írja visszaemlékezésében Kovács Imre, aki (több kortársához hasonlóan) az úgynevezett összeesküvés válságtól számítja, hogy a polgári demokratikus struktúrával szemben megindult a végzetes támadás. Kovács Imre érzékletesen mutatja be a jelenséget; ami egyszersmind ismét a különböző, egymást kölcsönösen kizáró demokráciaértelmezések meglétét is illusztrálja: „A kommunisták demokráciaellenes összeesküvésnek minősítették az egészet [mármost az összeesküvés ügyét – M. K.], holott a demokrácia megdöntésére éppen ők indultak rohamra. Szegeden 1944 őszén a függetlenségi frontba (a koalíció kerete) tömörült pártok demokráciára szövetkeztek; a kommunisták ezt a formulát rövidesen dobták, és népi demokráciáról kezdtek beszélni.”⁶³²

Kovács Imre visszaemlékezésében írói képességére, eszköztárára alapozva igyekezett összefoglalni, érzékeltetni a koalíciós évek különös demokráciavivását, demokráciarivalizálását, azt a véres közéleti játékot, ami a demokrácia fogalma körül kibontakozott és lezajlott. Az önéletíró így fogalmaz a kommunista pártstratégia kapcsán: „Demokráciát hirdettek, parlamentáris módszereket alkalmaztak, és bolsevizmust teremtettek.”⁶³³

625 Uo. 279. p.

626 Uo. 279. p.

627 Uo.

628 Uo. 289. p.

629 Uo. 6. p.

630 Uo. 310. p.

631 Uo. 290. p.

632 Uo. 310. p.

633 Uo. 312. p.

Kovács Béla 1947. február 25-én bekövetkezett elrablását követően Kovács Imre kilépett a Nemzeti Parasztpártból. „Kovács Béla letartóztatását a magyar szuverenitás olyan súlyos megsértésének tekintetem, mint a németek 1944. március 19-ei bevonulását: többé nem akartam közösséget vállalni a koalícióval, mert a hazaárulás útjára lépett. A demokrácia ellenzéke lettem, azé a demokráciáé, melynek a megteremtéséért annyit küzdöttem”⁶³⁴ – olvashatjuk az önéletírásban.

Hátborzongatóan érdekes tudati jelenség, hogy a polgári demokrácia elszánt híve – egyfajta illusztratív szándékkal ugyan, de nyelvileg mégis – elfogadja a kommunista kommunikáció keretét a demokráciafogalom használatát illetően. Minderre láttunk példát Sulyok Dezsőnél is, de Kovács Imrénél még nyíltabban jelenik meg, amikor arról ír, hogy a „demokrácia ellenzéke” lett. Történeti értelemben pontosan láthatjuk: Kovács Imre jogállami demokráciavédő politikát hirdetett és folytatótt 1947 februárja után, s ellenzéki magatartása semmiképpen sem a „demokrácia” rendje ellen irányult, hanem csakis a kommunista hatalmi tárhódítással szemben. Olyan szinten keveredtek azonban a fogalmak a demokrácia kifejezés kontextusában, hogy a szavak emberének számító író, Kovács Imre maga fogalmaz úgy: a demokrácia ellenzéke lett... És ezáltal nyelvileg úgy tűnhet, mintha a „demokrácia” rendszerének vált volna az ellenzékévé.

Ez a jelenség is arra mutathat rá: a kommunisták olyan hatékonyan, olyan elemi erővel voltak képesek uralni a kommunikációs tereket a demokráciafogalomhasználatot illetően – a koalíciós években és az utólagos valóságmagyarázatok során is –, hogy noha diktatúrára törek és azt valósítottak meg, mégis a közéleti kommunikációs közegben a „demokrácia” és a „kommunizmus” (a marxista szándékoknak megfelelően) kvázi szinonimává válhatott. S mindegyik metanyelvi hatás még utólag, a visszaemlékezői időhorizont tekintetében is érvényesült.

Konklúzióként Kovács Imre a demokráciaélmény kapcsán lebilincselő metaforát használ; a demokratikus kísérletet a tavaszhoz hasonlítja: „Visszatekintve a merülő időben az 1945–47-es eseményekre, nem tudom másként felfogni, mint egy szép tavaszt az életemben. Robbanó, harsogó, mint a tavasz Kelet-Európában; viharos, kegyetlen, mint a történelem minden tavasza. Egy évszak emberei voltunk, akik akkor megkíséreltük a demokratikus Magyarország megteremtését. Egy évszakot kaptunk csak a sorstól: vetettünk, de nem arattunk, a termést mások takarították be. A nyár kiesett életünkéből, a férfikor őszén meg nincs mit várni többé. [...] A magunk táborából nem foghatjuk senkire, hogy bűnös, amiért Magyarország belesodródott a bolsevizálódás tragikus folyamatába. Ha valaki mégis ujjal mutogatna felénk, akkor joggal kérdezhetjük, hogy ő maga miért nem viselkedett bátrabban, miért nem tett többet a csatatereken vagy a politikában, a poszton, ahova foglalkozása vagy hivatása állította a magyar szabadságért, nemzeti függetlenségünkért. Lehullottunk valamennyien, mint nemes, büszke búzaszálak a kasza érintésére. [...] Amit tettünk, férfimunka volt, férfiéveinkkel fizettünk érte!”⁶³⁵ – zárja önéletírását a koalíciós évek meghatározó közéleti személyisége, Kovács Imre, aki valóban egyike volt azoknak a férfiaknak, akik – az ő felfogása szerint – „a tavasz” embereiként megkísérelték „a demokratikus Magyarország megteremtését.”

634 Uo. 314. p.

635 Uo. 327. p.

A Kovács Imre által memoárjában „naivnak”⁶³⁶ nevezett Veres Péter író, a Nemzeti Parasztpárt elnöke *Az ország útján* című önéletrajzi regényként meghatározott visszaemlékezését a Kádár-korszak Magyarországon 1965-ben írta. Veres memoárja főként közvetlenül a második világháború utáni hónapok történetét igyekszik feldolgozni. A népi író úgy emlékszik, hogy már a háború végén tudta, „a kommunista párt lesz a főhatalom.”⁶³⁷ Őt ez különösebben nem zavarta, számára a demokrácia-kérdés pusztán úgy vetődött fel, hogy nem akart restaurációt: „semmiképpen nem akartam, hogy úri-polgári restauráció legyen, úgy gondolkodtam: ha a történelem és a forradalom stratégiája most azt parancsolja, hogy legyen koalíció, és abban legyen Nemzeti Parasztpárt is, akkor ennek a pártnak a létfeltételeit biztosítanunk kell”⁶³⁸ – írja. Veres visszaemlékező szövegéből egyértelműen rekonstruálható: neki a lényeges kérdés az volt a koalíciós években, hogy a Horthy-rendszert jellemző hatalmi és társadalmi struktúra ne térhessen vissza, mert Veres Péter azzal a berendezkedéssel szemben fogalmazta meg önmagát akár íróként, akár közéleti szereplőként. Ehhez a tematikához képest a demokrácia dilemmája kevésbé foglalkoztatta a parasztpárti vezetőt.

A demokráciánarratíva Veres memoárjában figyelemreméltó módon a háború utáni hónapok balmazújvárosi hétköznapjain keresztül érhető tetten. Az író beszámol arról, hogy egy helyi gyűlésre készültek a városháza udvarán. A rendezvényre sokan elmentek, a balmazújvárosiak kíváncsiak voltak, hogy a közülük való, de országos politikai szerepet játszó Veres Péter az új politikai helyzetben mit mond. A politikus arra emlékszik, a beszédében szólt az emberségről és az „igaz demokratizmusról.”⁶³⁹ Veres megjegyzi, hogy óvatosan akart fogalmazni, mert ezek a szavak „az elvtársainak”, pontosabban a kommunista párt helyi embereinek szóltak, de ki akarta fejezni: „nem élhetünk olyan módszerekkel és eszközökkel, amilyenekkel a csendőrök éltek.”⁶⁴⁰ A balmazújvárosiak keserűen mesélték korábban Veresnek, hogy a kommunista irányítású rendőrség kegyetlenül bánik az emberekkel. „Hát mi ez? Ez lesz a demokrácia? Ilyen lesz a népuralom?”⁶⁴¹ – vetették fel a pártvezetőnek. Még a legjobb „rég elvtársai” is elpanaszolták, hogy a városháza pincéjében, ahol egykoron Horthy alatt őt magát is verték a csendőrök, most a kommunista rendőrség kínozza a környékelieket. „Lám milyen hamar csorbát lehet ejteni egy eszme és rendszer becsületén. [...] Nem engedhetünk utat a demokrácia és a szocializmus nevében sem az egyéni bosszúvágynak, sem a törvénytelen hatalmaskodásnak”⁶⁴² – jegyezte meg Veres.

Az önéletríró elismeri, a „pártelnöki ténykedésének” – lényegében a koalíciós évek időszakának – apróbb mozzanataira nem emlékszik, inkább az „akkori életérzést” próbálta visszaidézni a memoárban. Le is szögezi, hogy az 1945 utáni hónapokban, években nem töprengett olyan nagy dilemmákon, mint demokrácia vagy diktatúra: „Gondolkodtam-e én azon akkor, hogy mi lesz ebből a népi demokráciának nevezendő félproletárdiktatúrából? [...] Ebben az értelemben akkor még nem gondolkodtam. Tudtam ugyan, de inkább csak a tudat mélyében őriztem, hogy ebből előbb vagy utóbb szocializmus lesz, és akartam is, hogy az legyen.”⁶⁴³

636 Uo. 311. p.

637 Veres Péter: *Az ország útján*. In: Veres Péter: Veres Péter válogatott művei. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1973. 774. p.

638 Uo.

639 Uo. 805. p.

640 Uo.

641 Uo. 806. p.

642 Uo.

643 Uo. 848. p.

A veresi önéletrírói demokráciafogalomhasználat kapcsán arra érdemes rávilágítanunk, hogy nála „a népi demokrácia” és a „félproletárdiktatúra” kvázi szinonimaként jelenik meg. A félproletárdiktatúra mint sajátos fogalom megalkotása Veres Péter közírói teljesítménye, mert ez a fajta fogalomhasználat nem volt elterjedt és azóta sem jellemzi a koalíciós évekről szóló történeti diskurzust.

Kovács Imre visszaemlékező szövegéből kitűnik: a jogállami-polgári demokrácia struktúráját önmagában is értéknek tekinti, míg Veres memoárja alapján látszik: számára a demokrácia-nemdemokrácia dilemma nem volt érdemi társadalmi kérdés – sem a koalíciós években, sem a visszaemlékezései megírása idején.

A DEMOKRÁCIA MINT VÁLASZTÓVONAL

KÁROLYI MIHÁLY ÉS MINDSZENTY JÓZSEF VISSZAEMLÉKEZÉSÉBEN

Károlyi Mihály az űszirózsás forradalom vezetőjeként 1918–19-ben, illetve a Horthy-rendszer alatt is a polgári demokratikus átalakulás jelképe, milliók szemében társadalomformáló demokrata. 1945 körül mindez megváltozik. A koalíciós években Károlyi számára a polgári demokrácia nem jelent érdemi viszonyítási pontot.

1945 áprilisában a Czákó Ambróhoz⁶⁴⁴ írt levelében fejtette ki: „a demokratikus verseny megnyerése attól függ, hogy mennyire tudnak a népi erők a konzervatív erők fölé emelkedni.”⁶⁴⁵ 1946 januárjában a Jászi Oszkárhoz írott levelében a választásokon a konzervatív erők előretörésének tartja a kiskérdék győzelmét és mindezért a túlságosan megengedő választójogi szabályokat hibáztatja: „Csakis a dem. (sic!) elv megsértésén keresztül lehetett volna megakadályozni, hogy a régi erők vissza ne jöjjenek.”⁶⁴⁶ Ebből a dokumentumból is kiderül: Károlyi nem a demokrácia működési mechanizmusát félti, hanem attól tart, ha az oroszok kivonulnak Magyarországról, akkor „Magyarország vissza fog esni a régi irányba.”⁶⁴⁷ Az 1946. március 26-án Göndör Ferenchez írt levélben azonban formálisan kiáll a parlamenti demokrácia értékei mellett: „Ha hiszünk a demokráciában, akkor el kell fogadnunk a magyar nép akaratát, mert hiszen semmi kétség, hogy a magyarság szabadon, demokratikusan választott”, ugyanakkor azt is leszögezi: „a demokratikus forma elfogadása csak egy lépés a demokrácia felé, de nem maga a demokrácia.”⁶⁴⁸ A Parragi Györgyhoz intézett 1947. január 21-i levélből kiderül: Károlyi a köztársaság elleni „összeesküvés” kommunista konstrukcióját tényként fogadja el; elítéli az összeesküvőket és az „összeesküvést” demokráciaellenesnek tartja.⁶⁴⁹ A Vámbéry Ruzstemhez írott 1948. július 7-i levélben még indulatosan cáfolja Vámbéry gondolatát, miszerint Magyarország rendőrállam lenne: „ez teljességgel lehetetlen.”⁶⁵⁰ E dokumentumban ugyanakkor azt is leszögezi, hogy „Magyarország nem egy nyugati, formális, hanem egy új típusú népi demokrácia van kialakulóban.”⁶⁵¹

644 Czákó Ambró 1918. november és 1919 márciusa között a Vallás- és Közkutatásügyi Minisztérium államtitkára, 1945-ben a kanadai magyar emigráció egyik vezető személyisége.

645 Hajdú Tibor (szerk.): Károlyi Mihály levelezése V. 1945–1949. Napvilág Kiadó, Budapest, 2003. 76–78. p.

646 Uo. 231. p.

647 Uo. 233. p.

648 Uo. 250.

649 Uo. 312. p.

650 Uo. 554. p.

651 Uo.

Károlyi Mihály a kommunista párt iránti szimpátiáját nem titkoló politikusként – egy rövid magyarországi jelenlétet követően – a párizsi követi posztot töltötte be 1947 és 1949 között. Károlyi Mihály a koalíciós éveket is érintő *Hit, illúziók nélkül* című emlékiratait a követi posztról történő 1949-es lemondása után nem sokkal franciaországi emigrációjában kezdte megírni; e munkát 1954-ben fejezte be Vence-ben. Történelmi pikantéria, hogy a Kádár-korszak hivatalos Magyarországa kiadta ugyan Károlyi memoárját, de csak cenzúrázva.⁶⁵² A visszaemlékezés 1945 utáni évekről szóló részének egyik – a demokrácia narratívát érintő – eleme is a szövegretusálás áldozatául esett. Ebben Károlyi arról ír, hogy Magyarország 1947-ben, 1918 után másodszor is úgymond lekéste „a demokratikus csatlakozást.” A 2013-ban kiadott Károlyi-emlékirat már csonkítatlanul tartalmazza az ominózus részt is: „Magyarország kétszer késte le a demokratikus csatlakozást: először 1918-ban az antant hibájából; másodszor 1947-ben az oroszok miatt”⁶⁵³ – írta az őszirózsás forradalom jelképes személyisége.

A koalíciós évekről szóló fejezet címe a következő: *Életünk a népi demokráciában*. Károlyi az önéletrírásban a kommunisták frazeológiáját vette át, használta. Egy példa: a volt köztársasági elnök utólag is úgy látta, hogy „a Kisgazdapárt jobbszárnyánál” kerestek „menedéket” az új demokratikus rendszer „ellenségei.”⁶⁵⁴ Egy másik eset: éppen otthon tartózkodott és a Gellért-szállóban szállt meg, s így szemtanúja volt a szálloda ablakából Mindszenty bíboros – a Gellérthegybe vájt sziklakápolnánál tartott – szentmiséjének. Károlyi úgy vélte, hogy ez az esemény inkább egy „politikai tüntetés”⁶⁵⁵ volt, ahol az új rendszer „ellenségei” vettek részt.

Az utószóban vallja meg, hogy noha nem volt tagja a kommunista pártnak, de „rokonszenvezett”⁶⁵⁶ vele. Károlyi önvallomása szerint a szocializmus ügyének híve volt a koalíciós években (is). A visszaemlékezésben igyekszik ezt annyiban árnyalni, hogy az ő nézőpontjából „Sztálin politikája nem azonos a szocializmussal.”⁶⁵⁷ A veterán közéleti szereplő arról ír, hogy nem kívánta „firtatni” a Szovjetunióban „mutakozó hibákat és tévedéseket”, és emellett érvel, hogy mindig „a nagyobb veszedelem ellen kell küzdeni.” Sem a második világháború idején, sem az azt követő években nem tekintette releváns kérdésnek – az ő szavaival élve – a „szocialista demokrácia vagy kommunista terror” dilemmát, mert szerinte „minden haladó európai embereknek” az volt a kötelessége, hogy a szélsőjobboldali térhódítással szembeni küzdelmet szolgálja. Károlyi nézőpontján keresztül akár még az úgynevezett szocialista demokrácia eszmerendszere is csorbát szenvedhet, s úgy véli, a szélsőjobboddallal és a „reakcióval” folytatott harc fontosabb, mint a demokrácia kérdésköre.

Károlyi Mihálynak a koalíciós éveket érintő visszaemlékezéseiben a demokrácia mint narratív elem nem jelenik meg markánsan – az egyetlen kivétel éppen a Kádár-korban cenzúrázott részlet, ami alapján kitűnik: Károlyi 1947-re a fordulat éveként tekint; szerinte Magyarországon akkortól az „oroszok miatt” már nincs demokrácia. Károlyi ambivalens hozzáállását mutatja az 1945-es esztendő

652 Kende Péter: A Károlyi-önéletrajz. A megcsonkított üzenet. Irodalmi Újság. 1978. március-április.

653 Károlyi Mihály: *Hit, illúziók nélkül*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2013. 478. p.

654 Károlyi Mihály: *Hit, illúziók nélkül*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1982. 365. p.

655 Uo.

656 Uo. 395. p.

657 Uo.

követő évek demokráciatematikájához, hogy noha utólag azt gondolta: az ország 1947-ben „lekéste” a demokratikus csatlakozást, de utána még hosszú hónapokig, egészen 1949-ig szolgálta diplomataként az egyre inkább kommunista befolyás alatt működő magyarországi kormányzatot.

Visszaemlékező szövegében nincsenek olyan részek, amelyben a szabadságjogokra épülő demokrácia ügyét tekintené értéknek. Önéletírása koalíciós évekre vonatkozó része is a sajátos szocializmus-képe melletti hitvallásként értelmezhető. Azt is meg kell persze állapítanunk, hogy Károlyi szocializmus-fogalma eltér a sztálinista kánontól, miszerint a szocializmus egyenlő a proletárdiktatúrával. „A szocializmusban láttam és látom ma is, társadalmunk betegségeinek egyedüli gyógymódját. [...] A történelmet sokféleképpen lehet megítélni, a jó és a rossz viszonylagos. Vajon Júdás árulása nem a megváltást tette-e lehetővé a hívők számára?”⁶⁵⁸ – tette fel némiképpen önigazoló módon a kérdést Károlyi Mihály 1954 szeptemberében.⁶⁵⁹

Elemeztük azt a jelenséget, hogy a közgondolkodásban demokrata imázssal bíró Károlyi visszaemlékezésében – az 1945-öt követő néhány esztendő vonatkozásában – nem jelenik meg a polgári demokrácia struktúrája mint érték. Mindszenty József történeti megítélésében – a főpapi szerepből is fakadóan – nem mérvadó a demokratikus értékekhez való viszonyulás érzülete. A Mindszenty-memoár szövegében azonban azonosíthatóak a polgári demokrácia értékei melletti kiállást illusztráló nyelvi panelek.

Mindszenty József bíboros 1974-ben, halála előtt egy évvel fejezte be emlékiratainak elkészítését Bécsben. „Azért tanúskodom, hogy a világ újra tudomásul vegye, mit cselekszik a bolsevista rendszer az alája rendelt emberi életekkel és sorsokkal”⁶⁶⁰ – ezzel a gondolattal indokolta a bíboros memoárjának megírását. Az előbbi idézet azért is fontos, mert demonstrálja azt a nyelvi kontextust, amelynek részeként a főpap megfogalmazza a jövőből a múltba visszatekintő önéletírását; a memoár textuális stílusa arra mutat, hogy a visszaemlékezést a bíboros a kommunista diktatúrával és a kommunista ideológiával szembeni vádiratszerű szöveggént fogalmazta meg. A visszaemlékező legfontosabb célja, hogy a kommunista bűnöket bemutassa a világ közvéleményének.

A „demokrácia” nem érdemi narratív elem a memoárban, de jelen van a szövegben a demokrácia mint eszme, mint a kommunistákkal szembeni világlátási ellenpont. Mindszenty visszaemlékezésének *Az Egyház harca a megszállókkal* című fejezete szól a koalíciós évek időszakáról.

⁶⁵⁸ Uo. 394. p.

⁶⁵⁹ A Károlyi emlékirataiban megjelenő demokráciaértelmezést egy másik visszaemlékezés, Fejtő Ferenc (1947 és ’49 között Károlyi követi működése alatt a párizsi magyar követség sajtótitkára) életútinterjúja árnyalja. Fejtő úgy véli, Károlyi „még bízott abban, hogy a Szovjetunió betartja a Nyugattal kötött jaltai szerződést, amely biztosítja az új demokratikus országok függetlenségét.” (Földes Anita: Átélttem egy évszázadot. Utolsó interjúk Fejtő Ferencsel. Scolar Kiadó, Budapest, 2014. 133. p.) Fejtő álláspontja arról szól, Károlyi abban bízott, hogy Magyarország „egyfajta híd lehet” Nyugat és Kelet között, és ezáltal „közvetítődhetnek” elemek a „nyugati szellemű demokráciából,” ezért is vállalta Fejtő szerint Károlyi a párizsi követi tisztséget.

Károlyi Mihály demokráciafelfogását, koalíciós évekbeli demokráciaértelmezését illetően szintén támpontot jelenthet Károlyi feleségének a memoárja. Károlyi Mihályné Együtt a száműzetésben című, 1966-ban befejezett visszaemlékezésében utal arra, hogy férjével sokat töprengtek az őszirózsás „magyar demokratikus forradalom” kudarcan és gyakran tették fel azt a kérdést is, hogy „elkerülhetetlen-e a diktatúra a burzsoázia féken tartására?” Közös véleményükké vált, hogy elkerülhetetlen a diktatúra, vagyis elfogadták a kommunista diktatúra létjogosultságát. Károlyiné annyit azért megjegyez: „de hát a diktatúra terrort szül és a terror megengedhetetlen.” (Károlyi Mihályné: Együtt a száműzetésben. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2011. 20–21. p.)

⁶⁶⁰ Mindszenty József: Emlékirataim. Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 1989. 9. p.

Az egyházfő önéletírásában mint meghatározó dokumentumot, szó szerint közli a magyar püspöki kar 1945-ös választási körlevelét. A Mindszenty József esztergomi érsek által aláírt dokumentum egyértelműen hitet tesz a demokrácia ügye mellett: „Az állami élet jövő berendezkedése kétségtelenül csak a demokrácia elvei szerint történhetik. A demokratikus gondolatot már előző pásztorlevelünkben bizalommal üdvözlöttük. A zsarnokságtól eleget szenvedett a világ. [...] Az igazi demokrácia alappillére, hogy sértetlen természetjogi elveket ismer el, amelyekhez soha semmilyen emberi hatalomnak erőszakkal nyúlnia nem szabad. [...] Meg kell mondanunk, hogy a magyar közéletben sok, nagyon sok oly jelenséget tapasztalunk, amelyek a tiszta demokrácia elveivel éles ellentétben vannak. Meg kell mondanunk, hogy ez az irányzat újabb veszélyekbe sodorhatja szerencsétlen és súlyosan megpróbált hazánkat”⁶⁶¹ – olvashatóak Mindszenty memoárjában a választási körlevél demokráciaértelmezést érintő részei.⁶⁶²

A bíboros értetlenül állt azzal a ténnyel szemben – és mindez az önéletírásban is tetten érhető –, hogy a kommunista politikusok és a sajtó a katolikus egyháztól, a katolikus iskoláktól féltették „a demokráciát.” E téma kapcsán is püspökkari körlevelet, az 1946. május 4-i körlevelet idézi Mindszenty: „Nyugodtak lehetnek, az igazi demokratikus szellemmel nem fognak szembekerülni annak az Egyháznak az iskolái és annak az Egyháznak a hitoktatása, amely Egyház az egyszerű népek oktatását és nevelését mindig elsőrendű kötelességének ismerte.”⁶⁶³ E részletekből is egyértelmű, hogy Mindszenty a negyvenes évek második felében is és az emlékiratok elkészítésének idején, a hetvenes évek elején is a demokráciát nyilvánvalóan „polgári” demokráciaként képzelte el, ezért sem tudta elfogadni, hogy a kommunisták a maguk államhatalmi elképzeléseit is a „demokrácia” névvel illessék.

„A Moszkvából hazatért magyar kommunisták tudták, hogy népünk vallási és szellemi színvonala – az ősi magyar tradíció – erős védőfalat jelentenek a dialektikus materializmussal szemben. Az anyagelvű ideológiai alapról hallgatva, sőt azt mintegy a tömegek előtt rejtgetve, azt hajtogatták, hogy senkire sem akarják rákényszeríteni a marxizmus ateista eszmevilágát. Ezért a demokráciáról, a szabadságról, az emberi jogok védelméről vagy a lelkiismereti és vallásszabadságról tett nyilatkozataik úgy hangzottak, mint ahogyan általában polgári politikusok szoktak szólni azokról. Még vallásos embereket is megtévesztettek annak állandó hangoztatásával, hogy tiszta választásokat akarnak”⁶⁶⁴ – írja 1974-ben kelt visszaemlékezésében Mindszenty, aki évtizedekkel az a koalíciós évek eseményei után, megélve az ötvenes éveket, majd az '56-os forradalmat – a kiszagda közéleti szereplők visszaemlékezéseiben érzékelt erkölcsi magasabbrendűség nyelvi jellemzőihez hasonlóan – konzekvens karakterként tudott visszanézni a 1974-es „jelen” pozíciójából az 1945 utáni évekre.

Károlyi Mihály visszaemlékezésében az antifeudális társadalomátalakító nézőpontnak van prioritása, Mindszenty József memoárjában pedig a katolikus szempontú antikommunizmusnak. Egyik önéletírói szövegben sem kiemelt gondolat a demokrácia eszmeisége. Mindszenty írásában ugyanakkor tetten

661 Uo. 100. p.

662 Vö. Miklós Péter: „A nemzet érdekeit tartva szem előtt” Mindszenty József koalíciós évekbeli tevékenységéről. Barankovics István Alapítvány – Bálint Sándor Szellemi Örökségéért Alapítvány, Budapest-Szeged, 2014. 19–44. p.

663 Uo. 120. p.

664 Uo. 131. p.

érhetőek a polgári demokrácia struktúrájának nyelvi paneljei; Károlynál mindez lényegében hiányzik – csak néminemű keserűséggel említi, hogy Magyarország az oroszok miatt lekészte a demokratikus csatlakozást. A „lekésés” panelt a polgári demokrácia melletti apró kiállásként értelmezhetjük; de az 1918-as polgári demokratikus forradalom történelmi szerepet vitt vezéralakjától többre számíthatna az utókor.

A DEMOKRÁCIA MINT NARRATÍVA A KOALÍCIÓS ÉVEKBEN ÍROTT NAPLÓKBAN

Fejezetünk záró részében az önéletírás egy speciális formájával, a naplóval foglalkozunk. Hat – a koalíciós években írott – naplóban keressük a demokracianarratíva elemeit. Szabó Lőrinc, Illyés Gyula, Márai Sándor, Csécsy Imre, Ortutay Gyula és Grösz József naplóját vizsgáljuk olyan tekintetben, hogy miként jelenik a szövegekben a demokráciafogalom és milyen demokráciaértelmezések tűnnek fel a különböző bejegyzésekben.

„A napló fő értéke nem a történeti múltra vonatkozó elsődleges adatok biztosításában, hanem a szubjektív történelem szinte primer dokumentálásában rejlik”⁶⁶⁵ – írja Gyáni Gábor *A napló mint társadalomtörténeti forrás* című tanulmányában. Gyáni szerint a történelem a naplóknak is köszönhetően lesz „a sokhangúság, a pluralitás történelmévé.”

Kalla Zsuzsa úgy véli, a naplók „a személyiség megalkotásának eszközei és lenyomatai.”⁶⁶⁶ Kalla azt fejtegeti, hogy a naplószövegek elemzésekor „megkerülhetetlen az írás által létrehozott személyiségnek, az énkötés folyamatának a vizsgálata, a személyes történetek szubjektumképző mechanizmusainak, a hatalmi diskurzusokkal való összefüggésrendszereinek feltárása.”⁶⁶⁷

A naplóíró nézőpontja azért is értékes, mert a naplót író személy közvetlen „résztevő”, aki az „ottlét”, a tapasztalás, a hallomás után időben nem sokkal később rögzíti gondolatait, emlékképeit, a történet narratív töredékeit. A naplóíró esetén nincs meg a történelmi távlat vagy egyáltalán a múltba visszatekintés időhorizontja, hanem a „jelen” pozíciójából ír az „éppen múltrol” – vállalva hogy a jövőendő szempontrendszeréből a rögzített szövegbejegyzésekben tetten érhető gondolati panelek hibákat, tévedéseket, pontatlanságokat, kuszaságokat eredményezhetnek, mutathatnak, tárhatnak fel. A napló mint ego-dokumentum az önéletíró dimenziójából kockázatosabb pszichés mechanizmus, hiszen a későbbi potenciális olvasó, elemző könnyebben rekonstruálhatja a történés kori „jelen” tekintetében létező gondolati struktúrákat.

665 Gyáni Gábor: *A napló mint társadalomtörténeti forrás*. In: Uő: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Napvilág, Budapest, 2000. 148–152. p. Elérhető: <http://www.szabarchiv.hu/drupal/sites/default/files/27-35.pdf> (A letöltés időpontja: 2015. október 22.)

666 Kalla Zsuzsa: „Mivé egykor talán lehetni álmodoztam.” *A naplóíró Bártfay László*. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Budapest, 2006. Elérhető: <http://doktori.btk.elte.hu/lit/kalla/diss.pdf> (A letöltés időpontja: 2015. október 22.)

667 Uo.

Szabó Lőrinc költő 1945 áprilisa és szeptembere között írt naplót. Az írás műfaja a napló ugyan, de ez a szöveg jóval több, mint egy hagyományos értelemben vett napló. Ez a forrás inkább egyfajta belső számvetés dokumentuma, ami ugyan nem a nyilvánosságnak szólt, de az alkotó reálisan számolhatott azzal, hogy ez a műve is napvilágra kerül. Szabó Lőrinc naplója nem feltétlenül egy intim szöveg.

A költővel szemben a második világháború után igazoló eljárást folytattak a hitleri Németországgal szembeni vélemezett szimpátiája miatt.⁶⁶⁸ Az eljárás során az irodalmárt igazolták, de mégis „feddést” kapott a korábbi években megfogalmazott gondolataiért.

Horányi Károly irodalomtörténész szerint Szabó Lőrinc meghurcolása mögött a következő tényezők állhattak: „illúziótlansága, a mód, ahogyan a demokratikus intézményrendszereket, a liberális értékrendet, a szocialisztikus reformtörekvéseket szemlélte, és mechanikus társadalomszemlélete lehetett az egyébként baloldali irányultságúnak mondható barátai számára irritáló.”⁶⁶⁹ Szabó Lőrinc monográfiája, Kabdebó Lóránt irodalomtörténész úgy véli, a költő nem írásban, hanem „baráti együttlétek alkalmával”⁶⁷⁰ fejtett ki olyan vélekedéseket, „okoskodásokat”,⁶⁷¹ amelyek ismerősei számára fájdalmat okozhattak korábban. Ahogy arra Kabdebó Lóránt is utal, 1945 tavaszán, nyarán a szociáldemokrata Népszavában Szabó Lőrincet folyamatos támadások érik, a cikkek szerzői a „demokrácia” nevében határolódtak el Szabótól.⁶⁷²

Szabó Lőrinc 1945-ös naplója a megsebzett költő lelkivilágának egyfajta lenyomata. Szabó számára a napló műfaja a mentesvár, hogy gyógyítsa a pszichéjét ért sérelmeket. Ahogy Kabdebó Lóránt fogalmaz: a 45-ös napló „egy ellentmondó lélek drámai dokumentuma.”⁶⁷³

Noha a támadások arról szólnak, hogy Szabó Lőrinc nem felel meg a „demokrácia” elvárásainak, naplójában nem meghatározó narratíva a demokrácia. Dominánsan azt igyekszik önmagával és a potenciális olvasóval elhitetni, hogy ő nem „jobboldali”⁶⁷⁴ – a naplófolyam ugyanis azzal kezdődik, hogy leírja 1919 után mint „baloldalt” üldözték, 1945-ben pedig a „jobboldali” billogot sütik rá.⁶⁷⁵

A naplóban nem jellemző, hogy a mindennapi élet történéseiről vagy a családi életről adjon bővebben számot, van azonban egy bejegyzés, ahol egyszerre jelenik meg a demokrácia mint narratíva és a családi viszonyok ábrázolása. A költő beszámol róla, hogy fia, Lóci későn ért haza, több mint másfél órát késett, mert MADISZ-gyűlésen volt. Szabó Lőrinc szomorkodik, hogy a gyermek modora megváltozott az utóbbiakban. Mikor az apa megkérdezi a fiút, hogy mit csinált, Lóci csak annyit mond:

668 Könyvünkben nem törekszünk Szabó Lőrinc igazolási eljárásának rekonstruálására, illetve a vele szembeni vádak vizsgálatára, csak azon tényeket ismertetjük, amelyek szükségesek a Szabó Lőrinc-napló demokráciatematikát érintő részeinek megértéséhez.

669 Horányi Károly: Vád és emlékezet. Lezáratlan eljárások Szabó Lőrinc ügyében. Kortárs, LIV. évf. (2010) 1. Elérhető: <http://epa.oszk.hu/00300/00381/00144/horanyi.htm> (A letöltés időpontja: 2016. január 5.)

670 Kabdebó Lóránt: Egy eszmélet története. In: Szabó Lőrinc: Bírákhoz és barátokhoz (Napló és védőbeszéd 1945-ből). Magvető Kiadó, Budapest, 1990. 253–334. p.

671 Uo. 262. p.

672 Uo. 308–314. p.

673 Kabdebó Lóránt: Szabó Lőrinc műhelyében. In: Szabó Lőrinc: Napló, levelek, cikkek. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1974. 5–9. p.

674 Szabó Lőrinc: Bírákhoz és barátokhoz (1945). Elhangzott 1945. május 9-én a Magyar Írószövetség igazolóbizottsága előtt. In: Szabó Lőrinc: Bírákhoz és barátokhoz (Napló és védőbeszéd 1945-ből). Magvető Kiadó, Budapest, 1990. 17. p.

675 Uo. 7. p.

„dolgoztam.”⁶⁷⁶ A naplóíró kérdezi: min? A válasz: „a demokratikus Magyarország építésén.”⁶⁷⁷ Szabó Lőrinc a naplójában bosszankodik, hogy a kamasz fiúnak tanulnia kellene inkább. A másik megjegyzése: „építené csak, szerényebben, magát.”⁶⁷⁸ A szövegből kitetszik, a formálódó demokratikus Magyarország által igazolási eljárással vegzált, megalázott költő és fia között közéleti szempontból 1945 áprilisában lelki szakadék tátong; az apa úgy érzi, hogy a „demokráciától” csak egyfajta „belső trombózt”⁶⁷⁹ kap, míg az 1929-es születésű, 1945-ben 16 éves Lóci szenvedéllyel „építi a demokratikus Magyarországot.”

Szabó Lőrinc életunttá válik – „Meg kell halni. Ilyen világban nem akarok élni.”⁶⁸⁰ A költő nem érti, hogy miként lehet az, hogy éppen az új világban hurcolják meg önmagában a gondolataiért, kimondott szavakért. Egyik májusi bejegyzésében nem kimondva ugyan, de kétségbe vonja, hogy demokratikus lenne az őt körülvevő közeg: „No és a szabadság? A gondolatszabadság? Miért mérnek engem alkalmazhatatlan mértékkel?”⁶⁸¹

Már a júniusi blokknál találunk egy különös gondolatfoszlányt, ahol Stendhal korával összevetve ugyan, de arról szól, hogy a „haladás” is lehet „reakció,”⁶⁸² és ugyanitt azon lamentál, hogy a „szellemi terror légköre”⁶⁸³ hányféle lehet, milyen módon és különböző helyeken bukkanhat fel. Szintén júniusban leírja, amikre korábban csak utalgatott: „itt ma nincs demokrácia, minek állítjuk, mikor tudjuk, hogy nincs?!”⁶⁸⁴

Márai Sándornak a koalíciós évekről szóló naplói rendkívül sajátos önéletírási műfajt képviselnek, hiszen első látásra két különböző naplóról, két különböző szövegről van szó. (Márai Sándor: Napló. 1945–1957, Márai Sándor: Ami a naplóból kimaradt. 1945–1946.) Valójában persze az előbb két külön szöveggént említett naplótest egy egységes mű. Márainak az emigrációban az 1945 és 1957 közötti időszakról megjelent naplója lényegében csak egy válogatás az egészből. A szerkesztett napló anyagát az önéletíró maga válogatta. Az emigráció szegényes kapacitásai, forrásai csak egy szűkített terjedelmű napló, csak egy töredék megjelenését tették lehetővé. A szerkesztés után kihagyott naplóreszt olvashatjuk az *Ami a naplóból kimaradt. 1945–1946.* című kötetben. Székér Endre, a *Márai, a naplóíró* című tanulmányában kiszámolta, hogy az első kiadásban megjelent 1945-ös napló 20 oldalával „szemben ott áll a kimaradt napló 100 oldala,”⁶⁸⁵ míg az 1946-os rész 14 oldalához 230 oldal „kimaradt” oldal kapcsolódik még.

676 Uo. 48. p.

677 Uo.

678 Uo.

679 Uo.

680 Uo. 62. p.

681 Uo.

682 Uo. 96. p.

683 Uo.

684 Uo. 113. p.

685 Székér Endre: Márai, a naplóíró. Kalligram, 2000. május. Elérhető: <http://www.kalligram.eu/Kalligram/Archivum/2000/IX.-evf.-2000.-majus-100-eve-szueletett-Marai-Sandor/Marai-a-naploiro> (A letöltés időpontja: 2015. október 22.)

A „Napló. 1945–1957” kvázi emlékirat-jelleggel is bír, hiszen az eredeti naplószöveget Márai szerkeszti, bele nem ír, de kivesz belőle, vagyis megvan a jelen pozíciójából a múltba visszatekintés dimenziója. Terjedelmet is csökkent a válogatással, ahogy az előbb láttuk az oldalszámok változását, illetve igyekszik figyelemmel lenni arra, hogy az emigrációban kiadott naplóban ne maradjanak olyan részek, amelyek bármely ismerőse számára kellemetlenek lennének a nyilvánosság előtt.

Rögzíthetjük, hogy lényegében a „két” szöveg együtt jelenti magát a naplót.⁶⁸⁶ A naplóíró Márait érdekli a demokráciatematika. Töpreng róla elméleti megközelítésben és reagál a mindennapi történések demokráciaértelmezésére is.

Az emigrációban megjelent naplót változatban olvasható az az 1947-es bejegyzés, miszerint előző éjszaka Lenin⁶⁸⁷ egyik tanulmányát olvasta és megállapítja, hogy Magyarországon akkoriban az zajlik, mint amiről Lenin elméleti szempontból ír. Idézi is Lenint: „A demokratikus forradalomból azonnal elkezdjük az átmenetet a szocialista forradalomba. Mi a megszakítás nélküli forradalom mellett vagyunk.” Az idézet után megjegyzi: „Ez történik most Magyarországon.”⁶⁸⁸ Márai tehát látta, érzékelte a polgári demokráciából a kommunista diktatúrába tartó folyamatot. Epésen jegyzi meg: „A hazai szociáldemokraták most levegő után kapkodnak... De miért nem olvasták eddig eléggé figyelmesen a forradalom szakkönyveit?”⁶⁸⁹

Az *Ami a naplóból kimaradt. 1945–1946* szöveg elején – még a 45-ös reménykedőbb időszakban – olvashatjuk Márainak azt a fejtegetését, miszerint „társadalmi nyugalmat” az hozhatna, ha a kommunizmus a demokrácia felé fejlődne és ezzel párhuzamosan a kapitalizmus pedig a szocializmus irányába mozdulna. „S ha ez a két fejlődési folyamat valahol találkozik, ez a találkozás hosszú időre társadalmi nyugalmat adhatna a világnak. Talán ez és ennyi e borzalmas háború értelme”⁶⁹⁰ – ír tőle nem megszokottan meglehetősen optimistán Márai.

686 Márai önéletrírásairól: Sipos Balázs: „Az igazi történelmi élmény”. A naplóíró Márai Sándor és az 1945–1948-as évek ábrázolásai. Múltunk. 2017/1. 159–186. p.

687 Lenin A szociáldemokrácia két taktikája a demokratikus forradalomban című, 1905-ben írt művében szól a hatalomátvétel mechanizmusáról. Lenin kifejti, hogy a forradalom befejezéséhez szükséges a diktatúra. (Vlagyimir Iljics Lenin: A szociáldemokrácia két taktikája a demokratikus forradalomban 1905. Szikra Kiadó, Budapest, 1948. 115. p.) Lenin e művében használja azt a kifejezést, miszerint „az átmenet” a „demokratikus diktatúra” időszaka. (Uo. 63. p.)

688 Márai Sándor: Napló. 1945–1957. Helikon Kiadó, Budapest, 1990. 55. p.

689 Uo.

Ehhez a gondolathoz köthető: Vas Zoltán kommunista politikus visszaemlékezésében beszámol arról, hogy Balogh István, Balogh páter miniszterelnökségi államtitkár 1944 végén elmondta neki, hogy ő olvassa a Bolsevik Párt történetét. „Nemcsak ti, én is olvasom a Bolsevik Párt történetét. Itt tartom az íróasztalomon.” (Vas Zoltán: Akkori önmagunkról. Önéletrész II. 154–155. p.; idézi: Miklós Péter: Balogh István politikai pályája. Doktori értekezés. Szegedi Tudományegyetem, Szeged, 2012.) Balogh páter Révai Józsefnek is felemlítette, hogy ismeri a Bolsevik Párt történetét. „Józsí, én olvastam a Bolsevik Párt rövid történetét, tudom, melyik lap után melyik következik: azt kérem csak, hogy lassabban lapozzatok, és én ezen fogok munkálkodni.” Balogh legendás mondatát idézi: Ungváry Krisztián: Magyarország szovjetizálásának kérdései. In: Romsics Ignác (szerk.): Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről. Osiris Kiadó, Budapest, 2002. 279–308. p.)

A Szovjetunió Kommunista (Bolsevik) Pártjának története című könyvből kiolvasható, a kommunisták számára a „forradalmi helyzetben” nem elegendő a „normális alkotmányos élet” biztosítása. (A Szovjetunió Kommunista (Bolsevik) Pártjának története. Szerkesztette: A Szovjet Kommunista (Bolsevik) Párt Központi Bizottságának Komissziója. Jóváhagyta az SZK(b)P KB 1938-ban. Szikra Kiadó, Budapest, 1945. 216. p.) A kötet szerkesztői szerint az ellenséges erők általában a „demokrácia képviselőjének minőségében” tűnnek fel. (Uo. 217. p.) A kommunista hatalomátvétel előtti időkből kettős hatalom alakul ki, amikor két „diktatúra” áll egymással szemben, a formálódó proletárdiktatúra és az alkotmányos megoldások hívének mutatkozó „burzsoá diktatúra.” (Uo. 217. p.) A kötetből egyértelműen kitűnik, ahhoz hogy a kommunista diktatúra megszilárduljon, le kell rombolni a „polgári államgépezetet” a helyébe létrehozni a szovjetállam új apparátusát. (Uo. 258. p.)

690 Márai Sándor: Ami a naplóból kimaradt 1945–1946. Vörösváry Publishing, Toronto, 1991. 27. p.

Még mindig 45-ös bejegyzés, de már kevésbé optimista tónusú az alábbi demokráciaértelmező rész: „Mi a demokrácia? A lehetőség, hogy párbeszéd közben ezt mondhasam: »I think so, nekem ez és ez a véleményem.« S a másik erre ezt feleli: »I don't think so, nekem más a véleményem.« S mindenki elmondja a véleményét, s végül, ha ez emberileg lehetséges, megegyeznek az igazságban. Ez a demokrácia legfőbb értelme. De nem demokrácia, ha egy hatalom eltiporja a zsarnokságot, s aztán kijelenti, hogy nincs másféle hatalom, csak az, amelyet hívei képviselnek. Zsarnokságot nem lehet zsarnoksággal gyógyítani.”⁶⁹¹ E szövegrész már arra utal, hogy a naplóiíró egyre inkább veszélyt érez a kommunista előrenyomulásban és a kommunisták fellépése mögött egy jövőendőbeli zsarnokságot, diktatúrát lát kibontakozóban.

Nem sokkal később ír arról, hogy rövidesen eldől: „nyugati demokrácia vagy keleti diktatúra” valósul meg, majd kissé önmagát is nyugtatgatóan leszögezi: „Lehet, hogy egyik sem lesz, a kettő között alakul ki valamilyen társadalmi, politikai helyzet.”⁶⁹²

Rendkívül figyelemreméltó és egyedi hangvételű az a bejegyzés, amelyben Márai arról értekezik, hogy a kommunisták „elfogadták ezt a szót: »Demokrácia«.”⁶⁹³ Márai szerint a szónak „megnyilatkozásaik szótárában” már polgárjoga van, elfogadták, ismételik, követelik, „de természetesen reakciót értenek rajta.”⁶⁹⁴ A naplóiíró úgy fogalmaz, hogy „aki egyszerűen demokrata, az valószínűen reakciós, mert különben nem demokrata lenne, hanem kommunista: így gondolják.”⁶⁹⁵ Márai úgy véli, a kommunisták pusztán taktikáznak a demokrácia kifejezéssel, de „a szavakat nem lehet büntetlenül elfogadni.” Az író a demokráciafogalom birtoklásáért folytatott küzdelem kapcsán is bízik a szavak erejében: „A szavaknak visszaható erejük van; aki egyszer elismerő hangnemben kimondott egy szót, kénytelen számolni vele, akkor is, ha titokban tagadja értelmét és jogosultságát. Aki a demokrácia fogalmával »taktikázni« kezd, egy napon észreveszi, hogy kötelezettséget vállalt.”⁶⁹⁶

Márai Sándor e sorainál érzékletesebben, eredetibben talán senki sem fogalmazta meg a kommunista demokráciaértelmezés kétarcúságát, ezért is különös, hogy Márai e részt nem válogatta be az emigrációban kiadott naplójába.

Márai a „Föld, föld!...” című, a koalíciós évekről szóló visszaemlékezésében is jelen van a demokrácia fogalma mint narratív elem. Az író azt fejtegeti, hogy 1945 után sokan hittek abban, hogy a Szovjetunió a „határállamokban” megtűr valamiféle „rózsaszín” demokráciát.⁶⁹⁷ A rózsaszín demokrácia kifejezése később is előkerül Márainál; 1947 februárja kapcsán, az összeesküvés ügy vonatkozásában ír arról, hogy sokan elkezdtek felébredni a rózsaszín demokrácia „képzelgéséből.”⁶⁹⁸ Az 1947-es esztendő tekintetében már a „rendőrállam” kifejezés is szerepel Mária emlékiratában. 1948-ról szólóan pedig egyértelműen leszögezi: „a kommunisták sutba dobták a demokratikus komédia játékszabályait, és leplezetlen brutalitással átvették a hatalmat.”⁶⁹⁹

691 Uo. 65. p.

692 Uo. 71.p.

693 Uo. 73. p.

694 Uo.

695 Uo.

696 Uo.

697 Márai Sándor: *Föld, föld!...* Helikon, Budapest, 2014. 142. p.

698 Uo. 445. p.

699 Uo. 560. p.

Illyés Gyula a koalíciós években és azt követően is úgynevezett „naplófeljegyzéseket” készített. E műfaj magában foglalja a hagyományos napló műfaji sajátosságait, ezen kívül a rendkívül terjedelmes naplófolyam része minden olyan szövegtervezet is, amin Illyés éppen dolgozik, legyen az tanulmány, cikk, esszé vagy akár egy regény alapvetése. Illyés naplófeljegyzése egyfajta virtuális – papírlapokon létező – „írói műhelynek” tekinthető. A naplófolyamba minden jövőbeli műve alapvetését, gondolati töredékeit feljegyzí.⁷⁰⁰

„Egy nemzet lelki alkata nem változik egyik évtizedről a másikra. A liberalizmus kora elmúlt, anélkül hogy liberálisok lettünk volna. Ma épp így vagyunk a demokráciával. Azzal a különbséggel, hogy »ebben a szent hazugságban« nem hisznek annyian”⁷⁰¹ – olvasható Illyés naplófolyamának 1946. február 3-i bejegyzésében. A *Válasz* 1947/1 lapszámának írott cikktervezet is szerepel a naplóban. E részben írja Illyés: „a mi demokráciánk is vagy magyar lesz, vagy semmilyen sem. Elérkeztünk oda, hogy a szavak helyett cselekvéseivel és alkotásaival mérjük hozzá az embert.”⁷⁰²

1947. február 10-én egy hagyományos napló műfajára jellemző bejegyzés található: „Este Rózsi-éknál: a magyar demokrácia nehézségeiről.”⁷⁰³ Többet nem tudunk meg a beszélgetésről, csak hogy a demokrácia nehézségeit taglalták. A bejegyzés időpontja 1947. február 10., vagyis ekkor már a magyar közélet jócskán kezdett belesüppedni az összeesküvésü ügy válsághelyzetébe. Azt feltételezhetjük, hogy az összeesküvésü ügy összefüggéseit és a kommunista párttaktika hatását vizsgálhatták a veszélyeztetett magyar demokrácia nézőpontjából, de ez részünkről csak a bejegyzés időpontjából fakadó következtetés. Három nappal később megint előjött a téma: február 13-nál találjuk e sorokat: „Ebéd Aurélnál. A cseh és a magyar demokrácia jövőjéről.”⁷⁰⁴ Tehát 1947 februárjában Illyést foglalkoztatta a demokrácia kérdése. Sem korábban, sem ezt követően nem találunk ilyen jellegű utalásokat, e napokban viszont igen. A cseh és a magyar demokrácia együttes emlegetése arra utalhat, hogy 1947-ben a kelet-közép-európai régióban már csak a „cseh” és a „magyar” demokrácia működött mint jogállami jellegű demokratikus állami struktúra. Azt is feltételezhetjük, hogy az ebéd-társaság azt vitathatta meg, hogy meddig tudja magát még tartani e két ország a szabadságjogokat értéknek tekintő demokrácia szempontjából, ugyanakkor az is lehet, hogy mivel Illyés 1947 februárjában hosszabb ideig Franciaországban tartózkodott, így a cseh és a magyar demokrácia kifejezés az ottani beszélgetésekben a két ország szinonimája.

Ortutay Gyula a koalíciós években a kisgazdapárti úgynevezett „balszárny” vezető személyisége. 1945–47-ben a Magyar Központi Híradó Rt. (Rádió, MTI, Filmhíradó) elnöke. 1947-től három éven át vallás- és közoktatásügyi miniszter. 1978-ban hunyt el, a koalíciós korszakot is érintő naplója 2009-ben látott napvilágot.

700 Illyés naplójegyzeteit özevgye, Kozmutza Flóra és a család gondozta, akik a nekik megfelelő Illyés-kép fenntartásában voltak érintettek, így nem tudjuk, hogy az eredeti források és a megjelent szövegek mennyiben térnek el egymástól.

701 Illyés Gyula: Naplójegyzetek 1946–1960. Digitális Irodalmi Akadémia – Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2011. 23. p.

702 Uo. 164. p.

703 Uo. 184. p.

704 Uo. 185. p.

Ortutay 1938-ban megkezdett naplóját a koalíciós években alig vezeti. A háború után az első bejegyzése 1945. március 26-án kelt: „Nincs kedvem írni”⁷⁰⁵ – írja, majd hozzáteszi, hogy egyfolytában tárgyal az MTI és a Magyar Rádió ügyeiben. Ugyanakkor azt is megvallja e napon, hogy „ez a néhány sor jelenti valójában, hogy ismét elkezdtem élni.”⁷⁰⁶ Az 1946. március 4-i bejegyzés arról tudósít, hogy Ortutay ki akarna lépni a politikából és a szíve szerint a néprajzzal kívánna foglalkozni, de erre nincs lehetőség – mint írja: „Viszont a politikai s vállalati helyzet nem enged el most, ami nem ostoba nagyképszerűség, csupán annak a bizonyossága, hogy az úgynevezett demokratikus garnitúra milyen kicsi. Annyira kicsi, hogy engem már a legkomolyabban tervbe vettek külügyminiszternek is, megállapítva, hogy nálam jobb, demokratikusan megbízhatóbb a pártban nincs! (Persze ez munkáspárti megállapítás).”⁷⁰⁷ Ortutay – kissé önironikus módon – az úgynevezett demokratikus garnitúrát „kicsinek” tartja, ezért is gondolja úgy, hogy maradnia kell a közéleti küzdőtéren. Azt is megtudjuk, hogy „munkáspárti megállapítás” szerint Ortutaynál „demokratikusan megbízhatóbb” politikus nincs a kisgazdák között és ezért is merülhetett fel mint lehetséges külügyminiszter. Ortutay Gyula az FKgP-n belül a kommunista szimpatizánsok közé sorolható. A „demokratikusan megbízhatóbb” szóhasználat arra utal, hogy Ortutay a kommunistákkal való együttműködés híve, másképpen megfogalmazva olyan közéleti szereplő, aki nem gördít akadályt a kommunista hatalmi politika, majdan a kibontakozó kommunista diktatúra elé.

Az Ortutay mint „demokratikusan megbízhatóbb” személy nyelvi kontextusa ismét azt a paradoxont mutatja meg, ami a demokráciaértelmezések között a koalíciós évek egészében kibontakozik: a kommunisták demokráciafogalma szerint az a „demokratikus”, aki a nyilvánosságnak szánt panel szerint a „népi demokrácia”; belső szóhasználat alapján a proletárdiktatúra előmozdítása érdekében tett kommunista lépéseket elősegíti vagy minimum nem akadályozza.

Mindezen túlmenően Ortutay számára nem narratív elem a „demokrácia” – nem ennek a tematikus keretnek a részeként meséli el a közéleti történeteket, inkább a szocializmus kifejezés számára a meghatározó vonatkoztatási pont.

1946. szeptember 27-én beszámol róla, hogy részt vesz, vendég lesz az MKP III. kongresszusán. A szocializmusról mint „lebírhatatlan jövőről”⁷⁰⁸ ír. Ezt követően két évig nem jegyez le semmit. Az újabb bejegyzés 1948. november 21-i. Ortutay ekkor már miniszter. „Épülünk a szocializmusba” – olvashatjuk e résznél. ‘48 novemberében a demokratikus jogállamból már alig maradt valami, a kommunista diktatúra államhatalmi struktúrája készen volt. Ekkor, ezen bejegyzés részeként annyit ír még Ortutay naplójába, hogy megszerette a politikát.⁷⁰⁹

Csécsey Imre a koalíciós évek egyik legellentmondásosabb közéleti szereplője. Polgári radikális politikai meggyőződését, demokráciafelfogását igyekezett képviselni az 1945 utáni magyar közéleti küzdőtéren. A Magyar Radikális Párt alapítója, 1945 és 1949 között a párt parlamenti képviselője.

705 Ortutay Gyula: Napló I. 1938–1954. Alexandra Kiadó, Budapest, 2009. 366. p.

706 Uo. 367. p.

707 Uo. 370. p.

708 Uo. 372. p.

709 Uo. 374. p.

„Csécsy olyan demokrata volt, aki legnagyobb ellenségének a hatalmi barbarizmust tartotta. A bal- és jobboldali etatizmus egyidejű elutasításával a demokratizálás egyik központi kérdésének a hatalom humanizálását, a hatalmi rendszerek toleránsabbá tételét tartotta”⁷¹⁰ – írta 1988-ban Csécsyről Valuch Tibor történész.

Litván György személyesen ismerte Csécsyt, akiről így emlékezett: „Csécsy külsejében és életstílusában is a szellem embere volt. Sovány testalkata, hajlott háta, bozontos szemöldöke, visszavonult életmódja egyaránt ezt húzta alá. Kicsit hasonlított Bibó Istvánra, bár kevésbé szelíd és türelmes kiadásban.”⁷¹¹ Ahogy Litván György is fogalmaz: Csécsy polgári demokratikus világlátása ellenére „túlzott türelemmel”⁷¹² viseltetett a koalíciós években a kommunisták diktatórikus törekvéseivel szemben. Ez a jelenség teszi rendkívül ellentmondásossá Csécsy 1945 utáni tevékenységét: a jogállami értékeket elfogadó demokrata volt, aki azonban érdemben nem állt ellen a kibontakozó proletárdiktatúrának.

Ez a kettősség a korszakban írt naplójában is tetten érhető. Csécsy 1940-től 1949-ig vezetett naplót. 1944 előtt a bejegyzések gyakoribbak, 1945-től inkább összefoglaló jellegű leírások találhatók a dokumentumban. A Csécsy-naplót még a Kádár-korszakban a Kritika közölte 1983 augusztusában.⁷¹³

A koalíciós évekről szóló rész első demokrácianarratívát érintő bejegyzése 1946. június 3-án található. Csécsy Imre beszámol a Károlyi Mihállyal folytatott beszélgetéséről. Csécsy arról értekezett Károlyinak, hogy szerinte a magyar demokráciának két baja van. Erre válaszolta azt Károlyi: „csak két hibája van?”⁷¹⁴ Csécsy úgy gondolta, hogy a két probléma a következő: az egyik az, hogy az új államapparátus dilettáns, a másik pedig, hogy merev pártrendszer alakult ki. E helyütt Csécsy még kifejti, Károlyi „komoly értéke”⁷¹⁵ lenne a demokráciának.

1947 őszén azon töpreng, hogy az emigrációba kényszerített Nagy Ferenc és Pfeiffer Zoltán „kevésbé antidemokraták, mint a hivatalos propaganda hirdeti.”⁷¹⁶ Ekkorra már egyre több az enyhe – naplója számára megvallott – kétely Csécsy Imrében. Még a naplóban is óvatosan fogalmaz, de a soraiból kitetszik, hogy már nem tekinti „az igazi demokrácia élcsapatának”⁷¹⁷ a kommunista pártot. „De a kommunisták mind határozottabban hirdetik, hogy nem lehet igazi demokrata az, aki nem kommunista. Minthogy pedig az országnak legalább 80%-a csakugyan nem kommunista, épp az ő aktivitásuk folytán erősödik a reakció. Mit csináljon ez a 80%? Kénytelen antidemokratává lenni. Egy része szívből is az, de nagy része hajlanék a demokráciára, ha nem zárnák ki belőle őket épp a kommunisták. Az a magamfajta pár intellektuel, aki mégis kitart a demokrácia mellett, mindinkább elszigetelődik és jelentéktelenné válik”⁷¹⁸ – olvashatók a kijózanodásra utaló sorok.

710 Valuch Tibor (szerk.): Radikalizmus és demokrácia. Csécsy Imre válogatott írása. JATE, Szeged, 1988. 15. p.

711 Litván György: A magyar polgárság citoyen lelkiismerete. Csécsy Imre (1893–1961). Holmi, XIII. évf. (2001) 6. 736–740. p.

712 Uo.

713 Csécsy Imre: Napló. 1940–1949. (Részletek) Kritika, XIII. évf. (1983) 8. 13–27. p.

714 Uo. 24. p.

715 Uo. 25. p.

716 Uo.

717 Uo.

718 Uo.

1948 szeptemberében arról ír, hogy házmegbízottként részt kellett vennie egy úgynevezett házmegbízotti képzésen, ahol az oktató végigpillantott a népi demokrácia egész történetén 1945 után, s megállapította: a kommunistákon kívül mindegyik párt reakciós volt. Az akkor még országgyűlési képviselői megbízatással rendelkező Csécsy Imre nem mer szólni, tart attól, hogy akár egy ilyen nem túl fajsúlyos helyen elmondott ellenvetés miatt is kizárhatnák a parlamentből, így inkább mint nem kommunista párti, MRP-s honatya hallgat a házmegbízotti iskola oktatásán. „Hát igen, a véleménynyilvánítás szabad, de nem kellett volna több, mint hogy csakugyan kiszaladjon a számon az igazság”⁷¹⁹ – jegyzi fel meghasonlottan a szabadságjogokra épülő demokrácia elméleti híveként Csécsy '48 őszén.

1949 februárjában megállapítja, hogy már diktatúra van, a proletariátus diktatúrája. Emberi gyengeségre utal, hogy a kialakult helyzet, a proletárdiktatúra megvalósulása és őszinte demokrata mi-volta ellenére mégis elvállalná a '49-es népfrontos választásokon a képviselőjelöltséget. A naplóban a jelölés hercehurcáiról sokat olvashatunk. Az egyik utolsó bejegyzésében arról értesülünk, hogy Rákosiék végül nem jelölték képviselőnek Csécsyt. 1949-ben a radikális demokrata Csécsy Imre még fügefalevélnék sem kellett a kibontakozó kommunista diktatúra számára. A publikált napló legutolsó – kissé önfelmentő – gondolata így hangzik: „A történelem végül nekem fog igazat adni, akár meg-érem, akár nem. [...] Így kellett tennem. Így kellett lenni. Ámen.”⁷²⁰

Grósz József kalocsai érsek 1944 őszétől vezetett naplót. A feljegyzésfolyam 1946-ig tart. A napló szövege 1951-ben az ÁVH birtokába került, a dokumentumban foglaltakat felhasználták a főpap elleni koncepciók perben.

A Grósz-napló egyértelműen antikommunista nyelvezetű. A naplóíró Grósz azzal kalkulált 1944-ben, hogy Magyarország jövője a polgári demokrácia. A kommunisták demokratikus elkötelezettségében az első perctől kezdve nem bízott. Az 1945. április 16-i bejegyzésében kifejtette azt, hogy a nép „elsöpörné”⁷²¹ a kommunistákat, ha a nép megkérdése megtörténhet.

1945. május 11-én elkeseredett és vulgáris megfogalmazásra ragadtatta magát a naplóíró érsek: „Egyébként a magyar demokrácia közönséges humbug. Miféle demokrácia az, ahol csak egy ember mondhatja el 100 körül a véleményét, a többinek kuss?”⁷²² 1945. július 5-én értelmezi a hírt, miszerint Rákosi Mátyás előadott – a korábbi fejezetünkben már elemzett – a budapesti *Demokrácia*-konferencián. „Rákosi Mátyás a budapesti egyetem bölcsészeti karán nagy hallgatóság előtt előadást tartott a magyar demokráciáról megállapítván, hogy az nem a nyugati hatalmak (Anglia, Amerika) demokráciája, nem is a szovjeté, hanem speciálisan magyar demokrácia. És a hallgatók nem röhögtek a szemébe és nem mondták meg neki, hogy a magyar demokrácia éppen olyan humbug, mint az orosz”⁷²³ – írja Grósz érsek.

719 Uo.

720 Uo. 27. p.

721 Grósz József: Grósz József kalocsai érsek naplója. Szent István Társulat, Budapest, 1995. 203. p.

722 Uo. 218. p.

723 Uo. 240. p.

A napló 1945. szeptember 23-i bejegyzésében szintén egy demokrácia tematikájú, indulatos megállapítást olvashatunk. Grósz folyamatosan értesült a kommunista befolyás alatt működő rendőrség helyi és országos atrocitásairól. Erre a helyzetre reagál: „Ez a gyönyörűséges demokrácia! Ezen persze senki sem csodálkozik, legfeljebb a belügyminiszter úr, aki ezt az aljas bandát rendőrség címén ránk szabadította. Mi régen tudjuk, hogy derék kommunistáink tekintélyes része egy évvel ezelőtt még nyilas volt és hogy a háborús bűnösök és a reakciósök kínzóinak egy része az SS pribékektől tanulta mesterségét.”⁷²⁴

A kommunista demokráciaértelmezés és a jogállami/polgári demokrácia világa közötti antagónisztikus ellentét Grósz József lelkében, gondolkodásában komoly disszonanciát okozott. Ez a fajta antagonizmus és disszonancia jelképes nyelvi tükröződése, hogy a főpap nyers vagy kifejezetten vulgáris szöveget alkot naplójában. Egy érsektől olyan meg nem szokott kifejezéseket használ, mint „kuss”, „nem röhögtek a szemébe”, „humbug” és „aljas banda.”

724 Uo. 260. p.

III.

A tudományos beszédmód

- A második világháború utáni néhány esztendő magyarországi demokráciájának jelzői, fogalmi struktúrái a recepcióban

AZ ÁLLAMSZOCIALISTA IDŐSZAK TUDOMÁNYOS FOGALOMHASZNÁLATA, DEMOKRÁCIAÉRTELMEZÉSE A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁNI NÉHÁNY ÉVET ÉRINTŐEN

Az aktualitás-beszédmód nyelvi keretei között lefolytatott demokráciaviták 1949-re lezárultak. 1950-től kezdve már a tudományos beszédmód – a recepció beszédmódja – mint kód által azonosíthatóak, elemezhetőek az 1945 utáni esztendőkről és a korszak demokráciájáról szóló diskurzusok.

A hatvanas évek közepéig a tudományos beszédmódot az ideologikus beszéd karaktervonásai döntően határozták meg. Az évtized közepétől a fogalomhasználat elkezd objektívebbé válni, a nyolcvanas évekre a tudományos beszédmód még teljességgel nem tud ugyan megszabadulni az ideologikus beszéd kötöttségétől, de a történettudományi diskurzus tényközpontúbbá válik. A rendszerváltozás utáni szabad nyelvi és szellemi közegben formálódhattak ki a koalíciós korszak demokráciáját vizsgáló tudományos beszédmód demokratikus narratívái.

1950 februárjában a Magyar Tudományos Akadémián tartott előadásában Fogarasi Béla filozófus az 1945 utáni évek időszakát „az átmenet korszakának” nevezi.⁷²⁵ Az ideológiai-filozófiai-tudományos kód hivatkozási pontja Fogarasinál Lenin, aki a szocializmusba való átmenetet további különböző átmeneti korokra bontja. Fogarasi leszögezi: a népi demokrácia „a szocializmus felé haladó út” – sajátos átmeneti időszak, átmenet a szocializmus felé, de azt is aláhúzza, hogy a népi demokrácia ideológiája a szocializmus ideológiája. A népi demokrácia lényege, amely az 1945 utáni éveket is jellemezte, hogy az átmenet időszakában „a régi és az új elkeveredett harca folyik minden téren.”⁷²⁶ A filozófus úgy véli, hogy a háború utáni évek tekintetében döntő történés, amikortól a kommunisták „a demokrácia eredményeit” képesek voltak „tudatosítani” a reakció „tudatdiverziós”⁷²⁷ törekvéseivel szemben – Fogarasinál ez az időpont 1948 eleje.

A történettudományt és a filozófiát érintően is – a diktatúra kontra demokrácia tematikát illetően – az ötvenes és a hatvanas évek tudományos beszédmódja (ahogy Fogarasinál is láthattuk) Lenin vonatkozó téziseit tekinti megfellebbezhetetlen ideológiai alapnak, ezért vázoljuk ezt a keretet, amely egészen a hatvanas évek második feléig döntő részben hat a második világháborút követő évekről szóló történettudományi demokráciadiskurzusokra. Lenin *A szociáldemokrácia két taktikája a demokratikus forradalomban* című 1905-ben írt művében ír a hatalomátvitel mechanizmusáról.

725 Fogarasi Béla: Társadalmi lét és társadalmi tudat az átmeneti korszakban. A Magyar Tudományos Akadémia II. Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei. I. kötet 1. szám. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1950.

726 Uo. 19. p.

727 Uo. 21. p.

Lenin kifejti, hogy a forradalom bejezéséhez szükséges a diktatúra.⁷²⁸ Lenin e művében használja azt a kifejezést, miszerint „az átmenet” a „demokratikus diktatúra” időszaka.⁷²⁹ Az ortodox marxista magyar történészek egészen a hatvanas évek második feléig használják a lenini átmenet „demokratikus diktatúra” nyelvi paneljét az 1945 utáni magyar „népi demokratikus” átalakulás leírására.

Andics Erzsébet, a Rákosi-korszak reprezentáns történésze már 1950-ben történettudományi megközelítésből értékelte az 1945 utáni korszakot. *Demokrácia és szocializmus 1918–19-ben* című tanulmánya – a címből következően is – nem a ’45-öt követő évekről szól, de az írásban Andics érinti az 1945 utáni néhány esztendő időszakát is. „Az új történelmi helyzet új lehetőségeket is teremtett a munkásosztály számára, amely lehetőségek az első világháború utáni korszakban nem álltak rendelkezésre: a népi demokrácián keresztül eljutni a szocializmushoz”⁷³⁰ – írja a második világháború utáni rövid kurzus jellemzésére az ortodox kommunista történész, aki 1919-cel szemben azt tekinti 1945-re vonatkozóan döntően új szempontnak, hogy a világégés fájdalma lehetővé tette: a munkásosztály bátrabban merjen szövetségeket keresni. S ebből fakadóan lehetőség nyílt arra, hogy ne egyből a proletárdiktatúrán át, hanem a „népi demokrácián keresztül békés fejlődéssel”⁷³¹ jussanak el a szocialista társadalomig.

„A népi demokratikus hatalom szervei kezdettől fogva magukban hordták a proletariátus diktatúrájának csíráját – a demokratikus forradalom szocialista forradalomba való átnövésének a lehetőségét”⁷³² – írta G. Fazekas Erzsébet⁷³³ alig tíz esztendővel a második világháború befejezése után, 1955-ben a *Magyarország felszabadítása és a népi demokratikus forradalmunk érlelődésének néhány kérdése* című tanulmányában.

1955-ben a „felszabadulás” tizedik évfordulójára egy grandiózus, közel hétszáz oldalas kiadvány jelent meg *Tanulmányok a magyar népi demokrácia történetéből* címmel az ötvenes évek hivatalos történeti kánonja szellemében a „magyar népi demokrácia első szakaszáról.” Az „első szakasz” az akkori ideológiai alapvetés szerint az 1945-től 1949-ig terjedő éveket jelenti.⁷³⁴

G. Fazekas Erzsébet a koalíciós évek időszakát⁷³⁵ a „demokratikus forradalom” periódusának tartja. A történész úgy látja, hogy a „népi demokratikus forradalom erői” már a háború végén „gyülekezőben” voltak, de még nem bírtak olyan erővel, hogy megdöntsék a „Horthy-fasizmust”, ezért a „népi forradalomnak ezt a feladatát” a Vörös Hadsereg kellett megoldania. G. Fazekas arról ír,

728 Vlagyimir Iljics Lenin: A szociáldemokrácia két taktikája a demokratikus forradalomban 1905. Szikra Kiadó, Budapest, 1948. 115. p.

729 Uo. 63. p.

730 Andics Erzsébet: *Demokrácia és szocializmus 1918–19-ben*. Szikra Kiadó, Budapest, 1950. 24. p.

731 Uo.

732 G. Fazekas Erzsébet: *Magyarország felszabadítása és a népi demokratikus forradalmunk érlelődésének néhány kérdése*. In: Lackó Miklós (szerk.): *Tanulmányok a magyar népi demokrácia történetéből*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955. 7–87. p. / 87. p. / 733 G. Fazekas Erzsébet (1900–1967) Gerő Ernő felesége volt. G. Fazekas a húszas években a Sorbonne-on történelmet hallgatott. 1940–1941-ben Moszkvában aspiráns a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Történeti Intézetében. 1950-től a szegedi József Attila Tudományegyetem oktatója, 1953-tól az ELTE egyetemes történeti tanszékének vezetője.

734 A kiadványról így ír Molnár Erik A magyar történetírás fejlődése az elmúlt évtizedben című 1960-ban publikált írásában: „A népi demokrácia történetének megírása, tekintettel arra, hogy a forrásanyag rendezetlen és nehezen hozzáférhető, újszerű kutatási módszerek kialakítását kívánta meg. Ennek ellenére ezen a területen is voltak eredmények. [...] Terjedelmes tanulmánykötet jelent meg a felszabadulás 10. évfordulójára, amely az 1945–49-ig terjedő korszak legtöbb fontos kérdését tárgyalta.” (Molnár Erik: A magyar történetírás fejlődése az elmúlt évtizedben. Századok, XCIV. évf. (1960) 1–3. 45–58. p. / 53. p.)

735 Hangsúlyoznunk kell, hogy az ötvenes évek párttörténetírása még egyáltalán nem használja a „koalíciós időszak” kifejezést.

hogy az 1944-et követő években a népi demokratikus forradalom „első szakasza” valósult meg; s ezt a szakaszt az jellemezte, hogy a polgári demokratikus és az antifeudális forradalom egy időben zajlott le.

Mérei Gyula 1955 tavaszán tartott előadásai alapján adták ki *A magyar népi demokrácia története* című kiadványt. A történész szerint 1948 júniusától számítható a „szocialista forradalom” időszaka, az előtte lévő szűk négy esztendő pedig a „népi demokratikus forradalom” korszaka. „Nálunk azért volt szükség népi demokratikus forradalomra a szocialista forradalom előtt, mert hiányoztak a proletárdiktatúra megteremtésének feltételei”⁷³⁶ – írja Mérei Gyula, aki szerint a népi demokratikus forradalom legfontosabb tartalma, hogy a munkásosztály és a parasztság részesévé lett a hatalomnak: „Az üzemek túlnyomó részében munkásellenőrzés érvényesült. A földreform lényegében befejeződött.”⁷³⁷ Mérei úgy véli, hogy mindezen jelenségek összessége különbözteti meg a népi demokratikus forradalmat az egyszerű, hagyományos értelemben vett „polgári demokratikus forradalomtól.”

Az ötvenes évek kommunista történetírói úgy ítélték meg, hogy már 1944/45 és 1948 között is jelen volt a törekvés a proletárdiktatúrára és az az időszak is diktatúra volt, csak még nem színtiszta proletárdiktatúra, hanem a munkásság és a parasztság úgynevezett lenini értelmű „demokratikus diktatúrája.” Ez az ortodox kommunista történeti nyelvi kánon alapján 1948/49-től már úgy mond „létrejöttek” a proletárdiktatúra „feltételei”; megvalósult az államhatalom struktúráiban is a proletárdiktatúra világa. Ezzel szemben az 1944 utáni négy-öt évben a proletárdiktatúra „előzményei” érhető tetten. E nyelvi kód alapján a koalíciós évek időszaka a „demokratikus diktatúra” időszaka.

A „demokratikus diktatúra” metanyelvi fogalomvilágát használja Nemes Dezső – már az '56-os események után – 1960-ban megjelent *Magyarország felszabadulása. Magyarország fejlődése a felszabadulás után* című monográfiájában. „Az új, demokratikus hatalmat a magyar nép forradalmi alkotó ereje teremtette meg. A magyar tőkések és földbirtokosok fasiszta diktatúráját a magyar munkások és parasztok demokratikus diktatúrája váltotta fel”⁷³⁸ – olvashatjuk a kötetben. E történeti megközelítésben 1944-ben egyik diktatúra váltotta a másikat, a tőkések és a földbirtokosok „fasiszta” diktatúrája után jött a munkások és a parasztok diktatúrája. Az 1944 és 1949 közötti időszak államhatalmi jellegzetességeit ekképpen érzékelteti Nemes: „A munkás-paraszt demokratikus diktatúra fejlődött át a demokráciának egy magasabb fokára, amit a proletárdiktatúra valósít meg.”⁷³⁹

Az ortodox kommunista történeti látásmód alapján a proletárdiktatúra a demokrácia „magasabb foka.” Nemes arra is igyekszik választ adni, hogy mi a különbség az 1944 és 1949 közötti „demokratikus diktatúra” és az 1948/49 utáni proletárdiktatúra között: „a demokratikus diktatúrának proletárdiktatúrává fejlődése azt jelentette, hogy a munkásosztály a hatalom kizárólagos birtokosa lett.”⁷⁴⁰

736 Mérei Gyula: *A magyar népi demokrácia története*. Felsőoktatási Jegyzetellátó Vállalat, Budapest, 1959. 18. p.

737 Uo. 77. p.

738 Nemes Dezső: *Magyarország felszabadulása. Magyarország fejlődése a felszabadulás után*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1960. 235. p.

739 Uo. 236. p.

740 Uo. 259. p.

Nemes Dezső *A népi Magyarország fejlődése* című – szintén 1960-ban közölt – tanulmányában azt is megfogalmazta, hogy mi volt a „demokratikus diktatúra” időszakának történelmi feladata: a munkások és parasztok demokratikus diktatúrája megvédi a „demokratikus vívmányokat a reakciós támadásokkal szemben, és biztosítja a forradalom viszonylag békés továbbfejlődését: átnövését a szocialista forradalomba.”⁷⁴¹ Nemes e publikációjában is egyértelművé tette, hogy a koalíciós évek időszakát a proletár-diktatúra előtti „demokratikus diktatúra” korszakának tekinti. Nemes szerint tehát az 1944/1945 utáni néhány esztendő időszakát egy olyan munkás-paraszt diktatúra határozta meg, amely diktatúra viszont még 1949 előtt nem tudott maradéktalanul „érvényesülni” az ország életében.

Balázs Béla éppen a *Népmozgalom és a nemzeti bizottságok 1945–1946* című művét írta, mikor elhunyt, a kötet posztumusz kiadásként 1961-ben jelent meg. Balázs a korábbiakban elemzett történeti panelekhez képest árnyalatnyival enyhébben fogalmaz; nála jelenik meg először markánsan az a vélekedés, miszerint a második világháború utáni néhány esztendő egy referenciaértékkel bíró időszak. Nem tér el a marxista történetírás narratívájától, nem mond mást, mint az ötvenes évek ortodox kommunista történetírói, de ugyanakkor új megközelítésű fogalmakat használ a koalíciós évek vonatkozásában: megítélése szerint az 1945 utáni éveket „forradalmi demokratizmus”⁷⁴² jellemezte, amikor a demokratikus tömegmozgalom „ragyogó tettei” határozták meg a közéleti küzdőtér karakterét.

Földesi Tamás filozófus a *Néhány gondolat a népi demokrácia fogalmáról* című, 1962-ben publikált cikkében a lenini elméleti narratívára alapozva úgy látja, hogy az 1944 utáni esztendők jellemzője az „átmeneti hatalom”, amikor egyszerre van jelen a kisközös parlamenti többség és a kommunisták „kezdeményező” szerepe.⁷⁴³ Földesi arról ír, hogy a népi demokrácia „demokratikus többletet” jelent a „legdemokratikusabb” polgári demokráciával szemben, mert a népi demokrácia államhatalmi berendezkedése a polgári demokráciával szemben már magában foglalja a munkásosztály és a parasztság „részvételét” is a hatalomban. A munkásosztály és a parasztság hatalmi jelenléte viszont nem jellemzi a polgári demokráciát, vagyis a népi demokrácia e megközelítés alapján demokratikus többlettel bír. A filozófus úgy gondolja, hogy a „diktatúra” és a „demokrácia” struktúráinak „merev, metafizikus szembeállítását” a polgári ideológia sajátja. A polgári demokrácia hívei szerint a diktatúra „feltétlenül elvetendő”⁷⁴⁴ – erre Földesi azt veti fel, hogy nem létezik eleve „tisztá demokrácia”, mert az államhatalom objektíve már önmagában „diktatórikus” jellegű viszonyokat hoz létre, így a „tisztá” polgári demokrácia is magában foglal represszív elemeket. Földesi szerint „potenciálisan 1948 tavaszáig még nem dőlt el a kérdés: proletárdiktatúrává vagy burzsoá diktatúrává fejlődik-e az ország,”⁷⁴⁵ vagyis Földesi úgy érzi, a koalíciós évek időszaka pusztán arról szól, hogy milyen „diktatúra” fog kialakulni, mert az ő látásmódja alapján a „tisztá” polgári demokrácia is magában hordoz a diktatúrára jellemző elnyomó karaktervonásokat. Azt az időszakot, melyben az a jelenség kiforrálódott, hogy melyik diktatúra valósul meg, nevezi Földesi népi demokráciának.

741 Nemes Dezső: *A népi Magyarország fejlődése 1945–1960. Századok*, XCIV. évf. (1960) 1–3. 1–44. p. /2. p./

742 Balázs Béla: *Népmozgalom és a nemzeti bizottságok 1945–1946*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1961. 25. p.

743 Földesi Tamás: *Néhány gondolat a népi demokrácia fogalmáról*. *Magyar Filozófiai Szemle*, VI. évf. (1962) 1. 80–111. p. /84. p./

744 Uo.

745 Uo. 90. p.

Kárpáti Sándor 1963-ban publikált *A szocialista forradalom hazánkban mint a népi demokratikus forradalmak egyik formája* című írásában⁷⁴⁶ úgy fogalmaz, hogy 1944–45-től „népi demokratikus forradalom” kezdődött. E népi demokratikus forradalom volt az első szakasz, a második szakasz „1948 tavaszára-nyarára” alakult ki, amikor a Magyar Kommunista Párt és szövetségesei „kivívták” a proletárdiktatúrát.

Ez az 1963-as tanulmány az első olyan esszé, amely már kritikus elemeket is tartalmaz a kommunisták koalíciós években játszott szerepével kapcsolatban – az első tudományos közlés, amelyben megjelenik az a szempont, hogy milyen hibákat követett el a Rákosi-féle vezetés. E publikáció a formálódó kádárista történeti nézőpont egyik első megnyilvánulása, a szöveg elsőként illusztrálja a Kádár-korszak hivatalos álláspontjának hangvételét.

Kárpáti alapvetésként leszögezi: a kommunisták 1945 és 1948 között „hatalmas eredményeket” értek el a „szocializmus felé haladás”⁷⁴⁷ érdekében. Kárpáti úgy véli, hogy „a forradalom átnövése időszakában” – vagyis 1946–1948 között – a kommunista pártvezetés nem törekedett eléggé az általa vezetett népfront erősítésére és szélesítésére, „a legszélesebb tömegek bevonására” a hatalomért folytatott harcban. Kárpáti mindezt azzal magyarázza, hogy a kommunista pártban kezdtek „előtérbe kerülni a dogmatikus vonások, megjelentek a személyi kultusz és a tömegektől való elszakadás tünetei”, és ezzel párhuzamosan Rákosiék túlbecsülték „a burzsoá és fasiszta elemek” befolyását.⁷⁴⁸

Az a megállapítás egészen újszerű, amely arra mutat rá – igaz kellőképpen óvatos megfogalmazással – miszerint a koalíciós években a kommunisták „túlbecsülték” a fasiszta veszélyt. Annak kimondása lehetetlen volt – és egyben teljességgel életszerűtlen lett volna – 1963-ban, hogy a kommunista stratégia tudatosan építette fel a fasiszta veszélyről szóló metanyelvi világot – hogy utána az ellenfelek, a proletárdiktatúra ellenfeleinek megbélyegzésére rendelkezésre álljon mindez a nyelvi és gondolati apparátus. A koalíciós évekbeli kommunista taktika vonatkozásában a kritikus hang megjelenése ugyanakkor egy új tudományos-ideológiai nyelvezet kialakulására utal.

Kárpáti érvelése, miszerint Rákosi és klikkje hatalomgyakorlása „dogmatikus” jellegű volt, a kádárista felfogás egyik első rögzített nyelvi panelje a második világháborút követő néhány esztendő magyarországi történeti kánonja kapcsán. Markáns nyelvi kód, hogy a „torzulás” már a koalíciós években is „megjelent” mint jelenség.

1964-ben, a „felszabadulás” huszadik évfordulóján egy komolyabb tudományos diskurzus alakult ki „a népi demokratikus forradalom” jellegéről. Erről írja Csizmadia Andor öt évvel később: „A vita lényege a körül forgott, vajon a népi demokratikus forradalom már kezdettől szocialista forradalom volt-e, vagy a népi demokráciánkban két külön forradalom zajlott le: egy plebejus-demokratikus

746 Kárpáti Sándor: *A szocialista forradalom hazánkban mint a népi demokratikus forradalmak egyik formája*. In: Magyar Filozófiai Szemle, VII. évf. (1963) 3. 361–378 p.

747 Uo. 367. p.

748 Uo.

és egy szocialista.”⁷⁴⁹ Romsics Ignác több mint három évtized múltán, 1996-ban ekképpen fogalmazott a diskurzusról: „Ezek a viták [...] álviták, illetve igen erősen cenzúrázott és öncenzúrázott látszatviták voltak.”⁷⁵⁰

Magunk is úgy ítéljük meg, a 1964/1965-ös népi demokrácia vita valóban áldisputa volt, a korszak hivatalos tudományos szereplői metanyelvi fogalmakat használnak diskurzusuk során. Mindezek ellenére a második világháború utáni néhány év demokráciájáról szóló tudományos beszédmód formálódása tekintetében e „vita” érdemes arra, hogy megvizsgáljuk a megjelenő érvkészletek formálódását.

A vitaindítónak tekinthető tanulmányt Sipos János filozófus írta. Sipos úgy véli, 1944 előtt az uralkodó osztályok „féktelen demagógiával” és a „legális ellenzék közreműködésével” el tudták hitetni: „a magyar fasizmus megszelídült, hogy a rendszer már nem fasiszta diktatúra, hanem alkotmányos parlamentarizmus, szemben az olasz és a német fasizmussal, tartós illúziókat tápláltak a demokratikus erők soraiban a Horthy-rendszer irányában.”⁷⁵¹ Sipos szerint a „szelídített” konzervatív struktúrák miatt nem voltak biztosítottak a „népi demokratikus forradalom” feltételei 1944-ben. Sipos gondolatसरának lényegi eleme, hogy a reakciós társadalmi szerkezetet áttörő népi demokratikus forradalom csak a szovjet katonai jelenlétnek köszönhetően tudott teret nyerni. Sipos nyelvi paneljei még az ötvenes évek ideologikus beszédmódját mutatják, nála még nem érzékelhető érdemi narratív jellegű elmozdulás.

Ágh Attila inkább történetfilozófiai szempontból elemzi a második világháború utáni magyar viszonyokat; szerinte a magyar népi demokrácia a népi demokrácia típusai közül a közép-kelet-európai típusba tartozik. A „közép-kelet-európai” népi demokrácia típust az különbözteti meg a „balkáni” népi demokrácia formájától, hogy „a demokratikusabb szakasz hosszabb”.⁷⁵² Maga a népi demokrácia Ágh nézőpontjából az „átmeneti típusok egész sorát” jelenti. Az „átmenetnek” van egy „antifasiszta diktatúra” jellegű szakasza is, „melyben részt vesznek a népfront összes pártjai, tehát koalíció van hatalmon.”⁷⁵³ A népi demokrácia már a forradalom elején „széttöri a polgári demokrácia kereteit.”⁷⁵⁴ Ágh érveléséből kiolvasható az a gondolat, miszerint mind a „közép-kelet-európai”, mint a „balkáni” népi demokráciaforma végső értelme a proletárdiktatúra, de a „balkánival” szemben a „közép-kelet-európai” népi demokrácia esetén a „demokratikus” szakasz hosszabb. Ágh nyelvi struktúrái annyiban hoznak újdonságot a diskurzusba, hogy noha a publikációban az ideológiai elemek markánsan jelen vannak, de a tudományos mérlegelésre, fogalmi elemzésre is tér nyílik.

Szabó Bálint történész esszéjének elején utal rá: a „népi demokratikus korszakunk történetének kutatása alig néhány éves múltra tekinthet vissza.”⁷⁵⁵ A történész nem fogadja el azt a megközelítést, miszerint a népi demokrácia korszakának lenne egy demokratikus szakasza és 1948 után pedig

749 Csizmadia Andor: A nemzeti bizottságok állami tevékenysége 1944–1949. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1968. 86–87. p.

750 Romsics Ignác: Az 1945 és 1948 közötti magyar történelem a magyar historiográfiában. In: Izsák Lajos – Stemler Gyula (szerk.): Vissza a történelemhez... Emlékkönyv Balogh Sándor 70. születésnapjára. Napvilág Kiadó, Budapest, 1996. 293–299. p. /293. p./

751 Sipos János: A népi demokratikus forradalom magyarországi sajátosságaihoz. Hozzászólás néhány vitás kérdéshez. Magyar Filozófiai Szemle, VIII. évf. (1964) 1. 16–74. p. /49. p./

752 Ágh Attila: Vita a népi demokratikus forradalom jellegéről. Magyar Filozófiai Szemle, VIII. évf. (1964) 2. 381–386. p. /385. p./

753 Uo. 383. p.

754 Uo. 384. p.

755 Szabó Bálint: Népi demokráciánk történetének néhány vitatott problémájáról. Párttörténeti Közlemények, X. évf. (1964) 2. 128–148. p.

jön a proletárdiktatúra, mert helyzetítélése szerint „demokratikus feladatok” maradtak bőven '48-at követően is. Szabó úgy véli, hogy például az egyházi iskolák államosítása úgymond „demokratikus feladat”, pedig ezt az intézkedést az országgyűlés már a proletárdiktatúra időszakában hozta meg. Szabó azt is leszögezi: a második világháború utáni esztendőik jelentik „népünk történetének egyik legragyogóbb”⁷⁵⁶ fejezetét és az 1948 után „elkövetett hibákat”⁷⁵⁷ nem szabad úgymond „visszavetíteni”⁷⁵⁸ az 1945–48-as időszakra.

A tudományos beszédmód aspektusából vizsgálva megállapíthatjuk: Szabó tanulmányában a „demokratikus” kifejezés nem a demokratikus jogok meglétére vonatkozik, hanem a „demokratikus” fogalom pusztán azt jelenti, hogy az új intézkedések által megtörténik a régi rend túlhaladása.

A tudományos beszédmódban panelteremtő Szabó azon érvelése, miszerint a koalíciós évek a magyar történelem „egyik legragyogóbb” fejezete. Ekkor jelenik meg – Balázs Béla írását követően – először a második világháború utáni néhány év mint referenciaértékű történelem a párttörténetírás hivatalos szövegében.

Berend T. Iván és Szakács Sándor gazdaságtörténeti aspektusból szólnak hozzá a népi demokrácia jellegéről szóló 1964–65-ös vitához. A szerzők megállapítják, hogy Magyarországon 1945 és 1946 folyamán – már nem a tőkés gazdaság jellemzői uralkodtak, hanem ebben az időszakban „a munkásparaszt demokratikus diktatúra államhatalma által ellenőrzött és irányított, monopolszervezetek nélkül működő, igen aktív és határos munkásellenőrzés alatt álló”⁷⁵⁹ gazdaság működött. Berend T. és Szakács úgy vélik, hogy az 1945 és '48 közötti időszak egy sajátos korszakot, „egy addig ismeretlen átalakulási”⁷⁶⁰ utat jelent a szocialista forradalmak történetében. Berend T. Iván és Szakács Sándor tanulmányukban „a munkásosztály és parasztság demokratikus diktatúrájában” azért látnak értéket, mert e represszív struktúra által lehetett megbontani a kapitalizmus gazdasági rendjét.

Mód Aladár a háború utáni néhány esztendő időszakát „a magyar népi demokrácia első, 1949-ig tartó stratégiai szakaszának”⁷⁶¹ nevezi *A népi demokratikus forradalom és a magyar népi demokrácia elvi és történelmi kérdései* című tanulmányában. A történész megütközve elemzi, hogy az 1947-es választásokon „a népi demokrácia nyílt ellenzéke” a szavazatok 40%-át tudta megszerezni. Mód szövegéből egyértelmű: számára a népi demokrácia fogalma és a proletárdiktatúra, a kommunista diktatúra szinonima. Mód 1965-ös érvkézlete a nyelvi paneleket tekintve inkább az ötvenes évek ortodox marxista megközelítésére emlékeztet.

Az 1964–65-ös népi demokrácia-vita szövegeit öt évtized elmúltával vizsgálva megállapíthatjuk, az akkori történészek, filozófusok, politikakutatók egy metanyelvi közeget, nyelvi apparátust hoztak létre és ebben a mesterségesen megteremtett kommunikációs kontextusban fogalmazták meg érveiket.

⁷⁵⁶ Uo. 143. p.

⁷⁵⁷ Uo. 144. p.

⁷⁵⁸ Uo.

⁷⁵⁹ Berend T. Iván – Szakács Sándor: Hozzászólás a népi demokratikus forradalom jellegéről folyó vitához. *Párttörténeti Közlemények*, X. évf. (1964) 3. 207–233. p. /212. p./

⁷⁶⁰ Uo. 232. p.

⁷⁶¹ Mód Aladár: *A népi demokratikus forradalom és a magyar népi demokrácia elvi és történelmi kérdései*. Valóság, II. évf. (1965) 3. 1–16. p. /1. p./

A diskurzusra visszatekintve azt viszont mindenképpen történetfilozófiai értéknek tekinthetjük, hogy – minden metanyelvi álszituációja ellenére – egyáltalán kvázi vitahelyzet, tudományos párbeszéd teremthető meg, vagyis kialakulhatott, létrejöhetett a lehetőség arra, hogy árnyalatokban ugyan, de különbözőképp láthassák a vita szereplői a kommunista diktatúra megteremtésének időszakát, a koalíciós évek világát; a tudományos diskurzus résztvevőinek nyelvi panelje szerint a „népi demokratikus forradalom” jellegét.

A vita során főként filozófusok és történészek folytattak egymással vitát vagy legalábbis vita-szerű párbeszédet. E tény is alátámasztja azt a megállapítást, hogy a hatvanas évekbeli kádári kultúrpolitikában az irodalmi élet szereplőivel szemben a filozófusok, társadalomtudósok, történészek kaptak nagyobb társadalmi teret, tudományos területet. Kalmár Melinda kutatásaiból tudjuk, hogy a hatvanas évek közepétől a pragmatikus kádárizmusban a történettudomány fontos szerepet kapott, hivatalos művelődéspolitikai céljá vált a legújabbkori magyar történelem elemzése és értelmezése.⁷⁶²

Az 1960-as „*A filozófia lenini pártosságáért*” című párthatározat a hazai filozófia és társadalomtudomány feladataként deklarálta a kommunista ideológiai felfrissítését és injektálását.⁷⁶³ Mindeme jelenségből is következik a koalíciós évek népi demokráciájáról szóló beszédmód lassú átalakulása, formálódása, nyelvi finomodása.

Az MSZMP 1962-es VIII. kongresszusa kimondta, hogy megszűntek a tőkés restauráció feltételei. E tétel rögzítése által a társadalomtudományok „bizonyos mozgástérre”⁷⁶⁴ tettek szert. A párt 1964-ben deklarálta a tudományos témaválasztás szabadságát, ami óhatatlanul a történettudományos beszédmód kereteit is képes volt fellazítani. A hatvanas évek második felétől ideológiai téren egyre nagyobb nyitottság jellemezte a tudománypolitika fórumait.⁷⁶⁵

A tudományos beszédmód vizsgálatát elemezve megállapíthatjuk: a hatvanas évek közepétől fokozatosan nagyobb jelentősége lett a történettudományi tényeknek, szempontoknak, a szakmai jellegű érveléstechnikának. A beszédmód egyértelműen a marxista nyelvi kód alapján írható körül, de érzékelhető egyfajta textológiai felfrissülési tendencia. A hatvanas évek második felére kialakuló kádári reformideológia⁷⁶⁶ alapvetése a „realista látásmódról” teret nyitott az összetettebb, érvelő nyelvi konstrukciók számára a koalíciós évekről szóló történettudományi diskurzusokban.

Minderre a kultúrpolitikai és nyelvi trendfordulóra lehetnek példák Ságvári Ágnes publikációi. Ságvári a második világháború utáni esztendőkre mint korszakra – az 1945 utáni évek demokráciavítáiban is felbukkanó – „új demokrácia” megnevezést használja. Az 1965-ben publikált *A demokratizmus formái és tartalma Magyarországon (1944–1948)* című tanulmányában eszme- és társadalom-

762 Kalmár Melinda: Ennivaló és hozomány. A kora kádárizmus ideológiája. Magvető Kiadó, Budapest, 1998. 163–193. p.

763 Uo. 197. p.

764 Kovács Gábor: Forradalom, életmód, hatalom, kultúra. A politikai gondolkodás jellemzői a hatvanas években. In: Rainer M. János (szerk.): „Hatvanas évek” Magyarországon. Tanulmányok. 1956-os Intézet, Budapest, 2004. 198–236. p. /216. p./

765 Ständeisky Éva: Bomlás. A hatalom és a kulturális elit. In: Rainer M. János (szerk.): „Hatvanas évek” Magyarországon. 227–317. p.

766 Kalmár Melinda: Az optimalizálás kísérlete. Reformmodell a kultúrában 1965–1973. In: Rainer M. János (szerk.): „Hatvanas évek” Magyarországon. 161–197. p.

történeti áttekintéssel, a korábbi tudományos-ideológiai beszédmódra jellemző kinyilatkoztató jellegű panelektől eltérően nagyobb hangsúlyt fektetve az érvelő szerkezetekre igyekszik bizonyítani: a polgári demokráciának már csak azért sem lehetett létjogosultsága az 1945 utáni években, mert nem voltak meg a polgári demokrácia tapasztalásai, nem voltak meg a polgári demokratikus jogokra épülő államberendezkedés tradicionális alapjai. „Demokratikus hagyományokon nevelődött polgárság hazánkban nem volt. Az éles társadalmi ellentétek és a Tanácsköztársaság kísértő emléke miatt a magyar burzsoázia a demokratizálás legkisebb mértékétől is visszariadt. [...] Magyarországon számottevő, radikális kispolgári demokratikus irányzat sem volt.”⁷⁶⁷ – fejtegeti Ságvári. A történész szerint azonban 1945-ben és azt követő években a polgári demokratikus hagyományok hiánya azért nem okozott gondot, mert így „a demokratizálás élére” állhattak a kommunisták. Ságvári megállapítja, hogy „sajátos helyzetet” teremtett az, hogy hivatalosan az 1945-öt követő években „mindenki demokrata” volt, de ugyanakkor mindenki mást értett rajta. A szerző előbbi érvelése mögött egy olyan kép mutatkozik meg, ami szerint az 1945 utáni „új demokrácia” keretei egyfajta demokráciabort teremtettek, ahol a különböző antifasiszta erők igyekeztek a maguk demokráciafelfogását erősíteni, érvényre juttatni. Ságvári Ágnesnek a koalíciós éveket érintő demokráciaértelmezései a hatvanas évek időszakájában már kifejezetten a későbbi puhuló kádári diktatúra tudományos beszédmódjára emlékeztetnek.

A második világháború utáni évek történetének meghatározó jelentőségű marxista kutatója volt Balogh Sándor történész.⁷⁶⁸ A következőkben áttekintjük a történész gondolkodásának, érvkészletének a koalíciós évek demokráciájára vonatkozó változásait. Balogh a korszakról szóló tanulmányait a hatvanas évektől kezdve publikálta, utolsó ebbéli tartalmú tanulmánya 2000-ben jelent meg, vagyis rendelkezésünkre áll a szövegvizsgálat tekintetében egy több mint három évtizeden át gyarapodó szöveganyag.

Balogh 1964-ben az előbbieken ismertetett népi demokráciavita részeként írta meg *A népi demokratikus forradalom néhány kérdéséről* című tanulmányát. A történész azt fejtegeti, hogy 1945-ben a „népi demokratikus forradalom” elindulása után nem az volt a kérdés, hogy úgymond veszély-e a polgári demokráciához való visszatérés, hanem az jelentette a lényegi kihívást, hogy valóságosan visszaállhat-e a „két világháború közötti fasiszta uralmi rendszer” valamiféle „demokratikusabb kiadásban.”⁷⁶⁹

Balogh egy másik – Ságvári Ágnessel közösen jegyzett – tanulmányában amellel érvelt, hogy a döntő fordulatot a népi demokrácia „továbbfejlődése” szempontjából a '47-es választás jelentette: „Nem érthetünk tehát egyet az olyan véleményekkel, amelyek kizárólag a választások számszerű

767 Ságvári Ágnes: A demokratizmus formái és tartalma Magyarországon (1944–1948). In: Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem 1965. évi ünnepi ülészaka. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1966. 121–132. p. /123. p./

768 A 2004-ben elhunyt Balogh Sándorról írja Glatz Ferenc történész: „Írói-kutatói munkásságának legmaradandóbb része az 1945–48 közötti magyar történelem forrásszerű feltárása. Az első volt, aki a publicisztikát félretelva, levéltári kutatás tárgyává tette a proletárdiktatúra előtti évek történelmét (1945–48). Témái is úttörők voltak: az utolsó többpártrendszeri demokrácia története (benne az 1948 után felszámolt pártok történelmével), a megszállt Magyarország, mint a külpolitika játéktere (1945–47), a 20. századi kultúrpolitika és az értelmiség történelme. S mindez alig két évtizeddel a második világháború után.” (Glatz Ferenc: Balogh Sándor. Elérhető: <http://www.historia.hu/archivum/2005/0509glatz2.htm> /A letöltés időpontja: 2015. október 30./)

769 Balogh Sándor: A népi demokratikus forradalom néhány kérdéséről. Magyar Tudomány, LXIX. évf. (1964) 11. 687–698. p. /697. p./

eredményeiből igyekeznek a népi demokratikus erők gyengeségét bizonyító következtetést levonni. Az 1947-es választások jelentős állomás volt a proletárdiktatúra győzelméhez vezető úton⁷⁷⁰ – olvasható a publikációban.⁷⁷¹

1965-ben az MKP értelmiségi politikájáról írott dolgozatában még meglehetősen sematikusan kezeli a (népi) demokrácia tematikát; ekkor még a koalíciós évek történetét⁷⁷² úgy láttatja, mint a népi demokrácia „ellenségei” és a népi demokrácia „hívei” közötti harcot.⁷⁷³ 1975-ben már a demokrácia különböző „változatairól”⁷⁷⁴ és „irányzatairól” beszél, és azt elemzi, hogy a háború után mindegyik párt a demokrácia jelszavával igyekezett feltűnni a nyilvánosság fórumain. Immáron nem a népi demokrácia „ellenségei” és a hívei között látja a döntő ellentétet. ’75-ben már úgy fogalmaz, hogy a „legnagyobb távolság” a kommunistákat és a kisgazdákat választotta el, mert a kommunisták „szocializmust” akartak, míg a kisgazdák polgári demokráciát.⁷⁷⁵ Balogh nézőpontjából a polgári demokrácia kifejezés 1975-ben egyértelműen negatív fogalomként azonosítható.

Közel tíz évvel később, 1984-ben publikált tanulmányában úgy ír: a népi demokrácia a hatalomgyakorlás tekintetében inkább a parlamentáris demokráciára emlékeztetett.⁷⁷⁶ Balogh szerint a leglényegesebb választóvonal az volt, hogy a polgári pártok csakis a parlamentáris demokráciát fogadták el igazi demokráciaként. E tanulmányában a koalíciós korszakot érintő legfontosabb terminus technicus a „népi demokrácia”, magát az időszakot is e fogalommal írja körül. Balogh e helyütt a népi demokrácia kiemelt jellemzőjeként a nemzeti bizottságokat, üzemi bizottságokat említi; szerinte a második világháború utáni évek történetét meghatározó népi demokrácia annyiban más, mint a parlamentáris demokrácia, hogy a parlamentarizmus szigorú formalizmusán túl magában foglalja a közvetlen demokrácia ethosát is.

Balogh Sándor a kommunista diktatúra utolsó évtizedében a második világháború utáni esztendőket, a koalíciós évek vonatkozásában korszakmegjelölő fogalomként egyértelműen a népi demokrácia kifejezést használta. Számára az 1944 és 1947–48 között történtek a „népi demokrácia” időszakához tartoznak. A rendszerváltozást követően ez az álláspontja egyértelműen kikristályosodott, az 1998-as *Fordulat a világban és Magyarországon* című konferencián mondta: „A »népi demokrácia« fogalmát azonban az uralkodó politika Magyarországon is évtizedeken keresztül lejáratta és prostituálta. Akkor emlegette

770 Balogh Sándor – Ságvári Ágnes: A népi demokratikus forradalom magyarországi győzelmének történetéhez. Századok, XCVII. évf. (1963) 6. 1322–1340. p. 1336. p.

771 Hogy az 1947-es választásokat döntő fordulópontnak tartja Balogh Sándor, abban is megnyilvánul, hogy a parlamenti és párharcok történetét a ’47-es voksolásig tekinti át Parlamenti és párharcok Magyarországon 1945–1947 című monográfiájában. Mint a kötet záró soraiban írja: „Az 1947. évi országgyűlési választás a népi demokrácia szocialista jellegű továbbfejlesztéséért folytatott küzdelem kiemelkedő jelentőségű eseménye, állomása volt. Nem döntötte ugyan el egymagában a hatalom kérdését, de nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a kommunista párt a korábbiaknál sokkal kedvezőbb politikai feltételek között vezethesse a munkás- és dolgozó paraszttömegek harcát a néphatalom, a proletárdiktatúra kivívásáért.” (Balogh Sándor: Parlamenti és párharcok Magyarországon 1945–1947. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1975. 532. p.)

772 A koalíciós évek kifejezést ekkor még nem használja Balogh.

773 Balogh Sándor: A Magyar Kommunista Párt értelmiségi politikájának felszabadulás utáni történetéből, Századok, XCIX. évf. (1965) 3. 458–483. p.

774 Balogh Sándor: A demokrácia kérdései a magyarországi politikai pártok szervezeti felépítésében a felszabadulás után. Történelmi Szemle, XVIII. évf. (1975) 1. 50–67. p. /50. p./

775 Uo. 52. p.

776 Balogh Sándor: A magyar népi demokrácia demokratizmusáról (1944–1946). Történelmi Szemle, XXVII. évf. (1984) 1–2. 279–291. p.

s hivatkozott legtöbbször a »népidemokráciára«, amikor az már egyáltalán nem volt jelen. A fordulat éveiben végbement hatalmi-politikai változások talán legátfogóbb jellemzője, hogy az említettek következményeként 1949-re Magyarországon végérvényesen megszűnt létezni mind a népi demokrácia, mind annak politikai intézményrendszere” – vallja Balogh *Népi demokrácia vagy »népidemokrácia«?*⁷⁷⁷ című előadásában. Balogh életútja végére fogalmazta meg pregnánsan azt a nézetét, miszerint az 1944-et követő évek a „népi demokrácia” korszakát jelentik, amely számára – posztkommunista nézőpontból – egy pozitív időszak. A népi demokrácia számára a parlamentáris demokrácia és a közvetlen demokrácia intézményrendszerének egyfajta sajátos keveréke. Balogh Sándor szempontjából ez a struktúra a „népi demokrácia” és ezzel szembe állítja a kommunista diktatúra hivatalos valóságmagyarázatát, amely alapján maga a proletárdiktatúra jelenti – így egybeírva – a „népidemokráciát.” Balogh tehát az egybeírás-különírás dilemmájával igyekszik illusztrálni azt a különös helyzetet, miszerint a kommunista diktatúra saját identifikációjának része volt, hogy magát „népidemokráciának” nevezte, de ezzel párhuzamosan a „népi demokrácia” koalíciós évekbeli intézményhálózata valóságosan tartalmazott jogállami jellegű demokráciakísérleteket, amelyek élesen szembeállíthatóak a későbbi proletárdiktatúra karakterével.

Balogh Sándor a korszak egyik legtekintélyesebb kutatója volt. Több mint három évtizednyi publikációmennyiség áll a rendelkezésünkre tőle, így a koalíciós évek demokráciadiskurzusa tekintetében is nyomon tudjuk követni a gondolatok, a tudományos beszédmód változásait. Ez a három évtized egy rendkívül hosszú időszak volt: a korszak elején, a hatvanas években még az ortodox kommunista tudományos nyelvhasználat formái jelennek meg, a későbbiekben a tartalom objektívizálódik és Balogh publikációiban a tárgyilagos elemzés válik hangsúlyossá. A rendszerváltozás után egyfajta önreflexió keretében tesz kísérletet arra, hogy a sok évtizedes tevékenysége után a koalíciós demokráciatematika szempontjából saját és egyedi álláspontot vázoljon fel: e kísérlet eredménye a „népi demokrácia” kontra „népidemokrácia” fogalmi elkülönítése. Értelmezésünk szerint ez a fogalom-értelmezés egy intellektuális szembenézés Balogh Sándor részéről a saját tudományos múltjával. A magunk részéről tartalmilag nem érezzük az egybeírás-különírás dilemmáját a tudományos beszédmód tekintetében relevánsnak, inkább olyan értelemben tanulságos mindez, hogy Balogh Sándor példájából látható: képes volt arra törekedni, hogy a korábbi tevékenysége egymással ellentétes fogalmi elemei között szintetizáljon és reflektáljon önnön magára, pontosabban egykori álláspontjára.

A koalíciós évek kutatása a kádári puha diktatúra hetvenes éveiben már biztosíthatott egyfajta relatív intellektuális szabadságot, vagy legalábbis maga a téma alkalmas volt arra, hogy a kutató más, rendszer-érzékenyebb témákhoz képest nagyobb gondolati mozgástérrel rendelkezzen. Ebből is következett, hogy a második világháború befejezését követő esztendőik vizsgálata a hetvenes évek világában – ahogy Ständeisky Éva fogalmaz – „kedvelt kutatási területe lett azoknak a történészeknek, akik lazítani kívántak a Kádár-kori politikai-ideológiai béklyókon.”⁷⁷⁸

777 Balogh Sándor: Népi demokrácia vagy „népidemokrácia”? In: Feitl István – Izsák Lajos – Székely Gábor (szerk.): Fordulat a világban és Magyarországon 1947–1949. Napvilág Kiadó, Budapest, 2000. 381–389. p. /389. p./

778 Ständeisky Éva: Tétova újraértelmezések. Magyarország második világháborút követő éveit a rendszerváltozás utáni történetírásban. In: Erdős Vilmos – Takács Ádám (szerk.): Tudomány és ideológia között. Tanulmányok az 1945 utáni magyar történetírásról. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2012. 134–150. p. /135./

A kádári Magyarországon a hatvanas évek második felében megindult ideológiai-tudományos fellazulás a hetvenes évek elejére megtorpant. Mindennek a tendenciának jelképes története volt, hogy az 1944–45-ös dokumentumokat közlő *Sorsforduló* című kötetet a hivatalos kultúrpolitika lényegében betiltotta; árusítását megtiltották, a könyvtári példányokat zárolták, mert a kiadvány forrásai úgymond az antimarxista, objektivista történelemszemléletet erősíthették.⁷⁷⁹

Az „objektivista történelemszemlélet” bírálójának számított Szabó Bálint, 1972-ben „túl megengedőnek”⁷⁸⁰ tartotta az MSZMP kultúrpolitikáját. Szabó 1974-ben monografikus igényű kötetet publikált az 1945 utáni népi demokrácia értelmezéséről.

Szabó *Népi demokrácia és forradalom-elmélet. A marxista forradalom-elmélet fejlődésének néhány kérdése Magyarországon 1935–1949* című könyvének⁷⁸¹ terminológiai újítása az a megközelítés, amely szerint a koalíciós évek időszakát a polgári demokrácia híveinek és a „polgári demokrácián túlmutató” erőknél a politikai harca illusztrálja. E nézőpont alapján már kibontakozik az a verzió, miszerint az 1944 utáni néhány esztendő döntő közéleti kérdése maga a demokrácia dilemmája volt. Azzal, hogy a népi demokrácia híveit a „polgári demokrácián túlmutató” demokrácia-felfogást vallóknak nevezi – akár akarata ellenére – az objektívebb történeti tudományos beszédmódot erősíthette.

A nyolcvanas években a második világháború utáni korszak két meghatározó kutatója, Izsák Lajos és Vida István már egyértelműen koalíciós időszakként határozza meg az 1945-öt követő évek terminusát. A *magyar népi demokrácia pártpolitikai struktúrája 1944–48* címmel 1985-ben publikált írásában Vida István „népi demokratikus pártrendszerrel” beszél a koalíciós évek tekintetében.⁷⁸² E tanulmányában Vida úgy fogalmaz, hogy a koalíciós években egészen 1949-ig „demokratikus többpártrendszer”⁷⁸³ működött Magyarországon. A demokratikus többpártrendszer jellemzője az volt, hogy nem létezett „rendszerellenes párt” és „kétoldalú ellenzék”⁷⁸⁴ sem. Vida 1985-ben így elemzi a koalíciós évek demokratikus többpártrendszerének politikai egyensúlyát: „Amíg a törvényhozásban a kisgazdapárt rendelkezett jelentős többséggel, addig az államapparátusban, a gazdaság-irányításban, az erőszakszervezeteknél a baloldal szerezte meg a hatalmi pozíciók nagyobb hányadát.”⁷⁸⁵ Izsák Lajos *Polgári ellenzéki pártok Magyarországon 1944–1949* című könyvében „népi demokratikus korszaknak” nevezi az 1944–1949 közötti időszakot. A 1986-ban megjelent *A koalíció évei Magyarországon 1944–1948* című kiadványban az 1944 és 1948 közötti időszakot a magyar demokrácia megszületése korszakának tekinti.⁷⁸⁶ Izsák 1983-as kötetében az elemzői-történeti tényszerűséget érzelmi többlettel kiegészítő sorokat vetett papírra a koalíciós évekről: „kevés olyan

779 Ständeisky Éva: Bomlás. A hatalom és a kulturális elit. 312–313. p. (Karsai Elek–Somlyai Magda (szerk.): *Sorsforduló. Iratok Magyarországi felszabadulásának történetéhez. 1944 szeptember – 1945 április. I–II. kötet. Levéltári Igazgatóság, Budapest, 1970.*)

780 Uo.

781 Szabó Bálint: *Népi demokrácia és forradalom-elmélet. A marxista forradalom-elmélet fejlődésének néhány kérdése Magyarországon 1935–1949.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1974.

782 Vida István: *A magyar népi demokrácia pártpolitikai struktúrája 1944–48.* Történelmi Szemle, XXVIII. évf. (1985) 1. 26–53. p. /41. p./

783 Uo. 38. p.

784 Uo.

785 Uo.

786 Izsák Lajos: *A koalíció évei Magyarországon 1944–1948.* Kosmosz Kiadó, Budapest, 1986.

sorsfordulója van nemzeti történelmünknek, amely iránt olyan nagy érdeklődés mutatkoznék – s tegyük hozzá, amellyel kapcsolatban annyi félreértés lenne a közvéleményünkben –, mint az 1944–1949 közötti néhány esztendő eseményekben és drámai fordulatokban gazdag időszaka”⁷⁸⁷ – fogalmazott Izsák. Izsák a rendszerváltozás után 1944–49-et – a „koalíció éveit” kifejezésen túl – a „többpárt-rendszerű demokratikus jogállamiság”⁷⁸⁸ korszakának tekinti. A fordulat Izsák érvelése szerint 1947-től megkezdődik, s 1949-re megszűnik a többpártrendszer és kialakul a proletárdiktatúra – ahogy Izsák fogalmaz: létrejön a „rendőrállam.”

A hetvenes-nyolcvanas éveknek a koalíciós éveket értelmező tudományos beszédmódja egy-értelműen a tárgyilagosabb nyelvhasználat irányába mutat. Elfogadott, legitim fogalomká válik a koalíciós korszak fogalma. Vida István és Izsák Lajos ebben az időszakban közölt publikációiban még tetten érhetőek a marxista történeti kánon nyelvi kategóriái, de az objektívizáció szándéka nyilvánvaló. Hogy Vida és Izsák már a hetvenes és a nyolcvanas években is törekedtek a tárgyilagosabb beszédmódra, lehetővé tette számukra, hogy a rendszerváltozás után történészként önazonos módon, identitásdeformáció nélkül legyenek képesek elemezni a koalíciós évek demokráciáját.

EMIGRÁNS TÖRTÉNÉSZEK KOALÍCIÓS ÉVEKBELI DEMOKRÁCIAÉRTELMEZÉSEI AZ ÁLLAMSZOCIALISTA KORSZAKBAN

Fejtő Ferenc 1952-ben Párizsban írta meg az egy évvel később a francia fővárosban kiadott *A népi demokráciák története* című könyvét. Fejtő az 1945 és 1947 közötti időszakról szól külön, vagyis nála ez az időintervallum jelenti a második világháború utáni évek történetében az elkülöníthető korszakot, s ennek a következő nevet adja: „Az újjáépítés és a demokratikus reformok korszaka.”⁷⁸⁹ Az író-történész ezt a két éves periódust mintegy „duális rendszert”⁷⁹⁰ látatja, ahol a parlamentáris demokráciára jellemző metódusok jelen vannak ugyan, de ezzel párhuzamosan „a kommunista klikkek által gyakorolt hatalom”⁷⁹¹ a döntő jelentőségű. A duális rendszer végét pedig az jelenti, amikor a kommunista klikk az összes külső ellenfelét felszámolja, ekkor zárul a demokratikus reform időszaka. „Mikor egyedül maradnak a porondon, ahogy tervezték, eltörlik a parlamentáris demokráciát, kikiáltják a proletariátus diktatúráját, vagyis a kommunista párt diktatúráját, s minthogy a kommunista párt a maga részéről nem más, mint a Szovjetunió eszköze”⁷⁹² – írja Fejtő.

Az emigráns történész úgy véli, a rendőri szervek „kommunista ellenőrzése” és a „megszálló hatóságok által kifejtett közvetlen vagy közvetett nyomás” még nem lett volna elegendő ahhoz, hogy a demokratikus reformok időszakát felváltsa a kommunista diktatúra. Mindehhez kellett a kommunisták ellenfeleinek „középszerűsége, politikai dilettantizmusa, gondolatszegénysége és fantáziátlansága.”⁷⁹³

787 Izsák Lajos: Polgári ellenzéki pártok Magyarországon 1944–1949. Kossuth Kiadó, Budapest, 1983. 6. p.

788 Izsák Lajos: „Két fordulat” jelenkori történelmükben: 1944–1945 és 1947–1949. In: Izsák Lajos: Pártok és politikusok Magyarországon 1944–1994. Napvilág Kiadó, Budapest, 2010. 178–187. p.

789 Fejtő Ferenc: A népi demokráciák története. 1–2. kötet. Magvető–Magyar Füzetek, Budapest–Párizs, 1991. I. 77. p.

790 Uo. 79. p.

791 Uo. 80. p.

792 Uo. 79. p.

793 Uo. 81. p.

Fejtő ezen 1952-es megállapítása mögött megítélésünk szerint a történelmi távlat hiánya és mint kortársnak a személyes ellenszenvai is állhatnak, hiszen a források ismeretében állítható: önmagában a szovjet megszállás ténye meghatározó volt a demokrácia kontra diktatúra dichotómia kapcsán.

Deák István számára már biztosított volt a történelmi távlat – 1981-ben közölte az *Ötventől a száz százalékig – Magyarország a nagyhatalmi érdekszférák kialakulása és megszilárdulása korában* című tanulmányát. Deák esszéjében úgy fogalmaz: „A demokrácia aránylag rövid ideig tartott.”⁷⁹⁴ A történész 1947-ben látja a korszakhatárt. A demokrácia időszaka nála 1945 és 1947 közé tehető. Deák szerint az 1945–47 közötti korszak belpolitikailag azért érdekes, mert külpolitikailag már eldőlt, hogy Magyarország a szovjet érdekszféra része lesz, de az a kérdés még nyitott volt, hogy a szovjetek eltűnnek-e vagy pontosabban meddig tűnnek el egy nem kommunista kormányt.

Schöpflin György nézőpontjából a koalíciós éveket az 1944–1948 közötti időszak jelenti. A történész-politológus arról értekezik, hogy a második világháború utáni évek magyar pártrendszerét politikatudományi értelemben hegemon pártrendszerként lehet leírni. A hegemon pártrendszer a magyar politikai kultúrában a dualizmusig megy vissza. „A négy pártból álló kormány, jól lehet, 1945 végén sok szempontból kivételes helyzetben találta magát, nem nagyon hasonlít a nyugaton elfogadott demokratikus modellre. Inkább a hagyományos kormánypárt leszármazottjának tekinthető: kormányon kívüli ellenzék nem létezett, a természetes és várható politikai versengés a kormányon belül játszódott le”⁷⁹⁵ – írja Schöpflin.

A politológus tehát a koalíciós évek időszakát nem tekinti nyugati értelemben vett demokratikus modellnek, hanem inkább a korábbi magyar közéleti tradíciókra építkező, sajátosan magyar struktúrát látja az 1944 és 1948 közötti években, és e jelenség szerinte legyengítette a demokratikus fejlődés esélyeit. Schöpflin hozzáteszi ugyan, hogy ezek a fogyatékoságok nem jelentették eleve a magyar demokratikus fejlődés kudarcát. A koalíciós éveknek véget vető döntő tényezőnek ő maga is a szovjet „súlyt” tekinti.

Figyelemreméltó álláspont Schöpflin idézett véleménye, amely a koalíciós évek struktúráját a dualizmus és a Horthy-korszak hegemon pártrendszerével rokonítja, eszerint a koalíciós évek demokráciáját a magyar politikai tradíció, közéleti kultúra továbbélő hatásaként írja le, ugyanakkor fel kell vetnünk, hogy a mintaszerű demokratikus hagyományokkal rendelkező Csehszlovákiában szintén a magyar koalícióhoz hasonlatos szerkezet jön létre az 1945-öt követő esztendőkből.

Borbándi Gyula 1985-ben Bernben megjelent monográfiájában emigrációtörténeti megközelítésben határozza meg a második világháborút követő különböző korszakokat. Nála a koalíciós évek kapcsán 1947 a szakaszhatár, hiszen ekkor indult el egy komolyabb emigrációs folyamat: 1947-ben kezdődött meg az 1939–1945-ös világháború utáni magyar emigráció történetének második szakasza, amely 1956-ig, a magyar októberi forradalom és szabadságharc menekültjeinek megjelenéséig tartott. Borbándi az emigrációtörténeti szemponton túl is megfogalmaz a koalíciós időszakot értékelő gondolatokat, szerinte az 1945 és 1948 közötti koalíciós korszak „a magyar nép demokratikus törekvéseinek nagyszerű és maradandó jelentőségű megnyilatkozása volt”, amely demokráciakisérlet bukása

⁷⁹⁴ Deák István: *Ötventől a száz százalékig – Magyarország a nagyhatalmi érdekszférák kialakulása és megszilárdulása korában*, 1943–1947. Új Látóhatár, XXXII. évf. (1981) 2. 207–219. p. /216. p./

⁷⁹⁵ Schöpflin György: A politikai intézmények szerkezete 1944–1948. Új Látóhatár. 1981/2. 220–227. p. /225. p./

ellenére is „megérte a sok erőt, energiát és fáradozást, amit az ország lakossága e vállalkozásba belefektetett”⁷⁹⁶ – írja a nyolcvanas években Borbándi, aki a koalíciós évekre 1956 vonatkozásában is hivatkozási pontként tekint. Borbándi idézett 1985-ös szövege – egyfajta profetikus írói szemüvegen keresztül, négy esztendővel a rendszerváltozás előtt – a koalíciós időszak demokráciájában potenciális közéleti referenciát lát.

Charles Gati szintén emigrációban alkotta meg a koalíciós korszakot is érintő, 1986-ban az Egyesült Államokban megjelent összefoglaló művét. Gati az 1944 és 1948 közötti időszakot a „demokratikus köztársaság”⁷⁹⁷ kifejezéssel jellemzi. A történész-politológus szerint a második világháború utáni Magyarország számára három út kínálkozott: az első a polgári demokrácia, amely evolúciós társadalmi változást kívánt létrehozni, a második a populista agrárius modell, mely a mezőgazdaságra és a könnyűiparra épített volna, és végül a harmadik, a kommunista iparosító alternatíva. Gati a Columbia Egyetem kutatási dokumentációjára hivatkozik, amely szerint a polgári demokratikus evolúciós modellnek volt meghatározó (46,7 %-os)⁷⁹⁸ támogatottsága a magyar társadalmon belül, már csak azért is, mert az agrárius irány mögött is sok olyan kisgazda lehetett, akik szintén a polgári demokrácia modellje mellett álltak. Gati felhívja a figyelmet, hogy egy másik nézőpontból tekintve a revolúció híveinek (51,7%) volt enyhe többsége, de a radikális társadalmi mobilizációt akaróknak a többsége mindezt nem diktatórikus megoldások útján képzelte el. Az amerikai-magyar történész szerint a legfontosabb tényező az volt, hogy „a Szovjetunió határozott támogatást éppen azoknak nyújtott, akik forradalmi változásokat hirdettek meg és az ipari szocializmusban jelölték meg a haladás irányát.”⁷⁹⁹ Gati a koalíciós évek „demokratikus köztársaságként” jellemzett közéleti küzdőterén belül markáns megkülönböztető elemnek a társadalmi változásokhoz való eltérő hozzáállást tekint – vagyis nem a demokrácia kontra diktatúra gondolkört látja a lényegi vízválasztónak, hanem az evolúció-revolúció dichotómiát.

Az emigráns magyar történészeknek a témákra vonatkozó vélekedései a tudományos beszédmód vizsgálata szempontjából azért fontosak, mert az időhorizontot tekintve abban a terminusban fogalmazódnak meg, amikor a kommunista diktatúra Magyarországon csak az államszocialista rendszer nyelvi struktúrái által artikulálódhatnak történészi álláspontok. Az emigrációban élő történészek a diktatúrától független szabad nyelvi közegben érvelhetnek, vagyis az emigráns történészek véleményei mintegy referenciái annak, hogy ha kivonjuk a tudományos diskurzusból a szocialista rezsim kötelező marxista nyelvi paneljeit, akkor milyen történeti álláspontok alakulhatnak ki. Az emigráns történészek véleményeiben közös pont, hogy a koalíciós években demokratikus kísérlet zajlott, amelyet a kommunisták hatalmi törekvése ellehetetlenített. Ez a fajta nyelvi panel a rendszerváltozás utáni tudományos diskurzusban jelenik meg ismét markáns formában – a koalíciós évek demokráciája tekintetében az emigráció történészei lényegében „előfutárai” az 1989 utáni magyarországi történészi gondolkodásnak és nyelvhasználatnak.

796 Borbándi Gyula: A magyar emigráció életrajza. 1945–1985. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1985. Elérhető: <http://mek.oszk.hu/03400/03472/html/> (A letöltés időpontja: 2015. április 15.)

797 Charles Gati: Magyarország a Kreml árnyékában. Századvég, Budapest, 1990. 120. p.

798 Uo. 74. p.

799 Uo. 75. p.

TERMINOLÓGIAI DISKURZUSOK A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁNI ESZTENDŐK TERMÉSZETÉRŐL ÉS A DEMOKRÁCIA JELZŐIRŐL A RENDSZERVÁLTOZÁS UTÁNI TUDOMÁNYOS KÖZÉLETBEN

A rendszerváltozás utáni szabad tudományos közegben Ständeisky Éva kutatott, vizsgálódott és publikált legtöbbet a koalíciós évek demokráciájával mint témával kapcsolatban, ezért először Ständeisky e tematikához illeszkedő szakmai állásfoglalásait, történeti érvrendszerét, fogalomhasználatát, demokráciaértelmezését elemezzük.

2015 decemberében jelent meg Ständeisky Éva *Demokrácia negyvenötben* című könyve, amelyben a szerző összegezte korábban különböző publikációkban részben már kifejtett álláspontját az 1945-re vonatkozó demokrácia tematikáról, illetve számos új megállapítást tett, amelyek által a kérdéskör monografikus igényű feldolgozása született meg. Ständeisky a kötetben arról szól: '45-ben „a megszállás ellenére valamiféle jogállamiság”⁸⁰⁰ kialakult és formálódni kezdett „az egymás ellenőrizhetőségére épülő demokrácia.”⁸⁰¹ A történész szerint 1944–45 fordulóján egy „korlátozottan plurális hatalmi rendszer”⁸⁰² jött létre, amit a kommunisták a szovjet típusú szocializmust „megelőző hatalmi formának” tekintettek. Ständeisky úgy véli, 1945-ben⁸⁰³ még nem lehetett feltenni a kérdést, de a koalíciós évek döntő dilemmája az volt, hogy polgári demokrácia lesz-e Magyarországon vagy „szovjet típusú totalitarizmus.”⁸⁰⁴

Ständeisky Éva az 1945 utáni időszak leírására használja a „**vajúdó** demokrácia”⁸⁰⁵ kifejezést is; megállapítása szerint a „**korlátozott**” demokrácia „nem mindig érzékelhetően és láthatóan csúszott át diktatúrába.”⁸⁰⁶ A *Demokrácia negyvenötben* című kötet végső konklúziója arról szól, hogy a háború utáni „sokféleségből és hamvába holt számos közmegnyilvánulásból”⁸⁰⁷ végül nem lett demokrácia, nem alakulhatott ki hosszútávon demokratikus politikai struktúra.

Periodizációs tematikájú, a saját maga által „problémafelvetőnek szánt” írása (*Tétova újraértelmezések. Magyarország második világháborút követő évei a rendszerváltozás utáni történetírásban*) végén határozottan jelenti ki: „Az 1945 és 1950 közötti periódus szerintem a **kudarcos** demokratizálódás időszaka volt.”⁸⁰⁸

800 Ständeisky Éva: *Demokrácia negyvenötben*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2015. 17. p.

801 Uo.

802 Uo. 36. p.

803 Ständeisky Éva azt is kijelenti, hogy 1945-ben a demokrácia „szinte minden feltétele hiányzott”, (Uo. 55. p.) de az emberek bíztak benne, hogy ez csak átmeneti állapot és a szabad választások után a demokratikus játékszabályok határozzák meg a közélet történéseit.

804 Ständeisky Éva: *Demokrácia negyvenötben*. 38. p.

805 Uo. 222. p.

806 Uo.

807 Uo. 225. p.

808 Ständeisky Éva: *Tétova újraértelmezések. Magyarország második világháborút követő évei a rendszerváltozás utáni történetírásban*. 146. p.

Standeisky Éva elfogadja mind a „koalíciós évek”, mind a „szovjetizálás” kifejezéseket, de őnmaga egy újabb terminus technicust vezet be a korszakra vonatkozóan – a második világháború utáni néhány év történeti korszakát „a kudarcos demokratizálódás időszakának” nevezi és a korszakhatárokat 1945 és 1950 között jelöli ki.

E helyen is érdemes idézni Standeisky Éva másik, a korszakról szóló tanulmányából, melyet a korabeli demokráciaértelmezésekről írt 2005-ben.⁸⁰⁹ A szerző a közgondolkodás szempontjából vet fel figyelemreméltó periodizációs gondolatokat, eszerint „az 1989–90-es rendszerváltozás után a közvélemény fokozatosan elfogadta, hogy a kommunista uralom kezdő éve 1945.”⁸¹⁰ Ez a felvetés azt a későbbi szakmai vitát előlegezi meg, amely Gyarmati Györgynek a Rákosi-korszakról megjelent monográfiája váltott ki történész és nem történész berkekben egyaránt 2011-ben. Standeisky előbb idézett mondata arra utal, hogy a magyar közvélekedésben létezik egy olyanfajta gondolati elem, miszerint a kommunista rendszer már 1945-ben elkezdett kiépülni. E megközelítés egyértelműen a koalíciós éveket pusztán egy presztalinizációs korszaknak láttatja. A kérdéskörrel bővebben szólnunk, amikor Gyarmati Györgynek a koalíciós évek periodizációjáról szóló koncepcióját vizsgáljuk.

A *Demokráciaelképzelések és demokráciaértelmezések* című tanulmányában a koalíciós korszak kezdetének 1944–45 fordulóját tartja Standeisky Éva. Magára a koalíciós évek korszakára jellemző struktúrát pedig mint „korlátozottan plurális hatalmi rendszert”⁸¹¹ írja körül. A „kudarcos demokratizálódás” mint a koalíciós évekre vonatkozó újszerű fogalom Standeisky egy másik tanulmányában is előfordul. *Kudarcos demokratizálódás: Magyarország a második világháború utáni években* című írásában szintén olvashatunk a korszak megnevezését érintő egyedi fogalom-meghatározásokat, értelmezéseket a szerzőtől. A korszak végpontjának is tekinthető „fordulat éveit” időszakhoz kapcsolhatóan írja: „1947–1949-ben a kommunisták nem demokratikus rendszert döntöttek meg, hanem megakadályozták annak éppen kezdődő kibontakozását.”⁸¹² A tanulmányban az 1947–1949 közötti időszak mint alperiódus mellett külön korszakrészként értelmezi az 1944 vége és az 1947 eleje közötti intervallumot. Az 1944–1947-es időszakon belül pedig belső korszakhatárként jellemzi – az 1945-ös választásokra utalva – 1945 őszét. Mivel fenti tanulmányában a „konszolidáció” problematikáját elemzi, így e szempontból értelmezendő az 1944 végétől 1947 közepéig terjedő időszak leírása, miszerint ebben a szakaszban Magyarország „nem konszolidálódott.”⁸¹³

A korábbiakban már utaltunk rá: Standeisky Éva szerint a kudarcos demokratizálódás korszakhatára akár 1950 is lehet. Ehhez a gondolati konstrukcióhoz köthető a következő idézet: „1947–50 között erőszakos és erőltetett, és az ország hagyományaitól idegen rendszerváltás következett be.”⁸¹⁴

809 Standeisky Éva: Remény és szorongás. Demokráciaelképzelések és demokráciaértelmezések. In: Rainer M. János – Standeisky Éva (szerk.): A demokrácia reménye: Magyarország, 1945. 1956-os Intézet, Budapest, 2005. 54–91. p.

810 Uo. 54. p.

811 Uo. 57. p.

812 Standeisky Éva: Kudarcos demokratizálódás: Magyarország a második világháború utáni években. In: Gombár Csaba (szerk.): A konszolidációról: elméleti és történeti elemzések. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2012. 68. p.

813 Uo. 46. p.

814 Uo.

Standeisky Éva 1950-et mint korszakhatárt a kulturális élet dimenziójából vázolja. Standeisky történelmi megállapításait a második világháború utáni évek korszaka szempontjából kiemelkedő jelentőségű tudományos teljesítménynek tekintjük, ugyanakkor úgy érezzük, 1950 – különös tekintettel a témánk szempontjából mérvadó demokráciatartalom tekintetében – nem lehet korszakhatár. Úgy gondoljuk, a Rajk-per után már – ha kulturális nézőpontokat kívánnánk egyébként érvényesíteni – nem lehet demokratikus struktúráról beszélni, a Rajk-per jelképesen illusztrálja, hogy olyan diktatúra épült ki, amely nem kegyelmez a saját bázisának, saját politikai híveinek és vezetőinek sem. A Rajk-per léte önmagában azt demonstrálja, hogy a koalíciós évek demokráciakísérlete véget ért és új rendszer született. Demokráciaértelmezésünk szerint 1950 már a kommunista diktatúra, a Rákosi-rendszer éve volt.

Összegzőként elmondhatjuk: Standeisky Éva az 1945 és 1950 közötti időszakot „meghatározó” és egyben önálló történelmi korszaknak tekinti, értelmezése szerint ez a szakasz a „kudarcos demokratizálódás” időszaka. Standeisky publikációiban az 1945 utáni néhány esztendő kapcsán kulcsfogalom a kudarcos demokrácia kifejezés, amely fogalmi összetétel arra utal, hogy a szerző elfogadja a demokrácia létét, de kénytelen megállapítani, hogy ez a népuralmi kísérlet eleve csak korlátozottan tekinthető és bukásra volt ítélve.

Standeisky Éva álláspontjához hasonlatos Rainer M. János szakmai véleménye a koalíciós éveket érintő terminológiai és periodizációs kérdésekben. Rainer *A magyarországi fordulatok és a szovjet politika, 1944–48* címmel írt tanulmányában – akárcsak Standeisky – alperiódusokra osztja a háború utáni néhány esztendő történelmi korszakát. Rainer „az ideiglenes magyar törvényhozás” létrejöttétől számítja az új korszak beköszöntét. Miután mindezt tisztázza, azt elemzi, hogy ez az első szakasz, amit ő „az **első magyar népi demokrácia**” periódusnévvel illet, az 1945. novemberi választásokig tart.

Rainer M. János úgy véli, ez az időszak „álkoalíciónak is nehezen tekinthető”, mert az Ideiglenes Nemzetgyűlés nem volt egyéb a kommunisták „uralta kormányt és adminisztratív apparátusokat fedő alakulatnál.”⁸¹⁵ A következő alperiódus megnevezésére a „népi demokráciából demokráciába” terminust használja. Azzal érvel, hogy az 1945-ös parlamenti választásokkal új politikai helyzet állt elő, mégpedig azért, hogy „legitim parlamenti erőviszonyokra alapozott nagykoalíció” valósult meg. Ez az alszakasz azonban gyorsan véget ért, mert a szerző szerint már a kormányalakítás során „visszaépítették bele” a népi demokrácia sarkalatos elemeit, mint például a kommunista kézben lévő Belügyminisztériumot és a színpad mögötti pártközi egyeztetést.

A „**népi demokráciából demokráciába**” alkorszak tehát lényegében alig „élt”, hiszen Rainer M. János értelmezésében gyorsan, a választások után közel öt hónappal elkezdődött a „Demokráciából népi demokráciába: szívósan és lassan” elnevezésű alperiódus. E folyamat 1946 márciusától Nagy Ferenc lemondásáig tartott, amely során folyamatosan szűkült a demokratikus politika „játéktere”. Ezt követte a Rainer által „harmadik fordulatnak” nevezett új ciklus 1947 őszétől, mikor ismét a „népi demokrácia” politikai struktúrája állt össze. A Rainer-féle „negyedik fordulat” már a szovjetrendszer kialakulásának szakaszát jelenti. Ez a szakaszhatár lezárja magát a koalíciós évek időszakát is. Rainer szerint 1949 májusában ért véget a második világháború utáni öt éves történelmi korszak.

815 Rainer M. János: *A magyarországi fordulatok és a szovjet politika, 1944–48*. In: *Rubicon*, IX. évf. (1998) 4–5. sz. 50–57. p.

„1945 után Magyarországon nem volt a szó nyugatias-polgári értelemben vett demokrácia, de a magyar berendezkedés néhány évig (1947–48-ig) nem volt sztálini mintájú szovjet rendszer sem”⁸¹⁶ – írja *A magyarországi sztálinizmusok – diskurzusok* című tanulmányában Rainer. A történész ezáltal a koalíciós évek időszakát úgy jellemzi, hogy 1945 és 1948 között nem létezett ugyan „tisztá” demokrácia, de nem volt még meg a szovjetizált struktúra sem, tehát egy sajátos átmenetet jelentett ez a néhány esztendő.

A 2010-ben megjelent *Demokrácia volt-e Magyarországon 1945 után?* című tanulmányában Rainer a magyar demokratikus átalakulás lehetősége szempontjából meghatározó tényezőnek a szuverenitás kérdését tekinti. A történész szerint a szuverenitás hiánya „negatívan befolyásolta a demokrácia ügyét”, de ugyanakkor úgy véli: ezzel a magyar demokrácia kérdése még nem került le a napirendről, mert Moszkvában csak pár évi habozás után döntöttek úgy, hogy szovjetizálják Magyarországot.⁸¹⁷ Rainer utal rá, nem lehet figyelmen kívül hagyni a koalíciós évek demokráciavitái kapcsán, hogy 1944/45 előtt lényegében nem beszélhetünk demokratikus berendezkedésről. A koalíciós évek szempontjából a demokrácia bizonyítékeként tekint azokra a tényekre, hogy „a politikai paletta többszínű volt”, nagykoalíció létezett és „a nyilvánosságban megjelenhetett többféle politikai ideológia.”⁸¹⁸ A történész az 1945 utáni esztendők politikai struktúráját **„jelentősen korlátozott magyar demokráciának”** nevezi.

Rainer publikációiban a periodizációhoz köthetően különböző demokráciafogalmakat használ: jelző nélküli demokráciának pusztán az 1945-ös választások körüli heteket, hónapokat tekinti (ugyanakkor azt sem tartja nyugati értelemben vett demokráciának), amikor a népi demokráciáról beszél, akkor az a struktúra értelmezése szerint már csakis egy megterhelt, korlátozott demokrácia-felfogást jelent. A koalíciós évek demokráciájára vonatkozó álláspontjának markáns kifejezése a korlátozott demokrácia-fogalomösszetétel.

Kalmár Melindának az 1945-öt követő évek demokratikus világáról szóló állásfoglalásában is döntő jelzőnek a „korlátozott” kifejezés számít. Kalmár *Történelmi galaxisok vonzásában. Magyarország és a szovjetrendszer, 1945–1990* című nagyszabású monográfiájában a második világháborút követő időszak kapcsán „2–3 éves” időhorizontot vázol, szerinte ez a rövid korszak a **„korlátozott képviselői demokrácia”**⁸¹⁹ kora, amelynek végpontja 1948 tavasza. Kalmár Melinda szerint lehet vita arról, hogy az 1945 utáni sztálini módszerek mögött meghúzódtak-e „nyitott végű stratégiák, azaz volt-e bármi más lehetősége a térség államai számára,”⁸²⁰ mint a szovjetizálás. Ugyanakkor azt is leszögezi, hogy az 1944 és 1948 közötti szovjet módszerek lényegi azonosságot mutatnak a lenini hódító taktikával, amely rávilágít a végső kimenetel esélyeire is.

816 Rainer M. János: *A magyarországi sztálinizmusok – diskurzusok*. In: RAINER M. János: Bevezetés a kádárizmusba. 1956-os Intézet – L'Harmattan, Budapest, 2011. 41–78. p. /77. p./

817 Rainer M. János: *Demokrácia volt-e Magyarországon 1945 után? A „koalíciós időszak” és a Rákosi-korszak átmenetének kérdése*. In: Lőrinc László (szerk.): *Egyezzzünk ki a múlttal! Műhelybeszélgetések történelmi mítoszainkról, tévhiteinkről*. Történelem-tanárok Egylete, Budapest, 2010. 85–90. p.

818 Uo. 89. p.

819 Kalmár Melinda: *Történelmi galaxisok vonzásában. Magyarország és a szovjetrendszer, 1945–1990*. Osiris Kiadó, Budapest, 2014. 52. p.

820 Uo. 40. p.

A történész úgy véli, a szovjetizáló forgatókönyvnek külön szakaszai vannak: az első időszakban az alkotmányos rend „látszatának” megteremtésére törekşenek a kommunisták, ekkor az ellenséges erőkkel szembeni nyílt erőszakot „politikai várakoztatással”⁸²¹ kombinálják. Kalmár Melinda Magyarország szempontjából a szovjetizálási folyamat „végpontjának”⁸²² 1948 tavaszát tekinti.

A korlátozott demokrácia mint kulcsfogalom jelenik meg Hubai Lászlónál is. Hubai a II. Magyar Köztársaság diskurzusait tekinti át tanulmányában, melyben a korszak periodizációs és terminológiai vitatémáit is érinti. Emiatt is természetes, hogy 1949-et, a sztálinista alkotmány megszületését tartja fordulópontnak a történész, de megítélése szerint 1948 júniusától, az MDP megalakulásától már csak formailag létezett a többpártrendszer.⁸²³ Hubai úgy látja, „**korlátozott polgári** demokrácia” volt a koalíciós években Magyarországon. Hubai László szerint a „korlátozott” szó kellőképpen hangsúlyozza a korszak lényegi vonását: „a korlátozás időben egyre nagyobb mértékét.”⁸²⁴ A kutató hozzáteszi, az általa „korlátozottnak” megnevezett polgári demokrácia elsősorban **plebejus** jellegű volt. Hubai ezzel a korábbiakban, főként a kommunista diktatúra éveiben a történészek által használt „népi demokrácia” panelre, annak társadalmi, szociális vetületére utal; azt igyekszik árnyaltabb módon visszaadni a korlátozott polgári demokrácia fogalmával. A történész úgy véli, legitim polgári demokráciáról beszélni a koalíciós évek kapcsán, mert a polgári demokrácia a hatalmi ágak elválasztásán és a pártok szabad versengésén alapul és az 1945. novemberi választások után megalakult kormány négy párt koalíciójaként működött s a közéleti küzdelmek a parlamentben zajlottak, illetve a kormány mint végrehajtó hatalom a parlamentnek tartozott felelősséggel.

Hubai miután elemezte, hogy miért beszélhetünk polgári demokráciáról az 1945 és 1948 közötti esztendőekben, igyekszik a „korlátozott” kifejezést megindokolni. A történész elsősorban emlékeztet arra, hogy a polgári demokrácia megvalósítására ’45 után egy olyan – demokratikus hagyományok híján lévő – ország tett kísérletet, amely korábban a náci Németország szövetségese volt. A kutató arra külön felhívja a figyelmet, hogy a koalíciós években a végrehajtó hatalom nagyobb súllyal rendelkezett, mint a nyugati polgári demokráciában és a kommunisták rapid módon elfoglalták és kizárólagosan uralták a rendvédelmi pozíciókat. A rendeleti kormányzás gyakorlata és a közvetlen demokrácia intézményei szintén korlátozó tényezőknek számítottak a polgári demokrácia struktúráihoz képest.

A koalíciós évek demokráciájáról a rendszerváltozás után a legkomolyabb történeti vitát Gyarmati György álláspontja váltotta ki. A diskurzus 2011–2012-ben Gyarmati *A Rákosi-korszak: rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956* című monográfiájának megjelenése után bontakozott ki. Előljáróban Gyarmati témához illeszkedő korábbi publikációjának unikálisabb megállapításait vizsgáljuk.

821 Uo. 46. p.

822 Uo. 52. p.

823 Hubai László: Viták és álláspontok a II. Magyar Köztársaságról. Múltunk, L. évf. (2005) 2. 203–220. p.

824 Uo. 208. p.

Gyarmati György a *Demokráciából a diktatúrába 1945–1956* című kötetben az 1945 és 1948 közötti időszakra teszi „a koalíció éveit.”⁸²⁵ A „belső” korszakolásról a kiadvány egyes fejezetei árulnak el többet: Gyarmati 1945-öt az „ideiglenes államhatalom” időszakának tartja, 1946 nála „a belpolitikai erőegyensúly éve,” 1947–48 kapcsán pedig az alfejezetének címe a következő: „útban a kommunista egyeduralom felé.”

Egy másik írásában Gyarmati kifejezetten az 1948 és 1950 közötti évekre helyezi a diktatúra intézményrendszerének kiépítési időszakát, de álláspontja szerint már 1945 végétől csak formálisan működött a parlamentáris demokrácia. Gyarmati szerint 1945 és 1947 között, a formálisan működő demokráciában a kommunisták hegemoniája érvényesült, míg a parlamentáris demokrácia gleichschaltolását követően, vagyis a diktatúra kiépülése után már a totális pártállam hatalmi onnipotenciája valósult meg.⁸²⁶

A '46-os év politikai történéseit elemző tanulmányában Gyarmati arról ír, hogy 1946-ban a koalíciós erők által megívva „adminisztratív polgárháború”⁸²⁷ folyt az országban. E fogalmat a történész csak az 1946-os évre vonatkoztatva használja, de a terminus technicus a koalíciós évek egészére is érvényes lehet.

A magunk részéről az adminisztratív polgárháború fogalmából kiindulva nem tartjuk túlzásnak annak kijelentését, hogy a koalíciós években egyfajta hideg polgárháború zajlott.

Gyarmati György 2011-ben⁸²⁸ megjelent *A Rákosi-korszak: rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956* című monográfiájában az 1945 és 1956 közötti időszakot a „fordulatok évtizedének” nevezi: amikor is „volt három rendszerátalakítási kísérlet; egy parlamentáris demokráciát teremteni igyekvő, egy diktatórikus és egy ettől szabadulni próbáló.”⁸²⁹

A szerző az 1945-öt követő néhány év időszakát egy parlamentáris demokráciát teremteni igyekvő „rendszerátalakítási kísérletnek” nevezi, majd azt is hozzáteszi, hogy ez a bizonyos kísérlet, a „**próbálkozó**” demokrácia „kérészerű lett.”⁸³⁰ E felvetésnél természetesen jóval vitatottabbá vált Gyarmati Györgynek az az érvelése, miszerint az általa „fordulatok évtizedeként” aposztrofált időszak, vagyis az 1945 és 1956 közötti esztendőök egésze nevezhető Rákosi-korszaknak. Gyarmati ekképpen támasztja alá kijelentését: Rákosi „volt a legmeghatározóbb szereplője a korabeli magyar belpolitikai életnek. Már akkor is, amikor formálisan még nem mondhatta magáénak a legfontosabb országkormányzói posztot (posztokat). Ez indokolja a »Rákosi-korszak« elnevezést.”⁸³¹

825 Gyarmati György: Magyarország története: Demokráciából a diktatúrába 1945–1956. Kossuth Kiadó, Budapest, 2010. 7. p.

826 Gyarmati György: A diktatúra intézményrendszerének kiépítése Magyarországon (1948–1950). In: Jelenkor, XXXIV. évf. (1991) 2. 138–147. p.

827 Gyarmati György: Harc a közigazgatás birtoklásáért. A koalíción belüli pártküzdelmek az 1946. évi hatalmi dualizmus időszakában. Századok, CXXX. évf. (1996) 3. 497–570. p.

828 E megközelítés gondolati előzménye 1988-ban a Gyarmati György által társszerkesztett és írt Magyar hétköznapi Rákosi Mátyás két emigrációja között 1945–1956 című kötet bevezetőjében is tetten érhető. A bevezetőben a szerzők leszögezik, hogy az 1944 decemberétől következő „tizenkétszázötven évi korszakot” két nagyobb időszakra lehet osztani, a kommunista egyeduralom létrejöttéig terjedő, majd az azt követő periódusra. (Botos János–Gyarmati György–Korom Mihály–Zinner Tibor: Magyar hétköznapi Rákosi Mátyás két emigrációja között 1945–1956. Minerva, Budapest, 1988. (5.p.)

829 Gyarmati György: A Rákosi-korszak: rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – Rubicon, Budapest, 2011. 23. p.

830 Uo.

831 Uo. 24. p.

Gyarmati az általa Rákosi-korszaknak tartott 1945 és 1956 közötti időszakot alperiódusokra bontja, így értelmezése szerint a háború utáni esztendő, a koalíciós évek történeti értelemben vett „önállósága” is megmarad, amely részzakaszt különböző elnevezésekkel illeti a könyvben: 1946–47 kapcsán mint a „hatalmi dualizmus” időszakáról ír, de használja minderre a „köztes évek”⁸³² fogalmát is. Az 1945–47-es időszak Gyarmati szakmai álláspontja szerint a „presztalinizálás” korszaka – mint írja: „1945–1947 között a politikai nyilvánosság előtt zajló demokratizálás közepette zajlik a kulisszák mögött, rejtőzködve érvényesített presztalinizálás.”⁸³³ Kulcskifejezésnek tekinthetjük **„a nyilvánosság előtt zajló demokratizálás”** fogalmi összetételt; Gyarmati ezzel a megfogalmazással utal az 1945-öt követő néhány év demokráciájának kettősségére: a felszínen a formális demokrácia szabályai alapján alakultak a politika történései, de eközben rejtetten, lopakodó jelleggel zajlott a diktatúra előkészítése.

Standeisky Éva arról ír, miszerint Gyarmati György könyve „már címével – Rákosi-korszak, 1945–1956 – is azt sugallja, hogy szerzője a háború befejezését követő éveket lényegében nem tartja külön történelmi entitásnak, hanem csupán a Rákosi-kor némi egyedi sajátossággal rendelkező bevezető szakaszának tekinti.”⁸³⁴ Standeisky úgy gondolja, Gyarmati azzal, hogy a koalíciós évek periódusát a Rákosi-korszakhoz csatolja, „végső soron megfosztja ezt az időszakot demokratikus jellegétől.”⁸³⁵

Püski Levente a Gyarmati György-féle korszakjelölő „presztalinizálás” kifejezést vizsgálta, s arra hívta fel a figyelmet, hogy Gyarmati az egész monografikus feldolgozását a sztalinizálás fogalma köré csoportosítja. „Így kapja az 1944 végétől 1947-ig tartó bő két év a presztalinizálás, az 1948–1953 közötti időszak a sztalinizálás, az 1953 júniusával induló szakasz pedig a de-, illetve a resztalinizálás megjelölést”⁸³⁶ – írja Püski Levente. Szerinte Gyarmati György fogalomhasználata sokrétű és összetett, de a presztalinizálás kifejezést árnyalná Püski, aki úgy gondolja, az események nemcsak a későbbi diktatúra, hanem egy demokrácia kialakulásának a lehetőségét is magukban hordozták. Ebből következően Püski inkább 1947–1948-tól datálja magát a Rákosi-korszakot; akkortól, amikor megindult a politikai berendezkedés „többarcúságának” a felszámolása és egy szovjet típusú rendszer kiépítése.

Szajda Szilárd szintén a presztalinizálás fogalommal foglalkozott kritikájában. Szajda nem fogadja el például a presztalinizálás egyik jellemzőjének az igazolóbizottságok létét, tevékenységét, amit Gyarmati viszont a presztalinizálás tünetének tekint. „A társadalmi pozíciók illetően leosztása lehet egy pilléresedő, vagy nagykoalíciós demokrácia tartós berendezkedésének jellemzője is”⁸³⁷ – vélekedett Szajda Szilárd.

Sipos Levente történész *Az 1945 utáni Rákosi Mátyás* című előadásában, majd publikációjában – még Gyarmati György monográfiájának megjelenése előtt – szintén azt az álláspontot fogalmazta meg, miszerint nevezhető az 1945 és 1956 közötti időszak Rákosi-korszaknak. „1945-ben annyira

832 Uo. 65. p.

833 Uo. 24. p.

834 Standeisky Éva: Tétova újraértelmezések. Magyarország második világháborút követő évei a rendszerváltozás utáni történetírásban. 137. p.

835 Uo.

836 Püski Levente: Az államtól az államosított társadalomig. In: Korall, XIII. évf. (2012) 49. 132–136. p.

837 Szajda Szilárd: A Rákosi korszak (Gyarmati György: A Rákosi-korszak). In: Múltunk, LIX. évf. (2014) 1. 74–83. Elérhető: http://epa.oszk.hu/00900/00995/00037/pdf/EPA00995_multunk_2014_01_074-083.pdf (A letöltés időpontja: 2015. május 26.)

új időszámítás kezdődött, a korábbival teljesen szakító, a magyar történelem minden más szakaszától elütő berendezkedés alakult ki, s ez annyira összefonódott Rákosi nevével, hogy okkal használható a Rákosi-korszak, vagy ritkábban a Rákosi-éra elnevezés⁸³⁸ – vallja Sipos, aki az 1949 utáni időszakra vonatkoztatva külön használja a „rákosizmus” terminus technicust.

Gyarmati György álláspontjának összegzésként megállapíthatjuk: a szerző a koalíciós évek időszakát 1944/45 és 1947 közé helyezi és maga ezt a korszakot a presztalinizálás periódusának tartja a szerinte 1945-ben kezdődő Rákosi-korszak részének, ezáltal viszont azt üzenve, hogy a háború utáni néhány évet nem tekinti teljes értékű történeti korszaknak, hanem csak az 1945-től 1956-ig tartó „fordulatok évtizede” egyik önálló szakaszának.

Láthattuk: Sipos Levente is azt vallja, hogy a koalíciós évek is része a Rákosi-korszaknak, míg Ständeisky Éva, Püski Levente és Szajda Szilárd nem ért egyet mindezzel.

Gyarmati György különböző publikációi alapján rögzíthetjük: az 1945 utáni néhány esztendő dimenziójában érzékel demokráciatartalmat: egyik kötetének a címe is erre utal (Demokráciából diktatúrába). Értelmezésünk szerint – ha a demokrácia megléte szempontjából vizsgáljuk a fogalomhasználatot – logikailag a Rákosi-korszak akkor kezdődhet, amikor a kommunista pártvezér már (Gyarmati korábbi kifejezésével élve) omnipotens jellegű hatalmat birtokol. Önmagában a (kvázi) demokratikus struktúrán belüli hegemon hatalombirtoklás még nem tűnik elegendőnek ahhoz, hogy Rákosi-korszaknak nevezzük például az 1945 és 1947 közötti időszakot is. A demokráciaértelmezés szempontrendszeréből kiindulva fogalmilag nehezen értelmezhető Rákosi-rendszernek tekinteni azt az időszakot is, amikor a magyar nép kétszer is képes volt a hegemon kommunista hatalom ellen szavazni. Ha az 1945-ös és a '47-es választások eredménye ellenére az 1945 és 1947 közötti időszak is a Rákosi-korszak része, akkor ezzel logikailag azt állítjuk, hogy a demokratikus formák egyáltalán – a legkisebb mértékben sem – számítottak és 1945-tel kezdve csakis kommunista erőhatalom uralkodott. Gyarmati korábban meggyőzően érvelt amellett, hogy a hegemon kommunista hatalmi struktúra létezett már 1945-ben is, ezt a magunk részéről is elfogadjuk, ugyanakkor Nagy Ferenc kormányzásának időszakát még nem lehet az kommunista omnipotens hatalmi berendezkedés részének tekinteni.

A **demokrácia „gleichschaltolása”** mint fontos fogalom már Gyarmati Györgynél is előfordult. Ez a kifejezés érhető tetten Szerencsés Károly koalíciós éveket érintő demokráciaértelmezésénél is.⁸³⁹ Szerencsés úgy véli, az a kiindulópont, hogy a magyar társadalom 1945-ben „alkalmas állapotban volt ahhoz, hogy meginduljon a demokratikus evolúció útján.”⁸⁴⁰ A történész az „alkalmas állapot” mint tény alátámasztására említi, hogy addigra már a dualizmustól számítva sok évtizedes parlamentáris hagyomány állt a magyar közélet rendelkezésére, majd azt is hozzáteszi, hogy a polgárság súlyos veszteségei ugyanakkor gyengítették a demokrácia bázisát. Szerencsés cikkében amellett tesz hitet, hogy 1945–46-ban még „realitás, de legalábbis remény volt” a demokratikus jövőkép – „1947 végére

838 Sipos Levente: Az 1945 utáni Rákosi Mátyás. In: Ablonczy et al. (szerk): A magyar történelem vitatott személyiségei. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 2008. 347. p.

839 Szerencsés Károly: Hová tűnt a demokrácia? Magyarország gleichschaltolása, 1945–1949. Rubicon, XXI. évf. (2010) 2. 4–19. p.

840 Uo. 7. p.

kiderült, hogy illúzió volt.”⁸⁴¹ A történész a koalíciós évek talán legfontosabb tapasztalatának nevezi, hogy a választások szükségesek, de nem elegendők a demokrácia létezéséhez. A koalíciós esztendőök magyar demokráciájának bukása kapcsán meghatározó szempontként arról ír Szerencsés, hogy hiába voltak, lettek volna meg a demokrácia belső feltételei, de „a magyar demokrácia külső feltételei”⁸⁴² hiányoztak; mert a Szovjetunióknak nem volt érdeke a magyar polgári demokrácia fennmaradása.

Szerencsés a Földesi Margittal közösen írt *Halványkék választás* című kötetükben az 1944 decemberétől 1947 augusztusáig tartó időszakot „a **demokráciakísérlet**” fogalommal írják körül.⁸⁴³ A demokráciakísérlet mint fogalom jellemző kifejezésévé vált a rendszerváltozás utáni történettudományban a koalíciós időszak leírására, értelmezésére. Romsics Ignác is demokráciakísérletnek tekinti az 1945 és 1949 közötti időszakot. Romsics Ignác a *Magyarország története a XX. században* című munkájában az 1945 utáni néhány év időszakát fogalom-meghatározásában „átmeneti időszaknak” nevezi és a népi demokrácia kifejezés mellett nem fogadja el a koalíciós évek fogalmát sem – sőt, a „koalíciós évek” terminus használata szerinte eufemizmus.⁸⁴⁴ Romsics *Magyar sorsfordulók* című könyvében az 1949-es esztendő dimenziójában „a demokrácia végéről” ír,⁸⁴⁵ vagyis érvelése arról szól, hogy 1949 előtt a „demokrácia” időszakáról érdemes beszélni, de használja az „átalakulás” kifejezést is. A periodizáció tekintetében Romsics álláspontja egyértelmű: 1944-től 1949-ig egy demokráciakísérletről mint jelenségről beszélhetünk, de a korszakra rányomta a bélyegét a már egész korán megfigyelhető szovjetizálási tendencia.⁸⁴⁶ A *Huszádik századi magyar politikai rendszerek* című, 2011-ben megjelent tanulmányában korszakhatárként szintén 1949-et említi, s az 1945 utáni időszakot úgy jellemzi, mint „demokratikus megújulási kísérletet.”⁸⁴⁷

Palasik Mária 2000-ben publikált *A jogállam megteremtésének kísérlete és kudarca Magyarországon: 1944–1949*⁸⁴⁸ című kötetében demokráciakísérletnek tartja az 1944 és 1949 közötti időszakot. Palasiknál a demokrácia fogalmát lényegében szinonimaként a jogállam kifejezés helyettesíti. 2011-ben angol nyelven megjelent monográfiájában (*Chess Game for Democracy*)⁸⁴⁹ az 1944 és 1947 közötti időszakot jelöli meg a „demokráciáért vívott sakkjátszma” rövid történeti korszakaként. Palasik Mária, a korszak meghatározó kutatója is több periodizációs verziót vázol, ami magának a témának a sokrétűségéből is fakad, hiszen Palasik 2011-ben kiadott könyvében jogosan érvel amellett, hogy a demokráciáért vívott „**sakkjátszma**” valóban lezárult 1947-ben, de a jogállamiságnak a szovjetizálódó magyar struktúrában is maradtak még „nyomai” két éven át.

841 Uo. 19. p.

842 Uo.

843 Földesi Margit–Szerencsés Károly: *Halványkék választás*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2001. 48. p.

844 Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris, Budapest, 1999. 271–272. p.

845 Romsics Ignác: *Magyar sorsfordulók*. Osiris, Budapest, 2012. 170. p.

846 Scheibner Tamás irodalomtörténész szerint a szovjetizálás mint jelenség leírására „nem nagyon létezik hasonlóan tömör alternatív fogalom. A »kommunizálás« jóval tágabb jelentéssel bír, a »sztalinizálást« pedig a szovjetizálás egyik alszakaszára szokták alkalmazni.” (Scheibner Tamás: *A magyar irodalomtudomány szovjetizálása. A szocialista realista kritika és intézményei, 1945–1953*. Ráció Kiadó, Budapest, 2014. 13. p.)

847 Romsics Ignác: *Huszádik századi magyar politikai rendszerek*. In: Kovács Kiss Gyöngyi – Romsics Ignác (szerk.): *A mi 20. századunk*. Komp-Press Kiadó, Kolozsvár, 2011. 27. p.

848 Palasik Mária: *A jogállam megteremtésének kísérlete és kudarca Magyarországon: 1944–1949*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2000.

849 Palasik Mária: *Chess Game for Democracy. Hungary Between East and West 1944–1947*. McGill–Queen’s University Press, Montreal & Kingston, 2011.

Agárdi Péter irodalomtörténész a *Nemzeti értékviták és kultúrafelfogások* című monográfiájában is a „kísérlet” kifejezést használja az 1945-öt követő évek vonatkozásában. Agárdi a „demokratikus pluralizmus kísérlete”⁸⁵⁰ korszakának nevezi a koalíciós éveket. Agárdi szerint az 1945 utáni néhány esztendő a „demokratikus építkezés” és az „ideológiai pluralizmus”⁸⁵¹ jellemezte. A „kísérlettel” kvázi szinonimaként ható fogalmat, az „ígéretet” használja Pók Attila. Póknál az 1945 és 1949 közötti időszak megnevezésére „a demokrácia ígéretét hordozó időszak”⁸⁵² kifejezés szerepel.

A történelmi szóhasználatban a koalíciós évek demokráciájára vonatkozó különböző jelzőket vizsgálva találkozhatunk még a „törékeny” és a „megfojtott” fogalmakkal is. Gantner Péter a „**törékeny** demokrácia éveiről”⁸⁵³ ír; Gantner szerint 1945 és 1947 között beszélhetünk koalíciós időről, ekkor léteztek demokratikus viszonyok, amely rövid korszak „a magyar újrakezdés lehetőségét villantotta fel.”⁸⁵⁴ A történelmi úgy véli, az ország és a magyar demokrácia sorsát a „Szovjetunió területszerző politikája”⁸⁵⁵ határozta meg, ezekben az esztendőben szovjet politikai, gazdasági és kulturális „behatolás” történt, amely jelenséget Gantner „az ország szovjetizálása”⁸⁵⁶ fogalommal írja le. Stefano Bottoni *A várva várt Nyugat: Kelet-Európa története 1944-től napjainkig* című könyvében kérdőjelesen felvet több fogalmat is a koalíciós évek szempontjából, így a „többlépcsős forradalom,” a „népi demokrácia” és a „szovjetizálás” kifejezések is szerepelnek nála, de maga inkább a „**megfojtott** demokrácia” terminus technicust használja.⁸⁵⁷

Bihari Mihály alkotmányjogász a *Magyar politika 1944–2004* címmel írt könyvében a koalíciós éveket érintően a „**fenyegetett** demokrácia” fogalmi összetételt szerepelteti. A „korlátozott és fenyegetett demokrácia”⁸⁵⁸ kifejezésen túl a korszakot jellemző fogalmakként mindezeket is használja: „társadalmi átalakulás és demokratikus rendszerváltozás,”⁸⁵⁹ az „első demokratikus rendszerváltozás”⁸⁶⁰ időszaka, „demokratikus kiegyezés”⁸⁶¹ periódusa, de előfordul a korszakra vonatkozóan a „szovjetizálás”⁸⁶² kifejezés is nála. Bihari Mihály szerint 1945 és 1950 között két rendszerváltozás következett be: 1944/45-ben történt meg a demokratikus rendszerváltozás, 1948 és 1950 között pedig végbement a kierőszakolt rendszerváltozás. Az alkotmányjogász szerző megítélése szerint 1944/45 és 1948 között Magyarországon korlátozott, fenyegetett demokrácia működött.

Az egyik legegységesebb szóhasználat azonban Feitl István nevéhez köthető, aki szerint „**antiliberalis demokrácia**konstrukció” volt Magyarországon az 1945 utáni néhány esztendőben. Feitl István egyértelműen amellel tesz hitet, hogy 1944–45-ben és az azt követő években, egészen 1948-ig

850 Agárdi Péter: *Nemzeti értékviták és kultúrafelfogások*. 1847–2014. Napvilág Kiadó, Budapest, 2015. 36. p.

851 Uo. 178. p.

852 Pók Attila: A javíthatatlan girondisták. A radikális demokrácia alternatívája 1945 után. *Világosság*, XL. évf. (1999) 3. 47–54. p. /47.p./

853 Gantner Péter: Egy elfelejtett államfő. Zsedényi Béla életpályája. I.A.T. Kiadó, Budapest, 2008. 12. p.

854 Gantner Péter: Valentiny Ágoston, az elfelejtett államférfi. I.A.T. Kiadó, Budapest, 2010. 5. p.

855 Uo.

856 Gantner Péter: Magyar diplomaták küzdelme a párizsi békekonferencián. Publikon Kiadó, Pécs, 2015. 18. p.

857 Stefano Bottoni: *A várva várt Nyugat: Kelet-Európa története 1944-től napjainkig*. MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest, 2015. 60. p.

858 Bihari Mihály: *Magyar politika 1944–2004*. Politikai és hatalmi viszonyok. Osiris, Budapest, 2005. 15. p.

859 Uo. 14. p.

860 Uo.

861 Uo. 65. p.

862 Uo. 85. p.

„demokratikus tendenciák”⁸⁶³ jellemezték a kialakuló államstruktúrát és közéletet. Feitl úgy véli, a „demokráciaideál” számon kérése ugyanakkor „képtelenség” 1945-tel és egészében a koalíciós korszakkal szemben, mert a „demokratizálás rendkívüli körülmények között”⁸⁶⁴ formálódott. „Ki lehet jelteni, hogy demokráciáról nem lehetett szó, hiszen túlságosan szűkek voltak azok a keretek, amelyek között a politikai és szellemi pluralizmus kibontakozhatott. Egy demokráciaeszmény szemszögéből mindez igaz, de itt a totális fasizmus és az ahhoz vezető út teljes szellemi tárházának kizárólagos uralma állt szemben az új politikai-szellemi elittel.”⁸⁶⁵ – írja Feitl, aki szerint a demokratikus politizálás „bizonyos készsége” 1945-ben megvolt a magyar kommunistákban – már csak azért is, mert nem tudták, hogy mi lesz Sztálin jövődöbeli szándéka.

Feitl az „antiliberalis demokráciaalkonstrakció”⁸⁶⁶ fogalom alátámasztására kiemelten „a magántulajdont semmibe vevő” földreformot hozza fel hozza példaként. A háború utáni nélkülözések közepette Feitl szerint a demokrácia egyet jelentett „az emberhez méltó körülmények megteremtésével, ezért a munka világában létező milliók számára kellett esélyt, jogot biztosítani”⁸⁶⁷ – érzékelteti ezáltal a történész azt, hogy az antiliberalis demokráciaalkonstrakció lényegében egyfajta **szocialis** demokrácia jellemzőit viselte magán.

Az eddig ismertetett fogalomhasználatok tekintetében szerepelt a „kudarcos”, a „gleichschaltolt”, a „korlátozott”, a „törékeny”, az „antiliberalis”, a „korlátozott” vagy a „megfojtott” kifejezés, de mind-ezen jelzők szempontjából azonos tartalom, hogy a szerzők mindegyike – még ha különböző jelzős szerkezeteket használva is, de demokráciaalkonstrakciónak tekinti az 1945 utáni néhány év magyar politikai struktúráját.

A Szakács Sándor és Zinner Tibor *A háború »megváltozott természete« – Adatok és adalékok, tények és összefüggések – 1944–1948* című, 1997-ben kiadott könyvükben legfeljebb demokrácia-szerűségnek tartják a jelzett időszakot, de ezt a fogalmat sem használják. A kiadvány első fejezetének címében a koalíciós idők kifejezés sokatmondóan idézőjelben szerepel. A „koalíciós politika” – „nagykoalíció” fejezetrésszen a szerzők a korszak előzményként 1944 augusztusát jelölik meg, vagyis amikor a Vörös Hadsereg Magyarország területére lépett.⁸⁶⁸ Szakács és Zinner kiadványuk epilógusában világítják meg leginkább álláspontjukat, miszerint a „megszállás” jelenségét tekintik minde- nek feletti, abszolút politikai ténynek, mint írják: „a kommunista párt itthon változatlanul gyökérzet nélkül, nem »társadalmi« támogatottságra, hanem alantas ösztönzésekre támaszkodott és ún. »sikerei« teljességgel elválaszthatatlanok voltak a megszállók beavatkozásaitól.”⁸⁶⁹

863 Feitl István: Az ideiglenesség időszaka: Magyarország 1944–1945-ben. Eszmélet. 2015 nyár. 5–41. p. Elérhető: <http://eszmélet.hu/wp-content/uploads/2015/10/eszmélet106nyomdai.pdf> (A letöltés időpontja: 2015. november 15.)

864 Uo. 22. p.

865 Uo. 23. p.

866 Uo. 25. p.

867 Uo.

868 Szakács Sándor–Zinner Tibor: *A háború „megváltozott természete”. Adatok és adalékok, tények és összefüggések. 1944–1948.* Genius Gold Rt. – Batthyány Társaság, Budapest, 1997. 8. p.

869 Uo. 446. p.

A koalíciós éveket és a demokráciaesélyeket tekintve is a megszállás ténye valóban kiemelkedő jelentőségű tényező, ugyanakkor úgy véljük, hogy a megszállás tényét abszolúttá tenni egyet jelent azzal, hogy a koalíciós esztendőik időszakára pusztán mint hadtörténeti kötődésű eseménysorra tekintünk. Ez a megközelítés pedig teljességgel relativizálja a korszak politikatörténeti megközelítéseinek létalapját, s közvetve azt is kétségbe vonja, hogy demokráciadiskurzus létezett, létezhett-e egyáltalán a második világháború utáni években Magyarországon.

Szakács Sándor és Zinner Tibor – komparatív szemüvegen át – a következő történeti korszak, a rákosista diktatúra nézőpontjából látja csak értékelhető demokraciaszerűségnek a koalíciós időszak politikai struktúráját. Szakács és Zinner szerint a „koalíciós években” számtalan jogtalanság, jogtiprás történt, de a bekövetkező sztálinista elnyomás felől közelítve mégis idillinek tűnik az az időszak.

Ungváry Krisztián kiindulópontja az, hogy „Magyarország 1945-ös sorsát a Szovjetunió döntötte el.”⁸⁷⁰ Ungváry elemzi a folyamatot, amelynek lényege, hogy a szovjetek még a második világháború befejezése előtt kidolgozták „a szocializmushoz vezető békés, fokozatos út koncepcióját. Taktikai okokból lemondtak a kommunista doktrína leggyűlöltebb tételeiről, a proletárdiktatúra bevezetéséről”⁸⁷¹ – írja Ungváry, aki azt viszont egyértelművé teszi: mivel a kommunista politika lényege a hatalomátvétel, ebből fakadóan 1945 után nem létezhett Magyarországon demokráciakísérlet. „Az elérendő cél, az ország bolsevizálása adott volt, a hozzá vezető utat pedig a mindenkori erőviszonyoknak megfelelő sebességgel kellett megtenni”⁸⁷² – fogalmaz a történész. Ungváry arra is felhívja a figyelmet, hogy a magyar kommunista vezetők „személyükönél fogva is”⁸⁷³ alkalmatlanok voltak arra, hogy hosszabb távon demokratikus viszonyokat tartsanak fenn.⁸⁷⁴ Ungváry Krisztián szövege alapján egyértelmű, a történész nem tekinti demokráciakísérletnek a koalíciós évek államberendezkedését.

Schmidt Mária sem tartja a demokratikus kísérlet időszakának az 1945 utáni néhány év korszakát; álláspontja szerint Magyarország sorsa „Jaltában elrendeltetett;”⁸⁷⁵ a második világháború után az ország függetlenségétől megfosztva, egy totális kommunista diktatúra uralma alá került.⁸⁷⁶ Schmidt szerint nem volt átmenet, mert az „ország szovjet megszállásával kijelöltetett a proletárdiktatúra felé vezető irány.”⁸⁷⁷ A történész úgy véli, a szovjet megszállás megvalósulásával eldőlt, hogy „a cuius regio eius religio elvének megfelelően” szovjet típusú kommunista rendszer épül ki Magyarországon is. A történész úgy véli, 1944 őszén kezdetét vette az ország szovjetizálása, amelyet fokozatosan,

870 Ungváry Krisztián: Magyarország szovjetizálásának kérdései. In: Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről. Szerk. Romsics Ignác. Osiris, Budapest, 2002. 279. p.

871 Uo. 286. p.

872 Ungváry Krisztián: Magyarország szovjetizálásának kérdései. 294. p.

873 Uo. 298. p.

874 Horváth Attila a Diktatórikus berendezkedések a 20. századi magyar alkotmánytörténetben című tanulmányában arra hívja fel a figyelmet, hogy már a cári Oroszország első világháborús terjeszkedési ambícióival is a Kelet-Közép-Európai térség felé tekintett „A II. világháború után a szovjet érdekszféra már nagyjából ugyanarra a területre terjedt ki, amelyek megszerzésére az Orosz Birodalom első világháborús tervei irányultak.” (Horváth Attila – Révész T. Mihály: Diktatórikus berendezkedések a 20. századi magyar alkotmánytörténetben. In: Mezey Barna (szerk.): Magyar alkotmánytörténet. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 466. p.)

875 A történész minden bizonnyal „Jaltáról” mint jelképről beszél, hiszen tudjuk, hogy Kelet-Közép-Európa mint szovjet érdekszféra sorsa nem az 1945 februári jaltai tanácskozáson, hanem már jóval hamarabb eldőlt. A jaltai egyezmény szövege nem érinti az érdekszféra-lehatárolások kérdéskörét.

876 Schmidt Mária: „Most majd mindent úgy csinálnak, mint az oroszoknál.” A kommunizmus kiépülése Magyarországon. In: Lőrinc László (szerk.): Egyezünk ki a múlttal! Műhelybeszélgetések történelmi mítoszainkról, tévhiteinkről. 90–101. p.

877 Uo. 92. p.

lépésről lépésre haladva 1949-re be is fejeztek. „Mindössze annyi történt, hogy totális térnyerésük, szovjetek által támogatott hatalmi szerkezetük kiépülésének befejeződése előtt a magyar kommunisták taktikai okokból palástolni igyekeztek valódi céljaikat”⁸⁷⁸ – fogalmaz Schmidt Mária, aki szerint a ’45-ös választások hiába voltak demokratikusak, a választások eredményei „a gyakorlatban nem számítottak,”⁸⁷⁹ ezért a demokratikus választás ténye nem igazolja azt, hogy a demokráciának esélye lett volna 1944–45 után. Schmidt nem beszél a koalíciós korszak vonatkozásában demokráciáról, hanem csak „demokratikus látszatról” tesz említést.

Megítélésünk szerint az 1945 utáni néhány esztendő, a koalíciós évek korszakát és a Rákosi-rendszert éppen a demokratikus párbeszéd nyelvi tere/választóvonala különíti el egymástól. Amíg a demokráciának voltak legalább tüneti megnyilvánulásai (például míg volt ellenzéki/antikommunista párt a parlamentben), addig beszélhetünk önálló történeti időszakról. Amikor a demokratikus feltételek nincsenek meg, nyomokban sem találhatók meg a jogállami jellegű működés elemei, akkor az a berendezkedés már a kommunista diktatúra struktúrája. Úgy véljük, a demokráciatartalom mennyisége, minősége alkalmas lehet a korszakok (a koalíciós és a Rákosi-korszak) közötti elhatárolás felvázolására.

Papp István nem a koalíciós évek demokráciáját értelmezi, hanem magát a korszakot igyekszik történelmi perspektívába ágyazni, s ezáltal kijelölni a parlamentáris demokrácia helyét az 1945 utáni néhány év történetében. Papp az „1945 tavasza” és „1947 tavasza” közötti „időszakot” az „**elveszett reformkornak**” tartja. A szerző úgy véli: a kezdő és a végpontot „viszonylag könnyű” kijelölni.⁸⁸⁰ Kezddátumként azért szerepelteti ’45 tavaszát, mert az ideiglenes kormány akkorra tudta kiterjeszteni szuverenitását az egész országra, míg 1947 tavasza azért záróidőpont a szerző szerint, mert noha a párizsi békeszerződés megkötésével ’47 februárjában az ország visszanyerte szuverenitását – ekkora azonban a „kisgazdapárttal szemben elhatalmasodó támadás szétzúzta a magyar politikai elitnek azt a csoportját, amelytől leginkább várható volt”⁸⁸¹ a reformfolyamat véghezvitele. Papp István szerint azonban „e történelmi mércével mérve leheletnyi ideig tartó kor mégsem tekinthető elvesztegetett időnek, sokkal inkább egy elfelejtett reformnemzedék színrelépésének lehetünk tanúi.”⁸⁸² Papp számára egyértelműen 1947 zárja a koalíciós éveket, ahogy ő mondja; az elveszett reformkor időszakát, mert ekkor olyan „elkanyarodás” történik, ami után már Magyarország a proletárdiktatúra felé fordul. Papp István az alábbi szempontok, intézkedések, történések, jelenségek miatt tartja egyfajta elveszett reformidőszaknak a koalíciós éveket: a földreform és szabad választások a térségben egyedülálló módon, a kisgazdák közéleti stílusában „az európai minták” követése, új elit a közigazgatásban, az ebben az időszakban a tudomány, a művészet és az oktatás területén történt változások, az újjáépítés gyors véghezvitele.

878 Uo. 93–94. p.

879 Uo. 97. p.

880 Papp István: Az elveszett reformkor. Kommentár, I. évf. (2006) 2. 46–54. p.

881 Uo. 46. p.

882 Uo.

Papp azt állapítja meg, hogy a többség úgy érezte: az újrakezdés páratlan esélye adódott a magyar társadalom számára. A szerző e „leheletnyi ideig tartó kor” teljesítményét nem tartja rossznak, ezért is ítéli méltónak „az elveszett reformkor” terminus technicus használatát, mint írja: „az 1945 és 1947 közötti magyar politikai elitnek a parlamentáris demokrácia iránt elkötelezett része összességében nem teljesített rosszul.”⁸⁸³

Papp Istvánnak a koalíciós évekre mint „elveszett reformkorra” vonatkozó metaforája érzelmileg visszaadja a korszak pszichés dinamikáját, az újrakezdés mint közösségi élmény politikát és társadalmat formálni képes felhajtóerejét. Értelmezésünk szerint ugyanakkor a reformkor kifejezés olyan szinten foglalt a magyar történeti gondolkodásban, hogy más időszakra kevésbé hatékonyan alkalmazható. A koalíciós évek a kulturális emlékezetben közel sem maradt fenn olyan markáns időszaként, mint a reformkor. Az 1945 utáni néhány esztendőnek nem érzékelhető olyan történeti kihatású történeti teljesítménye, mint az 1825 utáni bő két évtizednek – a demokráciateljesítményt és közösségi élményt tekintve viszont az 1945-öt követő 3–4 esztendő valós és markáns referenciakeret, amely időszak kapcsán az „elveszett lehetőség” mint kifejezés legitim és egyben érzelmi többletet kifejező fogalmi összetétel. Az „elveszett lehetőség” nyelvi panelként a demokrácia minősítése szempontjából is joggal használható: úgy érezzük, a koalíciós évek vonatkozásában az elveszett lehetőségek demokráciája is mint fogalom megfelelő módon írhatja le a korszak demokráciára vonatkozó jellemzőit.

Bódy Zsombor a demokráciák és a diktatúrák közötti szimbolikus kommunikációs térben helyezi el a koalíciós évek korszakát. Fogalom-meghatározásakor használja a demokráciák jellemző vonásának tekintett „többpárti” kifejezést, de mindehhez hozzáilleszti az egyértelműen a diktatúrák leírásakor szereplő „totalitarizmus” terminológiát. Bódy 2008-ban *Két totalitarizmus között? Az 1945–48-as évek értelmezéséről* címmel publikált tanulmányt. Ebben a szerző – igaz, kérdőjeles formában, de – felveti, hogy a koalíciós évek világa, időszaka egyfajta „**többpárti totalitarizmusként**”⁸⁸⁴ is értelmezhető. Bódy írása elején arra hívja fel a figyelmet, hogy az ötvenes éveket és a nyilas rémuralmat egyaránt totalitarizmusként nevezik meg, viszont – ahogy a szerző fogalmaz – „azzal kapcsolatban azonban, ami e két korszak között történt, nincs konszenzus.”⁸⁸⁵ Az álláspontok szerint „két csomópont körül” rendeződnek el az „1945–48-as évek” értelmezésében. Bódy úgy véli, némelyek demokratikus újrakezdést látnak ezekben az években, amit később a kommunista hatalomátvétel szakított meg, míg „a másik pólushoz tartozók szerint ez »a kommunista diktatúra bevezető fázisát képezi«.”⁸⁸⁶ Bódy Zsombor szerint a koalíciós korszak és az 1945 előtti, illetve az 1948 utáni korszakok között kontinuitás fedezhető fel a tekintetben, hogy hol húzódnak a pártpolitikai szféra határai a társadalomban. Bódy már-már forradalmi módon veti fel, hogy noha az általa idézőjelbe tett „koalíciós évek” terminusa önálló történeti korszakot jelent, de megítélése szerint érzékelhető hasonlóságok vannak a korábbi és a későbbi „totalitarizmusok”, illetve a 1945–48-as időszak között. Mint megjegyzi:

883 Uo. 53. p.

884 Bódy Zsombor: *Két totalitarizmus között? Az 1945–48-as évek értelmezéséről*. Kommentár, III. évf. (2008) 3. 61–69. p.

885 Uo. 61. p.

886 Uo.

„a politika előrenyomulása a gazdaságban – és más, itt nem tárgyalt szférákban – a többpárti koalíció körülményei között azt a kérdést veti fel, hogy vajon e rövid néhány évben nem lehet-e többpárti totalitarizmusról beszélni Magyarországon?”⁸⁸⁷

A „többpárti totalitarizmus” mint a koalíciós évekre vonatkoztatott fogalomhasználat egészen újszerű történeti álláspontot sugall, ezért természetes, hogy a többpárti totalitarizmus-fogalmat magát Bódy Zsombor is igyekszik árnyalni: „A »többpárti totalitarizmus« kifejezés természetesen csupán korlátozott értelemben használható. Nyilvánvalóan nem alkalmas e rövid korszak minden jellemzőjének megragadására.”⁸⁸⁸ Mindezen túlmenően Bódy újabb érvet használ annak alátámasztására, hogy – korlátozott értelemben ugyan, de – legitim szakmai álláspont totalitáriusnak nevezni a koalíciós évek időszakát: „a politika 1945–1948 között éppúgy elhagyta a modern nyugati társadalmakban elfogadottnak tekintett helyét, és éppúgy borított el más szférákat, mint a megelőző és a rákövetkező korszakokban is. Ezért és ennnyiben nevezhető totalitáriusnak ez a korszak is.”⁸⁸⁹

A koalíciós évekre vonatkoztatott többpárti totalitarizmus fogalom gondolatgazdag és érdekes történeti felvetés, de főként társadalomtörténeti alapvetésű megközelítést érzékeltet, vagyis nem a politika struktúrára vonatkozik elsősorban, másrészt a közgondolkodásban a totalitarizmus kifejezés alatt kifejezetten a náci-fasiszta és a kommunista diktatúra világát értik, nyelvileg ez a fogalom is foglalt. Egyelőre nem lelhető fel olyan markáns nyelvi apparátus, tematizációs keret, kitartó történeti szándék, amelyre építkezve a koalíciós éveket (többpárti) totalitarizmusként lehetne értelmezni.

A KOALÍCIÓS ÉVEK DEMOKRÁCIÁJÁRA VONATKOZÓ FOGALMI STRUKTÚRÁK ANGOL NYELVŰ TÖRTÉNETTUDOMÁNYI ÉS POLITOLÓGIAI PUBLIKÁCIÓKBAN

Hugh Seton-Watson, a tekintélyes angol politikai elemző és történész, aki a második világháború időszakában a brit diplomácia szolgálatában dolgozott Kelet-Közép-Európában, a kommunista hatalomátvétel után rendkívül gyorsan, már 1950-ben terjedelmes monográfiában (*The East European Revolution*)⁸⁹⁰ elemezte az 1945 utáni kelet-közép-európai eseményeket.

A bevezetésben az angol történész leszögezi, hogy „megbocsáthatatlan lenne”⁸⁹¹ a háború előtti rezsimeket demokráciának nevezni, ugyanakkor az sem helyes, ha az 1945 előtti múltra csakis mint a „sötét elnyomás” időszakára tekint valaki. Seton-Watson szerint 1945 őszére Magyarország lenyugodott, noha a törvényenkívüliség és a káosz nem szűnt meg teljesen, de mindezen jelenségek ellenére a parlamenti választások a demokrácia melletti állásfoglalások voltak. A kommunisták célja a választások utáni másfél évben az volt, hogy lépésről-lépésre hajtják végre a szovjetizálást, ebben a kiszgadzapárt volt az „akadály.”⁸⁹² A történész megállapítja, hogy a kommunisták propagandájában

887 Uo. 68. p.

888 Uo. 69. p.

889 Uo.

890 Hugh Seton-Watson: *The East European Revolution*. Methuen, London, 1950.

891 Hugh Seton-Watson: *The East European Revolution*. XI. p.

892 Uo. 193. p.

a kigazdák elleni lényegi támadási pont az volt, hogy a fasiszták és reakciós városi középpolgári elemek tárhelyévé vált az FKgP. Seton-Watson megállapítja: a kommunisták mindenkit eltüntettek, akik az általuk uralt „köztársaság” vagy éppen az ő értelmezésük szerinti „demokrácia” ellen vétettek.⁸⁹³

A lengyel származású amerikai történész-politológus, Carter elnök későbbi nemzetbiztonsági tanácsadója, Zbigniew Brzezinski a hatvanas években több művében is (*Ideology and Power in Soviet Politics*,⁸⁹⁴ *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*,⁸⁹⁵ illetve *The Soviet bloc. Unity and Conflict*⁸⁹⁶) érintette a kommunista hatalomátvétel és ezen belül a koalíciós évek magyar átalakulásának témáját. Brzezinski úgy gondolja, a kommunisták már a kezdetektől fogva totalitárius diktatúrát akartak kialakítani a kelet-közép-európai államokban.⁸⁹⁷ A helyi társadalomnak illúziói voltak erről, hittek a kommunisták demokratikus megnyilatkozásainak – főként Csehszlovákiában és Magyarországon. A lengyel-amerikai politikai elemző mellett érvel, hogy a szovjet vezetőknek valószínűleg nagyon konkrét terveik voltak: a kelet-európai társadalmat arról akarták meggyőzni, hogy népi demokrácia lesz, ez szerepelt a közbeszédben, de valójában ez a sajátos fogalom már a totalitárius diktatúra előzménye volt.⁸⁹⁸

Brzezinski szerint Magyarországon a kommunistáknak nehezebb volt a dolguk, mint Bulgáriában vagy Romániában, a társadalomnak a kommunista diktatúrával szembeni erősebb ellenállása miatt. Brzezinski úgy gondolja: Rákosi közvetlenül a második világháború után be akarta bizonyítani, hogy a kommunizmus nem ellentétes a demokratikus rendszerrel. A politológus arról ír, hogy a népi demokrácia fogalma a marxizmus-leninizmus tanaiból levezethető, ennek az átmeneti struktúrának is jellemzője, hogy erősödik az osztálykonfliktus és jelen van a forradalom tudati tényezője.⁸⁹⁹ Brzezinski nézőpontjából a népi demokrácia „átmeneti periódus,”⁹⁰⁰ amely Zsdanovnak a Kominform 1947-es megalakulásakor mondott beszéde után vált egyre inkább a kommunista diktatúra színnimájává. E fogalmat a kommunista ideológusok folyamatos „teoretikus változtatások”⁹⁰¹ által formálták, ami példa a kommunista ideológiai rugalmasságra, de mindezekon túl köznapi értelemben mégiscsak megtévesztés volt csupán.

Peter F. Sugar (*A History of Hungary*) „3 évnyi” politikai és gazdasági „pluralizmusról” szól (1944. december – 1947–48 tele), amit 1948-tól mint fordulóponttól – jellemzése szerint – öt évnyi egyre növekedő sztálinista terror követett. A pluralizmus három éves időszakát úgy jellemzi, mint „demokráciát a szovjet árnyékában.”⁹⁰² Sugar szerint a 1944 és 1947 közötti időszak koalíciós érája

893 Uo. 200. p.

894 Zbigniew Kazimierz Brzezinski: *Ideology and Power in Soviet Politics*. Frederick A. Praeger, New York, N.Y., 1962.

895 Friedrich J. Carl – K. Brzezinski: *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*. Harvard University Press, Cambridge, 1965.

896 Zbigniew Kazimierz Brzezinski: *The Soviet Bloc. Unity and Conflict*. Mass Harvard Univ. Press, Cambridge, 1969.

897 Brzezinski élesen megkülönbözteti a kommunista hatalomátvételek metódusát, mechanizmusát. „1917” értelmezése szerint valós társadalmi problémákra adott válasz volt, míg a második világháború után Lengyelországban és Magyarországon csakis a megszálló szovjet hadsereg jelenléte miatt alakulhatott ki kommunista uralom. (Zbigniew Kazimierz Brzezinski: *Between two Ages. America's Role in the Technetronic Era*. The Viking Press, New York, 1970. 75. p.)

898 Brzezinski: *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*. 369. p.

899 Brzezinski: *The Soviet Bloc. Unity and Conflict*. 27. p.

900 Uo. 45. p.

901 Uo.

902 Peter F. Sugar: *A History of Hungary*. Indiana University, Bloomington – Indianapolis, 1990. 368. p.

„demokratikus köztájtéknak”⁹⁰³ bizonyult csak, majd azt is hozzáteszi, hogy ez a korszak „rövidebb volt a tervezettnél” és csak egy rövid átmenet volt a Horthy-féle tekintélyelvű jobboldaliságból a baloldali kommunista totalitarianizmusba.

Jörg Konrad Hoensch (*A History of Modern Hungary: 1867–1986*) 1945–1946 kapcsán ír „a magyar népi demokrácia megteremtésének”⁹⁰⁴ időszakáról. Hoensch szerint az 1945 és 1948 közötti években „fokozatos” kommunista hatalomátvétel zajlott. E periódus vonatkozásában használja az „új demokrácia”⁹⁰⁵ kifejezést is.

Benneth Kovrig (*Communism in Hungary: From Kun to Kádár*), ahogy a címben is olvasható, Kun Bélától Kádár Jánosig tekinti át a magyarországi kommunista mozgalom történetét. Kovrig a koalíciós évek időszakát „népi demokráciaként” határozza meg – a kommunista hatalomátvétel mechanizmusát pedig úgy írja le, mint egy átmenetet a népi demokráciából a diktatúrába.⁹⁰⁶ A szerző a kommunista történetíráshoz hivatkozik, amikor a fordulat évéről ír. Kovrig áttekinti a fordulathoz vezető folyamatot, mely szerint 1947 elején indul és 1948 közepén záródik. A folyamat fontosabb állomásainak tekinti az „összeesküvés” felszámolását, a hároméves terv elindítását, a '47-es választásokat, a bankok államosítását és a végén a két baloldali párt egyesülését.

Carl Beck 1973-ban napvilágot látott elemzésében arról ír, hogy 1944 és 1948 között a magyarországi történések eltértek az általa „bolgár modellnek”⁹⁰⁷ nevezett általános kelet-európai változástól, amelynek az volt a lényege, hogy a második világháború után a helyi kommunista párt fokozatosan, de gyorsan vette át a hatalmat. Beck szerint 1948 márciusára jutott el a folyamat Magyarországon oda, hogy a magyar változás is a bolgár modellre kezdett hasonlítani. A magyarországi változást a „parlamentáris út a szocializmusba”⁹⁰⁸ fogalommal írja körül a történész. Beck úgy véli, a parlamentáris és a kényszerítő taktikák kombinációja által tudta megszerezni a hatalmat a kommunista párt Magyarországon és e folyamatot tetézte be a két baloldali párt egyesítése.

Nigel Swain is úgy gondolja, hogy a Magyar Dolgozók Pártja megalakulása jelenti a fordulatot, a háború utáni évekre „a népfronttól a szovjet kommunizmusig”⁹⁰⁹ kifejezést használja. Mint „nagy változásról” beszél a szerző a háború végétől 1948-ig terjedő időszak kapcsán; ekkorra – mint írja – „Rákosi szálami taktikája befejeződött.”⁹¹⁰ Swain nem látja reálisnak, hogy a demokráciának esélye lehetett volna ebben a kritikus helyzetben, amikor együtt volt jelen „a szovjet dominancia” és az egyre jobban erősödő hidegháború. A létező valóság „a szovjetkommunizmus sztálinista verziója”⁹¹¹ lett, de úgy gondolja a történész, hogy mindez nem volt eleve elrendelve: a magyar

903 E kifejezést használja a magyar származású Charles Gati is a korszakról szóló, 1986-ban megjelent angol nyelvű könyvében, így valószínűleg Sugar tőle vehette át a fogalmat. (Charles Gati: Hungary and the Soviet bloc. Duke Univ. Press, Durham, N.C., 1986. 5. p. ill. 14. p.)

904 Jörg Konrad Hoensch: A History of Modern Hungary: 1867–1986. Longman, London – New York, 1988. 161. p.

905 Uo. 164. p.

906 Benneth Kovrig: Communism in Hungary: From Kun to Kádár. Hoover Institution Press, Stanford, 1979. 234. p.

907 Bulgária már 1947-ben „népi demokratikus” alkotmányt fogadott el. (J. F. Brown: Bulgaria Under Communist Rule. Pall Mall Press, London, 1970.)

908 Carl Beck: Leadership Attributes in Eastern Europe: The Effect of Country and Time. In: Carl Beck et al. (szerk.): Comparative Communist Political Leadership. David McKay Company Inc., New York, 1973. 118. p.

909 Nigel Swain: Hungary: The Rise and Fall of Feasible Socialism. Verso, London – New York, 1992. 38. p.

910 Uo.

911 Uo. 44. p.

kommunistáknak és szövetségeseiknek keményen kellett dolgozniuk, hogy elérjék céljaikat, amely célok viszont nem bírtak soha demokratikus értelemben „többségi támogatással.”⁹¹² Nigel Swain is úgy értékeli: a Kelet-Európát érintő szovjet célok 1946 közepéig homályosak voltak. A szerző szerint utólag viszont kijelenthető: „a proletárdiktatúra irányába mutató folyamat”⁹¹³ már elkezdődött akkoriban.

Nigel Swain és testvére, Geoffrey Swain közösen írott monográfiájukban kifejtik: Sztálinnak 1945-ben még nem volt közvetlen érdeke kommunista irányítású „forradalom”⁹¹⁴ megvalósítása Magyarországon és Csehszlovákiában. Mindkét országban koalíciós alapon működő demokráciában gondolkodott egy ideig a szovjet diktátor. A szerzőpáros rámutat, Csehszlovákia és Magyarország között az volt az érdemi különbség, hogy magyar területen gyenge volt a kommunista mozgalom, míg Csehszlovákiában a háború előtt is jelen volt a közéletben egy markáns kommunista párt. Csehszlovákia a két világháború között demokráciaként működött, míg Magyarország „monarchikus diktatúra”⁹¹⁵ volt. 1945 vízvonalasztó szerintük, hiszen a háború után a kommunisták hirtelen abban a helyzetben találták magukat, hogy társadalmi változásokat indíthattak el; a kommunista párt már nem egy elvont erő volt, már nem egy olyan mozgalom, amelynek keretében „kommunista diákok füstös szobákban megvitaták az eszméket.”⁹¹⁶ Úgy vélik, 1945 és 1947 között Sztálin megelégedett azzal, hogy a helyi kommunisták komoly befolyást gyakorolnak a közéleti folyamatokra, s alkalmanként a szovjetek beavatkoznak a helyi támogatottjaik érdekében, de 1947-ig e két ország sorsa nem dőlt még el – ellentétben Romániával és Lengyelországgal, ahol Moszkva egyértelművé tette, hogy elindult a szovjetizálás. A szerzőpáros e különbségtételt azzal magyarázza, hogy Romániával⁹¹⁷ és Lengyelországgal szemben 1939 előtt is területi követelése volt a Szovjetunióknak.⁹¹⁸ Nigel Swain és Geoffrey Swain tehát összefüggést lát a szovjetizáció üteme és a szovjet területi expanzió között.

Nigel és Geoffrey Swain elemzik azt a magyarországi jelenséget is, miszerint a „balos szektás veteránok”⁹¹⁹ már 1944 őszén azt gondolták, hogy gyorsan létrehozható a proletárdiktatúra, de a moszkvai elvárás viszont az volt, hogy Magyarországon demokratikus, koalíciós politikát folytassanak. A szerzők vizsgálják az Albániában, Bulgáriában és Jugoszláviában⁹²⁰ végbement gyors és radikális

912 Uo.

913 Uo. 45. p.

914 Geoffrey Swain – Nigel Swain: *Eastern Europe since 1945*. Macmillan Press Ltd., Houndmills-Basingstoke – Hampshire – London, 1998. 29. p.

915 Uo. 10. p.

916 Uo. 3. p.

917 A román „népi demokratikus” átalakulásról: (Ghita Ionescu: *The Politics of The European Communist States*. Weidenfeld & Nicolson, London, 1967.; Stephen Fischer – Galati: *The New Rumania: From People's Democracy to Socialist Republic*. The M.I.T. Press, Cambridge – London, 1967.)

918 Geoffrey Swain – Nigel Swain: *Eastern Europe since 1945*. 47. p.

919 Uo. 44. p.

920 Carol S. Lilly Jugoszlávia második világháború utáni történetében az 1944 és 1948 közötti időszakot külön korszakként jellemzi. Jugoszlávia esetén e négy esztendő nem nevezhetjük sem „koalíciós”, sem „demokratikus” időszaknak. Lilly a '44-es „felszabadulás” és a Sztálinnal való szakítás közötti időszakot önálló időszaknak tartja. A demokrácia kontra diktatúra fogalmi ellentét-pár annyiban a háború utáni Jugoszláviában is előkerül, hogy a proletárdiktatúrától való félelmet a jugoszláv kommunisták is megpróbálták oldani 1944–45-ben. A helyi kommunisták radikális politikai fellépését az legitimálta, hogy 1945-ben a társadalomban komoly igény volt a határozott társadalmi változásokra. (Carol S. Lilly: *Problems of Persuasion: Communist Agitation and Propaganda in Post-war Yugoslavia, 1944–1948*. *Slavic Review*, LIII. évf. (1994) 2. 395–413. p.)

– és Sztálin által jóváhagyott – kommunista fordulat hátterét is; s úgy gondolják: ezekben az országokban a kommunisták agresszív, változást akaró politikája népszerű és sikeres volt, szerintük a polgári demokrácia elvárásai alapján is – „egy nyugati típusú választáson”⁹²¹ is nyerhettek volna a kommunisták.

Mark Eduard (*Revolution by Degrees. Stalin's National-Front Strategy for Europe, 1941–1947*) 2001-ben publikált tanulmányában Magyarország szempontjából az új korszak kezdetének 1944 őszét tekinti, amikor a magyar kommunisták Moszkvában „népi demokratikus jegyeket magán viselő programot állítottak össze az országuk számára.”⁹²² Azt is hangsúlyozza Eduard, hogy e program érvényre jutásához természetesen az is szükségeltetett, hogy a szovjet hadsereg „szabadítsa fel” a magyar területeket. A szerző a '44-től 1947-ig terjedő korszakot a „népi demokrácia” korszakának tartja. Eduard szerint ezt a bizonyos népi demokratikus kurzust az jellemzi, hogy kommunisták által dominált koalíciókat hoztak létre, melyek külsőleg úgy néztek ki, mintha polgári demokratikus szövetségek lettek volna.⁹²³

Mark Pittaway (*The Politics of Legitimacy and Hungary's Postwar Transition*) „átmenetként”⁹²⁴ jellemzi a „sztálinizmus beállta” előtti időszakot a háború utáni magyar történelemben. Charles Gati „demokratikus közjáték” kifejezését veszi át a korszak leírására. Pittaway számára a fordulat 1947 vége, 1948 eleje, a fordulat lényegét pedig úgy fogalmazza meg, hogy ekkorra ért véget Magyarország „átmeneti pillanata.”⁹²⁵ Pittaway szerint ez az „átmeneti pillanat” akkor fejeződött be, amikor az FKGP parlamenti többségét szétzúzták a szálamitaktikával. Ennek a folyamatnak volt része a '47-es „fél-manipulált” választás, ami után a Magyar Kommunista Párt lett Magyarország legnagyobb politikai ereje. Ekkorra a baloldal biztosította politikai hegemoniáját, miközben létrehozta az „új demokrácia” gazdasági és társadalmi intézményeit.

Martin Mevius (*Agents of Moscow. The Hungarian Communist Party and the Origins of Socialist Patriotism 1941–1953*) a második világháború utáni évek korszakolását úgy oldja meg, hogy kettébontja a koalíciós éveket: az első alperiódus 1945-től 1947-ig tart. 1945 azért nyitó dátum, mert Mevius szerint a magyar kommunisták számára a '45-ös választási vereség után egyértelmű vált, hogy az MKP „nem képes a hatalmat megszerezni” szavazatok által, választáson útján,⁹²⁶ ezért is döntöttek a szálamitaktika alkalmazása mellett. Ebből is következik, hogy Meviusnál az 1945-től 1947-ig tartó alszakasz a szálamitaktika időszaka. A következő, 1947–1949-es periódust a Szklarska Poreba-i tanácskozástól számítja.⁹²⁷ Martin Mevius – aki könyvében döntő részben a magyar kommunistáknak

921 Geoffrey Swain – Nigel Swain: Eastern Europe since 1945. 27. p.

922 Mark Eduard: Revolution by Degrees. Stalin's National-Front Strategy for Europe, 1941–1947. Cold War International History Project. Working Paper No. 31., Washington, D.C., 2001. 22. p. Elérhető: <http://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/ACFB11.pdf> (A letöltés időpontja: 2015. április 15.)

923 Uo. 7. p.

924 Mark Pittaway: The Politics of Legitimacy and Hungary's Postwar Transition. Contemporary European History, XIII. évf. (2004) 4. 453–475. p.

925 Uo. 474. p.

926 Martin Mevius: Agents of Moscow. The Hungarian Communist Party and the Origins of Socialism Patriotism 1941–1953. Oxford Press, Oxford, 2005. 161. p.

927 Uo. 214. p.

a nemzeti érzéshez való viszonyát vizsgálja – úgy véli, 1949 azért is korszakhatár, mert ezután már a nemzeti tradíciókkal szemben meghatározó módon a proletár internacionalizmus jellemzi a hazai kommunisták gondolkodását.⁹²⁸

Harald Wydra 2006-ban publikált kötetében, amelyben a kommunizmus és a demokrácia viszonyrendszerét tanulmányozza, arról ír, hogy a második világháború után Magyarországon létezett egy „rövid demokratikus közjáték”,⁹²⁹ amikor a nem kommunista erők is megszervezhették magukat a közélet színterein. Wydra szerint a magyarországi „sztálinista uralom”⁹³⁰ kezdete 1948, vagyis 1945 és 1948 között tartott a demokratikus közjáték időszaka. A történész elemzése szerint a kommunisták azért is tudták a demokrácia struktúráit hatékonyan lebontani, mert a fasiszmus elleni harc a kommunisták számára komoly önlegitimációs szerepet kínált fel, a saját antifasiszta múlt demokrácia iránti elkötelezettséget biztosított nekik. Az ellenségre épített kommunista politika legfőbb célja az 1945 előtti állami struktúrák lebontása volt, ezt az irányt nevezték a kommunisták népi demokráciának.⁹³¹ Wydra úgy véli: a háború utáni kelet-európai népi demokráciák jellemzője „a folyamatos antifasiszta harc.”⁹³² A demokratikus közjátékot a háború utáni Kelet-Európában és Magyarországon az jellemzi, hogy a demokrácia iránti vágy „beteljesületlen”⁹³³ maradt, de mivel ebben a térségben „antidemokratikus hagyomány” uralkodott, ezért a kommunisták számára adott volt a lehetőség, hogy azt állítsák, ők képviselik „az igazi demokráciát.” Wydra a kommunisták által igaz demokráciának vagy népi demokráciának említett struktúrát „forradalmi demokráciának” és „totalitárius demokráciának”⁹³⁴ is nevezi. Érvelése szerint azért lehet helytálló a totalitárius demokráciafogalom használata, mert a demokrácia lényegi eleme, hogy „modernitás fordulatot” hajt végre és ilyen értelemben az angol, a francia demokrácia mellett létezhet az „orosz demokrácia” is.

Arnold Suppan 2009-es tanulmányában Ausztria és a Kelet-Közép-Európai régió, benne Magyarország 1945 utáni történetét vizsgálja, hasonlítja össze. Suppan emlékeztet: 1945–46-ban kizárólag Magyarországon és Ausztriában voltak teljesen szabad, Csehszlovákiában pedig csak részben szabad választások, míg a többi „népi demokratikus” országban pusztán a kommunisták vezette nemzeti frontok indulhattak a voksolásokon. A szerző kiemeli, hogy Jugoszláviában az új népi demokráciában Tito az ellenzéki polgári erők bármilyen befolyását már kezdettől fogva korlátozta, kizárta.⁹³⁵

Az akkor még szovjet megszállás alatt álló Ausztriában is – Magyarországhoz hasonlóan – 1945 novemberében rendeztek választásokat; az eredmény is emlékeztetett a magyarországiéhoz, a polgári erők kaptak egyértelmű támogatást az osztrák szavazópolgároktól.

928 Uo. 236. p.

929 Harald Wydra: *Communism and the Emergence of Democracy*. Cambridge University Press, Cambridge, 2006. 148. p.

930 Uo. 149. p.

931 Uo. 72. p.

932 Uo. 154. p.

933 Uo. 293. p.

934 Uo. 91. p.

935 Arnold Suppan: *Austria and its Neighbors in the East 1945–1989*. In: Arnold Suppan – Wolfgang Mueller (szerk.): „Peaceful coexistence” or „Iron Curtain”? : Austria, Neutrality, and Eastern Europe in the Cold War and Détente, 1955–1989. Lit Verlag, Bécs, 2009. 36. p.

Arnold Suppan három olyan kelet-közép-európai országot említett, ahol megvalósulhattak – a háború után nem sokkal – a szovjet megszállás alatt is szabad választások. Ez a három ország (Magyarország, Ausztria és Csehszlovákia) kapott esélyt a demokráciára 1945–46-ban. Ausztria demokráciává formálódhatott. Magyarország és Csehszlovákia nem kapta meg ezt a sanszot. Magyarország 1947–48-ig, Csehszlovákia 1948 februárjáig tekinthető demokráciának.⁹³⁶

Az emigráns magyar történészek nyelvhasználata kapcsán már azonosított szabad nyelvi közeg és kutatói szabadság a külföldi történészek között még kiemeltebben érhető tetten. Számukra a szükséges elemzői távolság jobban biztosított, földrajzi okokból fakadóan is távolabbról képesek vizsgálni az 1945 utáni néhány esztendő magyarországi történetét; érzelmileg kevésbé elkötelezettek a téma iránt, mint a magyar szerzők vagy akár az emigráns történészek, így a történelmi tradíciókból fakadó kötöttségektől való mentesség által nagyobb intellektuális mozgástérrel rendelkeznek a koalíciós

936 1945 után Magyarországon és Csehszlovákiában jogállami demokrácia működhetett, a későbbi szovjet blokk államai közül e két országban egy ideig a polgárok reálisan bízhattak abban, demokratikus közéleti viszonyok között élhetik mindennapjaikat. Magyarország és Csehszlovákia '45 utáni demokrácia-teljesítményében kimutathatóak hasonlatosságok, ezért is tekintjük át e látjegyzetben, hogy angol nyelvű publikációkban milyen jellemzők vázolhatóak az 1945 és 1948 közötti csehszlovák demokrácia kapcsán.

Josef Korbel – a későbbi amerikai külügyminiszter, Madeleine Albright édesapja – az 1945 utáni csehszlovák demokrácia diplomatája, aki 1948 után emigrált és az Egyesült Államokban lett politikatudós, 1959-ben írt könyvében az 1945 és 1948 közötti demokrácia legfontosabb karaktervonásának tartja, hogy a „demokratikus” és a „kommunista erők” együtt alkotják a közélet legfontosabb tényezőit. Az az elképzelés azonban, hogy a demokrata szereplők és a kommunista aktorok a demokrácia keretei között megférnek egymás mellett, megbukott, s mindez a tény Korbel szerint „tragikus volt a szabadság szerelmesei számára.” (Josef Korbel: *The Communist Subversion Of Czechoslovakia 1938–1948: The Failure of Coexistence*. Princeton University Press, Princeton, 1959. VII. p.)

Paul E. Zinner történész 1963-ban New Yorkban kiadott könyvében az 1945 és 1948 közötti éveket a nemzeti és demokratikus forradalom időszakának nevezi. Zinner amellel érvel, hogy a '46-os „választások szabadok voltak.” (Paul E. Zinner: *Communist Strategy and Tactics in Czechoslovakia, 1918–48*. Frederick A. Praeger, New York, 1963. 183. p.) A történész mint „illúzióról” beszél arról a lélektani jelenségről – ami sok demokrata közszereplőt is sújtott –, hogy úgy tűnt, a kommunisták elfogadják a parlamentáris demokráciát. Döntő tényezőnek tekinti Zinner, hogy a „demokraták elszigeteltségben” (Uo. 206. p.) politizáltak és lemondtak a demokrácia megvédéséről, passzívan várták az eredményt, ami a '48-as februári puccsal be is következett.

M.R. Myant 1981-ben publikált *Szocializmus és demokrácia Csehszlovákiában 1945–1948* című könyvében arról ír, hogy e három esztendő időszakban úgy tűnt, megteremthető a parlamentáris demokrácia és a szocializmus „szintézise” és ezáltal elkerülhető a proletárdiktatúra. Myant azt is felveti, az 1948. februári puccs után a kommunisták – a saját maguk nézőpontjából – azt gondolták, hogy a demokrácia „igazi formája” csak akkortól következik el. (M.R. Myant: *Socialism and Democracy in Czechoslovakia 1945–1948*. Cambridge University Press, Cambridge, 1981. 1–5. p.)

Mary Heimann 2009-ben is amellel szól, hogy az 1945 és 1948 közötti csehszlovák demokrácia egy ideig azt a lehetőséget („illúziót”) mutatta fel, hogy az államstruktúra egyszerre tud szocialista és demokratikus lenni. Csehszlovákia 1945 utáni három éve annak reményében telt, hogy megvalósítható a kompromisszum a „nyugati parlamentáris demokrácia” és „a népi demokráciák, a keleti demokráciák” között. (Mary Heimann: *Czechoslovakia: The State That Failed*. Yale University Press, New Haven – London, 2009. 176. p.)

E gondolat Andrea Orzoff Csata a Várért” című könyvében a következőképpen jelenik meg: az 1945 utáni években a csehszlovák demokrácia mítosza arra épül, hogy „tolmács” vagy „híd” szerepet játszhatnak az amerikai és a szovjet világlátás/demokráciafelfogás között. Orzoff szerint mindez a megközelítés pusztán „mítosz” maradt. (Andrea Orzoff: *Battle for the Castle. The Myth of Czechoslovakia in Europe, 1914–1948*. Oxford University Press, New York, 2009. 213. p.)

Heimann és Orzoff is illúzióknak nevezik azt a megközelítést, hogy a polgári demokrácia ethosza és a „népi demokrácia” összhangba hozható lett volna a '45-öt követő években.

Bencsik Péter a „Csehszlovákia története dokumentumban” című, 2016-ban megjelent kötet előszavában /Közös sorsunk (Kelet-) Közép-Európában/ újszerűen, a nemzetközi szakirodalomnak a csehszlovák demokrácia értékeit demonstráló vélekedésein túlmutató álláspontot megfogalmazva jelenti ki: 1945 és 1948 között sem volt Csehszlovákia „demokratikus” és nem volt jogállam sem. „A demokratikus vonások hiánya azonban nemcsak a megtorlás, a kollektív büntetés, a nemzetiségekkel szembeni fellépés kapcsán mutatkozott meg, hanem a politikai intézményrendszer működésében is” – írja Bencsik. (Bencsik Péter: *Csehszlovákia története dokumentumokban*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2016. 23. p.) A történész szerint 1947 elejéig Magyarország „némileg demokratikusabb” (uo. 25. p.) volt északi szomszédjánál.

évek magyar demokráciájára vonatkozó ténymegállapítások és elemzések megfogalmazása során. Ezzel párhuzamosan természetesen – éppen a távolság miatt – kevesebb információ áll a rendelkezésükre, jóval kevesebb a primer adat lehetősége számukra.

Mindezen túlmenően a külföldi kutatók gyakorta szélesebb földrajzi kitekintéssel élnek, az egész kelet-közép-európai térséget érintően figyelik a folyamatokat, így a magyarországi történések kapcsán egyfajta régiós beágyazottságot tudnak érzékeltetni. A külföldi publikációk esetén a magyar vonatkozás csak egy rész az egészből.

Az angol nyelvű tanulmányok szövegét érintően megállapítható: nem érzékelik demokráciaesélynek az 1945 után Magyarországon történeteket, és ebből is fakadóan nem tartják referenciaértékűnek a koalíciós évek világát. A demokrácia mint struktúra jelzős szerkezeteit vizsgálva ezekben a publikációkban is természetesen gyakran használt fogalom a „népi demokrácia” panel, de többször kerül említésre az „új demokrácia” kifejezés is. A régiós történeti kitekintésre utal az általánosítóbb értelmű szerkezetek használata (totalitárius demokrácia), illetve a nemzeti karakter alapján rekonstruált demokráciaértelmezések felvázolása: az „orosz” vagy a „bolgár” demokráciamodell mint viszonyítási pont léte az angol nyelvű publikációkban egyértelműen azt mutatja, hogy az 1945 utáni magyarországi történések számukra a kelet-európai trendeknek pusztán csak egy részterületét jelentik.

IV.

A lokális beszédmód:

demokráciamegnyilvánulások
a lokális demokrácia fórumain

- A demokrácia mint fegyver a koalíciós évek
makói közéleti küzdelmeiben

A KISVÁROSI DEMOKRÁCIAÉPÍTKEZÉS KEZDETEI

A lokális democráciamegnyilvánulások tekintetében Makó városa alkalmas terep lehet annak tanulmányozására, hogy az országos viták, demokráciaértelmezések, kommunikációs panelek miként hatottak helyben, miként alakították, formálták a helyi demokráciát a különböző demokráciafelfogások.

Makó⁹³⁷ a koalíciós években azon ritka megyeszékhelyek egyike volt az országban, ahol nem volt a megyében másik város, vagyis a megyei és a városi politika egymásra utaltsága erősebb jelentkezett, mint máshol. Makó volt az „első felszabadult magyar város”, vagyis a Makón történtek komolyabb jelentőséggel bírtak, hiszen az első „felszabadult magyar város”⁹³⁸ komolyabb referenciaértékkel bírt. Makó a hagymatermelés miatt egy sajátos társadalmi helyzettel rendelkezett a két világháború között és 1944 után is. Ebből is következett, hogy a polgári szabadságjogoknak és az egyéni autonómiának nagyobb tere volt, a helyi társadalom szereplői már hozzászóltak ahhoz, hogy a különböző

937 Makó város a koalíciós években Csanád vármegye székhelye. Az 1949-es népszámlálás szerint Makón 34059 ember élt, 18015 nő és 16044 férfi. (Központi Statisztikai Hivatal 1949 évi népszámlálás. 1. Előzetes adatok. Állami Nyomda. Budapest, 1949. XIV. p.) Az 1947-es hivatalos adatok arról tájékoztatnak, hogy Makó város területén ekkor 14971 római katolikus, 1196 görög katolikus, 715 evangélikus, 16791 református, 86 görögkeleti, 2056 zsidó és 184 egyéb vallású személy lakott. (Schematismus Cleri Dioecesis Csanadiensis Pro Anno Domini 1947. Editio Ordinariatus Csanadiensis, Szeged, 1947. 20. p.)

A dualizmus (Makó története 1849-től 1920-ig. Makó Monográfiája 5. Szerkesztette: Szabó Ferenc. Makó, 2002.) és a Horthy-rendszer (Makó története 1920-tól 1944-ig. Makó monográfiája 6. Szerkesztette: Tóth Ferenc. Makó, 2004.) alatt is Makón markáns tényezőként jelentett a városi közéletben a polgári demokrácia ethosza, a polgári demokratikus erőnek komoly tömegbázisa volt. A polgári demokrata gondolkodású Justh Gyula, a Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt politikusaként 1884-től egészen 1917-es haláláig képviselte Makót és Csanád vármegyét az országgyűlésben. A 48-as Függetlenségi Párt a Horthy-rendszerben is döntő szerepet játszott a város életében, ebben az időszakban már a köznyelvben inkább Kossuth-pártként emlegették az akkorra az országos politikában nem funkcionáló politikai formációt.

Makó polgári demokratikus hagyományairól Erdei Ferenc szociológusként írt. (Erdei Ferenc: Város és Vidéke. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977. 245–310. p.) A polgári demokratikus helyi közgondolkodás társadalmi alapját az adta, hogy Makón a hagymatermesztésnek köszönhetően az önálló egzisztenciát teremteni képes kisbirtokos paraszt-polgárságnak volt döntő szerepe, vagyis létezett egy széles helyi alsó-középosztály. A hagymás gazdálkodási kultúra meghatározó jellemzője, hogy kis földterületen meg lehetett annyi hagymát termelni, ami önálló egzisztenciát képes biztosítani a gazdálkodó számára. (Tóth Ferenc: A makói hagyma. Makó Város Önkormányzati Képviselőtestülete. Makó, 1998. Tóth Ferenc: A makói hagyma történetéhez. A Makói Múzeum Füzetei 4. Makó, 1969.)

„Makó abban is eltér a hagyományos mezővárosoktól, hogy autonómiája nagyobb azokénál, a nagybirtok nem jellemző. Ez pedig a város paraszttársadalmának nagyobb önállóságot, nagyobb szerepet biztosít a várost érintő döntésekben. Mindez összekapcsolódik a piacra orientált termelés által megkövetelt nyitottsággal, a világra való érzékenyebb reagálással, ami a makói életformát is individualizáltabbá és urbánusabbá teszi.” (Gábor Kálmán – Vágvolgyi András: A kisvárosi fejlődés sajátos útja. Adalékok Makó demográfiai helyzetéhez. A Makói Múzeum Füzetei 12. Makó, 1974. 6. p.)

1945 májusában az MKP makói taglétszáma 478 fő volt. (Tamasi Mihály: A népi demokratikus forradalom győzelme. In: Korom Mihály (szerk.): Makó az első felszabadult magyar város. II. kötet. Makó Városi Tanács, Makó, 1974. 37–162. p.)

938 A kommunista diktatúra idején külön kultusza volt e ténynek. A városi tanács Makó legújabbkori történetéről Makó az első felszabadult magyar város címmel adta ki több kötetes monografikus feldolgozását. A Makó környéki hadműveletekről: Korom Mihály: Makó felszabadulása. In: Makó negyven éve szabad. Várospolitikai füzetek 6. Makó, 1985. 5–15. p.; Halmágyi Pál: A Makó és környékéről vívott harcok 1944 őszén. A Makói Múzeum Füzetei 65. Makó, 1989.

jogosultságok bonyolult összességéből demokratikus jogok kovácsolódnak. A marxista történetírók ezt a jelenséget értelmezték úgy, hogy Makón a kispolgári demokráciának tradicionálisan komoly bázisa teremtetődött.⁹³⁹

Makó a maga komoly (kis)polgári demokratikus hagyományaival, létező munkásmozgalmi tradícióival egyfajta helyi demokráciaborként tudott működni a koalíciós évek időszakában. A város az 1944 utáni bő négy esztendőben demokráciaélményeket élhetett meg, ez az időszak Makó történetében is a demokráciaremény korszaka volt.

Makót 1944. szeptember 26-án „szabadították fel”, foglalták el a szovjet csapatok. Az addig illegális kommunisták azt valószínűsítették, hogy a szovjet megszállás konszolidálásával együtt – az 1919-es viszonyokhoz hasonlatosan – a proletárdiktatúra világa következhet el.⁹⁴⁰

A helyi kommunisták delegációja 1944. szeptember 30-án találkozott Aradon Vas Zoltánnal, a kommunista pártvezetés – Moszkvából nem sokkal hamarabb visszatért – prominens tagjával.⁹⁴¹ A megbeszélésen Vas ismertette a makói párttagokkal a moszkvai álláspontot, miszerint egy többpártrendszerű demokráciára kell felkészülniük és együtt kell működniük a demokratikus helyi erőkkal. A makói kommunisták többségét meglepte ez a politikai irány, ez a fajta külsődleges demokrácia-elvárás. „A párttagok többsége, akik már az 1919-es tanácsköztársaság idején is végeztek politikai munkát, úgy vélték, hogy most is olyan módszereket kell alkalmazni és a politikai cél sem lehet más, mint a proletárdiktatúra kikiáltása”⁹⁴² – olvashatjuk az akkori makói kommunista életévről a helyi kommunista vezető, Kiss Imre visszaemlékezéseiben.

A november 11-én megtartott helyi pártgyűlésen⁹⁴³ a többség a pártfegyelem leninista-sztálinista elvéből kiindulva tudomásul vette, hogy nem lesz egyelőre proletárdiktatúra, hanem a formális polgári demokrácia elvárásrendszerének kell megfelelni és a jogállami demokrácia mindennapi világában kell a kommunista érdekeknek megfelelően politizálniuk, de a kisebbség érzelmi alapon nem tudta elfogadni, hogy együtt kell működni a polgári demokratikus erővel. Kiss Imre, későbbi kommunista polgármester úgy emlékezett e helyzetre, hogy ezek a párttagok azt akarták volna, hogy „azonnal”⁹⁴⁴ valósítsák meg a proletárdiktatúrát és nincs szükség demokratikus megalkuvásra.⁹⁴⁵

939 Tamasi Mihály: A népi demokratikus fejlődés Makón. In: Tanulmányok Csongrád Megye Történetéből IX. Csongrád Megyei Levéltár. Szeged, 1985. 173–194. p.; Szabó János: Csanád vármegye a népi demokratikus forradalom időszakában 1944–1948. Bölcsészdoktori disszertáció. 1983. A kézirat a Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltárának könyvtárában megtalálható. Disszertációjában Szabó az 1944 és 1948 közötti időszokról úgy ír, mint Makó város és Csanád megye „demokratizálódási folyamata” (225. p.) és a „népi demokratikus átalakulás” (358. p.) korszaka.

940 Tamasi Mihály: A népi demokratikus fejlődés Makón. 175. p.

941 Vas Zoltán: Viszontagságos életem. Magvető Kiadó, Budapest, 1980. 664. p.; Kiss Imre: Egy munkásháztól a városházáig (Önéletírás). Makó. 1989. 147–152. p.

942 Kiss Imre: Uo. 152. p.

943 A november 11-ei gyűlésről bővebben: Tamasi Mihály: Makó felszabadulása. Harc a népi demokratikus fejlődésért. In: Tamasi Mihály (szerk.): Makó az első felszabadult magyar város. Makó Városi Tanács – Kossuth Könyvkiadó, Makó – Budapest, 1969. 244–279. p.

944 Kiss Imre: Uo. 155. p.

945 A különböző belső pártjelentések azt a csoportot, amely az 1944 utáni esztendőben érzelmileg nem tudott azonosulni a demokratikus irányvonallal, úgy emlegetik, mint a szektás csoportot. A szektás csoport tagjai alkalmanként egészen groteszk helyzeteket is produkáltak: Puja Frigyes megyei káderes az MKP KV Káderosztályának írott 1946. december 31-i leveléből meg tudjuk például, hogy az R Gárda bálján Nacsa József párttag „részeg-fejjel elkotyogta, hogy a párt tagjai titkos összejöveteleket tartanak magánházaknál és ott olyan kijelentések is elhangzanak, hogy Sztálin és Rákosi elvtárs is elárulta a munkásosztályt.”

Tamasi Mihály marxista helytörténész szerint a makói kommunisták „nem mindenben értették meg”⁹⁴⁶ a párt új irányvonalát, de ennek ellenére mégis hozzáálltak a „fasisztaellenes demokratikus erők tömörítéséhez.”⁹⁴⁷ Ennek a demokrácia ethoszát – ideiglenesen, taktikai okok miatt – elfogadó stílusnak volt jelképes megnyilvánulása, hogy a háborús viszonyok közepette az úgynevezett polgári városparancsnok (az ideiglenes polgármester) a kommunisták jóváhagyásával, egyetértésével az egykori Kossuth-párti, polgári demokratikus gondolkodású Könyves-Kolonics József ügyvéd lehetett.

A „demokratikus politikai napilap” fejléccel megjelenő, de a kommunisták befolyása alatt működő *Makói Népújság* első számában, 1945. január 23-án a helyi kommunisták álláspontját közlő szerkesztőségi cikk leszögezte, hogy a kommunisták a „demokratikus államrend”⁹⁴⁸ pártján állnak és a demokrácia alapvető részének tekintik a szabadságjogokat, a „szervezkedési szabadságot” és a gyülekezési szabadságot. A négy nappal később megjelenő, aláírás nélküli, de szintén a kommunisták véleményét tükröző írásban az ismeretlen szerző hitet tett amellett, hogy a kommunisták a „demokratikus utat”⁹⁴⁹ választották. „Nem akartunk terrorisztikusan eljárni”⁹⁵⁰ – olvasható a cikkben, ahol a szerző azt is kifejti, hogy a demokrácia „formai lehetőség”, amelyben „a nép többsége dönt” a kormányformáról. E publicisztikában megnyilvánuló demokráciaértelmezésben is tetten érhető az a jellegzetes kommunista megközelítés, amely szerint a demokrácia viszonyai közepette is a „reakcióval” szemben „könyörtelenül” kell elbánni, máskülönben veszélybe kerül maga a demokrácia.

Gajdi István *Rólunk, kommunistákról!* című cikkében arról ír, hogy a demokrácia adta keretek között sem gyakorolható afféle „humanizmus”,⁹⁵¹ amelynek köszönhetően a demokrácia ellenségei olyan szinten „erőre kapnak, hogy szépen-lassan kiácsolnák szívükben a nekünk szánt akasztófát.”⁹⁵² E megjegyzéssel betekintést nyerhetünk a koalíciós évek helyi kommunista lelkivilágába, amelynek egyik jellemzője a félelem a későbbi, potenciális „ellenforradalmi” megtorlástól. Gajdi írásában van még egy tanulságos demokráciaértelmező megjegyzés: „A demokráciát választottuk, mikor kész lehetőség állt előttünk az osztályuralom megvalósításához.”⁹⁵³ E mondat arra utal, a helyi kommunisták 1944 őszétől több hónapokon keresztül érzelmileg nehezen élték meg, hogy nincs lehetőség a proletárdiktatúra megteremtésére – noha formailag minden erőforrás rendelkezésükre állna.

(Puja Frigyes megyei káderes levele az MKP KV Káderosztályának, 1946. december 31. Politikatörténeti Intézet Levéltára /a továbbiakban PIL/ 274. f. 25. cs. 47. óe.) Szintén a szektásoknak tudták be a megyei pártvezetők, „hogy a legtöbb Csanád megyei községben még mindig félnek a Kommunista Párttól. Még mindig vannak tömegek, akik a kommunistákat kétszavú ördögnek képzelik. [...] Egy-két ember terror alatt tartja a falut és rengeteget árt a Pártunknak. Ezek az elvtársak minden jómódú parasztot, minden értelmiségit, de minden jobban öltözködő iparost, vagy ipari munkást a Kommunista Párt ellenségének tekint.” (Puja Frigyes megyei káderes beszéde az MKP II. Csanád megyei konferenciáján. PIL 274. f. 16. cs. 153. óe)

Erdei Ferenc a Város és vidéke című városzociográfiájában is írt erről a bizonyos makói szélsőbaloldali szektás csoportosulásról: „Makón erős és aktív volt a munkásmozgalom. [...] De nem kevés szektás hajlam is kifejlődött a munkásmozgalom soraiban. A szocializmusba vetett hit és az osztályharc elszántsága olykor messianisztikus elképzelésekig vezetett.” (Erdi Ferenc: Város és vidéke. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977. 282. p.)

946 Tamasi Mihály: A népi demokratikus fejlődés Makón. 175. p.

947 Uo.

948 Kommunisták a magyar közéletben. Makói Népújság, 1945. január 23. 1–2. p.

949 Gondoljuk meg! Makói Népújság, 1945. január 27. 1–2. p.

950 Uo.

951 Gajdi István: Rólunk, kommunistákról! Makói Népújság, 1945. február 4. 1. p.

952 Uo.

953 Uo.

Másrészt ezen érvelés mögött rekonstruálható az a fajta vitakultúra, miszerint véleményeltérés esetén a polgári demokratikus erőkkel szemben döntő érv lehetett a kommunisták részéről, hogy nekik lehetőségük lett volna diktatúra kialakítására is, de ők a demokratikus utat választották, így a szemben álló felek értékeljék mindezt, és ne ragaszkodjanak adott esetben egy konkrét állásponhoz.

A *demokrácia védelméért* című, 1945. április 12-i vezércikkben a makói közéleti sajtó fórumon először érhető tetten a demokrácia védelme ürügyén az „ellenségkép” markáns megjelenítése. „A demokrácia érdekében nem engedhetjük meg azt a luxust, hogy emberességből ne sújtsunk le a legnagyobb eréllyel a demokrácia ellenségeire”⁹⁵⁴ – olvasható az írásban. A vezércikk szerint éppen a humanizmus érdekében kell fellépni az „ellenséggel” szemben és ezt a határozott cselekvést Makón is fel kell vállalni. „Ha az egyik testrészünk annyira megbetegszik, hogy az egész szervezetet romlással fenyegeti, akkor az orvos eltávolítja azt, ugyanúgy a társadalomnak is joga van, hogy azokat az elemeket, akik az egész romlásba dönthetik, kioperálja magából”⁹⁵⁵ – hangzik az „ellenséggel” szembeni radikális fellépést alátámasztó hasonlat.

A demokráciaértelmező helyi publicisztikákban felmutatható egy olyan elem is, mikor a szerzők azért aggódnak a demokráciáért, mert a demokratikus struktúrák nincsenek kellőképpen valós tartalommal megtöltve. „Demokrácia van a falakon, a plakátokon, de nem ég a szívekben”⁹⁵⁶ – olvasható a *Közöny* című írásban. „A magyar demokrácia fiatal és ennek következtében nem tudott még teljesen beleépülni a nép lelkébe. Évek kellene ahhoz, hogy a nép elfelejtve az elnyomást, a szónak igazi értelmében szabadon tudjon élni”⁹⁵⁷ – e gondolatok már *A demokrácia elvének gyakorlata* című cikkben találhatók. Szintén a tartalom nélküli demokráciaképhez tartozó érvkészlét jelenik meg a *Lelkek újjáépítése* című írásban: „A mi demokráciánknak még csak a keretei vannak meg, de a kereteket kitöltő demokratikusan gondolkodó embertömegek még hiányoznak.”⁹⁵⁸ Még 1946 áprilisában is található írás, mely erre a tartalmilag hiányos demokráciakérdésre reflektál. „Demokraták nélkül nincsen demokrácia. A nép minden egyes fiának meg kell mutatni, hogy valóban akarja a demokráciát, a népuralmat”⁹⁵⁹ – olvasható a *Makói Népújság Köztársaság és szabadság* című publicisztikájában.

Az a gondolat is feltűnik a demokráciáról szóló lokális értelmezésekben, miszerint nincs szükség pártharcokra a demokráciában, mert azzal a demokrácia erői csak megosztják magukat. A pártpolitikai küzdelmekkel – és ebből fakadóan a demokratikus verseny ethoszával – szemben határozottabb hangot megütő érvelés így hangzik: „Az egyéni törekvések, [...] a belvillongás, a pártküzdelem, a hatalmi kérdés olyan fényűzés, amit most, ebben a tragikus pillanatban nem engedhetünk meg magunknak, mert ha megengedjük, öngyilkosságot követünk el.”⁹⁶⁰ Mindeme gondolatnak egy mérsékeltebb megnyilvánulása *Az együttműködésről* szóló cikkben található meg: „Az újjáépítés, országunk anyagi és szellemi javainak újjáteremtése a demokratikus erők nagy próbájától függ, mely egyet jelent

954 A demokrácia védelméért. Makói Népújság, 1945. április 12. 1–2. p.

955 Uo.

956 Közöny. Makói Népújság, 1945. május 6. 1–2. p.

957 A demokrácia elvének gyakorlata. Makói Népújság, 1945. május 26. 3. p.

958 Lelkek újjáépítése. Makói Népújság, 1945. június 22. 1. p.

959 Köztársaság és szabadság. Makói Népújság, 1946. április 7. 1. p.

960 A béke és ami mögötte van. Makói Népújság, 1945. június 16. 1. p.

a demokratikus pártok őszinte együttműködésével.”⁹⁶¹ 1945 lélektanilag felszabadult hónapjaiban teljesen legitim érvelés a demokratikus verseny veszélyeire figyelmeztetni, hiszen a pártpolitikai küzdelmek óhatatlanul a közélet konszenzusos területeit gyengítik, de ez az előbb idézett álláspont által azon kommunista párti érvelés érhető tetten, amely már 1945-ben is legszívesebben elkerülte volna a szabad választásokon megnyilvánuló akaratképzés lehetőségét.

A demokrácia iránti közöny mint téma szintén karakteres eleme az 1945-ös makói publicisztikáknak – minderre egy jellemző példa: „Amióta elült a harci zaj és dolgaink, ügyeink úgy ahogy kerékvágásba kezdenek térni, az emberek lelkesedése, a demokrácia utáni vágy mintha egy kicsit lelohadt volna. Bizonyos tespedtség jelei észlelhetők”⁹⁶² – írja a „ds” szignóval publikáló szerző 1945. június 20-án.

Az 1945 utáni makói közéletben kifejezett demokráciavita nem létezett, mert sem szellemi, intellektuális értelemben, sem megjelenési lehetőséget tekintve nem voltak biztosítottak a mindehhez szükséges feltételek. Demokráciavita tehát nem volt, de számos demokráciaértelmező cikk látott napvilágot.

Nem jellemző elemként, de található olyan írás is a koalíciós évek makói publicisztikái között, ami arra a lényegi pontra kíván utalni, miszerint a demokrácia meghatározó vonása, hogy ellentétes a diktatúra világával. „A mostani világháború bizonyította be a legfényesebben, hogy terrorra tartósan építeni nem lehet. Parancsuralmat egyébként sem vállal egyetlen demokratikus párt sem, mert nem is vállalhat”⁹⁶³ – tesz hitet a demokrácia mellett és a diktatórikus megoldásokkal szemben a *Lelkek újjáépítése* című cikk. A *Vezetők a demokráciában* című írás szintén abban látja a demokrácia lényegét, hogy abban nem a diktatúra jellemzői vannak jelen. „A demokráciában a vezetők nem hivatalfőnökként néznek le és nem alárendeltek néznek föl, mint a számlárlétra magas célja felé, hanem milliók nézik, ellenőrzik, mozgatják és fejezhetik ki tudatos szervezettséggel tetszésüket vagy nemtetszésüket.”⁹⁶⁴ E cikk a demokrácia lényegi elemének a vezetők ellenőrzésének lehetőségét tekintti; megállapíthatjuk, ezen álláspont teljes mértékben illeszkedik a jogállami demokráciaértelmezés fogalmi kereteihez. Az ilyen típusú demokráciapublikációk léte a lokalitás fórumain arra utal, hogy 1945/1946-ban még őszintének tűnő bizakodás jellemezte az országos és a helyi véleményt formáló elitet abban a tekintetben, hogy a demokratikus jogok léte biztosított, s a demokratikus jogok jövőbeli garانتálása szempontjából sincsenek alapvető veszélyek.

A reakció kontra demokrácia fogalmi ellentétpár, publicisztikai elemzési kérdés csakúgy, mint országos szinten, a makói közéletben is gyorsan napirendre került. Az *Új fogalom* című vezércikk névtelen szerzője 1945. augusztus 9-én a „demokratikus élet” kulcsfogalmának tekinti a reakció kifejezést, a reakciósságot pedig a demokrácia „ellenpontjaként”⁹⁶⁵ határozza meg, filozofikusabb hangvételű okfejtéssel úgy véli, a demokratikus cselekvés ellenhatása a reakció maga. E nézőpont szerint a reakció célja a népuralom megakadályozása. „Nem hangoztathatjuk elégszer, hogy a most kialakuló, még kétségtelenül gyenge demokráciáknak legkönnyörtelenebb ellensége a reakció.

961 Az együttműködésről. Makói Népszó, 1945. július 14. 1. p.

962 Van-e még szükség a Nemzeti Bizottságokra? Makói Népszó, 1945. június 20. 1. p.

963 Lelkek újjáépítése. Makói Népszó, 1945. június 22. 1. p.

964 Vezetők a demokráciában. Makói Népszó, 1946. május 12. 1. p.

965 Új fogalom. Makói Népszó, 1945. augusztus 9. 1. p.

Megtépázottan, de megszervezve lapul lesállásaiban és onnan figyeli éberen az eseményeket [...] és akadályozza, ha lehet, elgáncsolja a demokrácia építő törekvéseit”⁹⁶⁶ – olvashatjuk az értelmező publicisztikában. Mindeddig ez az érvelési stílus teljes mértékben illeszkedik a korszak kommunista ideológiai alapvetéséhez, de a cikknek van egy különösen figyelemreméltó része, ahol a korábbi konzekvens szélsőbaloldali retorikával szemben jóval megengedőbb álláspontot fogalmaz meg. A publicista ugyanis szót emel azzal a jelenséggel szemben, hogy gyakran a reakciós jelzővel illetik azokat is – és ezzel „álmatlan éjszakákat okoznak haladó szellemű jószándékú embereknek”⁹⁶⁷ –, akik pusztán a demokrácia biztosította jogokkal élve a véleményüket fogalmazzák meg. „Megengedhetetlen, hogy politikai elfogultság, gazdasági verseny, kenyéririgység, vagy egyéni bosszú lángja sebet égessen hasznos, munkás emberek lelken azzal, hogy belesüti a reakció bélyegét”⁹⁶⁸ – írja a szerző, aki ezt követően ugyanakkor hitet tesz amellett, hogy a magyar demokráciának „élethalálharcot” kell vívnia a reakcióval szemben. A szövegösszefüggésből kiindulva megállapíthatjuk, a vezércikk írója a reakciófogalommal a régi rend restaurációs törekvéseit mint veszélyforrást azonosítja, de mint aki hitt abban, hogy valódi népuralom, jogállami jellemzőkkel bíró demokratikus államberendezkedés lesz, úgy ítélte meg, a demokrácia ethoszával ellentét, hogy aktuális hatalmi vagy magánérdekek alapján érdektől függetlenül, ártatlanul bárkire rásüthessék a reakciósság diszkreditáló bélyegét.

Arra, hogy már 1945-ben is éltek a helyi kommunisták a megbélyegzés eszközrendszerével, a reakciósság mint bélyeg ellenfelekre való ráragasztásával, a '45-ös makói polgármester-választás körülményei mutatnak példát. Két polgármester-jelölt közül választhatott a városi képviselőtestület; az egyik jelölt a szociáldemokrata Kiss Ernő⁹⁶⁹ volt, a másik a kommunista Kiss Imre.⁹⁷⁰ Az MKP-s helyi politikus 61 szavazattal nyerte el a polgármesteri pozíciót, Kiss Imre 16 vokssal kapott többet, mint szociáldemokrata ellenfele.⁹⁷¹

Az MKP délkerületi járási titkárainak 1945. június 22-i üléséről készült jegyzőkönyvből⁹⁷² értesülhetünk arról, hogy miként, milyen módszerek bevetésével nyert a kommunista aspiráns. Szirmai István, aki ekkoriban az MKP dél-magyarországi titkárságának vezető személyisége volt, a zártkörű megbeszélésen arról beszélt, hogy azok a szociáldemokraták, akik nem működnek együtt a kommunistákkal, reakcióssok. Erre hozza fel példának a szűk egy hónappal korábbi makói polgármester-választást.⁹⁷³ Szirmaiától tudhatjuk meg, hogy az MKP helyi emberei a képviselőtestületi döntést

966 Uo.

967 Uo.

968 Uo.

969 Kiss Ernő szociáldemokrata jelölt esetén a baloldali meggyőződés teljesen egyértelmű volt, több évtizedes munkásmozgalmi múlt állt már ekkor, 1945-ben a veterán közéleti szereplő mögött, aki 1911-től volt az MSZDP tagja. A Horthy-rendszerben munkásmozgalmi aktivitása miatt több évet töltött börtönben. 1944-ben az Ideiglenes Nemzetgyűlés szociáldemokrata delegáltja. Nála a baloldali meggyőződés mellett a jogállami demokrácia melletti elkötelezettség is markáns tényező. Kiss Ernő számára a diktatúra mint államberendezkedés elfogadhatatlan volt, a társadalmi változásokat jogállami keretek között képzelte el. (Kiss Ernőről: Tóth Ferenc: Makó igézetében. Cikkek, tanulmányok. Tóth Ferenc, Makó, 2014. 331–332. p.)

970 Kiss Imre 1906-ban született Makón. 1944 októberétől az MKP makói csoportjának titkára, az Ideiglenes Nemzetgyűlés képviselője. 1945. május 24-től Makó város polgármestere. 1945 novemberétől Csongrád-Csanád vármegye nemzetgyűlési képviselője. 1950-ben a Csongrád Megyei Tanács elnökhelyettese, 1952–1956-os években a Veszprém Megyei Tanács elnöke.

971 Makói Népújság. 1945. május 26. 1. p.; Tamasi Mihály: A népi demokratikus fejlődés Makón. 177. p.

972 Az MKP délkerületi járási titkárainak üléséről készült jegyzőkönyv, 1945. június 22. Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára. MSZMP Csongrád Megyei Bizottság Archívuma. /A továbbiakban CSML MSZMP CSMBA/ 20. f. 3. öe.

973 „A május végi képviselő-testületi ülés aztán döntött a kommunista párti Kiss Imre és a szociáldemokrata

megelőzően világossá tették a szociáldemokratáknak és Kiss Ernő szociáldemokrata jelöltnek, hogy „csak a kommunista párt győzhet, kár mást is jelölni.”⁹⁷⁴ Tárgyalásokon, megbeszéléseken, de nyilvános fórumokon is a kommunisták azt kommunikálták, hogy Kiss Ernő reakciós politikát csinál. Ahogy Szirmai fogalmaz: „személy szerint mentünk neki.”⁹⁷⁵

A meggyőződéses baloldali, SZDP-s Kiss Ernőt a demokrácia-felfogásbeli különbözőség választotta el a kommunisták világnézetétől; mivel Kiss Ernő a jogállami jellegű demokráciaértelmezés híve volt és ebből fakadóan más közéleti stílust képviselt, mint a visszafojtottan és ekkoriban még leplezve, de alapvetően mégis proletárdiktatúrára törő helyi kommunisták, ezért bélyegezték meg a polgármester-választás előtti időben a kommunisták hatalmi érdekből „reakciónak.” E konkrét lokális szituációból is kitetszik, hogy miként használták már 1945-ben is a reakciós kifejezést a kommunisták a más nézetet vallókkal szembeni megbélyegzésre.

„A reakció elleni harcot legjobban egy kötélhúzáshoz hasonlíthatjuk. A kötél egyik végén áll a demokrácia, és húzza balfelé, a másik végén a reakció, ez szintén magafelé, jobbfelé húzza”⁹⁷⁶ – ezek Kovács Istvánnak, az MKP KV szervezési osztályvezetőjének a párt 1946. február 9–10-én megrendezett Csanád megyei belső tanácskozásán elhangzott gondolatai. Kovács az országos pártvezetés képviselőjeként vett részt a megbeszélésen, szavai az MKP hivatalos álláspontjának tekinthetőek, amelyeket a helyi kommunisták átvettek. E gondolat által ismét tetten érhető a korszak kommunista kommunikációs stratégiájának a lényege: eszerint országosan és helyben is vannak a demokrácia erői – ők a kommunista világlátással szimpatizáló csoportosulások – és velük szemben áll a reakció bázisa. A „reakció” és a „demokrácia” között nincs közéleti szellemi átjárás, csak kötélhúzás van, vagyis állandó küzdelem, állandó pozícióharc, a konszenzuális megoldások lehetetlenek, hiszen „a reakcióval” szemben csakis a „kötélhúzás” lehet legitim.

1946 első hónapjaiban az MKP makói szervezetén belül egyre türelmetlenebbül viselték, hogy a helyi kommunista akaratot még számos tényező korlátozza. Mindez a korlát, a jogállami demokrácia létével együtt járó hatalommegosztási mechanizmus – a helyi demokráciák működési szempontjából – természetes jelenség, de a kommunisták az akaratkorlátozási folyamatot a „reakció” ármánykodásaival magyarázták, amely ármánykodással szemben lokálisan és országosan is fel kell lépni. „A demokrácia lassú fejlődése miatti elégedetlenség türelmetlenséggé vált”⁹⁷⁷ – írta 1946 márciusában az országos pártvezetés számára készített belső jelentésében az MKP Csanád Megyei Pártbizottsága nevében Rudas Ede megyei titkár.

Kiss Ernő között. A terület 61:45 arányban a kommunista jelöltet választotta meg a felszabadulás utáni első polgármesternek. Ez nemcsak annak volt az elismerése, hogy a kommunisták szolgálták legodaadóbban az élet újraindítását, hanem azt is jelezte, hogy továbbra is az övéké volt a politikai kezdeményezés az elsőként felszabadított magyar városban” – írta a 45-ös makói polgármester-választás körülményeiről 1977-ben Balázs György történész. (Balázs György: Makó, 1944–45. A közigazgatás újjáéledése az első felszabadult magyar városban. Élet és Tudomány, XXXII. évf. (1977) március 25. 358–359. p.)

974 Az MKP délkerületi járási titkárainak üléséről készült jegyzőkönyv, 1945. június 22. CSMI MSZMP CSMBA 20. f. 3. őe.

975 Uo.

976 Jegyzőkönyv a Csanád megyei konferenciáról. 1946. február 9–10. PIL. 274. f. 16. cs. 152. őe.

977 Az MKP Csanád Megyei Pártbizottsága jelentése, 1946. március 22. PIL 274. f. 16. cs. 152. őe.

1946 tavaszától a *Makói Népújságban* már egyre inkább csak a kommunista stratégiai iránynak megfelelő publicisztikák, demokráciaértelmezések jelenhettek meg.⁹⁷⁸ Az 1946. március 30-án napvilágot látott *A köztársaság védelmében* című cikk szerint az új demokrácia addig „nagyon is elnéző, megbocsátó”⁹⁷⁹ volt, de a demokratikus államrend védelméről szóló törvény hatálybalépése után végre eljött az idő, hogy fellépjenek a „rosszhiszemű” erőkkel szemben. „A szabadság híveinek demokráciát kell biztosítanunk, de a demokrácia ellenségeinek nincs jussuk szabadságra”⁹⁸⁰ – szól az országos kommunista kommunikációból ismert panel.

Kiss Imre kommunista polgármester is hasonló szellemiségű írást publikált a „felszabadulás” első évfordulójára. A polgármester úgy vélte: egy esztendő után visszatekintve megállapítható, hogy sok még a teendő a demokrácia építésében is, ahogy Kiss Imre fogalmaz: „Sok a kipusztítani való dudva, ami a demokráciánk sarjadó vetését fenyegeti.”⁹⁸¹ Kiss szerint „őszintébb” demokráciára és „feltétel nélküli” őszinte szabadságra van szükség, mert ezzel az őszinte hozzáállással a reakció erői leleplezhetőek.

A KISVÁROSI DEMOKRATA IDEÁLTÍPUSA: KÖNYVES-KOLONICS JÓZSEF JOGÁSZ, VÁROSVEZETŐ ÉS PUBLICISTA

„Nehéz volt a végnapjait élő és innen már elűzött népgyilkos rendszerben bátor hazafinak, meg nem alkvó demokratának és egyáltalán helytálló férfinak lenni. Nehéz volt, de nem lehetetlen. Mégis fehér holló az ilyen s úgy kell rámutatnunk ezekre, mint ritka szálfákra a meglapuló bozót közt. [...] Könyves-Kolonics József [...] Makó közéletében volt ilyen ritka szálfá a legsötétebb években”⁹⁸² – e mondatokat még 1944 novemberében írta Erdei Ferenc Könyves-Kolonics Józsefről, aki ekkoriban Makó város polgármesteri jogköröket gyakorló ügynevezett polgári városparancsnoka volt.

Könyves-Kolonics József – ahogy egykori pártfoglaltja, Erdei fogalmazott – valóban „meg nem alkvó demokrata” volt. A koalíciós években is. Könyves-Kolonics az 1944 utáni esztendőkből igazi demokrácia-hitvalló tevékenységet folytatott, ezért is kívánunk lokális demokrata szerepvállalásának önálló alfejezetet szánni.

„Könyves-Kolonics [...] Kossuth politikai hitvallását, Justh Gyula függetlenségi eszméit éppúgy magáévá tette, mint Jászi Oszkár polgári radikalizmusát. József Attila plebejusi verseinek egyik ihletője, Erdei Ferenc princípálisa. A két világháború közötti Makó közjogi harcainak legfőbb irányítója,

978 Ez azzal is összefüggésbe hozható, hogy ekkortól válik egyértelműen az MKP helyi szócsovévé a lap, s 1946-tól megjelenhetett a helyi közéletben a kisgazda szellemiségű Délvidéki Független Hírlap és a szociáldemokrata Makó és Vidéke. (Buzás László: *Makói hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1870–1970*. A Makói Múzeum Füzetei 10. Makó, 1972. 10–11. p.; 14. p.) 1945-ben még formailag a demokratikus összefogás lapja volt a Makói Népújság; a szerkesztőség munkáját a koalíciós pártok képviselőiből, illetve a szakszervezet és a MADISZ delegáltjaiból álló ügynevezett sajtóbizottság felügyelte. Az erről szóló dokumentumot közli: Tóth Ferenc: *Farkas Imre munkásmozgalmi tevékenysége dokumentumok tükrében*. A Makói Múzeum Füzetei 34. Makói Múzeumi Baráti Kör, Makó, 1983. 37. p.

979 *A köztársaság védelmében*. Makói Népújság, 1946. március 30. 2. p.

980 Uo.

981 Kiss Imre: *Az első felszabadulási ünnepre!* Makói Népújság, 1946. április 4. 1. p.

982 Erdei Ferenc: *Voltak férfiak*. Délmagyarország, 1944. november 29. 3. p.

a népfrontos összefogás fáradhatatlan szervezője. Erdei Ferenc ritka szálfának, hű strázsának nevezte. Politikai nézetei szilárd erkölcsi alapon nyugodtak, ezért ellenfelei is elismerően nyilatkoztak róla”⁹⁸³ – írja Könyves-Kolonics József életútjának⁹⁸⁴ feldolgozója, Tóth Ferenc helytörténész.

Tóth Ferenc egy másik írásában így fogalmaz Könyves-Kolonicsról: „Ízig-vérig politikai alkat volt, nézeteit szilárd meggyőződés, morális szemlélet és elvhűség jellemezte. Kossuth függetlenségi eszméi hatották át gondolkodását, amely párosult a nincstelen kisegyzistenciák sorsának átérzésével; így 48-as szellemiségű nézete plebejusi szellemmel párosult. Közéleti tevékenységét az etikai morál, a meggyőződés melletti kiállás jellemezte. Nem ismerte a megalkuvást, meggyőződéséből jöttányit sem volt hajlandó engedni. A magának teremtett, filozófiailag megalapozott eszményi tiszta demokratikus szellemiségben élt.”⁹⁸⁵ A helytörténész utolsó mondatában található gondolatot érdemes külön is kiemelni: Könyves-Kolonics József a makói politikában az „eszményi tiszta demokratikus szellemiséget” képviselte, a tiszta demokrata karakterének megtestesítője a koalíciós évek diktatúra irányába forduló helyi közéletében.

A köztisztviselőben álló demokrata, Könyves-Kolonics József a Horthy-korszakban Makón a jogállami demokrácia gondolatának jelképerejű személyisége volt, ezért is már szeptember 26-án, a város felszabadításának, megszállásának első napján a Vörös Hadsereg helyi parancsnoksága Könyves-Kolonicsot nevezte ki a polgármesteri jogok gyakorlásával megbízott polgári városparancsnoknak.⁹⁸⁶ Ő mielőtt elvállalta volna a feladatot, megbeszéléseket folytatott a parancsnokság tisztjeivel, akik arról biztosították a helyi politikust, hogy az ország demokratikus körülmények között fog majd dönteni „államformája és belső igazgatása mikéntjéről”,⁹⁸⁷ és egyáltalán az egész tanácskozás arra utalt, hogy a szovjetek valóban a demokratikus körülmények létrehozásában érintettek; annyit kértek Könyves-Kolonicstól, hogy a szélsőjobb oldali erőket leszámítva minden demokratikus erővel működjön együtt polgári városparancsnoki munkájában.

Könyves-Kolonics József 1944. szeptember 26-tól az új polgármester megválasztásáig, 1945. május 25-ig látta el a polgármesteri jogköröket gyakorló polgári városparancsnoki tisztséget. Az Ideiglenes Nemzetgyűlésben nem a pártok, hanem az egész város képviselőjében vett részt. Életrajzírója, Tóth Ferenc szerint csalódottan jött haza Debrecenből. „Nem erről álmodoztunk”⁹⁸⁸ – jegyezte meg.

983 Tóth Ferenc: Könyves-Kolonics József politikai pályája. A makói múzeum füzetek 42. Makói Múzeumi Baráti Kör. Makó, 1984.. 3. p.

984 Könyves-Kolonics József 1912-ben köztársasági programmal az országban először jutott be a Csanád megyei közgyűlésbe. A jogász végzettségű Könyves-Kolonics 1920-tól Makó város közjogi küzdelmének vezéralakja. Ahogy Tóth Ferenc fogalmaz: a Horthy-korszakban a demokratikus összefogás szervezője. Erdei Ferenc Futóhomok című művét e szavakkal dedikálta: „Kolonics Jóska Bátyámnak, a hű strázsának ajánlom. Makó, 1937. okt. 6.” Tóth Ferenc szerint Erdei magát Könyves-Kolonics tanítványának tekintette. (Tóth Ferenc: Könyves-Kolonics József politikai pályája.) Könyves-Kolonics a Horthy-korszakban a makói illetőségű Függetlenségi és 48-as Kossuth Párt; 1945-ben a Polgári Demokrata Párt tagja.

985 Tóth Ferenc: Könyves-Kolonics József. Elérhető: http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/egyhzrtortenet/mako_igezeteben/pages/011_eleutak.htm (A letöltés időpontja: 2015. december 5.)

986 Könyves-Kolonics polgári városparancsnoki tevékenységéről: Ruszoly József: Nemzeti bizottságok és önkormányzatok. Csanád-Arad-Torontál közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyeik intézménytörténetéhez. (1944. szeptember–1945. május). In: Ruszoly József: „és így is a mi korunk.” Írások és források Magyarország alkotmánytörténetéhez. 1944–1949. Püski Kiadó, Budapest, 2006. 32–97. p.

987 Korom Mihály: Népi demokráciánk születése. Népi bizottságok és nemzeti összefogás Kelet-Magyarországon 1944 őszén. Hajdú-Bihar Megyei Tanács, Debrecen, 1981. 65. p.

988 Tóth Ferenc: Könyves-Kolonics József. Elérhető: http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/egyhzrtortenet/mako_igezeteben/pages/011_eleutak.htm (A letöltés időpontja: 2015. december 5.)

Polgári városparancsnoki munkáját a demokrácia elveinek tiszteletben tartásával, közmegebecsüléssel végezte. „Könyves-Kolonics József személyét mindenki elfogadja, bármilyen politikai nézetet is vall. Neve a kifüggesztett plakátokon Makó szerte megnyugvást eredményez”⁹⁸⁹ – írta Tóth Ferenc.

Még városvezetőként így tett hitet az új rend, a demokrácia ethosza, a „népuralom” mellett 1945 januárjában: „Jöjjön az új rendszer, a politikai népuralom, a dolgozók gazdasági boldogulása, a széles néprétegek kiművelése. Jöjjenek az új emberek, akik a régi hatalommal harciasan és áldozatosan szemben állottak. Jöjjenek a munkásság, parasztság, a többi kispolgárság, a haladó szellemű értelmiségek vezetésre méltó és arra képes igaz képviselői. Nincs megalkuvás! Mi, akik soha semmit el nem alkudtunk, most sem alkuszunk.”⁹⁹⁰ Szintén még polgári városparancsnokként, ideiglenes polgármesterként írta a *Húsvéti gondolatok* című filozofikus hangvételű publicisztikáját. Az írás hangvételén már érződik, hogy a demokrata Könyves-Kolonicsban kezd kialakulni a kétely, az aggodás, a szkepszis: a cikkben a tömegek jogos forradalma mellett a minőség forradalmának a szükségességére is felhívja a figyelmet. Ahogy írja: „Megbecsülöm a fiatalság képzeletét és akaratvilágát, gyakorlom az öregek bölcsességét és megnyugvását. A tömegek történelmileg jogos forradalma szükségképpen megvet mindent, ami nem őszinte és nem nyers, az egyéniségek azonban még ilyenkor is megbecsülik a magasabb erkölcsiség és a magasabb szellemiség úgynevezett minőség forradalmát is”⁹⁹¹ – írta a leköszönő városvezető, aki ekkor még óvatosan utal a jogállami demokráciát a kommunisták részéről ért sérelmekre.

Az ideiglenes polgármesteri munka után egyre több publicisztikával jelentkezik a helyi közéletben. 1945. június 3-án *Köszöntöm az újságolvasót* című cikkében már a címadással is jelzi, hogy a városi közigazgatás irányítását követően ismét helyi közíróként a demokrácia elvi kérdései felé fordul. Ebben az írásban a korábbiakhoz képest sokkal nyíltabban fogalmazza meg bírálatát a demokratikus közállapotok védelme érdekében és fejezi ki aggodalmát a diktatórikus törekvésekkel szemben: „A tiszta erkölcs, az igazságos törvények és a szakértelem uralmát követelem, hogy legyen rend és fegyelem. Aki mást tesz, minden önkényeskedésével most már a demokrácia törvényét szegi meg. Aki pedig cinikusan az erkölcsi szabályokat szem elől téveszti, az az anarchia szálláscsinálója, már pedig minden jogi és erkölcsi zűrzavar végül is egyik zsarnokságból a másikba fajul.”⁹⁹²

Az, hogy bírálata egyre inkább a kommunisták stílusával szemben fogalmazódik meg a helyi nyilvánosság számára, az alábbi idézettel válhatott teljesen egyértelművé: „A gyakorlati politikában azonban senkinek, nekem sem lehet annyira igazam, hogy másoknak ne lehessen soha, semmiben sem igazuk. Megmondom nyíltan, nyersen, hogy nemcsak dolgozó munkások, hanem dolgozó kispolgárok is vannak.”⁹⁹³ Az elkeseredettség hangja érzékelhető a cikk utolsó soraiból is: „A bűnt nem lehet bűnnel gyógyítani, a bűn akkor is bűn, ha azt nem ugyanazok, akik régen, hanem történetesen mi követnénk is el.”⁹⁹⁴

989 Uo.

990 Könyves-Kolonics József: Régi világ – új emberek. Makói Népszás, 1945. január 24. 1. p.

991 Könyves-Kolonics József: Húsvéti gondolatok. Makói Népszás, 1945. április 1. 1. p.

992 Könyves-Kolonics József: Köszöntöm az újságolvasót. Makói Népszás, 1945. június 3. 1. p.

993 Uo.

994 Uo.

Még nyíltabban fogalmaz bő két héttel később a *Meggyőző erő* című cikkében. Az írás legkomolyabb indulatokat kiváltó része így hangzott: „Unalomig hirdetjük a demokráciát, a népuralmat s helyett sok téren paprikajancsi diktatúrákat tapasztalunk.”⁹⁹⁵ A publicisztika végén arról ír Könyves-Kolonics, hogy ő most „vigyázzt!” kiált, de „nehogy »Megállj«-t vezényeljen a jövő.”⁹⁹⁶

A nem sokkal korábban polgármesterré választott Kiss Imre a cikk tartalmát magára vette és úgy értelmezte, hogy ő lehet a paprikajancsi diktátor. Könyves-Kolonics többé nem publikálhatott a *Makói Népújságban*. Erről személyesen hozott döntést Kiss Imre.⁹⁹⁷

„Keserű szájjal tudomásul vettük Kolonics különös és egyáltalán nem időszerű eszmefuttatásait és igyekeztünk őt lebeszélni káros tevékenységéről, de ő senkire nem hallgatva tovább folytatva írásaiban (rendszerellenes) nyilatkozatait, [...]. Tűrhetetlen volt már, amit Kolonics írásaiban megismételve még jobban kihangsúlyozta azt, hogy [...] a népnek már elege van a paprikajancsi diktatúrákból, akik pusztulásba viszik a város életét. [...] Dr. Kolonics a szükséges és erélyes intézkedéseket rosszindulatú önkényeskedésnek nevezte, amely szerinte paprikajancsi-féle diktatúra és újfajta zsarnokság”⁹⁹⁸ – olvasható Kiss Imre kommunista polgármester több, mint négy évtizeddel később, 1986–1988-ban megírt visszaemlékezéseiben.

Tóth Ferenc helytörténész írja: „A város polgármestere, a kommunista Kiss Imre haláláig magára vonatkoztatta Könyves-Kolonics József jogos megállapítását: »unalomig hirdetjük a demokráciát, a népuralmat, s helyett sok téren paprikajancsi diktatúrákat tapasztalunk«.”⁹⁹⁹ A helytörténész 2014-ben a következőkről számolt be: amikor kiadták Könyves-Kolonics József összegyűjtött írásait, a fenti mondat közlése miatt 1985-ben Kiss Imre tizenegy oldalas beadványával fegyelmit akart indítani ellene, mint a kötetet kiadó múzeumigazgató ellen. Tóth Ferencről azt is megtudhatjuk, hogy az ügyet végül Apró Antal, az országgyűlés akkori elnöke állította le, mondván: „Kiss Imre nem ért a népfrempolitikához.”¹⁰⁰⁰

Visszatérve Könyves-Kolonics demokrácia-hitvalló publicisztikai tevékenységének ismertetéséhez, onnan kell folytatnunk, hogy miután a *Makói Népújságban* nem publikálhatott többet, nem maradt más lehetősége, csak az, hogy a Független Kisgazdapárt 1946 szeptemberében indult lapjában közölje írásait. „Akadt volna még mondanivalóm a makóiak számára azután is, amikor ötnegyed évvel ezelőtt avatatlan kezek kiűzték kezemből a tollat”¹⁰⁰¹ – írta '46 őszén Könyves-Kolonics.

A *Kétértelműség* című 1946 őszi cikkében már egy „kisebbségi rút zsarnokságról” beszél. „A demokrácia és szabadság örve, ürügye alatt elképzelhető egy kisebbségi rút zsarnokság, a szocializmus örve és ürügye alatt pedig elképzelhető a vad egyéni profitéhség is. Tehát más az elv, más a párt. Az én elképzelésemben az anarchia nem demokrácia, a munkanélküli vagyon vagy meg nem érdemelt pozíció szervezés pedig nem szocializmus. Az ilyesmi nem népuralom és nem szegény

995 Könyves-Kolonics József: *Meggyőző erő*. Makói Népújság, 1945. június 19. 1. p.

996 Uo.

997 KISS Imre: Egy munkásháztól a városházáig (Önéletírás). Szerzői kiadás, Makó, 1989. 206–207. p.

998 Uo.

999 Tóth Ferenc: Könyves-Kolonics József. Elérhető: http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/egyhaztortenet/mako_igezeteben/pages/011_eleutak.htm (A letöltés időpontja: 2015. december 5.)

1000 Uo.

1001 Könyves-Kolonics József: Pedig. Délvidéki Független Hírlap, 1946. szeptember 21. 1. p.

dolgozó, kisemberek ügyének a szolgálata, hanem pusztá hatalomvágy és vagyonéhség kóros tünete¹⁰⁰² – írta a kommunista hatalomátvétel előtt hosszú hónapokkal higgadt hangú elemzőként a makói jogász, Könyves-Kolonics József. És hogy milyen nyugodt lelkiállattal állt a közélet – számára ugyanakkor elborzasztó – jelenségeivel szemben, példa a következő írás, amit az előbb idézett publicisztika után négy nappal közölt a *Délvidéki Független Hírlapban*: „Mi magyarok ne tegyünk törvényt Kelet és Nyugat között. Fogadjuk el Kelet hatalmát, de ugyanakkor tartsuk tiszteletben Nyugat szellemét is. Köttessük be Kelet társadalmi törvénykönyvét, a szocializmust, Nyugat díszes aranyozott könyvtábláiba. Elv拉斯ztó falnak gyengék vagyunk, mi csak keskeny összekötő hidacsokát képezhetünk. A híd egyik pillére elkerülhetetlen, a másik pillére pedig nélkülözhetetlen. Ne ütközzünk belé egyikbe sem, ez a józan ész parancsa.”¹⁰⁰³ Szintén a *Pedig* című cikkében szögezte le örökérvényűnek is tekinthető gondolatait: „Az igazi demokráciában a mások véleményét is tiszteletben tartják. Így fest a demokrácia, amúgy pedig csak erőszakról és a vele elkerülhetetlenül együtt járó korrupciónál lehetne csupán szó.”¹⁰⁰⁴

A '47-es kékcédulás választások előtt több, mint nyolc hónappal írja e sorokat: „Csak a diktatúrák nem tűrik az olyan alkotmányos népítéletet, amelyik őket el is marasztalhatja. [...] Mostanában – nem tudom igaz-e – hasonló törekvésekről hallok.”¹⁰⁰⁵

Könyves-Kolonics mint a jogállami demokrácia követője 1946 végére önmagát „magányos remetének” látja, aki tovább zsolozsmázza „a demokrácia Miatyáncskait.”¹⁰⁰⁶ Ekkorra már a Horthy-rendszer helyi ellenzékének a vezére, a két világháború közötti helyi demokratikus összefogás markáns alakja is megkapta a reakciósság bélyegét. Könyves-Kolonics – ahogy még 1944-ben Erdei Ferenc írta róla – bátor demokratiként viszont úgy gondolja, inkább vállalni kell a reakciósság bélyegét, mintsem feladni a jogokra alapozott demokrácia alapvető elveit: „Az unos untalan hangoztatott demokrácia a nép többségének uralma a kisebbségek ellenőrzése mellett. Ne hagyjuk elsikkasztani ezt az elvet semmiféle sanda ürügyek alatt, még akkor sem, ha politikai latrok közé feszítenének is egyesünket. Még akkor sem, ha szemben állásunkért akármilyen reakciónak neveznének is.”¹⁰⁰⁷

Tamasi Mihály 1985-ben a makói „népi demokratikus” átmenetről írott tanulmányában úgy vélte, hogy a polgári demokrácia kontra népi demokrácia kérdése, illetve az ezek közötti összeütközés Könyves-Kolonics „nézeteiben jelentkezett.”¹⁰⁰⁸ Tamasi szerint Könyves-Kolonics önmagát becsületes és feltétlenül elvhű demokratának tartotta, aki „tántoríthatatlanul ragaszkodott a demokrácia »általános«, vagyis polgári, kispolgári elveihez s nézeteit még bizonyos erkölcsi emelkedettség is színezte.”¹⁰⁰⁹ Tamasi Mihály arról ír, hogy Könyves-Kolonics érzékeny demokráciafelfogása mögött személyes sértődés is állhat, mert a kommunista helyi vezetők „nem mindig megfelelő hangot

1002 Könyves-Kolonics József: Kétértelműségek. Délvidéki Független Hírlap, 1946. szeptember 17. 2. p.

1003 Könyves-Kolonics József: Pedig. Délvidéki Független Hírlap, 1946. szeptember 21. 1. p.

1004 Uo.

1005 Könyves-Kolonics József: Általános, titkos választójog. Délvidéki Független Hírlap, 1946. december 8. 1. p.

1006 Uo.

1007 Uo.

1008 Tamasi Mihály: A népi demokratikus fejlődés Makón. 177. p.

1009 Uo.

használtak vele szemben", ¹⁰¹⁰ és emiatt történhetett meg az, hogy a veterán helyi közéleti szereplő „a valóban létező hibákat” felnagyította. „Könyves-Kolonics a Makón erőteljesen érvényesülő kispolgári törekvések és érdekek tudatos képviselője volt, s tragédiája abban keresendő, hogy a felszabadulás utáni társadalmi átalakulás útjának kérdésével az országos fejlődést megelőzve, korán szembekerült és így nem volt ideje a népi demokratikus követelményeinek felismerésére” ¹⁰¹¹ – írja Tamasi Mihály.

Tóth Ferenc helytörténész és Szentpéteri István alkotmányjogász véleménye szerint Könyves-Kolonics demokráciafelfogása, jogértelmezése hasonlítható Bibó István nézeteihez. „Könyves-Kolonics József századik születésnapján rendezett tudományos emlékülésen Szentpéteri István egy olyan jelenségre hívta fel a figyelmet, amely Bibó Istvánt is foglalkoztatta, nevezetesen a legalitás, a törvényesség rendszerének kérdése” ¹⁰¹² – olvasható Tóth Ferenc írásában. Szentpéteri István úgy véli, Könyves-Kolonics a legalitás, a törvényesség új koncepcióját akarta kialakítani 1944 után, „ezt ő finom intuíciójával már a legelső csatározások alkalmával védeni próbálta, azt kívánta, hogy legyen szabálya a politikai harcnak.” ¹⁰¹³

Meglátásunk szerint a legalitás, a törvényesség rendjének tisztelete és a politikai harcok szabályozottságának követelménye mint alkotmányos elvárás szempontjából valóban lehetnek hasonló-ságok Bibó István és Könyves-Kolonics József nézeteiben, ugyanakkor azt is meg kell állapítanunk, hogy Könyves-Kolonics már 1946 őszétől pontosan érzékelte a jogállami demokrácia létre törő kommunista párttaktika mögötti valós szándékokat, míg Bibó azt még – ahogy azt korábbi fejezetünkben elemeztük – 1947-ben sem. Ezzel a megállapítással nem Bibó helyzetelemzését kívánjuk bírálni, hanem inkább azt szeretnénk demonstrálni, hogy Könyves-Kolonics József Makóról, egy kisvárosi közéleti és szellemi közegeből szemlélve az ország és a világ jelenségeit, képes volt érzékelni a jogállami demokráciára veszélyes tendenciákat és azokkal szemben fel is emelte a szavát, s ezáltal demokrácia-hitvalló szerepet tudott betölteni a koalíciós évek makói közéletében.

A HELYI DEMOKRÁCIA ERŐPRÓBÁJA: A MAKÓI PFEIFFER-ÜGY – VÁLSÁG, BOTRÁNY, MEGBÉLYEGZÉS

1946-1947-ben az úgynevezett Pfeiffer-afférral és annak következményeivel a helyi demokrácia valódi próbája zajlott Makón. A botrány maga és az utána következő eseménysorozat jelképesen mutatta meg a makói közélet szereplői szempontjából a különböző demokráciaértelmezéseket, a lokális demokrácia ethoszához való eltérő hozzáállást.

¹⁰¹⁰ Tamasi: Uo. 178. p.

¹⁰¹¹ Tamasi: Uo. 179. p.

¹⁰¹² Tóth Ferenc: Könyves-Kolonics József politikai pályája. 15. p.

¹⁰¹³ Uo.

1946. július 21-én egy sok tucat főből álló, igen harsány kommunista párti tömeg nem engedte szóhoz jutni makói nagygyűlésén Pfeiffer Zoltán igazságügyi államtitkárt, a Független Kisgazdapárt egyik vezető politikusát. Az államtitkár így nem tudta elmondani beszédét. Az eset annyiban nem egyedi a koalíciós évek Magyarországon, hogy a Magyar Kommunista Párt és a Baloldali Blokk számára 1946-tól kezdve bevált harci eszközzé vált a rivális politikai csoportosulások rendezvényeinek megzavarása. Az ügy két ok miatt fontos és történeti értelemben érdekes. Egyrészt ez az első olyan Pfeiffer-gyűlés, amelyet botrányba fullasztanak. (A későbbiekben mindez mindennappossá válik, s végül odáig fajult, hogy 1947. augusztus 25-én csongrádi választási összejövetelén Pfeiffer Zoltánt a felheccelt kommunista aktivisták biciklilánccal – életveszélyes sérüléseket okozva a politikusnak – majdnem agyonverik.) Másrészt a gyűlés megzavarása után az FKGP helyi szervezete arról döntött, hogy a párt városházi frakciója nem vesz részt a makói képviselőtestület munkájában. Vagyis a makói kisgazdák kvázi felmondták a helyi koalíciót a baloddallal és kivonultak a helyi demokrácia legfontosabb fórumának számító grémiumból. Ez mindenképpen unikálisnak tekinthető az országban – noha hasonló csörték előfordultak más településeken is.¹⁰¹⁴

A kisgazda városatyák hosszú hónapokig bojkottálták a „városi parlament” üléseit. Erőteljes és hosszú ideig tartó, több hónapos nyomásgyakorlást követően – az összeesküvés ügy árnyékában, Kovács Béla elrablása után néhány héttel és Pfeiffer Zoltánnak a Független Kisgazdapártból való kilépését, kizsorítását követő napokban – 1947. március 19-én tértek vissza a testületbe. Mind-ezen történéssel összefüggésben akár azt is mondhatnánk, hogy ismét teljesebbé válhatott a helyi demokrácia, de ismerve az országos kontextust, illetve a visszatérés érdekében a baloldal által végzett nyomás módszerét, kijelenthető: ezzel a helyi demokrácia ereje tovább gyengült, hiszen intézményesen, képviselőcsoporti szinten már nem maradt lehetőség a baloldali aktoroktól független strukturális közéleti akaratképzésre.

A szervezők 1946. július 21., vasárnap délután 4 órára hirdették meg a kisgazda nagygyűlést. Szónokként Pfeiffer Zoltán államtitkárt, Parragi György és Pártay Tivadar FKGP-s nemzetgyűlési képviselőket jelölték meg.¹⁰¹⁵

Az összejövetel helyszíne a városháza előtti tér volt. A tömeg nagyságáról egymásnak ellentmondó adatainak vannak. A korszak kommunista polgármestere, Kiss Imre visszaemlékezésében „500 főnyi hallgatóságról”¹⁰¹⁶ beszélt. A kisgazda szellemiségű *Igazság* című országos hetilap szerint „több ezer

1014 A Makóhoz alig harminc kilométerre fekvő Hódmezővásárhelyen is zajlott hasonló jelenség. A témáról bővebben: Bencsik Péter: Hódmezővásárhely politikai élete 1944–1950 között. Elérhető: <http://allamszocializmus.lapunk.hu/tarhely/allamszocializmus/dokumentumok/hodmezo.pdf> (A letöltés időpontja: 2015. november 27); illetve Bencsik Péter: Politikai viszonyok Hódmezővásárhelyen 1947-ben a kékcédulás választások előtt. *Belvedere Meridionale*, XIX. évf. (2007) 5–8. 40–63. p.

1015 Pfeiffer, Pártay és Parragi politikai szövetségesként jöttek Makóra, a támadásokkal szemben is együtt igyekeztek megküzdeni. Tanulságos XX. századi történet e három ember későbbi közéleti pályája. Parragi 1947-ben egyik alapítója lesz a Független Magyar Demokrata Pártnak, Pfeiffer pedig a Magyar Függetlenségi Pártnak, Pártay az 1947-es választásokon az anyapárt, a Független Kisgazdapárt jelöltjeként indult. Pfeiffer ’47 őszén emigrációba kényszerül, Pártay itthon marad és a recski munkatábor rabja lesz, míg Parragit az ötvenes években az Elnöki Tanács tagjának választják. Pfeiffer sohasem térhetett haza, 1981-ben egy New York-i kórházban hunyt el, Parragi 1963-ban távozott az élők sorából, hármójuk közül egyedül Pártay Tivadar érte meg a kommunista rendszer bukását, aki csatlóva a rendszerváltó kor közéletébe, 1999-ben halt meg.

1016 Kiss Imre: Egy munkásháztól a városházáig. 231. p.

ember gyűlt össze.”¹⁰¹⁷ Az akkoriban egyetlen helyi napilap, a baloldali *Makói Népújság* publicisztikájában arról írt, hogy „nem sokkal többen”¹⁰¹⁸ lehettek, mint 500 fő. (A résztvevők számáról az eseményről szóló tudósításban nem közölt a lap információt.) A kiscgazda napilap, a *Kis Újság* két, egymástól eltérő létszámról adott hírt a különböző lapszámaiban. Az affért követő napokban, 1946. július 25-én „többezres”¹⁰¹⁹ tömegről tájékoztatót, míg három héttel később, augusztus 18-án úgy fogalmazott, hogy „néhány száz ember”¹⁰²⁰ volt jelen az eseményen.¹⁰²¹

A gyűlést Szőnyi Imre¹⁰²² nemzetgyűlési képviselő, az FKGP makói vezetője nyitotta meg, majd átadta a szót Pfeiffer Zoltánnak. Az államtitkár rövid bevezetőjét követően a „kiscgazdapárt többségi jogairól” szólt.¹⁰²³ A beszámolók szerint ekkor „tört ki a vihar, s az egész gyűlés tartama alatt nem lankadó erővel tartott, egyre fokozódott.”¹⁰²⁴

Az államtitkár egy ideig szócsatát vívott a közbeszólásokkal, majd abbahagyta a beszédet. Szőnyi megpróbálta a rendet helyreállítani, ez azonban nem sikerült.

Kiss Imre polgármester szerint a kiscgazda politikus „olyan becsmérősen nyilatkozott a kommunis-tákról, hogy a gyűlésen részt vevő párttagok és jobb érzésű emberek mind többen közbekiáltottak és amikor erre Pfeiffer még dühödtebben ocsmány szavakkal válaszolt, olyan hangzavar keletkezett,”¹⁰²⁵ ami miatt az államtitkár nem tudta folytatni mondandóját.

A *Makói Népújság* baloldali elkötelezettségű publicistája – kissé cinikusan – úgy vélte: „egy népgyűlés sikere mindig a szónokokon múlik,”¹⁰²⁶ majd a következőket írta: „Pfeiffer már szinte az első szavaival olyan hangot ütött meg, mely mélyen sértette a megjelent nem kiscgazdapárti hallgatóságot.

1017 Igazság, 1946. augusztus 2. 5. p.

1018 Makói Népújság, 1946. augusztus 6. 3. p.

1019 Kis Újság, 1946. július 25. 2. p.

1020 Kis Újság, 1946. augusztus 18. 3. p.

1021 „Rekkenő hőségben a régi városháza járdája közelében tartózkodtam, így hozzátétőlegesen szemben álltam a résztvevőkkel. A közelemben állt Császtvay István, a hatodik osztályos gimnazista osztálytárs és Gajdi István végzős tanítóképzős barát, az ifjú költőtítán. A résztvevők számát utólag nem merném megbecsülni, de népes volt a Főtérek ez a része. Az erkélyen négyen-ötven is lehettek, név szerint Pfeiffer Zoltánra, Pártay Tivadarra és Szőnyi Imrére emlékszem. Szőnyi Imre bácsi bevezető előadása csendben zajlott. Pfeiffer Zoltán szavaiba viszont előbb rövid, inkább tömondatos bekiáltások történtek. Egyre emlékszem: »Le a lakk-cipős kiscgazdákkal!« Erre Pártay Tivadar – miközben a fokozódó hangzavarban valamit mondott is – fölemelte az erkély korlátjára egyik csizmás lábát. Ezt a szimpatizáns résztvevők derültséggel és tapssal viszonzották. A bekiáltások olyan ordító hangzavarrá fokozódtak, hogy Pfeiffer kénytelen volt beszédét megszakítani.” (Dr. Tóth Ferenc helytörténész ifjú gimnazistaként ott volt a gyűlésen, kérésre írta le emlékeit az eseményről)

1022 Szőnyi Imre makói középirtokos gazdálkodó, aki még a II. világháború előtt kapcsolódott be a helyi közéletbe, a Kiscgazdapártban vállalt szerepet. Kapcsolatot ápolt a makói származású Eckhardt Tiborral, a párt korábbi első számú politikusával. A háborút követően Szőnyi Imre az egyik megszervezője a Független Kiscgazdapárt makói csoportjának. A párt makói vezetője lett. Az 1945-ös választásokkor bekerült a nemzetgyűlésbe, majd 1947-ben az országgyűlésbe is, ugyanakkor tagja volt a helyi képviselőtestületnek. Szőnyi Imre életrajza: Az 1945–1947-es Nemzetgyűlési Almanachja. 587–588. p. Elektronikusan elérhető: http://www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/alm/almanach_1945-47/1945_ngy_a_t587.htm (A letöltés időpontja: 2015. december 13.) Egy 1948. május 13-i keltezésű kommunista párti jelentés a következőképpen jellemezte Szőnyi Imrét: „Az 1945-ös választások utáni időben minden igyekezetével a munkáspártokat, de főleg az MKP-t támatta, hol nyílt, hol burkolt formában, s jobboldali gondolkodásával és magatartásával annyira ment, hogy a gyűléseken több esetben nyíltan támatta az MKP-t és általában a demokráciát. 1946. év december hó 2-án Földeák községben az FKP gyűlésén, mint előadó a következő kijelentést tette: Magyarországon demokráciát hirdetünk, hol van itt demokrácia, amikor a kisebbségben lévő nép, köztük az MKP ráerőszakolja akarátát a nagyobb számban lévő népre.” (CSML MSZMP CSMBÁ/ 26. f. 35. ée.)

1023 Makói Népújság, 1946. július 23. 2. p.

1024 Uo.

1025 Kiss Imre: Uo. 231. p.

1026 Makói Népújság, 1946. augusztus 6. 3. p.

Mikor pedig az első közbeszólásokra rögtön lesöpredékezte a tömeget, természetes csak azt bizonyította be a tömegnek, hogy okkal támadják őt.¹⁰²⁷ A kommunisták részéről a vád, hogy Pfeifferék „söpredéknek, csőcseléknek, részegeknek” nevezték a hangoskodókat, többször is megjelenik.¹⁰²⁸ Pfeiffer Zoltán életrajzírói, Földesi Margit és Szerencsés Károly megítélése szerint a politikus „igen robbanékony volt, az ellentétek elsimításához nem igazán értett.”¹⁰²⁹ Nem kizárt tehát annak lehetősége, hogy a kommunista provokátorok közbekiabálása valóban felbosszantotta az államtitkárt, aki visszaszólt a botrányt keltő csoportosulásnak. Ráadásul, mivel ekkor érte először ilyesfajta erőteljes inzultus, bizonyára még nem ismerte a módját, miként lehet kezelni az efféle kellemetlen szituációkat.

Hogy pontosan mit mondott Pfeiffer Zoltán, és főként, hogy mit szeretett volna elmondani, rekonstruálhatatlan. Segítséget jelenthet azonban a délelőtti kiskunhalasi szónoklata, hiszen tartalmilag valószínűleg nem készült két, teljesen eltérő hangvételű megnyilatkozással. Kiskunhalason Pfeiffer kijelentette: „a demokráciában a parasztság nélkül nem lehet politikát csinálni, mint ahogyan nem lehet olyan politikai akciókat sem, melyek ellenkeznének az ország nagy többségét kitevő parasztság felfogásával.”¹⁰³⁰ Minden bizonnyal e kérdéskörrel kívánt beszélni a makói hallgatóság előtt is. Feltételezhetjük, Pfeiffer Makón is a kisgazda demokráciaértelmezés szerint kívánt szónokolni és itt is el akarta mondani, hogy „demokráciában” a parasztságot képviselő erőnek döntő szavuk kell, hogy legyen a közéleti meghatározó kérdéseiben.

Miután Pfeiffernek nem sikerült elmondani a beszédét, Pártay Tivadar nemzetgyűlési képviselő próbált szóhoz jutni. Beszélt a „demokrácia eszményéről”, sürgette a helyhatósági választások megtartását,¹⁰³¹ tiltakozott azon beállítás ellen, miszerint a kisgazdapárt reakciós lenne,¹⁰³² és elismeréssel nyilatkozott a Szovjetuniónak az ország felszabadítása érdekében kifejtett erőfeszítéseiről.¹⁰³³ E Vörös Hadseregnek szóló gesztus kettős célt szolgálhatott. Pártay igyekezett legalább minimálisan elnyerni a kommunista szimpatizáns kiabálók bizalmát, továbbá ezt követően kritikaként fogalmazhatta meg, hogy az MKP tagok hozzátartozói nagyobb segítséget kapnak hadifoglyaik hazahozatalához, mint azok, akik nem töltöttek ki kommunista párti belépési nyilatkozatot. „Természetes, hogy egy ilyen rágalmat a tömeg nem tűrte szó nélkül és nem volt kíváncsi a többi mondanivalóra”¹⁰³⁴ – írta szerkesztőségi véleményként a *Makói Népszág*.

1027 Uo.

1028 Tamasi Mihály: A népi demokratikus forradalom győzelme. 86. p.

1029 Földesi Margit–Szerencsés Károly: A megbélyegzés hatalma. Pfeiffer Zoltán (1900–1981). Kairosz Kiadó, Szentendre, 2003. 251. p.

1030 Kis Újság. 1946. július 25. 2. p.

1031 A kisgazdák elsőrendű politikai követelése volt, hogy tartsák meg szerte az országban a helyhatósági választásokat. Egy ilyen megmérettetésen ugyanis az FKGP földcsuszamlásszerű győzelmet arathatott volna, eltávolítva ezáltal a Baloldali Blokk helyi kádereit. Nem véletlen, hogy az MKP vezette baloldal ellenállt a helyhatósági választások megtartására irányuló tervnek. (Balogh Sándor: Parlamenti és pártharcok Magyarországon 1945–1947. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1975. 220. p., 233–236. p., 308. p.)

1032 A Pártay által elmondottakról: Makói Népszág, 1946. július 23. 2. p.

1033 A beszéd e részéről a Makói Népszág 1946. augusztus 6-i száma írt (3. p.).

1034 Uo.

Eltérő számok állnak rendelkezésünkre arra nézve, hogy hányan lehettek a rendbontók.¹⁰³⁵ Az 1946. július 25-én megjelent *Kis Újság* tájékoztatása szerint „mintegy 200 főnyi csoport igyekezett megzavarni”¹⁰³⁶ az összejövetelt. Július 28-án így írt a kiskisgazda napilap: „gyűlésen részt vevő törpe kisebbség szvenvedélytől fűtött botrányt rendezett és sűrűn szakította félbe a szónokokat.”¹⁰³⁷ A *Kis Újság* augusztus 18-i számában viszont a következőket olvashatjuk: „néhány száz ember van jelen, kétharmaduk kommunista.”¹⁰³⁸ A kiskisgazda szellemiségű hetilap, az *Igazság* a gyűlés megzavarásáról szóló tudósítás elején „egy szokatlanul nagy”¹⁰³⁹ társaságról beszélt, majd ötszáz provokátorról tett említést.

Az *Igazság* beszámolójából arról értesülünk, hogy a kommunista pártiak „két részre oszlottak, körbefogva a hallgatóságot. Amikor a szónokok beszélni akartak, a jól megszervezett rendbontók szavalókórusokat létesítettek és különféle munkáspárti jelszavak kiabálásával lehetetlenné tették a szónokok további beszédét.”¹⁰⁴⁰ A *Makói Népszó* baloldali újságírója azonban úgy vélte: „a két részre oszló közbefogás is csak a cikkíró fantáziájában létezett.”¹⁰⁴¹

A kiskisgazdák biztosak voltak benne, hogy a rendbontás tudatosan kigondolt akció lehetett. A *Kis Újság* arról írt, hogy a provokátorok „szervezetten lépnek fel.”¹⁰⁴² Az *Igazság* pedig „előre megszervezett suhanc-társaságról”¹⁰⁴³ szólt. A *Makói Népszó* szerint „valószínű, hogy a gyűlést előre megszervezett suhanc társaság zavarta volna meg. A Kommunista Párt tömegei a maguk lábán állnak, a maguk fejével gondolkodnak.”¹⁰⁴⁴

Az MKP makói vezetőségének üléseiről készült jegyzőkönyvek alapján nem lehet egyértelműen megállapítani, hogy volt-e előzetes forgatókönyv a Pfeiffer-gyűlés megzavarására. A július 21-i kiskisgazda rendezvény előtt alig egy héttel, július 16-án tartott az MKP helyi szervezete vezetőségi ülést. A jegyzőkönyv tanúsága szerint nem került szóba a téma. (Ez persze nem jelenti azt, hogy jegyzőkönyvön kívül nem tettek lépéseket az ügyben.) A július 23-i összejövetelen, tehát a botrányba fullasztott tömegrendezvény után két nappal Rátky György vezetőségi tag kijelentette, „nekünk is van egy olyan tömegünk, amelyre mindenkor számíthatunk”, majd hozzátette: „láthattuk, hogy az elvtársak fegyelmeztettek.”¹⁰⁴⁵ E megjegyzést figyelembe véve hajlamosak lehetünk elfogadni „az előre eltervezett rendzavarás” variációját. Szintén e megbeszélésen kisebb vita alakult ki arról, hogy szükséges lett volna-e a kommunista befolyás alatt álló helyi sajtóban előzetesen cikket íratni Pfeifferről, hogy megfelelően „jellemezzék” a kiskisgazda politikust a makóiak előtt. Kiss Imre polgármester úgy vélekedett, „helyes az, hogy nem mutattuk be előzőleg [...], mert így nem mondhatják legalább, hogy régen készültünk erre. Így spontán jött.”¹⁰⁴⁶

1035 „A kiabálók az első sorokban álltak, bizonyára ide valók lehettek, de idegeneknek, ágról szakadtaknak tűntek. Nem volt hangszóró és erősítő, így képesek voltak a szónokokat túlkiabálni.” (Dr. Tóth Ferenc feljegyzéséből)

1036 *Kis Újság*, 1946. július 25. 2. p.

1037 *Kis Újság*, 1946. július 28. 2. p.

1038 *Kis Újság*, 1946. augusztus 18. 3. p.

1039 *Igazság*, 1946. augusztus 2. 5. p.

1040 Uo.

1041 *Makói Népszó*, 1946. augusztus 6. 3. p.

1042 *Kis Újság*, 1946. augusztus 18. 3. p.

1043 *Igazság*, 1946. augusztus 2. 5. p.

1044 *Makói Népszó*, 1946. augusztus 6. 3. p.

1045 CSML MSZMP CSMBÁ 27. f. 4. őe.

1046 Uo.

Csepregi Imre prelátus, a Makó-Belvárosi Katolikus Egyházközség plébánosa 1944-től 1953-ig naplót vezetett. A megzavart kiscsajda gyűléssel kapcsolatban – noha az eseményen maga nem vett részt, másoktól értesült a történekről – érdekes bejegyzést találunk a dokumentumban: „Mint mondják, a párhelyiségben volt a polgármester is és a háttérből irányította a rendezést.”¹⁰⁴⁷ A városban tehát elterjedt az, hogy Kiss Imre, Makó kommunista párti polgármestere személyesen vezényelte le a provokációt.¹⁰⁴⁸ Ennek fényében lehet tanulságos a július 23-i MKP makói vezetőségi ülésén hozott határozat, miszerint „hívjuk fel az elvtársak figyelmét a suttogó propaganda elleni harcra.”¹⁰⁴⁹

Kiss Imre polgármester néhány nappal később a *Makói Népszó* hasábjain értékelte a július 21-én történeteket. „Tárgyilagosan meg kell állapítanunk, hogy azon a sérelmezett népgyűlésen, amelyen a hallgatók egy része valóban nem tudott parancsolni érzelmeinek és véleményét megmutatta a gyűlés szónokaival szemben – és ezt különös mértékben szeretném kihangsúlyozni –, a demokrácián nem esett semmi sérelem. Nem párt ellen tüntetett és nyilvánított véleményt senki sem. Ismétlem, nem párt ellen, hanem egyes személyek ellen, akiket a Kisgazdapárt szónoknak hívott meg – szerencsésen vagy szerencsétlenül, nem vitatom, hiszen ez a párt belügye – de le kell szögezmem azt, hogy úgy Parragi, mint Pfeiffer államtitkár személye a gyűlést megelőző hetekben, sőt hónapokban egyöntetű céltáblája volt a demokratikus sajtónak, amely kifogásolta, sőt nem egy esetben elítélte azokat a megnyilatkozásokat, amelyek e két szónok részéről az ország különböző részein elhangzottak. Ebben a sajtóvisszhangban részt vett nemcsak a kommunista sajtó, de a Baloldali Blokk valamennyi sajtóorgánuma is. Ilyen előzmények után nem is olyan csodálatos, ha kirobban az, ami kirobbant azon a sérelmezett nagygyűlésen. Újra hangoztatom, hogy az, ami azon a vasárnap délután történt – meggyőződésem szerint – nem a Kisgazdapárt ellen hangzott el, hanem azok ellen, akik ott a hallgatók elé álltak és szólni kívántak”¹⁰⁵⁰ – hangsúlyozta a kommunista párti polgármester.

Figyelemre méltó, hogy Kiss Imre a gyűlés megzavarását kiváltó okként a „demokratikus sajtó” Pfeiffer-ellenes írásait nevezte meg. A baloldali elkötelezettségű *Makói Népszó* szintén e vonal mentén érvelt: „A kommunista párt tömegei [...] eljöttek a nagygyűlésre meghallgatni azokat a szónokokat, akiket a *Szabad Nép* ellenük vitatkozó cikkeiből már ismertek. Maguk akarták leellenőrizni a szónokok demokrata mivoltát.”¹⁰⁵¹ Külön kiemelnék azt a nyelvi panelt, miszerint a helyi kommunisták a kiscsajda politikusok „demokrata mivoltát” kívánták úgymond megvizsgálni.

A július 21-i makói nagygyűlés előtti hónapban Pfeiffer Zoltán valóban a baloldali céltáblájává vált. Érdekes ezért felvázolni, milyen támadásokban volt része akkoriban az igazságügyi államtitkárnak. Ezáltal könnyebben megérthetjük, miféle érzések, indulatok bujkálhattak a botrányokozók lelkében.

1047 Csepregi Imre: Napló. 1–2. 1944–1946. Makó város önkormányzata, Makó, 2011. 543. p.

1048 „Még ott voltunk a helyszínen, amikor feltűnt, hogy Pfeiffer fölháborodottan, igen energikus léptekkel átvágott a Főtéren, és bement az MKP Posta utcai (Szőlősi-ház) székházába. A közelemben lévőkhöz így szólt: Most majd az igazságügyi államtitkár kioktatja a kommunistákat a demokráciára.” (Dr. Tóth Ferenc feljegyzéséből)

1049 CSML MSZMP CSMBA 27. f. 4 őe.

1050 Makói Népszó, 1946. július 28. 1. p.

1051 Makói Népszó, 1946. augusztus 6. 3. p.

Pfeiffer Zoltán a Bilkey-Papp Zoltán-ügyben vállalt jogvédő magatartása miatt már 1946 márciusában a kommunista sajtó támadásainak keresztjébe került. Bilkey-Papp Zoltánnal és társaival szemben demokráciellenes összeesküvés volt a vád, de Pfeiffer igazságügyi államtitkárként igyekezett az ügy jogállami normákkal ellentétes vadhajtásait visszametszeni – ettől kezdve illetették a kommunisták Pfeiffer neve elé a „fasisztamentő” nem túl hízelgő jelzőjét.¹⁰⁵²

1946 májusában a kommunisták iránt lojális Ries István igazságügyi miniszter hosszabb időre Angliába utazott, s így Pfeiffer Zoltán államtitkár lett a tárca tényleges irányítója. Pfeiffer igyekezett gátat szabni az igazságszolgáltatás terén az MKP diktatórikus törekvéseinek. Rákosiék a népbíróságokat politikai eszközként használták, Pfeiffer államtitkárnak a jogállami eszméket értéknek tekintő világfelfogásába viszont nem fért bele, hogy ártatlanokat hurcoljanak meg mesterségesen kreált vádak („fasisztabarát”, „reakciós”) alapján, így – egykori ügyvédként is – határozottan fellépett a törvénytelenésekkel szemben. Zolnay Kálmán, az igazságügyi minisztérium büntetőjogi osztályának vezetője, aki meggyőződéses kommunistaként rendszeresen küldte az MKP vezetői számára a jelentéseket Pfeifferről és a tárcáról – ebben az időszakban a következőket írta az államtitkárral kapcsolatban egy bizalmas összefoglalóban: „Mindent tűvé teszünk, hogy a reá kompromittáló aktákat felszínre hozzuk.”¹⁰⁵³ Mivel semmi érdemi tény nem találtak, ezért maradt a megbélyegezés eszköztára.

A *Szabad Nép* 1946. június 29-i számában jelent meg Révai József, a kommunista párt ideológusának vezércikke. „Mit ér a harc a fasizmus ellen, ha az igazságügyminisztérium államtitkári székében Pfeiffer Zoltán ül, aki jobb ügyhöz méltó buzgalommal, módszeresen és rendszeresen, nem hanyagságból, hanem előre megfontolt szándékkal akadályozta a köztársaság védelméről szóló törvény alkalmazását”¹⁰⁵⁴ – adta meg az alaphangot Révai, majd ekképpen folytatta: „Ha a demokrácia megérdemelné nevét, akkor a [...] Pfeiffer Zoltánokon kezdené el az erély alkalmazását.”¹⁰⁵⁵ Szintén e lapszámban napvilágot látott egy hosszú, több hasábos cikk Pfeiffer Zoltánról. Az írás címe: *A legnagyobb fasisztamentő. Pfeiffer államtitkár úr, a demokrácia ellenségeinek védelmezője*. Bevezetésként, a nyomaték kedvéért a szerkesztők idézték Szviridov tábornoknak, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnökhelyettesének a Teréz körúti gyilkosság¹⁰⁵⁶ után a szovjet katonák temetésén elmondott szavait.

1052 Az ügyről bővebben: FÖLDESI Margit–SZERENCSES Károly: Uo. 78–84. p.

1053 FÖLDESI Margit–SZERENCSES Károly: Uo. 106. p.

1054 *Szabad Nép*, 1946. június 29. 1. p.

1055 Uo.

1056 A Teréz körúti gyilkosságról: az Oktogon téri kávéházában az egyik pincérnőnek két férfi udvarolt egyszerre, egy szovjet tisz és egy magyar diák. Mikor a budapesti fiatal megtudta, hogy kedvese számára nem ő az egyedüli férfi az életében, bosszút forralt. Egy közeli romos ház padlásáról megleste, hogy a szovjet katona és bajtársa megérkezik a kávéházhoz, majd a magasból rálőtt az oroszokra. Ez a lövés azonban célt tévesztett. A diák erről mit sem tudva a padláson öngyilkos lett. Eközben – egyfajta fatális véletlen folytán – a két részeg szovjet katona hangos szóváltásba keveredett egymással, s utána tűzharcot vívtak. Az egyik a helyszínen, a másik a kórházba szállítást követően halt meg. (Szakács Sándor–Zinner Tibor: A háború „megváltozott természete”. Adatok és adalékok, tények és összefüggések. 1944–1948. 278. p. 282. p.; illetve Földesi Margit: A szabadság megszállása. A megszállók szabadsága. Kairosz Kiadó, Budapest, 2002. 281–282. p.) Visszaemlékezéseiben Mindszenty bíboros így írt az esetről: „A nyár közepén a rádió és az összes lapok nagybetűs címek alatt feltűnően terjedelmes beszámolókat adtak arról, hogy Budapest a Teréz-körúton megölték egy szovjet katonát és a merénylet után a színhely közelében egy romház padlásán megtalálták egy fiatalember hulláját. Az ifjú a KALOT egyenruháját viselte s így tudta a nyomozás kideríteni, hogy a gyilkos az egyik katolikus ifjúsági egyesületnek a tagja. A halálos lövést, amellyel a derék szovjet katona életét kioltotta – így szóltak a közlemények –, a romház ablakából adta le s elvetemült tette után a ház padlására menekült, de a rendőrség utolérte. Ekkor szorult helyzetében ott a romház padlásán öngyilkosságot követett el. Ezt a kitalált rémdrámat azért szőtték meg, hogy megtorlásul ifjúsági egyesületeink feloszlását követelhessék. Egyetlen lap sem tehetett említést arról, hogy a népes körúton, a járókelők szeme láttára, egy feldühödött szovjet katona szóváltás közben lőtte agyon a társát.” (Mindszenty József: Émlékirataim. Az Apostoli Szentsek Könyvkiadójá, Budapest, 1989. 134. p.)

(„Fasiszták, fasisztabarátok és különböző reakciók vérokonai egymásnak. Ha nem folytatunk ellenük erőteljes harcot; tönkre tehetik a magyar népet. A magyar kormánynak a legerélyesebben le kell törnie a fasizmus és reakció védelmezőinek ellenállását.”)¹⁰⁵⁷ Majd jönnek sorba a Pfeiffert ostromozó mondatok. „Az államtitkár úr legfőbb gondja, hogy megmentse azokat, akik ha nem folytatunk ellenük erőteljes harcot; tönkre tehetik a magyar népet. Egész tevékenysége azt igazolja, hogy fasiszták, fasisztabarátok és különböző reakciók vérokonai egymásnak. Ha pedig az államtitkár úr idekint tetteivel bizonyítja be, hogy tartja az odabent ülő fasisztákkal és reakciókkal a rokonságot, akkor a magyar demokráciának – hogy letörhesse a fasizmus és reakció védelmezőinek ellenállását – haladéktalanul gondoskodnia kell arról: Pfeiffer Zoltán ne államtitkárkodhasson tovább a magyar igazság ügyében, hanem oda-kerüljön, ahová a magyar köztársaság törvényeit megsértőknek, a fasisztáknak és a reakciómentőknek kerülniük kell.”¹⁰⁵⁸

A Kommunista Párt hivatalosan is követelni kezdte az FKGP-től Pfeiffer Zoltán visszahívását az Igazságügyi Minisztérium államtitkári posztjáról. 1946. július 7-én pedig Szviridov tábornok jegyzéket adott át Nagy Ferenc miniszterelnöknek, melyben többek között felszólította a magyar kormányt, hogy mentse fel állásából az igazságügyi államtitkárt. Nagy Ferenc így emlékezett később a Szviridov-féle nyomásgyakorlás Pfeiffer személyét érintő vonatkozásaira: „A következő követelés, hogy mondassam le hivataláról Pfeiffer Zoltán igazságügyi államtitkárt, miután hivatalában akadályozza a demokráciaellenes bűncselekmények gyors kivizsgálását és a bűnösök megbüntetését. [...] Hogy Pfeiffer Zoltán államtitkárt hivataláról mondassam le, a leghatározottabban visszautasítottam. Pfeiffer Zoltán ezután még több mint fél évig államtitkára volt az Igazságügyi-minisztériumnak.”¹⁰⁵⁹

Nagy Ferenc miniszterelnök dolgát megkönnyítette – vagyis maradt mozgástere, így például kiállhatott Pfeiffer mellett –, hogy a Szövetséges Ellenőrző Bizottság angol és amerikai tagjai tiltakoztak amiatt, hogy Szviridov egyoldalúan avatkozott be a magyar belpolitikába, s ennek következtében a szovjetek felfüggesztették a jegyzék hatályát.¹⁰⁶⁰ A július 16-i pártközi megegyezés következtében pedig Pfeiffer Zoltán megmaradhatott a posztján, és mindez reményt jelentett arra, hogy a személyét érő kommunista párti támadások egy időre megszűnnek.

Az időleges belpolitikai békét hozó július 16-i kompromisszumot követő napokban történt tehát Makón a Pfeiffer Zoltánt ért incidens.

A helyi kommunista párti vezetők, akik a baloldali országos sajtóból (főként a már idézett *Szabad Népből*) és alkalmi parlamenti pletykákból, bennfentesnek gondolt pártapparátusbéli személyektől értesültek a politikai történésekről, úgy érezhették: a „fasisztamentő” Pfeiffer üldözött vaddá vált (június közepétől egy hónapon át valóban az is volt), ellene bármi megengedhető. Ilyen megfontolások és lélektani összetevők állhattak a gyűlés megzavarása mögött. A makói MKP-s politikusok olvasták a *Szabad Népek* az igazságügyi államtitkára zúdított vádjait, ez meg is maradt bennük. (Láthatuk, Kiss Imre is a *Szabad Népek* Pfeiffert ostromozó írásaira utalt, mikor a makói botrány összefüggéseit

¹⁰⁵⁷ Szabad Nép, 1946. június 29. 7. p.

¹⁰⁵⁸ Uo.

¹⁰⁵⁹ Nagy Ferenc: Küzdelem a vasfüggöny mögött. I. Európa – História, Budapest, 1990. 319–321. p.

¹⁰⁶⁰ Vida István: Koalíció és pártharcok. 1944–1948. Magvető Kiadó, Budapest, 1986. 199. p.

igyekezett megmagyarázni.) Bizonyára nem értesültek viszont a Szviridov-levél felfüggesztéséről és a színfalak mögött zajló pártközi tárgyalások eredményéről. Így, amikor híret vették Pfeiffer Zoltán makói látogatásának, azt gondolhatták, eljött az idő a cselekvésre, ahogyan a *Makói Népújság* publicistája írta: a kommunista tömeg maga akarta „leellenőrizni a szónokok demokrata mivoltát.”¹⁰⁶¹

„A kommunista pártszervezet makói vezetői is belátták azt, hogy olyan eszközökkel nem lehet gyengíteni a mind jobbra tolódó Kisgazdapárt előretörését”¹⁰⁶² – értékelt visszaemlékezéseiben a korszak első számú makói MKP-s politikusa, Kiss Imre.

A későbbiekben lehet, hogy a helyi kommunisták elismerték maguk között – amint ezt Kiss Imre közölte –, miszerint az effajta módszerek az akkor még demokratikusnak tekinthető lokális politikai kultúrában nem vezetnek eredményre; a gyűlés megzavarását követő napokban viszont az önkritikának nyoma sem volt. Minderre és a korszakra jellemző arrogáns politikai stílusra jó példa Rozsnyai Mihály, kommunista párti városi titkárnak a *Makói Népújságban* megjelent írása. („Mi már eddig is nagyon sokszor és minden alkalommal megmondtuk: nem a Kisgazdapárt ellen van kifogásunk, hanem a Kisgazdapártban meghúzódott, reakciós és félfasiszta elemek ellen. Ezekkel az elemekkel minden jóindulatunk és jószándékunk ellenére, mivel demokráciaellenes cselekedetekről ismételtan tanúbizonyságot tesznek, nem vagyunk képesek együtt dolgozni. [...] A demokratikus kisgazdák nem azonosítják magukat ezekkel az urakkal. Úgy látszik, Szőnyi Imre úgy látja biztosítottak nemzeti-gyűlési képviselői mandátumát, hogy átállt a jobboldali képviselő Pfeiffer és Parragi úrék oldalára. [...] A mi tömegeink jól ismerik Parragi és Pfeiffer urakat. [...] Azt tudjuk, hogy a Kisgazdapárt demokratikus parasztjai torkig vannak ezzel a demokráciával.”)

Rozsnyai Mihály imént idézett szavai – amelyek a július 28-i *Makói Népújságban* jelentek meg – a legnagyobb magabiztosságra és határozottságra utalnak. A cikk nyomdába adása után történt, hogy az MKP megyei és országos vezetése megálljt parancsolt a helyi pártvezetésnek, és kritikával illette a gyűlés megzavarását. Mindennek hatására Rozsnyai lemondott városi titkári posztjáról. A makói kommunisták pedig úgy értelmezték a felsőbb pártvezetés döntését, miszerint „letiltották a forradalmi gondolatot a tagságnál.”¹⁰⁶³

A Magyar Kommunista Párt Csanád Megyei Bizottságának 1946. augusztusi ülésén állapították meg, hogy helyben „fennáll még mindig a kissé baloldalra való elhajlás, túlzott radikalizmus, türelmetlenség.”¹⁰⁶⁴ Apró Antal, az MKP KV tömegszervezeti osztályvezetője a párt Csanád megyei szervezetének helyzetéről szóló 1946. augusztus 13-i keltezésű jelentésében is utal rá, hogy személyi ellentétek vannak a makói vezetésben, és egyes kommunista funkcionáriusok részéről „a Párt irányvonalának kérdésében is állandó kritika és támadás hangzik el.”¹⁰⁶⁵ (A dokumentum Farkas Mihály asztalára került, aki a következő megjegyzést írta a lapra: „Szükségesnek tartom, hogy a szervezési és káderosztály egy-egy jó, értelmes instruktorja [sic] lemenjen Makóra és megvizsgálja

1061 *Makói Népújság*, 1946. augusztus 6. 3. p.

1062 Kiss Imre: Uo. 232. p.

1063 Makó az első felszabadult magyar város. II. kötet. 88–89. p.

1064 CSML MSZMP CSMBÁ 26. f. 3. őe.

1065 PIL 274. f. 16. cs. 152. őe.

a pártszervezet belső helyzetét.”)¹⁰⁶⁶ E kritikus csoport túl puhának tartotta az MKP politikai stílusát, azt, hogy a kommunisták formálisan elfogadják a parlamentáris demokrácia világát, szellemiségét, ezért is igyekezett önálló kezdeményezésekkel élni, ennek volt egyik megnyilvánulása a Pfeiffer-gyűlés megzavarása.

A kiskisgazda összefogó botrányba fullasztása miatt Makón azonban az MKP még a Baloldali Blokkon belül is elszigetelődött, ugyanis – a normasértés súlyossága folytán – a helyi szociáldemokraták és a Nemzeti Parasztpárt makói képviselői is elhatárolódtak a július 21-én történtektől. („Az SZDP sajnos ellenünk fordult és ugyancsak ez a helyzet az NPP-vel is”¹⁰⁶⁷ – olvasható a kommunista pártszervezet július 23-i vezetőségi ülésén készült jegyzőkönyvben.) A helyzet komolyságát mutatja, hogy a kiskisgazda összefogó megzavarása miatti tiltakozás jeleként két személy kilépett a makói MKP-szervezetből. Erről Sárvári György, a vezetőség tagja számolt be: „A MÁV-nál két párttag arra hivatkozással, hogy a vasárnapi tüntetéssel nem azonosítja magát, kilépett.”¹⁰⁶⁸

A makói gyűlés megzavarása belpolitikai téren is hangos botrányt okozott. Pfeiffer Zoltán szerint „a demokrácia szégyene,”¹⁰⁶⁹ ami történt.

Az országos kiskisgazda sajtó pedig nem mulasztotta el a lehetőséget, hogy az eset kapcsán is rávilágítson a kommunistáknak a demokratikus politikai kultúrát sértő közéleti stílusára.

„A népgyűlés nem akadémiai ülés s épp a demokráciában nem szabad könnyelműen szordínót szereltetni a tömegek nyelvére. Kiváltképpen egy nagy párt nagygyűlésén. Más azonban az, amikor kifejezett szavak, mondatok mellett vagy ellen tüntet a tömeg és más az, amikor szónokok egyáltalában nem szólhatnak. Sem tetszetősen, sem ellentmondást érdemlően, mert csak a hallgatóság beszél vagy a hallgató tömeg egy része vaklarmázik. A demokrácia illetmánya sehogyan sem fér meg a szónémító vaklarma s nem a demokrácia ügyeit szolgálják azok a pártok, amelyek termékeny vita helyett politikai gyűlések megzavarása terén vitézkednek”¹⁰⁷⁰ – fogalmazott a *Kis Újság*. A kiskisgazda szellemiségű hetilap, az *Igazság* radikálisabb hangot ütött meg: „A makói kiskisgazdák kemény öklei nem sújtottak le a már nem is felelőtlen, hanem jó előre megszervezett és betanított rendbontókra, mert a makói és az ország minden parasztja tudtában van a politizálás, a koalíció fontosságának.”¹⁰⁷¹

„Ami pedig a provokációt és az önfegyelmet illeti, itt is valótlanságot állít a cikkíró. Éppen a munkáspárti tömegek nem hagyták magukat provokálni a szónokoktól. [...] Mert a gyűlésen bizony a szónokok provokálták a tömeget, amikor söpredéknek nevezték, részeg, zöldinges, nyilas, SS sapkás,”¹⁰⁷²

¹⁰⁶⁶ Uo.

¹⁰⁶⁷ CSMI MSZMP CSMBA 27. f. 4. őe.

¹⁰⁶⁸ Uo.

¹⁰⁶⁹ *Kis Újság*, 1946. július 28. 2. p.

¹⁰⁷⁰ *Kis Újság*, 1946. július 25. 2. p.

¹⁰⁷¹ *Igazság*, 1946. augusztus 2. 5. p.

¹⁰⁷² A Makói Népi Újság újságírója szerint a kiskisgazda vezetők a tömeget „zöldingesnek” és „nyilasnak” nevezték. A valóságban bizonyára eleve csak a provokátorok egy részére vonatkozóan hangoztathatták az FKGP-sek mindezt. A II. világháború után szerte az országban, így Makón is gyakori jelenség volt, hogy az egykori kisnyilasok sebtében az új korszak hajnalán az MKP tagjaivá váltak. Még a hivatalos helyi párttörténetírás is elismeri, hogy így bekerültek a mozgalomba „nem oda való elemek”. (Tamasi Mihály: A népi demokratikus forradalom győzelme. 72. p.) A kisnyilasok körében ekkoriban követett taktika volt, hogy beléptek a Kommu-

és mit tudom én még minden provokáló jelzővel nem illették őket, pofonokat ígértek, karhatalmat követeltek és kimondottan azt szerették volna elérni, hogy verekedésbe, népiételbe füljön a gyűlés. A megjelent nagygazda gentry Kalot ifjúsági kisgazda tömegek demokratikus mivoltára pedig jellemző az, hogy mihez tapsoltak. Mikor a szónokok becsmérelték, gyalázták a megjelent más pártállásúakat, karhatalmat emlegettek, akkor hangosak voltak, tüntetően tapsoltak¹⁰⁷³ – replikázott az *Igazság* írására a *Makói Népújság* publicistája.

A megzavart gyűlést követően az FKGP helyi irányítói nem elégedtek meg önmagában azzal, hogy felháborodnak és tiltakoznak, hanem határozott politikai cselekvésre szánták el magukat. A helyi demokrácia struktúráját érintő döntést hoztak arról, hogy válaszként a Kisgazdapárt képviselőtestületi tagjai bojkottálni fogják a „városi parlament” üléseit.

A makói képviselőtestület a július 21-i incidens másnapján ült össze. Rendkívüli ülést kellett ugyanis tartani – a B-listára került tisztviselők és alkalmazottak ügyében. A közgyűlés megnyitását követően Erdei Imre, a Független Kisgazdapárt delegáltja kért napirend előtti felszólalásra lehetőséget. Az akkor hatályos működési szabályzat – vagyis a helyi demokrácia szabályrendszere – alapján rendkívüli ülésen nem lehetett napirend előtt felszólalni. Ezt Kiss Imre kommunista párti polgármester is közölte a jelenlévőkkel, de egyben kérte a testületet, hogy a „rendkívüli viszonyokra való tekintettel”¹⁰⁷⁴ adjon engedélyt a kisgazda képviselőnek beszéde elmondására. A közgyűlés szavazott, és az engedélyt megadta. Ezt a kommunisták részéről mindenképpen demokratikus gesztusnak tekinthetjük.

Erdői Imre a következő deklarációt – ami valóságos manifesztuma a helyi demokráciásérmeknek – olvasta fel: „A Függetlenségi Frontba, majd pedig a koalícióba tömörült demokratikus pártok – köztük a Független Kisgazda, Földmunkás és Polgári Párt is – együttesen vállalkoztak az ország újjáépítésére és az önkormányzatokban, addig is, amíg az önkormányzati választások megtarthatók lesznek, az ügyek intézésére. A Független Kisgazda, Földmunkás és Polgári Párt ezt a vállalkozást komolyan vette és veszi most is annak ellenére, hogy a lakosság között a többsége nyilvánvaló, vállalta még azt is, hogy a most meglevő paritásos alapon intézményesen kisebbségbe szorítkozzék. Tette ezt a kitűzött nagy cél érdekében, hogy a viszonyok mielőbb konszolidálódjanak és az újjáépítés haladasson, feltételezve, hogy a többi pártoknak is ugyanez a céljuk. [...] De kétségbe kell vonni azt, hogy a pártok egyike méltányolja ezt az áldozatkészséget és hajlandó a maga részéről is, ha nem is áldozatot hozni, de legalább belátni, hogy az együttműködés érdekében bizonyos lojalitásokkal kell lenniök a pártoknak egymással szemben, mert különben együttműködés el nem képzelhető, nem hogy megvalósítható volna. A Kommunista Párt által követett magatartás az együttműködést már eddig is sokszor és nagy mértékben megnehezítette a közelmúltban történt képviselőtestületi gyűléseken,

nista Pártba, ezáltal próbálták elkerülni az internálást. Ebből kiindulva nem lehetetlen, hogy most éppen kommunista „mezben” volt kisnyilasok is részét képezték a botrányt keltő csoportosulásnak. Ezt történeti eszközökkel bizonyítani immáron képtelenség, hiszen erre nézve nincsenek további forrásaink. Valószínűleg nem véletlen azonban, hogy a kisgazdák „nyilast” kiállítottak. E következtetések alapján ismét egy XX. századi paradoxonra bukkanhatunk: hitehagyott korábbi szélsőjobboldaliak is közreműködtek a német megszállás után kibontakozott nemzeti ellenállás egyik szereplőjének, Pfeiffer Zoltánnak, Bajcsy-Zsilinszky Endre barátjának a kifűtyülésében, akit 1946-ra – mint már láthattuk – a baloldali sajtóban pusztán fasisztamentőként, fasisztabarátként emlegettek.

1073 Makói Népújság, 1946. augusztus 6. 3. p.

1074 Uo.

különösen pedig a tegnapi napon a kiscsúszdapárt által rendezett gyűlésen tanúsított magatartásával pedig teljes joggal hiheti a Független Kiscsúszdapárt, hogy az együttműködési szándék nem őszinte, sőt e miatt minden közös munka lehetetlenné válik és ezért a maga részéről levonja a következtetéseket és mindennemű közös tárgyalásról, így a városi képviselőtestületi gyűlésekről is, távol tartja magát mindaddig, amíg ez a magatartás ilyen irányú lesz, vagy míg a [z önkormányzati – MK.] választások meg nem történnek.”¹⁰⁷⁵ A memorandum elhangzása után a kiscsúszdapárti városatyák elhagyták a képviselőtestületi ülést.

Kiss Imrét valóban meglepte a kiscsúszdák lépése. Az MKP makói vezetőségének másnapi ülésén mondta: „Nem gondoltam, hogy ezért [ti. a gyűlés megzavarása miatt – MK.] minden népi szervből ki fognak vonulni.”

A képviselőtestületen belül a koalíciós pártok paritásos alapon delegáltak képviselőket, ezért a többség biztosított volt a polgármester számára. Kiss Imre viszont hamar beláthatta, hogy a helyi FKGP-sek e döntésükkel lényegében a képviselőtestület, illetve a város első emberének legitimitását támadják.

Az 1945. november 4-i nemzetgyűlési választásokon Makón a Független Kiscsúszdapárt a szavazatok 52%-át szerezte meg, így egyértelmű lehetett, a közgyűlésről való kivonulással messze a legnagyobb politikai tömörülés vonul passzív ellenállásba.

Ha arra keressük a választ, hogy valóban „csak” a július 21-i gyűlés botrányba fullasztása okán robbantotta-e fel az FKGP a helyi koalíciót, akkor a válasz egyértelműen nem. A memorandumban is szó esett róla, hogy kiscsúszdák szerint a Kommunista Párt magatartása már korábban is „sokszor és nagy mértékben megnehezítette” az együttműködést. 1946 tavaszán-nyarán a különböző világlátásból fakadó általános ellentéteken túlmenően négy – kisebb-nagyobb – ügy terhelte meg a makói MKP és a Kiscsúszdapárt közös munkálkodását, a helyi demokrácia működését.

Az 1946. március 11-i közgyűlésen a képviselők arról hallgattak meg tájékoztatást, hogy a kommunista polgármester miért küldött el a hivatalból 11 köztisztviselőt – a „népakaratra” hivatkozva. Erdei Imre kiscsúszda városatya azt próbálta megtudakolni, „melyek azok az okok, amelyek a felfüggesztett tisztviselők ellen felmerültek?”¹⁰⁷⁶ E kérdésfeltevés általában a képviselői munka természetes velejárója, az MKP-sok viszont igen indulatosan reagáltak, azzal kezdték vádolni a Kiscsúszdapártot, miszerint „ők hagyják, hogy minden a régi mederben menjen”.¹⁰⁷⁷ A korabeli szóhasználat alapján mindez arra utalt, hogy a reakciósság bélyegét igyekeztek a makói FKGP-re sütni. Tudjuk, abban az időszakban a fogalom, „reakció”, a legsúlyosabb elmarasztalást jelentette, és egyúttal szalonképtelenné tette azon erőit, melyre sikeresen ragasztották rá e jelzőt. Ez az önmagában jelentéktelen epizód persze kevés volt ahhoz, hogy politikai következményekkel járjon, de a helyi kiscsúszdákban bizonyosan nem erősítette a kommunisták iránti bizalmat.

1075 Makó Város Levéltára (a továbbiakban: MVL) 290 kgy 15.706/1946.

1076 MVL 107 kgy. 5399 ikt./1946.

1077 Uo.

A következő ütköző szintén nem egy kifejezetten nagy horderejű téma körül bontakozott ki; jelentősége abban állott, hogy a baloldal ismét átlépett a helyi demokrácia szempontjából egy szimbolikus határt. Az történt, hogy Kiss Imre polgármester mindenféle képviselőtestületi felhatalmazás és pályázat nélkül nevezte ki a városi iskola fogorvosát. A fő célkitűzéssel, hogy a diákok fogazata ép maradjon, mindenki egyetértett. A kiscigádák álláspontját az 1946. május 13-i közgyűlésen Szőnyi Imre ismertette: „Úgy látom, befejezett tény elé állított a polgármester úr. Tudom, hogy szükség van az orvosra, de miért nem tettek előbb előterjesztést, pályázatot hirdettünk volna.”¹⁰⁷⁸ A kommunista képviselők a vita során arra törekedtek, hogy megkerüljék a kérdés lényegét, miért nem szabályosan, a jogszabályok szellemében intézték ezt a valóban nemes ügyet. A polgármester pedig megint a megbélyegzés eszközével élt. („Nem látszik semmi felelősségérzet azok részéről, akik tiltakoztak.”)¹⁰⁷⁹ Később, ha elszólásként is, de elismerte, hogy nem volt az eljárással minden rendben: „Ez[ért] a kis szabálytalanságnak látszó valamiért sütötték rám, hogy diktátor vagyok.”¹⁰⁸⁰

Ugyancsak a május 13-i képviselőtestületi ülés napirendjén szerepelt az úgynevezett házhelykiosztások ügye.¹⁰⁸¹ A probléma témánk szempontjából azért fontos, mert az e tárgyban született hivatalos előterjesztés azt a társadalmi csoportot, a paraszt-polgárságot érintette igencsak kedvezőtlenül, amely az FKGP fő bázisául szolgált – az MKP politikai eszközt látva az ügyben tudatosan épített erre. Az elképzelés szerint – némiképpen leegyszerűsítve – a nagyobb belterületi telkek egy részét elveszik, a tulajdonos jó esetben külterületi szántót vagy legelőt kap kárpótlásul; az újonnan létrehozandó telkek pedig az inkább a kommunistákat támogató szegényebb rétegek kezébe kerülnek. A felszólaló kiscigádák amellet érveltek, hogy a városon belüli ingatlanok közül eleve csak azok kerüljenek a rendelkezés hatálya alá, amelyek üresen állnak.

A paritásos – nem választás alapján létrejött – közgyűlésben azonban a Baloldali Blokk többsége biztosított volt, így az eredeti előterjesztést fogadták el. Ez a fajta – önmagában demokratikus, a sima többségi modellre építő – döntéshozatal erősíthette a kiscigádákban a gondolatot, miszerint a legnagyobb közéleti tényezőként minek ülnek a közgyűlésben, ha ennyit ér a szavuk.

A legsúlyosabb történés 1946. május végére tehető. Május 31. éjjelén felgyújtották a makói zsinagógát. Éppen azon az estén tartották a középiskolások ballagását. A tüzeset után a rendőrség egymás után vitte be a Független Ifjúsághoz¹⁰⁸² tartozó diákokat a rendőrségre. Megindult a híresztelés, hogy „a szálak a Kiscigadapárthoz vezetnek.”¹⁰⁸³

Valójában az esemény hátterében a helyi kommunista párti politikai nyomozók provokációja állt.¹⁰⁸⁴ Az előre eltervezett koncepció alapján a gyújtogatással a kiscigádákat gyanúsították, és egy nagyszabású, a „reakció” és azon belül az FKGP ellen irányuló perben gondolkodtak. Az akciót azonban a makói MKP-s nyomozók „dilettáns módon”¹⁰⁸⁵ hajtották végre, így nem tudták felhasználni az ügyet a Kiscigadapárt helyi szervezetével szemben.

1078 MVL 211 kgy. 9183 ikt./1946.

1079 Uo.

1080 Uo.

1081 MVL 255 kgy. 12152 ikt./1946.

1082 A Független Ifjúság az FKGP ifjúsági szervezte.

1083 Kis Újság, 1946. augusztus 6. 2. p.

1084 A makói zsinagóga felgyújtásáról: SZAKÁCS Sándor–ZINNER Tibor: Uo. 239–241. p.

1085 Uo.

Az előbbiek során megfigyelhettük a viszonyok elmérgesedését. 1946 nyarára a makói FKgP számára már majdnem tele volt az a bizonyos pohár. E közéleti szituációban történt a július 21-i gyűlés megzavarása, mely után a korábbi hetekben halmozódó feszültség kitört. Innen már ismerjük a történetet, a Kisgazdapárt bojkottot hirdetett a kommunisták ellen és kivonult a képviselőtestület munkájából.

Az MKP helyi vezetői felismerték a kisgazdák kivonulásával együtt járó politikai kockázatokat. Ennek megfelelően azonnal cselekedtek. Egyrészt erőteljes sajtókampánnyal, nyilatkozatokkal, publicisztikákkal arra törekedtek, hogy megbélyegezzék a kisgazdák e „felelőtlen” magatartását, s ezzel az FKgP ellen fordítsák a közvéleményt. Másrészt megpróbálták megosztani a makói kisgazdákat, vagyis leválasztani a tagság egy részét a vezetőségről.

„A Népújság vasárnapi számában olvastam a kisgazdapárti képviselőtestületi tagok magatartásáról. Megdöbbenve vettem tudomásul, hogy az állítólag megzavart gyűlés miatt felbontották a koalíciót és kivonták magukat a város ügyeinek intézéséből. Csak annyit akarok kérdezni a képviselő uraktól: Kiknek az érdekeit képviselik a városi képviselő testületben? Parragi és Pfeiffer urak érdekeit, vagy a makói nép érdekeit? Érdemesnek tartják Parragi és Pfeiffer urak miatt sutba dobni a város közigazgatásának felelősségét? Ha így van, akkor mondják meg nyíltan, hogy Parragi és Pfeiffer urak nekik többet érnek, mint Makó jövője. Akkor azután végleg kivonulhatnak a tanácssteremből”¹⁰⁸⁶ – érkeztek az ilyen és ehhez hasonló jellegű nyomásgyakorlási kísérletek az FKGP helyi politikusai felé, ezúttal egy olvasói levél formájában.

Rozsnyai Mihály, helyi MKP titkár a *Makói Népújságban* megjelent cikkében szintén nem kímélte a kisgazda döntéshozókat: „Ezzel a lépéssel a makói Kisgazdapárt képviselői [...] eljátszották azt a jogukat, hogy valaha is arra hivatkozzanak, hogy ők ott álltak a város élén a legnehezebb időkben is. [...] Azok a kisgazdapárti képviselők, akik hétfőn kivonultak a közgyűlésről, megfutamodtak a nehézségektől. Ilyen munkát végeztek Parragi, Pfeiffer úr és makói híveik.”¹⁰⁸⁷

Kiss Imre polgármester szerint az FKGP-s képviselők „azzal, hogy a legsorsdöntőbb órákban¹⁰⁸⁸ vonultak ki a képviselőtestületből, cselekedetükkel mintegy elhárították az elkövetkező események felelősségét magukról és áthárították azokra, akik helyükön maradtak. Megérdemli-e ezt az eljárást ennek a városnak a népe?”¹⁰⁸⁹ – tette fel a kérdést Kiss Imre.

A másik kommunista párti csapásirány a helyi FKgP megosztása volt. A képviselőtestületből történő kivonulást követő napon tartott MKP helyi vezetőségi ülésen megfogalmazódott a cél: a „baloldali kisgazdákkal fel kell vennünk a kapcsolatot.”¹⁰⁹⁰ A kapcsolatfelvétel személyesen és a *Makói Népújság* hasábjain keresztül történt meg. „Nem hiszem el, hogy a Kisgazdapárt valamennyi tagjának tetszésével találkozott volna ez a büntetőexpedíció játék. Nem hiszem el, hogy helyeselték ezt a kivonulást, mert nem hiszem el, hogy jóváhagynának egy olyan elhatározást, amely szentesítené a város lakosságának cserbenhagyását. Ezért őhozzájuk fordulok. Hassanak oda, hogy orvoslást találjon ez a kérdés”¹⁰⁹¹ – írta az akkor még egyetlen helyi lapban a kommunista polgármester.

1086 Makói Népújság, 1946. július 30. 4. p.

1087 Makói Népújság, 1946. július 28. 2. p.

1088 Kiss Imre ezzel arra utalt, hogy e napokban folyt az országban a forint bevezetésének előkészítése.

1089 Makói Népújság, 1946. július 28. 1. p.

1090 CSML MSZMP CSMBA 27. f. 4. őe.

1091 Makói Népújság, 1946. július 28. 1. p.

A Baloldali Blokk makói pártjai külön nyilatkozatot bocsátottak ki az ügyben: „A mögöttünk álló dolgozók nevében kéréssel fordulunk a demokratikusan gondolkodó, dolgozó, józan makói kiscgazdákhoz, hassanak oda, hogy a Kiscgazdapárt haladéktalanul bekapcsolódjék városunk ügyeinek intézésébe. A passzív rezisztencia korszaka lejárt. [...] Ma már nem úri passzió, időöltés a politika, hanem dolgozó osztályunkkal szembeni kötelesség. Nem engedhetjük meg magunknak, hogy ideig-óráig is kikapcsolódjunk a közös munkából. Csak akkor tudunk talpraállani, ha a demokratikus erőket összefogjuk s együtt dolgozunk. Aki ezt nem teszi az a reakció malmára hajtja a vizet”¹⁰⁹² – áll a baloldali pártoknak a „demokratikus” kiscgazdákhoz szóló felhívásában.

Mint láttuk, a vezetőségi ülésen a „baloldali” FKGP-sek megszólítását célozták meg. A nyilvánosság előtt persze már nem így nevezték őket, hanem „demokratikusan gondolkodó, dolgozó, józan” kiscgazdáknak. E kis nyelvi játéktól függetlenül, hiába keresték, egyelőre nem találták a „demokratikus” kiscgazdapártiakat. Hiába volt rendkívül intenzív az MKP ellentámadása, egy ideig még nem vezetett eredményre. A kiscgazda városatyák kitartottak döntésük, a kiscgazda bázis pedig a vezetés mellett.

A megzavart 1946. július 21-i rendezvény után Pfeiffer Zoltán azonnal jelezte; nem adják fel, néhány hét múlva visszatérnek és megtartják újra a gyűlést. Makón szélteben-hosszában terjedt a híresztelés, a budapesti politikusok ismételt látogatásakor a fővárosból szállítanak majd le karhatalmat az összefogétel biztosítása érdekében.¹⁰⁹³ E pletykaelem Csepregi Imre esperes-prelátus már idézett naplójában is előkerült. Az esperes feljegyezte a szájról-szájra terjedő vélekedést, miszerint az újabb gyűlésre Pfeifferék „hoznak magukkal rendőrt is az itteniek ellen.”¹⁰⁹⁴

A megismételt rendezvényre augusztus 11-én került sor.¹⁰⁹⁵ Rendőrök természetesen nem jöttek Budapestről. Pfeiffer Zoltán államtitkárt ezúttal Bajcsy-Zsilinszky Endre özvegye kísérte el a csanádi megyeszékhelyre. Az esemény lázban tartotta a város közélet iránt érdeklődő lakosságát. Olyanok is elmentek kíváncsiságból a gyűlésre, akik egyébként nem jártak politikai rendezvényekre. Akadtak, akik valamelyik közeli ingatlanból figyelték a történéseket. Csepregi prélátus például – többekkel együtt – ügyvéd ismerősének lakásából hallgatta végig a beszédeket. Már az is tanulságos, hogy ez a kis társaság milyen miliőben töltötte ott az időt. Az egyik vendég fia kommunista párti agitátor volt, így egymást figyelmeztették a jelenlévők, hogy az illetővel „óvatosan beszéljenek,”¹⁰⁹⁶ nehogy tovább adja a férfi az elhangzottakat.

A gyűlés ezúttal rendben zajlott. (Az MKP makói vezetősége augusztus 4-i ülésén „mindenféle provokációt” megtiltott, sőt arról rendelkezett, hogy „a kommunisták ne menjenek”¹⁰⁹⁷ el a rendezvényre. Azok a párttagok, akik ezzel ellentétesen cselekszenek, pártfegyel mire számíthatnak,

1092 Uo.

1093 Kis Újság, 1946. augusztus 18. 3. p.

1094 Dr. Csepregi Imre: Napló. 1. 543. p.

1095 „Hetek múlva a kiscgazdák Pfeiffer részvételével újabb nagygyűlést tartottak. Ekkor a Főtérek a Gazdasági Egyesület előtti részén és a mai József Attila szobor környékén zajlott a rendezvény. Osztálytársaim közül Császtvay Istvánon kívül Lator László is részt vett. A jelen levők száma többszöröse volt az előbbinek. Úgy hírllett, hogy Szolnok megyéből is ide sereglettek. Pfeiffer azzal kezdte beszédét, a múltkor nem engedtek szóhoz jutni, ha ma is megzavarnak, még akár a nógádiakat is idehozzuk. Semmi incidens nem történt. Ezt ezzel a megjegyzéssel érzékeltették: Összel minden légy elhullik.” (Dr. Tóth Ferenc feljegyzéséből)

1096 Dr. Csepregi Imre: Napló. 1. 556. p.

1097 CSML MSZMP CSMBÁ 27. f. 4. őe.

szólt a verdikt.)¹⁰⁹⁸ Csak egy kisebbfajta incidens történt, amiről a tömeg¹⁰⁹⁹ nem is értesült. Az eseményt biztosító ügyeletes rendőrtiszt tanácsokat próbált „adni, hogy hogyan beszéljenek és hogyan ne beszéljenek”¹¹⁰⁰ a szónokok. Pfeiffer azonban felszólította a rendőrt, ezzel „ne törődjék.”¹¹⁰¹

A megismételt gyűlésre a kisgazdák meghívták a város polgármesterét, Kiss Imrét. Milyen okok vezérelhették az FKgP makói irányítóit e lépésükkel? Pusztán az udvariasság vagy lehetett benne akár némi provokatív szándék is? A polgármester mindenesetre elment a rendezvényre. Kiss Imre úgy vélte, hogy e gesztusával segítheti visszacsábítani a képviselőtestületbe a kisgazdapárti városatyákat. Az eseményen szerzett benyomásairól visszaemlékezéseiben is szólt: „Pfeiffer Zoltán hasonlóan ocsmány hangon beszélt, mint az előző megzavart gyűlésen, de ebben most már senki sem zavarta meg.”¹¹⁰²

Cseperegi prelátus naplójában természetesen egészen más megközelítéssel elemezte a Pfeiffer-beszédet. („Okosan és ügyesen vágta a kommunistákat, múltkori példátlan viselkedésüket.”)¹¹⁰³

A *Makói Népújság* tudósítása szerint Pfeiffer Zoltán beszédét „a munkáspártok elleni éles, gúnyos kritika jellemezte, mivel a három hét előtti gyűlés megzavarását a Magyar Kommunista Párt makói szervezete előre megfontolt szándékának tulajdonította.”¹¹⁰⁴ A megszólalás többi részében részletesen beszélt „a magyar demokrácia eredményeiről,”¹¹⁰⁵ hangoztatva, hogy ezekben a sikerekben a Kisgazdapárt segítsége is ott van. „A stabilizációval kapcsolatosan hangoztatta, hogy meg kell teremteni a lelkek stabilizációját is és az ősszel meg kell tartani a községi választásokat.”¹¹⁰⁶

Az augusztus 11-i megismételt makói Pfeiffer-gyűlés az MKP országos vezetőinek megítélése szerint is „olyan nagy jelentőségűnek mutatkozott,”¹¹⁰⁷ hogy a párt két – már akkor sem névtelen, de a későbbiekben valóban széles ismertségre szert tevő – politikusát, Apró Antalt és Piros Lászlót küldték le Makóra az események megfigyelése végett. Mindketten nemzetgyűlési képviselők voltak 1946-ban, emellett Piros a Szakszervezeti Tanács főtitkár-helyetteseként tevékenykedett, Apró¹¹⁰⁸ pedig – a tömegszervezeti kérdésekért felelős – osztályvezetőként dolgozott a központi apparátusban. Délután – a polgármester¹¹⁰⁹ hivatali szobájának ablakából – hallgatták meg Pfeiffer Zoltán beszédét.¹¹¹⁰

Apró hivatalos jelentésében értékelte az MKP-nak a helyi közéletben betöltött szerepét, mozgásterét és e téma részeként a makói Pfeiffer-gyűlések kísérőjelenségeit: „Politikai befolyásunk erősen gyengült az utóbbi időben. Ezt a megállapításom arra is építem, hogy eddig a kisgazdapárt Makón

1098 Erről a helyi napilap közölt információkat. (*Makói Népújság*, 1946. augusztus 13. 3. p.)

1099 A *Kis Újság* (1946. augusztus 18. 3. p.) azt írta, hogy „tizenkétezer ember” vett részt az eseményen, Kiss Imre polgármester visszaemlékezésében úgy fogalmazott, hogy a gyűlésen „több mint kétezen jelentek meg.” (Kiss Imre: Uo. 233. p.) Apró Antalnak az MKP KV számára készített jelentésében a következő tájékoztatást adta a tömeg nagyságáról: „becslésem szerint több mint hatezer ember volt.” (PIL 274. f. 16. cs. 152. óe.)

1100 *Kis Újság*, 1946. augusztus 18. 3. p.

1101 Uo.

1102 Kiss Imre: Uo. 233. p.

1103 Dr. Cseperegi Imre: Napló. 1.556. p.

1104 *Makói Népújság*, 1946. augusztus 13. 2. p.

1105 Uo.

1106 Uo.

1107 Kiss Imre: Uo. 232. p.

1108 Apró Antal számára nem lehetett ismeretlen a környék, hiszen ifjú korában élt Makón.

1109 Eközben – amint erről már szó esett – Kiss Imre polgármester meghívott vendégként az egyik fő helyen ült a kisgazda gyűlésen.

1110 „Apró elvtárs mindent jegyzetelt és fönt a központban ismerteti.” (Az MKP makói szervezet vezetőségi ülésén készült jegyzőkönyvből, CSML MSZMP CSMBA 27. f. 4. óe.)

nem tudott erős gyökereket verni, de az utóbbi másfél hónap alatt, de különösen az utóbbi három hétben ezen a téren lényeges változás észlelhető a kisgazdapárt javára. Három héttel ezelőtt Makón a két munkaspárt tagjai megzavarták¹¹¹¹ Pfeiffer gyengén előkészített gyűlését és akkor Pfeiffer azt mondta, hogy három hét múlva visszajön, de a gyűlést minden körülmények között meg fogja tartani. Most 11-én tényleg megtartotta gyűlését és azon becslésem szerint több mint hatezer ember volt. A mi elvtársaink nem tettek semmi előkészületet, passzívak maradtak, úgy gondolták, hogy Pfeiffer úr gyűlése nem sikerül, de a tények azt bizonyítják, de a kisgazdapárt megszervezte ezt a gyűlést, a mi elvtársaink pedig megijedtek a nagy tömeg láttára. Pfeiffer közel három órás beszédet tartott és igen élénken éljeneztek, helyeseltek neki a megjelent munkások és parasztok¹¹¹² – áll az Apró-jelentésben.

Kiss Imre kommunista párti polgármester „erős bírálatot” kapott Apróéktól amiatt, hogy miért nem hagyta ott az eseményt, „amikor a szónok a kommunista pártot olyan szigorúan elítélte és rágalmazta a beszédében.”¹¹¹³ Kiss Imre részben azzal védekezett, hogy tüntető távozásával nem akarta megsérteni a mellette helyet foglaló özvegy Bajcsy Zsilinszky Endrénét. („Nagy tiszteletlenségnek tartottam volna, hogy szó nélkül ott hagyjam őket.”)¹¹¹⁴ Ez a fajta érvelés a legkevésbé sem hatott a pártközpont embereire. Szintén hatástalan maradt a polgármester másik megjegyzése: „Folyamatban volt az a párt által is szorgalmazott feladatom, hogy a városi képviselőtestületből tüntetően kivonuló kisgazdapárti képviselőket meggyőzzem, hogy térjenek vissza és vegyenek részt továbbra is a nagyon fontos városi ügyek intézésében.”¹¹¹⁵ Vagyis Kiss Imre taktikai szempontból sem látta jónak egy újabb front megnyitását azzal, hogy tiltakozása jeléül elhagyja a gyűlést. „Persze, az akkori hangulatban egyik magyarázatomat sem fogadták el kellő megértéssel”¹¹¹⁶ – írja visszaemlékezésben Piros és Apró reakciójáról a polgármester.

Kiss Imre „bűne” kompenzálásaként a kisgazda rendezvényt követő héten a *Makói Népújság* címlapján megjelent publicisztikájában ostromozta Pfeiffer Zoltánt. Azt nyilván nem bírálhatta, amit Pfeiffer mondott a szónoklatában, hiszen a polgármester ott ült az első sorban és csendben hallgatta az elhangzottakat – emiatt kapta a pártbírálatot. Így ügyes húzással azért kritizálta az államtitkárt, amiről nem beszélt. „Valamiről elfelejtett szólni Pfeiffer államtitkár úr a legutóbbi kisgazda nagygyűlésen. Ez a valami a beszolgáltatás. Az a beszolgáltatás, amely végeredményben a stabilizációs alapja és elengedhetetlen létfeltétele a közellátásnak. Azok a kisemberek és kétkezi dolgozók, akik az elmúlt inflációs világban, a szertemálló fizetésből élő tisztviselőkkel egyetemben, belefutottak a bankjegytömegek áradatába és nem jutottak semmihez, akik az éhségtől szédelegve, rongyos ruhában és cipőben végezték munkájukat a magyar közösségért, ezek a névtelen hősök szerettek volna valamit hallani az államtitkár úrtól a beszolgáltatással kapcsolatosan”¹¹¹⁷ – igyekezett fogást keresni Pfeifferen Kiss Imre.

1111 Apró ebben tévedett, hiszen mint már korábban láthattuk, a helyi szociáldemokraták elhatárolódtak a gyűlés megzavarásától.

1112 PIL 274. f. 16. cs. 152. őe.

1113 Kiss Imre: Uo. 232. p.

1114 Uo. 233. p.

1115 Uo.

1116 Uo.

1117 Makói Népújság, 1946. augusztus 18. 1. p.

A sikeres Pfeiffer-gyűlés „ellensúlyozására”¹¹¹⁸ a makói kommunisták egy másik nagyszabású rendezvénnel igyekeztek válaszolni. Augusztus 20-ra hívták össze híveiket. A szónok: Pfeiffer régi kritikus, Révai József, a Magyar Kommunista Párt legfőbb ideológusa volt. Az MKP augusztus 13-i Csanád megyei pártbizottsági ülésén részletesen meghatározták a feladatokat. Döntést hoztak arról, hogy 5000 röpcédulát szórnak szét, 7 kocsi járja majd a környező településeket a gyűlést megelőző napokban („községenként 3–5 elvtárs fog kimenni Makóról háziagitálni.”)¹¹¹⁹ Mozgósították a megyei R gárdát is. „Mindenképpen azon leszünk, hogy a FgKFPP¹¹²⁰ 11-i gyűlésénél népesebb és impozánsabb gyűlést rendezzünk”¹¹²¹ – áll a megyei pártbizottsági ülés jegyzőkönyvében. „Meg akarod tudni, mit fog válaszolni Révai József nemzetgyűlési képviselő a múlt heti Kisgazdapárt gyűlésén elhangzottakra? Jöjj el augusztus 20-án de. 10 órára a városháza elé”¹¹²² – ilyen újsághirdetésekből invitálták az érdeklődőket a kommunista párti összejövetelre.

Révai József beszédében – a várakozásoknak megfelelően – szólt a Pfeiffer-féle rendezvényről is. „Egy népgyűlés volt itt Makón, egy magasállású kormányférfi volt a szónok. Nem akarok vele vitakozni. Arról beszélt, hogy ki a súlyosabb és nem arról, hogy mi a baja-gondja a magyar parasztságnak és hogyan lehet a bajon segíteni. [...] Legközelebb ha Makóra jön ez az úr, több figyelmet szenteljen a dolgozó parasztság igazi bajaira. És kevesebbet kötekedjen velünk kommunistákkal. És jegyezze meg, hogy az ész nem kilóval mérik”¹¹²³ – mondotta Révai.

A *Makói Népújság* tudósítója szerint „többezer főnyi tömeg”¹¹²⁴ vett részt az eseményen. „A gyűlés hangulatára is rányomta bélyegét azonban a kisgazdapárti térhódítás. A városi pártvezetőség kénytelen volt beismerni, hogy a 20-i népgyűlés nem sikerült”¹¹²⁵ – emlékezett később Kiss Imre kommunista párti polgármester.

Az augusztusi Pfeiffer- és Révai-gyűlés után Kiss Imre polgármester – érzékelve a kommunisták számára e szempontból kedvezőtlen helyi közéleti klímát – egy időre letett arról, hogy visszacsábítsa a kisgazdapártiakat a képviselőtestületbe. Szeptember 25-én azonban újra kezdeményezést tett az ügyben, levelet írt a makói kisgazdáknak. („Sajnálattal állapítom meg, hogy a kisgazdapárt képviselőtestületi tagjai a képviselőtestület közgyűlésein hónapok óta nem jelennek meg. Tekintettel arra, hogy a magyar kormány és az ország összes közületei a koalíció alapján, demokratikus pártok együttműködésével folytatják a magyar nemzet újjáépítésének nagy munkáját, nagyon fontosnak tartom, hogy a város egyetemes érdekeinek megfelelően a kisgazdapárt képviselő tagjai újból részt vállaljanak városunk felelősségteljes irányításában.”)¹¹²⁶

1118 Az „ellensúlyozás” megfogalmazás Kiss Imréből származik. (KISS Imre: Uo. 233. p.)

1119 CSML MSZMP CSMBÁ 26. f. 3. őe.

1120 Az FKGP hosszabb megnevezése: Független Kisgazda- Földműves- és Polgári Párt (FKgFPP)

1121 CSML MSZMP CSMBÁ 26. f. 3. őe.

1122 Makói Népújság, 1946. augusztus 18. 2. p.

1123 Makói Népújság, 1946. augusztus 22. 1. p.

1124 Uo.

1125 Kiss Imre: Uo. 233. p.

1126 Makói Népújság, 1946. október 20. 3. p.

Az MKP makói vezetőségének ülésén Kiss Imre tájékoztatást adott e lépéséről. Szóba került, hogy a *Makói Népszájságban* közöljék-e a levelet vagy sem. Úgy határoztak, ne.¹¹²⁷ Ezáltal a kommunisták egyelőre megelégedtek a színpadok mögötti nyomásgyakorlással.

A Kisgazdapárt illetékesei, Szőnyi Imre városi elnök, Molnár Mihály, Csorba György és Diós Imre helyi politikai bizottsági tagok október 6-án tájékoztatták a polgármestert arról, miszerint nem térnek vissza a képviselőtestületbe a kisgazda városatyák. (Figyelemre méltó maga az indoklás is, amely szintén markáns módon fogalmazza meg a kisgazdákat ért demokráciasérelmeket: „Nyilvánvaló volt, hogy nem is annyira csupán a kommunista, hanem az úgynevezett Baloldali Blokk képviselő tagjai olyan magatartást tanúsítottak velünk szemben a [képviselettestületi – MK.] gyűléseken, amely eleve kizárta az együttműködhetőség lehetőségét. Akármilyen ésszerű, vagy a város és a lakosság érdekeit szem előtt tartó javaslattal jöttünk, azt pusztán csak azért, mert mi hoztuk, elvetették. Az ő részükről hozott javaslatokkal szemben a mi tárgyilagosa kritikánkat legtöbbször semmibe sem vették, de mindezenre sohasem méltányolták, sőt gúnyos hangon kiabálták a nyílt gyűlésen, hogy a többség úgyis megszavazza. Érthető ennek folytán, tekintve, hogy a képviselőtestület mostani összetétele semmi módon nem képviseli a lakosság tényleges és valóságos érzelmeit és pártállását, vagyis egyszóval a lakosság többségét képviselő párt intézményesen kisebbségre van szorítva, ahol a többségben lévők nem értelmek a demokráciát valóban azon az eszmei alapon, hogy a többség tartozna a kisebbség jogos és ésszerű véleményét is tiszteltben tartani és mivel ez még máig is így van, az egyik ok ez, amiért továbbra is távol maradunk a gyűlésekről.”)¹¹²⁸

A kisgazda választ követően a kommunisták felülvizsgálták korábbi határozatukat, most már úgy vélték, szükséges a sajtóbéli fellépés is. Kiss Imre polgármester október 20-án nyilatkozott a *Makói Népszájságnak*, melyben a kisgazdák panaszait természetesen nem demokráciasérelmeknek, hanem pusztán érzelmi alapú véleménykifejtésnek tekintette és így bélyegezte meg: „Sajnálom, és nem értem a kisgazdapárt érzékenységét. Nem tudom elhinni, hogy a kisgazdapártban ennyire félreértelmeznék a demokratikus közéletet és ne lennének tisztában azzal, hogy egy olyan testületben, ahol különböző pártok képviselői ülnek együtt, elő ne fordulnának olyan események, bírálatok és hasonlók, amelyek természetesen ellentételek egyik vagy másik párt felfogásával. Előfordulhatnak a jövőben is, hogy egyes pártok indítványait vagy felszólalásait ellenszenvvel fogadják. De minden közéleti szereplőnek bírni kell annyi önkritikával, hogy az ilyen természetű bírálatot elviselje.”¹¹²⁹

A *Makói Népszájság*¹¹³⁰ is besegített a kommunista álláspont népszerűsítésébe. A kisgazdák magatartására utalva jegyezte meg az újság munkatársa: „Mi is hisszük, hogy a haragszomrád [sic] problémáit megoldják és nem játsszák tovább egy város közösségének és gondjainak, bajainak rovására.”¹¹³¹ A sajtókampány folytatódott. Novemberben a *Makói Népszájság* ismét visszatért a témára. Ennek részeként a szerkesztőség a következő kérdéseket tette fel a kisgazdák felé: „Nem akarják tudomásul

1127 CSML MSZMP CSMBÁ 27. f. 4. őe.

1128 *Makói Népszájság*, 1946. november 17. 3. p.

1129 *Makói Népszájság*, 1946. október 20. 3. p.

1130 A *Makói Népszájság* ekkor már nem egyedüli lapja a városnak, ugyanis szeptember folyamán megjelent a kisgazdák újságja, a Délvidéki Független Hírlap és a szociáldemokraták orgánuma, a Makó és Vidéke.

1131 *Makói Népszájság*, 1946. október 20. 3. p.

venni a baloldali munkásság és parasztság létjogosultságát a politikai életben? Vajon sérelemnek tekinthető-e, hogy ezek is megmondják véleményüket? Ez a tény kizárja az együttműködést?”¹¹³² Ebben az érvelésben mintha egyfajta fordított demokráciasérelmet vélhetnénk felfedezni – a baloldal azt próbálja artikulálni, mintha a demokrácia ethoszán azért esne sérelem, mert a kiscgazdák azt nem tudják elviselni, hogy a baloldaliak is elmondhatják a véleményüket.

A kiscgazdák a megtörési kísérletek ellenére továbbra is kitartottak elhatározásuk mellett. Nem tértek vissza a képviselőtestületbe. Elszántságuk mögött valószínűleg egyetlen ok állott: a makói FKGP töretlenül bízott abban, hogy az 1946. július 16-i országos pártközi megállapodásban foglaltakat a felek betartják; vagyis az év folyamán valóban megtartják a helyhatósági választásokat. Úgy gondolhatták a helyi kiscgazdák, hogy ezt a kevés időt már valahogyan csak kibírják – az esetleges győztes voksolás után pedig úgyis ők alkotják majd a többséget a képviselőtestületben és ők lesznek a helyi demokrácia formálói.

1947 elejére teljességgel nyilvánvalóvá vált, hogy a közeljövőben nem lesznek helyhatósági választások. Január elején pedig „kirobbant” a magyar közösségi összeesküvés ügy,¹¹³³ ami által defenzívába szorították a Független Kiscgazdapártot. Mindez a helyi küzdelmekben is éreztette a hatását.

1947. január 19-én a baloldali pártok szervezésében nagygyűlést szerveztek Makón az „összeesküvés ellen.” Az összejövetelen elítélték és „halálbüntetést követeltek a demokrácia ellenségeire.”¹¹³⁴ A rendezvény szónokai között találjuk Kiss Imre polgármestert is, aki mondandójában a makói kiscgazdának a képviselőtestületből való kivonulását sem felejtette el megbélyegezni. „Az ellentétek mesterséges szításának a szelleme volt az, amely a helyi Kiscgazdapárt vezetőségét is arra készítette, hogy kivonják magukat a város ügyeinek intézéséből. A jövőben valamennyi demokratikus pártnak a demokrácia megerősítéséért össze kell fognia és minden becsületes magyar embernek gyűlölettel kell gondolnia a fasiszta összeesküvőkre”¹¹³⁵ – hangsúlyozta Kiss Imre, vagyis a polgármester egyik legfőbb érve az volt, hogy a „demokrácia megerősítése” érdekében kell visszatérniük a kiscgazdáknak a helyi koalícióba.

Érdekes nyelvpolitikai játékra adott lehetőséget Kiss Imre számára az „összefogás” fogalmának használata, eszerint össze kell fogni a demokrácia érdekében, de ebben az esetben az „összefogás” követelése éppen a demokratikus politika lényegét adó vitákat, véleményartikulálásokat zárja ki, teszi lehetetlenné. A kommunista polgármester érvelésének lényege, hogy a „demokrácia” érdeke az „összefogás”, de valójában az „összefogás” fogalmát nyelvi fegyverként használja annak érdekében, hogy a kiscgazdák ne képviseljenek a baloldaltól eltérő álláspontot.

A képviselőtestületből kivonuló kiscgazda városatyák számára nyilvánvaló lehetett, hogy a testületi bojkottal kapcsolatos küzdelemben immáron az utóvédharc következik. 1947 februárjában előterjesztés született arról, hogy amennyiben a Kiscgazdapárt városatyái nem térnek vissza a közgyűlésbe, akkor lényegében megfosztják őket képviselői helyüktől. Az antidemokratikus, a lokális demokrácia

¹¹³² Makói Népszó, 1946. november 17. 3. p.

¹¹³³ „A magyar közösségi összeesküvés ügyéről”: A kommunista befolyás alatt álló politikai rendőrség által kidolgozott koncepció eljárás, mely főként a Kiscgazdapárt széttzilálásának, megsemmisítésének célját szolgálta. (Szakács – Zinner: Uo. 283–294. p., illetve Földesi Margit: Uo. 315–323. p., Csicsery-Rónay István – Cserenyey Géza: Koncepciók per a Független Kiscgazdapárt szétzúzása 1947. 1956-os Intézet, Budapest, 1998.)

¹¹³⁴ Makói Népszó, 1947. január 21. 1. p.

¹¹³⁵ Uo.

formális szabályait zárójelbe tévő, fenyegető hangvételű javaslatot jegyző Nemzeti Parasztpárti Erdei Sándor a következő tartalmú indítványt tette a képviselőtestületet asztalára: „Sajnálattal kell tapasztalnunk, hogy a Kisgazda, Földmunkás és Polgári Párt makói tagozata hosszú hónapok óta nem vesz részt a város közgyűlésének intézésében. Az utóbbi hetek eseményei megmutatták, hogy a Kisgazdapártba befurakodott reakciós erők nem nyugszanak, s azok a feltevések, melyek a baloldali pártokban gyanúként éltek, nem voltak alaptalanok. Az összeesküvés nyomán megnyilatkozó államfői és pártvezetői beszédek különös nyomatékkal emelték ki a tényleges demokratikus erők egyesítését. Olyan kívánságok is felmerültek, hogy most már a Kisgazdapárt végre tényleg szabaduljon meg reakciós elemeitől s az ily módon megtisztult Kisgazdapárt kapcsolódjék be a baloldali blokk együttműködésébe s működjék közre új demokratikus blokk létrehozására. Fel kell tennünk a kérdést: a Kisgazdapárt makói tagozata részt akar-e venni Makó város demokratikus gazdasági és szellemi újjáépítésében? Ha igen, azonnal kapcsolódjék be a képviselőtestületi munkába. Ha nem, le kell vonni ennek tanulságát. Tisztelettel javaslom: 1; keresse meg a város képviselőtestülete a Kisgazdapárt makói vezetőségét, 15 napon belül nyilatkozzék, hogy hajlandó-e azonnal bekapcsolódni a várost irányító képviselőtestületi munkába? 2; amennyiben a Kisgazdapárt nem nyilatkozik 15 napon belül illetve kijelenti, hogy továbbra is távol marad a munkától, utasítsa a képviselőtestület a polgármestert, hogy nevükben tegyen előterjesztést a Belügyminiszternek az iránt, hogy azon időre, amíg a Kisgazdapárt 20 képviselőtagja távol tartja magát a városi munkától a 3 másik párt saját kebeléből pótolhassa a 20 képviselőt, mégpedig kizárólag földműveléssel foglalkozó tagjai sorából, az alábbiak szerint: A Nemzeti Parasztpárt, mint a másik agrárpárt küld 10 tagot, a Szociáldemokrata Párt és a Magyar Kommunista Párt küld 5–5 tagot.”¹¹³⁶

A képviselőtestület 1947. február 10-i ülésén egyhangúlag fogadta el a javaslatot. Határozatot hoztak arról, utasítják a polgármestert, hogy amennyiben a kisgazdák nem válaszolnak vagy elutasítják a megkeresést, „hívja össze rendkívüli ülésre a város képviselőtestületét a további intézkedések megtétele céljából.”¹¹³⁷

Az ultimátumban megszabott 15 napos határidő február 25-én járt le. Éppen azon a napon, amikor Kovács Bélát, a Kisgazdapárt korábbi országos főtitkárát a szovjet hatóságok – semmibe véve a magyar jogrendet és a demokratikus szabályokat – letartóztatták.¹¹³⁸ A makói kisgazdák számára is egyértelmű lehetett Kovács Béla elrablásának üzenete: aki szemben áll a kommunista hatalmi törekvésekkel, az arra a sorsra juthat, mint az egykori FKGP főtitkár.

A helyi kisgazdapártiak eltökéltségét mutatja, hogy még mindig ellenálltak – az ultimátumban foglaltak és a Kovács Béla-ügy ellenére is.¹¹³⁹ A végső csapás az országos politika felől érkezett: március 12-én Pfeiffer Zoltánt kilépett a Független Kisgazdapártból. (Hasonló módon járt el a megzavart makói gyűlés másik két szereplője, Parragi György és Pártay Tivadar is.)

1136 MVL 87. kgy. 2692 ikt./1947.

1137 Uo.

1138 Kovács Béla elrablásáról: Földesi-Szerencsés: Uo. 143–147. p., Földesi Margit: Uo. 323–334. p., illetve Palasik Mária: A jogállam megteremtésének kísérlete és kudarca Magyarországon: 1944–1949. Napvilág Kiadó, Budapest, 2000. 211–224. p.

1139 A hódmezővásárhelyi kisgazdák 1946 novemberében léptek ki a nemzeti bizottságból és 1947. július 25-én tértek vissza a helyi testületbe. (Bencsik Péter: Hódmezővásárhely politikai élete 1944–1950 között. Elérhető: <http://allamszocializmus.lapunk.hu/tarhely/allamszocializmus/dokumentumok/hodmezo.pdf> (A letöltés időpontja: 2015. november 27.) 33–34. p., 53. p.)

„Ez a három ember volt annak a megzavart népgyűlésnek díszszónoka és ezeket nem hagyták szóhoz jutni. Vajon most, amikor a történetek: az összeesküvésnek a demokrácia megdöntésére, a parasztságnak a régi sorsba való visszataszítására irányuló próbálkozásai igazolták a népgyűlés megzavaróit, nem kellene-e megváltoztatni álláspontját a Kisgazdapárt vezetőinek és visszatérésükkel szint vallani, hitet tenni a demokrácia mellett?”¹¹⁴⁰ – írta a kommunista politika szócsöveként a *Makói Népszó*.

A totalitárius eszmékkel szembeni nemzeti ellenállás és a magyar polgári demokrácia történetében a makói kisgazdák e passzív rezisztenciája egy apró, de mégis figyelemreméltó történet. Pfeifferéknek a pártból való kiebrudalását követően azonban már nem volt tartható az addig követett határozott irányvonal. Március 19-én az FKGP képviselői visszatértek a városi közgyűlésbe.

Napirend előtt Gubacsi Mihály kisgazda városatya olvasta fel a párt deklarációját. A dokumentum utal a múltra, mely szerint 1946 nyarára az FKGP és a baloldal között az ellentétek „olyan mértékben kiéleződtek, hogy a Független Kisgazdapárt úgy látta, hogy ilyen körülmények között lehetetlenné válik a városi politikában további együttműködés.”¹¹⁴¹ A kisgazdák kifejtették, „habár nem is kapott ugyan teljes elégtételt” a sérelmekért pártjuk, de mivel az FKGP „nem kívánja folytonosan a múltra hivatkozva a helyzetet élesíteni,”¹¹⁴² ezért a jövőben részt vesz a városi parlament munkájában.

A kisgazda deklarációra adott válaszában Kiss Imre visszautasította, hogy az FKGP ne kapott volna „tökéletes elégtételt” az 1946 nyarán történtek miatt. Majd arról beszélt: „elégtétel a demokráciának”, hogy Pfeifferéket („akik miatt kirobbant ez az áldatlan állapot”)¹¹⁴³ kiszorították a Kisgazdapártból.

Kiss Imre polgármester elérte, amit akart. Megszűnt az a szituáció (a kisgazdapártiak bojkottja), amely önmagában nyílt kihívást jelentett a baloldali városvezetés legitimitását illetően.

Pfeiffer Zoltán – dél-alföldi kampánykörútja részeként – még egy alkalommal, 1947. augusztus 17-én, a választások előtt két héttel, az általa alapított Magyar Függetlenségi Párt (MFP) első embereként járt Makón.

1946 júliusában – mint láthattuk – még félig spontán módon, a budapesti MKP központ támogatását nélkülözve zavarták meg kommunista párti provokátorok Pfeiffer gyűlését. 1947 augusztusára viszont a helyzet annyiban is megváltozott, hogy immáron az számított hírértékűnek, ha egy rendezvényt az MFP nyugodt körülmények között meg tudott tartani.

1947. augusztus 17-én Makón rendbontás nélkül volt képes megszólalni Pfeiffer. Mindez nem adatott meg neki e napokban a közeli Szegeden és Hódmezővásárhelyen. Mindkét gyűlést megzavarták. Augusztus 25-én az MFP csongrádi választási rendezvényén pedig kis híján agyonverték a pártvezért. Makón viszont nem történt atrocitás. Az MKP irányítói talán úgy gondolhatták, egyszer már „megégették magukat” egy makói Pfeiffer-gyűlés kapcsán.¹¹⁴⁴

¹¹⁴⁰ Makói Népszó, 1947. március 13. 3. p.

¹¹⁴¹ MVL 155 kgy./1947.

¹¹⁴² Uo.

¹¹⁴³ Uo.

¹¹⁴⁴ Az 1947. augusztus 17-i Pfeiffer-gyűlés után néhány nappal Révai József tartott beszédet a városban, amelyben többek között a következőket mondta: „Szólanom kell még az ellenzéki pártokról. Kezdem mindjárt Makó régi ismerősével, Pfeiffer Zoltánnal és pártjával. Ezek a pártok mind függetlenségi pártnak mondják magukat és elnevezik magukat Kossuth utódjának, vagy makói viszonylatban szólva, Justh Gyula utódjának. Ne engedjük meg, hogy ezek az új pártok visszaéljenek azzal, ami minden magyar számára szent, a magyar függetlenség fogalmával.” (Makói Népszó, 1947. augusztus 26. 2. p.)

Pfeiffer Zoltán e látogatása azonban alkalmat ad még egy emberi-közéleti motívum kibontására. Az emlékezetes, 1946. július 21-i gyűlésre – amint arról már szó esett – az FKgP makói elnöke, Szőnyi Imre invitálta meg Pfeiffert és másik két politikustársát. A rendezvény megzavarását is együtt élték meg, majd 1946. augusztus 11-én szintén Szőnyi hívására jött Makóra a megismételt összejövetelre Pfeiffer. Mindketten a kisgazda nemzetgyűlési frakcióban tevékenykedtek, politikai szövetségesek voltak. Útjaik a következő esztendő tavaszán viszont külön váltak. Szőnyi a Kisgazdapárt tagja marad, Pfeiffer távozni kénytelen pártjából, és megalakítja új szerveződését, az MFP-t, amely el is indul, 47-es választásokon. E kampányban Szőnyi Imre az FKgP-t segíti, Pfeiffer Zoltán pedig nyilvánvalóan a Magyar Függetlenségi Pártot igyekszik sikerre vinni. Még ezzel a természetyszerű érdekkülönbséggel sem magyarázhatóak azonban Szőnyinek – az 1947. augusztus 17-ei makói MFP gyűlés napján – a *Délvidéki Független Hírlapban* megjelent Pfeifferre vonatkozó megjegyzései: „Amikor valaki az eddigi pártok valamelyikében aktív szerepet vállalt, sőt egészen a legutóbbi időig még aktívabb vezető szerepet szeretett volna kapni és midőn látta, hogy ez nem sikerülhet, új pártalapításra gondol, természetesen óvatosan ügyelve arra, hogy amíg az új alakulásban nem biztos a vezető szerep, addig a régi kapcsolatokat se tépje el, tehát vagy az egyik vagy a másik, de biztos legyen! Mert fő a vezető szerep, még ha nem alkalmas is rá.”¹¹⁴⁵

Az 1947. augusztus 17-én Makón elmondott Pfeiffer-beszédet értékelve így írt Szőnyi: „Pfeiffer Zoltán nem tagadta meg magát, nagyszerű jogászi és dialektikai felkészültséggel, a maga jellegzetes, szangvinikus modorában ostorozta a koalíciós pártokat, természetesen a Kisgazdapártot is, habár itt néminemű gátlásai mégis csak voltak, hiszen a párt érdekében ő maga is sok ideig fontos vezető szerepet vitt és olyan alapos tudású politikustól mégis csak különösen hangzanék, hogyha korlátlanul pálcát törne egy olyan működés felett, melyben neki is sok tekintetben része volt, és mindenkinél jobban ismerhette azokat az okokat, amelyek miatt másforma működés lehetetlennek látszott.”¹¹⁴⁶

Ebből az idézetből is kitetszik, hogy Szőnyi bizonyára nem tudta megbocsátani Pfeiffernek az FKgP-ből való kiválását, és az új párt megalakulását. Szőnyi Imre úgy értelmezhetette, hogy egykori párttársa személyi ambícióktól fűtve hagyta el az anyapártot.

A helyi kisgazda elnök az 1947. augusztus 31-i választások előtt nem sokkal publikált cikkében kifejtette: „a józan, reális gondolkodású makói nép tudja és megértette, hogy forrófejű, a személyi szempontoktól irányított érzelmi politika a mai halálosan reális időben nem szolgálhatja az érdekeit”¹¹⁴⁷ – utalt nyilvánvalóan Pfeiffer pártjára, az MFP-re.

A „makói nép” azonban nem kis meglepetésre komoly bizalmat szavazott Pfeiffer Zoltánnak és pártjának. A választók 37%-a voksolt a városban a Magyar Függetlenségi Párt listájára,¹¹⁴⁸ így az MFP

1145 Délvidéki Független Hírlap, 1947. augusztus 17. 1. p.

1146 Délvidéki Független Hírlap, 1947. augusztus 20. 1. p.

1147 Uo.

1148 Az MFP országos eredménye 13,4% volt.

messze megelőzte a 21%-ot szerzett MKP-t és a 14,8%-os arányt felmutató FKGP-t.¹¹⁴⁹ Ebben a választási eredményben – a demokrácia biztosította keretek között – az 1946-os Pfeiffer-affér és közéleti következményei is szerepet játszhattak.

A DEMOKRÁCIA SZÓ MINT FEGYVER A HELYI KÖZÉLETI KÜZDELMEKBEN

A következő alfejezetben azt a jelenséget igyekezünk körbejárni, hogy miként használták „fegyverként” a demokrácia kifejezést a koalíciós években a makói kommunisták.

„Makón egy demokráciaellenes cikk megírásába kergettük az egyik prominens reakciót”¹¹⁵⁰ – olvasható az MKP Csanád Megyei Bizottságának egy 1947. májusi belső jelentésében. A Puja Frigyes¹¹⁵¹ megyei káderügyi titkár által jegyzett dokumentumból azt is megtudhatjuk, hogy ezen üggyel összefüggésben „a makói államvédelmi osztály a cikkíró és a főszerkesztőt a demokrácia védelméről szóló törvényjavaslat alapján letartóztatta. Ezt a munkát tovább folytatjuk és kíméletlen harcot hirdetünk ellenük.”¹¹⁵² (Puja Frigyes pongyolán fogalmazott, az általa említett „a demokrácia védelméről szóló törvényjavaslat” az akkor már hatályos, elfogadott jogszabályt, a demokratikus államrend védelméről szóló 1946:VII. törvényt jelenti.)

A történet egyrészt a koalíciós évek helyi kommunista párttaktikájának módszertanát illusztrálja, másrészt érzékletesen demonstrálható a jelenség, aminek lényege, hogy a demokrácia kifejezést egyfajta fegyverként használták a lokális erőterben is az MKP hivatalos képviselői.

Miről is szól ez a história, amelyben „demokráciaellenes cikk megírásába kergették az egyik prominens reakciót”? Ifj. Puskás Antal volt az ominózus cikk írója. Puskás makói gazdálkodó, a jómódú hagyományos képviselője, a helyi kisgazdák egyik vezéregyénisége.¹¹⁵³ 1947. május 11-i publicisztikájában

1149 A '47-es választások makói eredményére Erdei Ferenc külön kitért a Város és vidéke című városszociográfiájában. Erdei szerint annak, hogy a Pfeiffer-párt 37 %-ot szerzett, „valami helyi oka” kellett, hogy legyen, ezért maradt el Makó az országos népi demokratikus fejlődéstől. (Erdi Ferenc: Város és Vidéke. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977. 269. p.) Az Erdei által emlegetett „valami helyi ok” lehetett maga a Pfeiffer-botrány és annak következményei.

Tamasi Mihály helytörténész másként magyarázza a '47-es választások makói eredményeit. Szerinte a döntő ok a sajátos makói gazdasági-társadalmi viszonyokban keresendő. „Makón a felszabadulás előtt sem volt magán nagybirtok, a paraszti áruterelés – főleg a hagyomatermelés révén – nagyobb arányokban kifejlődött, a polgári agrárfejlődés szabadabb utat tört magának és széles kisvállalkozói paraszti réteg jött létre a hagyományos értelemben vett birtokos parasztság mellett. A város társadalmában tehát döntő súlyra jutottak a birtokos paraszti, kistulajdonosi, kisvállalkozói, kisárutermelő rétegek – ideértve a városi kispolgárságot is. E rétegek a városban hagyományosan erős kispolgári demokrácia társadalmi bázisát alkották és egyben a polgári agrárfejlődésbe, a magánvállalkozás szabadabb kibontakozásába vetették reményeiket.” (Tamasi Mihály: A népi demokratikus fejlődés Makón. In: Tanulmányok Csongrád Megye Történetéből IX. Csongrád Megyei Levéltár, Szeged, 1985. 173–194. p. 193. p.)

1150 MKP Csanád Megyei Bizottságának káderügyi jelentése, 1947. május 13. CSML MSZMP CSMB/ 26. f. 8. öe., ill. PIL 274. f. 16. cs. 153. öe.

1151 Puja Frigyes a Csanád megyei Battonyán született 1921-ben. Betűszedőként dolgozott a második világháború végéig. A koalíciós években a Magyar Kommunista Párt battonyai járási titkára és az MKP Csanád Megyei Bizottságának káderügyi titkára, majd a párt megyei titkára. 1950-ben az MDP KV káderosztályának alosztályvezetője, a későbbiekben diplomata. 1973-tól 1983-ig külügyminiszterként irányította a magyar diplomáciát. 2008-ban hunyt el. Visszaemlékezéseit A szedőszekrénytől a miniszteri szélig címmel írta meg. A visszaemlékezés szövegére a fejezetben még visszatérünk.

1152 MKP Csanád Megyei Bizottságának káderügyi jelentése, 1947. május 13. CSML MSZMP CSMB/ 26. f. 8. öe., ill. PIL 274. f. 16. cs. 153. öe.

1153 Tamasi Mihály úgy vélte, 1947-re ifj. Puskás Antal „egyre inkább a helyi kisgazdapárti jobboldal szószólójaként lépett fel” és „propagandahadjáratot” folytatott a kommunisták ellen. (Tamasi Mihály: A népi demokratikus forradalom győzelme. 120. p.)

alapvetően a kommunista polgármester fizetésének és jövődöbeli nyugdíjának meghatározási módja kapcsán fogalmazott meg bírálatot, de ez pusztán egy partikuláris vitahelyzet volt. Mindemellett azonban – az akkorra már teljes mértékben a kommunisták befolyása alatt működő – *Makói Népújság* írása-inak stílusát kritizálta, s ezzel összefüggésben fejtett ki demokráciáértelmező gondolatokat. A cikkben Puskás fontosnak tartotta, hogy elhatárolódjon a korábbi korszaktól és „bűnös, kizsákmányoló”¹¹⁵⁴ rendszernek titulálta a Horthy-rezim időszakát, majd ezt követően „rég vártunk” nevezte a demokrácia világát, s utal rá, hogy ő maga is baloldalinak volt tekinthető az előző kurzusban. Puskás kifejti, hogy egy olyan demokráciát szeretne, „amelyben a tudás érvényesül, nem pedig a pártigazolvány!”¹¹⁵⁵ A makói kiscgazda személyiség a demokrácia jegyében követelte az önkormányzati választások megtartását. „S hogy a pártok kit képviselnek? Erre majd a nép adja meg a választ. Csak addig jussunk, hogy megtarthassuk a községi választásokat. Nagy-Budapesten 1945-ben megtartott választások elég bizonyossággal szolgálnak s ez megváltoztatta a pártok arculatát”¹¹⁵⁶ – írta Puskás, aki tisztában volt vele, hogy az „összeesküvők zászlóvivőjének” és reakciónak bélyegzik. Azt a helyzetet is illusztrálja a szerző, hogy aki nem a *Makói Népújságban* közöltek szerint foglal állást, azt egyből megbélyegzik: „aki nem énekel vele egy zsoldárból, az már reakció, fasiszta”¹¹⁵⁷ – elemzi az ismert jelenséget Puskás.

A cikk megjelenésének másnapján ifj. Puskás Antal a makói rendőrség államvédelmi osztálya őrizetbe vette.¹¹⁵⁸ Szintén lefoglalták az írást publikáló felelős szerkesztőt, Vass Imrét is.

A *Makó és Vidéke* Puskás cikkéről így írt: „rosszindulatúan kritizálta a fennálló demokratikus államrendet.”¹¹⁵⁹ A *Makói Népújság* vezércikkében ekképpen fogalmazott a kialakult helyzetről: „Valakik felelősek azért, hogy a Kiscgazdapárt csanádmegyei szervezeteiben még mindig nem indult meg a várva-várt tisztogatás, amit a Kiscgazdapárt országos vezetősége magára vállalt, hogy nem folyik harc a pártban a reakció ellen, hogy a párt a reakciót a keblén melengeti.”¹¹⁶⁰

E napokban letartóztatták a kiscgazdák Csanád megyei vezetőjét, Csontos János gazdálkodót is, mert „izgatott a demokrácia ellen.”¹¹⁶¹ A szegedi népbíróság egy évre el is ítélte a kiscgazda pártvezetőt, de egy hónappal később felmentették a vádak alól.¹¹⁶² A Csontosossal szembeni fellépésben szerepet játszott a kiscgazda helyi politikus *Parasztkoalíciót!* címmel írt cikke is, melyben a szerző hitet tett amellett, hogy a demokratikus Magyarországot „a magyar parasztságra kell építeni.” (Tamasi Mihály marxista helytörténész 1974-ben úgy vélte, Csontos írásának „tudatosan népi demokráciaellenes”¹¹⁶³ tartalma volt.) Kónya Lajos, az MKP Csanád megyei titkára 1947. június 15-én kijelentette, Csontos Jánosnak és ifj. Puskás Antalnak „nincs hely a demokrácia sáncain belül.”¹¹⁶⁴

1154 Ifj. Puskás Antal: Ez a válaszom Zs-úrnak. Délvidéki Független Hírlap, 1947. május 11. 3. p.

1155 Uo.

1156 Uo.

1157 Uo.

1158 *Makó és Vidéke*, 1947. május 18. 2. p.

1159 Uo.

1160 Egy ítélet margójára. *Makói Népújság*, 1947. május 18. 1. p.

1161 Uo.

1162 Délvidéki Független Hírlap, 1947. június 19. 2. p.

1163 Tamasi Mihály: A népi demokratikus forradalom győzelme. 120. p.

1164 *Makói Népújság*, 1947. június 15. 1. p.

Összegezve a Puskás-Csontos-ügy tanulságait: Puja Frigyes úgy vélte, Puskás demokráciaellenes cikket írt. A cikket elemezve láthattuk, hogy a kiszagda helyi közéleti szereplő a polgári demokrácia, a jogállami demokrácia helyi szárnybontásában és megerősödésében bízott, s kétségtelenül szembe szállt a kommunista hatalmi törekvésekkel – mindez akkumulálódott úgy a helyi kommunista belső és külső véleményfórumokon, hogy Puskás demokráciaellenes írást publikált.

E lokális, döntő jelentőséggel nem bíró ügyből is látható a fogalomhasználat mögött megbúvó antagonisztikus ellentét. A helyi kiszagdák „demokrácián” a mindenkre érvényes jogosultságokra épülő államjogi rendszert, a parlamentáris demokrácia és az önkormányzatiság elvén nyugvó államrendet képzeltek el; míg a makói kommunisták úgy gondolták: a demokrácia nem más, mint a kommunista világképből és nézőpontból fakadó állami struktúra. Szintén megállapítható, hogy a lokalitás szintjein is a „reakció” kifejezés mellett a „demokrácia” és a demokráciaellenes” fogalmak is fegyverként használtatnak a kommunista párt képviselői részéről a közéleti küzdőtéren a politikai ellenfelekkel szemben: aki más véleményt vallott, mint az aktuális kommunista párttaktikának megfelelő álláspont, az reakciónak és demokráciaellenesnek minősült.

E gondolati struktúra rekonstruálható több koalíciós évekbeli Csanád megyei kommunista (nem a nyilvánosság számára készült) dokumentum segítségével.

„Amennyiben az adott körülmények megengedik, be kell épüljenek más pártokba is és a helyes demokratikus irányba kell terelnünk [a folyamatokat]”¹¹⁶⁵ – olvashatjuk a Csanád megyei járási titkároknak, vagyis a megyei pártelitnek szóló belső, titkos körlevélben. Két elemre érdemes külön kitérnünk. E forrás alátámasztja: a koalíciós évek demokratikus politikai kultúrájának közegében is a helyi-megyei közéleti küzdelmeknek része volt az, hogy a kommunisták saját embereket építettek be más pártokba. A belső dokumentum elvárásként fogalmazza meg, hogy be kell „épülni” a riválisok szervezeteibe. A másik megközelítés arról szól, hogy mindezt a konspiratív jellegű mechanizmust azért kell végigvinni, mert az a cél, hogy „demokratikus irányba” tereljék a konkurens belső viszonyait. Megállapítható, a demokratikus irány ebben az esetben is azt jelenti, hogy az MKP törekvéseivel harmonizáló áramlatok legyenek jelen a többi pártban.

A sajátos fogalomhasználat kapcsán figyelemreméltó az MKP Csanád Megyei Bizottságának 1947. novemberi tömegszervezési munkaterve. A dokumentum külön feladatként határozza meg a különböző fórumokon megjelenő „demokráciaellenes hangok”¹¹⁶⁶ leleplezését.

„Az együttműködés az NPP-vel”¹¹⁶⁷ általánosságban megjavult. De eddig az NPP-ből még nem sikerült azokat a személyeket kiszorítani, akik a demokrácia részéről nem megbízhatók”¹¹⁶⁸ – e sorok már az MKP Csanád Megyei Bizottságának 1948. áprilisi jelentésében találhatók. A Nemzeti Parasztpárt az országos és a helyi politikában is közeli szövetségese volt a kommunistáknak, az NPP társutasként szerepelt a koalíciós évek kommunista stratégiájában. Ennek ellenére – az előbb idézett forrás szerint – 1948 tavaszára már napirendre került azok kiszorítása a Nemzeti Parasztpártból, akik nem voltak

1165 Fokozzuk a tömegmunkát című belső körlevél a Csanád megyei járási és városi titkároknak. 1946. december. 6. p. CSML MSZMP CSMB/ 26. f. 16. őe.

1166 MKP Csanád Megyei Bizottság tömegszervezési munkaterve, 1947. november. CSML MSZMP CSMB/ 26. f. 16. őe.

1167 Nemzeti Parasztpárt (NPP)

1168 Az MKP Csanád Megyei Bizottságának jelentése, 1948. április hónapról. CSML MSZMP CSMB/ 26. f. 8. őe.

feltétlen hívei a kommunista hatalmi előretörésnek. Akik pedig kifogásaikat hangoztatták az MKP-s törekvésekkel szemben, azok voltak „a demokrácia részéről nem megbízhatók.” A „demokrácia” kifejezés ehelyütt is a kommunista politika összefoglaló fogalmát jelenti és nem a jogosultságokra építő parlamentáris demokrácia ideáját valószínűsíti.

Az MKP Csanád megyei káderesének jelentéséből tudjuk meg, hogy a megyei szociáldemokraták 1947 koratavaszán azt hangoztatták, hogy „aki fél a proletárdiktatúrától”,¹¹⁶⁹ az álljon a szociáldemokraták mellé. „Mi ezek a jelenségek ellen a legélesebb küzdelmet folytatjuk és kíméletlenül leleplezzük”¹¹⁷⁰ – olvasható a dokumentumban, amely egyértelmű üzenetet fogalmazott meg: helyi pártfeladatnak számított, hogy aki a szociáldemokraták közül olyan nézetet terjeszt, mely szerint a kommunisták proletárdiktatúrára törnek, reakciónak kell bélyegezni.

Egy másik pártdokumentumból értesülhetünk arról, hogy Csanád megyében a szociáldemokraták kifejezetten elutasították az MKP embereinek diktatórikus törekvéseit, a jogállami demokrácia politikai kultúrájához nem illeszkedő stílust, agresszív magatartást. „A helyi szociáldemokraták felől hallatszanak olyan hangok, hogy a kommunisták a terror eszközához nyúlnak”¹¹⁷¹ – áll a jelentésben.

A makói SZDP-szervezet – feladva a kommunista nyomásgyakorlással szembeni ellenállást – 1948. február 29-én az MKP-vel való egyesítés mellett foglalt állást. A 300 fős taggyűlésen hatvanan szavazták meg az egyesítéssel szimpatizáló határozatot, a túlnyomó többség tartózkodott¹¹⁷² – a helyi szociáldemokratáknak már csak a tartózkodás maradt a kvázi ellenvélemény kinyilvánítására. E döntés következménye volt az is, hogy a következő hónapokban ötven „jobboldali” párttagot zártak ki. A kizárások gyakori indoka pusztán a következő volt: az illető demokráciaellenes.

Az egyik Csanád megyei szociáldemokrata párttag esetén az indoklás a demokráciaértelmezés tekintetében is hordoz tanulságokat: „A magyar demokráciáról illetékesek előtt dicshimnuszokat zengedez, de a legalkalmasabb pillanatban minden lelkiismeret furdalás nélkül hátra szúrná a magyar demokráciát. Ma már bezonyosodott tény az, hogy aki ellensége a kommunistáknak, az ellensége a magyar demokráciának és ezen keresztül a magyar népnek.”¹¹⁷³ Az utóbbi mondat megvilágítja a kommunista demokráciaértelmezés lényegét: aki ellensége a kommunistáknak, az ellensége a magyar demokráciának.

Erre a fajta kirekesztő kommunista demokráciafelfogásra, a megbélyegzésre építő kulturális attitűdre reflektált még 1947 júliusában Szőnyi Imre kisgazda nemzetgyűlési képviselő a *Délvidéki Független Hírlapban* a *Rendkívüli közgyűlés és egyebek* című vezércikkében. Az írásban Szőnyi főként Kiss Imre kommunista makói polgármestert támadta, szóvá tette, hogy „a demokrácia örökös hangoztatásával”¹¹⁷⁴ magyaráz meg mindent a városvezető, ugyanakkor aki nem ért vele egyet, azt megbélyegzi. „A polgármester úr a közgyűlésen, nem tudni milyen alapon, saját magában látja a demokrácia, vagy a magyar nép megtestesülését, szuverénül ítélve elevenek és holtak felett,

1169 MKP Csanád Megyei Bizottságának káderügyi jelentése, 1947. március 8. CSML MSZMP CSMBÁ/ 26. f. 8. őe.

1170 Uo.

1171 Cserhát József vándornevelő jelentései, 1947. december 1. PIL 274. f. 21. cs. 29. őe.

1172 Tamasi Mihály: A népi demokratikus forradalom győzelme. 147–160. p.

1173 „A Szociáldemokrata Párt által kizárt jobboldaliak névsora.” CSML MSZMP CSMBÁ/ 26. f. 11. őe.

1174 Szőnyi Imre: Rendkívüli közgyűlés és egyebek. Délvidéki Független Hírlap, 1947. július 16. 1. p.

egész természetesnek tartván, hogy ő támadjon, de ha még csak védekeznek is, az már személyeskedés és ha valaki csak nem helyesel is, nemhogy még ellent is mondjon, az persze reakciós, fasiszta, összekülvő és ha tiltakozni mer az ítéletük vagy illetékességük ellen, fenyegetések özönét zúdítják rá”¹¹⁷⁵ – írta a kigazda nemzetgyűlési képviselő. Szőnyi azt is kifejtette, hogy Kiss Imre kommunista polgármester városirányítási stílusa nem különbözik az előző rendszer vezetőinek magatartásától, arroganciájától, s ő maga részéről nem tartja demokratikusnak Kiss polgármesteri karakterét, mert a demokráciát „csak hangoztatja.”¹¹⁷⁶

A „DEMOKRÁCIAELLENES” DEMOKRÁCIAMEGNYILVÁNULÁS: A „MINDSZENTY-GYŰLÉS”

A koalíciós évek Makóján az úgynevezett Marosmenti Mária-nap tömegrendezvénye (a „Mindszenty-gyűlés”) volt a mindenkire érvényes jogosultságok rendszerére építő jogállami/parlamentáris/polgári demokrácia utolsó megnyilvánulása. Az esemény 1948 májusában egyfajta végső demokráciamegnyilvánulásnak tekinthető.

Az 1948. május 22–23-án, az országos Mária-év keretében a Csanádi Egyházmegye által megrendezett Marosmenti Mária-nap Makó történetének legnagyobb tömegdemonstrációja volt. Sem előtte, sem utána ennyi ember nem gyűlt össze a város területén egy adott cél érdekében. Egy tábori misét és körmenetet többnyire nem szoktunk tömegdemonstrációként emlegetni; akkor – 7 hónappal Mindszenty József letartóztatása előtt, a kommunista diktatúra kiépítésének árnyékában – azonban az eredetileg vallásos esemény is tüntetésnek, egyfajta demokráciamegnyilvánulásnak számított.

A makói Mária-napra esettanulmányunkban olyan fontos eseményként tekintünk, amely rendezvénysorozat képes volt – a demokrácia adta keretek között – több tízezer ember akaratát, véleményét artikulálni. S képes volt arra, hogy – vallási-lelki dimenzióból ugyan, de – Csanád megyei, makói polgárok komoly tömegeinek véleményét kifejezze a sztalinizálódó magyarországi közállapotokkal szemben.

A jogállami demokrácia ethosza szempontjából egy több tízezres tömegrendezvény és az ott megfogalmazott nyilatkozatok egyértelműen demokráciajelenséggént értelmezhetőek, ugyanakkor a korabeli kommunista nézőpont szerint a „Mindszenty-gyűlés” és a Mária-nap történései egyértelműen „demokráciaellenes” megnyilvánulások voltak. A nyilvános kommunista megnyilatkozások és a belső fórumoknak szánt megfogalmazások abban azonosak, hogy mindkét kommunikációs felületen a baloldali aktorok a magyar demokrácia ellen ható cselekedetnek tartják a rendezvény megszervezését.

1948. május 3-án Csepregi Imre plébános meglátogatta Kiss Imre kommunista polgármestert. Az egyházi személyiség célja az volt, hogy a néhány nappal később – bérmlásra és a szerveződő Marosmenti Mária-napok előkészületeiről tájékozódni – Makóra érkező csanádi püspököt, Hamvas Endrét a városvezető a hagyományoknak megfelelően fogadja a település határában.

1175 Uo.
1176 Uo.

A Csepregi-naplóban e megbeszélésről a következő bejegyzést találjuk: „Kijelentette a polgármester úr, hogy a mai demokratikus világban a régi szerint ő nem fogadhatja a püspök urat és ő nem hódolhat előtte, mint régen tették, de ha a püspök úr eljön hozzám, szívesen beszélget vele, szeretne is sok mindenről szólni.”¹¹⁷⁷

Az 1948. május 3-i napló részlet a demokráciaértelmezés mint téma szempontjából is felmutat egy érdekes aspektust. A polgármester e beszélgetésen arról szolt, hogy Mindszenty bíboros „bántóan viselkedik a demokráciával szemben.”¹¹⁷⁸ Csepregi igyekezett feltárni, hogy mit ért ezalatt Kiss Imre. A polgármester azzal támasztotta alá kijelentését, miszerint Mindszenty „bántóan viselkedik” a demokráciával, hogy „nem érez a néppel.”¹¹⁷⁹ Csepregi Imre úgy gondolta, ez nem érv – a naplóba ezt írta: „ilyen érvelésre nem tartottam érdemesnek vele vitázni.”¹¹⁸⁰ A polgármester és a püspök protokolláris jellegű találkozására végül május 7-én került sor a makói városházán.

A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt május 17-én megtartott Csanád megyei egyesítő konferenciájának határozata megállapította: „a nép ellenségei” most az egyház palástja mögül igyekeznek támadásba indulni. A konferencia elhatározta, a szerveződő közös párt „Csanád megyében mindenütt felveszi a harcot ez ellen a veszély ellen, miközben tiszteletben tartja és megköveteli a lelkiismereti és vallásszabadságot, de mindenütt megakadályozza azt, hogy bárki a vallást ellenforradalmi célkitűzéseinek fedezésére használja fel. [...] Kijelentjük, hogy erélyesen fellépünk az egyház palástja mögött jelentkező reakciós kísérletekkel szemben és kíméletlenül leleplezzük azokat.”¹¹⁸¹

Május 21-én este Csepregi prelátus látogatást tett a polgármesternél és meghívta a Mária-nap rendezvényeire. A plébános külön helyet kívánt biztosítani Kiss Imre és felesége számára. Kiss azonban kijelentette, oda, ahol Mindszenty jelen van, ő nem mehet, mert Mindszentynek más véleménye van a demokráciáról, mint neki.¹¹⁸²

Hamvas Endre csanádi püspök május 22-én este többezres tömeg jelenlétében köszöntötte a Makóra érkező Mindszenty József bíborost. „Mentül inkább támadják és ócsárolják Eminenciádat, annál inkább ragaszkodunk személyéhez és rendíthetetlenül állunk egy emberként mellette. [...] Hivatalos fogadtatás nem volt. De a demokratikus világban nem a hivatalos¹¹⁸³ a fontos, hanem a nép, mert ez jelenti a demokráciát, és amint látja Eminenciád, eljött a nép, hogy köszöntse, üdvözlje Magyarország bíboros hercegprímását” – hangsúlyozta a demokráciát a hagyományos értelemben népszerűségként felfogó Hamvas püspök.

1177 Dr. Csepregi Imre: Napló 2. 267. p.

1178 Uo.

1179 Uo. 268. p.

1180 Uo.

1181 Korom Mihály (szerk.): Makó az első felszabadult magyar város. II. kötet. Makó Városi Tanács, Makó, 1974. 265–266. p.

1182 Dr. Csepregi Imre: Napló 2. 274. p.

1183 Kiss Imre polgármester nem volt hajlandó a város határában fogadni a Makóra érkező Mindszenty József bíborost.

Másnap hat órától kezdve voltak szentmisek bent a templomban és kint, a Szent István téren a szabadtéri oltárnál. 7 órától – hivatalosan az elektromos fővonal javítása, valójában a kommunista hatóságok tudatos zavarkeltése miatt – szünetelt Makón az áramszolgáltatás, ezért a megafonok működtetését áramfejlesztő aggregátorok bevonásával oldották meg a szervezők. 9 órakor kezdődött a szabadtéri oltárnál a szentmise, melyet Mindszenty József bíboros mondott.

A később „demokráciát sértő” beszédnek nevezett megszólalás legtöbb kritikát kiváltott része – amely az egyházi iskolákat érintő államosítási törekvések ellen szóló érv kívánt lenni – így hangzott: „Vannak alapok és alaptörvények, amelyeket félretolni az épület alól nem lehet. Amikor ez a szomorú tiszai árvíz volt és 1.000 ház összeomlott: mérnökök állapították meg hivatalos jelentésben, hogy azok a házak omlottak össze, amelyeknek nem volt tisztességes alapjuk, homokra építették őket. És azok a házak, még ha vályogból készültek is, de tisztességes talajon álltak, volt alapjuk és fundamentumuk, dacoltak a viharral, vésszel és mindennel és megmaradtak. /nagy taps/ A mi gyermekeink lelke fölséges építmény. Istennek temploma, a Szent Léleknek a lakása és ez alá az épület alá, hit és törvény elengedhetetlen. /taps/ Ha a két édesanyának, a Boldogságos Szűznek és az Anyaszentegyház[nak] az iskolába való bejárását, ajtaját szűkítenék, amilyen mértékben ezt cselekednék, olyan arányban tágítsák [tágítanak] az iskolák felől az átjárást a járásbíróságok, a törvényszékek, a bíróságok, a javítóintézet, a fogdák és a fegyházak felé. /taps/”¹¹⁸⁴ – olvasható Mindszenty szentbeszédének legkonfliktusosabb gondolatsora Kukucska János kommunista agitátor feljegyzésében.

A szentbeszéd elhangzása utáni napokban megfogalmazott támadások középpontjában az állt, hogy Mindszenty arról beszélt úgymond, hogy az állami iskolák tanulóinak egyenes útja vezet a fogdába. Tény, a bíboros nem erről szólt, hanem abbéli aggodalmának adott hangot, miszerint az egyházi iskolák megszüntetésével csorbulhat az erkölcsi nevelés minősége, ugyanakkor az is leszögezhető: Mindszentytől nem állt távol a konfliktusorientált kommunikációs attitűd, ami az előbb idézett gondolatsort is jellemzi.

A szentmise után – tömegdemonstráció értékű és méretű – körmenetre sorakoztak fel a hívek. Végül a gyűlés résztvevői – élve a demokrácia adta jogaikkal – elhatározták, hogy az egyházi iskolák államosításáról szóló javaslat elleni tiltakozásul táviratot küldenek Ortutay Gyula kultuszminiszternek. A tiltakozó táviratban a rendezvény résztvevői hitet tettek az egyházi iskolák mellett.

Ellentmondásos adatok maradtak fenn a makói Mária-napok résztvevőinek számáról. Az előbb idézett távirat „több mint 30 ezer hívőről” szól. A *Magyar Kurír* 85 ezer embert említ. („Messze vidékről, 80 és 100 kilométeres távolságból, minden nehézség dacára 85 ezer hívő sereglett össze erre a két napra Makóra.”)¹¹⁸⁵ Az Új Ember így írt: „Pesszimisták szerint 70, mások szerint 80 ezer ember jött össze.”¹¹⁸⁶ A *Szív* című újság tudósítója 50 ezer hívőről beszél. („Május 23-án vasárnap 9 órakor kezdődött a szabadtéri szentmise, melyet a Hercegszék bíborosa mondott körülbelül 50 ezer hívő jelenlétében.”)¹¹⁸⁷

1184 Kukucska János kommunista funkcionárius, megyei propagandista – amint már említettük – a Marosmenti Mária-napról írott jelentésében a Mindszenty-beszéd szövegét is közli. (CSML MSZMP CSMBA 40. f. 2. cs. 48. ö. e. 20/4/8 – 1948) A szövegben gyakoriak a helyesírási hibák. Érezhető ugyanakkor, hogy Kukucska jelentésében a beszédet szó szerint kívánta közölni, nem szerkesztette a szöveget. Jellemzően az élőbeszéd fordulatait veszi át. Az idézett szövegrészben zárójelben a szerző javításai olvashatóak.

1185 Magyar Kurír, 1948. május 25. III. kiadás. 1. p.

1186 Új Ember, 1948. május 30. 3. p.

1187 Szív, 1948. május 29. 2. p.

„Makón 85.000-en [...] gyűlnek össze a Nagyasszony tiszteletére.” – jegyzi fel emlékirataiban Mindszenty József.¹¹⁸⁸ Kukucska János megyei propagandista első jelentésében ez áll: „A gyűlést [a Mindszenty által mondott szentmise – M.K.] 15–17 ezer ember hallgatta végig... A felvonuláson [a körmenet – M.K.] 12 ezer ember vett részt.”¹¹⁸⁹ A második Kukucska jelentésben eredetileg „15 ezer” szerepelt, de azt valaki átjavította 11.136-ra.¹¹⁹⁰

A kutatók, történészek álláspontja is eltér a résztvevők számáról. „A szervezők 50–60 ezer ember részvételére számítottak, de csak mintegy 15 ezren vettek részt.” – olvasható Tamasi Mihály tanulmányában.¹¹⁹¹ „A mintegy 30.000 főnyi tömeg előtt Mindszenty bíboros, érsek hercegprímás elmondta az államosítás elleni érveit.” – közölte dolgozatában Vida Zoltán.¹¹⁹² Tóth Ferenc ekképpen fogalmaz: „Minden korlátozás ellenére korabeli becslés szerint harmincezren vettek részt a Mária-apon.”¹¹⁹³ „Makón 80.000 hívő vette körül a Boldogasszony oltárát.” – írja Mészáros István.¹¹⁹⁴ Balogh Margit – Gergely Jenő kronológiájában ez szerepel: „Május 22–23. A Makón rendezett Marosmenti Mária-apon 57 községből 85 ezer hívő vett részt.”¹¹⁹⁵

A Magyar Dolgozók Pártjának Csanád Megyei Bizottsága az 1948. május 23-tól július 1-jéig terjedő időszakra vonatkozó munkatervében kimondta: „Mindszenti (sic!) beszédében [ti. a május 23-i szentbeszéd] a pedagógusokat és állami iskolákat támadta, demokráciát sértő beszédét felhasználva lejárassuk [sic!] és egyúttal az ellen a beállítás ellen tiltakozást szervezzünk.”¹¹⁹⁶

Makó Város Nemzeti Bizottsága május 25-én azzal a kéréssel fordult Kiss Imre polgármesterhez, hogy a városi képviselőtestület május 28-i rendkívüli ülésén – Makó dolgozó népének nevében – hozzon tiltakozó határozatot a Mindszenty-beszéd ellen.

Eközben Bugár Jánostól, a szerveződő Magyar Dolgozók Pártja (MDP) Csanád megyei Bizottságának titkárától Farkas Mihály¹¹⁹⁷ titkársága is tájékoztatást kért a Mindszenty-gyűlésről.¹¹⁹⁸ Bugár János május 26-án informálta Farkas Mihályt a május 23-i makói történésekről.

A makói képviselőtestület május 28-i ülésén Kiss Imre polgármester előterjesztette határozati javaslatát, amely Mindszenty beszédét „a demokrácia ellen intézett támadásnak” nevezi.¹¹⁹⁹ Szőnyi Imre, a Független Kisgazdapárt képviselője „túl erős hangúnak” találta a javaslatot. „A város lakossága 36.000, ennek fele római katolikus. Ezzel számolnunk kell és nem elfelejtenünk, hogy Mindszenty bíboros érsek Makó város fele lakosságának az egyházi feje. A hithű katolikusok – mert feltételezem, hogy mind az – nem veszik jónéven, hogy az egyházuknak főpapjáról ilyen hangon mond véleményt

1188 Mindszenty József: Emlékirataim, 198. p.

1189 CSML MSZMP CSMB. 40. f. 2. cs. 48. ő. e. 20/4/8 – 1948

1190 CSML MSZMP CSMB. 40. f. 2. cs. 48. ő. e. 20/5/8 – 1948.

1191 Tamasi Mihály: A népi demokratikus forradalom győzelme. 158. p.

1192 Vida Zoltán: Makó iskolatörténete a város felszabadulásától az államosításig (1944–1948). Makói Múzeum, Makó, 1973. 35. p.

1193 Délvilág, 1990. május 19. 4. p.

1194 Mészáros István: Boldogasszony Éve. Ecclesia, Budapest, 1994. 108. p.

1195 Balogh Margit – Gergely Jenő: Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. História, Budapest, 1993. 273. p.

1196 CSML MSZMP CSMB. 40. f. 1. cs. 10. ő. e. 20/35/1 – 1948.

1197 Farkas Mihály ekkor az MKP KV titkára.

1198 CSML MSZMP CSMB. 40. f. 2. cs. 48. ő. e. 20/11/8 – 1948.

1199 Makó Város Levéltára (MVL) 277 kgy. 7747 ikt./1948.

a képviselőtestület." – mondta Szőnyi.¹²⁰⁰ B. Papp Mihály (Nemzeti Parasztpárt) pártja nevében elfogadta a határozat szövegét. „Nem tartom elég erősnek, még több erőt kell kifejteni benne. Nyilván, Szőnyi képviselőtársam nem hallotta a hercegprímás előadását, melyben azt állította, hogy az állami iskolában ezután amennyire szűkítik az egyházak befolyását, annyira bővítik a fegyházakat, fogházakat és börtönöket, s beszédében a demokráciát is támatta. Nyilvánvaló, hogy ha nem ő mondta volna ezeket, már rég nem is volna szabadon.” – hangoztatta a parasztpárti képviselő.¹²⁰¹

Kiss Imre polgármester a vita zárszavában elmondta, ő nem tartja erősnek a javaslat hangvételét: „Sokkal különb kifejezéseket el tudnék képzelni, amelyeket megérdemelne [ti. Mindszenty] azon beszédek miatt, melyet nemcsak Makón, hanem az ország különböző részein hónapok óta elmondott a magyar demokrácia ellen. Éppen ezért én a javaslatomat fenntartom és kérem a képviselőtestületet, hogy ennek megfelelő módon határozzon.”¹²⁰² A képviselőtestület elfogadta a határozatot, amely kimondja: „Mindszenty [sic!] bíboros érsek makói beszédével kapcsolatban a demokrácia ellen intézett támadásait a leghatározottabban visszautasítja.”¹²⁰³

Révai József május 28-án a budapesti sportcsarnokban *Letörjük a klerikális reakciót* címmel szónokolt. Többek között arról beszélt, hogy „Hamvas Endre Makón május 23-án a módosítását rendelte el annak a gyönyörű egyházi éneknek, amely Magyarországról, édes hazánkról szól. Kiadta a rendelkezést, hogy ezután ezt az énekelt ne így énekeljék, hogy »Magyarországról, édes hazánkról«, hanem így: »Magyarországról, romlott hazánkról.« Ez a »romlott hazánk« a magyar demokrácia – folytatta Révai –, amely visszaadta a magyar nép hitét önmagába, amely példátlan újjáépítési és munkalendületre, ezzel erkölcsi újjászűlésre is vezette a magyar nép millióit. Arra a Magyarországra vonatkozik ez, amely három és félesztendő megfeszített munkával jóvátett rengeteget abból a bűnből, amelybe a régi rendszer vitte az országot és felépítette oroszlánrészt azoknak a rombolásoknak, amelyeknek megakadályozásánál nem láttuk ugyanazokat, akik most romlottnak nevezik ezt a demokráciát.”¹²⁰⁴ – hangoztatta Révai József.

A Csanádi Püspöki Hivatal közleményt adott ki Révai nyilatkozatával kapcsolatban, melyben megállapítja: Hamvas Endre nem rendelkezett el olyan módosítást a makói Mária-apon, hogy a hívek „édes hazánk” helyett „romlott hazánk”-at énekeljenek a Boldogasszony anyánk kezdetű ősi egyházi ének szövegében, ugyanis „minden egységes magyar egyházi énekeskönyvben, akár a legősibb, akár a 20-30 évvel ezelőtti kiadásokban, egyöntetűen a következő szöveg olvasható: »Magyarországról, romlott hazánkról...« Következésképp a »romlott« kifejezés, mely rombadőltet jelent, – amint azt Makón az énekkel kapcsolatban ilyen értelemben nyilvánosan meg is magyaráztak – a történelem pusztító viharában sokat szenvedett országra vonatkozik. Hamvas püspök már jóval a makói Mária-nap előtt észrevételezte az ének kétféle szövegét, s ezért hívták fel a figyelmét az eredeti és minden hivatalos énekeskönyvben megtalálható ősi szövegre. Téves, és a makói szövegmagyarázatot nem

1200 Uo.

1201 Uo.

1202 Uo.

1203 Uo.

1204 Délmagyarország, 1948. május 29. 1. p.

ismerő megállapítás volt tehát Révai József beszédében levont következtetés¹²⁰⁵ – fogalmaz az egyházmegyei közlemény. Hamvas hazatérését követően levélben válaszolt Révai Józsefnek. A püspök mellékelve elküldte Révainak a Magyar Kommunista Párt által a Tiszai Mária-napokra (1947. augusztus 15–17.) kiadott nyomtatott röplapját, amelyen szerepel a *Boldogasszony anyánk* kezdetű ének szövege és kottája, s e kiadványon is a „romlott hazánk” szövegrész olvasható.

Június elején Zakar András, Mindszenty titkára arra kérte Csepregit, hogy adjon tájékoztatást a május 23-át követő eseményekről. A prelátus június 16-i keltezésű levelében számolt be a hercegprímásnak arról, hogy milyen fejlemények történtek a Marosmenti Mária-nap után. „Az itteni pedagógusok szervezete szisszent fel először és a Nemzeti Bizottságot nekiugrasztva, sérelmeket vélt felfedezni abban, mintha az állami tanárok és tanítók nem nevelnének jellemeket! Ezt azonban senki sem veszi komolyan, ismerve a vezetőséget és a könnyű fajsúlyú előadókat, hangadó gárdát a kom[munista] pártból. Iskoláink ellen azonban rohamot intéztek és ezt minden meg nem engedett eszközzel folytatják. A terrornak nincs oly neme, melyhez ne folyamodnának”¹²⁰⁶ – áll Csepregi Mindszentyhez írott levelében.

A makói Boldogasszony-ünnep után néhány héttel – hiába volt a több tízezer ember demokratikus akaratnyilvánítása – a június 16-án elfogadott 1948. évi XXXIII. törvény értelmében a Makó-belvárosi egyházközség iskoláját is államosították.

A makói Mária-napokon a több tízezres tömeg kiállt hite, elvei, meggyőződése mellett. Erre a demokratikus vélemény-kifejezésre láthattunk példát. Ez a fajta demokratikus kiállítás azonban egyedi maradt. Az elkövetkezendő évtizedekben – a demokrácia hiányából is következően – nem volt lehetősége a makóiaknak arra, hogy ilyen szintű és nagyságú tömegdemonstrációkon álljanak ki a maguk álláspontja mellett.

A DEMOKRÁCIA MINT NARRATÍVA A HELYI DEMOKRÁCIA KÖSZEREPLŐINEK ÖNÉLETÍRÁSAIBAN

A koalíciós évek makói közszereplői közül három személyről tudunk, akik készítettek önéletírást. Csepregi Imre plébános naplót írt, Kiss Imre polgármester nem sokkal halála előtt fejezte be visszaemlékezéseit. Memoárt írt Puja Frigyes, aki 1946 őszétől egy évig az MKP Csanád megyei kádertitkára, majd 1947 és 1949 között megyei párttitkár volt.

A közszereplők között már önmagában pozíciójuk tekintetében is különbözőségek lehetnek a demokráciakép szempontjából. Csepregi prelátus mélyen vallásos, konzervatív meggyőződésű ember volt, papként számára a kereszténység tanítása jelentette az élet lényegét. Kiss Imre és Puja Frigyes életük végéig hithű kommunisták voltak, mindez a szemlélet a memoárjaikban megjelenő demokrácia-fogalmat is alapvetően határozza meg.

¹²⁰⁵ Magyar Kurír, 1948. június 3. III. kiadás. 1. p.

¹²⁰⁶ Szeged-Csanádi Egyházmegye Püspöki Levéltár I.1. a. 2929/47.

Csepregi Imre 1944. szeptember 22-től 1953. június 8-ig írta minden egyes nap a vele történeteket. A kézirat terjedelme 3363 oldal. „Nem magának, hanem az utókornak szánta munkáját, hogy a későbbi korok ismerjék meg az általa átélt diktatúra mindennapjait”¹²⁰⁷ – írja a napló első kötetének bevezetőjében Tóth Ferenc helytörténész.

Csepregi a koalíciós évekbeli makói közélet elismert, tekintélyes alakja. Erdei Ferenc nemzetgyűlési képviselőnek jelölte a debreceni Ideiglenes Nemzetgyűlésbe, de a prelátus nem vállalta a pozíciót.¹²⁰⁸ Képes volt szót érteni a helyi szociáldemokratákkal, hivatalos ügyekben kapcsolatban állt a kommunista Kiss Imre polgármesterrel és a Csanád Megyei Nemzeti Bizottság elnökével, az MKP-s Farkas Imrével és mindemellett a Kisgazdapárt tagja.¹²⁰⁹

„Különösen jól alakult a kapcsolat dr. Csepregi prelátussal, aki láthatóan kereste az alkalmat a társadalmi, főleg a szociális problémák megoldásában. [...] Hivatalos kapcsolatunkon túl, még bizonyos fokú enyhe barátság is kialakult közöttünk azáltal, hogy hasonló utónevünk miatt, minden évben kölcsönösen meglátogattuk egymást az Imre napokon és jó szívvel köszöntöttük egymást”¹²¹⁰ – írta Kiss Imre Csepregiről.

Csepregi Imre naplóírási küldetéséről és demokráciaképéről így fogalmaz Zombori István egyháztörténész: „Maga is látta, hogy az újonnan alakult átmeneti rendszer, majd az azt követő, úgynevezett »népi demokrácia« minden, csak nem demokrácia.”¹²¹¹

Ahogy már említettük, Csepregi Imre 1945 januárjában a Független Kisgazdapárt tagja, vagyis a prelátus – mondjuk így – demokráciafelfogása leginkább a kisgazdákéhoz állhatott közel, tehát Csepregi a jogállami/parlamentáris demokrácia attitűdjét érezhette magához legközelebb. Hangsúlyozzuk, Csepregi papi személyként szolgálta közösségét, számára a demokrácia mint olyan, csak másodlagos témakör, evilági szempontrendszer volt, amely tematika a hitbéli kérdéseket sohasem előzhette meg.

1945. február 13-án találjuk az első naplóbejegyzést Csepreginél, amely érinti a demokráciatematikát. E nap kapott híreket a makói rendőrség atrocitásairól. Az információk szerint karácsonykor vitték be a rendőrségre és vallatták korbácsütésekkel az egyik ismerőst. A prelátus megütközik a jelenésén, hogy a formálódó demokrácia keretei között érdemi jogi kontroll nélkül három hétig fogva tarthatnak valakit. „Hát így fest a demokratikus igazságkeresés és szolgáltatás!”¹²¹² – olvashatjuk a naplóban.

Az 1945-ös esztendő hangulatáról kapunk érdekes adalékot az 1945. október 13-i bejegyzésben. Köztörténeti tekintetben is érdekes és tanulságos információnak mondhatjuk az így nyert gondolatokat. Csepregi beszámol arról, találkozott a takarékpénztárban Szőnyi Imrével, a kisgazdapárt elnökével, aki elmondta a prelátusnak, hogy „a helyi orosz parancsnok gratulált neki a budapesti választási győzelem után, mert ő örül, bármely demokratikus párt sikert ér el, tehát ezzel is – úgymond Szőnyi – az orosz sem kizárólag a kommunista párt mellett áll.”¹²¹³ A helyi szovjet parancsnok a szovjet kormány akkori hivatalos álláspontját képviselte, 1945-ben a Szovjetunió még tartotta magát a nyugati szövetségeseknek

1207 Dr. Csepregi Imre: Napló. 1. 5. p.

1208 Uo. 7. p.

1209 Uo. 110. p.

1210 Kiss Imre: Egy munkásháztól a városházáig. 239. p.

1211 Dr. Csepregi Imre: Napló. 1. 9–10. p.

1212 Uo. 133. p.

1213 Uo. 348. p.

tett ígéretéhez a kelet-európai demokratikus állami struktúrák megteremtésével. Ezzel párhuzamosan abban Szőnyi Imre tévedett, miszerint a parlamentáris demokrácia berendezkedésének ideiglenes elfogadása azt jelentené, hogy „az orosz sem kizárólag a kommunista párt mellett áll.”¹²¹⁴

1946. május 25-én azt jegyzi fel Csepregi, hogy az egyik makói kommunista rendőrtiszt arról beszélt, hogy aki majd a kisgazdák akkor még csak formálódó helyi lapját fogja járni, „az mind reakciós és ki kellene azokat irtatni!” A prelátus kifakad: „Tehát szabad véleménynyilvánítás és szólás-szabadság ez? Ilyen mélyen [sic] [mélyre] sülyedt a demokrácia?”¹²¹⁵

„Üres az éléskamra, nincs tüzelő, rossz az élelmezés, nincs függelem, mindenki azt teszi, amit akar, mert mind mondják: demokrácia van!”¹²¹⁶ – ezt már a napló 1947. szeptember 20-i bejegyzésénél olvashatjuk.

Csepregi naplószövegeiben a demokráciát illetően egyfajta panaszskultúra jelenik meg. A prelátus témába vágó bejegyzéseiben több demokráciapanaszra is bukkanhatunk mint nyelvi panelekre. („Hát így fest a demokratikus igazságkeresés és szolgáltatás!”¹²¹⁷ „Tehát szabad véleménynyilvánítás és szólásszabadság ez? Ilyen mélyen sülyedt a demokrácia?”¹²¹⁸ Üres az éléskamra, nincs tüzelő, rossz az élelmezés, nincs függelem, mindenki azt teszi, amit akar, mert mind mondják: demokrácia van!”)¹²¹⁹

1947. június 5-én írja Csepregi Imre: az egyik makói kommunista ismerőse arról beszélt neki, hogy „mi nem akarunk proletárdiktatúrát, mint az 1919-ben volt, hanem demokratikus kormányzatot, hogy mindenki szóhoz juthasson.”¹²²⁰ Emlékeztetnénk, ez a gondolatsor Nagy Ferenc miniszterelnök lemondása után néhány nappal hangozhatott el Makón.

A koalíciós évek időszakában az utolsó demokráciatematikát érintő bejegyzés a Mindszenty bíboros letartóztatása utáni napokban olvasható a Csepregi-naplóban. 1948. december 30-án arról számol be a prelátus, hogy folyamatosan küldöttségek jelennek meg nála, amely delegációk azt követelik, hogy „nyíltan” álljon a „demokrácia mellé.”¹²²¹

1948 végének nyelvi közegében a „demokrácia” melletti kiállás mint „igény” már egyértelműen azt jelentette: azt várják el a követelést megfogalmazók, hogy az illető a formálódó kommunista diktatúra mellett foglaljon állást.

Kiss Imre, aki az MKP, majd az MDP politikusaként 1945 és 1950 között volt Makó város polgármestere, nyolcvanesztendősen, 1986-ban kezdte megírni visszaemlékezéseit, két évvel később, 1988-ban fejezte be a munkát. Az 1989-ben kiadott kötet elé előszót ír, Tamasi Mihály történész is utal rá, hogy a szövegben előfordulnak „egyoldalú”¹²²² vélemények. Tóth Ferenc helytörténész úgy fogalmaz: Kiss Imre írása „tendenciózus.”¹²²³

¹²¹⁴ Uo.

¹²¹⁵ Uo. 508. p.

¹²¹⁶ Dr. Csepregi Imre: Napló 2. 145. p.

¹²¹⁷ Dr. Csepregi Imre: Napló. 1. 133. p.

¹²¹⁸ Uo. 508. p.

¹²¹⁹ Dr. Csepregi Imre: Napló 2. 145. p.

¹²²⁰ Uo. 91. p.

¹²²¹ Uo. 412. p.

¹²²² Kiss Imre: Egy munkásházától a városházáig. 7. p.

¹²²³ Tóth Ferenc: Történeti kutatások Makón. Elérhető: http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Mako_monografia_sorozat/pages/monografia_4/002_torteneti.htm (A letöltés időpontja: 2015. december 15.)

Puja Frigyes, aki az MKP Csanád megyei kádereként és megyei titkárként vett részt a koalíciós évek makói közéletében, 1988-ban írta meg memoárját.

Kiss Imre és Puja Frigyes is még a kommunista diktatúra időszakában készítették el visszaemlékezéseiket. Mindkettőjük szövegéből az derül ki, hogy úgy érzik, életükben igaz ügyet szolgáltak. „Aki a kézbe veszi és elolvassa ezt a könyvet, bizonyára azzal az érzéssel teszi le, hogy ilyen és ennél merészebb ívű pályafutás csak a szocializmus körülményei között létezhet”¹²²⁴ – írja visszaemlékezése előszavában Puja.

Mikor Kiss Imre a visszaemlékezésben „demokráciáról” szól, akkor a koalíciós évek időszakához hasonlóan negyven esztendővel később is, azon a kommunista világnézetnek megfelelő gondolati rendszert és állami struktúrát ért. A nyolcvan esztendőss visszaemlékező demokráciaképe semennyit sem változott 1945 és 1988 között.¹²²⁵

Puja Frigyes visszaemlékezése koalíciós esztendőket érintő részének egyik leggyakrabban használt kifejezése a reakció. 1988-ban is a koalíciós évekbeli ellenség neve Pujánál: a reakciós.¹²²⁶

Puja Csanád megyei küldöttként vett részt az MKP III. kongresszusán. A fiatal kommunista aktivista ekkor dőbbsen rá, hogy az addig hangoztatott szövegek a demokráciáról egészen mást jelentenek, mint ő azt korábban gondolta: „A parlament sok vihart látott üléstermeiben hallgatva pártunk vezetőinek beszédeit, a felszólalásokat, tudatosodott bennem, hogy a kongresszus után az ország fejlődésében valami új következik. Ott, a parlamenti padosorokban kezdtem behatolni jelszavaink értelmébe, s kezdett megvilágosodni előttem, hogy [...] pártunk a népi demokrácia útján a szocializmus felé veszi az irányt. [...] Ott értettem meg, hogy a küzdelem java ezután következik. [...] Szilárdabban hittem, mint valaha, hogy ügyünk győzni fog.”¹²²⁷

1948-ban a koalíciós évek demokráciája Makón is véget ért. A „népi demokráciáról” mint sajátos kifejezésről, metanyelvi panelről a későbbi évtizedekben is sokat hallhattak a makóiak, de annak valós tartalmáról már nem vitatkozhattak, nem publikálhattak cikkeket. A népi demokrácia struktúrája Makó városában is a kommunista diktatúra hatalmi, jogi és világnézeti keretét hozta el.

1224 Puja Frigyes: A szedőszekrénytől a miniszteri székig. Népszava, Budapest, 1988. 5. p.

1225 Kiss Imre: Egy munkásháztól a városházáig. 152. p., 162. p., 184. p. 199. p.

1226 Puja Frigyes: A szedőszekrénytől a miniszteri székig. 94–127. p.

1227 Uo. 97. p.

Összegzés

A koalíciós években publikált cikkek, tanulmányok, parlamenti megszólalások, közéleti beszédek mint szövegek elemzésével feltártuk az 1945-öt követő néhány esztendő demokrádiadiskursusainak érvkészletét, a disputák kommunikációs paneljeit, beszédmódját. Azonosítottuk a demokráciaértelmezések közötti antagonisztikus különbségeket.

Az 1945 utáni politikai életben a különböző vitahelyzetek során a polgári demokrácia alapértékeihez való viszonyulás jelentette a „vívásztót” – aki kitarott a polgári demokrácia ethosza mellett, az szembekerült a kommunista valóságértelmezéssel; aki engedni tudott a jogállami demokrácia alapértékeiből, az a közéleti szereplő ezáltal megteremtette a kommunistákkal való közös kommunikációs platform lehetőségét.

A koalíciós időkbeli kommunista demokráciaértelmezés lényege, hogy a demokrácia „valami” egészen „újat” jelent az ország életében, s ez az „új jelenség” segíti a társadalmi mobilitást, a meglévő struktúrák áttörését. Az ekkoriban megfogalmazott baloldali demokráciaértelmezés hívei nem egy jogokra épített rendszert és életformát látnak a demokráciában, hanem egy társadalomátalakító keretet, ami évszázados megrogzottségeket képes lebontani. E nézetrendszerrel állt szemben a „polgári” megközelítés, amely óvott attól, hogy a radikális változások érdekében az általános szabadságjogok súlyos csorbát szenvedjenek.

Az ellenségkép iránti igény, az ellenségképre alapozott stratégiaalkotás és taktikai hadviselés markáns eleme a koalíciós időszak kommunista demokráciafelfogásának. Ugyanilyen fontos eleme a kommunista demokráciaértelmezésnek, hogy a formális demokratikus játékszabályok jelentőségét relativizálják. A kommunisták a formális demokratikus szabályokkal szemben foglalnak állást, mert az általuk elképzelt radikális változások ethoszába nem fért bele a formális szabályok elismerése. A kommunista demokráciafelfogás jellemzőjeként azonosíthattuk azt, hogy a kompromisszum a kommunista nyelvi térben negatív cselekvés. E jellegzetesség vizsgálata keretében külön kitértünk arra, hogy az úgynevezett összeesküvésű ügy újabb fordulatot hozott a koalíciós évek történetében és természetesen a demokráciavíták históriájában is. Az „összeesküvésű válság” során a kommunista párt részéről tapasztalt verbális brutalitás és a rendvédelmi hatóságok által felmutatott kreált vádak/koncepciógyártás és nyílt erőszak olyan közéleti kulturális közeget eredményezett, ahol egyre kevésbé voltak biztosítottak a párbeszéd feltételei a demokráciavíták számára. Ennek a helyzetnek egyik fajsúlyos nyelvi és kommunikációs jellemzője, hogy a kommunisták demokráciafelfogásában az összeesküvésű ügy idején már egyáltalán nem képezik a „demokrácia” lényegi feltételét, hogy a koalíció szereplői között valódi, lényegi megegyezések legyenek.

A kiszagda demokráciafelfogásban a formalizált és az állampolgári léten alapuló jogosultságokra épülő társadalmi berendezkedés eszmeisége biztosította a gondolati bázist. Feltártuk: a szabadság, az egyének autonómiája mellett az általános jogegyenlőség, az alkotmányosság politikai kultúrája,

a szabad vita intézményes joga és a hatalom ellenőrzésének lehetősége is a kiscgazda demokrácia-koncepció markáns elemei voltak. A többségi elv, a jogszabályok (játékszabályok) és az intézményi struktúrák tiszteletben tartása szintén központi tényezője volt az 1945 utáni kiscgazda demokrácia-koncepciónak.

A szövegelemzések után megállapítható: a kiscgazda-polgári demokráciafelfogás lényegi gondolata, hogy a szabadságjogok „mindenkit” egyaránt megilletnek. A kommunisták azonban nem fogadják el a mindenkire egyaránt érvényes szabadságjogok létezését; kommunikációs paneljük szerint a „demokrácia ellenségeinek” nem járnak jogok.

Az 1945-ös esztendőben a demokráciáról folyó diskurzusok hangulatát, szellemiségét a remény érzése döntő módon volt képes meghatározni. Az 1945. november 4-ig, a választásokig tartó időszakot egyfajta reményteli konszenzusérzés határozta meg. A háború végétől a választásokig tartó periódus hosszú hónapjaiban úgy tűnt, hogy a valóságos és persze már akkor is áthidalhatatlan ellentéteken (itt főként a kommunista befolyás alatt működő rendőrség által gerjesztett durva atrocitásokra gondoljunk) túlmenően a demokrácia igenlésében és alapértékeiben konszenzusszerű egyetértések bontakoztak ki. A demokráciadiskurzus tekintetében e hónapok reménykonszenzusát jelképesen illusztrálta az 1945 nyarán a Pázmány Péter Tudományegyetem által szervezett, a demokrácia tematikájával foglalkozó előadássorozat. Noha a Demokrácia-konferencia különböző megszólalói egymást kizáró demokráciaértelmezéseket fogalmaztak meg, mégis úgy tűnt, a jogállami, szabadságjogokra támaszkodó demokráciának esélye van. A konferencia megvalósulása már önmagában szimbóluma annak, hogy az akkori közélet szereplői hittek abban: lehet ugyan vita a demokrácia kereteiről, formájáról, de mégis valamifajta jogállami jellegű demokratikus államrend fog majd kialakulni. A konferencia idején még a kommunista kötődésű vagy elkötelezettségű előadók sem fogalmaztak meg a demokrácia alaplényegétől eltérő, azzal szögesen ellentétes, azzal ütköző gondolatokat.

Az 1945-ös választás eredménye miatt csatlakoztak reményeikben a kommunisták, s ez fordulatot eredményezett a demokráciaértelmezések nyelvezetében is. A szovjet katonai jelenlét és a hegemon politikai pozíció ellenére a kommunisták politikai reményei csökkentek. Ezzel is összefügghet, hogy a kommunista közéleti nyelvezet durvábbá vált már a választás után nem sokkal. Ekkoriban elemezte Révai József úgy a történeteket, miszerint a harc a „demokrácia továbbfejlesztésére törekvő erők” és a reakciók, a „demokrácia visszafejlesztésére törekvők között” fog majd zajlani, vagyis a demokratikus voksoláson győzedelmeskedő, azon abszolút többséget szerző, reményekkel teli Független Kiscgazda-pártot a „demokrácia visszafejlesztésére törekvők” szóösszetétellel bélyegezték meg a kommunisták.

A szabad választások után kialakult helyzet, a kiscgazda abszolút többség ténye erősítette a kommunistákban a félelem érzetét. Erre a jelenségre hívta fel a figyelmet Bibó István *A magyar demokrácia válsága* című tanulmányában 1945 őszén. A tanulmányíró érvelésének lényege, hogy sem a kommunisták félelmét a reakciótól, sem a polgári tömb félelmét a proletárdiktatúrától nem indokolják „tárgyi okok.” Bibó ekkor – és utána még évekig – hitelt adott a Magyar Kommunista Párt hivatalos kommunikációjában foglalt állításoknak, miszerint nem törnek diktatúrára. Ez kétségtelen tévedés a koalíciós évek bibói demokrácia-publikációiban – Bibó 1947/1948 előtt nem volt hajlandó szembenézni a proletárdiktatúra közvetlen fenyegetésével, mert túl sokáig bízott benne, hogy a kommunisták a demokrácia „ösvényén” maradnak. Nem találunk olyan bibói idézetet a koalíciós korszakból,

ahol egyértelművé tenné, hogy milyen szintű veszély fenyegeti a kommunisták részéről a formálódó jogállami demokráciát. A proletárdiktatúra megvalósult, de Bibó nem érzékelte, hogy ez a korábban csak félelmi pszichizisként megjelenő, feltételezett veszély valóságos fenyegetéssé vált.

Bibó úgy gondolta, hogy a magyar társadalmat radikálisan meg kell változtatni, szociális forradalomra van szükség. A történetfilozófus 1945 utáni gondolkodásának ez volt a legfontosabb eleme – fontosabb, mint a demokrácia eszménye. Bibónál a társadalomátalakító remény erősebb volt, mint a demokráciaféltő aggodalom. Bibó egy konszenzuális demokrácia megteremtésében bízott a koalíciós években, folyamatosan emellett érvel a politikai publicisztikájában, de a markáns társadalmi változás érdekében hajlandó volt szemet hunyni a jogállamiság sérelmein, mert úgy vélte, a szociális forradalom érdekében szükség lehet átmenetileg a demokratikus jogok korlátozására.

Ha 1945 demokráciadiskurzusainak vonatozásában azt írtuk, hogy az az időszak a remény konszenzusának volt a korszaka, akkor 1946 – a demokráciaviták tekintetében is – az egyensúly éve.

Ez a fajta egyensúlyi kommunikációs helyzet jellemezte a nemzetgyűlésben a köztársasági államformáról szóló törvényjavaslat parlamenti vitáját 1946. január végén. A különböző közéleti szereplők között a demokráciaképek szempontjából lényegi különbségek bontakoztak ki, de mindezen antagónizmusok még nem tették lehetetlenné a demokratikus párbeszédet. Az eltérő demokráciaértelmezésekből ekkor még nem következett a megbélyegzés és a kirekesztés kommunikációs eszköztára. A parlamenti vita során elhangzó megszólalások kapcsán látható: a kiscsapat az emberi szabadságot lehetővé tevő, annak alkotmányos kereteit megvalósító államot, parlamentarizmust akartak, s a szabadság emberi eszményét helyezték demokráciaképük középpontjába. A kommunisták a kimondott szavak szintjén a demokratikus államberendezkedés mellett álltak, de a nemzetgyűlési vita során is az úgynevezett „harcos” demokrácia fogalmát használták, amely kifejezés részükről árnyalni/túlhaladni kívánja a többségi modellre épülő polgári demokráciát. 1946-ban kommunista nézőpontból az úgynevezett harcoss demokrácia egy olyan hatalmi struktúrát jelentett, amely – az MKP társadalomátalakító ideái szerint – a rögzült társadalmi struktúrák áttörése érdekében félre meri tolni a polgári demokráciákra jellemző játékszabályokat.

A szociáldemokraták ebben az időszakban, 1946 folyamán a kommunisták által emlegetett „harcoss demokrácia” kommunikációs panel gondolati testvéreként – persze erős habitusbéli különbséggel – a „védekező demokrácia” fogalmat hozták be a kommunikációs térbe. Ennek a fogalomnak a lényegi eleme az, hogy a demokráciának folyamatos önvédelemre van szüksége. A „védekező demokrácia” szociáldemokrata nézőpontból magában foglalta azt az álláspontot is, hogy a demokrácia nem terjed ki „a demokrácia ellenségeire”. Az SZDP álláspontja – kissé illuzórikusan – az volt, hogy a demokrácia bajait csak a „demokrácia gyógyszerével” lehet megszüntetni, de a „védekező demokrácia” panelje egyértelműen korlátozni kívánta a jogállami demokrácia alkotmányjogi kereteit abban a tekintetben, hogy a – konkrétan meg nem határozott – „ellenség” nem lehet részese a demokratikus közéletnek. A szociáldemokraták demokráciadiskurzust érintő szövegeiben hangsúlyosan jelenik meg a weimari-zációtól való félelem. A szociáldemokraták általánosságban nem – a gumifogalomnak számító – reakciótól „féltek” a koalíciós években, hanem valóságos veszélyként tekintettek arra a jelenségre, hogy a demokrácia keretei között a demokratikus felhatalmazással a nem demokratikus erők visszaélhetnek.

Az 1946-os szociáldemokrata szövegekben őszintének tűnő reménykedés érződik, olvasható ki a szocializmus megteremtésével kapcsolatban. 1946-ban, az egyensúlyi 1946-os esztendőben a szociáldemokraták számára a szocializmus nem a proletárdiktatúra kialakítását jelentette. A szociáldemokrata közéleti tényezők nem tartották összeegyeztethetetlennek a demokráciát és a szocializmust – az MKP-től eltérően az SZDP beszél a nyilvános kommunikáció színterein is a szocializmus szükségességéről 1945–1946-ban is.

A köztársasági államformáról szóló törvényjavaslat vitája után bő egy hónappal, 1946 márciusában már a demokratikus államrend védelméről szóló törvényjavaslatról vitáztak a nemzetgyűlési képviselők. A demokrácia védelméről szóló törvényre vonatkozó előzetes ötletek a félelmi pszichózis tekintetében inkább az egyensúlyi állapot és a konszenzus felé mutattak. A kiscgazdák részéről vetődött fel az alapötlet; ők egy ilyen típusú törvénnyel – rendkívüli naivitással – egy jövődöbeli kommunista hatalomátvétellel szemben kívántak volna garanciális védelmet maguknak és az országnak. A kiscgazdák a kommunista diktatúrától való félelmükben fogalmazták meg azt az alapvetést, hogy készüljön egy büntetőjogi jogszabály a demokrácia védelmére. Ezt az alapötletet fordították át a kommunisták úgy, hogy végül a demokratikus államrendről szóló törvény a proletárdiktatúra jogi előkészítésének egyik fontos állomása lett.

A demokratikus államrend védelméről szóló törvényjavaslatot tárgyaló 1946-os parlamenti vita egy sajátágos demokráciadiskurzus volt. Sajátágos, hiszen egy büntetőjogi jellegű jogszabály megalkotásáról vitáztak a közélet szereplői. Ebben a vitában is kikristályosodott a kiscgazdák és a kommunisták antagonisztikus demokráciaképe. A vita szövegeit, érveit elemelve kitetszik a sajátos koalíciós évekbeli kiscgazda demokráciaértelmezés számos eleme: a kiscgazdák demokráciaképebe szervesen beletartozik az emberi szabadságjogok védelme, a kiscgazda demokráciakoncepció lényegi része a jogosultságokra épülő államberendezkedés, a demokratikus intézmények megerősítése. Ezzel ellentétben a koalíciós évekbeli kommunista stratégia tekintetében a büntetőjogilag deklarált védelem alatt álló szabadságjogok fölösleges korlátot jelentenek a kialakítandó „népi demokrácia”, a jövőben formálódó proletárdiktatúra szempontjából.

A demokratikus minimum és az egyensúlyi helyzetre való törekvés része volt az is, hogy a demokratikus államrend védelméről szóló törvénynek legyen egy „társjogszabálya” az emberi jogok védelméről. A kiscgazdák és a kommunisták között ez a kompromisszum megkötött: a kommunisták diktátuma érvényesült a demokratikus államrend védelméről szóló jogszabálynál, míg a kiscgazdák arra kaptak lehetőséget, hogy a nemzetgyűlés jogszabályban rögzítse az emberi jogok védelmét. A törvények elfogadásával az egyensúlyi állapot megteremtődött, de a mindennapok során végül az emberi jogok védelméről szóló törvényt érdemben nem alkalmazták a magyar bíróságok. A két társjogszabály használata és nem-használata jelképesen mutatja a kommunisták koalíciós évekbeli hegemon pozícióját.

Az emberi jogok védelméről szóló törvényjavaslat plenáris vitájára 1946. május 9-én került sor. Ahogy arra utaltunk, ez a jogszabály az FKGP számára számított fontosnak, hiszen a kiscgazda demokráciaértelmezés központi eleme volt a mindenkire egyaránt vonatkozó szabadságjogok rendszere; ez a támogató, aktív hozzáállás a vita lefolyásából, menetéből is kitűnik. Mindezzel szemben – ahogy az MKP szónokának érveiből is egyértelműen látszik – a kommunista taktika

e téren a relativizálás volt, mert a koalíciós években a kommunista demokraciamegközelítésbe és társadalomátalakító stratégiába nem fért bele a mindenkire érvényes szabadságjogok tiszteletben tartása.

Az emberi jogok és a demokratikus államrend védelméről szóló törvényjavaslatok plenáris vitáikor markáns módon érhető tetten a demokraciafogalmak közötti különbség. E diskurzus alapján is megállapítható: a felek mindegyike demokráciáról beszél, de tartalmilag – az egyazon fogalmak mögött – antagonisztikus ellentét húzódik meg a szereplők között. A viták szövegvizsgálata alapján az tűnik ki, hogy a kommunista szónokok, mikor demokráciáról szólnak, már 1946-ban is mást értenek a fogalom alatt – ekkor még rejtve, leplezve, de már '46 koratavaszán is gondolatilag a később bekövetkező diktatúra kereteit vázolják.

1946 őszétől egy új korszaka kezdődik a koalíciós évek demokráciavitáinak. Szimbolikusan Rákosi Mátyásnak az MKP III. kongresszusán elmondott beszéde nyitja ezt az időszakot. Rákosi frazeológiájában ekkortól kap különös hangsúlyt, hogy a kommunisták célja – immáron rövidtávon is – a szocializmus megteremtése és egy sajátos „népi” demokrácia létrehozása. Ekkortól az egyensúlyi állapot egyre inkább megborul.

1946 novemberében a demokraciaremény egy unikális megfogalmazásának tekinthetjük Kovács Imre parasztpárti író-politikus *A demokrácia útja Magyarországon* című tanulmányának megszületését. Az író-politikus alapállítása: 1946 őszére a magyar politika eljutott odáig, hogy már a polgári attitűdű demokrácia és a kommunista értékrendű „totális” demokrácia nyílt küzdelme folyik. Kovács azt is kimondja, hogy a kommunista megközelítésű demokráciában immár nem lesz helye más véleménynek. Azt azonban még nem állítja kendőzetlenül, hogy elkezdődött a diktatúra kiépítése; a diktatúra fogalmat nem használja, csak utal magára a kibontakozó diktatórikus közegre. Kovács szerint ugyanakkor egyértelmű: 1946 őszén elindult a demokratikus rend megdöntésének előkészítése.

1947-ben az összeesküvés ügy árnyékában a demokratikus párbeszéd nyelvi keretei lényegesen beszűkültek. Az „összeesküvés” újabb fordulatot hozott a koalíciós évek történetében és természetesen a demokraciadiskurzusok hangvételében is. E válsághelyzet során a kommunista párt részéről tapasztalt verbális brutalitás és a rendvédelmi hatóságok által felmutatott kreált vádak/koncepciógyártás és nyílt erőszak olyan közéleti-kulturális közeget eredményezett, ahol egyre kevésbé voltak biztosítottak a párbeszéd-feltételek a demokráciaviták számára. A kommunisták demokráciaértelmezése 1947-re megkeményedik, ridegedik, s egyre kategorikusabbá válik.

Az összeesküvés ügy a kommunisták számára egy rendkívül fontos lépéssorozat volt a demokratikus jogállam, a polgári szabadságjogokra épülő demokrácia állami struktúráinak lebontása felé vezető úton. Éppen ezért különlegesen érdekes kommunikációs stratégiai elem, hogy a kommunisták ebben a helyzetben is a „demokrácia védelmére” hivatkoznak – a jogállami karakterű demokrácia visszametszése, megszüntetése érdekében végzett politikai cselekményeket a demokrácia védelmének szövegburkába csomagolják. 1947-re a kommunisták által használt demokraciafogalom immáron egyre inkább kizárólagos értelmű és kirekesztő tartalmú, abba nyelvilag már csak a kommunista stratégiába illeszkedő álláspontok férnek bele.

1947–1948-ban még fellelhetőek, rekonstruálhatóak demokrácia–hitvalló nyilvános megszólalások, de már nincs meg a nyílt párbeszéd nyelvi tere, az ehhez a fajta diskurzushoz szükséges szabadságfaktor.

1949-re a „remény” korszaka, a koalíciós évek világa egyértelműen lezárult. Ekkorra a kommunista demokráciaértelmezésben is egyértelmű fordulat következett be. Rákosi Máttyás és Révai József is kimondja: az úgynevezett népi demokrácia nem más, mint a proletárdiktatúra, a kommunista diktatúra egyik fajtája.

Az 1945-öt követő néhány esztendőben a népi demokrácia fogalma a kommunista nézőpontú demokráciaértelmezést jelentette, vagyis egyfajta „kvázi-demokráciát”¹²²⁸ Az 1948. decemberi sztálini formula szerint a népi demokrácia betölti a proletárdiktatúra funkcióját, azaz – ahogyan Kalmár Melinda fogalmaz – „teljesen el kell felejtetni belőle a demokráciarészt.”¹²²⁹ 1948/49 és 1953 között a népi demokrácia és a proletárdiktatúra szinonimaként értelmezhető; Sztálin halála után azonban a népi demokrácia kifejezése ismét egy a klasszikus szovjetrendszerrel való megkülönböztetésre használható elhatárolási fogalomként jelenik meg. A kelet-európai országok népi demokráciaként történő megnevezése szintén erre a megkülönböztetési nyelvi struktúrára utal. A puhuló Kádár-korszakban a népi demokrácia kifejezésnek a nyilvános térben való használata – a proletárdiktatúra fogalmi világával szemben – elhatárolási kommunikációs mintázatként értelmezhető. A hetvenes-nyolcvanas években összeér a népi demokrácia fogalmának a klasszikus szovjetrendszerrel megkülönböztető, elhatároló újraértelmezése és az 1945 utáni néhány esztendő, a koalíciós évek újrafelfedezése: közbeszédet formáló szándékkal jelenik meg a koalíciós évek fogalma a nyilvánosság fórumain. Az 1945 utáni évek tapasztalatanyaga mint egy korábban már létezett népi demokráciamodell kerül felvázolásra. E témakör részletes elemzése nem része disszertációknak, ugyanakkor utalni kívántunk rá, a koalíciós években a magyar nyilvánosságban létjogosultságot nyerő népi demokrácia fogalom újraértelmezései évtizedekkel később is politikaformáló erővel bírtak.

A diskurzuselemzés segítségével foglalkoztunk a koalíciós évekről szóló önéletírásokban megjelenő beszédmód demokráciaértelmezéseivel. Megállapíthatjuk, hogy a visszaemlékezésekben a demokrácia-fogalom identitásteremtő és -alakító narratív elemmé válik. Feltártuk a demokrácia mint fogalom önéletírásokban tetten érhető mögöttes jelentéseit. Az önéletírók szemszögéből – a korabeli demokráciaértelmezéseket bemutató fejezetet követően – újabb perspektívából tudtuk megvilágítani, hogy milyen különbségek mutatkoztak a korszak szereplőinek gondolkodásában a demokráciakép vonatkozásában. Az önéletírásokat jellemző plusz intimitás, őszinteség segítségével rekonstruáltuk a korabeli demokráciavitákban megjelenő érvek mögötti érzéseket, viszonyulásokat. Az önéletírások vizsgálata által, az időbeli vertikálisnak köszönhetően egyedi nézőpontot igyekeztünk felmutatni a koalíciós időszak demokráciadiskurzusának kutatásához.

A hithű kommunisták koalíciós éveket érintő visszaemlékezéseiben megjelenik a korszakot elemzendő a demokrácia mint narratív elem – közös bennük, hogy a demokrácián egyértelműen a kommunista világlátásnak megfelelően a „népi demokráciát” értik, s a népi demokrácia struktúráját értékesebbnek tartják, mint a polgári demokrácia ethoszát. Ezzel szemben a koalíciós években

¹²²⁸ Kalmár Melinda: Történelmi galaxisok vonzásában. 51. p.

¹²²⁹ Uo.

kommunistaként szerepet vállaló, de később a kommunista diktatúra rendszeréből kiábrándult közszereplők önéletírásaiban megjelenő demokráciakép árnyalt; az 1945 utáni évek dimenziójában sem fogadják már el a kommunista megközelítésű demokráciaértelmezést, kritikusan ítélik meg a koalíciós időkben a kommunistáknak a jogállami demokráciával szembeni lépéseit és utólagosan inkább értékként tekintenek az 1945 utáni demokráciakísérletre és markáns szempontként kerül elő a háború utáni évek közvetlen demokráciájának tisztelete.

A polgári demokrácia ethosza mellett kitartó kiscgazda közéleti szereplők a jogállami jellegű demokrácia hívei voltak a koalíciós időszakban. Visszaemlékezéseik is erről tanúskodnak. Önéletírásbeli demokrácia narratívájuk meghatározó eleme az 1945-ös budapesti és országos választások kiscgazda győzelme. Értelmezésük szerint az 1945. novemberi parlamenti voksolás lényegében egyfajta népszavazás volt a jogállami jellegű demokrácia, a demokratikus szabadságjogokra építkező államhatalmi struktúra mellett. A visszaemlékező gondolatok egyértelműen egyfajta polgári demokráciavédő mentalitást tükröznek, illetve kifejezik a népi demokráciának is nevezett proletárdiktatúrával karakteresen szembenálló érzésvilágot, kulturális attitűdöt. Ezen szereplők úgy érveltek emlékező szövegeikben, úgy fogalmazták meg visszaemlékező gondolataikat, miszerint az aktuális korszakban az általuk képviselt ügy vereséget szenvedett ugyan, de „történelmi szempontból” viszont úgy vélekedhetnek, hogy ők voltak a „jó” oldalon – ez a morális felsőbbrendűség egyértelműen jellemzője a kiscgazda szereplők önreflexiós visszatekintéseinek.

A kommunisták mellett társutas szerepet vállaló kiscgazdák visszaemlékezéseinek viszont az a közös jellemzője, hogy a jogállami demokrácia mint érték nem jelenik meg a forrásokban. A demokrácia mint narratíva nem szövegformáló tényező e memoárokban. Megállapítható: a társutaság mint közéleti jelenség felvállalásához pszichésen szükséges volt a határozott szakítás a szabadságjogokra épülő demokrácia eszményétől, így a demokrácia mint eszmény nem jelenik meg a visszaemlékező szövegekben sem.

A visszaemlékezések mint a demokrácianarratívát feltáró források segítségével nyomon követtük azt a folyamatot, miszerint azok a kiscgazda közéleti szereplők, akik 1947–48 után is kitartottak a polgári demokratikus ethosz mellett, emigrációba kényszerültek vagy lekerültek a közéleti színpadról; míg akik engedtek a demokratikus eszményképből, periférikus szerepben ugyan, de társutasként megmaradhattak a politika világában a kommunista diktatúra időszakában is.

1950-től jelenik meg az 1945 utáni esztendőkről és a korszak demokráciájáról szóló diskurzusokban a tudományos beszédmód. Ekkor már egy másik nyelvezet, a recepció beszédmódja mint kód által azonosíthatóak az időszakot és demokráciafogalomhasználatát elemző narratívák.

Az ötvenes évek kommunista történetírói úgy ítélték meg, hogy már 1944/45 és 1948 között is jelen volt a törekvés a proletárdiktatúrára és az az időszak is diktatúra volt, csak még nem színtiszta proletárdiktatúra, hanem a munkásság és a parasztság úgynevezett lenini értelmű „demokratikus diktatúrája.” Ez az ortodox kommunista történelmi nyelvi kánon alapján 1948/49-től már „létrejöttek” a proletárdiktatúra „feltételei”, megvalósult az államhatalom struktúráiban is a proletárdiktatúra világa, ezzel szemben az 1944 utáni négy-öt évben a proletárdiktatúra előzménye érhető tetten, eszerint a nyelvi kód alapján a koalíciós évek időszaka a „demokratikus diktatúra” időszaka.

A hatvanas évek közepéig a tudományos beszédmodot az ideologikus beszéd karaktersónasai döntően határozták meg. A hatvanas esztendők közepétől a fogalomhasználat elkezd objektívebbé válni, a nyolcvanas évekre a tudományos beszédmod még teljességgel nem tud ugyan megszabadulni az ideologikus beszéd kötöttségétől, de a történettudományi diskurzus tényközpontúbbá válik. A beszédmod egyértelműen a marxista nyelvi kód alapján írható körül, de érzékelhető egyfajta textológiai felrisszülési tendencia. A hatvanas évek második felére kialakuló kádári reformideológia alapvetése a „realista látásmódról” teret nyitott az összetettebb, érvelő nyelvi konstrukciók számára a koalíciós évekről szóló történettudományi diskurzusok számára. A hetvenes-nyolcvanas esztendőknek a koalíciós éveket értelmező tudományos beszédmodja egyértelműen a tárgyilagosabb nyelvhasználat irányába mutat. Elfogadott, legitim fogalommá válik a „koalíciós korszak” fogalma, a publikációkban még tetten érhetőek a marxista történeti kánon nyelvi kategóriái, de az objektívizáció szándéka nyilvánvaló.

Az emigráns magyar történészeknek a témákra vonatkozó vélekedései a tudományos beszédmod vizsgálata szempontjából azért fontosak, mert az időhorizontot tekintve abban a terminusban fogalmazódnak meg, amikor Magyarországon a kommunista diktatúra időszakában, az államszocialista rendszer nyelvi struktúrái által fogalmazódhatnak csak meg történeti álláspontok. Az emigrációban élő történészek a diktatúrától független szabad nyelvi közegben érvelhetnek, vagyis az emigráns történészek véleményei mintegy referenciái annak, hogy ha kivonjuk a tudományos diskurzusból a szocialista rezsim kötelező marxista nyelvi paneljeit, akkor milyen történeti álláspontok alakulhatnak ki. Az emigráns történészek véleményeiben közös pont, hogy a koalíciós években demokratikus kísérlet zajlott, amelyet a kommunisták hatalmi törekvése ellehetetlenített. Ez a fajta nyelvi panel a rendszerváltozás utáni magyarországi tudományos diskurzusban jelenik meg ismét markáns formában – a koalíciós évek demokráciája tekintetében az emigráció történeti lényegében „előfutárai” az 1989 utáni magyarországi történeti gondolkodásnak és nyelvhasználatnak.

Az angol nyelvű tanulmányok szövegét érintően megállapítható: nem érzékeli demokráciasesélynek az 1945 után Magyarországon történeteket, és ebből is fakadóan nem tartják referenciaértékűnek a koalíciós évek világát. A demokrácia mint struktúra jelzős szerkezeit vizsgálva ezekben a publikációkban is gyakran használt fogalom a „népi demokrácia” panel, de többször kerül említésre az „új demokrácia” kifejezés is. A régiós történeti kitekintésre utal az általánosítottabb értelmű szerkezetek használata (totalitárius demokrácia), illetve a nemzeti karakter alapján rekonstruált demokrácia-értelmezések felvázolása: az „oros” vagy a „bolgár” demokráciamodel mint viszonyítási pont léte az angol nyelvű publikációkban egyértelműen azt mutatja, hogy az 1945 utáni magyarországi történetek számukra a kelet-európai trendeknek pusztán csak egy részterületét jelentik.

A rendszerváltozás utáni szabad nyelvi és szellemi közegben formálódhattak ki a koalíciós korszak demokráciáját vizsgáló tudományos beszédmod demokratikus narratívái.

Az 1990 után megjelent publikációkban a következő fogalmakat azonosítottuk a koalíciós korszak demokráciájára vonatkozóan: a demokratikus többpártrendszer időszaka, az újjáépítés és a demokratikus reformok korszaka, a demokratikus reform időszaka, a demokratikus közjáték szakasza,

a nagykoalíció időszaka, a demokratikus látszat évei, a koalíciós közjáték ideje, a kényszerkoalíciós időszak, a demokratikus evolúció időszaka, a korlátozott parlamentarizmus kialakításának kísérlete, a korlátozott polgári demokrácia szakasza, a jogállam megteremtésének kísérlete és kudarca, a demokráciáért vívott sakkjátszma, a demokráciaviták négy éve, rendszer-átalakító kísérlet, kétarcú hatalmi struktúra, a korlátozott képviseleti demokrácia kora, antiliberalis demokráciakonstrukció, többlépcsős forradalom, megfojtott demokrácia, fokozatosan véghezvitt szovjetizálás, formális többpártrendszer, lopakodó forradalom, a polgári és a marxista erők közötti élet-halál harc időszaka, a két totalitarizmus közötti időszak, a kommunista diktatúra bevezető fázisa, a többpárti totalitarizmus időszaka, az elveszett reformkor, a népi demokratikus átalakulás ideje, a fokozatos kommunista hatalomátvétel periódusa, a sztálinizmus beállta előtti időszak, az átmenet pillanata, az átalakulás évei, a demokráciakísérlet időszaka, a szovjetizálási tendencia évei, a demokratikus megújulási kísérlet ideje, a második világháború utáni néhány év korszaka, a szovjetizálás kezdeti szakasza, a fordulat évei, a kudarcos demokratizálódás időszaka, a presztalinizáció korszaka, az erőltetett rendszerváltás évei, álköalíciós időszak, a korlátozott és fenyegetett demokrácia időszaka, a demokratikus kiegyezés korszaka, útban a kommunista egyeduralom felé, a parlamentáris demokrácia gleichschaltolásának időszaka, a hatalmi dualizmus korszaka, a köztes évek, a rákosizmus előszobája, a demokratikus pluralizmus kísérlete, a demokrácia ígéretét hordozó időszak, a törékeny demokrácia évei.

A modern politológiai szakirodalom demokráciatipizálása támpontokat jelenthet arra vonatkozóan, hogy az 1945 utáni esztendőik magyar demokráciáját a demokráciahozzáférés nézőpontjából újszerű kontextusba helyezzük. Robert A. Dahl politikatudós a demokrácia egyik formájának tekinti az úgynevezett bizottsági demokráciát.¹²³⁰ E demokráciaforma egyik jellemzője, hogy nem klasszikus képviseleti demokrácia működik, ahol a parlamentnek van döntő szava, hanem egy – akár változó összetételben ülésező – testület (bizottság) deliberatív aktus után hoz formális vagy informális döntéseket, amelyek az adott közösség napi életét meghatározzák. A döntéshozatal gyakorta nem a többségi elv alapján történik, hanem a döntésnek a résztvevők általi kimondásával, összefoglalásával. Értelmzésünk szerint az 1945 utáni néhány esztendő magyar demokráciáját a pártközi értekezleteknek a politikai rendszerben történő dominanciája révén, nevezhetjük a bizottsági demokrácia időszakának is, amikor a változó összetételű pártközi értekezleteknek (bizottság) döntő szerepük volt a közélet formálásában.

A legújabb politológiai kutatásokban a bizottsági demokrácia mellett a tanácskozó demokrácia fogalma is megjelenik mint hangsúlyos demokráciaértelmező kifejezés. Az ezredforduló konszenzusorientált deliberatív demokrácia fogalmát nyilvánvalóan nem lehet visszavetíteni az 1940-es évekre, ugyanakkor a tanácskozó demokrácia egyik eleme markáns módon tetten érhető a koalíciós idők demokráciájában is: a deliberatív demokrácia ethosza a tanácskozásra épül, ezzel párhuzamosan azonban a többségi döntés mint prioritás elhalványul.¹²³¹ S tény, a koalíciós években a politikai döntések

1230 Dahl, A. Robert: Forradalom után. Autoritás a jó társadalomban. Osiris Kiadó – Readers International, Budapest, 1995. 55–90. p.

1231 Molnár Attila Károly: A tanácskozó demokrácia és a megváltó csevegés. Nemzeti Köszolgálati Egyetem – Molnár Tamás Kutató Központ, Budapest, 2014. 22–45. p.

nem a többségi elv alapján történtek, az egyetlen kivétel az volt, amikor a nemzetgyűlés kiscgazda kötődésű többsége Kovács Béla mentelmi ügyében egyedi többségi döntést hozott. E nézőpont alapján az 1945 utáni magyar demokráciát egyfajta koraszülött, korlátozott és csonka deliberatív demokráciának is nevezhetjük.

Jürgen Habermas történetfilozófus a tanácskozó demokrácia fontos jellemzőjének tekinti, hogy biztosított legyen a nyílt társadalmi diskurzusban az úgynevezett „nyilvános okoskodásnak” nevezett jelenség. Mindezen nyilvános okoskodás egy folyamatot hoz létre, amelynek révén közösségi disputák alakulnak ki és formálják a társadalmi döntéshozatalt. „A politikai arénában megvívott véleményharcnak nemcsak abban az értelemben van legitimáló ereje, hogy felhatalmaz a hatalmi pozíciók megragadására; az állandóan folytatott politikai diskurzus a politikai uralom kifejtésének módjára is meghatározó hatást gyakorol”¹²³² – véli Habermas. Úgy gondoljuk, a koalíciós években a véleményharc a demokrácia fogalmának értelmezése tekintetében különösen hangsúlyosan tudott megjeleni, a politikai uralom kifejtésére viszont nem gyakorolhatott döntő hatást; ugyanakkor az, hogy az 1945 utáni esztendőket e véleményharc meghatározhatta, azt illusztrálja, hogy a tanácskozó demokrácia csírái, csökevényei jelen voltak a korabeli magyar társadalmi gondolkodásban.

Dahl a demokratikus működés szempontjából 7 lényegi tényezőt emel ki: legyenek választott tisztségviselők, szabad választások, általános választójog, biztosított legyen minden szavazópolgár számára a megválaszthatóság esélye, legyen véleménysszabadság és információszerezési szabadság, s a polgárok szabadon alakíthassanak szervezeteket.¹²³³ Dahl úgy véli, ha ezek az elemek formálisan léteznek, akkor az önmagában még csak poliarchia, amennyiben a felsorolt tényezők valóságosan is jelen vannak a társadalmi gondolkodásban, akkor beszélhetünk demokráciáról. A koalíciós évek időszakában Dahl kategorizálását tekintve a 7 formális tényező mindegyike létezett, ugyanakkor tudjuk, a társadalom napi életében ezek az elemek nem álltak össze zavartalan demokratikus működéssé. Dahl fogalomhasználata alapján azt állíthatjuk, az 1945 utáni néhány esztendőben nem kellően demokratikus formális poliarchia létezett Magyarországon.

Az 1945 utáni esztendőik demokráciadiskurzusait vizsgálva az alábbi kifejezéseket tekinthetjük a korszak kulcsfogalmainak: félelem, remény, totális megosztottság, bizalmatlanság, kényszerű kompromisszum.

A koalíciós évek közéleti világát a totális megosztottság jellemezte, a politikai aréna szereplői között esély sem volt arra, hogy egyfajta demokratikus minimumban megegyezzenek, a demokrácia struktúráinak nem léteztek vitán felül álló elemei. A teljes bizalmatlanság lelki tényezőjének háttérében az állt, hogy az antikommunisták nem bíztak a kommunisták demokratikus elkötelezettségében, míg a kommunisták bizalmatlanok voltak mindenkivel szemben. A korszak kommunikációs terét mégis az állandó és kényszerű kompromisszumok jellemzik: a kommunisták számára kényszerű kompromisszum volt eleve a népfrontos politikából fakadó engedmény a polgári demokrácia eszményei felé. A kiscgazdáknak pedig a koalíciós válságok során a kommunista követelésekkel szemben kellett folyton hátrálniuk és kényszerű kompromisszumokat elfogadniuk.

¹²³² Habermas, Jürgen: A demokrácia három normatív modellje. In: Habermas, Jürgen: Inklúzió, bevonás vagy bezárás. A nemzet, a jogállam és a demokrácia viszonyáról. http://epa.oszk.hu/02100/02121/00003/pdf/EPA02121_Fordulat_2009_5_10-87.pdf (A letöltés időpontja: 2017. április 29.)

¹²³³ Lánczi András: Demokrácia és politikatudomány. Aula, Budapest, 2000. 193-204. p.

A félelem a korszak kiemelt jelentőségű fogalma. A koalíciós évek demokráciáját végig jellemezte, hogy a kommunisták, a kommunistákkal szimpatizáló erők „féltek” attól, hogy az 1944 decemberében megindított társadalmi és politikai változások megrekednek és a kommunistákat – az esetleges szovjet csapatkivonulás után – kiszorítják a hatalomból, s ezt követően megindul egy olyan visszarendeződési folyamat, amely 1919–1920-ban lezajlott Magyarországon. A kommunisták hegemon pozíciója ellenére ez a pszichés hozzáállás jellemezte a koalíciós évek baloldali közösségének mentalitását. A kötetünkben elemzett korabeli kommunista kommunikációs panelek alátámasztják ezt a fajta félelemi struktúrát. Minden magabiztosságuk ellenére, a kommunisták és a szociáldemokraták valóban tartottak attól, hogy a weimarizáció bekövetkezhet a negyvenes évek Magyarországon.

Az antikommunisták a koalíciós korszak kezdetétől fogva tartottak a kommunista diktatúra kialakulásától. Hiába tűnt úgy 1944–1945-ben, hogy a Szovjetunió engedi a parlamentáris demokrácia rendszerének kialakulását és hiába kötelezte el magát szavak szintjén a Magyar Kommunista Párt a demokrácia ügye mellett, az antikommunista attitűdű erők a koalíciós időszak alatt mindvégig szkeptikusak voltak a kommunisták valós szándékát illetően. A közélet történései rendre felerősítették ezt az antikommunista félelmi spirált. E folyamat jelképes tetőpontját az összeesküvés ügy által generált válság, Kovács Béla elrablása és Nagy Ferenc lemondása jelentette. Hogy mindezek után 1947. augusztus végén – minden inkorrekttség és szabálytalanság ellenére – mégis megtörténhetett egy kvázi szabad választás komoly ellenzéki-polgári előretöréssel, a rögzült antikommunista félelmi pszichózis ellen hathatott, de mindeme érzésvilágnak érdemi társadalmi kihatása már nem lehetett. A „kékcédulás” választás után a Pfeiffer-párttal szembeni antidemokratikus fellépés és az ellenzéki politikusok tömeges emigrációba kényszerítése újból megerősítette a félelmi érzületet.

1948/1949-re a kommunista diktatúra rendszere kiépült, az antikommunisták „félelmei” a lehető legvalóságosabbá váltak és egyben a fizikai létükre törő közvetlen veszéllyé transzformálódtak.

A koalíciós évek alatt a kommunista és az antikommunista nézőpont híveiben is megélt, rögzült és antagonisztikus félelmek munkáltak. A politika lépéseit, a kommunikációs stratégiák megalkotásának háttérmechanizmusát is markáns módon félelmi reflexek mozgatták.

1944 decembere és 1948/1949 között demokrácia működött, amely referenciaértékkel bír a későbbi történeti korok számára. Ennek a néhány évig működő demokráciának viszont meghatározó jellemzője és tényezője volt a félelem.

A félelem érzése mellett a koalíciós korszak másik fontos közösségi attitűdje a remény volt. 1944 decemberétől a demokrácia keretei között tevékenykedő antikommunisták és az új rend hegemon szerepben lévő építői, a kommunisták is tele voltak reménnyel. Az antikommunista demokraták egy jogállami jellegű demokrácia felépítésében bíztak és reménykedtek, míg a baloldal híveit a radikális társadalmi változás esélye töltötte el reménnyel.

Az antikommunisták reményét táplálta, hogy 1944 decemberétől a demokrácia intézményei elkezdtek kiépülni, létrejöttek a véleményszabadság fórumai, demokratikus pártok működhetek, komoly társadalmi változások indulhattak meg. 1945 őszén szabad választásokat bonyolítottak le, amelyeket az antikommunista erők nyertek meg (a budapesti törvényhatósági voksolást október 7-én és a parlamenti választások november 4-én rendezték), a paraszt-polgári demokrata erők vezetői fontos pozíciókat tölthettek be: Tildy Zoltán köztársasági elnök; Nagy Ferenc miniszterelnök;

Varga Béla nemzetgyűlési elnök; Valentiny Ágoston, Vásáry István, Kovács Béla, id. Antall József, Keresztury Dezső miniszter; Pfeiffer Zoltán államtitkár lehetett. A demokráciareményeket erősítette, hogy a Független Kisgazdapárt 1945 novemberében megválasztott képviselői sorsdöntő parlamenti voksolásokkor – például Kovács Béla mentelmi ügyében – képesek voltak egységesen szavazni. A koalíciós évek antikommunista tömeggyűlései, mint például az 1946. szeptember 7–9. között megrendezett parasztnapok szintén reményekkel tölthették el a jogállami demokrácia híveit. Hogy az ismert csalások, hatalmi manipulálások ellenére a szavazatok közel 40 százalékát ellenzéki pártok tudták megszerezni az 1947. augusztus 31-i választásokon, vagy hogy lényegében 1949 februárjáig ellenzéki párt működhetett az országban (a Barankovics-féle Demokrata Néppárt), mind-mind a jogállami demokráciában reménykedők számára némi bizakodásra adhatott okot.

Mindszenty József bíboros letartóztatásával és perbefogásával, illetve a Demokrata Néppárt megszűnésével a polgári demokrácia utolsó reményei is megszűntek – ahogy nőtt a félelem az antikommunista demokrata erők körében, úgy csökkent ezzel párhuzamosan a remény. 1949-re a kommunista diktatúra megvalósulásával egyidejűleg az antikommunisták félelmei beteljesedtek, közönségi reményeik pedig elporladtak.

A koalíciós esztendők miért voltak a remény évei a kommunisták számára? 1944 decemberében 25 évnyi illegálitás után közéleti tér nyílt számukra, ráadásul a szovjet hadsereg jelenléte hegemonisztikus szerepet biztosított nekik. 1945-től kezdve elkezdheték megvalósítani radikális társadalomátalakító programjukat. 1945 tavaszán megtörténhetett a földreform, a munkásság presztízse megerősödött, elitcsere zajlott le a gazdasági életben és a közigazgatásban. A kommunista harci taktika és az úgynevezett osztályharc folyamatos sikereket hozott az MKP számára. 1947-től elindult a hároméves terv és megtörtént a nagybankok államosítása. A kommunista pártvezetés, a kommunista szimpatizánsok és a baloldali kötődésű állampolgárok tömegei számára is a koalíciós évek a remény éveit voltak, nem véletlen, hogy az ötvenes évek „torzulásai” után a koalíciós esztendőkre úgy tekinthettek, mint egy vállalható, a jövőre vonatkozóan is referenciális reményt magában hordozó időszakra.

A koalíciós években a félelem és a remény egyszerre volt képes a politika meghatározó érzésévé válni. Egymással ellentétes érzelmi tendenciák bontakoztak ki a közéleti térben. A pszichózis lényegi elemeként azonosítható: minél erősebb volt a remény, annál kisebb a félelem, és fordítva, ahogy felerősödött a félelem, annál szűkösebbé vált a remény szociálpszichológiai tere. A félelem és a remény dimenziója tekintetében a koalíciós esztendőkben a kommunisták győzedelmeskedtek, az antikommunisták pedig vereséget szenvedtek. Ennek ellenére a történeti tudatban a koalíciós évek az antikommunista nézőpontból is a demokrácia referenciális kereteként rögzült.

A félelemnek mint érzésnek a koalíciós évek magyar demokráciájának létrejöttében, kialakításában is van szerepe. A második világháború előtti években, a háború alatt és közvetlenül a világégést követő esztendőkben a kommunisták Magyarországon és szerte Európában is elfogadták történeti kompromisszumként – a faszizmussal, a nácizmussal, a szélsőjobboldallal szembeni harc, illetve ebből következően a nyugati demokráciákkal való együttműködés részeként –, hogy a közeljövőben lemondjanak a proletárdiktatúra bevezetésének lehetőségéről. A kommunisták számára ekkoriban egyfajta minimum célkitűzésként az fogalmazódott meg, hogy alakuljon ki egy kereteit tekintve jogállami jellegű

polgári demokrácia, ami végrehajt egy radikális társadalmi fordulatot, egy kvázi szociális forradalmat. Ez a kompromisszum a létező fasizmus¹²³⁴ embertelen viszonyai miatt, az azzal szembeni küzdelemből fakadóan jöhetett létre, vagyis a háború előtt és alatt még veszedelmes fenyegetést jelentő fasizmus kiváltotta félelmi reakciók miatt fogadhatta el a kommunista világmozgalom a polgári demokráciát, mint köztes megoldást. Nyilvánvalóan fontosabb volt akkoriban a kommunisták túlélési mechanizmusa szempontjából a valódi, konkrét és brutális fenyegetést jelentő szélsőjobboldal elleni harc, mint a proletárdiktatúra. A nyugati demokráciákkal való együttműködés viszont csak úgy volt életképes, ha a kommunisták a fasizmussal szembeni közvetlen küzdelem idején garanciákat adnak arra vonatkozóan, hogy ideiglenesen lemondanak a nyugati demokrácia modelljének felszámolásáról. Ez a történelmi kompromisszum a szélsőjobboldal fenyegetésének hatására alakulhatott ki.

A második világháború befejeztével a magyar kommunisták tele voltak társadalomátalakító reménnyel. Ismerték és elfogadták ugyan a harmincas években a fasizmussal szemben megfogalmazott népfrontos politika taktikai irányát, de ezzel párhuzamosan egyfajta identitásválságot eredményezett számukra, hogy rövidtávon le kellett mondaniuk a lényegi stratégiai célkitűzésről, a proletárdiktatúráról. Ennek az identitásdilemmának a politikai-kommunikációs „terméke” a népi demokrácia fogalmának kommunikációs panelként való használata.

Az 1945 utáni évek magyar közéletének demokráciadiskurzusait alapvetően a demokrácia kontra diktatúra, más megközelítésben a félelem és a remény dichotómia határozta meg: a viták lényege az volt, hogy demokrácia vagy diktatúra lesz-e, vagyis a diskurzus valódi tartalma nem arról szólt, hogy polgári vagy népi demokrácia formálódik, hanem hogy van-e bármilyen esélye a szabadságjogokra épülő demokrácia gondolatának a formálódó diktatúrával szemben. 1949-re ez a vita „eldőlt”, a demokrácia-remény megszűnt létezni. A félelem érzése pedig a következő évek, a kialakuló Rákosi-diktatúra szempontjából fájdalmasan új dimenziót nyert.

Az 1945 utáni néhány esztendő, a koalíciós évek korszakát és a Rákosi-rendszert éppen a demokratikus párbeszéd választóvonalára különíti el egymástól. Amíg a demokráciának voltak legalább tüneti megnyilvánulásai (például míg volt ellenzéki/antikommunista párt a parlamentben), addig beszélhetünk önálló történelmi időszakról. Amikor a demokratikus feltételek teljességgel eltűnnek, s nyomokban sem találhatók meg a jogállami jellegű működés elemei, akkor az a berendezkedés már a kommunista diktatúra struktúrája. Úgy véljük, a demokráciatartalom mennyisége, minősége alkalmas lehet a korszakok (a koalíciós- és a Rákosi-időszak) közötti elhatárolás felvázolására.

Demokratikus jelenségek kétségkívül léteztek az 1945-öt követő néhány esztendő magyar közéletében. A társadalom többsége demokráciát akart, elindított egy demokráciakísérletet, amely azonban csak addig haladhatott a maga útján, amíg a szovjetek engedték – valójában kezdettől fogva nem volt semmi esély arra, hogy hosszabb ideig tartó demokratikus berendezkedés alakulhasson ki Magyarországon.

1234 A fasizmus szó maga is egy kommunista metanyelvi kategória, ami alatt összemosták a náci, a ténylegesen fasiszta és az autoriter rendszereket, a szociálfasizmus fogalma alatt néha még a szociáldemokráciát is. E kérdéskörrel bővebben: Tomka Béla: A Harmadik Birodalom. A kutatás új útjai. JATEPress, Szeged, 1999. 9–29. p., Janos Andrew C.: Haladás, hanyatlás, hegemonia Kelet-Közép-Európában. Helikon Kiadó, Budapest, 2003. 135–227. p.

Mindebből következően az 1945 utáni esztendőik demokráciatörekvései kapcsán a demokrácia-szándék fogalma tűnik legitim kifejezésnek, hiszen a diszkurzív szövegek elemezése után is arra a következtetésre juthatunk, hogy a magyar közéletben az 1945-öt követő esztendőikben a demokrácia-szándék nyilvánvalóan azonosítható.

A magyar társadalom demokráciaszándékát bizonyítják a közvetlen demokrácia intézményei, a demokráciaviták, a pártok működése, a pártprogramokban szereplő demokrácia-hitvallások és a sajtó viszonylagos szabadsága.

1945 és 1948/49 között a demokráciaszándékok és demokráciaélmények sokasága korszakformáló tényezővé tudott válni.

Könyvünk célja volt, hogy hozzájáruljunk a magyar politikai kultúra egyik legellentmondásosabb demokratikus tradíciójának, a koalíciós évek demokráciájának az újrapozícionálásához.

Meggyőződésem, hogy az 1945 utáni néhány évben a jogállami demokráciáért vívott küzdelmek demokratikus tapasztalata közös szellemi élményt adhat mindenkori, minden demokrata számára.

Felhasznált források, irodalom

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Politikatörténeti Intézet Levéltára

274. fond. A Magyar Kommunista Párt iratai (1944–1948)

Csongrád Megyei Levéltára.

MSZMP Csongrád Megyei Bizottság Archívuma

Szeged–Csanádi Püspöki Levéltár

I. 1. a. Püspöki hivatal iratai. Egyházigazgatási iratok

Makó Város Levéltára

Közigyűlési iratok (1946–1948)

PUBLIKÁLT FORRÁSOK

A népi demokrácia útja. A Magyar Kommunista Párt III. kongresszusának jegyzőkönyve.

A Magyar Kommunista Párt Budapesten 1946 szeptember 28., 29., 30. és október 1-én tartott III. kongresszusának jegyzőkönyve. Szikra Kiadó, Budapest, 1946.

A Szovjetunió Kommunista (Bolshevik) Pártjának története. Szerkesztette: A Szovjet Kommunista (Bolshevik) Párt Központi Bizottságának Komissziója. Jóváhagyta az SZK(b)P KB 1938-ban.

Szikra Kiadó, Budapest, 1945.

Demokrácia. A Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának kiadása.

Egyetemi Nyomda, Budapest, 1945.

Kereszténység és demokrácia. A Szent István Társulat kiadása, Budapest, 1946.

Központi Statisztikai Hivatal 1949. évi népszámlálás. 1. Előzetes adatok. Állami Nyomda, Budapest, 1949.

Schematismus Cleri Dioecesis Csanadiensis Pro Anno Domini 1947. Editio Ordinarius Csanadiensis, Szeged, 1947. (A Csanádi Egyházmegye 1947-es Sematizmusa)

PARLAMENTI NAPLÓK

- Az 1945. évi november hó 29-ére összehívott Nemzetgyűlés naplója. Nemzetgyűlési Napló, 1945–1947. I. kötet. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, Budapest, 1946.
- Az 1945. évi november hó 29-ére összehívott Nemzetgyűlés naplója. Nemzetgyűlési Napló, 1945–1947. V. kötet. Athenaeum, Budapest, 1952.
- Az 1945. évi november hó 29-ére összehívott Nemzetgyűlés naplója. Nemzetgyűlési Napló, 1945–1947. VI. kötet. Athenaeum, Budapest, 1952.
- Az 1945. évi november hó 29-ére összehívott Nemzetgyűlés naplója. Nemzetgyűlési Napló, 1945–1947. VII. kötet. Athenaeum, Budapest, 1952.
- Az 1947. évi szeptember hó 16-ára összehívott Országgyűlés naplója. Országgyűlési Napló, 1947–1949. I. kötet. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, Budapest, 1948.

KORABELI SAJTÓCIKKEK, ÍRÁSOK

- ANTALFY Gyula: Temessük be a lövészárkokat! Kis Újság, 1946. október 20. 1. p.
- BALLA Antal: Ki a reakciós? Kis Újság, 1946. április 14. 1. p.
- CSÉCSY Imre: Válasz egy förmedvényre. Huszadik Század, XXXV. évf. (1947) 2. 158–164. p.
- DESSEWFFY Gyula: Új korszak küszöbén. Kis Újság, 1945. november 10. 1. p.
- ERDEI Ferenc: Voltak férfiak. Délmagyarország, 1944. november 29. 3. p.
- ERDEI Ferenc: A Válság vitájához. Fórum, I. évf. (1946) 3. 243–250. p.
- ERDŐDY János: Magyar demokrácia. Szocializmus, XXX. évf. (1946) 3–4. 116–118. p.
- FARAGÓ László: Öngyilkos demokrácia. Szocializmus, XXIX. évf. (1945) 2. 82. p.
- FARAGÓ László: A demokrácia kilátásai. Szocializmus, XXX. évf. (1946) 3–4. 106–112. p.
- FUTÓ Dezső: Az emberi szabadságjogok. Kis Újság, 1945. november 9. 1. p.
- GAJDI István: Rólunk, kommunistákról! Makói Népszó, 1945. február 4. 1 p.
- GIMES Miklós: Az elárult „Huszadik Század”. Szabad Nép, 1947. április 20.
- GULYÁS Gábor: A központi hatalom. Kis Újság, 1945. november 22. 1. p.
- HÁM Tibor: Népi vagy polgári demokrácia. Kis Újság, 1946. szeptember 22. 1. p.
- HORVÁTH Márton: A III. kongresszus. Társadalmi Szemle, I. évf. (1946) 10. 693–701. p.
- HORVÁTH Márton: Tiszta demokrácia. Szabad Nép, 1947. augusztus 17. 1. p.
- JUSTUS Pál: Demokrácia és szocializmus. Szocializmus, XXX. évf. (1946) 3–4. 102–106. p.
- KÉTHLY Anna: Vita a demokráciaértelmezése körül. Szocializmus, XXX. évf. (1946) 3–4. 97–102. p.
- KISS Imre: Az első felszabadulási ünnepre! Makói Népszó, 1946. április 4. 1. p.
- KOVÁCS Béla: Nélkülünk nincs demokrácia. Kis Újság, 1946. szeptember 28. 1. p.
- KOVÁCS Imre: A demokrácia útja Magyarországon. Válasz, II. évf. (1946) 11. 97–106. p.

- KÖNYVES-KOLONICS József: Régi világ – új emberek. Makói Népszó, 1945. január 24. 1. p.
- KÖNYVES-KOLONICS József: Húsvéti gondolatok. Makói Népszó, 1945. április 1. 1. p.
- KÖNYVES-KOLONICS József: Köszöntöm az újságolvasót. Makói Népszó, 1945. június 3. 1. p.
- KÖNYVES-KOLONICS József: Meggyőző erő. Makói Népszó, 1945. június 19. 1. p.
- KÖNYVES-KOLONICS József: Pedig. Délvidéki Független Hírlap, 1946. szeptember 21. 1. p.
- KÖNYVES-KOLONICS József: Kétértelműségek. Délvidéki Független Hírlap, 1946. szeptember 17. 2. p.
- KÖNYVES-KOLONICS József: Általános, titkos választójog.
- Délvidéki Független Hírlap, 1946. december 8.
- LUKÁCS György: Demokrácia és kultúra. Társadalmi Szemle, I. évf. (1946) 1. 31–40. p.
- LUKÁCS György: Arisztokratikus és demokratikus világnézet. Fórum. I. évf. (1946) 3. 197–216. p.
- IFJ. PUSKÁS Antal: Ez a válaszom Zs-úrnak. Délvidéki Független Hírlap, 1947. május 11. 3. p.
- RÁKOSI Mátyás: Beszéd az MKP III. kongresszusán. Délmagyarország, 1946. október 1. 1. p.
- RÁKOSI Mátyás: A népi demokrácia néhány problémájáról. Társadalmi Szemle, IV. évf. (1949) 1. 1. p.
- RÉVAI József: Harcos demokráciát! Délmagyarország, 1944. november 25. 3. p.
- RÉVAI József: A demokrácia támadásban. Szabad Nép, 1945. július 22. 1. p.
- RÉVAI József: A választások és a magyar demokrácia néhány alapkérdése.
- Társadalmi Szemle, I. évf. (1946) 1. 6. p.
- RÉVAI József: Összeesküvők és cinkosok. Szabad Nép, 1947. január 5. 1. p.
- RÉVAI József: Amiben nincs alku. Szabad Nép, 1947. február 16. 1. p.
- RÉVAI József: A Magyar Kommunista Párt Központi Bizottságának tevékenysége.
- In: A tartós békéért, a népi demokráciáért. Szikra Kiadó, Budapest, 1947. 179–195. p.
- RÉVAI József: Marxizmus és népiesség. In: RÉVAI József: Marxizmus, népiesség, magyarság. Szikra Kiadó, Budapest, 1948.
- RÉVAI József: Népi demokráciánk jellegéről. Társadalmi Szemle, IV. évf. (1949) 2. 161. p.
- SULYOK Dezső: Ellenzékiség vagy ellenzékieskedés? Haladás, 1946. augusztus 1. 1. p.
- SULYOK Dezső: Mivégre vagyunk a Földön? A Holnap, I. évfolyam. 1947. március 15. 1. p.
- SZEKFŰ Gyula: Egy pünkösdi pártnap. Világ, 1945. május 29. 1. p.
- SZEKFŰ Gyula: Értelemhiány. Világ, 1945. június 3. 3. p.
- SZEKFŰ Gyula: A „klasszikus demokrácia”. Világ, 1945. július 22. 1. p.
- SZEKFŰ Gyula: A két történelmi erő. Világ, 1945. július 29. 1. p.
- SZEKFŰ Gyula: Tavasz óta. Világ, 1945. augusztus 12. 3. p.
- SZEKFŰ Gyula: A szabadság hívei. Világ, 1945. augusztus 26. 1. p.
- SZEKFŰ Gyula: Az egyenlőség hívei. Világ, 1945. szeptember 2. 1. p.
- SZEKFŰ Gyula: A választás után. Világ, 1945. október 21. 3. p.
- SZÖNYI Imre: Rendkívüli közgyűlés és egyebek. Délvidéki Független Hírlap, 1947. július 16. 1. p.
- TILDY Zoltán: Magyar kérdések. Kis Újság, 1945. július 11. 1. p.
- Z. NAGY Ferenc: A koalíció válsága és a vezető út. Kis Újság, 1947. február 7. 1. p.
- ZSOLT Béla: Levél dr. Sulyok Dezsőhöz. Haladás, 1946. július 25. 1. p.

SAJTÓFORRÁSOK

Délmagyarország (1944–1948)
Délvidéki Független Hírlap (1946–1948)
Fórum (1946–1948)
Igazság (1946–1947)
Haladás (1945–1949)
Holnap (1947)
Kis Újság (1945–1948)
Magyar Kurír (1948)
Makó és Vidéke (1947)
Makói Népszerűség (1945–1947)
Népszava (1945–1948)
Szabad Nép (1945–1948)
Szocializmus (1945–1948)
Új Ember (1947–1948)
Válasz (1946–1948)
Valóság (1945–1948)
Világ (1945–1948)

ÖNÉLETÍRÁSOK

A Nemzetgyűlés elnöke volt. Varga Béla vallomásai életútjáról. Írta és összeállította:
KAPRONCZAY Károly. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 1998.
ARANY Bálint: Koronatanú. Emlékirat 1945–57. Püski, Budapest, 2006.
BOGNÁR József: „Én azt gondolom...”. Kritika, XVI. évf. (1987) 8. 19–35. p.
BÖHM Vilmos: Másodszor emigrációban... Progresszió Kiadó, Budapest, 1990.
CSÉCSY Imre: Napló. 1940–1949. (Részletek) Kritika, XIII. évf. (1983) 8. 13–27. p.
CSEPREGI Imre: Napló. 1–2. 1944–1946. Makó város önkormányzata, Makó, 2011.
CSICSERY-RÓRAY István (szerk.): NAGY Ferenc miniszterelnök: Visszaemlékezések, tanulmányok, cikkek.
Ezerkilencszáznegyvenöt Alapítvány – Occidental, Budapest, 1995.
CSICSERY-RÓRAY István (szerk.): Saláta Kálmán, az ifjú szürkeeminenciás.
Fejezetek a Független Kisgazdapárt 1945-ös küzdelméből. Occidental Press, Budapest, 2004.
CSICSERY-RÓRAY István: A demokrácia fellegetvárának építői. Századvég, Budapest, 2002.
CSICSERY-RÓRAY István: Az 1946. évi I. törvénycikk történelmi perspektívában.
In: HORVÁTH János (szerk.): Tiltott történelmünk. Századvég Kiadó, Budapest, 2006. 141–146. p.
DANCS József: Utak és állomások. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1978.
DESSEWFY Gyula: Tanúvallomás. Agroinform Kiadó, Budapest, 1997.

- DLUSZTUS Imre: Barcs Sándor. Délmagyarország Kft., Szeged, 1997.
- DOBI István: Vallomás és történelem. II. kötet. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1962.
- DONÁTH Ferenc: Bibó István és a magyar demokrácia alapkérdése. In uő: A Márciusi Fronttól Monorig. MTA Közgazdaságtudományi Intézet–Századvég, Budapest, 1992. 237–254. p. Elérhető: <http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/szakirod/donath.htm> (A letöltés időpontja: 2015. szeptember 15.)
- DROZDY Győző: Elvett illúziók. Drozdy Győző emlékiratai. Kossuth Kiadó, Budapest, 2007.
- FARKAS Vladimír: Nincs mentség. Az ÁVH alezredes voltam. Interart Stúdió, Budapest, 1990.
- FIALA Ferenc: Zavaros évek. Gede Testvérek BT., Budapest, 2003.
- FÖLDES Anita: Átélttem egy évszázadot. Utolsó interjúk Fejtő Ferencsel. Scolar Kiadó, Budapest, 2014.
- FÖLDES László: A második vonalban. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984.
- FUTÓ Dezső: Önéletírás. Világlátás. Országos Eckhardt Tibor Alapítvány, Budapest, 1995.
- GRŐSZ József: Grősz József kalocsai érsek naplója. Szent István Társulat, Budapest, 1995.
- HALAS Lajos: Az R Gárdától a Munkásőrségig. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1986.
- HÁM Tibor: A Magyar Köztársaság megalakulása. In: Nagy Ferenc miniszterelnök. Visszaemlékezések, tanulmányok, cikkek. Ezerkilencszáznegyvenöt Alapítvány – Occidentál Press, Budapest, 1995. 70–78. p.
- HARASZTI Sándor: Befejezetlen számvetés. Magvető Kiadó, Budapest, 1986.
- HÁY Gyula: Született 1900–ban. Emlékezések. Interart Kiadó, Budapest, 1990.
- HEGEDŰS András: A történelem és a hatalom ígázatában. Életrajzi elemzések. Kossuth Kiadó, Budapest, 1988.
- HEGEDŰS B. András: Hegedűs B. András 1985–ös életút–interjúja Göncz Árpáddal. Elérhető: http://server2001.rev.hu/oha/oha_document.asp?id=239&order=1 A letöltés időpontja: 2015. október 17.
- HORVÁTH János: Élő történelem. Horváth Jánossal, a parlamenti képviselők doyenével beszélget Spangel Péter. Kairosz Kiadó, Budapest, 2012.
- HUSZÁR Tibor: Beszélgetések Nyers Rezsővel. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 2004.
- ILLYÉS Gyula: Naplójegyzetek 1946–1960. Digitális Irodalmi Akadémia – Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2011.
- KÁDÁR János: Végakarat. Hírlapkiadó Vállalat, Budapest, 1989. Az interjút készítette és a dokumentumokat válogatta: Kanyó András.
- KÁLLAI Gyula: Két világ határán. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1984.
- KÁRÁSZ Artúr: 80 év alatt a Föld körül. Bethlen Gábor Könyvkiadó – Irodalmi Újság, Budapest – Párizs, 1990.
- KÁROLYI Mihály: Hit, illúziók nélkül. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1982.
- KÁROLYI Mihály: Hit, illúziók nélkül. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2013.
- KÁROLYI Mihályné: Együtt a száműzetésben. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2011.
- KERTÉSZ István: Magyar békeillúziók 1945–1947. Oroszország és a Nyugat között. História – Európa Könyvkiadó, Budapest, 1995.
- KISS Imre: Egy munkásháztól a városházáig (Önéletírás). Szerzői kiadás, Makó, 1989.
- KISS Sándor: A magyar demokráciáért. Magyar Öregdiák Szövetség – Bessenyei György Kör, New Brunswick NY, 1983.

- KORNIS Pál: Tanúként jelentkezem. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1988.
- KOVÁCS Imre: Magyarország megszállása. Katalizátor Iroda, Budapest, 1990.
- KOVÁCS István: Élet egy eszme szolgálatában. 1911–2011. Visszaemlékezések és dokumentumok. Válogatta, szerkesztette és a bevezetőt írta: MORVA Tamás. Budapest, 2014.
Elérhető: <http://vilagszabadsag.hu/index.php?f=1935> (A letöltés időpontja: 2016. január 9.)
- KÖVÁGÓ József: Az 1945-ben tartott budapesti és országos választások lefolyása és jelentősége. Történelmi dokumentum. Vetés Kiadó, Budapest, 1994.
- MÁRAI Sándor: Napló. 1945–1957. Helikon Kiadó, Budapest, 1990.
- MÁRAI Sándor: Ami a naplóból kimaradt 1945–1946. Vörösváry Publishing. Toronto, 1991.
- MÁRAI Sándor: Föld, föld" ... Helikon, Budapest, 2014.
- MAROSÁN György: Az úton végig kell menni. Magvető Kiadó, Budapest, 1982.
- MESTER Miklós: Arképek. Két tragikus kor árnyékában. Visszapillantás a katasztrofális magyarországi 1944. esztendőre, részint annak előzményeire és követlen következményeire is, 24 év távlatából. Tarsoly Kiadó, Budapest, 2012.
- MIHÁLYI Gábor: Két apa között. A magyar baloldal tragédiája 1899–1990. Kaligram, 2012.
- MINDSZENTY József: Emlékirataim. Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 1989.
- MIZSEI Béla: Életpályám. Kossuth Kiadó, Budapest, 2006.
- MÜNNICH Ferenc: Viharos út. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986.
- NAGY Ferenc: Küzdelem a vasfüggöny mögött. I–II. Európa – História, Budapest, 1990.
- NAGY Imre: Snagovi jegyzetek. Gondolatok, emlékezések 1956–1957.
Felelős szerkesztő: VIDA István. Gondolat Kiadó–Nagy Imre Alapítvány, Budapest, 2006.
- NAGY Vince: Októbertől októberig. Európa – História, Budapest, 1991.
- NÓGRÁDI Sándor: Új történet kezdődött. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1966.
- OSSKÓ Judit: ANTALL József. Kései memoár. Publikálatlan interjúk. Corvina, Budapest, 2013.
- OROSZ István: Emlékfoszlányok az 1945. évi választásokról. In: HORVÁTH János (szerk.): Tiltott történelmünk. Századvég Kiadó, Budapest, 2006. 121–124. p.
- ORTUTAY Gyula: Napló I. 1938–1954. Alexandra Kiadó, Budapest, 2009.
- ORTUTAY Gyula: Napló II. 1955–1966. Alexandra Kiadó, Budapest, 2009.
- PUJA Frigyes: A szedőszekrénytől a miniszteri székig. Népszava, Budapest, 1988.
- RÁKOSI Mátyás: Visszaemlékezések 1940–1956. 1. kötet. Napvilág Kiadó, Budapest, 1997.
- SCHIFFERNÉ SZAKASITS Klára: Fent és lent. 1945–1950. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1985.
- SCHÖPFELIN Gyula: Szélkiáltó (Visszaemlékezés). Magvető Kiadó – Pontus Kiadó, Budapest, 1991.
- SULYOK Dezső: Két éjszaka nappal nélkül. Éghajlat Kiadó, Budapest, 2004.
- SZABÓ Lőrinc: Bírákhoz és barátokhoz (Napló és védőbeszéd 1945-ből). Magvető Kiadó, Budapest, 1990.
- SZÉCHÉNYI György: Harcom a szabadságért. Tizenkét év fogságban 1944–1956. Timp Kiadó, Budapest, 2006.
- SZENT-IVÁNYI Domokos: Visszatekintés 1941–1972. Magyar Szemle Könyvek, Budapest, 2016.
- VAS Zoltán: Akkori önmagunkról. Önéletírás II. Magvető Kiadó, Budapest, 1982.
- VAS Zoltán: Betiltott könyvem. Életem III. Szabad Tér Kiadó, Budapest, 1990.

- VAS Zoltán: Viszontagságos életem. Magvető Kiadó, Budapest, 1980.
- VÁSÁRHELYI Miklós: Ellenzékben. Federigo Argentieri interjúja Vásárhelyi Miklóssal. Szerkesztő: TÓBIÁS Áron. Szabad Tér Kiadó, Budapest, 1989.
- VERES Péter: Az ország útján. In: VERES Péter: Veres Péter válogatott művei. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1973.
- VÖRÖS Vince: Politikai utam. Magyar Történelmi Társulat Dél-Dunántúli Csoportja – Pannon História Alapítvány, Pécs, 1995.
- Z. NAGY Ferenc: Ahogy én láttam. Gondolat Kiadó, Budapest, 1965.

FORRÁSKÖZLÉSEK

- BIBÓ István: Válogatott tanulmányok. Első-második kötet. Szerkesztette: HUSZÁR Tibor, VIDA István, NAGY Endre. Magvető Kiadó, Budapest, 1986.
- BIBÓ István: Életút dokumentumokban. Szerkesztő: LITVÁN György, S. VARGA Katalin. 1956-os Intézet – Osiris – Századvég, Budapest, 1995
- BIHARI Mihály-GÁZSÓ Ferenc-VIDA István (szerk.): Magyarországi pártprogramok 1944–1988. ELTE-Eötvös Kiadó, Budapest, 2004.
- ERDEI Ferenc: Demokrácia, népi demokrácia, szocializmus. In: ERDEI Ferenc: Politikai írások. 2. kötet. Válogatás. Szerkesztette: TAMASI Mihály. Bába Kiadó, Szeged, 2003. 9–16. p.
- FARAGÓ László (1896–1967). A demokrácia kilátásai. Egy politikus írástudó gondolataiból. Összeállította, jegyzetekkel ellátta és szerkesztette: JEMNITZ János – SZÉKELY Gábor. Magyar Lajos Alapítvány, Budapest, 1998.
- IZSÁK Lajos-KUN Miklós (szerk.): Moszkvának jelentjük... Titkos dokumentumok 1944–1948. Századvég Kiadó, Budapest, 1994.
- HAJDÚ Tibor (szerk.): Károlyi Mihály levelezése V. 1945–1949. Napvilág Kiadó, Budapest, 2003.
- HORVÁTH Julianna et al. (szerk.): Pártközi értekezletek. Politikai érdekegyeztetés, politikai konfrontáció. 1944–1948. Napvilág Kiadó, Budapest, 2003.
- KARSAI Elek-SOMLYAI Magda (szerk.): Sorsforduló. Iratok Magyarország felszabadulásának történetéhez. 1944 szeptember – 1945 április. I-II. kötet. Levéltári Igazgatóság, Budapest, 1970.
- KOVÁCS Imre: Népiség, radikalizmus, demokrácia. Publicisztikai írások. Gondolat – Nyilvánosság Klub – Századvég, Budapest, 1992.
- LITVÁN György-VARGA F. János (szerk.): Jászi Oszkár publicisztikája. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1982. Elérhető: <http://mek.oszk.hu/09800/09871/pdf/> (A letöltés időpontja: 2015. szeptember 15.)
- MAJSZKIJ, Ivan M.: A jövőendő világ kíváncsatos alapelveiről (1944). Fordította és közreadja: Baráth Magdolna. In: Külpolitika, II. évf. (1996) 3–4. 154–184. p.
- NAGY Imre: Egy évtized. Válogatott beszédek és írások. (1945–1947) I. Szikra Kiadó, Budapest, 1954.
- NAGY Imre: „A magyar nép védelmében”. Vitairatok és beszédek 1955–1956. A Magyar Füzetek kiadása, Párizs, 1984.

- RÁKOSI Sándor–SZABÓ Bálint (szerk.): A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai 1944–1948. Kossuth Kiadó, Budapest, 1967.
- RÉVAI József: Élni tudtunk a szabadsággal. Válogatott cikkek és beszédek 1945–1949. Szikra, Budapest, 1949.
- STRASSENREITER Erzsébet (szerk.): Kéthly Anna válogatott levelei (1921–1976). Napvilág Kiadó, Budapest, 2011.
- SZALAI Pál: Barankovics István utolsó beszéde. Beszélő, I. évf. (1985) 2. Elérhető: <http://beszelo.c3.hu/cikkek/barankovics-istvan-utolso-beszede> (A letöltés időpontja: 2015. szeptember 15.)
- SZEKÚ Gyula: Forradalom után. Hasonmás kiadás. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányt írta: GLATZ Ferenc. Gondolat Kiadó, Budapest, 1983.
- SZÜCS László (szerk.): Nagy Ferenc első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei. A. kötet. 1946. február 5. – 1946. július 19. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2003.
- ZSOLT Béla: A végzetes toll. Publicisztikai írások. Nyilvánosság Klub – Századvég, Budapest, 1992.

SZAKIRODALOM, FELDOLGOZÁSOK

- AGÁRDI Péter: Nemzeti értékviták és kultúrafelfogások. 1847–2014. Napvilág Kiadó, Budapest, 2015.
- ÁGH Attila: Vita a népi demokratikus forradalom jellegéről. Magyar Filozófiai Szemle, VIII. évf. (1964) 2. 381–386. p.
- ÁGH Attila: Népi demokratikus forradalmunk néhány kérdése. Magyar Filozófiai Szemle, IX. évf. (1965) 2. 298–307. p.
- ANDICS Erzsébet: Demokrácia és szocializmus 1918–19-ben. Szikra Kiadó, Budapest, 1950.
- APOR Péter: Az elképzelt köztársaság. A Magyarországi Tanácsköztársaság utóélete. 1945–1989. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2014.
- APPLEBAUM, Anne: Vasfüggöny. Kelet-Európa megtörése 1944–1956. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2014.
- ARON, Raymond: Demokrácia és totalitarizmus. L'Harmattan Kiadó – Szegedi Tudományegyetem Filozófia Tanszék, Budapest, 2005.
- Az 1945–1947-es Nemzetgyűlés Almanachja. Elektronikusan elérhető: http://www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/alm/almanach_1945-47/1945_ngy_a_t587.htm (A letöltés időpontja: 2015. december 13.)
- BALÁZS Béla: Népmozgalom és a nemzeti bizottságok 1945–1946. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1961.
- BALÁZS György: Makó, 1944–45. A közigazgatás újjáéledése az első felszabadult magyar városban. Élet és Tudomány, XXXII. évf. (1977) március 25. 358–359. p.
- BALOG Iván: Politikai hisztériák Közép- és Kelet-Európában. Bibó István faszizmusról, nacionalizmusról, antiszemitizmusról. Argumentum Kiadó–Bibó István Szellemi Műhely, Budapest, 2004.
- BALOG Iván: Bibó István recepciója. Politikai átértelmezések. Argumentum Kiadó, Bibó István Szellemi Műhely. Budapest, 2010.
- BALOGH Margit – GERGELY Jenő: Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. História, Budapest, 1993.

- BALOGH Sándor – SÁGVÁRI Ágnes: A népi demokratikus forradalom magyarországi győzelmének történetéhez. Századok, XCVII. évf. (1963) 6. 1322–1340. p.
- BALOGH Sándor: A népi demokratikus forradalom néhány kérdéséről. Magyar Tudomány, LXIX. évf. (1964) 11. 687–698. p.
- BALOGH Sándor: A Magyar Kommunista Párt értelmiségi politikájának felszabadulás utáni történetéből. Századok, XCIX. évf. (1965) 3. 458–483. p.
- BALOGH Sándor: A demokrácia kérdései a magyarországi politikai pártok szervezeti felépítésében a felszabadulás után. Történelmi Szemle, XVIII. évf. (1975) 1. 50–67. p.
- BALOGH Sándor: Parlamenti és pártharcok Magyarországon 1945–1947. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1975.
- BALOGH Sándor (szerk.): Földet, köztársaságot, állami iskolát! Viták a magyar parlamentben 1944–1948. Gondolat Kiadó, Budapest, 1980.
- BALOGH Sándor: A demokrácia kérdései Magyarországon a felszabadulás után. In: Ideológia és demokrácia. A Magyar Politikatudományi Társaság évkönyve. Magyar Politikatudományi Társaság, Budapest, 1984. 162–175. p.
- BALOGH Sándor: A magyar népi demokrácia demokratizmusáról (1944–1946). Történelmi Szemle, XXVII. évf. (1984) 1–2. 279–291. p.
- BALOGH Sándor: Népi demokratikus örökségünk: parlamentáris és közvetlen demokrácia Magyarországon, 1944–1948. Századok, CXIX. évf. (1985) 2. 385–422. p.
- BALOGH Sándor: Nagy Imre a népi demokráciáról és a magyarországi demokratikus fejlődésről. Múltunk – politikatörténeti folyóirat. XXXVII. évf. (1992) 4. 33–39. p.
- BALOGH Sándor et al: Miért alakult ki az államszocializmus? I–II. In: Eszmélet, VII. évf. (1995) 25. 4–66. p. Elektronikusan elérhető: http://epa.oszk.hu/01700/01739/00010/eszmelet_EPA01739_25.item918.htm (A letöltés időpontja: 2015. október 31.)
- BALOGH Sándor: Népi demokrácia vagy „népidemokrácia”? In: FEITL István, IZSÁK Lajos, SZÉKELY Gábor (szerk.): Fordulat a világban és Magyarországon 1947–1949. Napvilág Kiadó, Budapest, 2000. 381–389. p.
- BALOGH Sándor: Szabad és demokratikus választás – 1945. In: FÖLDES György – HUBAI László (szerk.): Parlamenti választások Magyarországon. 1920–2010. Napvilág Kiadó, Budapest, 2010. 216–242. p.
- BAŃCZEROWSKI, Janusz: Metanyelvi struktúrák szerepe a jelentés módosításában. Elérhető: <http://www.c3.hu/~nyelvfor/period/1241/124101.htm#002>. (A letöltés időpontja: 2015. szeptember 15.)
- BARÁTH Magdolna: Magyar–szovjet kapcsolatok 1944–1953 között. In: SZVÁK Gyula (szerk.): A magyar–orosz kapcsolatok tizenkét évszázada. Az ELTE Russzisztikai Központ 2005. május 26-i ünnepi konferenciájának előadása. ELTE Russzisztikai Központ, Budapest, 2005. 67–72. p. Elérhető: <http://www.russtudies.hu/php/upload/File/11Barath-M.pdf> (A letöltés időpontja: 2015. október 21.)
- BARTHA Eszter: Történetírás és ideológia: vita a totalitarizmusról. Múltunk, LVIII. évf. (2013) 3. 8–38. p.
- BECK, Carl: Leadership Attributes in Eastern Europe : The Effect of Country and Time. In: Carl BECK et al. (szerk.): Comparative Communist Political Leadership. David McKay Company Inc., New York, 1973.

- BÉKÉS Csaba: A hidegháború eredete. In: Évkönyv 1999. VII. Magyarország a jelenkorban. 1956-os Intézet, Budapest, 1999. 217–226. p.
- BÉKÉS Csaba: Lopakodó forradalom. Kelet-Közép-Európa szovjetizálása. Rubicon, XXVI. évf. (2015) 9. 78–79. p.
- BENCE György – KIS János: Határolt forradalom, megszorított többpártrendszer, feltételes szuverenitás. In: Bibó-émlékkönyv I. Századvég. Budapest – Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1991. 386–403. p.
- BENCsik Péter: Politikai viszonyok Hódmezővásárhelyen 1947-ben a kékcédulás választások előtt. Belvedere Meridionale, XIX. évf. (2007) 5–8. 40–63. p.
- BENCsik Péter: „A történész... szükségszerűen a szereplők és a nézőközönség közt foglal helyet”. Beszélgetés Papp Gyulával. Aetas, XXIV. évf. (2009) 2. 145–158. p.
- BENCsik Péter: A Rákosi-rendszer állama 1945–1956. In: SZABÓ Pál Csaba (szerk.): A magyar állam története 1711–2006. JATE Press, Szeged, 2010. 223–254. p.
- BENCsik Péter: Az európai népi demokratikus és szocialista országok alkotmányainak összehasonlító vizsgálata. Múltunk, LVII. évf. (2012) 3. 153–205. p.
- BENCsik Péter: Hódmezővásárhely politikai élete 1944–1950 között. Elérhető: <http://allamszocializmus.lapunk.hu/tarhely/allamszocializmus/dokumentumok/hod-mezo.pdf> (A letöltés időpontja: 2015. november 27.)
- BENCsik Péter: Csehszlovákia története dokumentumokban. Napvilág Kiadó, Budapest, 2016.
- BÉNDEK Péter: A „demokrácia” értelme: szóbeszéd egy banalitásról. In: SZABÓ Márton (szerk.): Szövegvalóság. Írások a szimbolikus és diszkurzív politikáról. Scientia Humana, Budapest, 1997. 159–169. p.
- BENKŐ Péter: A Nemzeti Parasztpárt és a szocializmus 1947–1948. Kossuth Kiadó, Budapest, 1988.
- BEREND T. Iván – SZAKÁCS Sándor: Hozzászólás a népi demokratikus forradalom jellegéről folyó vitához. Párttörténeti Közlemények, X. évf. (1964) 3. 207–233. p.
- BERÉNYI Sándor: A magyar népi demokratikus állam közigazgatása. 1944–1945. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1987.
- BIHARI Mihály: Magyar politika 1944–2004. Politikai és hatalmi viszonyok. Osiris, Budapest, 2005.
- BODA Zsolt: Narratív közpolitika elemzés. In: SZABÓ Márton (szerk.): Szövegvalóság. Írások a szimbolikus és diszkurzív politikáról. Scientia Humana, Budapest, 1997. 113–131. p.
- BÓDY Zsombor: Két totalitarizmus között? Az 1945–48-as évek értelmezéséről. Kommentár, III. évf. (2008) 3. 61–69. p.
- BÓKAY Antal: Önéletrajz és self-fogalom a dekonstrukció és pszichoanalízis határán. In: MEKIS D. János – Z. VARGA Zoltán (szerk.): Írott és olvasott identitás – Az önéletrajzi műfajok kontextusai. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2008. 33–65. p.
- BOKOR Péter: Kovács Béla elhurcoltatása. Dokumentumdráma a magyar demokrácia elleni merényletről – 1947. Mozgó Világ, XVIII. évf. (1992) 11. 93–102. p.
- BORBÁNDI Gyula: A magyar emigráció életrajza. 1945–1985. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1985. Elérhető: <http://mek.oszk.hu/03400/03472/html/> A letöltés időpontja: 2015. április 15.

- BORHI László: Magyarország a hidegháborúban: A Szovjetunió és az Egyesült Államok között, 1945–1956. Corvina, Budapest, 2005.
- BORHI László: Nagyhatalmi érdekek hálójában. Az Egyesült Államok és Magyarország kapcsolata a második világháborútól a rendszerváltásig. Osiris Kiadó – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2015.
- BOTTONI, Stefano: A várva várt Nyugat: Kelet-Európa története 1944-től napjainkig. MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest, 2015.
- BROWN, J. F.: Bulgaria Under Communist Rule. Pall Mall Press, London, 1970.
- BRUNNER, Otto – CONZE, Werner – KOSELLECK, Reinhart (szerk.): A demokrácia. József Műhely, Budapest, 1999.
- BRZEZINSKI, Zbigniew Kazimierz: Ideology and Power in Soviet Politics. Frederick A. Praeger, New York, 1962.
- BRZEZINSKI, Zbigniew Kazimierz: The Soviet Bloc. Unity and Conflict. Mass Harvard Univ. Press, Cambridge, 1969.
- BRZEZINSKI, Zbigniew Kazimierz: Between two Ages. America's Role in the Technetronic Era. The Viking Press, New York, 1970.
- BUIDOSÓ Anna: Vélemények, viták a demokráciáról 1944 novembere és 1945 áprilisa között. In: KISS Endre – TÖTŐ László (szerk.): A magyar gondolkodás: 1944 és 1948 között. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar-Tankönyvkiadó, Budapest, 1990.
- BUZÁS László: Makói hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1870–1970. A Makói Múzeum Füzetei 10. Makó Város, Makó, 1972. 10–11. p.
- CARL J., Friedrich – BRZEZINSKI, Zbigniew K.: Totalitarian Dictatorship and Autocracy. Harvard University Press, Cambridge, 1965.
- CARVER, Terell: Diskurzuselemzés és a „nyelvi fordulat”. Politikatudományi Szemle, XIII. évf. (2004) 4. Elérhető: http://www.poltudszemle.hu/szamok/2004_4szam/2004_4_carver.pdf (A letöltés időpontja: 2016. szeptember 2.)
- CSAPODY Miklós: „A világban helyt állani...” Bálint Sándor élete és politikai működése 1904–1980. Korona Kiadó, Budapest, 2004.
- CSAPODY Miklós: Bálint Sándor (1904–1980). Életrajz. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2013.
- CSEPELI György: A maffiaállam használt ruhája. Mozgó Világ, XXXIX. évf. (2013) 9. Elérhető: <http://www.mozgovilag.hu/csepeli-gyorgy-a-maffiaallam-hasznalt-ruhaja/> (A letöltés időpontja: 2016. január 31.)
- CUSICSEY–RÓNAY István – CSERENYÉY Géza: Konceptiók per a Független Kisgazdapárt széttűzésára 1947. 1956-os Intézet, Budapest, 1998.
- CSIZMADIA Andor: A nemzeti bizottságok állami tevékenysége 1944–1949. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1968.
- CSIZMADIA Ervin: Diskurzus és diktatúra. A magyar értelmiség vitái Nyugat-Európáról a késő Kádár-rendszerben. Századvég Kiadó, Budapest, 2001.
- DAHL, A. Robert: Forradalom után. Autoritás a jó társadalomban. Osiris Kiadó – Readers International, Budapest, 1995. 55–90. p.

- DANIELS, Robert V.: The State and Revolution: A Case Study in the Genesis and Transformation of Communist Ideology. *The American Slavic and East European Review*, XII. évf. (1953) 1. 22–43. p.
- DANIELS, Robert V.: Így értik az oroszok. In: Szabadság/Harcosok. Hidegháborús írások. Válogatás a Commentary antikommunista írásaiból. Közép- és Kelet-Európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány, Budapest, 2015. 66–80. p.
- DEÁK István: Ötventől a száz százalékig – Magyarország a nagyhatalmi érdekszférák kialakulása és megszilárdulása korában, 1943–1947. *Új Látóhatár*, XXXII. évf. (1981) 2. 207–219. p.
- DÉNES Iván Zoltán: Egy igazságtalanság két értelmezése. Szekfű Gyula és Bibó István a párizsi békeszerződésről. *Magyar Tudomány*, CX. évf. (2003) 6. Elektronikusan elérhető: <http://www.matud.iif.hu/03jun/denes.html> (A letöltés időpontja: 2016. február 6.)
- DÉNES Iván Zoltán: A történelmi Magyarország eszménye. Szekfű Gyula a történetíró és ideológus. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2015.
- DEUTSCHER, Isaac: Sztálin. Politikai életrajz. Európa Kiadó, Budapest, 1990.
- DIECKMANN, Walther: A politikai szavak tartalma. In: SZABÓ Márton – KISS Balázs – BODA Zsolt (szerk.): Szövegváltozatok a politikára. Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus. Nemzeti Tankönyvkiadó – Universitas, Budapest, 2000. 28–52. p.
- DILAS, Milovan: Találkozások Sztálinnal. Magvető Kiadó, Budapest, 1989.
- DONÁTH Ferenc: A Márciusi Fronttól Monorig. Tanulmányok, vázlatok, emlékezések. Válogatta: VALUCH Tibor. MTA Közgazdaságtudományi Intézet – Századvég Kiadó, Budapest, 1992.
- E. FEHÉR Pál: A Bibó-probléma. *Kritika*, VIII. évf. (1979) 9. 25–27. p.
- EDELMAN, Murray: Politikai ellenségek konstruálása. In: Szabó Márton (szerk.): Az ellenség neve. József könyvek, Budapest, 1998. 88–123. p.
- EDUARD, Mark: Revolution by Degrees. Stalin's National-Front Strategy for Europe, 1941–1947. Cold War International History Project. Working Paper No. 31 Washington, D.C., 2001. Elérhető: <http://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/ACFB11.pdf> (A letöltés időpontja: 2015. április 15.)
- EÖRSI István: Tűnődések egy régi vitáról. In: Bibó-émlékkönyv. Századvég Kiadó – Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Budapest–Bern, 1991. 300–312.
- ERDEI Ferenc: Város és Vidéke. Akadémiai Kiadó, Budapest 1977.
- ERDÉSZ Ádám: A történelem tanúja – Kovács Imre visszaemlékezéseiről. In: Kovács Imre centenáriuma. Tudományos emlékülés a Politikatörténeti Intézetben. Napvilág Kiadó, Budapest, 2013. 249–269. p.
- ERÉNYI Tibor: Többpárti választások és parlamentarizmus Magyarországon 1920–1947. In: FÖLDES György – HUBAI László (szerk.): Parlamenti választások Magyarországon. 1920–2010. Napvilág Kiadó, Budapest, 2010. 266–282. p.
- ESTI Béla: A magyar munkásosztály politikai-szervezeti egységének megvalósulása. In: LACKÓ Miklós (szerk.): Tanulmányok a magyar népi demokrácia történetéből. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955. 499–542. p.
- FAZAKAS Gergely – MIRU György – VELKEY Ferenc (szerk.): „Politica philosophiai okoskodás” Politikai nyelvek és történeti kontextusok a középkortól a 20. századig. Debreceni Egyetem, Debrecen, 2013. Elérhető: https://www.academia.edu/11159587/_Politica_philosophiai_okoskod%C3%A1s_Politikai_nyelvek_%C3%A9s_t%C3%B6rt%C3%A9neti_kontextusok_a_k%C3%B6z%C3%A9p-kort%C3%B3l_a_20._sz%C3%A1zadig (A letöltés időpontja: 2016. szeptember 20.)

- FEITL István – IZSÁK Lajos – SZÉKELY Gábor (szerk.): Fordulat a világban és Magyarországon (1947–1949). Napvilág Kiadó, Budapest, 2000.
- FEITL István (szerk.): Köztársaság a modern kori történelem fényében. Napvilág Kiadó, Budapest, 2007.
- FEITL István: Az ideiglenesség időszaka: Magyarország 1944–1945-ben. Eszmélet, XXVII. évf. (2015) nyár. 5–41. p. Elérhető: <http://eszmélet.hu/wp-content/uploads/2015/10/eszmélet106nyom-dai.pdf> (A letöltés időpontja: 2015. november 15.)
- FEITL István: Rákosi Máttyás – Visszaemlékezések 1940–1956. Elérhető: http://napvilagkiado.eu/webaruhaz/shop.product_details/11-forraskiadvanyok/flypage.tpl/113-rakosi-matyas-vissza-emlekezések-1940-1956/ (A letöltés időpontja: 2015. október 1.)
- FEJTŐ Ferenc: A népi demokráciák története. 1–2. kötet. Magvető–Magyar Füzetek, Budapest–Párizs, 1991.
- FELKAI Dénes: Mozgalmas élet. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1979.
- FERRERO, Guglielmo: A hatalom. A legitimitás elvei a történelemben. Kairosz Kiadó, Budapest, 2001.
- FIALA Ferenc: Zavaros évek. Gede Testvérek BT., Budapest, 2003.
- FISCHER–GALATI, Stephen: The New Rumania: From People's Democracy to Socialist Republic. The M.I.T. Press, Cambridge – London, 1967.
- FEISCHMIDT Margit – KOVÁCS Éva (szerk.): Kvalitatív módszerek az empirikus társadalom- és kultúra-kutatásban. Digitális tankönyv, PTE–BTK Kommunikációs Tanszék, Budapest/Debrecen, 2006. Elérhető: <http://commonline.hu/content/feischmidt-margit-kov%C3%A1cs-%C3%A9va-szerk-kvalitat%C3%ADv-m%C3%B3dszerek-az-empirikus-t%C3%A1rsadalom-%C3%A9s-kult%C3%BAraku> (A letöltés időpontja: 2016. szeptember 3.)
- FOGARASI Béla: Társadalmi lét és társadalmi tudat az átmeneti korszakban. A Magyar Tudományos Akadémia II. Társadalmi–Történeti Tudományok Osztályának Közleményei. I. kötet 1. szám. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1950.
- FOUCAULT, Michel: A diskurzus rendje. Holmi, III. évf. (1991) 7. Elérhető: <http://www.holmi.org/1991/07/michel-foucault-a-diskurzus-rendje-torok-gabor-forditasa> (A letöltés időpontja: 2016. szeptember 2.)
- FÖGLEIN Gizella: A magyar népi demokrácia születésnapja. In: BALOGH Sándor (szerk.): A felszabadulás utáni történetünkről. I. kötet. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1987. 31–36. p.
- FÖGLEIN Gizella: Államforma és államfői jogkör Magyarországon 1944–1949. Osiris Kiadó, Budapest, 2001.
- FÖLDES György – HUBAI László (szerk.): Parlamenti választások Magyarországon. 1920–2010. Napvilág Kiadó, Budapest, 2010.
- FÖLDESI Margit: A Szövetséges Ellenőrző Bizottság Magyarországon: visszaemlékezések, diplomáciai jelentések tükrében 1945–1947. Ikva, Budapest, 1995.
- FÖLDESI Margit: A szabadság megszállása. A megszállók szabadsága. Kairosz Kiadó, Budapest, 2002.
- FÖLDESI Margit–SZERENCÉS Károly: Halványkék választás. Kairosz Kiadó, Budapest, 2001.
- FÖLDESI Margit–SZERENCÉS Károly: A megbélyegzés hatalma. Pfeiffer Zoltán (1900–1981). Kairosz Kiadó, Szentendre, 2003.
- FÖLDESI Tamás: Néhány gondolat a népi demokrácia fogalmáról. Magyar Filozófiai Szemle, VI. évf. (1962) 1. 80–111. p.

- G. FAZEKAS Erzsébet: Magyarország felszabadítása és a népi demokratikus forradalmunk érlelődésének néhány kérdése. In: LACKÓ Miklós (szerk.): Tanulmányok a magyar népi demokrácia történetéből. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955. 7–87. p.
- GÁBOR Kálmán – VÁGVÖLGYI András: A kisvárosi fejlődés sajátos útja. Adalékok Makó demográfiai helyzetéhez. A Makói Múzeum Füzetei 12. Makó Város, Makó, 1974.
- GANTNER Péter: Egy elfelejtett államfő. Zsedényi Béla életpályája. I.A.T. Kiadó, Budapest, 2008.
- GANTNER Péter: Valentiny Ágoston, az elfelejtett államférfi. I.A.T. Kiadó, Budapest, 2010.
- GAREAU, Frederick H.: The Cold War 1947 to 1967: A Quantitative Study. University of Denver, Denver, 1969.
- GATI, Charles: Hungary and the Soviet Bloc. Duke Univ. Press, Durham, 1986.
- GATI, Charles: Magyarország a Kreml árnyékában. Századvég, Budapest, 1990.
- GLATZ Ferenc: Balogh Sándor. Elérhető: <http://www.historia.hu/archivum/2005/0509glatz2.htm> (A letöltés időpontja: 2015. október 30.)
- GLÓZER Rita: A diskurzuselemzés a társadalomtudományokban. In: FEISCHMIDT Margit – KOVÁCS Éva (szerk.): Kvalitatív módszerek az empirikus társadalom- és kultúrakutatásban. Digitális tankönyv, PTE–BTK Kommunikációs Tanszék, Budapest/Debrecen, 2006. Elérhető: http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/index92e1.html?option=com_tanelem&id_tanelem=831&tip=0 (A letöltés időpontja: 2016. szeptember 3.)
- GLÓZER Rita: Diskurzusok a civil társadalomról. Egy fogalom transzformációi a rendszerváltó évek értelmiségi közbeszédében. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2008.
- GYÁNI Gábor: A napló mint társadalomtörténeti forrás. In: Uő: Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése. Napvilág, Budapest, 2000. 148–152. p. Elérhető: <http://www.szabarchiv.hu/drupal/sites/default/files/27-35.pdf> (A letöltés időpontja: 2015. október 22.)
- GYÁNI Gábor: Narrativitás és jelentésgeneráló retorikai elemek a történetírói diskurzusban. In: RÁKAI Orsolya – Z. KOVÁCS Zoltán (szerk.): A narratív identitás kérdései a társadalomtudományokban. Gondolat Kiadói Kör – Pompeji, Budapest, 2003. 78–95. p.
- GYÁNI Gábor: Esemény és narratíva: A múlt és jelen mint nézőpont. In: Esemény és narratíva. Történetiség – elbeszélés(ek) – interpretáció. Bibliotheca Nationalis Hungariae – Gondolat Kiadó, Budapest, 2013.
- GYÁNI Gábor: Valóban korszakhatár 1945? Levéltári közlemények, 2015. (86. évf.) 1–2. sz. 5–13. p.
- GYARMATI György: Történetírásunk a felszabadulás utáni korszakról. Századok, CXIV. sz. (1980) 3. 466–507. p.
- GYARMATI György: A diktatúra intézményrendszerének kiépítése Magyarországon (1948–1950). In: Jelenkor, XXXIV. évf. (1991) 2. 138–147. p.
- GYARMATI György: Harc a közigazgatás birtoklásáért. A koalíción belüli pártküzdelmek az 1946. évi hatalmi dualizmus időszakában. Századok, CXXX. évf. (1996) 3. 497–570. p.
- GYARMATI György: A társadalom közérzete a fordulat évében. In: FEITL István, IZSÁK Lajos, SZÉKELY Gábor (szerk.): Fordulat a világban és Magyarországon 1947–1949. Napvilág Kiadó, Budapest, 2000. 118–137. p.)
- GYARMATI György: Magyarország története: Demokráciából a diktatúrába 1945–1956. Kossuth Kiadó, Budapest, 2010.

- GYARMATI György: A Rákosi-korszak: rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – Rubicon, Budapest, 2011.
- GYURGYÁK János: Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és a nacionalizmus története. Osiris Kiadó, Budapest, 2007.
- GYURKÓ László: Arcképvázlat történelmi háttérrel. Magvető Kiadó, Budapest, 1982.
- H. HARASZTI Éva: Anglia és Magyarország párhuzamos története. 1945–1951. Scolar Kiadó, Budapest, 2002.
- HAAS György: Dessewffy Gyula, egy magyar girondista. Magyar Szemle, XIX. évf. (2010) 3–4. 38–52. p. Elérhető: http://www.magyorszemle.hu/cikk/20100519_dessewffy_gyula_egy_magyar_girondista (A letöltés időpontja: 2016. január 31.)
- HAAS György: Egy elfeledett szabadsághős – Kővágó József munkássága. Magyar Szemle, XXIII. évf. (2014) 3–4. Elérhető: http://www.magyorszemle.hu/cikk/egy_elfeledett_szabadsaghos_kovago_jozsef_munkassaga (A letöltés időpontja: 2016. január 31.)
- HABERMAS, Jürgen: A demokrácia három normatív modellje. In: HABERMAS, Jürgen: Inklúzió, bevonás vagy bezárás. A nemzet, a jogállam és a demokrácia viszonyáról. http://epa.oszk.hu/02100/02121/00003/pdf/EPA02121_Fordulat_2009_5_10-87.pdf (A letöltés időpontja: 2017. április 29.)
- HAHNER Péter: Nincs mentség. In: Élet és Irodalom, LVI. évf. (2012) 9. Elérhető: http://www.es.hu/hahner_peter;nincs_mentseg;2012-02-29.html (A letöltés időpontja: 2015. május 26.)
- HAJDU Tibor: A koalíció titkai: 1945–1947 – Pártközi értekezletek. Politikai érdekegyeztetés, politikai konfrontáció 1944–1948. Mozgó Világ, XXX. évf. (2004) 5. 124–127. p.
- HAJDU Tibor: Ki volt Károlyi Mihály? Napvilág Kiadó, Budapest, 2012.
- HALMÁGYI Pál: A Makó és környékéért vívott harcok 1944 őszén. A Makói Múzeum Füzetei 65. Makó, 1989.
- HATOS Pál: Az öreg Szekfű Gyula (1945–1955). Kommentár, VI. évf. (2011) 2. Elektronikusan elérhető: http://kommentar.info.hu/iras/2011_2/az_oreg_szekfu_gyula_1945_1955_#foot14 (A letöltés időpontja: 2016. január 31.)
- HATOS Pál: Nyugatról Keletre? A köztes lét bukásai Szekfű Gyula történeti narratíváiban. Kommentár, X. évf. (2015) 6. 73–89. p.
- HEGEDÜS Géza: A magyar irodalom arcképcsarnoka. Elérhető: <http://mek.oszk.hu/01100/01149/html/index.htm> (A letöltés időpontja: 2016. január 16.)
- HEIMANN, Mary: Czechoslovakia: The State That Failed. Yale University Press, New Haven – London, 2009.
- HEINRICH, Hans-Georg: Hungary: Politics, Economics and Society. Frances Pinter, London, 1986.
- HELLER Ágnes: Az önéletrajzi emlékezés filozófiája. Múlt és Jövő Kiadó, Budapest, 2015.
- HYMES, Dell: A nyelv és a társadalmi élet kölcsönhatásának vizsgálata. In: PLÉH Csaba–SÍKLAKI István–TERESTYÉNI Tamás (szerk.): Nyelv-kommunikáció-cselekvés. 458–495. p.
- HOENSCH, Jörg Konrad: A History of Modern Hungary: 1867–1986. Longman, London – New York, 1988.
- HOLMES, Leslie: Politics In The Communist World. Clarendon Press, Oxford, 1986.
- HORÁNYI Károly: Vád és emlékezet. Lezáratlan eljárások Szabó Lőrinc ügyében. Kortárs, LIV. évf. (2010) 1. Elérhető: <http://epa.oszk.hu/00300/00381/00144/horanyi.htm> (A letöltés időpontja: 2016. január 5.)

- HORVÁTH Attila – RÉVÉSZ T. Mihály: Diktatórikus berendezkedések a 20. századi magyar alkotmánytörténetben. In: MEZEY Barna (szerk.): Magyar alkotmánytörténet. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 445–485. p.
- HORVÁTH Attila: A magyar sajtó története a szovjet típusú diktatúra idején. Médiatudományi Intézet, Budapest, 2013. Elérhető: <http://mek.oszk.hu/13400/13447/13447.pdf> (A letöltés időpontja: 2015. április 20.)
- HORVÁTH Dóra – MITEV Ariel: Alternatív kvalitatív kutatási kézikönyv. Alinea Kiadó, Budapest, 2015.
- HORVÁTH János (szerk.): Tiltott történelmünk. Századvég Kiadó, Budapest, 2006.
- HÖGYE Mihály: Állomások egy életpályán. In: NAGY Ferenc: Küzdelem a vasfüggöny mögött. 2. Európa – História, Budapest, 1990. 223–243. p.
- HUBAI László: Viták és álláspontok a II. Magyar Köztársaságról. Múltunk, L. évf. (2005) 2. 203–220. p.
- HUSZÁR Tibor: Bibó István – a gondolkodó, a politikus. In: BIBÓ István: Válogatott tanulmányok. Harmadik kötet. Szerkesztette: Huszár Tibor, Vida István, Nagy Endre. Magvető Kiadó, Budapest, 1986.
- HUSZÁR Tibor: Erdei Ferenc. Politikai életrajz 1910–1971. Corvina Kiadó, Budapest, 2012.
- IGNÁCZ Károly: Hogyan vált kommunistává egy jómódú vidéki család sarja? Donáth Ferenc indulása. Múltunk, LIX. évf. (2014) 4. 4–11. p.
- IONESCU, Ghita: The Politics of The European Communist States. Weidenfeld & Nicolson. London, 1967.
- IZSÁK Lajos: Polgári ellenzéki pártok Magyarországon 1944–1949. Kossuth Kiadó, Budapest, 1983.
- IZSÁK Lajos: A koalíció évei Magyarországon 1944–1948. Kozmosz Kiadó, Budapest, 1986.
- IZSÁK Lajos: Az egypártrendszer létrehozása Magyarországon. Történelmi Szemle, XXXIV. évf. (1992) 1–2. 61–93. p.
- IZSÁK Lajos: A parlamentarizmus veszett csatája – 1947. In: FÖLDES György – HUBAI László (szerk.): Parlamenti választások Magyarországon. 1920–2010. Napvilág Kiadó, Budapest, 2010. 243–265. p.
- IZSÁK Lajos: Barankovics István. In: IZSÁK Lajos: Pártok és politikusok Magyarországon 1944–1994. Napvilág Kiadó, Budapest, 2010. 294–300. p.
- IZSÁK Lajos: „Két fordulat” jelenkori történelmükben: 1944–1945 és 1947–1949. In: IZSÁK Lajos: Pártok és politikusok Magyarországon 1944–1994. Napvilág Kiadó, Budapest, 2010. 178–187. p.
- JANOS, Andrew C.: Haladás, hanyatlás, hegemonia Kelet-Közép-Európában. Helikon Kiadó, Budapest, 2003.
- JÁSZI Oszkár: A kommunizmus kilátástalansága és a szocializmus reformációja. Válogatás politikaelméleti írásaiból. Hét Torony Könyvkiadó, Budapest, 1989.
- JUDT, Tony: A háború után. 1. Európa története 1945 óta. Európa Kiadó, Budapest, 2007.
- JUHÁSZ Gyula: Gondolatok az 1945–1948 közötti társadalmi változások és társadalmi közérzet történetéhez Magyarországon. In: TÓTH Miklós (szerk.): Önarcképünk sorsunk tükrében. 1945–1949. Sine ira et ratio. Hollandiai Mikes Kelemen Kör, Bleyerheide, 1984. 56–67. p.
- K. HORVÁTH Zsolt: Önarcképcsarnok. A személyes emlékezés mint történeti probléma. In: SEKERES András (szerk.): A történelem szerszámosládája. A jelenkori történeti gondolkodás néhány aspektusa. L'Harmattan – Atelier, Budapest, 2002. 81–103. p.
- KABDEBŐ Lóránt: Szabó Lőrinc műhelyében. In: SZABÓ Lőrinc: Naplók, levelek, cikkek. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1974. 5–9. p.

- KABDEBŐ Lóránt: Egy eszmélet története. In: SZABÓ Lőrinc: Bírákhoz és barátokhoz (Napló és védőbeszéd 1945-ből). Magvető Kiadó, Budapest, 1990. 253–334. p.
- KALLA Zsuzsa: „Mivé egykor talán lehetni álmodoztam.” A naplóíró Bártfay László. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Budapest, 2006. Elérhető: <http://doktori.btk.elte.hu/lit/kalla/diss.pdf> (A letöltés időpontja: 2015. október 22.)
- KALMÁR Melinda: Ennivaló és hozomány. A kora kádárizmus ideológiája. Magvető Kiadó, Budapest, 1998.
- KALMÁR Melinda: Az optimalizálás kísérlete. Reformmodell a kultúrában 1965–1973. In: RAINER M. János (szerk.): „Hatvanas évek” Magyarországon. Tanulmányok. 1956-os Intézet, Budapest, 2004. 161–197. p.
- KALMÁR Melinda: Történelmi galaxisok vonzásában. Magyarország és a szovjetrendszer, 1945–1990. Osiris Kiadó, Budapest, 2014.
- KÁRPÁTI Sándor: A szocialista forradalom hazánkban mint a népi demokratikus forradalmak egyik formája. In: Magyar Filozófiai Szemle, VII. évf. (1963) 3. 361–378 p.
- KEEP, John L. H.: Last of the Empires: A History of the Soviet Union. Oxford University Press, New York, 1995.
- KENDE Péter: A Károlyi-önéletrajz. A megcsonkított üzenet. Irodalmi Újság. 1978. március-április.
- KENDE Péter: Budapest 1947 – Prága 1948. Hasonlóságok és különbségek. In: Az 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutatóintézete – Közalapítvány Évkönyv VI. 1998. 1956-os Intézet, Budapest, 1998. 187–192. p. Elérhető: http://www.rev.hu/rev/htdocs/hu/kiadvanyok/evkonyv_1998.pdf (A letöltés időpontja: 2015. május 26.)
- KENDE Péter: Hogyan vált 1945 reményből megosztó erővé? In: RAINER M. János – STANDEISKY Éva (szerk.): A demokrácia reménye – Magyarország, 1945. 1956-os Intézet, Budapest, 2005. 176–182. p.
- KENDE Péter: A kommunizmus és a magyar társadalom. Kalligram, Pozsony, 2013.
- KENEDI János: A hajthatatlan és a megalkuvó. In: Bibó-émlékkönyv. Századvég Kiadó–Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Budapest–Bern, 1991. 194–230. p.
- KERÉKGYÁRTÓ Béla: Egy kelet-európai demokrata viszontagságai. In: KISS Endre – Tűtő László (szerk.): A magyar gondolkodás 1944 és 1948 között. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar – Tankönyvkiadó, Budapest, 1990. 273–333. p.
- KIS András: A Magyar Közosségtől a Földalatti Fővezérségig. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1969.
- KISS Andor: „Megtalálni a szabadság rendjét.” Bibó István életművéről. Forrás, XXXIV. évf. (2002) 10. 98–103. p.
- KORBEL, Josef: The Communist Subversion Of Czechoslovakia 1938–1948 : The Failure of Coexistence. Princeton University Press, Princeton, 1959.
- KORNAI János: A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan. Heti Világgazdaság Kiadó, Budapest, 1993.
- KOROM Mihály (szerk.): Makó az első felszabadult magyar város. II. kötet. Makó Városi Tanács, Makó, 1974.
- KOROM Mihály: Magyarország ideiglenes nemzeti kormánya és a fegyverszünet, 1944–45. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981.

- KOROM Mihály: Népi demokráciánk születése. Népi bizottságok és nemzeti összefogás Kelet-Magyarországon 1944 őszén. Hajdú-Bihar Megyei Tanács, Debrecen, 1981.
- KOROM Mihály: Makó felszabadulása. In: Makó negyven éve szabad. Várospolitikai füzetek 6. Makó Város, Makó, 1985.
- KOSSELLECK, Reinhart: Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája. Jószöveg tankönyvek, Budapest, 1997.
- KOSSELLECK, Reinhart: Ellenségfogalmak. In: Szabó Márton (szerk.): Az ellenség neve. Jószöveg könyvek, Budapest, 1998. 12–23. p.
- KOSSELLECK, Reinhart: Elmúlt jövő: a történeti idők szemantikája. Atlantisz, Budapest, 2003.
- KOVÁCS Gábor: Guglielmo Ferrero és Bibó István legitimitáskonceptiója. In: Bibó István és a XX. század magyar történelme. Nemzetközi tudományos konferencia. 2001. október 26–27. Trento. Elektronikusan elérhető: <http://mek.oszk.hu/02200/02224/02224.pdf> (A letöltés időpontja: 2016. február 6.)
- KOVÁCS Gábor: Az európai egyensúlytól a kölcsönös szolgáltatások társadalmáig. Bibó István, a politikai gondolkodó. Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely, Budapest, 2004.
- KOVÁCS Gábor: Forradalom, életmód, hatalom, kultúra. A politikai gondolkodás jellemzői a hatvanas években. In: RAINER M. János (szerk.): „Hatvanas évek” Magyarországon. Tanulmányok. 1956-os Intézet, Budapest, 2004. 198–236. p. /216. p./
- KOVÁCS Gábor: Politikai gyakorlat és politikai teória. Néhány gondolat Bibó István halálának 25. évfordulóján. Politikatudományi Szemle, XIII. évf. (2004) 1–2. 298–299. p.
- KOVÁCS Gábor: Tervezés és/vagy demokrácia? Demokráciafelfogások a második világháború alatt és után – nemzetközi esztétörténeti körkép. In: RAINER M. János – STANDEISKY Éva (szerk.): A demokrácia reménye: Magyarország, 1945. 1956-os Intézet, Budapest, 2005. 9–28. p.
- KOVÁCS Imre: Népiség, radikalizmus, demokrácia. Publicisztikai írások. Gondolat – Nyilvánosság Klub – Századvég, Budapest, 1992.
- KOVRIG, Benneth: Communism in Hungary: From Kun to Kádár. Hoover Institution Press, Stanford, 1979.
- KOZÁK Gyula: Az identitás nélküli ember. Országos Széchenyi Könyvtár. Budapest, 2006. Elérhető: <http://www.rev.hu/portal/page/portal/rev/kiadvanyok/evkonyv03/kozak> (A letöltés időpontja: 2015. október 21.)
- KÓPECZI Béla: Erdei Ferenc, a politikai gondolkodó. A Makói Múzeum Füzetek 39. Makó Város, Makó, 1985.
- KÖVÉR György: Losonczy Géza. 1917–1958. 1956-os Intézet, Budapest, 1998.
- KÖVÉR György: Biográfia és társadalomtörténet. Osiris Kiadó, Budapest, 2014.
- KUBINYI Ferenc: A Katonapolitika regénye. Malomfalvi Kiadó, California, 1994.
- L. BALOGH Béni (szerk.): „Törvényes megszállás.” Szovjet csapatok Magyarországon 1944 és 1947 között. Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest, 2015.
- LÁNCZI András: Demokrácia és politikatudomány. Aula, Budapest, 2000. 193–204. p.
- LENIN, Vlagyimir Iljics: A szociáldemokrácia két taktikája a demokratikus forradalomban 1905. Szikra Kiadó, Budapest, 1948.
- LEVI, Giovanni: Az életrajz használatáról. Korall, I. évf. (2000) 2. 81–91. p.
- LICHTHEIM, George: Social Democracy and Communism: 1918–1968. Studies in Comparative Communism, III. évf. (1970) 1. 5–30. p.

- LILLY, Carol S.: Problems of Persuasion: Communist Agitation and Propaganda in Post-war Yugoslavia, 1944–1948. *Slavic Review*, LIII. évf. (1994) 2. 395–413. p.
- LITVÁN György: Koalíciós közbizalom, 1945–1948. *Rubicon*, VII. évf. (1996) 1–2. sz. 40–46. p.
Elektronikusan elérhető: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/koalicios_kozjatak_1945_1948/
(A letöltés időpontja: 2015. április 26.)
- LITVÁN György: A magyar polgárság citoyen lelkiismerete. Csécsy Imre (1893–1961). *Holmi*, XIII. évf. (2001) 6. 736–740. p.
- LUKACS, John: A History of The Cold War. Garden City, Doubleday, 1962.
- LUKACS, John: 1945. A nulla év. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1996.
- LUKACS, John: A huszadik század rövid története. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2014.
- LUKACS, John: A magyar forradalom tanulságai. Az új proletár. In: Szabadság/Harcosok. Hidegháborús írások. Válogatás a Commentary antikommunista írásaiból. Közép- és Kelet-Európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány, Budapest, 2015. 52–64. p.
- M. KISS Sándor: Bevezető. In: SZEKÉR Nóra: A Magyar Testvéri Közösség története. „Norma” Nyomdász Kft., Hódmezővásárhely, 2010. 7–11. p.
- MÉREI Gyula: A magyar népi demokrácia története. Felsőoktatási Jegyzetellátó Vállalat, Budapest, 1959.
- MÉSZÁROS István: Boldogasszony Éve. Ecclesia, Budapest, 1994.
- MEVIUS, Martin: Agents of Moscow. The Hungarian Communist Party and Origins of Socialism Patriotism 1941–1953. Oxford Press, Oxford, 2005.
- MEZEI Géza: Befolyás vagy hegemonia? A háború utáni rendezés Kelet-Közép-Európában. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2001.
- MEZEI Géza (szerk.): Európa és a hidegháború a dokumentumok tükrében. Európa kettészakítása és a kétpólusú nemzetközi rend születése (1945–1949). Új Mandátum, Budapest, 2001.
- MIKLÓS Péter: A koalíciós évek állama. In: SZABÓ Pál Csaba (szerk.): A magyar állam története 1711–2006. JATE Press, Szeged, 2010. 205–222. p.
- MIKLÓS Péter: „A nemzet érdekeit tartva szem előtt” Mindszenty József koalíciós évekbeli tevékenységéről. Barankovics István Alapítvány – Bálint Sándor Szellemi Örökségéért Alapítvány, Budapest-Szeged, 2014.
- MIKLÓS Péter: Hagyomány és szolgálat. Bálint Sándorról és a Bálint Sándor Szellemi Örökségéért Alapítvány elmúlt tíz évéről. Bálint Sándor Szellemi Örökségéért Alapítvány, Szeged, 2019.
- MIKLÓS Péter: A keresztény politika modelljei a koalíciós években. Mindszenty József és Bálint Sándor eltérő útja. In: MIKLÓS Péter (szerk.): Nemzetiségek, vallások, kultúrák a Dél-Alföldön. Bálint Sándor Szellemi Örökségéért Alapítvány, Szeged, 2019. 44–55. p.
- MÓD Aladár: Egyház és demokrácia. In: Társadalmi Szemle, II. évf. (1947) 12. 836–848. p.
- MÓD Aladár: A népi demokratikus forradalom és a magyar népi demokrácia elvi és történelmi kérdései. *Valóság*, II. évf. (1965) 3. 1–16. p.
- MOLNÁR Attila Károly: A tanácskozó demokrácia és a megváltó csevegés. Nemzeti Köszolgálati Egyetem – Molnár Tamás Kutató Központ, Budapest, 2014. 22–45. p.
- MOLNÁR Erik: A magyar történetírás fejlődése az elmúlt évtizedben. Századok, XCIV. évf. (1960) 1–3. 45–58. p.

- MOLNÁR János: A munkás- és paraszttömegek harca a Kommunista Párt vezetésével a reakció ellen. (1945. október – 1946. március) In: LACKÓ Miklós (szerk.): Tanulmányok a magyar népi demokrácia történetéből. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955. 291–372. p.
- MOLNÁR János: A Szociáldemokrata Párt demokrácia-felfogásának fő vonásai 1944 után. In: A Magyar Politikatudományi Társaság évkönyve. Magyar Politikatudományi Társaság, Budapest, 1984. 168–175. p.
- MURAY, Leslie A.: Bibó István politikai gondolkozása. Magyar Filozófiai Szemle, XXXVIII. évf. (1994) 3–4. 521–528. p.
- MURI György: Az alkotmányozás politikai nyelve 1848–49-ben. L'Harmattan Kiadó-TIT Kossuth Klub, Budapest, 2015.
- MYANT, M.R.: Socialism and Democracy in Czechoslovakia 1945–1948. Cambridge University Press, Cambridge, 1981.
- NAGY Ágnes: A hétköznapi érdekérvényesítés politikai eszköztára: a mikroközösségek konfliktusai és a pártállami logikák. Múltunk, LIII. évf. (2008) 4. 281–287. p. Elérhető: <http://epa.oszk.hu/00900/00995/00016/pdf/egykonyv08-4.pdf#page=6> (A letöltés időpontja: 2015. április 26.)
- NAGY Endre: A népfrontos népi demokrácia két alternatívája. (Lukács és Bibó vitája 1946-ban a demokráciáról). In: Ideológia és demokrácia. A Magyar Politikatudományi Társaság évkönyve. Magyar Politikatudományi Társaság, 1984. 176–188. p.
- NAGY Endre: Kovács Imre 2. Kritika, XLIII. évf. (2014) 3–4. 27–29. p. Elérhető: http://www.kritika-online.hu/kritika_14marc-aprilis_nagyendre.html (A letöltés időpontja: 2016. február 7.)
- NEMES Dezső: A népi Magyarország fejlődése 1945–1960. Századok, XCIV. évf. (1960) 1–3. 1–44. p.
- NEMES Dezső: Magyarország felszabadulása. Magyarország fejlődése a felszabadulás után. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1960.
- ORBÁN László: Vita a népi demokratikus korszak története feldolgozásának helyzetéről. Századok, CXVI. évf. (1962) 3–4. 611–626. p.
- ORMOS Mária: Politikai eszmék, politikai gyakorlatok a 20–21. században. Napvilág Kiadó, Budapest, 2009.
- ORZOFF, Andrea: Battle for the Castle. The Myth of Czechoslovakia in Europe, 1914–1948. Oxford University Press, New York, 2009.
- Ö. KOVÁCS József: A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete 1945–1965. Korall, Budapest, 2012.
- PALASIK Mária: A jogállam csapdái Magyarországon. (A Magyar Község pere mint eszköz a kigazdapárt hatalomból történő kiszorításához). Századok, CXXIX. évf. (1995) 6. 1305–1330. p.
- PALASIK Mária: A jogállam megteremtésének kísérlete és kudarca Magyarországon: 1944–1949. Napvilág Kiadó, Budapest, 2000.
- PALASIK Mária: Chess Game for Democracy. Hungary Between East and West 1944–1947. McGill–Queen's University Press, Montreal & Kingston, 2011.
- PALASIK Mária: Kovács Béla 1908–1959. Occidental Press – Ezerkilencszáznegyvenöt Alapítvány – Századvég Kiadó, Budapest, 2002.

- PÁNDI Ilona: A haladó magyar értelmiség útja. 1848–1948. Kossuth Kiadó, Budapest, 1977.
- PAPP Gyula: Az igazoló eljárások és a háborús bűnök megtorlása 1945 után Magyarországon. *Aetas*, XXIV. évf. (2009) 2. 162–179. p.
- PAPP István: Az elveszett reformkor. Kommentár, I. évf. (2006) 2. 46–54. p.
- PAPP István: Az „ismeretlen” Bibó István. A népi mozgalom ideológusa. Kommentár, VI. évf. (2011) 6. Elérhető: http://kommentar.info.hu/iras/2011_6/az_ismeretlen_bibo_istvan (A letöltés időpontja: 2016. február 7.)
- PAPP István: A magyar népi mozgalom története. 1920–1990. Jaffa Kiadó, 2012.
- PAPP István: Donáth Ferenc és a közvetlen demokrácia. *Múltunk*, LIX. évf. (2014) 4. 23–38. p.
- PELLE János: Jászi Oszkár. Életrajzi, eszme- és kortörténeti esszé. XX. század Intézet, Budapest, 2001.
- PERECZ László: Kimért időben. Bibó István koalíciós válságelemzése. In: DÉNES Iván Zoltán (szerk.): *Bibó 100. Recepciók, értelmezések, alkalmazási kísérletek*. Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely, Budapest, 2012. 98–114. p.
- PÉTER László: Miért éppen az Elbánál hasadt szét Európa? A népi demokratikus rendszer társadalmi gyökerei. In: *Önarcképünk sorsunk tükrében 1945–1949. Sine ira et ratio*. Hollandiai Mikes Kelemen Kör, Bleyerheide, 1984. 20–43. p.
- PETRÁS Éva: Barankovics István és pártja az 1945-ös demokráciában és annak utóvédharcában. *Múltunk*, 2016/1 90–107. p.
- PITTAWAY, Mark: The Politics of Legitimacy and Hungary's Postwar Transition. *Contemporary European History*, XIII. évf. (2004) 4. 453–475. p.
- PÓK Attila: A javíthatatlan girondisták. A radikális demokrácia alternatívája 1945 után. *Világosság*, XL. évf. (1999) 3. 47–54. p.
- PÜSKI Levente: Az államtól az államosított társadalomig. In: *Korall*, XIII. évf. (2012) 49. 132–136. p.
- PÜSKI Levente: Ellenségből bűnbak. Az MKP arisztokráciaképe 1945 után. In: GYARMATI György – LENGVÁRI István – PÓK Attila – VONYÓ József (szerk.): *Bűnbak minden időben – Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben*. Kronosz Kiadó, Budapest, 2013. 433–443. p.
- R. HUTÁS Magdolna: A demokrácia szó jelentésfejlődése. In: *Magyar Nyelvőr*, XCVII. évf. (1973) 4. 476–483. p.
- RAINER M. János: Nagy Imre politikai életrajz. Első kötet. 1896–1953. 1956-os Intézet, Budapest, 1996.
- RAINER M. János: A magyarországi fordulatok és a szovjet politika, 1944–48. In: *Rubicon*, IX. évf. (1998) 4–5. sz. 50–57. p.
- RAINER M. János: Az eszmék útja, előzmények és események. In: KIRÁLY Béla – Lee W. CONGDON (szerk.): *A magyar forradalom eszméi. Eltérésük és győzelmük (1956–1999)*. Atlanti Kutató és Kiadó – Társulat Alapítvány, Budapest, 2001. 21–45. p. Elérhető: <http://www.rev.hu/portal/page/portal/rev/kiadvanyok/forradalom/eszmekutja> (A letöltés időpontja: 2015. május 20.)
- RAINER M. János: Demokrácia volt-e Magyarországon 1945 után? A „koalíciós időszak” és a Rákosi-korszak átmenetének kérdése. In: LŐRINC László (szerk.): *Egyezünk ki a múlttal! Műhelybeszélgetések történelmi mítoszainkról, tévhiteinkről*. Történelemtanárok Egylete, Budapest, 2010. 85–90. p.
- RAINER M. János: A magyarországi sztálinizmusok – diskurzusok. In: RAINER M. János: *Bevezetés a kádárizmusba*. 1956-os Intézet – L'Harmattan, Budapest, 2011. 41–78. p.

- RAINER M. János: Bevezetés a kádárizmusba. 1956-os Intézet – L'Harmattan, Budapest, 2011.
- RATHMANNÉ TÚRY Mária: A Kiszáradt demokrácia-koncepciója. 1945–1947. Oktatási Minisztérium Marxizmus–Leninizmus Oktatási Főosztály, Budapest, 1977.
- RÉV István: Miért győzhetett oly elviselhetetlenül könnyen a kommunizmus Magyarországon? Rubicon, IV. évf. (1993) 7. 4–6. p.
- RÉVÉSZ Béla: A proletárdiktatúra ideológiai funkciójának kriminalizálása. Elérhető: <http://mek.oszk.hu/01900/01981/01981.htm#b75> (A letöltés időpontja: 2016. január 31.)
- RÉVÉSZ Sándor: Szabó Zoltán, az antiteoretikus. Mozgó Világ, XXXVIII. évf. (2012) 3. Elérhető: <http://www.mozgovilag.hu/revesz-sandor-szabo-zoltan-az-antiteoretikus/> (A letöltés időpontja: 2016. január 31.)
- RICEOUR, Paul: Erőszak és nyelv. In: Szabó Márton (szerk.): Az ellenség neve. József könyvek, Budapest, 1998. 122–136. p.
- RICOEUR, Paul: A szöveg mint modell: a hermeneutikai megértés. Lettre, VIII. évf. (2001) 42. sz. Elérhető: <http://epa.oszk.hu/00000/00012/00026/ricoeur.htm> (A letöltés időpontja: 2016. szeptember 2.)
- ROMSICS Ignác: Az 1945 és 1948 közötti magyar történelem a magyar historiográfiában. In: IZSÁK Lajos – STEMLER Gyula (szerk.): Vissza a történelemhez... Emlékkönyv Balogh Sándor 70. születésnapjára. Napvilág Kiadó, Budapest, 1996. 293–299. p.
- ROMSICS Ignác: Magyarország története a XX. században. Osiris, Budapest, 1999.
- ROMSICS Ignác: Huszadik századi magyar politikai rendszerek. In: KOVÁCS Kiss Gyöngyi – Romsics Ignác (szerk.): A mi 20. századunk. Komp-Press Kiadó, Kolozsvár, 2011. 27. p.
- ROMSICS Ignác: Magyar sorsfordulók. Osiris, Budapest, 2012.
- RUSZOLY József: „És így is a mi korunk.” Írások és források Magyarország alkotmánytörténetéhez 1944–1949. Püski Kiadó, Budapest, 2006.
- RUSZOLY József: Nemzeti bizottságok és önkormányzatok. Csanád–Arad–Torontál közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék intézménytörténetéhez. (1944. szeptember–1945. május). In: RUSZOLY József: „És így is a mi korunk.” Írások és források Magyarország alkotmánytörténetéhez. 1944–1949. Püski Kiadó, Budapest, 2006. 32–97. p.
- SÁGVÁRI Ágnes: Tömegmozgalmak és politikai küzdelmek Budapesten 1945–1947. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1964.
- SÁGVÁRI Ágnes: A demokratizmus formái és tartalma Magyarországon (1944–1948). In: Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem 1965. évi ünnepi ülészsaka. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1966. 121–132. p.
- SCHIEBNER Tamás: A magyar irodalomtudomány szovjetizálása. A szocialista realista kritika és intézményei, 1945–1953. Ráció Kiadó, Budapest, 2014.
- SCHIFFERNÉ SZAKASITS Klára: Fent és lent. 1945–1950. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1985.
- SCHMIDT Mária: „Most majd mindent úgy csinálnak, mint az oroszoknál.” A kommunizmus kiépülése Magyarországon. In: LŐRINC László (szerk.): Egyezünk ki a múlttal! Műhelybeszélgetések történelmi mítoszainkról, tévhiteinkről. Történelemtanárok Egylete, Budapest, 2010, 90–101. p.

- SCHÖPFLIN György: A politikai intézmények szerkezete 1944–1948. Új Látóhatár, XXXII. évf. (1981) 2. 220–227. p.
- SCHÖPFLIN Gyula: A magyar kommunista párt útja 1945–50. Új Látóhatár, VI. évf. (1955) 4–5. 238–252. p.
- SETON–WATSON, Hugh: The East European Revolution. Methuen, London, 1950.
- SIBA Balázs: Isten és élettörténet. A narratív identitással kapcsolatos kutatási eredmények gyakorlati teológiai jelentősége. Doktori disszertáció. Elérhető: http://193.224.191.196:8080/phd/siba_disszertacio.pdf (A letöltés időpontja: 2015. szeptember 28.)
- SÍKLAKI István: A diskurzus szerepe a társadalmi befolyásolásban. In: SZABÓ Márton (szerk.): Szövegvalóság. Írások a szimbolikus és diszkurzív politikáról. Scientia Humana, Budapest, 1997. 99–112. p.
- SIPOS Balázs: „Az igazi történelmi élmény”. A naplói Mára Sándor és az 1945–1948-as évek ábrázolásai. Múltunk. 2017/1. 159–186. p.
- SIPOS János: A népi demokratikus forradalom magyarországi sajátosságaihoz. Hozzászólás néhány vitás kérdéshez. Magyar Filozófiai Szemle, VIII. évf. (1964) 1. 16–74. p.
- SIPOS Levente: Az 1945 utáni Rákosi Mátyás. In: ABLONCZY et al. (szerk.): A magyar történelem vitatott személyiségei. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 2008. 346–354. p.
- SIPOS Levente: Nagy Imre és a demokrácia. In: SIPOS Levente (szerk.): Nagy Imre és kora. Tanulmányok, forrásközlések VI. Nagy Imre Alapítvány, Budapest, 2012. 223–237. p.
- SIPOS Levente: Kovács Imre demokráciafelfogása. In: SIPOS Levente (szerk.): Kovács Imre centenáriuma. Tudományos emlékülés a Politikatörténeti Intézetben. Napvilág Kiadó, Budapest, 2013. 108–128. p.
- STANDEISKY Éva–KOZÁK Gyula–PATAKI Gábor–RAINER M. János (szerk.): A fordulat éve: politika; képzőművészet; építészet: 1947–1949. 1956-os Intézet, Budapest, 1998.
- STANDEISKY Éva: Bomlás. A hatalom és a kulturális elit. In: RAINER M. János (szerk.): „Hatvanas évek” Magyarországon. Tanulmányok. 1956-os Intézet, Budapest, 2004. 227–317. p.
- STANDEISKY Éva: Gúzsba kötve. A kulturális elit és a hatalom. 1956-os Intézet – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest, 2005.
- STANDEISKY Éva: Remény és szorongás. Demokrácia-elképzelések és demokráciaértelmezések. In: RAINER M. János – STANDEISKY Éva (szerk.): A demokrácia reménye: Magyarország, 1945. 1956-os Intézet, Budapest, 2005. 54–91. p.
- STANDEISKY Éva: Néपालom ötvenhatban. Kalligram – 1956-os Intézet, Pozsony–Budapest, 2010.
- STANDEISKY Éva: Kudarcos demokratizálódás: Magyarország a második világháború utáni években. In: GOMBÁR Csaba (szerk.): A konszolidációról: elméleti és történeti elemzések. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2012. 45–73. p.
- STANDEISKY Éva: Tétova újraértelmezések. Magyarország második világháborút követő éve a rendszerváltozás utáni történetírásban. In: ERDŐS Vilmos – TAKÁCS Ádám (szerk.): Tudomány és ideológia között. Tanulmányok az 1945 utáni magyar történetírásról. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2012. 134–150. p.
- STANDEISKY Éva: Emigráncsapda. Súlyok Dezső Amerikában. Élet és Irodalom, LVIII. évfolyam, 2014. február 28.

- STANDEISKY Éva: Demokrácia negyvenötben. Napvilág Kiadó, Budapest, 2015.
- STANDEISKY Éva: Egy demokrata ellenzéki. Élet és Irodalom, LX. évfolyam, 2016. január 8.
- STOKES, Jane: A média- és kultúrakutatás gyakorlata. Gondolat Kiadó – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Budapest – Pécs, 2008.
- SUGAR, Peter F.: A History of Hungary. Indiana University, Bloomington – Indianapolis, 1990.
- SUPPAN, Arnold: Austria and its Neighbors in the East 1945–1989. In: Arnold SUPPAN – Wolfgang MUELLER (szerk.): „Peaceful coexistence” or „Iron Curtain”? : Austria, Neutrality, and Eastern Europe in the Cold War and Détente, 1955–1989. Lit Verlag, Bécs, 2009. 30–65. p.
- SWAIN, Nigel: Hungary: The Rise and Fall of Feasible Socialism. Verso, London – New York, 1992.
- SWAIN, Geoffrey – SWAIN, Nigel: Eastern Europe since 1945. Macmillan Press Ltd., Houndmills – Basingstoke – Hampshire – London, 1998.
- SZABADFALVI József: „A demokrácia örvényei” – Moór Gyula demokráciafelfogása (1945–1947). Valóság, XXXIV. évf. (1991) 7. 28–40.
- SZABADFALVI József: Moór Gyula (Egy XX. századi magyar jogfilozófus pályaképe). Kandidátusi értekezés tézisei. Miskolc, 1992.
- SZABADFALVI József: Moór Gyula. Egy XX. századi magyar jogfilozófus pályaképe. Osiris – Századvég, Budapest, 1994.
- SZABADFALVI József (szerk.): Moór Gyula. Magyar Panteon sorozat. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2001.
- SZABÓ A. Ferenc: Kovács Imre és a politikatudomány. Politikatudományi Szemle, II. évf. (1993) 4. 72–83. p.
- SZABÓ A. Ferenc: Társadalomismeret és önreflexió. In: Kovács Imre válogatott írásai. Szabó A. Ferenc válogatása. Magyar Napló, Budapest, 2011. 277–293. p.
- SZABÓ Bálint: Népi demokráciánk történetének néhány vitatott problémájáról. Párttörténeti Közlemények, X. évf. (1964) 2. 128–148. p.
- SZABÓ Bálint: Népi demokrácia és forradalom-elmélet. A marxista forradalom-elmélet fejlődésének néhány kérdése Magyarországon 1935–1949. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1974.
- SZABÓ Ferenc: Makó története 1849-től 1920-ig. Makó Monográfiája 5. Makó Város, Makó, 2002.
- SZABÓ Imre: A népi demokratikus államhatalom fejlődése hazánkban. In: Lackó Miklós (szerk.): Tanulmányok a magyar népi demokrácia történetéből. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955. 585–625. p.
- SZABÓ István: Német alkotmányfejlődés 1806–1945. Szent István Társulat, Budapest, 2002. 195–219. p.
- SZABÓ János: Csanád vármegye a népi demokratikus forradalom időszakában 1944–1948. Bölcsészdoktori disszertáció. 1983.
- SZABÓ Márton (szerk.): Szövegvalóság. Írások a szimbolikus és diszkurzív politikáról. Scientia Humana, Budapest, 1997.
- SZABÓ Márton: Politikai tudásemelések. Szemantikai, szimbolikus, retorikai és kommunikatív-diszkurzív értelmezések a politikáról. Nemzeti Tankönyvkiadó – Universitas, Budapest, 1998.
- SZABÓ Márton (szerk.): Az ellenség neve. József könyvek, Budapest, 1998.
- SZABÓ Márton – KISS Balázs – BODA Zsolt (szerk.): Szövegváltozatok a politikára. Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus. Nemzeti Tankönyvkiadó – Universitas, Budapest, 2000.

- SZABÓ Márton: Az összehasonlító politikai fogalomtörténet-írás lehetőségei.
In: SZEKERES András (szerk.): A történész szerszámosládája. A jelenkori történeti gondolkodás néhány aspektusa. L'Harmattan – Atelier, Budapest, 2002. 159–171. p.
- SZABÓ Márton: A diszkurzív politikatudomány alapjai. Elméletek és elemzések.
L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2003.
- SZABÓ Márton: Politikai idegen. A politika diszkurzív szereplőinek elméleti értelmezése.
L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2006.
- SZABÓ Márton – SZÜCS Zoltán Gábor: Fogalomtörténeti perspektívák. Múltunk, LVI. évf. (2011) 2. 4–19. p.
- SZABÓ Márton: Diszkurzív politikatudomány. Bevezetés a politika interpretatív szemléletébe és kutatásába. Osiris Kiadó, Budapest, 2016.
- SZABÓ Miklós: 1945–1947 és 1989–1991: Két átmenet. In: LENKEI Júlia (szerk.):
Csendes? Forradalom? Volt? Az ELTE Jogszociológiai Tanszék, az ELTE Szociológiai Intézet és a Bibó István Szakkollégium 1991. június 5–6-i konferenciájának előadásai és vitája.
T-Twins Kiadói és Tipográfiai Kft., Budapest, 1991. 18–21. p.
- SZABÓ Miklós: A jó kommunista szilárdan együtt ingadozik a Párttal : Előadások a kommunista pártok történetéről és a fekete-piros-fehér-zöld színre festett sztálinizmusról. JATEPress, Szeged, 2013.
- SZABÓ Tibor: Politikai Realizmus és illúziók. Bibó és Lukács vitája a demokráciáról.
Világosság, XXXIX. évf. (1998) 3. 72–82. p.
- SZABÓ Zoltán: Bevezetés. (1960 és 1979) Elérhető: http://epa.oszk.hu/02200/02201/00005/pdf/EPA02201_Magyar_Fuzetek_1979_04_006-043.pdf (A letöltés időpontja: 2015. szeptember 30.)
- SZAJDA Szilárd: A Rákosi korszak (Gyarmati György: A Rákosi-korszak). In: Múltunk, LIX. évf. (2014) 1. 74–83.
Elérhető: http://epa.oszk.hu/00900/00995/00037/pdf/EPA00995_multunk_2014_01_074-083.pdf (A letöltés időpontja: 2015. május 26.)
- SZAKÁCS Sándor–ZINNER Tibor: A háború „megváltozott természete”. Adatok és adalékok, tények és összefüggések. 1944–1948. Genius Gold Rt. – Batthyány Társaság, Budapest, 1997.
- SZALAI Pál: Zsolt Béla politikai publicisztikája. In: ZSOLT Béla: A végzetes toll. Publicisztikai írások.
Nyilvánosság Klub – Századvég, Budapest, 1992. 380–394. p.
- SZÁLE László: Az omnipotencia ígérete és kudarca. Élet és Irodalom, LVI. évf. (2012) 9. 21. p.
- SZEKÉR Endre: Márai, a naplóró. Kalligram. 2000. május. Elérhető: <http://www.kalligram.eu/Kalligram/Archivum/2000/IX.-evf.-2000.-majus-100-eve-szueletett-Marai-Sandor/Marai-a-naploiro> (A letöltés időpontja: 2015. október 22.)
- SZEKÉR Nóra: A Magyar Testvéri Közösség története. „Norma” Nyomdász Kft., Hódmezővásárhely, 2010.
- SZEREDI Pál: Szárszó vesztese. A népi mozgalom periferiáján – Kovács Imre. In: SIPOS Levente – TÓTH Péter Pál (szerk.): A népi mozgalom és a magyar társadalom. Tudományos tanácskozás a szárszói találkozó 50. évfordulója alkalmából. Napvilág Kiadó, Budapest, 1997. 252–259. p.
- SZERENCSÉS Károly: A nemzeti demokráciáért. Sulyok Dezső 1897–1997. Pápa Város Önkormányzata, Pápa, 1997.
- SZERENCSÉS Károly: Hová tűnt a demokrácia? Magyarország gleichschaltolása, 1945–1949.
Rubicon, XXI. évf. (2010) 2. 4–19. p.
- SZIKLAI László: Demokrácia és realizmus. Világosság, XXII. évf. (1981) 1. 41–44. p.

- SZILÁGYI Sándor (szerk.): Magyar Panteon. Bibó István. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2001.
- SZŐKE Domonkos: 1945 szabad választás – szabad választás? In: HORVÁTH János (szerk.): Tiltott történelmünk. Századvég Kiadó, Budapest, 2006. 15–43. p.
- SZÜCS Zoltán Gábor: A diszkurzív politikatudomány mint politikai diskurzustörténet. Tudományszemléleti és módszertani esszé. Műhelytanulmányok 2. Digitális archívum. Miskolci Egyetem Politikatudományi Intézet, Miskolc, 2008. Elérhető: <http://mek.oszk.hu/06200/06225/06225.pdf> (A letöltés időpontja: 2016. szeptember 3.)
- SZÜCS Zoltán Gábor: Az antalli pillanat. A nemzeti történelem szerepe a magyar politikai diskurzusban. 1989–1993. L'Harmattan, Budapest, 2010.
- TAKÁCS Tibor: Besúgó a besúgásról. Ügynök-visszaemlékezések a Kádár-korszakról. L'Harmattan Kiadó – TIT Kossuth Klub, Budapest, 2013.
- TAKÁTS József: Modern magyar politikai esztétikátörténet. Osiris Kiadó, Budapest, 2007.
- TAMASI Mihály: Makó felszabadulása. Harc a népi demokratikus fejlődésért. In: TAMASI Mihály (szerk.): Makó az első felszabadult magyar város. Makó Városi Tanács – Kossuth Könyvkiadó, Makó – Budapest, 1969. 244–279. p.
- TAMASI Mihály: A népi demokratikus forradalom győzelme. In: KOROM Mihály (szerk.): Makó az első felszabadult magyar város. II. kötet. Makó Városi Tanács, Makó, 1974.
- TAMASI Mihály: A népi demokratikus fejlődés Makón. In: Tanulmányok Csongrád Megye Történetéből IX. Csongrád Megyei Levéltár, Szeged, 1985. 173–194. p.
- TIERSKY, Ronald: Ordinary Stalinism. Allen & Unwin, Winchester, 1985.
- TISCHLER János: Közép-Európa sztalinizálása, 1944–1949. Rubicon, XIII. évf. (2002) 9–10. 35–39. p. Elérhető: http://www.rev.hu/portal/page/portal/rev/tanulmanyok/1945_56/sztalinizalas (A letöltés időpontja: 2015. április 24.)
- TOMKA Béla: A Harmadik Birodalom. A kutatás új útjai. JATEPress, Szeged, 1999. 9–29. p.
- TÓTH Ferenc: A makói hagyma történetéhez. A Makói Múzeum Füzetek 4. Makó Város, Makó, 1969.
- TÓTH Ferenc: Farkas Imre munkásmozgalmi tevékenysége dokumentumok tükrében. A Makói Múzeum Füzetek 34. Makói Múzeumi Baráti Kör, Makó, 1983.
- TÓTH Ferenc: Könyves-Kolonics József politikai pályája. A makói múzeum füzetek 42. Makói Múzeumi Baráti Kör, Makó, 1984.
- TÓTH Ferenc: A makói hagyma. Makó Város Önkormányzati Képviselőtestülete. Makó Város, Makó, 1998.
- TÓTH Ferenc (szerk.): Makó története 1920-tól 1944-ig. Makó Monográfiája 6. Makó Város Önkormányzati Képviselőtestülete, Makó, 2004.
- TÓTH Ferenc: Makó ígézetében. Cikkek, tanulmányok. Tóth Ferenc, Makó, 2014.
- TÓTH Ferenc: Könyves-Kolonics József. Elérhető: http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/egyhazi-tortenet/mako_igezeteiben/pages/011_eletutak.htm (A letöltés időpontja: 2015. december 5.)
- TÓTH Ferenc: Történeti kutatások Makón. Tóth Ferenc, (é.n.) Elérhető: http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Mako_monografia_sorozat/pages/monografia_4/002_torteneti.htm (A letöltés időpontja: 2015. december 15.)
- TÓTH István: A Nemzeti Parasztpárt története, 1944–1948. Kossuth Kiadó, Budapest, 1972.

- TÓTH István: Két fordulat a Nemzeti Parasztpártban. In: FEITL–Izsák–Székely: Fordulat a világban és Magyarországon 1947–1949. Napvilág, Budapest, 2000. 281–290. p.
- TÓTH István: A Nemzeti Parasztpárt demokraciáfelfogása (1945–1946). In: FEITL István (szerk.): Köztársaság a modern kori történelem fényében. Napvilág Kiadó, Budapest, 2007. 310–323. p.
- TÓTH István: Kovács Imre, a parasztpárti vezető 1939–1947. In: SIPOS Levente (szerk.): Kovács Imre centenáriuma. Tudományos emlékülés a Politikatörténeti Intézetben. Napvilág Kiadó, Budapest, 2013. 129–152. p.
- TÓTH M. László: Bibó István vitája Lukács Györggyel. Magyar Szemle, I. évf. (1992) 2. Elérhető: http://www.magyarszemle.hu/volume/1992_2 (A letöltés időpontja: 2015. szeptember 15.)
- TÖRÖK Bálint: Mégis szabad választások 1945–47-ben. In: HORVÁTH János (szerk.): Tiltott történelmünk. Századvég Kiadó, Budapest, 2006. 128–132. p.
- UNGVÁRY Krisztián: Gyötrő illúziók. Bibó és 1945 eseményei. Beszélő, V. évf. (2000) 1. Elérhető: http://www.rev.hu/portal/page/portal/rev/tanulmanyok/1945_56/bibo (A letöltés időpontja: 2015. június 15.)
- UNGVÁRY Krisztián: Magyarország szovjetizálásának kérdései. A tervek: szovjet koncepciók és Magyarország. Rubicon, XII. évf. (2001) 10. – XIII. évf. (2002) 1. 51–55. p. Elérhető: http://www.rev.hu/portal/page/portal/rev/tanulmanyok/1945_56/szovjetizalas (A letöltés időpontja: 2015. április 15.)
- UNGVÁRY Krisztián: Magyarország szovjetizálásának kérdései. In: ROMSICS Ignác (szerk.): Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről. Osiris Kiadó, Budapest, 2002. 279–308. p.
- UNGVÁRY Krisztián: A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon 1919–1944. Jelenkor Kiadó – OSZK, Pécs – Budapest, 2013.
- UNGVÁRY Krisztián: Kiszagda politikusok és az állambiztonság. In: UNGVÁRY Krisztián (szerk.): Búvópatakok. A jobboldal és az állambiztonság 1945–1989. 1956-os Intézet Alapítvány – Jaffa Kiadó, Budapest, 2013. 81–142. p.
- UNGVÁRY Krisztián: Palackposta. Kommentár, X. évf. (2015) 6. 112–121.
- VALUCH Tibor: Irodalom és politika határán. Jegyzetek Kovács Imréről. In: KOVÁCS Imre: Népiség, radikalizmus, demokrácia. Publicisztikai írások. Gondolat – Nyilvánosság Klub – Századvég, Budapest, 1992. 363–373. p.
- VALUCH Tibor (szerk.): Radikalizmus és demokrácia. Csécsy Imre válogatott írása. JATE, Szeged, 1988.
- VALUCH Tibor: Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében. Osiris Kiadó, Budapest, 2005.
- VALUCH Tibor: Egy demokrata magyar közíró a XX. században. Vonások Kovács Imre portréjához. In: SIPOS Levente (szerk.): Kovács Imre centenáriuma. Tudományos emlékülés a Politikatörténeti Intézetben. Napvilág Kiadó, Budapest, 2013. 269–282. p.
- VARGA László: Reflexiók. In: PÜSKI Levente – Valuch Tibor (szerk.): Mérlegen a XX. századi magyar történelem – értelmezések és értékelések. 1956-os Intézet, Budapest, 2002. 331.p.

- VARGA Zoltán: Önéletrajzi töredék, talált szöveg, illetéktelen olvasó. Doktori értekezés (tézisek).
Elérhető: http://modernirodalom.btk.pte.hu/files/tiny_mce/File/tezisek/tezisekvargazoltan.pdf
(A letöltés időpontja: 2015. szeptember 27.)
- VASS Henrik – ZALAI K. László: A tájékoztatás intézményrendszere és munkásmozgalmi elitje (1944–1948).
Triffer Kiadó, Budapest, 1991.
- VIDA István: A Független Kisgazdapárt politikája, 1944–1947. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976.
- VIDA István: A magyar népi demokrácia pártpolitikai struktúrája 1944–48.
Történelmi Szemle, XXVIII. évf. (1985) 1. 26–53. p.
- VIDA István: Koalíció és pártharcok. 1944–1948. Magvető Kiadó, Budapest, 1986.
- VIDA István (szerk.): A Nemzetgyűlés Almanachja 1945–1947. Magyar Országgyűlés, Budapest, 1994.
- VIDA Zoltán: Makó iskolatörténete a város felszabadulásától az államosításig (1944–1948).
Makói Múzeum, Makó, 1973.
- VIDALI, Anna: Trauma és történelem. Múltunk, LI. évf. (2006) 2. 258–275. p.
- VIRÁG Attila: Diskurzuselemzés a politika- és vezetéstudományban. Vezetéstudomány, XLV. évf. (2014)
3. Elérhető: http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/1491/1/vt_2014n3p30.pdf
(A letöltés időpontja: 2016. szeptember 2.)
- WYDRA, Harald: Communism and the Emergence of Democracy.
Cambridge University Press, Cambridge, 2006.
- Z. KARVALICS László – ANDREIDES Gábor: A Magyar Távirati Iroda története 1945–1949.
Napvilág Kiadó – Magyar Távirati Iroda, Budapest, 2006.
- ZINNER, Paul E.: Communist Strategy and Tactics in Czechoslovakia, 1918–48.
Frederick A. Praeger, New York, 1963.

■ EMLÉKPONT KÖNYVEK

Sorozatszerkesztő: Miklós Péter

1. Vincze Gábor: „A legnagyobb nyugtalanság tapasztalható...”. 2016. (96 old.)
2. Kovács Imre Attila: Imago parvi mundi. 2017. (180 old.)
3. Bálint László: „Ellenséges elemek”. 2017. (256 old.)
4. Miklós Péter (szerk.): Mindennapok a Gulágon. 2017. (120 old.)
5. Miklós Péter (szerk.): Forradalom közelnézetből. 2017. (256 old.)
6. Miklós Péter (szerk.): Harctér és fogolytábor. 2017. (244 old.)
7. Nagy Gyöngyi – Zeman Ferenc: Kádár-huszárok és pártkatonák. 2017. (400 old.)
8. Bencsik Péter: Hódmezővásárhely politikai élete 1944–1950 között. 2018. (120 old.)
9. Miklós Péter: A katolikus egyház Hódmezővásárhelyen (1944–1950). 2018. (104 old.)
10. Kovács Imre Attila: Így van ez. 2019. (164 old.)
11. Tóth Marcell: Németi Lajos, a „vörös Forrest Gump”. 2019. (136 old.)